

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HOLBÆK KØBSTADS HISTORIE

HOLBÆK KØBSTADS HISTORIE

VED
ALBERT THOMSEN

UDGIVET AF HOLBÆK BYRÅD

HOLBÆK 1936—37

I KOMMISSION HOS E. HENNINGSENS BOGHANDEL · HOLBÆK

S. M. Olsens Bogtrykkeri · Holbæk

ET FORORD

Da Holbæk Byraad i Foraaret 1934 opfordrede mig til at skrive en Bog om Holbæks Historie, var det ikke uden store Betæneligheder, jeg paatog mig det ærefulde Hverv. Selv om jeg nok gennem en halv Snes Aar havde arbejdet med Emnet, saa var det dog kun blevet til spredte Studier, og jeg var klar over, at en samlet Fremstilling ikke kunde gives uden efter en systematisk Gennemgang af baade det trykte Kildestof og det utrykte Materiale i Arkiverne. Og en saadan Gennemgang vilde ikke kunne foretages paa de to Aar, der var tilbage, inden Købstadens 650-Aars Jubilæum skulde fejres, naar man som jeg først skulde passe sin Lærergerning og helst ogsaa faa Tid tilovers til at varetage et Museums og et historisk Amtssamfunds Interesser.

Resultatet af Overvejelserne blev da, at man vedtog at lade Bogen udkomme i Hefter; det havde den Fordel at gøre Anskaffelsen af den billigere og at give Forfatteren noget mere Tid. Ulemperne er jeg dog ikke blind for. Den værste er naturligvis, at Udgivelsen maa begynde, før Gennemgangen af hele det vældige Arkivmateriale er afsluttet; det vil kunne medføre, at der dukker Ting op, som kan ændre eller supplere det allerede skrevne, og jeg maa i saa Fald forbeholde mig Ret til at give en Tilføjelse i Noterne i sidste Hefte.

Mange har spurgt mig, om der virkelig kunde skrives en Bog paa 3—400 Sider om Holbæk; her er da intet sket af historisk Interesse! Baade ja og nej.

Begivenheder af Betydning for Fædrelandets Historie kan Holbæk ikke prale med, Byen var gennem Aarhundrederne kun en lille Provinsby, og hverken dens Slot, Klosteret eller Latinskolen naaede at vinde Berømmelse ud over Landet.

Men Historien viser dog, at et Købstadsamfund har kunnet bestaa, og til Tider endogsaa florere, her paa dette Sted i

ca. 700 Aar; her maa altsaa have været og er endnu visse naturlige Betingelser til Stede for Udviklingen af et saadant Samfund; først og fremmest de rent geografiske: Byens Leje ved et sejlbart Farvand og som nærmeste Købstad og Havn for et stort Opland. Dertil kommer Borgerkabets Indsats, der til Tider viste sig i en imponerende Oplomstring af Byens Næringsliv, til andre Tider i Stilstand eller Tilbagegang; som oftest afhængig af de almindelige, økonomiske Forhold, men undertiden tillige begunstiget af enkelte Borgeres fremragende Initiativ og Energi.

Opgaven vil da blive at vise, hvorledes den lille Bys Borgerkab klarede sig gennem Vanskelighederne, udnyttede gode Konjunkturer og udviklede de Muligheder, den gunstige Placering paa Sjællandskortet frembød. Men vi vil tillige, hvor det lader sig gøre, søge ind til Menneskene selv, se hvorledes de indrettede sig i deres Hjem og Virksomhed, deres Liv og Færden, deres Sammenhold i Gilder, Laug og Foreninger, deres Interesser og Meninger, Forbindelsen med Omverdenen, og endelig Byens Styrelse gennem Tiderne, dens offentlige Institutioners Udvikling. Alt set paa Baggrund af Tidens almindelige Kulturhistorie.

Bogen skrives først og fremmest for Byens Borgere. Vi, der lever og virker i det moderne Holbæk af Aar 1936, bør ikke være uden Kendskab til Byens Historie. Mange af os er Tilflyttere; vi kom til en fremmed By; vi blev Borgere her. For nogle vedblev den dog at være et ligegyldigt og tilfældigt Opholdssted. Men Borgerkab forpligter. Og efterhaanden som man lærer sin Bys Historie at kende, vækkes ens Interesse for den, som den var i Fortiden, og som den skal blive i Fremtiden. Man føler sig hjemligt knyttet til den. Her har siden Absalons Dage, gennem 700 Aar, levet og virket utallige Slægtled og som vi søgt at udnytte Stedets Muligheder.

Vi er jo selv et Slægtled i den lange Kæde. De gamle grundede en By; mørke eller lyse Tider skygger eller skinner i dens Histories brogede Billedbog. Vi er selv — gennem vort Arbejde — med til at skrive nye Sider i den!

Medens der for de fleste danske Købstæders Vedkommende forlængst foreligger eet eller flere Værker, som giver Byens Historie, har der hidtil ikke eksisteret nogen større samlet Skildring af vor Bys Udvikling og Skæbne gennem Tiderne. Det søges første Gang gjort med Bogen her.

For omtrent hundrede Aar siden udarbejdede Byens da-værende Sognepræst, den lærde Skribent, Professor, Dr. phil. & teol. *Jens Henrik Larsen*, et Manuskript til en Holbækbeskrivelse; det afsluttedes 1847 og har til Titel: »Bidrag til Kundskab om Holbæks Kiøbstad i ældre og nyere Tider«. Det blev desværre aldrig trykt og findes nu i Nationalmuseet. Her gives dels en topografisk Beskrivelse af Byen selv og dens Forhold, som de var paa Forfatterens Tid, dels en Mængde Oplysninger om Kirkens, Klosterets og Slottets Historie. Larsens Kilder er først nogle enkelte trykte Værker, som f. Eks. *Scriptores Rerum Danicarum*, *Suhms* og *Huitfeldts* Danmarks-historier, og dernæst Arkivalier fra Byens Raadstuearkiv, som han ordnede og til Dels reddede fra Ødelæggelse. Men det værdifuldeste i hans Bog er alligevel Oplysningerne om, hvad han selv har set og hørt, f. Eks. den meget udførlige Beskrivelse af den senere nedrevne Klosterkirke.

Foruden det ca. 100 Sider store Manuskript skrev Prof. Larsen en Del Artikler om Holbæks Historie i Holbæk Amts Avis og giver yderligere i sine Kirkebøger en Mængde Meddelelser, der nu har historisk Interesse. Ogsaa i sit Manuskript til Merløse Herreds Beskrivelse giver Larsen adskillige Oplysninger vedrørende Holbæk-Forhold.

Paa Grundlag af J. H. Larsens utrykte Værk, der altid vil være en Hovedkilde til Byens Historie, udsendte *F. R. Friis* i 1875 sin lille Bog: »Bidrag til Holbæks Historie« (som Feulleton til Holbæk Amts Avis). Ud over en ret nærgaaende Benyttelse af Larsens Manuskript giver den ikke meget nyt Stof; det indskrænker sig især til nogle Oplysninger om Slottet.

Fra nyere Tid foreligger der en Mængde større og mindre Arbejder vedrørende Byens Historie og specielle Emner inden for denne, f. Eks. i *Historisk Samfunds* Aarbøger. Men det vil føre for vidt at give en Oversigt her over disse Afhandlinger, og jeg vil desuden citere dem i de udførlige Noter og Kildehenvisninger, der sammen med Registerne skal afslutte min Bog.

Vigtigere og værdifuldere som Kildemateriale end de trykte Bøger er Arkivernes Protokollrækker og Dokumentpakker. Baade det kommunale (Raadstuearkivet), det retslige (Byfogedarkivet) og det gejstlige (Præsteembedets Arkiv) er for Holbæks Vedkommende ret velbevaret og omfattende. De ældre Sager findes som bekendt alle i Landsarkivet. Men ogsaa i Rigsarkivet, Matrikelsarkivet, Det kgl. Biblioteks Haand-

skriftsamlinger, Stednavneudvalgets og Nationalmuseets Arkiver findes der en Mængde værdifuldt Stof omhandlende vor By. Jeg har allevegne mødt den mest forekommende Elskværdighed og bringer her min hjertelige Tak for Raad og Bistand!

Et udmærket Hjælpemiddel har jeg haft i det Kartotek over Ejendomme i Holbæk, som Museumsinspektør *Otto Smith* har under Udarbejdelse for Holbæk Byraad, og som Hr. Smith elskværdigt har stillet til min Raadighed sammen med en Del Noter og Kildeopgivelser.

Jeg ønsker ligeledes her at takke de mange Sagkyndige, der indenfor deres Specialer har ydet mig Vejledning og Kritik og givet mig gode Oplysninger! Jeg vilde gerne nævne Navne, men da jeg uden Tvivl, inden jeg kan afslutte Bogens Udarbejdelse, vil faa Lejlighed til at anmode endnu flere om Raad, beder jeg om Udsættelse til Efterskriften!

Ogsaa for Billedstoffets Vedkommende staar jeg i Taknemmelighedsgæld til adskillige. Under Illustrationerne vil blive anført, hvorfra de stammer.

Til sidst en hjertelig Tak til Holbæk Byraad, som betroede mig den store og interessante Opgave at skrive Byens Historie, og som har givet mig gode Arbejdsvilkaar! Som en fremmed kom jeg hertil i 1918, men følte mig snart hjemme i Byen og dens smukke Omegn, ikke mindst fordi jeg ved Siden af min Skolegerning snart fik Lejlighed til at dyrke mine historiske Interesser gennem Arbejdet for Holbæk Museum og Historisk Samfund for Holbæk Amt. Jeg førtes derved hurtigt ind paa Studiet af Byens Historie; men det var næppe blevet til mere end Afhandlinger om spredte Emner og maaske et Par større kulturhistoriske Livsbilleder fra det gamle Holbæk, hvis ikke jeg nu havde faaet den store samlede Opgave overdraget. Jeg takker for den Tillid, man har vist mig, og beder om Overbærenhed og Taalmodighed, til Arbejdet er sluttet. Det er til den Tid mit Haab, at »den gunstige Læser« trods alt vil føle og forstaa, at Arbejdet er gjort med god Vilje og Kærlighed til Opgaven.

ALBERT THOMSEN.

I

HOLBÆK I MIDDELALDEREN

Den fremmede, som i Aar, da Holbæk fejrer sit 650-Aars Købstadsjubiléum, kommer til Byen, vil vanskelig faa det Indtryk, at det er en gammel By, han gæster. Her er hverken Byporte eller Volde, ingen gamle Kirker, meget faa ældre Bindingsværksbygninger og kun eet eneste middelalderligt Hus, Resterne af Sortebrødrenes Kloster.

Gaar han paa Opdagelse i Baggaarde og Stræder, finder han ganske vist en Mængde Beboelseshuse og Udbygninger af overkalket Bindingsværk, men deres Alder gaar sjælden længere tilbage end til 1700-Tallet.

Hovedindtrykket af Holbæk i Dag er da: en moderne Provinsby, der i Løbet af den sidste Menneskealder har søgt at befri sig for det stillestaaende og idylliske, der prægede vore Smaabyer før 1900. Den sprængte sine Rammer. Det gamle Bylegeme, som havde holdt i 600 Aar, og hvis Skelet dannedes af de tre Gader, Algade, Labæk og Smedelundsgade, slog ikke længer til, nye Kvarterer groede op omkring Byen, og paa Hovedgaderne maatte gamle Ejendomme enten vige Pladsen for nye eller gennemgaa en Foryngelseskur i Form af Cementpuds og store forsænkede Butiksruder. En energisk Borgerstand satte alle Sejl til for at vinde med i Konkurrencen mellem Byerne og hævde Holbæks Ære som en moderne Forretnings- og Industriby, Midtpunktet for et stort og frugtbart, naturligt Opland.

Og dog er Holbæk en gammel By, en af de mange Købstæder, der voksede frem i den økonomiske Opgangstid for 700 Aar siden, som vi kalder Valdemarernes Tid.

Men inden vi begynder at fortælle Byens og dens Børgerkabs Historie, vil vi til Indledning se lidt paa Landskabet omkring den og ganske kort skildre, hvorledes det i fjerne Tider er taget i Besiddelse af Menneskene.

FORTIDSFUND. Egnen Syd for Holbækfjorden er et bølgende Bakkelandskab med mange smukke Udsigter, et kæmpemæssigt Morænelag af Ler og Sand, som Istiden gennem Aartusinder har aflejret over Kridt- og Kalkgrunden.

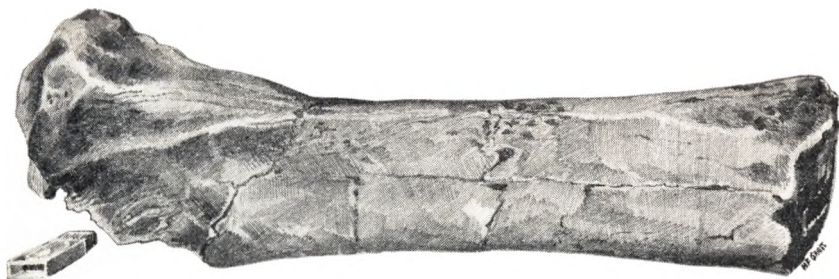
Ved en Boring, der foretoges i Slutningen af forrige Aarhundrede oppe ved Banegaarden, fik man følgende Oplysninger om det Underlag, Byen hviler paa¹: under en 6,6 m dyb Brønd var der først 0,9 m stenfrit Ler og 6 m Moræneler, og derefter fulgte 7,9 m Sand og Sten og saa 25,7 m Moræneler og Grus. Under dette vældige Lag maalttes 9,4 m Blaaler, og saa i 56,5 Meters Dybde naaede man ned til et Lag Kalk og Flint (43,5 m under Havet). Boringen førtes endnu 14,1 m ned i dette Lag. Men da man ellers ikke her i Byen eller nærmeste Omegn er naaet ned til Kalk eller Kridt, selv ved meget dybe Boringer, er det vist sandsynligt, at det drejer sig om en kæmpemæssig, løs »Blok« af Kalk, der er skudt ind i Istidslagene.

Da man i 1935 borede efter Vand ude ved Vandværket i Kalvemosen, en Boring der førtes 123 m under Jordoverfladen², naaede man, gennem skiftende Lag af Ler og Sand, nede paa ca. 50 Meters Dybde et 7 m svært Lag af det saakaldte interglaciale Ler; under det et Par Sandlag og saa 20 m Blaaler og 14 m Kertemindeler; de sidste 25 m viste derefter vekslende Lag af dette Ler og den stærkt kalkholdige Grønsandsten, der i Regelen danner Overgangen til Kridtet.

En Serie Boringer nogenlunde paa Linie fra Vest til Øst gennem Holbæks Omraade viser, at der i ca. 40—50 Meters Dybde under hele Byen ligger et omtr. 20 svært Lag af det interglaciale Ler. Det stammer fra en aartusindlang Havperiode mellem to Istider. I nogle af Holbæk-Boringerne er

der i dette Lag paavist mange Skaldele af Bløddyr, og i et enkelt Tilfælde, en Boring nær Dampmøllen, fandtes Rester af en arktisk Fiskeart, Polartorsken, som her for første Gang er konstateret i danske Aflejringer¹.

En geologisk Mærkværdighed er ogsaa det lille Springvand i Strandparken, som springer med Saltvand, der skyldes en

ELEFANTKNOGLE, fundet 1933 ved en Kloakudgravning i Strandgade. Sandsynligvis Albueben af en Mammuth. — Ejers nu af »Danmarks geol. Undersøgelse« Afstøbning i Holbæk Museum. (Tegning af H. Gross.)

Kilde, som ikke har Forbindelse med Fjordvandet, men med et Saltlag, der ligger meget dybt, helt nede ved Kridtet.

Det mærkeligste forhistoriske Fund, der er gjort paa Byens Grund, er den Elefantknogle, der en Dag i 1933 dukkede frem paa Bunden af en 3 m dyb Kloakgrøft, da den store »Afskæringsledning« førtes gennem en Have i Strandgade². Geologerne bestemte Knoglen til at være et Albueben af en stor Elefant, sandsynligvis en Mammuth. Disse forlængst uddøde Fortidsdyr levede her i Landet lige før den sidste Istid, og Knoglen, vi tog op i Strandgade, kan godt have ligget der dybt i den vældige Banke af Istidsler i 50.000 Aar! I en Grusgrav SSØ for Bredtved blev der samme Aar fundet Mellemstykket af en Mammuth-Kindtand.

Da saa Istiden for omkring 15.000 Aar siden var forbi, grønnedes Landet snart med Birk og Pil, Rensdyrene græsede i store Flokke paa de vidtstrakte Sletter. Landet laa højere end nu, Holbækfjord var et Dalstrøg. Under Uddybningsarbejde ved vor Trafikhavn i 1920 fandtes et Par Dele af Rensdyrgevirer.

Siden dækkedes Landet af mørke Fyrreskove; ogsaa herom har vi et Minde, idet der i Moserne ude paa Olden er fundet mange store Fyrrestammer. I Aamosen og andre Steder holdt Bæveren til. I de dunkle Naaleskoves Tid indvandrede Elg og Kronhjort, Takker af dem er optaget ude paa Lammefjorden og i adskillige Moser omkring Holbæk. En

RENSDYRGEVIR, optaget 1920 i Holbæk nye Havn. Tilh. Holbæk Museum. (Tegning af H. Gross.)

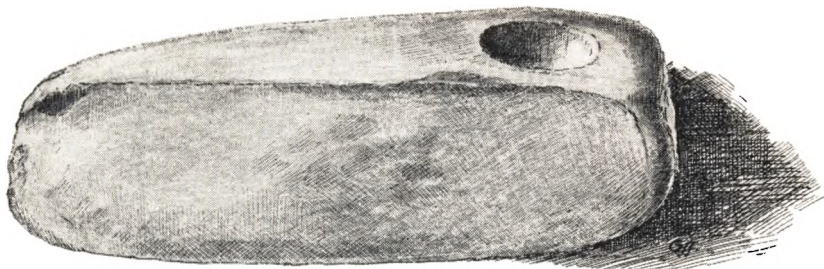
Rensdyrtak fra Ondløse Mark vidner om, at denne Hjorteart endnu ikke var uddød her i Landet paa de første Skoves Tid. Bjørn, Ulv, Vildsvin og Urokse færdedes i Skovene; af Urokse er der fundet Knogler ved Gislinge og Knabstrupgaard. Ogsaa Danmarks ældste Beboere, Rensdyrjægerne, har sikkert færdedes her i Egnen, i hvert Fald har de efterladt et Økse-skaft af Rensdyrtak ved Vejleby i Hornsherred.

Efterhaanden fortrængtes Fyrren af Egen. I de lyse Egeskoves Tid laa Landet meget lavere end nu; store Dele af Odsherred dækkedes af Hav, Holbækfjord fortsattes Vest paa langt ind i Engdragene og stod i Forbindelse med Lammefjord, saa Tusenæs var en Ø, ligesom den østligste Part af Eriksholms Skov og Munkholm¹.

DE FØRSTE MENNESKER PAA EGNEN. Nu blev Landet taget i Besiddelse af Menneskene. Det lave, lune Kystvand var rigt paa Østers og Muslinger, og rundt om ved Isefjordens og vor egen Fjords Kyster vidner den Dag i Dag de talrige »Køkkenmøddinger« med tykke Lag af Østersskaller om de lukulliske Maaltider, som er sat til Livs her for ca.

6000 Aar siden af den ældre Stenalder's Jæger- og Fiskerstammer. For et Par Aar siden fandtes en saadan Boplads ved Stranden nedenfor Drosselvej, og Øst for Byen ligger der flere, f. Eks. ved Bakkekammen og omkring Maglehjerg, ude paa Kirsebærholmen og langs Dragerups og Eriksholms Skovkyster.

Paa den Tid har der sikkert, hvor nu Holbæks Gader,

HAMMER, af Granit, med Skafthul, fra yngre Stenalder, 21 cm. lang. Fundet under Slotsvej. Privateje. (Tegnet af H. Gross.)

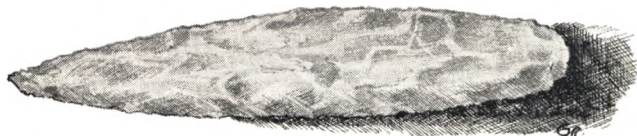
Gaarde og Markjorder ligger, været Egeskov allevegne, en uvejsom Urskov. Men paa Strandskrænterne boede Stedets første Indbyggere; de jagede Vildt i Skoven, fiskede, skrabe Østers og padlede i primitive Kanoer paa Fjorden; ved Aftens-tide lyste Baalene fra Boplads til Boplads.

Efter et Tusinde Aars Forløb følger saa den saakaldte yngre Stenalder. Menneskene bliver fastboende Bønder, de begynder at rydde Skov og dyrke Jord, holde Husdyr, bygge Boliger, de laver sig smukke Redskaber af Flint og Ler, de bygger Dysser og Jættestuer til deres Døde.

Fra den Tid er der desværre ikke bevaret ret meget her paa vor Egn, og slet ikke fra selve Bygrunden. Bebyggelsen og den stærke Udnyttelse af Jorden har tidligt udslettet de Minder, der kan have været. I Byens Udkanter er der gjort enkelte Stenalderfund. Saaledes fandtes for ca. 50 Aar siden en stor Hammer af Granit med ufuldendt Skafthul, ved Kloakgravning gennem Slotsvej under Bunden af den gamle Voldgrav¹. I en Have paa Frilandsvej er optaget et lille Spydblade af Flint, og i 1935 afdækkedes paa St. Elisabeth Hospitalets Grund et »Ildsted« med Knoglerester, en Flintøkse m. m.,

vel en lille Boplads fra Stenalderen¹. Paa Ladegaardens Marker skal engang være fremdraget et Offergavefund, bestaaende af 11 Flintspyd².

Nu er der som bekendt ingen Dysser tilbage i Holbæks umiddelbare Nærhed. Men der er adskillige Vidnesbyrd om, at de i tidligere Tid ikke var saa helt sjældne. 1682³ nævnes

SPYDBLAD, af Flint, 18,5 cm langt, yngre Stenalder. Fundet i Overtjener Darlings Have paa Frilandsvej. Tilh. Holbæk Museum. (Tegnet af H. Gross.)

i Slotsmarken »Stribbesdysse« og »Bankedysse«, og i Matriklen 1688 omtales i Byjorderne nogle »Stendysseagre«.

En Mand, der i 1791 vandrede fra Tuse til Holbæk, fortæller⁵, at han »i denne Egn saae en stor Deel hedenske Alterhøje og Begravelser, og da de fleeste deraf laae inde i Hovedgaardens Marker, saa ønskede jeg, at deres Eier vilde foretage deres Udgravning, om mueligt finde Oldsager, som erstattede Bekostningen«. Det maa være de mange Høje paa Ladegaardsmarkerne, han sigter til. Alterhøje betyder i Tidens Sprogbrug Stenalderdysser. De fleste er forsvundet, men paa et Kort, som Herredsfoged Moltke i Holbæk udarbejdede 1877 (til Nationalmuseet) over Oldtidshøje omkring Byen, ses endnu en Del; dog har Hovedparten vist været fra Bronzealderen.

Egnen omkring vor By var altsaa allerede i Stenalderen beboet. Ogsaa i Bronzealderen (ca. 1500—500 f. Chr.) har der ligget adskillige Bopladser her. Indtegner man, som Dr. Vilh. la Cour har gjort⁶, de kendte Bronzealderhøje paa et Kort, viser det sig, at de ret tydeligt angiver en Linie fra Vest til Øst, helt ude fra Svinningevejle ind over Tuse og Allerup, Ladegaardens Marker, Holbæks Markjorder og ud til Dragerup, hvor der i Skoven kendes en Snes Høje. Her er aabenbart Vidnesbyrd om en ældgammel Vejforbindelse fra Bygd til Bygd.

I de mange Bronzealderhøje, der tidligere saas paa Bakkerne Vest for Stenhusvej, og hvoraf kun et Par er kendelige i Terrænet, er der adskillige Gange fundet Oldsager, sidst det i 1929 optagne store Bronzesværd, som nu ligger i vort Museum¹.

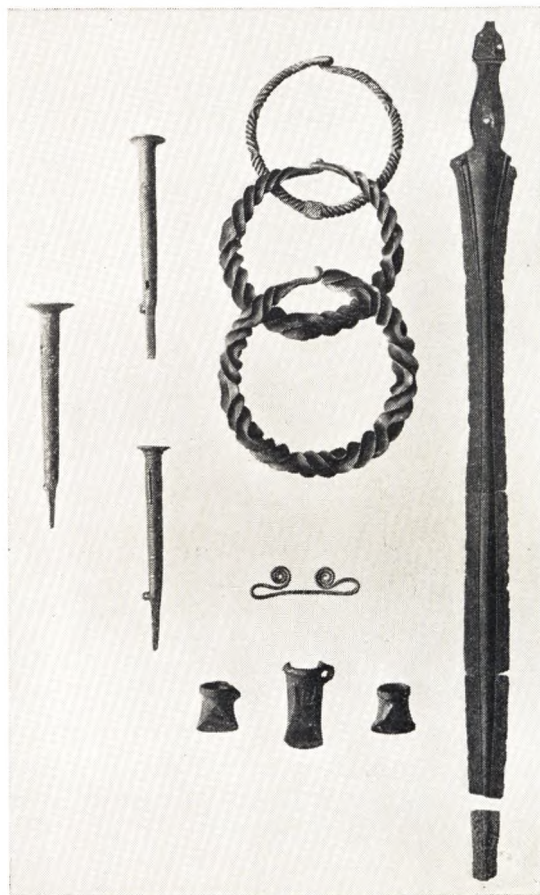
Det mærkeligste Fund er dog den Samling Bronzesager,

BRONZEFUNDET FRA HOLBÆK SLOTS LADEGAARDS MARKER I: 1) »Hængekar«, 2-3) to ejendommelige Bælteprydelser til en Kvindedragt, 4) en stor hulstøbt Armring («Vulstring»). Denne sidste er indført, maaske fra Nordtyskland; de andre Ting er lavet herhjemme. (Fotografi fra Nationalmuseet I.)

som i 1823 blev fremdraget et Sted paa Ladegaardens Marker ved en stor Sten, et af de største og værdifuldeste Fund fra Bronzetidens sidste Periode. Det bestaar af et Sværd, en Armring, tre Halsringe, et Hængekar, to Bælteprydelser, tre Celte, en Hægte og tre mejsellignende Redskaber; desuden skal der have været et Par Spiralarmbaand og en tredelt Ring. Fundet er nu i Nationalmuseet².

I en Mose ved Gammelbro er optaget et Votivfund, bestaaende af et Spydblade og en Paalstav (Økse) med ualmindelig smukke Forsiringer; de er engang i fjerne Tider henlagt paa Mosen som en Offergave til Guderne¹.

BRONZEFUNDET FRA HOLLBÆK SLOTS LADEGAARDS MARKER II: 1-3) 3 mejselignende Redskaber, ukendt Anvendelse, 4-5) 2 svære »vredne« Halsringe, nordtysk Arbejde, 6) og en mindre dansk Efterligning, 7) en Dobbeltløget, 8-10) 3 smaa Celler (Arbejdsøkser), hjemligt Arbejde, 11) et stort Bronzesværd af den saakaldte Hallstatt-Type, indført fra Mellemeuropa (ca. 700-400 f. Chr.). (Fotografi fra Nationalmuseet I.)

LANDSBYERNE OPSTAAR². Fra Oldtidens sidste Afsnit, Jernalderen, der begynder 400 Aar før Chr., kendes kun faa Fund og ingen Høje her paa vor Egn; det betyder ikke en svagere Befolkningstæthed, men skyldes snarere ændrede Gravskikke og Jernets Forgængelighed.

I det sidste Afsnit af Jernalderen, Folkevandringstiden, maa de ældste Landsbyer heroppe være opstaaet, de Byer, hvis Navn ender paa -løse. De optræder gerne i Grupper, og vi har jo lige Syd for Byen en hel Koloni af dem: Merløse, Grandløse, Kvanløse, Jernløse, Tølløse, ialt 17 i Merløse Herred.

Deres Alder sættes gerne til en 4—500 Aar e. Chr. Det er Landsbyer med et stort Jordtilliggende, og de ligger gerne ved udstrakte Engdrag, ved Aaer eller Moser, altsaa paa Steder, hvor der var gode Græsgange. Man har derfor gættet paa, at de oprindeligt er anlagt som Kvægavlsgaarde, en Parallel til de norske og svenske Sætere¹. En Stormand, en Høvding har underlagt sig Omraadet, indhegnet det og bygget Boder der, og heraf er siden opstaaet en Avlsgaard. En Mængde af disse løse-Byer var langt op i Middelalderen i en enkelt Stormands Eje, saaledes Merløse. Efterhaanden som man fra Kvægavl gik over til Agerbrug, blev der Plads og Arbejde for mange flere Mennesker paa Stedet, og af den gamle »Sætergaard« udvikledes da en hel Landsby. Forleddet i disse Byers Navne synes at være en eller anden naturlig Egenskab ved Stedet, men Navnene er saa gamle, at deres oprindelige Form ofte i Tidens Løb er forvansket til det ukendelige. Hvad saaledes Mer- og Grand- i vore nærmeste Nabobyers Navne betyder, er ikke godt at klare nu.

Til den ældste Gruppe af Landsbyer hører paa vor Egn ogsaa saadanne som Tuse, Gislinge og Hagedsted samt -by'erne: Kundby, Sandby, Udby og Hørby.

Disse gamle Bynavne giver os et Fingerpeg om, hvor den ældste samlede Bebyggelse har ligget.

Efter Vikingetiden, altsaa omkr. 1000 efter Chr., opstaar saa de fleste af Torpbyerne. De vrimler frem over hele Landet; Vidnesbyrd om en Revolution indenfor Landbruget; man har faaet bedre Redskaber, og man har gjort nyttige Erfaringer paa Rejserne Vest paa. Store Almindinger og Skove, der omsluttede de ældste Landsbyer, ryddes efterhaanden og lægges under Ploven. I Stedet for at gaa paa Vikingetog foretrækker flere og flere foretagsomme Storbondesønner nu at

flytte ud fra den fædrene Gaard ud i de nyindvundne Marker; de bygger sig en Gaard i Rydningen, grundlægger en Torp, som siden nævnes efter sin Grundlægger. Omkring de gamle Moder-Landsbyer lejrer sig en Kreds af »Aflæggerbyer«, Torpene.

HOLBÆKEGNEN, et Udsnit af det Kort over Nordvestsjælland, som Caspar Wessel i 1771 tegnede for Videnskabernes Selskab.

Her paa Holbækegnen har vi jo en Mængde af dem. Mod Vest Allerup, Springstrup, Butterup og Borup, mod Syd f. Eks. Taastrup, Søstrup og Hellestrup og mod Øst Dragerup og Tjepperup. Der har været endnu flere, men nogle er forsvundet igen, f. Eks. Ulfstorp, Stribbestorp, Vinderup.

Jævnaldrende med disse er sikkert Byer som Langerød og Vipperød (rød vidner om, at de ligger paa ryddet Skovland) samt Bredtved og Tingtved. Endelsen tved betegner i Regelen, at Byen laa imellem et Par Skove.

NAVNET HOLBÆK. Og saa er der endelig til sidst Holbæk og Labæk, de to Navne, som her i Bogen angaar os mest. Hvad betyder de, og hvor gamle kan de Navne være?

Holbæk er som Stednavn betragtet ikke nogen Sjældenhed; det findes adskillige Steder her i Landet. Der er et Holbæk og en Holbækgaard ved Randers Fjord, et Par Holbæk-Gaarde ved en Bæk i Albæk Sogn Syd for Sæby, en lille Landsby Hulebæk ved Nykøbing F., Hulbæk Vest for Viborg, Hulbækgaard ved Skiveaa, Hulbækshuse ved Juellinge og ligeledes ved Vordingborg. Som Marknavn findes Hulebæk i Egeslevmagle og Asnæs Sogne. En Bæk ved Flemløse paa Fyen kaldes 1509 Hollebeck. Holebeke og Holenbek er middelalderlige Navne paa Smaabække ved Stralsund og Lübeck. Holenbek er en lille By i Holsten. Navnet findes ogsaa i Sverige, f. Eks. 1231 Holæbæc i Skaane, og i England. Det kan være nok med disse Eksempler. Der kan ingen Tvivl være om, at Holbæknavnet er en gammel Betegnelse paa en Bæk, som løber ned gennem en Hulning i Terrainet (oldn. hola = Hule). Det har været udtalt som Hulbæk, saaledes som gamle Folk i Byens Omegn endnu siger. En Stege-Præst, som var født i Holbæk 1664, kalder sig efter sin Fødeby Huulbech.

Gamle Stavemaader er: *Holbek* (1199), *Holebek* (ca. 1205), *Holæbæc* (ca. 1230), *Holbek* (1266), *Holbek* (1283), *Holbek* (1291), *Holæbæk* (1307), *Holæbek* (1321), *Holabek* (1322), *Holbek* (1355), *Holebeke* (1370), *Holenbeke* (1375), *Hollebek* (1399), *Holbæk* (1407), *Holebeke* (1407), *Holbec* (1425). I 16—1700'erne skrives gerne *Holbech*, derefter følger Formene *Holbek*, som holdt sig langt ned i 1800'erne, selv efter at Traps 1. Udgave 1859 havde indført den nuværende Stavemaade *Holbæk*.

Forleddet *Hol* er tidligere blevet forklaret paa anden

Maade; man har ment, det kom af Holt, en lille Skov, eller det skulde være i Slægt med det engelske holy = hellig; Prof. Larsen holder paa, at Byen har Navn af en eller anden Mand Hole, som har anlagt den¹. Forklaringen i Resens Atlas fra ca. 1670 gaar ud paa, at Navnet vist kommer af »Hulbæk, d. v. s. en dyb Bæk, som gennemskærer Byen«, eller ogsaa af Holt og Bæk².

Men hvor er da den Bæk, som altsaa skal have givet Byen Navn? En Bæk, som hedder saaledes, nævnes vistnok aldrig. Men fra Bakkedragene Syd for Byen har der fra gammel Tid løbet to Bække ned mod Stranden, den ene i den vestlige, den anden i den østlige Ende af det gamle Byomraade. Gamle Holbækkere husker dem godt, ikke som Bække, men som aabne Render eller Grøfter. Vor prosaiske Tid har forlængst rørlagt dem i Kloakledninger.

Den vestlige Bæk har sit Udspring et Sted Sydvest for Holbæk Slots Ladegaard; i den nuværende Ejers Tid er den rørlagt oppe i Markerne, og kun paa et kort Stykke i Riffelhaven, ned mod Johnstone Petersens Gartneri og Odsherredsbanens Værksteder, løber den i en aaben Rende for saa at forsvinde i en Rørledning under Baneterrainet og Dampmøllen. Den løber derefter igennem Bysøen og fortsætter mod Vest gennem to mindre, nu opfyldte Damme, passerer Nygade, drejer mere nordligt, ned over Pøsekrogen og gennem den store Dürkopske Købmandsgaard, føres under Algade ud for Slagterbutikken og langs Gadens Nordside hen til Strandporten, hvor den endelig løber ud i Fjorden. Dette Vandløb er indtegnet paa to Kort over Bygrundene 1863 og 70. Paa Christian IV's Tid, 1642, omtales det som »det gamle Bækkedrag, som af Arilds Tid gaet haver«, og »som altid haver gjort Skel imellem Tuse Herred og Merløse Herred«³. Ofte kaldes det »Byens Rende«, »Skelbækken«, »den Bæk, som løber mellem Holbæk Slots Grund og Byen«, og »Bysørenden«. J. H. Larsen siger (1847) »den heder endnu »Borgerbækken«, s: Borgens Bæk«⁴.

Skønt Navnet Holbæk intetsteds bruges om den, er der

sikkert ingen Tvivl om, at vi her har den Bæk, som Byen har Navn efter; hele dens mærkelige Løb vidner om, at den ikke blot er en Rende, men en naturlig Bæk, der »fra Arilds Tid« har bugtet sig ned over Bakkerne mod Fjorden, længe før nogen By fandtes.

Den maa i Slottets Tid have staaet i Forbindelse med en Rende eller Bæk, der førte Vand til Slotssøen og derfra gennem Voldgraven ud i Fjorden ved Strandporten.

LABÆKKEN. Den anden Bæk, hvoraf den nuværende Bydel Labæk har faaet sit Navn, kommer fra de store Mose-

BÆKKEN; det eneste Stykke af det gamle Vandløb, som endnu løber i aaben Rende; i Baggrunden Odsherredsbansens Værksteder. (Førf. fot. 1936.)

drag ved Roskildevej, som i gammel Tid hed Egemosen; den løb Øst for Byen gennem det nu næsten forsvundne Skæftækær og som en Skelgrøft ned over Markedspladsen, gennem den lille Dam, der helt op mod vor Tid fandtes i Pladsens sydøstre Hjørne, og ned mod Labækgaden og ud i Fjorden lidt Øst for Østerstræde. Mange gamle Holbækkere husker endnu det idylliske Parti ved Dammen og Bækken, der kranset af Pile bugtede sig ned mod Labæks lave, gule Huse, en Idyl, som forsvandt, da Skolerne opførtes. Bækken blev til en Kloakledning, og Dammen opfyldtes.

Bækken har fra gammel Tid heddet Labækken; den nævnes i hvert Fald ca. 1600 som »Laugbækken«. Hvad Navnets Forled kommer af, er usikkert. Det kan være Tillægsordet lav, en Bæk i en Lavning; det kunde ogsaa være beslægtet med det oldnordiske laug: Bad eller Renselse, i ældre Dansk: at løge (løve): at to, vaske eller bade, det Ord, vi endnu har

i Løverdag (Lørdag). Saa skulde Labæk altsaa være en Vaskebæk, hvor man toede Tøj. Og ved et ejendommeligt Tilfælde omtales dette Forhold netop i en af de ældste Optegnelser af Navnet, vi har, idet man 14. November 1609 paa Holbæk Byting vedtog at forbyde Borgerne at to Klæder i Laugbækken og Bysøen¹. Det maa altsaa have været Skik og Sædvane, at man vaskede i Bækken.

Desværre findes der vistnok ingen rigtig gamle Former af Navnet, som kunde hjælpe til en sikrere Tydning. Her er nogle Eksempler: *Lougbeck* (1595), *Laugbæk* (1609), *Boderne ved Lougbecken* (1639), *ved Labech* (1639), *Lobeck* (1640), *Lougbekenn* (1641), *i Laugbek* (1642), *ved Lougbecken* (1643), *Loubech* (1656), *Labech* (Resen ca. 1675), *Laugbechs Gaden* (1717), *Lavbech* (1752), *Labech* (Pontoppidan 1764), *Labek* (1847), *Labæk* (Trap 1859).

Ved disse to Bække voksede der i Middelalderen to Smaabyer op, den ene var Holbæk, den anden har sandsynligvis heddet Labæk.

Nu er det ikke saaledes, at man, som vi har vist for de ældre Byers Vedkommende, kan slutte sig til, hvor gamle disse to er, ud fra deres Navne i sig selv. Det er jo Navne, der til enhver Tid vil kunne dannes, hvor de naturlige Forhold er til Stede. De kan være ret gamle; blandt de danske Vikingetidsnavne i England er der mange, der ender paa Bæk; der ligger saaledes den Dag i Dag et Holbæk ude ved den engelske Østkyst². Skal vi imidlertid sige noget sikrere om disse Byers Alder, maa vi gaa andre Veje.

DE TO BYER. Det er i vore Dage en almindelig Antagelse, at det nuværende Holbæk er dannet ved en S sammensmeltning af to gamle Smaabyer Holbæk og Labæk, hvoraf sidstnævnte skulde være den ældste.

De gamle Historieskrivere og Topografer fra 16—1700'erne nævner intet herom. Tanken fremsattes vistnok første Gang af J. H. Larsen i hans Holbækskrift, hvor der gives en fantasifuld Skildring af, hvorledes to Mænd, Hole og Lauge, grundede

hver sin By. »Holbæk voxte men Laughæbæk aftog efterhaanden, indtil den aldeles smeltede sammen med Holebæk. Efter al Sandsynlighed vare Hytterne ved Laughes Bæk, nu Labæk, det første Anlæg her paa Stedet, og denne Del af nuværende Holbek i lange Tider den anseeligste«¹.

De to Herrer Hole og Lauge lader vi ude af Betragtning, men i det øvrige har Forfatteren sikkert Ret.

At Holbæk er en gammel By lader sig, som vi snart skal se, let bevise; den var i hvert Fald Købstad midt i 1200'erne. Men Labæk? En By eller Landsby af det Navn nævnes vistnok aldrig i middelalderlige Dokumenter. I vore Dage er det jo Navnet paa en Gade, Algades østlige Fortsættelse. Men der har sikkert engang ligget en lille, selvstændig Landsby herude.

Til Støtte for denne Antagelse nævner Larsen et Par Ting af Interesse²: »Man fortæller, at der i de herliggende Tofter og Vænger ere fundne Ruiner af grundmurede Bygninger som af en Kirke eller Kapel«, og han nævner »de for faa Aar siden nedrevne usle Hytter, der sikkerlig vare flere Aarhundreder gamle, paa hvilke i Tidens Længde svære Egestolper vare nedraadnede lige til Løsholterne«. Han gør tillige opmærksom paa, at Labæk paa hans Tid endnu betragtedes som en særlig Bydel, og han peger paa det mærkelige i, at Holbæks Møller laa saa langt fra Byen, lige Østen for Labæk.

Til yderligere Støtte kan vi anføre et Par andre Ting. I en Rejsebeskrivelse fra 1791³ hedder det om Holbæk, »at den i de ældste Tider ikke har været ubetydelig . . . efter gamle Skøder og andre Dokumenter kan man bevise, at i Byen før har været 3 Kirkesogne, — og at den har været meget længere udbygget i Øster . . .« Der har altsaa helt op mod 1800 blandt Borgerskabet levet en Tradition om, at Bydelen Labæk engang havde haft et betydeligt større Omfang. Men der har ogsaa ligget en Kirke herude.

Nogle Ejendomsbreve fra 1497, 1541, 1548, 1554 og 1574 viser, at der i Holbæk i Middelalderen fandtes to Kirkesogne, hvoraf det ene, som laa herude Øster paa, kaldtes Vor Frue Sogn. Saa sent som i 1913 fortæller en gammel Borger, at

hans Bedsteforældre kaldte en Bakke ved Østerstræde for Kirkebakken¹. Og samme Aar afdækkedes her en middelalderlig Kirketomt med adskillige Begravelser fra Valdemartiden, et mærkeligt Fund, som vi siden vender tilbage til. Det var Vor Frue Kirke.

MØNT med Ærkebiskop Absalons Navn (Absalon epis (copus) og Billedet af en Biskop. Paa Møntens anden Side findes Valdemar den Stores Navn og »Portræt«. Præget i Roskilde. (Tegn. af Forf.)

Endelig maa vi nævne, at Hugo Matthiessen, der jo særlig har studeret og behandlet vore Byers Oprindelse, hævder, at der i Holbæks gamle Gadeplan er mange Træk, der tyder paa, at denne typiske Torvekøbing er »anlagt i Sammenhæng med og sammensmeltet med en østlig Landsby — hvis Navn maaske har været Labæk«. Og han gengiver et Vidneudsagn fra en Proces 1562 om, at der i fordums Dage har staaet 3-4 Landsbyer paa den Grund, som ligger til Holbæk By, og de er forlængst lagt øde for Holbæks Skyld. Desværre nævnes deres Navne ikke i Sagen.

Der er altsaa en vis Sandsynlighed for, at det virkelig er rigtigt, at den nuværende Købstad er dannet af to gamle Smaabyer, Holbæk og Labæk, og at sidstnævnte er den ældste.

ABSALONS GAARD. I 1199 nævnes Holbæk for første Gang. Dette Aar, den 8. Juni, udstedte Ærkebiskop Absalon sit store Gavebrev, hvori han skænker Størsteparten af sit fædrene Gods til Sorø Kloster, og blandt Ejendommene nævnes da: »*curiam Holbek cum allinentibus villulis Metheløse, Grubethorp, Tostethorp & Ulfstorp*« 3: Gaarden Holbæk med tilliggende Byer Metheløse, Grubetorp, Tostetorp og Ulfstorp. Skødet udstedes paa Bispens Borg Havn. Blandt Vidnerne er Broderen Esbern Snare².

Holbæk kaldes her *curiam*, der nærmest betyder en Gaard, en »Herregaard«; det kan maaske ogsaa betyde By;

1205 kaldes Pedersborg ved Sorø »curia seu villa«, Gaard eller By.

De fire Landsbyer er 1) Metheløse, det nuværende Tveje Merløse; her ligger jo endnu den skønne Kirke, som vel er bygget i første Halvdel af 1100'erne af Absalons Fader, Asser. 2) Grubethorp, som 1307 kaldes Krupæthorp, er det nuværende Krøjerup i Sdr. Jernløse Sogn. 3) Tostethorp, sikkert Taastrup i Merløse Sogn, 4) Ulfstorp, en nu forsvunden Landsby, der maa have ligget Øst for Holbæk.

Holbæk er altsaa 1199 en Art Herregaard, Centrum for Hvideslægtens Gods heroppe; til Godset hørte Ejendomme i de fire Landsbyer og Skove, Enge, Fiskeri og Græsning. Absalon har arvet det efter sin Fader, Asser i Fjenneslev.

Men dette Holbæk, som Sorømunkene nu fik, er dog næppe identisk hverken med Købstaden eller med Slottet Holbæk.

Vi ved intet sikkert om, hvor Absalons Gaard laa, men den kan ikke have ligget paa det nuværende Slots Sted. Det var en daarlig Beliggenhed for en Sædegaard lige ud til Fjorden og omgivet af en Skovbevoksning, der først helt ryddedes ved Aar 1800.

Sandsynligst er det at søge dens Plads paa Bakkerne Syd for Slottet. Heroppe laa senere Slottets Ladegaard, som kunde være en Afløser af Absalons curia, og her paa en Bakke lige

TVEJE MERLØSE KIRKE udenfor Holbæk, opført først i 1100'erne. (Tegn. af Forf.)

Vest for »Holbækken« fandtes 1887 Ruiner af en middelalderlig Munkestensbygning, sandsynligvis en lille Kirke¹.

Ret længe beholdt Sorø Kloster ikke Holbækgodset. De fire Landsbyer afhændedes ved et Mageskifte i 1205 til Johannes Ingersøn paa Pedersborg, men Gaarden nævnes ikke i den Handel.

Omtrent paa samme Tid (mens Biskop Peder Sunesen var Bisp 1191—1214) omtales i Klosters Jordebog² nogle Grænser for dets Jorder, saaledes fra Holebek ud til »Sumpen Ulvemose«. En Mose af det Navn nævnes senere³; den laa et Par km Sydøst for Byen.

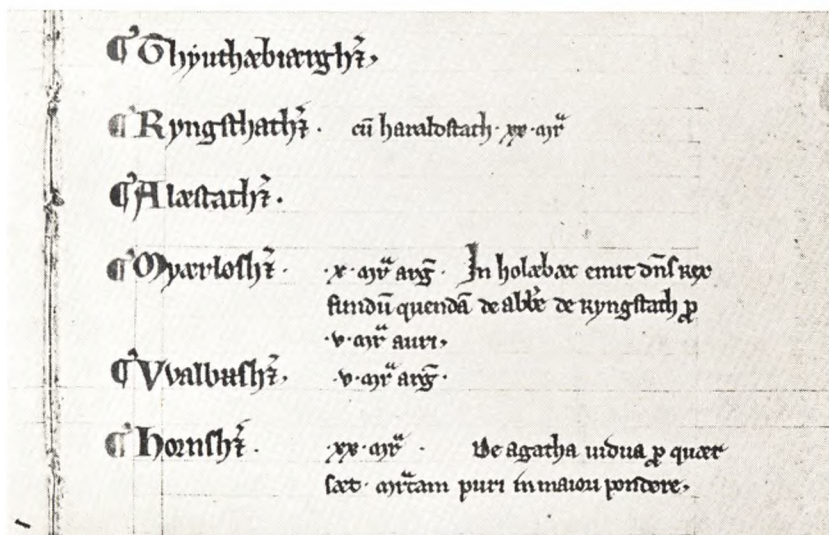
VALDEMAR SEJR KØBER GRUND. Næste Gang, Holbæk findes nævnt i de middelalderlige Kildeskrifter, er i »Kong Valdemars Jordebog«, denne mærkelige Samling af Optegnelser fra Valdemar Sejrs Tid om det kongelige Jordegods, Kongens Indtægter, Landets Inndeling og meget andet, et helt lille Haandbibliotek for Skriverne i Kancelliet. Hovedstykket dateres »I Herrens Aar 1231 er dette Skrift forfattet«, det Sorgens og Ulykkens Aar, da Kongens og Dronning Dagnars Søn, Valdemar den Unge, dræbtes ved et Vaadeskud herude paa Røsnæs, tre Maaneder efter at hans unge Dronning Eleonora var død i Barselseng. Aaret i Forvejen havde Kongen sluttet Fred med sine tyske Fjender, og de sidste af Gidslerne fra hans Fangenskab i Schwerin blev løsladt. Nu, da Tronfølgespørgsmaalet igen blev aktuelt, vilde det være af stor Nytte at have en Jordebog over, hvad Kongen ejede som Privatmand, og hvad der var Krongods, Kongelev.

I Jordebogens Hovedstykke nævnes Valdemar Sejr som Grundejer i Holbæk. Her staar nemlig under »Myærløsheret« (Merløse Herred): »*In Holøbæc emit dominus rex fundum quendam de abbate de Ryngstath pro V mr. auri*« (3: »I Holbæk købte Hr. Kongen en Toft af Abbeden af Ringsted for 5 Mark Guld«)³.

Vi ved saa lidt om det ældste Holbæk, saa vi nødes til at standse og se lidt paa, hvad denne Oplysning kan betyde.

Handelen er sket før 1231. Udtrykket »in Holæbæc« maa vel betyde, at her paa dette Tidspunkt har eksisteret en Landsby eller Købstad af det Navn.

Grunden kaldes en »fundum«, hvilket betyder et Jordstykke eller en Toft. Og Prisen er 5 Mark Guld (= 40 Mark Sølv). Efter Svend Aakjærs¹ Beregninger skulde denne mid-

AF KONG VALDEMARS JORDEBOG; det ældste bevarede Dokument, hvor Holbæk nævnes (Kong Valdemars Grundkøb). »Thyutbiærgh H. Ryngstath H. Alæstat H. Myærløsh H. X mr. argenti. In Holæbæc emit dominus rex fundum quendam de abbate de Ryngstath pro V mr. auri; Vvalbus H., Horns H.«

delalderlige Form for Jordvurdering i dette Tilfælde svare til en mindre Bondegaards Areal. Maaske er Værdien sat for lavt, men noget Gods er det i hvert Fald ikke, Kong Valdemar køber.

Hos J. H. Larsen og vistnok i alle senere Holbækbeskrivelser hedder det, at denne Grund er identisk med Absalons Holbækgaard, idet man forudsætter, at Sorømunkenene har solgt denne til Ringsted Kloster, hvis Abbed saa igen afhændede den til Valdemar Sej. En saadan Handel omtales ganske vist ikke i datidige Kilder, men det betyder ikke saa meget. Betænkeligere er det, at Holbækgaarden ganske givet maa

have været meget større end den »Toft«, Kongen fik for sine fem Mark Guld, og man vilde heller ikke i Jordebogen have brugt Benævnelsen fundum, hvis det drejede sig om en i Forvejen kendt Storgaard.

Spørgsmaalet bliver da, hvor Kongens Grund laa. Hvad er det, han køber? Vi kan desværre intet sikkert Svar give. Udtrykket *in Holæbæc* synes jo at forudsætte, at Byen allerede da (1231) var en Realitet, og det vilde næppe være brugt, hvis Købet drejede sig om selve den gamle Bygrund (ca. 50 Tdr. Land). Det ligger da nær at antage, at der menes det Areal lige Vest for Byen, hvor Slottet siden rejstes.

Valdemar Sejr nævnes gerne som Grundlæggeren af Holbæk Slot, og skønt der ingen Beviser findes for denne Antagelse, saa er den sandsynligvis rigtig. Der er flere Ting, der tyder paa, at Borgen i hvert Fald eksisterede ca. 30 Aar efter hans Død (1241), og den er næppe rejst i denne urolige Periode, saa vi tør nok gaa ud fra, at dens Opførelse er sket i den sidste Del af Kongens Regeringstid.

BYEN BLIVER TIL. Vi har nu søgt at gøre Rede for det lidet, man ved om Egnens ældste Historie, dens Landsbyer, Assers og Absalons Holbækgaard og Valdemars Jordekøb »in Holæbæc«. Det næste vil blive et Forsøg paa at klare, hvorledes det kan være gaaet til, da Holbæk gled ind i de danske Købstæders Række.

Den stærke Kongemagt, som omkring Aar 1200 skabtes ved et lykkeligt Samarbejde mellem »Valdemarerne« og Stormændene indenfor Adel og Gejstlighed, betød først og fremmest Fred paa Havet og derigennem trygge Vilkaar for de borgerlige Erhverv, Landbrug og Handel. Vendernes evindelige Røverier og Erobringsforsøg paa vore Kyster ophørte; det var ikke længer farligt at bygge og bo ude ved Stranden.

De fleste af Landets rigtig gamle Byer laa enten som Ringsted eller Slagelse langt fra Kysten, eller som Roskilde inderst ved en Fjord. Men i Valdemartiden opstaar der en lang Række smaa Købstæder, de saakaldte Strandkøbinge;

nogle er begyndt i al Tarvelighed som et Fiskerleje eller et Færgested, andre gror op i Skjul og Ly af en kongelig Borg.

Disse nye Byer er først og fremmest Handelsstæder. Kærnen i dem er Torvet og Skibbroen.

Og deres Opstaaen maa ses paa Baggrund af den almindelige Opblomstring af Erhvervslivet, der viste sig samtidig med og efter Korstogstiden over det meste af Europa. I Kriegerens Spor følger Købmanden. Vareudvekslingen mellem de enkelte Lande vokser, og da vore Konger har skabt rolige Forhold i Farvandene, henledes efterhaanden den europæiske Handels Opmærksomhed ogsaa paa det nordiske Marked; her var gode Afsætningsmuligheder, og vi kunde til Gengæld præstere værdifulde Eksportartikler som Sild, Korn, Huder, Heste m. m.

Efterhaanden som de vendiske Folk i Nordtyskland blev undertvungne og deres Lande gjort til Genstand for en energisk tysk Kolonisation, opstod der her langs Østersøen en Række Købmandsbyer, hvis Eksistens netop hovedsagelig var baseret paa det nordiske Marked; vigtigst af dem var Lybæk, der grundlagdes 1143.

Især kom Sildefiskeriet i vore Bælter til at betyde mægtigt for Handelen heroppe. I Valdemartiden voksede Fiskelejerne i Skaane op, og de blev i Løbet af 1200'erne Markedsbyer af europæisk Anseelse; for Landets Økonomi har den vældige Eksport af Sild herfra vel betydet lige saa meget som Landbrugseksporten gør i vore Dage.

Hen i 1200'erne vrimlede de danske Farvande med fremmede Skuder, ikke blot nordtyske, men ogsaa hollandske, flamske og engelske, paa Vej til og fra de berømte Skaanemarkeder.

Men de fremmede Købmænd nøjedes ikke med at besøge Sildebyerne, de fandt ogsaa Vej til andre danske Kyster for at købe og sælge. En ærlig Handel er jo i begge Parters Interesse. Den ene lille Handelsplads efter den anden vokser frem langs Strand og Fjord. De opstod, fordi de naturlige

Betingelser var til Stede. Der var Brug for Byer. Og mellem disse nye Købinger er Holbæk.

Det er sandsynligt, at der fra ældgammel Tid har været drevet lidt Handel ved Kysten her. Før Strandkøbingerne opstod, var der rundt om ved de danske Kyster gamle Udskibningssteder, især inde i Fjordene og ved Øerne. Hertil kom undertiden udenlandske Skibe med Tømmer, Salt, Fisk o. l., som de afhændede til Egnens Bønder for Korn eller Penge. Da de nye Købstæder opstod, aabnede de snart en hidsig Kamp mod saadanne »ulovlige« Havne«, som de kaldte dem. Der var flere af dem ved Isefjorden, f. Eks. ved Orø og Langtved. Maaske kan vi søge Oprindelsen til den ældste Bebyggelse her paa Stedet, Byerne Labæk og Holbæk, i et saadant gammelt, primitivt Handelssted, en Markedsplads. Desuden har her nok fra gammel Tid været Færgeforbindelse over til Tuse Næs og videre Nord paa, ligesom der ogsaa er Vidnesbyrd fra 16—1700'erne om en nu forsvunden Bro eller Anlægsplads, »Krag's Brygge«, Øst for Blegstræde; »Fiskerhusene ved Stranden« her, som de kaldes, kunde være Rester af et Fiskerleje, ældre end By og Borg¹.

Vi kunde nu opstille følgende Teori. Ved Aar 1200 fandtes her paa Stedet Sorø Klosters Holbækgaard oppe paa Banken ved Bækken og mod Øst en lille Landsby Labæk. Mellem dem er en ny By i Udvikling. Egnens Bønder søger hertil for at handle med de fremmede eller danske Købmænd, hvis Skuder i stedse stigende Antal besøger Stedet.

Kongen køber da Holbækgaard. Om Tidspunktet ved vi intet; det kan være sket i 1205, da Munkene bl. a. afhændede Merløse. Bækken gjorde Skel mellem Merløse og Tuse Herreder, og der er den Mærkelighed ved Slottets gamle Jordegods, at den ene Halvpart (med den gl. Ladegaard) laa i Merløse Herred, og den anden (med selve Slottet) i Tuse Herred. Det er da den første Part, Sorø arvede efter Absalon, og som vi altsaa forudsætter, at Kongen erhver-

MØNT med Valdemar Sejrs Billede; fundet 1892 i en Have i Holbæk. (Fot. fra d. kgl. Møntsaml.)

ver ved en os iøvrigt ubekendt Handel, fordi han ønsker at have Haand i Hanke med den Handelsplads, der er i Udvikling paa Gaardens Strandmarker. Han vil gøre den til Købstad.

Vi tænker os saa, at han kort efter, for at skabe en større, afrundet Besiddelse, har foretaget endnu et Par Jordkøb; det ene er den i Jordebogen nævnte Handel med Abbeden i Ringsted, det andet Køb kunde gælde noget af den Jord, Slottet siden havde i Tuse Herred, altsaa især den nuværende Ladegaards Jord (senere henlagt under Merløse Herred). Fra gammel Tid ejede Kronen meget andet Gods paa Egnen, især i Merløse Herred, og det vilde derfor være praktisk for Administrationen heraf at lægge en Kongsgaard ved Holbæk.

Absalons Holbækgaard kunde vel fremtidig tjene som Ladegaard, mens der til Værn for Godset og for Byen opførtes en lille Borg, et »Fæste«, helt nede ved Stranden, det senere Holbæk Slot.

Derpaa anlægges Byens Torv. Oprindelig har man vel klaret sig med primitive Boder langs Strandskrænten; men nu skal der være Plan i Foretagendet. Kongen eller hans Foged paa Borgen overlader den nye Købings Indvaanere et større Stykke af Godsets Strandmarker og udvider en gammel Vej her hen over, saa den bliver til en Torvegade, vor nuværende Algade. »Alt taler for«, siger Hugo Matthiessen¹, »at man her staar overfor et typisk middelalderligt Torveanlæg, plantet med Kunst og i bestemt Øjemed som Spire til en Bydannelse ude paa aaben Mark, men dog tæt foran en ældre Bondeby (Labæk) og en kongelig Gaard.«¹

Langs denne brede Gade, som er Byens Stolthed og Seværdighed den Dag i Dag, rejste Borgerne deres Gaarde og Huse. Paa det bredeste Sted, det vi nu kalder Torvet, er Gaden 25 Meter; langs Kørebanen findes rummelige Fortove, hvor nu paa travle Dage de lange Rækker af Biler parkeres; her kunde den Tids Købmænd faa rigelig Plads til Telte, til Markedsboder og Varer. Handelen fik gode Kaar, og Holbækmarkerne samlede mange Mennesker fra nær og fjærn. Kongens Foged og hans Svende sørgede for Ro og Retfærdighed.

Nu er Holbæk-Markedernes Tid jo desværre forlængst forbi; med dem er et broget Folkelivsbillede og en rig Indtægtskilde for Borgerne gaaet tabt. Men her lever dog endnu gamle Folk, der kan fortælle om de imponerende Rækker af Telte, der optog begge Fortove i næsten hele Gadens Længde, mens Hundreder af Bøndervogne fyldte Købmandsgaardene, og Handelen gik livligt mellem Bonde og Borger, den store Omsætning mellem By og Land, som er Grundlaget for en Købstads Trivsel. Paa saadanne Dage virkede den brede Gade efter sin Hensigt; man forstod Kong Valdemars Mening med den.

Foruden et Torv maatte den nye Købstad ogsaa have en Bro, en Kirke og nogle Markjorder.

Maaske har, som før berørt, den ældste Bro ligget østligere, nærmere Labæk, men det har nok hurtigt vist sig, at de bedste Landingssteder laa mod Vest, helt ude ved Borgen. Her anlægges en Skibbro, en lang Mole af Sten og Pæleværk. Og Anlægget sker sikkert paa kongeligt Initiativ; fra gammel Tid havde Kongerne Rettighed over Havne og Færgesteder. Herude laa den lille Brygge godt, beskyttet af Borgen, bekvem for Udskibning af kongeligt Skattekorn og for Borgernes Handel med egne eller fremmede Skuder. Fra Torvegaden førtes en Vej ned over Skrænten til Broen.

Tæt herved laa Kirken, der vel ogsaa stammer fra Valdemarernes Tid. Den var, som i mange andre Søkøbstæder, indviet til de søfarendes Helgen, den fromme Biskop af Myra, St. Nicolai. Ejendomsbreve, f. Eks. fra 1336, 1403 og 1456, omtaler Gaarde i St. Nicolai Sogn i Holbæk.

Kirken blev nedbrudt allerede i 1570'erne; den har ligget paa Nordsiden af Algaden, sandsynligvis paa Grunden, hvor nu Sadelmager Michaelsens og Architect Iversens Huse staar. Talrige Fund af Begravelser her i Nabolaget vidner om, at her har været Kirkegaard, og i 1913 afdækkedes i Grunden til Architectens Hus to Menneskeskeletter, som var gravlagt tæt op til et svært Hjørnefundament af Kampesten og Munkesten. Bygningen havde Retning i Øst—Vest. Det maa være Holbæks gamle Sognekirke, man her er stødt paa¹.

Den har ligget tæt ved Borgen og Skibbroen, og Kirkegaarden har strakt sig ned mod den nuværende Gasværksvej, den gamle Strandlinie. Som et Byens Vartegn har St. Nicolai højt fra sin Strandbanke hilst de søfarende velkommen til den nye Købing.

Men saa Markjorderne! Vi kommer her til et særdeles dunkelt Punkt i Holbæks Tilblivelseshistorie. En middelalderlig Købstad uden Bymarker er en Umulighed; de borgerlige Næringsveje, Handel og Haandværk, er endnu saa lidet udviklede, at de maa suppleres med Landbrug. Men hvor skulde Byen kunne skaffe sig Jord? Dengang (og helt op i 1800'erne) indesluttedes Bygrunden fast og snævert af Slotsjorderne baade mod Vest og Syd, og Jorden mod Øst tilhørte gamle Landsbyer.

Som en foreløbig Hjælp har vel Kongen givet Borgerne Adgang til at leje Jord af Slotsmarkerne til lidt Korndyrkning og Kvæghold. Steenstrup nævner netop som karakteristisk for disse Strandkøbingers Grundlæggelse, at »Kongen maa sørge for at sikre Byen den nødvendige Jord til Græsning af sine egne Overdrev og Ejendomme, ligesom han maa tillægge den Ret til at samle Kvas og Vindfælder i sine Skove«¹. Et Tegn paa, at noget saadant kan have været Tilfældet for Holbæks Vedkommende, tør vi vel se deri, at Borgerne endnu helt op i 1600'erne i udstrakt Grad lejede baade Agerjord og Græsning af Lensmændene.

Men i det lange Løb slog dette System ikke til. Købstaden voksede, og da Slottet spærrede for en Udvidelse mod Vest, groede den nye By Holbæk efterhaanden helt sammen med den gamle By Labæk. Naar de er blevet forenet, og hvorledes det er ordnet, det ved vi intet om, de middelalderlige Kilder er tause. Men med Labæks Selvstændighed er det forbi i Løbet af 13—1400'erne; den bliver et Sogn i Holbæk, senere en Bydel og nu en Gade. Holbæk overtager baade dens og et Par andre Landsbyers Markjorder herude Øster paa. Vi vender siden tilbage til dette Spørgsmaal.

Worthinburgh. xv. ør. s. i. dmi.
 Hedding. m̄r.
 Roskilde. lxxx. ør.
 Slangathorp. ii. ør.
 Helsingher. viij. ør.
 Skybi. xx. sol.
 Stigsburgh. ii. ør. i. dmi.
 Holebec. xii. ør.
 Ringstath. ix. ør. i. dmi.
 Neswit. x. ør.
 Skeliskør. xii. ør.
 Slaglæsæ. xvii. ør.
 Kalendeburgh. xxx. iii. ør.
 Kiopmanhafn. xxviii. ør.
 Sioburgh. vi. ør.
 Nacascogh. v. ør. i. dual. oal.
 Nykoping. vii. ør. vii. sol. mmul.
 Saxakopmgh. iii. ør.
 Høghakopmgh. iii. ør. i. dimidiem.
 Summa. ccl. ør. i. y. oal.

Den saakaldte »KØBSTADLISTE« i Kong Valdemars Jordebog, hvor Holbæk opføres som Købstad med en Afgift paa 12 Mark. Listen omfatter flg. Byer: Worthinburgh, Hedding, Roskilde, Slangathorp, Helsingher, Skybi, Stigsburgh, Holebec, Ringstath, Neswit, Skeliskør, Slaglæsæ, Kalendeburgh, Kiopmanhafn, Sioburgh, Nacascogh, Nykoping, Saxakopmgh, Høghakopmgh. — Af dem er Slangstrup, Skiby, Stigsborg (Stigs-Bjærgby), Søborg og Høgekøbing siden gledet ud af Købstædernes Række.

KØBSTAD. Kan der end rejses Indvendinger mod en og anden Enkelthed i den foregaaende skitserede Fremstilling af, hvorledes det kan være gaaet til, da Byen Holbæk opstod, saa kan der næppe være Tvivl om, at dens Oprindelse maa søges i Begyndelsen af 1200'erne, i Valdemar Sejrs Tid, maa-ske endda tidligere.

Og i hans nærmeste Efterfølgeres Tid nævnes Byen et Par Gange under saadanne Omstændigheder, at det maa betragtes som givet, at det drejer sig om en virkelig Købstad.

Først i den saakaldte *Købstadliste* i Kong Valdemars Jordebog, hvor vi finder *Holebec* paa Række med andre sjællandske Byer, der enten er eller har været Købstæder. Den er ansat til en Afgift paa 12 Mark. Listen regnes til de nyeste Dele af Jordebogen; man mener, den stammer fra 1250'erne, Christoffer I' Tid¹.

Næste Vidnesbyrd finder vi 1256 i Ærkebiskop Jakob Erlandsens Klage over Kong Christoffer. Han opregner her forskellige Overgreb, som Kongen dels har foranlediget, dels ladet ske ustraffet, saaledes Tilfældet med

»Borgerne fra Holbæk, som først dræbte *Præsten Asser*, og derefter lagde et Reb om den døde Hals og paa en vanærende Maade slæbte ham gennem Byen til Bytinget, hvor de dømte ham til en Begravelse i uindviet Jord og saaledes, idet de hver især spyttede i Ligets Ansigt, overgav ham til en hedensk Jordfæstelse«².

Eller, som Suhm saa fyndigt siger, de »begrov ham som et Fæ udenfor Byen«³. Desværre hører vi intet om, hvorfor de behandlede Manden saaledes, han maa jo have fortørnet dem paa en meget udæskende Maade, siden han opvækker deres Raseri med saa blodigt Resultat.

Assers Drab er et Vidnesbyrd blandt mange om de retsløse Tilstande, der endnu raadede i Landet; efter gammel Sædvane tog man sig selv til Rette, uden videre Respekt for nogen højere Øvrighed. Hverken Kongen eller hans Foged paa Bor-gen synes at have foretaget sig noget overfor Borgerne. 1753 fortæller Sognepræsten Peder Smith i et Brev, at Paven skal

have udstedt et Bandsættelsesbrev for Mordet paa Asser. »Men Documentet findes ikke her ved Raadhusarkivet, altsaa maa det være borttaget af de katolske, da de flyttede af Landet«¹!

Indbyggerne kaldes *civis de Hulæbæck*, Holbæks Borgere, og der tales om »deres Byting«. Ordet er tidligere gengivet ved Raadhus, men det betyder egentlig blot et Tingsted, et

Domssted. Det var endnu paa den Tid almindeligt, at Rettens Pleje foregik under aaben Himmel; et Raadhus har Byen næppe haft, men som Købstad udgjorde den et særskilt Retsomraade med eget Byting.

ST. HANS GILDES SEGL. Øverst t. v. Evangelisten, t. h. Jomfru Maria, derunder vistnok en Munk, som prædiker. (Efter Rondahls Tegning i Tidskr. f. Kunstindustri 2. R. V, 74). Original. er paa Nationalmuseet.

DE TO GILDER. I de fleste danske Købstæder opstod i Middelalderen disse mærkelige Borgerforeninger, som kaldes Gilder². Det var Sammenslutninger med

et vist religiøst Præg, indviede til en Helgens Ære.

Medlem kunde enhver hæderlig Borger og hans Kvinde blive, fortrinsvis Købmænd og de mere ansete Haandværkere, dog som Regel ikke Bagere!

Disse »Brødre« og »Søstre«, som de kaldte hinanden, skulde ubrydeligt holde sammen, hjælpe hverandre i Nød, Ulykke og Rettergang, tage sig af Enker og Forældreløse, bistaa fattige Pilegrimme og glæde sig i Fællesskab ved Vinterens Gildesaftener, hvor Øllet skummede i Drikkehornene, og Flæsket dampede fedt i Madfadene.

I Holbæk har der været to saadanne Gilder: *St. Hans Gilde* og *St. Knuds Gilde*. Fra det første findes endnu bevaret

Brødrenes Segl, som skal have hængt, sammen med to andre, under en Skraa for St. Eriksgildet i Kallehave, dat. 7. Sept. 1266. I Seglet staar »*S. communitatis sancti Johannis ewangeliste in Holbeh* (St. Johannes Evangelists Gildes Segl i Holbæk)¹.

Fra St. Knuds Gildet er der vistnok intet bevaret, men i en Fortegnelse over Raadstuearkivet 1643 opføres som Nr. 62 »*Santle Knudtz Gildes Shraen*«, altsaa Knudsgildets Skraa eller Lov². Den nævnes ikke senere i Arkivlisterne; hvor mon den er blevet af?

Ved et Møde 1256 i Skanør vedtog 18 Oldermænd for danske St. Knudsgilder en Skraa, som nogenlunde enslydende kom til at gælde i de 18 Gilder og vel ogsaa for Gildet her i Holbæk, og den blev taget til Mønster, da St. Eriksgildet i Kallehave (det gamle »Skaaningehavn«) i 1266 vedtog sin nye Skraa, som St. Hans Gildes Brødre i Holbæk jo var med til at besegle³. Der synes saaledes at have været et ret nært Samarbejde mellem disse forskellige Gilder, den Tids Loger.

Sammenhold og indbyrdes Støtte kunde ogsaa nok være nødvendigt for Borgerskabet i de smaa Byer paa den Tid. Efter Valdemars Død 1241 fulgte jo det urolige Aarhundrede, da Landet hærgedes af blodige Stridigheder mellem Konger, Bisper og Herremænd. Der var onde Tider for Bønders og Købstadfolks fredelige Arbejde.

SORTEBRØDRENE. Omkring 1270 havde den unge Erik Klipping og hans Raad for en Tid skabt Ro i Landet.

Ved den Tid kom Sortebrødrene til Holbæk og grundlagde Byens Kloster. Om Aarstallet er der lidt Uenighed; en Krønikeskriver nævner 1269⁴, andre holder paa 1275⁵. Kanske har begge Parter Ret; det kan jo være, at nogle Munke, maaske fra Roskilde, hvor der siden 1231 fandtes et Kloster, har været her allerede fra 1269 for at lære Forholdene i den nye Fjordby at kende og finde et Sted, hvor et Kloster kunde opføres.

Resultatet er vel blevet, at en Prior og nogle Brødre i 1275 udsendes til Holbæk, hvor de danner et selvstændigt Konvent og indretter sig en Bolig. »1275 kommer Konventet

til Helsingborg og Holbæk«, hedder det i en Prædikebroders Optegnelser¹.

Disse Tiggermunke i sorte Kapper, Dominikanerne², var kommet til Danmark i 1220'erne og oprettede efterhaanden 19 Klostre her (i Lund 1222, i Roskilde 1231, i Vordingborg 1253, i Roskilde 1264 et Nonnekloster, i Næstved og Holbæk ca. 1270 og i Helsingør saa sent som 1441). Oprindeligt lød deres særlige Ordensforpligtelser paa Studium, Prædiken og Bøn; Missionsvirksomhed var en Hovedopgave; de maatte ikke have legemligt Arbejde, ikke eje Jordegods, men skulde leve af de Gaver, fromme Kristne undte dem. Senere fik de dog Tilladelse til at besidde Ejendom og Kapital.

Baade Sortebrødrene og deres Fæller i de graa Kapper, Fransiscanerne, blev hurtigt populære. De færdedes Dagen lang blandt jævne Folk, prædikede, besøgte de syge og hjalp Fattigfolk; de veg ikke tilbage for den Stank af Nød og Sult, Snavs og Raaddenskab, der dengang laa som en Os omkring Smaafolks elendige Rønner. De kunde bringe de syge Guds milde Ord til Trøst, bede og synge med dem, og de kom med Salvets og Urterets krydrede Lægedom.

I et Vænge Syd for Algaden, maaske et Stykke Slotsjord, skænket dem af Kong Erik, begyndte de at bygge deres Kloster, og det har nok været smaat og ringe til at begynde med. Selv kunde de vel foreløbig klare sig med et simpelt Bindingsværkshus, men en Kirke maatte de se at faa rejst, om ellers Holbækkerne ved milde Gaver vilde hjælpe dem dertil. Og Arbejdet skred godt fremad. Klosteret skal være stiftet i September 1275, og allerede næste Aar, d. 18. April 1276, indviedes Kirkegaarden af den kendte Roskildebisp Peder Bang³; muligvis er Kirkens Opførelse ved dette Tidspunkt paabegyndt.

Fra Landevejen lidt Øst for Klosteret, den nuværende Smedelundsgade, førte en Sti eller Gyde i et stort Sving hen til Munkenes Bolig (Kirkestræde), og ad en anden Smøge (Klosterstræde) fik de Forbindelse op til Torvegaden.

Snart var Munkene kendte Skikkelser paa Holbæk Gade og i Omegnens Landsbyer. Sagtmodige tiggede de sammen

til deres Kirke, til Teglovn og Teglstryger, til Fliser og Klokker, til et skønt Alter for St. Lucius, efter hvem Kirken skulde nævnes.

BRAND OG PLYNDRING. Men der skulde gaa mange Aar hen, før de fik deres Kirke færdig. Tunge Ulykker ramte den lille By og afbrød for en Tid den fredelige Udvikling.

Det begyndte med en stor Ildebrand. Roskildemunken Petrus Olai, som er vor eneste Kilde, fortæller herom i sine Annaler: »1287, d. 19. August, brændte Prædikebrødrenes Hus og hele Byen Holbæk«¹. Om Aarsagen staar her intet. Men paa de Tider, da de fleste Huse var straatækte, kunde en lille Brand hurtigt, især i Stormvejr, brede sig og tænde en hel By i Luer.

Og snart skulde en ny Ulykke følge.

Det var i Pinsen samme Aar, det store Rigsmøde holdtes i Nyborg, hvor Marsk Stig og otte andre dømtes landflygtige for Mordet paa Erik Klipping i November 1286. »Der er saa mange i Dannemark, som alle ville Herrer være«, hedder det med sørgelig Sandhed i Folkevisen; den gamle Strid mellem Konge og Adel var foreløbig resulteret i et Kongemord. De fredløse, som hævdede at være uskyldigt dømte, søgte Hjælp hos Kong Erik i Norge.

I Sommeren 1289 havde han sin Flaade klar og plyndrede nu mange Steder paa de danske Øer, og samtidig gjorde de fredløse under Marskens Førerskab Landgang paa Samsø, ødelagde Kongens Borg der og plyndrede siden paa Sjælland og Falster.

Næste Sommer, 1290, kom de igen; Nordmændene brændte Svenborg af og hærgede paa Langeland; paa Hjemvejen løb deres Flaade ind i Isefjord, hvor den ifølge Huitfeldt skal have plyndret og afbrændt baade Nykøbing og Holbæk².

Roskildemunken, som ikke omtaler dette Tog, fortæller derimod under 1292, at de fredløse plyndrede og brændte »Hollebæk«³. Hvis han har Ret, skulde Byen altsaa være blevet ødelagt to Gange med et Par Aars Mellemrum, det er muligt; vi kender ellers ikke meget til Sørøvernes Aktivitet

dette Aar. Derimod ved vi, at de i 1293 igen var paa Færde i danske Farvande, og især de fredløse gjorde i den kommende Tid stor Skade; de satte sig fast paa Øer som Samsø og Hjælm, og de overfaldt stadig Handelsskibene, saa Forbindelsen mellem de nordtyske Hansestæder og vore egne smaa Købstæder vanskeliggjordes, til størst Fortræd for de sidste.

Nede i søndre VOLDGRAV; i Baggrunden Trappen op til den opfyldte Indkørsel, der ligger paa den oprindelige Slotsbros Plads. (V. Hansen fot. 1936.)

BORGEN. Hverken i denne Plyndringshistorie eller i de faa andre Beretninger fra 1200-Tallets Holbæk nævnes Borgen. Blev den angrebet af Fjenden? Søgte Byens Folk Tilflugt bag dens Mure, da deres Huse gik op i Luer? Vi ved intet derom. Vi ved jo ikke engang noget sikkert om, hvem der anlagde den, hvornaar det skete og hvorledes den saa ud.

Men Voldstedet er jo bevaret saa nogenlunde den Dag i Dag. Kan det ikke selv besvare vore Spørgsmaal? Lad os undersøge det lidt. En Borgplads af beskedne Maal, ca. 45 × 55 m, firsidet med afrundede Hjørner, engang omgivet af Grave, hvoraf det meste af den østre og søndre er tilbage; nu er de tørre, forvandlede til en Have med romantisk Stemning; men

de har sikkert tidligere været vandfyldte. Slotsvej gaar paa Bunden af den vestre Voldgrav; gamle Folk kan endnu huske, at der var lidt Vand i den.

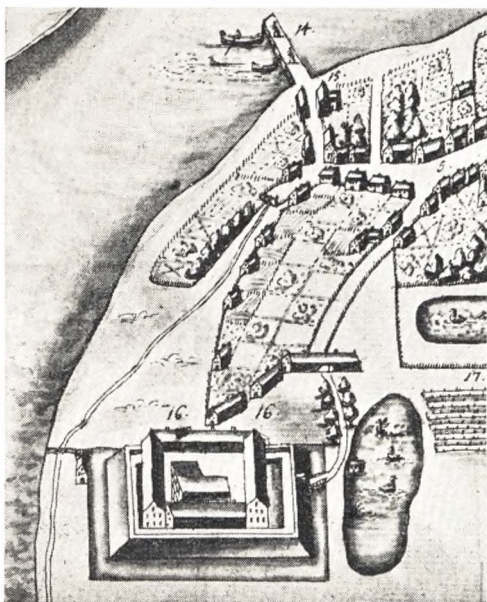
Den nordre Grav er forlængst forsvundet, men da man for en Snes Aar siden opførte de store Huse lige op ad selve Slotsbanken — et Byggeri, der burde være undgaaet —, viste Voldgravens Profil sig tydeligt i Udgravningen til det vestre Hus (Okt. 1913)¹. Fra Gadens Overkant og ned til Blaaleret under Dyndet paa Gravens Bund maalttes ca. 3,5 m. Voldgravens Bredde har været ca. 11,3 m. I Fylden fandtes mange Knogler af Husdyr som Hest, Ged, Svin og Kat. Paa Borgbankens Skraaning mod Graven, hvor nu et Trappeanlæg fører op mellem de store Huse, bemærkede man baade ved denne Undersøgelse og ved en tidligere (1904)² nogle mærkelige Stenlægninger, meterbrede, sat af meget store Kampesten i tre »Bælter« om Banken med ca. 4 Meters Mellemrum. Deres Bestemmelse har øjensynlig været at afstive Voldskraaning og hindre Udskridning. Ved Foden af Slotsbankens nordøstre Hjørne fandt man (1904) en gammel Brønd af Egeplanker, som vist maa have staaet lige i Gravkanten, Lensregnskaber fra 1600'erne nævner netop et Brøndværk ved Slotsgraven.

Udenom Gravene har der vistnok været Volde, men det meste af dem er forlængst planeret og forsvundet. Kun mod Syd staar et Stykke bevaret; et langt lavt Hus, »Solhøj«, ligger oppe paa den. I 1933³ blev en dyb Kloakgrøft ført paa langs gennem denne Voldrest; paa dens ydre Skraaning fandtes en lignende Stenlægning som paa Nordsiden af selve Borgbanken. Udgravningen naaede til Bunds i Voldfylden, og en Undersøgelse viste, at Volden bestod af 2 Meter Lerfyld, derunder et Muldlag hvilende paa lerblandet, naturligt aflejret Sand. I Muldlaget fandtes enkelte Stumper af Munkesten, og et Bundskaar af en Lerkande fra ca. 1300⁴ synes ogsaa at stamme herfra. Oppe i selve Voldfylden bemærkedes en Del Teglstumper og lidt Trækul.

Nordvolden ud mod Fjorden er vel ligesom de tilstødende Ender af de vestre og østre Volde anvendt til Opfyldning, da

den nye Landevej omkr. 1800 blev anlagt. Af den vestre er nu kun svage Skraaninger tilbage.

Paa Borgbanken ligger nu Odd-Fellow-Logens Hus, som stolt i Frontispicen bærer Navnet »Holbæk Slot«, men i Kældrene under dette nyere Hus findes en Del middelalderligt Murværk, stammende fra Borgens to ældste Bygninger,

SLOTTET ca. 1670 (Udsnit af Holbæks Byplan i Resens Atlas). Inde i Gaarden ses som Ruin den middelalderlige Vinkelbygning.

et Stenhus og et Taarn. Paa Resens Byplan fra c. 1670 — den eneste Fremstilling, vi har af Slottet — ses de som Ruiner inde i Gaarden, en Vinkelbygning, og det svarer meget godt til de Fundamenter, som endnu er tilbage, dels i Kælderen, dels ude under Gaardspladsen.

Amtsforvalter *With* i Holbæk, som 1783 blev Ejer af Slotsbanken, fortæller i »Minerva«¹ om de Planeringsarbejder, han lod foretage i den nordvestlige Del af Banken, hvor han stødte

paa »en uformodentlig regulair gammel Hiørnemuur i N. V.; denne blev sonderet i Længde 32 a 36 og i Dybde 3 Alen, til begge Sider (Ø. og S.) uden derved at finde Grundstene«. I S. V.-Hjørnet naaede man i 6 Alens Dybde et rødt Flisegulv. Efterhaanden kom forskellige Kælderrum til Syne; Fylden i dem anvendtes til Pladsens Planering. »Ald Muurgrund udvendig saavel som indvendig er ført i Graven til alle Sider, hvorved en jævn Overflade, af 91 Al. lang N. og S., og 63 Alen bred Ø. og V., samt en 8 Alen bred Kiørevei over Graven i S. indtil Vænget er tilveiebragt«.

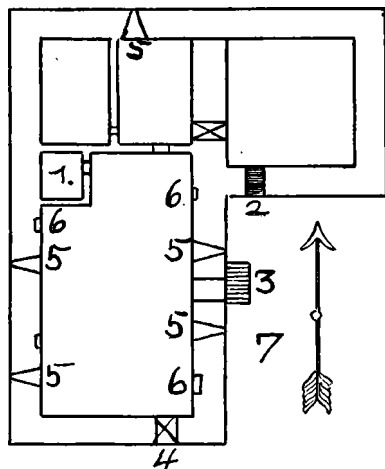
I den største af Kældrene fandt With et lille hvælvet Rum og gengiver i den Anledning »en gammel Tradition« om, at »et fornemme Fruentimmer for Synd imod det siette Bud skal have været levende indmuret« paa Slottet. Personlig er han dog af den Mening, at Rummet er et Fængsel.

Den ene Kælder lod han tilfylde, og de øvrige Mure afbrødes, saa de overalt var 4 Alen høje indvendig og kunde anvendes i det nye Hus, han opførte over dem. Til sidst fortæller han, at han agter at nedbryde de svære Skillevægge og »Arrestgevælvten«, hvilket skulde kunne give ca. 20.000 »meget skønne store Steen«. — Under sit Ødelæggelsesarbejde tegnede han en Plan af Kældrene; den er gengivet i hans Beretning.

Nationalmuseet har i 1896¹ og 1904² foretaget Undersøgelser paa Slotspladsen. Stenhuset, som laa i Vest-Øst, har været 19,35 m langt og 10,20 m bredt, det var opført af Munkesten (10×15×30 cm) paa en høj Grund af utilhugne Kampesten. Kældermuren er 1,75 a 1,80 m tyk og gennembrydes af 4 Vinduesfordybninger mod Nord og 3 i Vest; en Trappeudgang, i Stenhusets sydøstre Hjørne, som bruges den Dag i Dag, synes at være af gammel Dato.

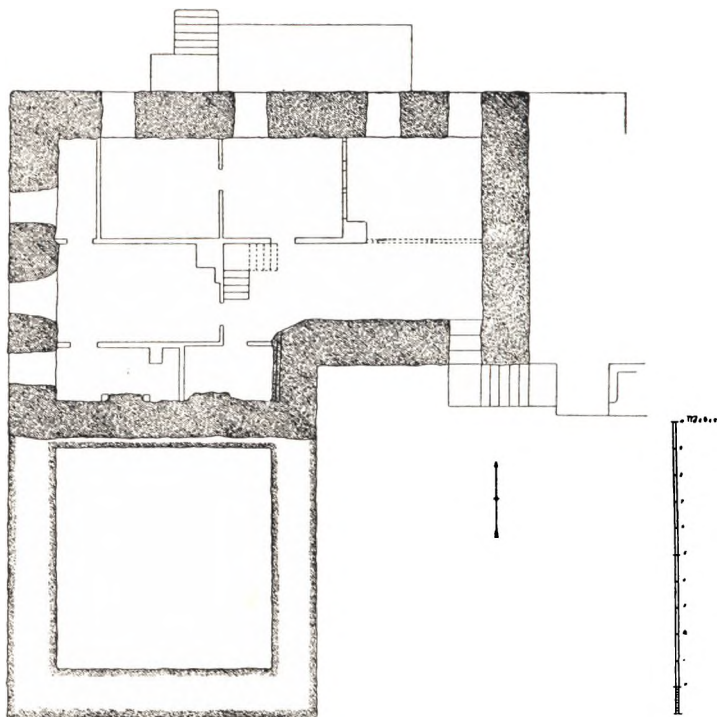
Paa Sydsiden har Stenhuset haft en lille Tilbygning, som satte det i Forbindelse med Taarnet. Dette har ligeledes været opført af store, røde Teglsten paa Kampestensgrund, Grundplanen er kvadratisk, ca. 10×10 m; Kælderen har vistnok indvendigt maalt 8,10×8,35 m.

Syd for Taarnet fandtes ved Undersøgelsen i 1904, som

SLOTTETS KÆLDERE 1787. (Efter Withs Tegning i »Minerva« 1787; Bogstavbetegnelserne erstattet med Tal.) 1. »Arrest-Gevælvten«. 2—3—4. Døre med Trapper. 5. »Lysningshuller med Afsatser i Muren og afbrækkede Jernstænger«. 6. »Blinde Vindver«. 7. »Slotsgaarden, som endnu er broclagt«.

her benyttes, en Halvkreds af store Kampesten, maaske Syldsten fra en Bygning eller en Mur. Om der paa Borgpladsens østre og søndre Del har staaet middelalderlige Bygninger, er uvist; systematiske Udgravninger er endnu ikke foretaget. Der har sandsynligvis, som paa andre af den Tids Borge, kun været et Par mindre Bygninger af Træ eller Bindingsværk.

STENHUS OG TAARN, Opmaaling af Kældrene under Slottet ved la Cours Undersøgelse 1904 (Nationalmuseet). Det skraverede er Stenhusets Mure med den lille Tilbygning, der forbandt det med Taarnet, hvis kvadratiske Grundplan er antydnet paa Tegningen.

Voldstedet med Taarn og Stenhus er middelalderligt. Men da ingen arkitektoniske Detailler er bevarede, er det vanskeligt at give en nærmere Datering. Dog synes der intet at være til Hinder for, at de ældste Dele af Borganlægget, saaledes som vi tidligere har foreslaaet, kan være fra Valdemar Sejrs sidste Tid, ca. 1240.

Det ældste Slot har saaledes været af meget beskedent

Format: et Hus til at bo i og et Taarn især til Forsvar og Forraad, paa en Borgbanke, maaske kun omgivet af et Palisadeværk og en Grav. Ved den førnævnte Gennemgravning 1933 af søndre Vold fandtes nede under Voldfylden nogle Murstensbrokker og et Lerkarskaar fra ca. 1300; det kunde tyde paa, at Ydervolden ikke er oprindelig, men enten opført eller omsat i Erik Menveds Dage. Fra omtrent samme Tid stammer ogsaa et Par profilerede Mursten, fra murede Vinduesposter, som er fundet i Slotsbanken; man har vel »moderniseret« Vinduerne i Stenhuset, gjort dem større og smukkere.

Over søndre Voldgrav har en Bro, sandsynligvis en Vindelbro, ført ud til Vejen, der mod Øst løb ud til Algade, ved Pøsekrogen, og mod Vest ud i Marken, hvor den vel dengang som senere delte sig i to, en op ad Bakkerne til Ladegaarden, og en ud til Stranden, til den gamle Landevej, som langs Strandkanten førte Vester paa ud til Allerup og Tuse; den ses paa Kortet Side 20 og paa andre gamle Kort og er sikkert en ældgammel Alfarvej.

Vilh. la Cour, som i 1904 undersøgte Slottet for Nationalmuseet og indgaaende har behandlet dets Bygningshistorie fra 1600'erne¹, hævder, at naar det aldrig fik nogen større Betydning som »Fæste«, saa skyldes det især Borgens uheldige Placering i Landskabet, idet de høje Bakkedrag mod Syd vilde kunne yde en Fjende saa sikre Støttepunkter, at et Forsvar hurtigt umuliggjordes. Det er dog et Spørgsmaal, om Beliggenheden egentlig var saa daarligt valgt. Mod Nord laa Voldstedet lige ud til Fjorden, den smalle Strandstrimmel mellem Vandet og Volden lod sig let beherske. Mod Vest var Terrænet lavt og overskueligt. Mod Syd laa mellem Slottet og de omtalte Bakkedrag (det nuværende Fabrikskvarter) et Mosedrag med en temmelig stor Sø (nu Eng og Haver), som f. Eks. ses paa Resens Plan S. 44. Og mod Øst gjorde »Borgens Bæk«, som I. H. Larsen kalder den gamle »Holbæk«, Skel mellem Borg og By. Dette er Forsvarets svageste Punkt, men her er aabenbart regnet med, at det kunde støtte sig paa Byens Befæstning, der vel har bestaaet i et Palisadeværk. Et saa-

dant intimt Samarbejde mellem By og Borg i Forsvarsøjemed kendes fra adskillige andre Købstæder, f. Eks. i vor Naboby Kalundborg, hvor Byens Ringmur stødte umiddelbart op til Slottets.

I de første Par Hundrede Aar af Holbækborgens Levetid kan man derfor betegne den som et forholdsvis stærkt og

VESTRE VOLDGRAV, set fra Sydvest (fot. under Nationalmuseets Undersøgelse 1896). Her gaar nu Slotsvej. Til venstre ses Resterne af den vestre Ydervold; til højre en Længe af Slotsgaarden (fra 1800'erne).

sikkert Fæste, men Forholdene ændredes jo afgørende, efter at man omkring 1400 begyndte at bruge Ildvaaben. Borgen mistede nu hurtigt det meste af sin militære Værdi, men deri deler den Skæbne med det store Flertal af ældre middelalderlige Smaaborge.

Til Slottet har naturligvis hørt en Ladegaard med Loer og Lader, Stier og Stalde, Vaaningshus for Tyende o. m. m. Vi ved ikke, hvor den ældste Ladegaard laa, men vi gjorde S. 27 opmærksom paa et Sted oppe paa Bakkerne S. for Banegaarden. Her er som nævnt fundet Rester af en eller flere middelalderlige Bygninger, og tæt ved omtales 1688 »den

forrige Ladegaard næst op til Riffelhaven«¹. En gammel Vej førte herfra ned mod Slottet; Fabriksvej og Slagterivej er dens nutidige, prosaiske Navne.

Heroppe kan, som tidligere foreslaaet, Absalons curia have ligget, paa Bakken ved Bækken, maaske først som Hovedgaard i en gammel Landsby. Ved Ejendomshandeler kort

SLOTSBANKEN, set fra Sydvest (fot. under Nationalmuseets Undersøgelse 1896).

efter 1200 mister den Størsteparten af sit oprindelige Jordtilliggende, men der er vist næppe noget til Hinder for, at den kan have fortsat sin Funktion under andre Forhold, nemlig som Ladegaard under det nye Krongods, Holbæk.

— Efter dette Forsøg paa at gøre Rede for Holbækborgens ældste Historie især ud fra Voldstedet selv og dets Omgivelser, vil vi slutte med et Par Efterretninger om Slottet fra Erik Klippings og hans Sønners Tid.

Der ligger i Lybæks Arkiv to Breve, begge dat. 16. Febr. 1274 og udstedt af Grev Diderik af Kleve²; det ene til Kong Erik, det andet til hans »Foged til Holbæk«; begge Breve er en Anmodning om at sørge for, at de Ejendele, som tilhørte

Grevens Undersaat, Albert, kaldet Hvid, der døde i Holbæk, maa blive overdraget dennes Arvinger. Antagelig drejer det sig om en Købmand, der er død her paa en Forretningsrejse, og hvis Varer de efterladte nu søger at bjærge hjem.

Paa Borgen residerer Kongens Foged; han er som Kongens Repræsentant højeste Myndighed paa hele Godset og i den unge Købstad.

FIRE MØNTER fundet i og ved Grave i Vor Frue Kirke i Labæk: 1) Erik Klipping (Ribe), 2) Erik Menved (Nørrejylland), 3) Birger af Sverige, Hulpenning, 4) Christopher II (Roskilde). — Fot. fra kgl. Møntsamling.

1283, d. 25. Juni, udsteder Erik Klipping et Brev fra »Holbæk«¹.

Omkring 1300 forlener Erik Menved sin Broder Christopher med Godserne Holbæk, Kalundborg og Samsø; han havde dem i hvert Fald 1297² og 1307³.

Da Erik efterhaanden blev klar over Broderens Upaalidelighed og forræderiske Planer, brød han helt med ham, og Christopher gik 1315 i Landsflygtighed. Nogle Aar senere er Holbæk derfor igen i Kong Eriks Besiddelse. Det var i 1318⁴ paa en Rejse fra Abrahamstrup (Jægerspris) til Holbæk Slot, den sørgelige Ulykke skete for Dronning Ingeborg, at hendes lille Søn faldt ud af Vognen, mens den skrumblede af Sted over de elendige Veje; Barnet dræbtes, det sidste af 14 Børn, der alle var døde som smaa. Den fortvivlede Moder tog ind til Nonnerne i St. Clara i Roskilde, hvor hun en Tid efter døde.

I 1320 kom hendes Broder, den svenske Kong Birger, og hans Dronning Margrethe som Flygtninge til Danmark; hun var Søster til de danske Kongebrødre Erik Menved og Christopher II, og denne, der 1319 var blevet Konge, skal have taget godt imod de landflygtige og skænket Svenskekongen

en Borg og to Landskaber (Herreder?) til Underhold. Svenske Krønikeskrivere¹ kalder Borgen Spikaborg og anbringer den ved Skelskør, hvor der i Middelalderen skal have ligget et »Spegerborg«; det er dog ogsaa muligt, at Arild Huitfeldt² har Ret, naar han holder paa, at Birger fik Holbæk Slot og Len. Han døde allerede i Maj 1321.

Et Par Maaneder før har Kong Christopher været her paa Besøg; et Kongebrev, hvori han stadfæster Lunds Kannikers Privilegier, udstedes i »Holæbek« d. 14. Marts 1321³.

Ogsaa det følgende Aar udgaar der vigtige Breve fra Borgen. Den 16. Aug. 1322 dateres fra »Holbek« Junker Eriks Brev, hvori han forpligter sig til ved sin Faders, Christophers, Død at opfylde det Løfte, de i Maj samme Aar havde givet Fyrst Witzlaw af Rygen om at oplade ham Møn til Gengæld, fordi Fyrsten havde sluttet Fred med Danmark og aflagt Faneed til Kongen og Junkeren⁴.

Og en Uge senere udfærdiges fra »Holabek« Forligsbrevet⁵ d. 22. Aug. 1322 mellem Kong Christopher og det svenske Rigsraad om Fred mellem Rigerne i 10 Aar, indtil Barnekongen Magnus var blevet myndig. Man var nemlig kommet under Vejr med, at hans Moder, Hertuginde Ingeborg af Hal-land, og hendes Ven, Knud Porse, forberedte et Angreb paa Skaane. Disse to træffer vi snart efter som Ejere af Holbæk, men derom siden.

KLOSTERKIRKEN INDVIES. Næste Aar, 1323, blev Sortebrødrenes Kirke indviet. Efter Klosterets Brand 1287 og de fredløses Hærgninger i 1290'erne maatte de fattige Munke paany i Gang med at bygge sig et Hus og en Kirke. Det er nok gaaet langsomt. Erik Menveds Tid var rig paa Uro, Krig og Skattebyrder, og endnu værre blev det jo, da Broderen Christopher kom til.

Nogle Gaver har rige Folk nok skænket Munkene foruden de smaa Almisser, de daglig tiggede sammen. Vi kender et Par Eksempler. I sit Testamente af 4. Marts 1292 skænkede Gyde, Datter af Hr. Skjalm Bang, 53 gyldne Penninge til lige

Deling mellem Prædikebrødrene i Holbæk og Fransiscanerne i Kalundborg¹, og 1307 arver vore Munke et mindre Pengebeløb efter Ridderen Hr. Jon Litles Enke, Cecilia².

Men tør vi tro Petrus Olai i Roskilde, er det nok alligevel Kongen, der til sidst er kommet dem til Undsætning, for i Annalerne hedder det³ »Prædikebrødrenes Kirke i Holbæk blev

KLOSTERKIRKEN set fra Kirkestræde, før Nedrivningen 1869. ... Tænker man sig Taarn, Vaabenhus og Sideskib fjernet, har man en Forestilling om den ældste Kirkes Form. 1804 nedbrød man Korets smukke, gotiske Vinduer og indsatte nye »Borgerstuevinduer«, som J. H. Larsen kalder dem. (Fotografi paa Museet.)

opbygget af Kong Christopher og indviet af Biskop Niels af Børglum paa Jomfru Mariæ Himmelfarts Dag (15. Aug.) 1323.

Vi ved ikke noget om, hvorledes de ældste Klosterbygninger har set ud; de to Fløje, som til Dels endnu er bevaret, er først fra sengotisk Tid; men de Fotografier, der blev taget 1869, da Klosterkirken blev brudt ned, giver, sammen med en Beskrivelse af J. H. Larsen, adskillige Oplysninger om dens

oprindelige Udseende; baade dens og Klosterets Bygningshistorie er indgaaende behandlet af Chr. Ax. Jensen¹.

Den ældste Kirke bestod af et højt Midtskib med 7 Hvælvingsfag og mod Øst et Kor med tresidet Afslutning. Der har hverken været Sideskibe, Taarn eller Vaabenhus. Altsaa et enkelt, ret beskedent Kirkehus, som det sømmede sig for et Tiggermunkekloster.

Men Bygningen prydedes dog af forskellige smukke arkitektoniske Detailler og har selv uden Spir og Taarn virket som en stor og ståtelig Kirke, $51\frac{3}{4}$ Alen lang, $12\frac{3}{4}$ Alen bred, indvendigt Maal, og med $17\frac{3}{4}$ Alens Højde til Hvælvingerne.

Rundt om Kor og Skib rejste de høje Stræbepiller sig mellem slanke, spidsbuede Vinduer, og oppe under Taget løb en rigt udformet muret Gesims: to afrundede Led over et dobbelt Savskifte. En snæver Vindeltrappe i en af Pillerne paa Nord-

siden førte op til Tagrummet over Hvælvingerne. Der var 7 Hvælvingsfag foruden det lille Hvælv ude i Korets tresidede Apsis; alle syntes muret op omtrent paa samme Tid; Buer og Ribber samledes paa smaa ens Konsoller, og baade Gjordbuerne og Krydsribberne var af ganske ens Profilsten. Vindueskarmenes Profil var ligeledes overalt den samme; udefter viste de en enkelt Skraakant uden om en Rundstav, ind-

FRA KIRKENS INDRE, Fotografi taget under Nedrivningen. Man ser rester af de smukke Hvælvinger fra den ældste Kirke og et af dens høje Vinduer, som blev muret til, da Sideskibet opførtes og de gamle Ydermure gennembrødes af Arkadebuerne, som ses under Vinduet. (Fotografi paa Nationalm.)

efter kun en Skraakant. »En enkel, men gennemkultiveret Klosterkirke, opført efter en samlet, konsekvent fulgt Plan« (Vilh. Lorenzen)¹.

Det er muligt, at Koret er lidt ældre end Skibet, saa kun Kor og Apsis har været færdige ved Indvielsen 1323; man byggede langsomt i Middelalderen, især naar man som her skulde tigg Pengene sammen! Og som Regel gjorde man Koret, det centrale Punkt for Gudstjenesten, færdigt først. Resten er saa fulgt efter i Løbet af den næste halve Snes Aar eller saa.

Paa de i 1869 tagne Fotografier kan man endvidere et Par Steder paa Kirkens gamle Sydmur se Spor af, at den har været sammenbygget med en Fløj af Klosteret, den længst forsvundne Østfløj, som vi ellers hverken fra Billeder eller Beskrivelser kender noget til.

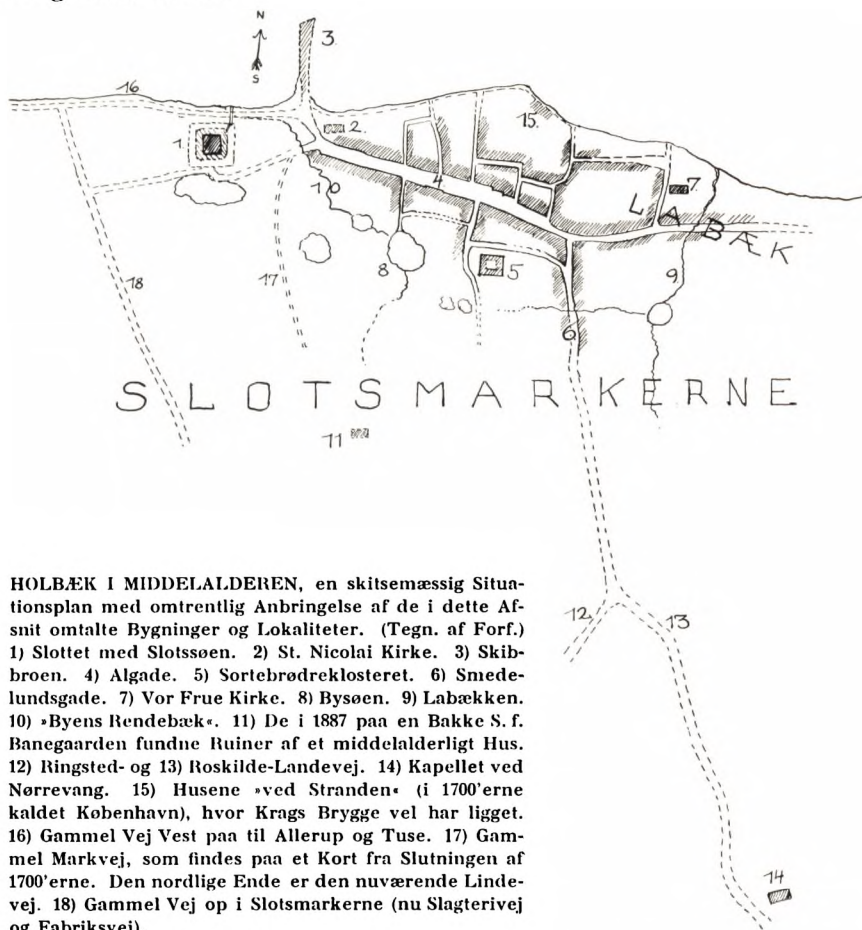
Om Klosteret allerede i 1300'erne har været et normalt firfløjet Anlæg med en Buegang omkring en Gaard, ved vi ikke. Det er vel sandsynligt, at Sortebrødrene foreløbig har nøjedes med deres smukke Kirke og Østfløjen (rimeligvis et Hus i 2 Stokværk) samt et eller to ældre, tarvelige Huse. Der synes at være gaaet et lille Hundrede Aar, før det næste Byggeri fandt Sted.

Om Munkene selv, deres Priorer og Livet indenfor Murene hører vi næsten intet i de sparsomme middelalderlige Kilder.

GADER OG STRÆDER. Fra Prædikebrødrene og deres Kloster vender vi os igen til Byen og dens Borgere ved Aar 1300. Vi maa tænke os, at de efterhaanden har kunnet raade Bod paa den Skade, som var forvoldt ved Brand og Plyndring i Ulykkesaarene før og efter 1290, og at de igen har kunnet arbejde for Fremgang og Udvikling for deres By trods al den Uro og Forvirring, der var her i Landet i Hundredaaret 1241—1340.

En lille By. En Torvegade med Gaarde og Boder for Kræmmere og Haandværksfolk. En Borg mod Vest, en Skibbro, en Kirke og et Kloster.

Men hist og her mellem Algadens Huse begynder Stræderne at bane sig Vej. Først paa Nordsiden. Bare nogle Stier, der iler ned ad Bakken ned til Stranden, Smøger mellem Baghuse og Kaalgaarde, Slipper for Søfolk og Fiskere. Tid efter anden bliver Stien til et Stræde, Hus efter Hus vokser op langs dets Sider.

HOLBÆK I MIDDELALDEREN, en skitse-mæssig Situationsplan med omtrentlig Anbringelse af de i dette Af-snit omtalte Bygninger og Lokaltiteter. (Tegn. af Forf.)
 1) Slottet med Slotssøen. 2) St. Nicolai Kirke. 3) Skibbroen. 4) Algade. 5) Sortebrødreklosteret. 6) Smedlundsgade. 7) Vor Frue Kirke. 8) Bysøen. 9) Labækken. 10) »Byens Rendebæk«. 11) De i 1887 paa en Bakke S. f. Banegaarden fundne Ruiner af et middelalderligt Hus. 12) Ringsted- og 13) Roskilde-Landevvej. 14) Kapellet ved Nørrevang. 15) Husene »ved Stranden« (i 1700'erne kaldet København), hvor Krag's Brygge vel har ligget. 16) Gammel Vej Vest paa til Allerup og Tuse. 17) Gammel Markvej, som findes paa et Kort fra Slutningen af 1700'erne. Den nordlige Ende er den nuværende Lindevvej. 18) Gammel Vej op i Slotsmarkerne (nu Slagterivej og Fabriksvej).

Ogsaa Gadens Sydside gennembrydes. Først af Strædet, der førte til Byens Vandingssted, Bysøen, og siden af Gyden op til Klosteret.

Algade bestod dengang som nu af et langt og bredt Mid-

terparti (fra »Vennely« til »Holbækhus«), det middelalderlige Torv. Baade fra Øst og Vest førte smallere Gadestykker ind til det. Paa Nordsiden ser man endnu, hvorledes Husrækken tre Steder rykker lidt frem for ligesom at forberede Torvets Afslutning mod Øst; denne »Aftrapning« af Gadelinien er et karakteristisk Træk i middelalderlige Byplaner¹.

I Holbæks Stadsret hedder det, at Torvegaden gaar fra »det Stræde, som ligger nær til Stranden, og indtil det Stræde, der ligger til Smedelund og til Kloster«. Strædet til Stranden kan ikke være Havnegade, den eksisterede ikke; Kystlinien laa helt oppe ved »Børsen«, det maa være Algades nordvestre Del, fra »Vennely« ned til Hjørnet. At Torvet mod Øst skulde ende ved et Stræde, som gaar til Smedelund og til Klostret, er derimod en temmelig gaadefuld Bestemmelse.

Indgangen til det middelalderlige Holbæk, sandsynligvis blot en simpel Port, kan vel have været i Nærheden af Algades østlige Afslutning, ved »Vagten«. Her begyndte Byen. Uden for laa mod Øst Labæks Gaarde og Marker, mod Syd *Smedelund*.

Den lange Smedelundsgade, som nu er en af Byens Hovedgader, har tydeligt nok Navn efter en Lund og en Smed eller Smedje. I Middelalderens Byer anbragte man ofte Smedene med deres brandfarlige Værksteder yderst i Staden eller helt udenfor². Alfarvejen Syd fra til Holbæk maa saaledes, inden den naaede Byporten, have passeret en Lund, hvori en eller flere Smede havde deres Bolig. Tid efter anden opstod her en lille Forstad, et Haandværkerkvarter, som saa indlemmes i Byen; men Bebyggelsen herude er meget yngre end oppe paa Hovedgaden. Ældst er den nordlige Del hen til Kirkestræde. J. H. Larsen fortæller, at der endnu i 1700'erne saas Rester af Lunden³.

Det er muligt, Otto Smith har Ret, naar han hævder⁴, at Færdselen Syd fra oprindelig ikke gik ned over Algade, men lige ud, hvor den gamle Købmandsgaard, Algade 63, nu ligger, og ned til den Brygge, der engang laa ved Stranden mellem Brolæggerstræde og Blegstræde. Her skulde da være en Færge-

forbindelse over til Næsset og videre Nord paa. Har der været en saadan Forlængelse af Smedelundsgade til Fjorden, maa den vel være forsvundet meget tidligt, inden Holbæk og Labæk voksede sammen, thi ellers var den næppe blevet nedlagt, mens Stræder af ringe Trafikværdi bevaredes. Den ene Arm af et Gadekryds paa saa vigtigt et Sted i Byplanen vil vanskeligt kunne forsvinde.

Fra Algardens vestre Ende kunde man ad to Veje komme ud af Byen, enten lige ud forbi Slottet eller ogsaa ned til den gamle Strandvej mellem Slotsbanken og Fjorden.

Om Borgerne ved vi ikke meget fra Tiden omkring 1300. Den første Holbækker, vi har Navn paa, er vist den *Bo Due*, »Indbygger i Holbek«, som ægtede en adelig Enke, Cecilia, og med hende fik Vindehelsing, »med Bygninger og Mølle«. Det var imidlertid pantsat for 130 Mark Penge til Hr. Johan Foot, og da Bo Due ikke kunde indløse det, solgte han det med sin Hustrus og hendes Frænders Samtykke til Hr. Johan, og Skødet blev udstedt 1297 paa Borgernes Ting i Holbæk¹.

»Den skønsomme og gudhengivne Mand«, Johannes Jacobsen, kaldet Diegn, i Grev Henrik af Gleichens Tjeneste, skænkede 6. Decbr. 1315 Sorø Kloster alle sine Ejendomme i Bennebo, Kalundborg og Holbæk med alle Tilliggender, »for sin Sjæl«, efter at han dog først havde modtaget af Klosteret »mange Velgerninger, saavel i rede Penge som i andre for ham særdeles nødvendige Sager«².

Fra 1335 stammer et Par Breve, som angaar et Grundstykke med 6 Huse eller Vaaninger i Holbæk, Ejeren, Hr. Claus Gyncelinsøn, Borger i Roskilde, skænker det i Testamente af 18. April til St. Clara Kloster i Roskilde »for min og mine Forfædres Sjæle« paa Betingelse af, at Søstrene hvert Aar skal holde Sjælemesser for dem³. Paa et andet Brev af 11. Novbr. s. Aar om de samme 6 Huse er der en Paategning med Navnene paa de Holbækkere, som boede til Leje der: »Brun Byswen, Tholf Fathersz, Ericus Timbra, Gyta Pathers

og Henricus Byswen«¹. I et Brev, 26. Juli, 1336 omtales 5 Huse i Holbæk, som Præsten Rolf har købt af Claus Gyn-celinssøns Arvinger, og Rolf nævnes igen 23. Juni 1362 som Ejer af nogle Jorder »i Landsbyen Holbæk«².

Det ældste skriftlige Vidnesbyrd om Skibbroen findes i Roskildemunkens Annaler for 13. Marts 1328, da »druknede 30 Mennesker«, fortæller Petrus Olai »mellem Holbæk Havn (Skibbro) og Landsbyen Markedslev«¹. Han siger ikke, hvorledes det gik til; maaske er de gaaet gennem Fjordens Is.

KIRKER OG KAPELLER. Efter Foreningen med Labæk bestod Holbæk i den senere Middelalder af to Kirkesogne, St. Nicolai og Vor Frue.

Byens gamle Sognekirke ved Skibbroen er tidligere omtalt (S. 34). Et Brev af 26. Juli 1336 nævner »Præsten i *St. Nicolai Kirke* i Holbæk«², 1403 solgte Oluf Andersen Kræmmer i Holbæk sin Gaard ved St. Nicolai Kirke til Niels Achonis³; 1432 skødede Helle Bager paa Jep Brems'es Vegne en Gaard liggende i St. Nicolai Sogn ved Jens Hordz Gaard til Knud Pedersen⁴, og 1456 fik Sortebrødrene foræret af Dronning Dorothea »en Gaard liggende i Holbæk i Nilawes Sogn sønden ved Torvegaden, som nu iboer Jep Skræder«⁵. 1493 var Hr. Niels Pedersen Sognepræst til St. Nicolai⁶.

Frue Kirkes Sogn omtales ogsaa i flere Ejendoms-pirer. 1497 solgtes Jep Plomans Gaard og Jordsmon i Vor Frue Sogn⁷. 1541 ejede St. Nicolai Kirke en Have i Frue Sogn, som Kirkeværgen Mons Dengh solgte til Peder Laurid-sen⁸. Der er flere saadanne Breve, men Kirken selv og dens Beliggenhed omtales ikke. Dette Spørgsmaal er først klaret i vor Tid.

En lav Bakke paa Østsiden af det gamle Sladderstræde kaldtes endnu i 1800'erne Kirkebakken, men ingen vidste hvorfor, og det vakte derfor stor Forundring i Byen, da man en Februardag i 1913 ved et Tilfælde opdagede, at Bakken skjulte en Kirkeruin. En Vogn sank i med begge Baghjul, og det viste

HOLBÆK — KIRKERUIN PÅ „KIRKEBAKKEN“ VED LABÆK.
 PLAN AF DE FREMDRAGNE FUNDAMENTER OG DE 3 MUREDE GRAVE.

ØSTERSTRÆDE (FORMEN SLADRESTRÆDE)

GRUNDPLAN AF FRUE KIRKE, opmaalt og tegnet af Nationalmuseets Architect, C. M. Smidt, der sammen med Hugo Matthiessen foretog Udgravningen i 1913. (»Fra Holbæk Amt« 1914, S. 9.)

sig, at den sad fast i Taget paa en muret Grav fra 1200'erne. Hugo Matthiessen, som paa Nationalmuseets Vegne ledede den derefter følgende Undersøgelse af Pladsen¹, opdagede hurtigt, at Graven havde ligget under Gulvet i en gammel Kirke. Det lykkedes at afdække Bygningens Fundamenter, det var Frue Kirke, man havde fundet. Tomten blev fredlyst, og den Dag

De tre GRAVKISTER i Frue Kirkes Skib. Den ene af dem findes nu opstillet i Holbæk Museum. (Fot. fra Nationalmuseet).

i Dag viser de store Kampestensrækker, hvor Kirkemurene har staaet.

Oprindelig har Kirken kun bestaaet af et Skib i Ø.—V. og et Kor; den var sandsynligvis helt opført af Kampesten. Koret, der laa et Par Trin højere end Skibet, havde ikke Apsis; en Korbue aabnede sig ind mod Skibet. Dette har først haft fladt Bjælkeloft, men senere er der indbygget 3 Fag Hvælvinger. Maaske har man samtidig tilbygget et Vaabenhushus mod Syd; der er baade i 1913 og 1933² fundet Spor af en Tilbygning her. Taarn synes der ikke at have været.

Frue Kirke har i Størrelse lignet en almindelig Landsbykirke; den var 33 m lang, Skibet alene 23,5 m, Bredden var her 8,5 m og i Koret ca. 6,5.

Af stor Interesse var der mange middelalderlige Grave, der fandtes i Skibet, især tre murede Munkestensgrave i den

østre Ende. De var særdeles velbevarede og smukt udførte Eksempler paa den Gravtype, man anvendte i 1200'erne, med en lille Tilbygning i Vest til Ligets Hoved og med et Murstenstag over hele Kisten. I den mellemste Grav laa Skelettet af en ualmindelig stor og sværtbygget Mand.

Foruden disse tre fornemme Begravelser fandtes der overalt i Skibet en Mængde andre af simplere Form; nogle Skeletter har hvilet i en Trækiste, men langt de fleste har nok blot været hyllet ind i et Tæppe, da de gravlagdes under Gulvfliserne. Tættest laa Gravene, ofte i to Lag, op mod Kordøren; her var fornemst at hvile; ogsaa i Koret fandtes et Par Grave.

Saa mange Begravelser rummede Kirken, at man til sidst har maattet rydde de ældre væk og samle Knoglerne i et Par store Kuler for at skaffe Plads. Men de har dog faaet Lov at blive indenfor Kirkens hellige Mure. Skulde man endelig begraves udenfor, maatte det være lige op til Muren, i Tagdryppet, saa Regndraaberne kunde rinde som Vievand over Graven; baade Nord og Syd for Skibet fandt man Grave tæt ind under Tagdryppet.

Under Udgravningen optoges en halv Snes Mønter¹, 1 fra Erik Plovpenning's Tid (1241—50), 4 fra Erik Klipping, 1 fra Erik Menved, 4 fra Christopher II og 1 fra Erik af Pommern's Tid (S. 50). De er efter gammel Skik givet de døde med i Graven. Et Skelet havde mellem Fingrene en lille Muslingeskal, en »Ibsskal«, Tegnet paa, at han som Pilegrim har gæstet St. Jacobs Grav i Compostella i Spanien.

Kirkegaarden har været temmelig stor; ved Grundudgravninger i Nabolaget støder man ofte paa Menneskeknogler, og i Haverne sover de døde endnu flere Steder trygt under Ribsbuske og Jordbær.

Kirkebakken begrænsedes endnu ved 1900 ud mod Strædet af et højt gammelt Kampestensdige; det forsvandt, da man begyndte at afgrave Bakken. Mod Øst skraaner Terrænet ned mod den tydelige Sænkning, hvor Labækken har løbet. I Syd naaede

SØLVMØNT fra Erik Plovpenning's Tid (1241—50), fundet ved Frue Kirke (Museet).

Kirkegaarden nær op mod Labæks Gade, og fra dens nordre Dige har der i Middelalderen ikke været langt til Strandkanten.

Da Brødrene Clausen i 1869 anlagde et Kalkbrænderi lidt Nord for det Sted, hvor Kirken siden afdækkedes, stødte man paa Grundmure til en gammel Bygning¹, omtr. $\frac{1}{2}$ Al. under Jordoverfladen var der »en $2\frac{1}{2}$ Al. tyk Mur af Kampesten. Den strækker sig ca. 5 Al. mod Nord og ca. 4 Al. mod Vest, ligesom der er en Mur imod Øst, der dog kun er $\frac{1}{2}$ Al. tyk. Der har været Murværk ovenpaa, og man har ogsaa fundet en stor Del Rester af Tagsten. Ved en yderligere Gravning fandtes Skeletter af 2 Mennesker liggende ovenpaa hinanden med Hovederne mod Vest«. Denne Beretning i Holbæk Amts Avis 22. Febr. 1869, som er den eneste Meddelelse om Fundet, fortsættes 30. Marts, hvor det bl. a. hedder, at man nu har nedbrudt Muren, som var 18" høj og stod paa en Stenbro, og da denne blev opbrudt, stødte man $\frac{1}{2}$ Al. dybere paa »ikke faa Lig, som alle havde en lille Jernfigur liggende paa Brystet. Man har ogsaa fundet nogle smaa Kobbermønter, som antages at være fra det 13. Aarh.«

En sagkyndig Undersøgelse af dette mærkelige Fund blev desværre ikke foretaget, saa det vil vist forblive en Gaade, hvad det er for en Bygning, hvis Rester her afdækkedes. Den har tilsyneladende ligget paa Frue Kirkegaard, eller lige op til den.

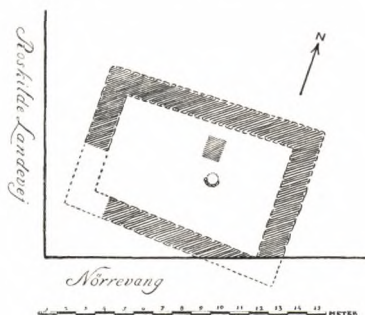
I nogle Optegnelser fra 1877 af Herredsfoged Moltke² omtales, at »lige Øst for Byen nede ved Stranden, hvor Mtk. No. 6 støder op til Bygrunden, skal der være fundet ligesom Murene af et lille Taarn, men nu er der intet Spor tilbage, og ingen ved Besked derom«. Det drejer sig aabenbart om det ovenfor omtalte Fund.

Og endelig fortæller Carl Koefoed i 1913 til Holbæk Amts Dagblad³, at man omkr. 1780 ved Opførelse af Stalde til Lansenenerne fandt en muret Ringovn fra Munketiden et Sted i Rolighed, altsaa ogsaa i Frue Kirkes umiddelbare Nærhed.

Frue Kirke var en gammel Kirke, den kan være opført i Absalons Tid, Slutningen af 1100'erne; sandsynligvis er den ældre end Kirken i Holbæk. Ejendommeligt er det store Antal

Begravelser i og om den. Enten maa Labæk have været en ret stor By, eller ogsaa har Kirken været Sognekirke for flere Landsbyer. Det sidste er det rimeligste; den søgtes vel i sin Tid af Folkene i de Byer, som skal være nedlagt, da Holbæk fik sine Markjorder, og af Holbækkerne, til de fik egen Kirke. Maaske ogsaa af Folkene oppe paa Absalons Holbækgaard? De tre Munkestensgrave i Skibet er ikke muret til Almuefolk.

— Lidt udenfor Byen, ved Landevejen fra Roskilde laa i den senere Middelalder et lille Kapel, ca. 8×12 Meter stort, opført af Munkesten paa bredt og svært Kampestensfundament med Længdeakse i Ø.—V. Det har været teglhængt og er bygget engang i sidste Halvdel af 1400'erne.

Grundplan af Kapellet ved Roskildevej.
(Tegn. paa Nationalmuseet.)

I Tidens Dokumenter synes det ikke at være nævnt, men dets Levetid har vel ogsaa knapt naaet de hundrede Aar, saa det er forsvundet kort efter Reformationen; men helt op til 1800 kaldte Taastrupbønderne Jorden derude »Kapelagrene«. Fundamenterne fandtes i 1929 i en Have paa Hjørnet af Roskildevej og Nørrevang. Hugo Matthiessen, som undersøgte dem¹, afdækkede inde midt i Bygningen en lille Cisterne eller Brønd; det kunde tyde paa, at Kapellet er rejst over en hellig Kilde. Saadanne Landevejskapeller var ikke sjældne i Middelalderen; her kunde vejfarende gaa ind og holde Andagt.

— I Forbindelse med disse gamle Gudshuse i og ved Holbæk vil vi omtale den Munkestensbygning, som man i 1887 fandt Rester af paa Købmd. Th. J. Petersens Mark Syd for Slotsgaardsvej. Prof. Kornerup², der ledede Udgravningerne, fortæller, at Huset laa i V—Ø, men kun Vestgavlens to Hjørner var afdækkede; i det sydvestre Hjørne var Murene 2 Al. 8" høje fra Overkanten til Gulvet, som bestod af et fast Lag Kalkmørtel, hvorover der antagelig har ligget Fliser. Vest-

muren var godt 3 Al. tyk, helt af Munkesten i Munkeforbandt, 11 Al. 10" lang. Nordre Mur var halv saa tyk, men om denne og de andre Mure giver Beretningen ingen Oplysning. I sydvestre Hjørne fandtes Brudstykker af Munketagsten, grøntglasserede Sten og af en enkelt profileret Sten, antagelig fra en muret Vinduespost fra sidste Halvdel af 14. Aarh. I nord-

KAPELRUINEN ved Roskildevej, et Hjørne af Udgravningen, som viser det svære Kampstensfundament. (Fot. fra Nationalmuseet.)

vestre Hjørne laa en Del Dyreknogler, og Kornerup mente derfor, at Bygningen næppe kunde være et Kapel, men snarere »Kælderen af en lille fast Bygning eller Taarn«. Dertil kan indvendes, at man undertiden som en Art Offergave lagde Dyreknogler ind mellem eller under Grundstenene.

Den Dag i Dag ses adskillige Brokker af Munkesten i Jordoverfladen, hvor Bygningen har ligget. Om dens Art og Alder kunde maaske en ny Udgravning give fyldigere Besked¹. Fund af Grave eller Skeletter i Nærheden kendes

ikke. Den østre Gavl har staaet lige ved Skraaningen ned til »Holbækken«, og tæt ved har Slottets gamle Ladegaard — Absalons Holbækgaard? — ligget. I Markbogen til Matriklen 1688 omtales et »Kirkebjerg« et Sted i Marken her, Slottets gamle »Fogedmark«.

Der er gættet paa, at Huset var Rester af en St. Jørgensgaard; disse Hospitaler for spedalske laa gerne udenfor Byerne, men tæt ved Alfarvej. Vi ved imidlertid intet om, at Holbæk har haft en saadan, og i hvert Fald vilde den næppe være blevet anlagt herude. Maaske er Bygningen et lille Kapel, der paa en eller anden Maade har været knyttet til den gamle Ladegaard.

— Baade Vor Frue og St. Nicolai hørte under Præbendet Syv¹ ved Roskilde Domkapitel, som havde Indtægt af og Kaldsret til Kirkerne i Syv, Merløse og Holbæk. En Kannik lønnedes for lang og god Tjeneste med Præbendets Indkomster. Merløse Kirke svarede aarlig 4 Sk. Grot, St. Nicolai det dobbelte.

— Vor Viden om Byens middelalderlige Bygninger, deres Beliggenhed og Bestemmelse er desværre endnu ret usikker og mangelfuld, men utvivlsomt vil der Tid efter anden ved nye Fund, Udgravninger og Undersøgelser blive kastet Lys ind over meget, der nu er dunkelt.

KONG ERIKS STADSRET². En middelalderlig Købstad var som en lille Verden for sig selv.

KAPITÆL (ell. Fodstykke) til en Søjle, Granit, gennemkløvet. Sad til 1926 som to Afvisersten i Porten til den Ollendorfske Købmandsgaard paa Torvet. Nu paa Museet. Stenen, som er ret groft tilhugget, er fra 1200'erne og stammer sikkert fra en af Byens gamle Kirker. (Tegn. af H. F. Gross.)

Næringsliv og økonomiske Interesser var anderledes end ude i Omegnens Landsbyer, og Byen blev ikke mange Aartier gammel, før det viste sig nødvendigt at lade den danne en særegen Retskreds med egen Domsmyndighed. Der udviklede sig især hen i 1200'erne et vist Selvstyre under Tilsyn og Kontrol af Kongens Repræsentant i Byen, Byfogeden, eller i nogle Byer, som Holbæk, Slotsfogeden.

Oprindelig har sikkert alle Borgere kunnet deltage i Byens Styrelse; ligesom Bønderne ude i Landsbyerne har de vel holdt Raad, naar der skulde tages Bestemmelse om vigtige Sager, og de har derefter forelagt deres Afgørelse for Fogeden og faaet hans Godkendelse.

Kongerne udstedte adskillige Forordninger om Købstædernes særlige Forhold, men lige saa vigtige var de Regler, der lidt efter lidt, udfra Sædvane og sund Erfaring, fastsloges som gældende i de enkelte Byer.

Men i Tidens Løb blev Købstadfolkene klar over Betydningen af, at man fik sammenskrevet de lokale Retsregler og opnaaede en kongelig Bekræftelse af dem og af de særlige Friheder, Byen efterhaanden havde erhvervet sig.

Saaledes vedtog Borgerne i Holbæks store Naboby, Roskilde, i 1268 en Byret¹, som de fik Erik Klipping til at stadfæste, og den udvidedes senere med adskillige nye Bestemmelser, men Form og Indhold maa aabenbart have forekommet de andre sjællandske Byer tilfredsstillende, for Tid efter anden indfører de næsten alle Roskilderetten og foretager kun enkelte Ændringer, som lokale Forhold nødvendiggjorde. Den antoges af Køge 1288 og af Slangerup 1302, og i Løbet af 1400'erne af Byer som Slagelse, Korsør og Nykøbing Sj. Og den gjaldt i hvert Fald i Begyndelsen af 1400'erne ogsaa i Holbæk. Maaske endnu meget tidligere.

Noget historisk Vidnesbyrd om, hvornaar Holbæk har faaet sin Stadsret, findes desværre ikke. Originalen er forsvundet. Men Det kgl. Bibliotek ejer en Afskrift af den fra 1549², et lille beskedent Hefte paa 22 Oktavsider, som midt i 1700'erne er udlaant fra vort Raadhusarkiv til »Danske Selskab«, der optrykte Stadsretten i »Nye danske Magasin« 1797 »efter Original paa Papir i Selskabets Archiv«³. Vi vil nu foretage en Gennemgang af Retten og derefter undersøge, hvor gammel den kan være.

Paa Omslaget staar: *Thætæ ær Holbecks Statuta szom ær beskreffuit och fornyet och ære then gamle Statutæ, tha mandt skreff anno Domini 1549. St. Bendtsdag uti faste.*«

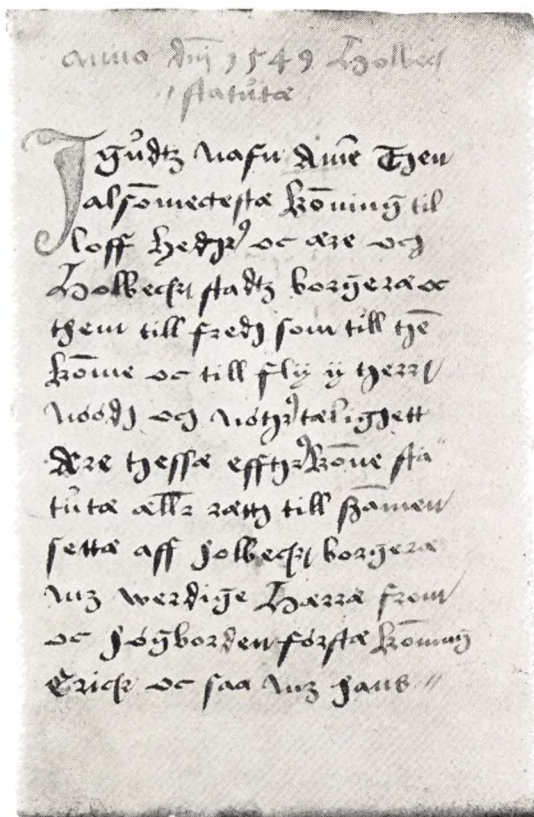
Derefter følger en Indledning, som vi gengiver i sin Helhed, men med tillæmpet Retskrivning:

»I Guds Navn. Amen. Den alsommægtigste Konning til Lov, Hæder og Ære og Holbæks Stads Borgere og dem til Fred, som til dem komme og tilfly i deres Nød og Nødtørftelighed

ere disse efterkommende Statuter eller Ret tilsammensatte af Holbæks Borgere med værdige Herre, from og højbaaren Fyrste, *Konning Erik*, og saa med hans hæderlige Klerke og velbyrdige læge Mænd og andres gode og nyttelige og fuldkommenlige Beraad og Samtykke, som herefter kommer:«

Derefter følger 36 Paragraffer. De første 13 angaar Byfrenden og sætter strenge Straffe for Voldsmænd, som bryder den.

1. »Først da skikke vi og sige for Ret, at hvo som kommer fremmed eller udvortes til Holbæk og slaar der nogen ihjel i Byen eller inden (for) Fredskorset, han skal bøde og give til Kongen 40 Mark og Byen (lige) saa meget . . .« Paa staar han sig uskyldig, maa han fri sig ved tre Gange tolv Mænds Ed. Noget lignende gælder, hvis Overfaldet gaar ud over en fremmed i Byen. Det

STADSRETTENS første Side. Haandskriftet fra 1549 paa Det kgl. Bibliotek. (Ny kgl. S. 297, 8°.) Fot. fra Kgl. Bibl.

Fredskors, som her nævnes, har sikkert staaet ved Byens Port; det rejstes undertiden paa saadanne Steder som Tegn paa, at her begyndte Byens Retsomraade.

I Nr. 2 fastsættes 9 Marks »Theyngieldh« (Bod) til Kongen og ligesaa til Byen, for den Borger, som dræber en anden

Borger. Hvis han hævder sin Uskyldighed, maa han fri sig med tre Gange tolv Mænds Ed; er han svoren Gildebrosder i Byen, nøjes han med 12 Mænd. Denne Lempelse for Gildebrosdrene findes i flere andre Paragraffer.

I Nr. 4 hører vi, at »hvo, som tager Jomfru eller Kvinde med Vold« og gribes med Gerningen, skal bøde med Halsen. Nr. 5 handler om dem, »som gør Hærværk inden Byen«, og Nr. 6 om dem, »som far udi anden Mands Gaard med Forræderi og vil gøre Hærværk eller Vold«, de skal bøde 9 Mark til Byen, til Kongen og til Skadelidte. Nr. 7 bestemmer, at »om nogen Borger gør (en) anden Blodvide (d. e. blodigt Overfald) i Byen eller paa Gaden, skal han give ham 3 Mk.« »Gør nogen anden det (en fremmed?) skal han give ham 40 Mk. og Kongen 40 Mk. og Byen saa meget.« 8, 9 og 10 sætter Bødestraffe for »om nogen fortørner andre paa Tinget«. Med den originale Retskrivning hedder det (10): »om noget slar noget paa gadhen æller paa thinghet kinghest, eller skiuder eller stødher, och ickæ gør blodhwidhe, han skall givæ hannom, szom skadhnen eller huggen fieh, III mark, och konningen III mark och byen szaa møgett.«

I Nr. 11: Ligeledes skal der være »Fred paa Thorgadhen« (Hovedgaden) og Torvet fra det ringer Ottesang, og indtil det ringer sammen til Højmesse«, og dette skal »holdes strengeligen af alle«.

Nr. 12 skulde efter sin Overskrift handle »Om torgadhen oc stødhen, oc strædherne« og indeholder ogsaa den Bestemmelse, at »Torgaden skal være fra det Stræde, som ligger nær til Stranden, og indtil det Stræde, der ligger til Smedelund og til Kloster«. Men Afskriveren har nok glemt noget, for der staar intet om Støden; Ordet betyder Støtte, det var en Skampæl, en Kag, som fandtes i mange Byer helt ned i det 18. Aarh., og en saadan maa vi altsaa have haft her i Holbæk allerede i Middelalderen; den stod vel paa Torvet, hvor den i hvert Fald fandtes i 16—1700'erne.

Den sidste af de 13 Ufredsparagraffer handler om Straf for dem, der saarer Folk uden for Torvet.

Derefter følger Nr. 14 om Bagere, »som bager falske Brød, mindre eller værre end som Fogeden og Borgerne tykkes skelligt at være«, en saadan ukristelig Bager skal give 9 Skilling Penninge at dele mellen Fogeden og Borgerne; gør han det anden Gang, forhøjes Bøden til 3 Mark, og tredje Gang »da skal han ej bruge sit Embede i det Aar og saa dertil pines med legemlig Pine, som er Støden«. Bryggere (Nr. 15), som brygger falskelig, slipper mildere; de giver en Bøde og skal ikke pines med Støden.

Nr. 16—17—18 handler om Afgifter. Borgerne skal hver yde Kongens Foged en halv Grot til Valborgsmesse og til Hellemesse (Alle Helgens Dag). Foruden disse Fogedpenninge svarer der en Byskat af Gaarde, Haver og Jorder »bodhe bygtæ oc ødhæ«. Og i 18 hedder det, at Bryggere, som sender Øl til »Kroen« (Gildeshusene?) at sælges, skal give $\frac{1}{2}$ Grot til de to førnævnte Messer. Derefter følger Nr. 19 og 20, hvori bestemmes, at hvis Kongens Foged vil skylde nogen for en Sag, er han pligtig at »stævne eller kalde ham til Bytinget og der efter Loven og Byens Sæd dele (:) sagsøge) ham.«

Visse Tider af Aaret maatte Fogeden iflg. Nr. 21 ikke nøde eller stævne nogen til Ting, nemlig i Julehelgen, i Høsthelgen, i Fastehelgen, og naar nogen er udbudt i Kongens Ærinde.

Nr. 22 omtaler en Afgift, fremmede skal svare af de Heste, Fæ og Svin, de køber og fører af By.

I Nr. 23 og 24 sættes Bøder for Borgere, som ikke vil »færdige« (vedligeholde) Gadebro for deres Gaarde, eller »som lægger sit Møg paa Gaderne eller almindelige Stræder og fører det ikke bort efter andre Borgeres Sagn, som de sige ham fore.« Det skal koste 2 Skilling, som skiftes mellem Borgerne.

Derpaa kommer der fire Bestemmelser om de fremmede Købmænd og deres Afgifter (se S. 84).

Skulde nogen dø i Byen uden at have Arvinger der, da skal, iflg. Nr. 28, en Borger forvare hans Gods, »som hedder Danefæ«, i Aar og Dag; hvis saa ingen melder sig forinden, tager Fogeden det til sig.

Borgerne har deres rette Værneting i Holbæk. Derom

hedder det bl. a. i 29, at hvis en Mand har Sag mod en Borger, skal han stævne ham til Raadhuset, og efter Borgernes og Raadets retvise Dom skal han fange Ret og ske Retvished efter Loven og Byens Sædvane. Borgerne behøver ej heller at lade sig stævne for Landstinget eller Kongen eller noget andet Sted, uden de selv vil.

Nr. 30 er en ret uklar Bestemmelse om stjaalet Gods, som er falbudt paa Torvet, og Nr. 31 fastsætter, at hvis nogen idømmes Bøder, skal han først »bøde mod Sagvolderen, siden mod Byen og saa mod Fogeden, om hans Gods kan saa tilrække«.

I Nr. 32 faar Bagerne igen nogle alvorlige Formaninger. De maa »ikke fortørne eller gøre imod eller fordrive nogen anden, som Bagerembede vil bruge og hjerpe dem deraf, om der kommer nogle ny til Byen«. De skal aflægge »en gammel, ond Sædvane, at hvilken Bager, som nys kommer til Byen, han være ej saa vis og klog og forsøgt i det Embede, at han skulde ej give først Bagerne 3 Mark og halvt til deres Gilde, førend han maatte noget bruge sit Embede«. Kongen har nu ophævet den onde Sædvane, idet det dog forundes den nye Bager at svare Fogeden en halv Mark Penninge.

Og endelig bestemmer Nr. 33, at med Hensyn til »noget Embede eller andre Stykker eller Ærinder, som til Byen hører og noget Magt paaligger«, da maa intet nyt vedtages »uden med Fogedens og saa Borgernes endrægtige Raad og fuldkommeligt Samtykke«.

De sidste 3 Paragraffer (34, 35, 36) er senere Tilføjelser til Stadsretten. Den første om Toldfrihed overalt i Danmark, lyder saaledes i Originalen: »Item haffuer wor nadigæ Herræ oc Konningh undh oc giffuett oss thennæ syndherlig friihett, och (∴ at) waaræ borgeræ skullæ wære tolfrii y hwor szom the kommæ i Danmark met Kram, gottz eller köpmandtzskaph eller hwatth szom the haffuæ att faræ met, baadhe till byæs oc fraa, købæ oc seliæ hwatt som the willæ och them behoff gørris, forudhen (∴ undtagen) y Høstmarcket paa Skanør oc Falsterbodhe oc Dragør, oc paa andre siillæghe (∴ Sildelejer)

i Danmark, ther skullæ thæ giffue tholl effther gammel seethwannæ, saaszom andræ y rigett skullæ gørræ«.

Kongen har ligeledes (35) givet »vore Borgere Lov og Magt til at tale (∴: tiltale) deres onde Betalere, som dem er skyldige og vil ikke betale med gode, og andre, som dem gør Uret i nogen Maade, naar som de finde dem inden deres By;« Byfogeden, »som da er skicket til at være«, skal hjælpe dem til deres Ret.

Til sidst kommer (36) et Stykke om »lowfs øre eller Holbeckis aaldh, som Kongen skænker Byen til Græsgang for Borgernes Kvæg. (Se videre S. 92.)

Heftet slutter med »Item hær ændhis Holbeckis statuta, vell corrigerett och offuerseeth 1549. I. H. S. Jesus marie filius sit nobis clemens & propicius. In unitate sancti spiritus, benedicat nos pater eternus, amen«¹.

— Stadsrettens nære Slægtskab med Erik Klippings Roskilderet 1268 fremgaar tydeligt deraf, at af dens 36 Paragraffer findes de 26 i lignende Form i Roskilderetten, ofte næsten enslydende. De resterende 10 er specielle for Holbæk; de tre sidste stammer fra de syv nye »Friheder«, som Christoffer af Bayerns Privilegium gav Byen 1443. Ogsaa Indledningen er taget fra Roskildes Lov, men Rækkefølgen indenfor Paragrafferne er forskellig i de to Retter. Holbækkerne har altsaa ikke nøjedes med at afskrive, de har ogsaa omordnet Indholdet.

Sproget i vor Kopi fra 1549 er meget daarligt; der er adskillige Afskriverfejl og Misforstaaelser; Skriveren har aabenbart haft et gammelt og udslidt Eksemplar at se efter, maaske selve den »gamle Statuta«. Den siges jo at være fornyet og korrigeret i 1549, og først ved den Lejlighed er maaske de nye Friheder fra Privilegierne 1443 og 1454 blevet indføjete.

Roskilderetten af 1268 er skrevet paa Latin; den blev i Tidens Løb udvidet med en Række nye Paragraffer, og de indføjedes derefter paa passende Steder; der opstod derved en ny Redaktion, som eksisterer baade paa Latin og i dansk Oversættelse. Det er denne nye Udgaave, Holbæk har laant, vistnok den latinske; den er saa senere oversat til Dansk her.

Hvis nu Holbækkerne har anvendt den sædvanlige Fremgangsmaade i slige Tilfælde, har de først henvendt sig til Kongen og faaet et Købstadprivilegium, der i al Almindelighed gav Byen Ret til at bruge samme Bylov eller samme »Frihed« som Roskilde, og derefter har de hos Borgmestre og Raad i denne By faaet den omtalte Afskrift.

Den Kong Erik, der optræder i vor Ret, er uden Tvivl Erik Klipping; selv om Holbæk har faaet sin Stadsretsoverdragelse i en senere Konges Tid, har man ikke villet ændre Kongenavnet; det var dog hans Lov, man benyttede¹. Kun Bynavnene ombyttede man.

Hvornaar Holbæk fik Stadsretten er vist umuligt at afgøre med Sikkerhed. Om Byen er blandt det første Sæt Købstæder, der mellem 1288 og ca. 1340 fik Roskilderetten, eller blandt de sidste, i 1400'erne, maa nok forblive et aabent Spørgsmaal. »Den gamle Statutæ« stammer sikkert fra 1400'erne, men derfor kan Overførelsen jo godt være sket meget tidligere, det er vel endda muligt, at det er sket allerede i Erik Menveds Tid, saaledes som man hidtil almindeligvis har antaget; der mangler blot et historisk Bevis derfor. Og at knytte et bestemt Aarstal til Begivenheden, som man har gjort i adskillige tidligere Arbejder om Holbæk, lige fra J. H. Larsen til Trap, savner i hvert Fald enhver kildemæssig Autoritet.

BY OG BORG I PANT. I 13—1400'erne synes Holbæk Slot at have haft sin store Tid. Som Borg kunde det endnu med sine Volde og faste Huse indgyde en vis Respekt, Kongerne gæstede det jævnlgt, det omtales adskillige Gange i Tidens Breve, og det spiller undertiden en Rolle som Pant eller Len. En beskeden Skakbrik i Kongernes store Spil. En Tid nyder det endda den Ære at give Navn til et Hertugdømme! Ofte nævnes det sammen med Kalundborg og Samsø som et Fyrstelen, men i Betydning naaede det aldrig op paa Siden af Naboborgen, hvis Beliggenhed baade militært og administrativt gjorde den til en af Landets vigtigste Fæstninger.

I Slutningen af Christopher den Andens Regeringstid, da

Stormændene ved Grev Gerts Hjælp fik Kongen fordrevet og Hertug Valdemar hyldet i hans Sted 1326, benyttede den danskfødte Eventyrrijder *Knud Porse* sig af Lejligheden og fiskede i rørte Vande. Christopher havde dømt ham fredløs efter et Oprørsforsøg (S. 51); nu vendte han tilbage til sin Veninde, Hertuginde Ingeborg paa Varberg, og allerede 1326 kaldes han Hertug til Halland, Samsø og Holbæk¹. 1327 giftede de sig, og da Christopher i 1329 vendte tilbage, plyndrede og brændte Knud overalt paa Sjælland og deltog som Fører for danske Adelsryttere i Kampen mod ham. Ved Forliget i Ringsted, da Grev Johan fik Sjælland i Pant, maatte Kongen love, at Knud Porse skulde beholde sit Hertugdømme og endda i Tilgift arveligt forlenes med Estland².

Knud døde pludselig i København 1330; hans Enke, som i sit første Ægteskab med Hertug Erik var Moder til den svenske Konge Magnus Smek, bevarede sine Godser og kaldes i de følgende Aar ofte Hertuginde til Sverige, Halland, Holbæk og Samsø. Hun ejede ogsaa Kalundborg, som hun pantsatte til en Tysker.

Da Valdemar Atterdag 1340 blev Konge og begyndte sit beundringsværdige Udfrielses- og Genrejningsværk, synes han foreløbig at have anerkendt Fru Ingeborgs Godser; et Brev siger, at han »lovede Hertuginde og hendes Sønner Hertugdømmet Holbæk og Samsø«³; hertil hørte vel ogsaa Kalundborg. Alligevel rendte hans Folk baade 1341 og 42 for-gæves Storm mod denne stærke og vigtige Borg, som det først i 43 lykkedes ham at erobre ved List og Forræderi.

Samtidig har han taget Holbæk, for da han 18. Novbr. solgte de skaanske Lande til Magnus Smek mod at faa København, nævnes i Skødet som Kautionister — sammen med Bisper og adelige — ogsaa Borgere i Roskilde og Bymænd i Aalborg, Holbæk og Slingerup. Det var nok de eneste Byer, Kong Valdemar endnu var Herre over; derfor nyder Borgerne den tvivlsomme Ære⁴.

Tre Aar senere afhændede han igen Holbæk. I det Forlig, han 15. Aug. 1346⁵ sluttede med Knud Porses Sønner,

afstod de ham deres Arveret til Estland mod i Vederlag at faa »Hertugdømmet Holbæk«, som det igen kaldes her. Samme Aar solgte han som bekendt Estland til de tyske Riddere. Og efter haarde Kampe rundt paa Sjælland naaede Kongen endelig at faa fordrevet de fleste af de tyske Panteherrer, saa han, ifølge den sjællandske Krønike, 1347 »fik de sidste Borge paa Sjælland.«

Ogsaa Holbæk er snart efter igen i hans Besiddelse, maa-ske efter 1349, da Porsesønnerne begge døde af »den sorte Død«, Pesten der fulgte i Krigens Spor. 29. Juli 1355 udsteder Valdemar fra Holbæk en Kvittring til Lybæks Byraad¹.

Panteherrernes Regimente havde baade for Bønder og Borgere her paa Sjælland været onde Aar; de tyske Købmænd klager stadig over røverske Overfald og Lovløshed, og der har nok heller ikke været hyggeligt i en lille By som Holbæk; Krigsfolk drog ind og ud, og Gang paa Gang hejste en ny Ejer sit Bannermærke paa Borgtaarnets Tinde.

»Det er for langt at fortælle alt det onde, som Landets Børn maatte lide«, siger en jydsk Krønikeskriver. Men ogsaa Valdemars Genrejsningsaar var en drøj Tid at komme igennem for Borgerfolk og Bønder. De udbydes stadig i Leding, de tilsiges til Arbejde paa Borgene, og de svarer tunge Skatter. 1358 bød Kongen, ifølge den sjællandske Krønike, »at der ved Byer og Borge skulde graves Grave, de var ret kostbare og byrdefulde for Almuen«. Ved Midfastetid skulde alle »møde i Vaaben i Slagelse, saavel Herremænd, som Bymænd og Bønder«.

FRANSK SØLVMØNT, fundet 1925 i Strandparken nede ved Stranden; det er en af de »Turnoser« (Grostournois) fra ca. 1300, der sammen med engelske Sterlinge og tyske Hulpenninge var i almindeligt Cmløb herhjemme i de urolige Aartier omkring 1300, da vore egne Mønter var yderst slette og omtrent værdiløse. (Dep. i Holb. Mus.; Nationalmus. fot.)²

Men han skaffede Fred og Orden igen i Landet. I den »Landefred«, som vedtoges paa det berømte Danehof i Kalundborg 1360, lover han, at Kirker, Klostre, alle værgeløse, Bymænd, Købmænd, fremmede Kræmmere, alt Kon-

gens Folk skal nyde deres Ret, Landslov og Friheder. Og der kom ogsaa nu en Opgangstid, især for Købstæderne.

I Valdemars sidste Aar var Ridderen *Bent Bjug* (Grubbe) Hovedsmand paa Holbæk¹; han nævnes som saadan 1369, 70, 71 og 76. Han var med i den Kreds af Herremænd, der med Henning Podbusk i Spidsen styrede Landet, da Kongen under Krigen med Hansestæderne rejste bort. Han medbesegler 24. Maj 1370 Rigsraadets Brev om Afstaaelse af de skaanske Byer til Stæderne; og under den vigtige Overenskomst 30. Nov. s. Aar mellem Raadet og Stæderne, selve Fredsbrevet, findes blandt Medbeseglerne »Benedit Bugge, hovetmand to Holebeke«².

Da Valdemar i Oktober 1375 døde paa Gurre, var Hertugdømmet Holbæk pantsat til to Brødre *Claus og Erik Skeples*, og blandt Dronning Margrethes første Regeringshandling som Formynder for lille Kong Oluf var Generhvervelsen af dette Gods. I et endnu bevaret Brev af 17. Dec. 1375 (udstedt »paa vort Slot Holbæk«)³ overdrager Brødrene hende deres Slot »castrum Holabek« med Tilliggende, Merløse Herred, Øen Warderøø (Orø) og Byen Holbæk samt de kongelige Rettigheder til Slottet, og de »eftergav hende alle de Penge, dem var lovede«. Men allerede en Uge efter pantsætter hun Slottet »Holenbeke«, Merløse Herred og »Worderhoo« til sin gode Ven, Drost *Henning Podbusk*, for 400 lødige Mark (23. Dec. 1375)⁴. Den kendte Statsmand maa imidlertid snart have afstaaet Pantet, for et Par Aar efter (20. Juli 1377)⁵ udsteder Ridderen *Jakob* (Jeppe) *Olufsen Lunge* et Brev om, at »Fru Margrethe« af ham har indløst »dat slot Holbek mit den lenen, de (da)rtoliggen«, alle hans Breve derpaa skal være døde, og han forpligter sig til at overlevere Holbæk til hende, naar hun forlanger det; det ser ud til, at Godset siden er forblevet i hendes Besiddelse. 1379 udstedes fra Holbæk Erik Pilemands Kvittering til hende paa 115 Mk. rent Sølv, hvormed hun indløser Sæby og Søbyfang⁶, og 1380 daterer hun fra Holbæk et Skøde paa nogle Ejendomme i Hjembæk⁷.

Hr. *Jens Rud* nævnes o. 1380 som Slottets Hovedmand⁸.

RETTERTING I HOLBÆK. Aarene omkring 1400 var en fredelig og lykkelig Tid for Landet under Margrethes kloge, faste Styre. Baade Borgere og Bønder, men især den gejstlige Stand havde i hende en god Ven og Beskytter overfor adelige Stormænds Overgreb. Forordningen af 1396 indledes med Paa budet om »Kirkefred, Kvindefred, Husfred, Gaardfred, Plofred og Tingfred«, og det forbydes Herremændene at opføre nye Borge. Paa de mange Godser, hun ved Køb eller Dom erhvervede, lod hun ofte Borgen nedbryde; saaledes er det utvivlsomt gaaet Sigersholm ude i Holmeskov, efter at hun havde købt den af Erik Pilemand¹, og Skarsholm ved Skarritsø, som hun erhvervede 1408².

Et Par Aar efter at Dronningens unge Frænde, Erik af Pommern, i 1396—97 var blevet hyldet som Konge i de nordiske Riger, drog han med stort Følge omkring i Landene, og Rigets højeste Domstol, Kongens Retterting, fulgte ham ofte paa disse Rejser. I Aarene omkring 1400 holdtes der flere Gange Retterting i Holbæk, og det er muligt, at den unge Konge personlig har været til Stede ved flere af disse Retsmøder.

I Dagene 24.—26. Novbr. 1399 maa Rettertinget saaledes have været sat her i Byen; nogle vigtige Ejendomssager ordnes, og i Brevene derom nævnes som tilstedeværende ved Tinget en Række af Tidens kendte og ansete Mænd: Dronningens trofaste Ven og Kansler, Roskildebispens Peter Lodehat, Landsdommeren i Sjælland, Jens Gyrstinge, Jens Olufsen til Søholm, Peder og Tyge Basse, Predbjørn Podbusk, Peter Finkenow, Christjern Skram o. fl.³

KOBBERSTERLING fra Erik af Pommerns Tid; fundet 1922 i en Have i Holbæk. (Kgl. Mønt-saml.; Nationalm. fot.)

Næste Aar — 18. Febr. 1400 — kom Rettertinget igen til Holbæk, og da var Dronning Margrethe og sandsynligvis ogsaa Kong Erik til Stede, sammen med Provst Jakob Knudsen af Roskilde og en Del Riddere og Væbnere⁴.

I 1407 synes det kongelige Retterting at have været her to Gange, først den 5. og 6.

April; sidstnævnte Dag fik Dronningen et Skøde paa noget jydsk Gods, udstedt »in castro Holbæk« (paa Borgen Holbæk)¹. Og siden den 28. Juli—1. Aug. Den første Dag udsteder Fru Kirstine, Hr. Gert Bydelbaks, et Skøde (»gheuen unde screuen to Holebeke«) paa Jordegods i Tuse og Ars Herreder til Ridderen Hans Podbusk².

— Disse Besøg af Kongen, Hoffet eller Rigets Stormænd maa have været stolte Dage for den lille By. En vældig Indkvartering af Riddere og Svende rundt i Byens Gaarde, god Fortjeneste for Børgerskabet, Liv og Fest i Byen, stærke Farver, Støj og Tummel fra Morgengry til Kvæld.

I 1410 brød Striden mellem unge Kong Erik og Holsterne ud i aaben Krig, Dronningen mæglede, og der sluttedes i Marts 1411 en foreløbig Fred i Kolding, men snart var Kampene paany i Gang, og 17. Decbr. 1411 udfærdiges fra Holbæk Slot Kong Eriks Brev³, hvori han opsiger den med Grev Henrik d. Æ. af Holsten sluttede Overenskomst, fordi Greven har voldt Kongens Folk i Sønderjylland Skade. Efter igen at have stiftet Fred i Striden om det gamle danske Grænseland døde Dronning Margrethe i Oktober 1412.

Da Fru Edele, Enke efter Kongeætlingen Barnum Eriksen til Skarsholm, i 1413 solgte sit Jordegods i Sasserup til Biskop Peder i Roskilde, nævnes i Skødet⁴ som Vidner bl. a. Sognepræsterne fra Hørby og Udby og »M. Gaas, capitanei castri Holbek«, det er Slotshøvedsmanden, *Goes von Hiltzacker*; han hører til den Kreds af Tyskere, der af Dronning Margrethe var blevet anbragt som Lensmænd paa danske og svenske Borge.

MUNKENE BYGGER⁵. Efterretningerne om Munkene og deres Kloster ned gennem 1300'erne er overmaade faa. Vi fortalte S. 51—54, hvorledes de i Aarhundredets Begyndelse fik bygget en stor, smuk Kirke og et dertil stødende østligt Hus. 13. Maj 1350 skænkede Roskildebispens Jacob Poulsen »Prædikebrødrene i Holbæk« en Læst Korn⁶, og en anden testamenterisk Gave, en Mark Sølv, modtog de 11. Aug. 1398 af Yda Pedersdatter, Thorkild Niensens Enke⁷, men de maa nu

have faaet anderledes store Gaver, vi ikke kender, for det Hus, som de henimod Midten af 1400'erne opførte, var hverken ringe eller billigt.

Det nuværende Ligkapel er en Rest af denne Bygning, som har dannet *Sydflojen i Klosteret*. Men Huset er nu, hvor stilfuldt og »gotisk« det end præsenterer sig, saa ødelagt ved

Det ene af de to hvælvede KÆLDERRUM under det nuværende Ligkapel; en Lem i Gulvet er aabnet for at skaffe Lys derned. (Tegn. af Ax. Munk-Andersen.)

Ombygning og haardhændet Restaurering, at man vanskeligt kan faa en Forestilling om dets oprindelige Udseende.

Bedst bevaret er Kælderen, der af en Længdemur deles i to lange, smalle Rum, med fladbuede Hvælvinger over. I Muren staar to murede Piller, der i Middelalderen har dannet Fundamentering for to Søjler i Salen ovenover, som maa have været et meget smukt Rum med 6 Hvælvinger, maaske Munkenes Refektorium, Spisesal.

Om selve Huset kan i hvert Fald to Ting siges med Sikkerhed: det har haft to Stokværk, og det har været længere.

Efter Munkenes Tid gjorde det 1575—1844 Tjeneste som Byens Raadhus, med Tingstuer forneden og Fangeceller ovenpaa. Den vestlige Del af Bygningen var indtil 1783 højere end det øvrige og prydedes med kamtakkede Gavle, men nævnte Aar¹ nedtoges det øverste af dette saakaldte »Arrestaarn«, og samtidig brød man »Gevælvterne« i Stueetagen ned; i Kæm-

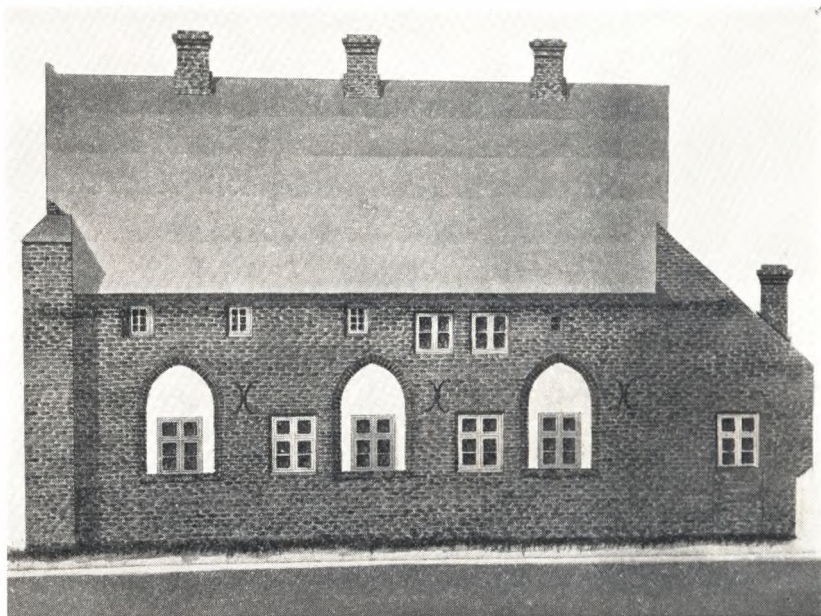
KLOSTERKIRKEN (efter Joh. Jac. Bruuns orig. Tegning 1753 i »Frederik den Femtes Atlas« paa Det kgl. Bibl.). Foran (2) ses Klosterets Sydføj som en toetages Bygning i tre Dele, vestligst det saakaldte »Arrestaarn«. (Fot. fra Det kgl. Bibl.; Detaille af Holbækbilledet.)

nerregnskabet betales der for »2de Steen Pillere at udbære af Raadstuen«. Hvelvingerne har altsaa været støttede af Stensøjler som i Københavns Helligaandshus. Af nogle Tegninger fra 1861² ser man, at der i Sydmuren har været 3 store, spidsbuede Vinduer og 2 i Vestgavlen, men ingen i Nord- og Østmuren. Man ser ogsaa de smaa Vinduer i Arrest-Etagen og Husets underlige lave Fortsættelse mod Øst. Om Bygningen engang har været længere, saa den naaede over til Østfløjen, er endnu uvist. Men det er højst sandsynligt; nogle Prøvegravninger vil engang løse det Spørgsmaal.

I Vestgavlen, ud mod Klosterporten, ses paa en af Teg-

ningerne det nederste af to store Vinduer, der har siddet i Arresttaarnets øverste Stokværk. Det tyder paa, at hele Fløjen engang har haft samme Højde som »Taarnet«.

1863 foretoges saa den brutale Ombygning, der gav Huset dets nuværende Udseende; den lededes af Prof. Chr. Hansen, som nogle Aar senere byggede vor nuværende Kirke. Store

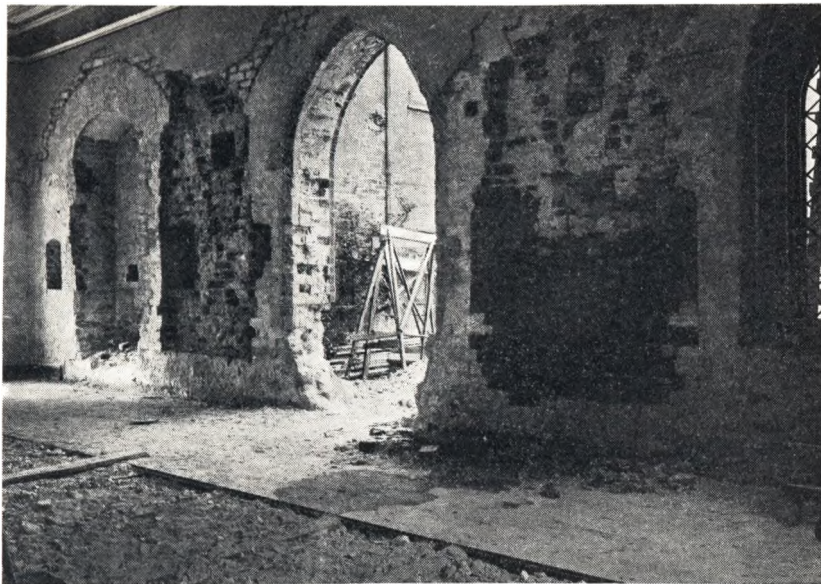

KLOSTERETS SYDFLØJ (nuvær. Ligkapel) efter en Tegning af Malerm. Achen, Hølbæk, 1861. Saaledes saa Huset ud mellem de to ødelæggende Ombygninger 1783 og 1863.

Dele af Ydermurene ommuredes, øverste Etage og den lille Forlængelse mod Øst fjærnedes, i Østgavlen anbragtes en ny Døraabning i Stil med de store, gamle Vinduer, som genaabnedes, og Arkitekten komponerede to Trappegavle med Blændinger i »gotisk Stil«. Indvendig indrettedes eet stort Rum, et Ligkapel, med fladt, gipset Loft.

I 1916 flyttedes Døren om i Nordsiden, og indvendig genopførte man de gamle Hvælvinger, hvis Spor endnu fandtes i Murene. Under Arbejdet bemærkedes svage Rester af Kalkmalerier¹.

Dette Hus, hvis brogede Bygningshistorie vi her i store Træk har opridset, er antagelig opført henimod 1450. Et lille Fingerpeg i samme Retning giver ogsaa Stil og Skrift paa en Munkesten, der vistnok ved Ombygningen i 1783¹ blev udtaget af Sydfløjens Murværk, og hvis latinske Indskrift fortæller, at »Gilbert, Novice af Prædikebrødrenes Orden, har været her«.

KAPELLETS INDRE under Ombygningen 1916, før Hvælvingerne genopførtes. Der er i Nordsiden brudt Hul til den nuværende Dør. Den store Nische til venstre sidder vist paa et oprindeligt Vindues Plads. Rundt paa Væggene fandt man Rester af Kalkmalierier, mest stiliserede Bladranker og Draperier. (Nationalmus. fot. 1916.)

Mens Brødrene lod brænde Sten til deres nye Hus, har en ung, fremmed Munk aabenbart forlystet sig med at skrive paa en af Stenene, inden den kom i Teglovn².

— Noget senere, i Slutningen af 1400'erne, synes Sortebrødrene at have sat nye Byggearbejder i Gang. Da føjede de to Sideskibe til deres Kirke, det nordlige ses paa Billedet S. 52. Ved store, uskønne og groft profilerede Arkadebuer sattes de i Forbindelse med den gamle Kirke (se Billedet S. 53), og hele Kirken dækkedes af et mægtigt Tegltag.

Ved søndre Sideskib er der flere Mærkværdigheder. Efter Beskrivelser og de i 1869 tagne Fotografier¹ ser det ud til, at det har haft to Stokværk. J. H. Larsen fortæller², at »Kirkenes søndre Gang . . . helt igennem har været Munkeceller«, og der sad endnu i 1834 Lamperinge i en af Hvælvingerne. Der er næppe Tvivl om, at denne Tilbygning til den gamle

KAPELLETS NUVÆRENDE YDRE. De pyntelige gotiske Gavle fra 1863 er Arkitektens, Chr. Hansens, fri Opfindelse; i Vestgavlen sad til da paa Blændingernes Plads Resterne af de to store Vinduer i 2. Stokværk. -- Til venstre ses lidt af Klosterets Vestfløj. (Döcker Smith fot. 1936.)

Kirkes Sydmur oprindeligt er en Klostergang. Murværket viser Spor af en Ombygning i 1400'erne, maaske en Arkadegennem-brydning ind til Kirken, samtidig med Opførelsen af nordre Sideskib?

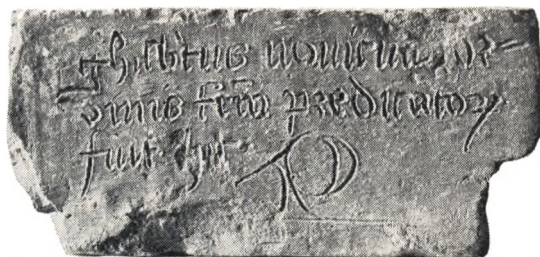
Dettes Gavle var smykkede med Blændinger (S. 52), den vestre desuden af et stort Kors¹. Ellers var de arkitektoniske Detailler simple end i Hovedkirken.

Sandsynligvis var Klosteret nu ved Midten af 1400'erne et firfløjet Komplex; ganske vist rejstes Vestfløjen i sin nuværende Skikkelse først efter 1500, men Gaarden har sikkert mod Vest været lukket ved en Mur eller et ældre Hus.

Dette Byggeri omkring 1450–1500 maa vel være et Tegn paa Fremgang for vore Prædikebrødre; der skaffes Plads til flere Munke i Klosteret og til en større Menighed

i Kirken. I Forbindelse hermed maa nævnes, at Klosteret 1456 modtog en større Gave af Christian den Førstes Dronning, *Dorothea*; i et Brev af 7. Sept. kundgør Prioren, Broder *Mathias* (ell. Mads), og Konventet, at de med Provincialpriorens Samtykke har »oppebaaret af Dronning Dorothea 100 lybske Mark, en Kalk, Bog og Messerede og en Gaard, liggende i Holbæk i Nicolai Sogn sønden ved Torvegaden, som nu iboer Jep Skræder, for hvilket og mere godt, som vi haabes til, at vi skal faa af forskrevne Fyrstinde, tilbinder vi os at holde en evig daglig Messe . . .«².

Om deres Haab er gaaet i Opfyldelse, ved vi ikke. Men omtrent ved denne Tid maa de have anskaffet sig en Kirkeklokke. Den mindste af vor nuværende Kirkes to Klokker, »Tolvklokken«, den der ringer Morgen, Middag og Aften og slaar Kvarterslagene, stammer fra Klosterkirken og er støbt af Johannes Nicolai, der virkede ca. 1450³. Den bærer i Minuskler en latinsk Indskrift, der oversat lyder: *Begyndelse og Ende, o, velsignede Gudmenneske, Ærens Konge, kom med*

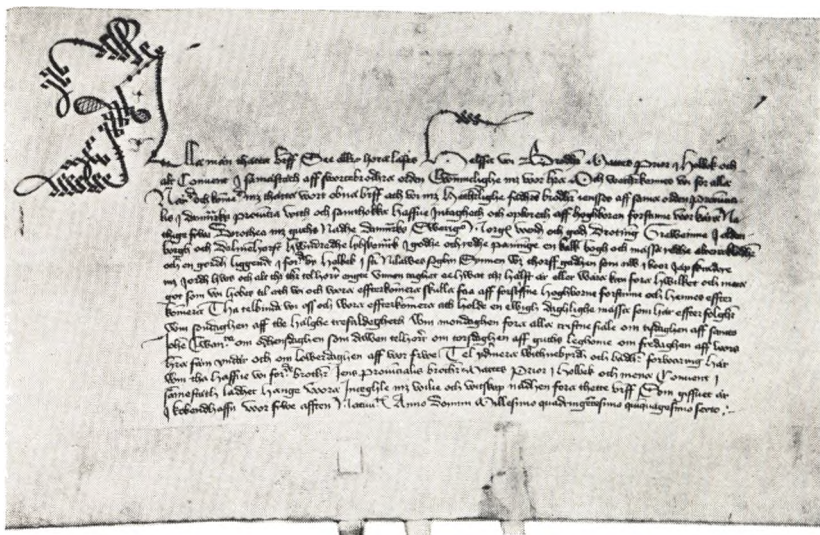

MUNKESTENEN med Gilberts Navn:
Ghilb'tus novicius or-
dinis frm predicator/
fuit hic P

(I Nationalmuseet.)

Fred. Amen. Med sine næsten 500 Aar er den Byens ældste Klokke.

KØBSTADRETTIGHEDERNE FORSVARES. Var 1300'erne en urolig og vanskelig Tid for de smaa, danske Købstæder, bragte det følgende Aarhundrede til Gengæld Frem-

DRONNING DOROTHEAS GAVE. Prioren og Konventet udsteder Brev af 7. Sept. 1456 med Kvitting for Modtagelsen. Et smukt og velbevaret Pergamentbrev. (Rigsarkivet.)

gang og Udvikling. Det begyndte i Margrethes Tid; hun fortsatte sin Faders Arbejde, at skabe fredelige Vilkaar for Erhvervene og begrænse den haarde Konkurrence, som de tyske Købmænd paaførte vor Handel. De havde, organiserede i det berømmelige Hanseforbund, helt behersket al Vareudveksling i de nordiske Lande gennem 1300'erne, de dominerede vore største Markeder, Sildelejerne ved Sundet, og deres Skibe gæstede ogsaa de smaa Provinshavne.

Det er utvivlsomt Tyskerne, der menes, naar der i Holbæks Stadsret tales om de fremmede Købmænd og Kræmmerer, »der kommer sejlene ind for Byen med noget Købmandsskab eller Gods«; de skal, inden de begynder at handle,

svare 4 Sk. til Byen og først tilbyde Borgerne deres Varer. »Kommer nogen Købmand til Byen gæstendes og vil blive i Byen om Vinteren, han skal give 12 Sk. . . . Men de, som kommer med Skib, de skal give Byen 2 Sk., som hedder Bryggepenninge«.

Fra omkring 1400 begyndte Tyskerne at mærke en sti-

SORTEBRØDRENE SEGL under Gavebrevet 1456. 1) Den danske Provincialpriors Segl. 2) Holbækklosterets Priorsegl: »—s' prioris holbeccensis ordinis predicatorum«. Maria med Jesusbarnet; derunder St. Cathrine med Palmegren og Hjul. — 3) Holbækklosterets Konventsegl: —s' fr(atrum) conuentus holbece(nsis) ordinis predicatorum«. St. Petrus med Nøglen og vistnok St. Laurentius med en Rist. (Nørlit fot.)

gende Konkurrence fra Vesteuropa; engelske og hollandske Skuder blev stedse flittigere Gæster i de danske Farvande, Skaanemarkedernes Betydning tog af, og Handelen fordeltes mere jævnt over de danske Byer og Markedspladser.

Holbæk-Købmændene har i Byens rige Opland kunnet opkøbe Korn, Kvæg og Huder og videresælge det til de frem-

mede Kræmmere, der vel til aftalte Tider gæstede Skibbroen og undertiden blev her Vinteren over, til de fik solgt deres Ladning af Øl, Klæde, Salt, Jern o. l. og indladet Eksportvarerne. I Stadsretten omtales de Afgifter, som skal svares af Heste, Fæ og Svin, der udføres fra Holbæk, og en Del af Kreaturerne er sikkert gaaet herfra pr. Skib til nordtyske Havne.

Men selv om de skiftende Regeringer søgte at værne vore egne Købmænd og stadig forhøjede de fremmedes Afgifter, saa var Forholdet dog det, at de danske Kræmmere endnu langtfra magtede at løse deres Opgave, Vareomsætningen med Udlandet; de manglede baade Kapital, Skibe og Indsigt. De maatte endnu en Tid gaa i Lære hos Tyskerne.

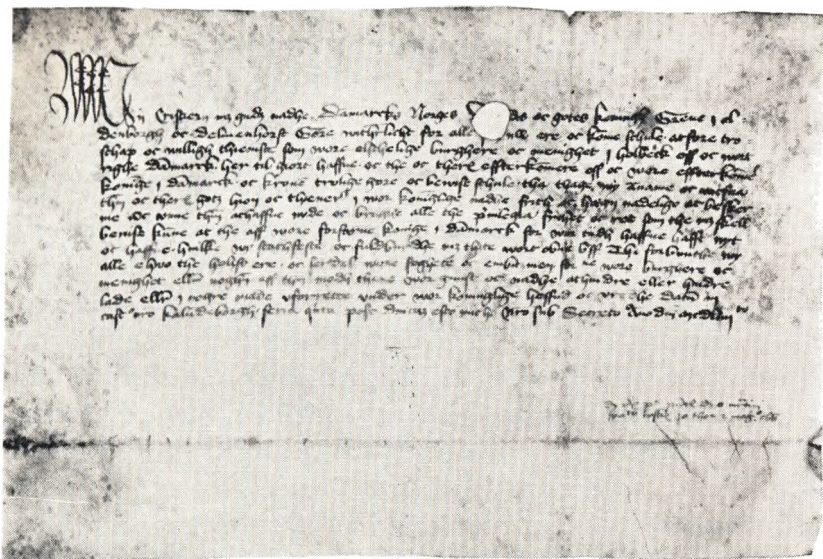
Dertil kom, at Købstæderne førte en fortvivlet Kamp for at hævde deres Byrettigheder. I den Sag blev Erik af Pommern dem en god Mand. Hans Forordning af 1422, udstedt efter Samraad med Repræsentanter for Sjællands Adel, Gejstlighed og Borgerstand, bestemte, at her paa Sjælland skulde Købstadmænd alene have Ret til at drive Handel; Bønderne maatte ikke befatte sig dermed; de havde at føre deres Varer til nærmeste Købstads Torv og falbyde dem der, først til Borgerne og siden til de udlændiske Købmænd. Iøvrigt skulde »alle Embedsmænd (Haandværkere) hjærge sig og nære (sig) af deres Embede«, altsaa enhver holde sig til sin Profession! De fællesborgerlige Sammenslutninger, Gilderne, afløses nu i 1400'erne af Laugene.

Eriks købstadvenlige Politik fortsættes af de følgende Konger. I det Privilegium, som Christopher af Bayern 15. Okt. 1443 gav sine »elskelige Borgere og Menighed i Holbæk«¹, tager han dem, deres Gods, Hjon (Familie) og Tjenere i sin Naade, Fred og Hegn; de maa bruge de Friheder, de kan bevise, at forfarne Konger har skænket dem. Men desuden faar de nogle nye: 1) ingen skal stævnes for deres Bys Ret for nogen Sag, uden Kongen stævner dem, 2) og vil nogen tiltale dem, skal han sagsøge dem for Holbæks Byting. 3) De skal

MØNT (Brakteat) fra Mecklenborg (ca. 1350), fundet i Vor Frue K. i Labæk. (Holb. Mus.)

kunne fare og købslaa frit overalt i Danmark uden Told, undtagen paa Markederne i Skanør, Falsterbo, Dragør og andre Sildelejer om Høsten. 4) Kun de bosiddende Borgere maa købe levende Nød (Kvæg) eller Svin, ferske Kroppe eller saltede Huder. 5) De faar Fuldmagt til at sagsøge deres Skyldnere og andre, der har voldt dem Uret, og hindre dem — ved

Christian den Første stadfæster 7. Marts 1454 HOLBÆKS KØBSTADRETTIGHEDER. — Pergamentbrev. Rigsarkivet.

Fogedens Hjælp — i at undvige, før de har gjort Ret og Skel. 6) De faar »fri Græsgang paa Lovsøre til deres Fæ og Kvæg, som de den af Alder haft haver«, og 7) Fogeden skal sammen med Borgmestre og Raad »regere alle Embeder (Haandværk?) efter Skellighed.« De fleste af disse nye Friheder blev senere indføjet i Stadsretten.

Holbæks Købstadrettigheder stadfæstedes igen 7. Marts 1454 af Christian den Første, uden nogen Specifikation eller Tilføjelse¹. Men 2. Sept. samme Aar kom Kongens Brev om Holbækkernes Græsningsret paa Olden; det vender vi snart tilbage til.

Rustede med de kongelige Bekræftelser af deres Købstad-

rettigheder, tog Holbækkerne nu Kampen op mod de Bønder og fremmede Skippere, der drev aabenlys Handel ude i Byens Opland.

Paa Horns Herreds Ting vidnede Peder Bille til Svanholm 4. Juni 1489, at det var gammel Skik, at norske Skippere landede ved Horns Herred og solgte Tømmer og andre Varer til Bønderne og betalte Told derfor til Lensmanden paa Abrahamstrup¹. Hvor Markedshavnen var, siges ikke; maaske har det været i Vellerup Vig.

Dog synes der ogsaa at have været en gammel Handelsplads paa Orø, som dengang var et kongeligt Birk. Voldstedet »Dronning Margrethes Slot« kan være Rester af en lille kongelig Borg; Valdemars Jordebog opgiver, at Kongen havde et Hus paa Orø. Der var vel et Fiskerleje eller en Fiskeplads her ved Øen, og vi kan i den Forbindelse nævne, at Præsterne i Udby havde faaet en Jordlod i Markeslev foræret af svenske Fiskere, fordi de (indtil ca. 1700) prædikede for dem i Fiske-tiden ude ved Alterstenen i Bognæs Skov; Stenen staar jo endnu der i Skoven paa Næset lige overfor Orø².

Holbæk, som maaske selv skylder et gammelt Markedssted sin Oprindelse, nærrede ingen venlige Følelser overfor det Handelsliv, der til Tider udfoldede sig derude i Isefjord, og Borgernes Harme rettedes især mod den norske Handel.

Vistnok allerede i Kong Eriks Tid (1412—39) foretog Holbækkerne det første Krigstog mod Nordmændene, og det skete med Støtte fra Lensmanden ude paa Holbækhus, maaske *Mogens Barsebæk*. Der har nok ogsaa været et Sammenstød i hans Efterfølgers, *Mogens Glob's*, Tid, men da gik det de gode Borgermænd helt galt. Ganske vist opnaaede de deres Hensigt, de overfaldt de fremmede Skippere og voldte dem stor Fortræd, men Resultatet blev et Sagsanlæg og en Dom! Der sad jo ogsaa en kongelig Lensmand paa Abrahamstrup, og han er vel blevet gram i Hu over den Ekspedition, hans Kollega paa Holbæk havde udskikket. Paa Horns Herreds Ting vidnede nemlig (6. Maj 1462) nogle gamle Mænd, at »de mindedes, at 14 eller 16 af Holbæks Mænd, Borgmestre og Raadmænd, var

her paa Horns Herreds Ting inden fire Stokke og lovede og sagde paa deres gode Tro, at de aldrig vilde efter denne Tid hindre noget Skib, som her omkring Herredet laa og købslog med Almuen, fordi det var affundet i Kong Eriks Tid saa, at Horns Herreds Mænd skulde nyde den Frihed, som de har haft af Arild«¹.

Naar Holbæk »Byraad« saaledes maa møde paa Tinget, ydmyge sig og give Bønderne Løfter, skyldes det aabenbart, at deres krigerske Udflugt til Vellerup Vig er faldet saa voldsomt ud, at den som en Kriminalsag ikke skulde paadømmes ved deres Hjemting men paa Gerningsstedet.

De to andre gamle Isefjordsbyer, Roskilde og Nykøbing, saa naturligvis heller ikke med venlige Øjne paa den norske Handel ved Horns Herred. 1455 fik Roskilde indsat i sine Privilegier et Forbud mod, at de, som kom sejlende ind ad Isefjord, gjorde noget Marked der, »før de kommer op for vore Købstæder, Roskilde eller Holbæk«². Og i Nykøbings Privilegier af 1462³, der ellers er en Overførelse af de to andre Byers, tilføjes en Bestemmelse om, at ingen skal lægge til i Ods Herred i ulovlige Havne og gøre noget Landkøb eller sælge, dem (Borgerne) til Forfang. Og hverken Købmænd, Bønder eller Præstedrenge (Præsternes Tjenestefolk) maa købe Øksne eller Nød i Ods Herred og drive af Herredet.

Samme Aar, 1462, foretog Holbækkerne et nyt Tog mod Nordmændene og overrumplede et Skib ved Horns Herreds Vestkyst. Lensmanden paa Holbæk, *Verner Parsberg*, støttede Foretagendet. Sagen kom for Rigsraadet, og der optoges Forhør og Vidneførsel paa Horns Herreds Ting 6. Maj 1462. Et Tingsvidne paa 17 Bønders Udsagn (derfra 3 fra »Order«) udstedtes, og det siges heri, at i mindst 60 Aar havde Skibene frit kunnet handle med Lensmanden paa Abrahamstrup og Præster og Bønder i Herredet, og ingen havde deri hindret dem, før nu Hr. Verner og een eller to af hans Formænd, hvorved menige Almue i Horns Herred og Orø havde lidt stor Skade⁴.

Derefter følger den ovenfor anførte Beretning om Hol-

bækkernes Ydmygelse paa Herredstinget, og det hævdes, at »her er ogsaa Købsted i Herredet og Kongens fri Birk, som er Orø«.

Holbæk tabte ogsaa denne Gang Sagen. Nu vilde Roskildebørgerne prøve. Engang i 1470'erne overfaldt de et Skib ovre i deres Fjord, og en Sommerdag 1489 kom »to Skibsmænd af Norge« gaaende til Horns Herreds Ting og klagede over, at Roskildefolkene havde »rusteret« (beslaglagt) deres Skibe, taget deres Sejl og drukket deres Øl og ilde medhandlet dem. I det ved den Lejlighed udstedte Tingsvidne gives flere Oplysninger, som vi ovenfor har benyttet, og det bevidnes, at det var gammel Sædvane og Arilds Sæd, at der maatte lande og ligge Skibe og sælge Tømmer til Almuen i Herredet.

Vi ved ikke, hvorledes den Sag er endt, men det er tvivlsomt, om Roskilde har været heldigere end Holbæk. De ældgamle »Bondehavne« var vanskelige at komme til Livs; deres Rettigheder var jo ældre end Købstædernes Privilegier.

Disse Historier fra 1400'erne viser, at Holbæk allerede dengang havde Oplandsinteresser i Horns Herred; det skulde ikke blive sidste Gang, Byen med Magt søgte at hævde dem.

Isefjord var ikke den eneste Skueplads for den Art Stridigheder. Overalt kæmpede Købstæderne for deres Rettigheder, for deres Eksistensmuligheder. 1472 fik de sjællandske Byer saaledes Christian den Første til at udstede et nyt Forbud mod, at Bønder befattede sig med Købmandsskab eller Haandværk, at slagte og føre flaaet Kokød til Torvs og drive Forprang¹.

BYMARKERNE. For Middelalderens Købstæder var Erhvervelsen af Jordarealer til Kornavl og Græsning et overmaade vigtigt Spørgsmaal. Købmandsskab og Haandværk var nok de bærende Erhverv, men Jord maatte der til, saa enhver Husholdning kunde klare sit eget Forbrug af Mel og Gryn, Mælk og Smør, Kød og Flæsk. Børgerne var ogsaa Bønder.

For Holbæk var dette Jordspørgsmaal baade vigtigt og vanskeligt. Vi har allerede (S. 35 og Planen S. 55) vist, hvor-

ledes Slotsmarkerne paa næsten alle Sider klemte sig ind paa Byen, saaledes at Borgerne formodentlig i Begyndelsen har maattet leje Jord af Lensmanden, indtil en mere konstant Ordning nødvendiggjordes. Og den er blevet gennemført paa Bekostning af nogle af Egnens Landsbyer. Først og fremmest Labæk. Antagelig er de to Nabobyer ved Aar 1400 vokset sammen til een, saa Landsbyen blev et Sogn i Købstaden.

Vi har, som tidligere nævnt, ingen historiske Beviser herfor, men saare bemærkelsesværdig er Holbæk-Lensmanden *Lave Brocks* Udsagn i en Proces 1562¹, at »eftersom ham berettet og undervist er, har der i gammel Tid staaet tre eller fire hele Landsbyer paa den Grund og Ejendom, som nu bruges til Holbæks By, og er i gammel Tid lagt øde for Holbæk Bys Skyld«. Saaledes har han hørt fortælle, og Borgerne gør da heller ingen Indvendinger imod det. Hvad er det for Landsbyer, og hvor laa de?

Det ligger nær at antage, at den ene maa være Labæk. Og desuden kender vi Navn paa mindst to forsvundne Landsbyer, Ulfstorp og Strippetorp.

Ulfstorp var jo en af de fire Byer, der 1199 nævntes i Absalons Testamente som hørende til Holbækgaard.

I Roskildebispens Jordebog (ca. 1370)² opgives Indtægter af Ulsthorp og Ulsthorpfang (Tilliggende); 1376 og 77 omtales i Breve fra Kong Oluf adskilligt Gods i Merløse Herred, som er tildømt Biskop Niels i Roskilde for noget Pantegods, »som er Wlstrup fang, Tostrup, 3 Gd. i Mierløse, Kongestrup, Arnacke, Draworp«³. 1389 nævnes igen dette Bispegods: »Vlstorp og Vlstorpfang, 2 Parter i Lousoræ, 3 Gd. og 2 Huse i Myætheløse, 3 Gd. og nogle Huse i Toftorp, 1 Gd. og 4 Huse i Arnakkæ, en Jord i Konungetorp, 1 Gd. i Draworp og 7 Gd. og en Jord i Strippethorp«⁴. — 1460 nævnes Byen vist for sidste Gang⁵.

Strippetorp (Streuerup) omtales allerede i 1371, da Fru Ingerd af Skærso gav Biskop Niels Pantebrev paa Godset⁶; Kong Oluf tildømmer ham det 1376⁷, nu staves Navnet Strefferup, i 1389 Strippethorp⁸. 1395 ejer Henning Moltke paa

Torbenfeldt Gods i Skrepperup (vel en Skrivefejl) og Tostrup¹, og saa sent som i 1460 dukker Navnet op², idet Hr. Anders Hak forgæves opbød Guld og Pendinge for at indløse Fru Ingerds Pantegods fra Bispestolen (Vlstrup, Streuerup, Tostrup, Meckeloz, Kongstrup og Drafferup).

De to Landsbyer maa vist være nedlagt i 1400'erne, og deres Beliggenhed kendes ikke. Den ene af Slottets Marker, den vestligste, hed i 1688-Matriklen Strippesvängen, i Lunde-marken laa Stripe Slove, 1630—40 omtales Strippesled³ og 1782 Strippedshuset⁴. En af Langerøds Marker kaldtes 1688 Strippesmarken og har nok stødt op til Slottets Mark af samme Navn. Alt dette kunde tyde paa, at den forsvundne By har ligget et Sted herude i den vestre Ende af Slotsjorderne.

Af Marknavnene paa Byjorderne mod Øst er der i Matrikelsværket et Par, som kunde vidne om en gammel Bebyggelse derude. I Strandmarken nævnes Strandby Høj, i Lillevang Gammeldam, og »ved det yderste Vangeled mod Overdrevet findes fire Stykker Jord besat med Sten og Torn, som efter Mændenes Sigende ej kan pløjes«.

Lensmanden bruger 1562 om de 3—4 Landsbyer paa Holbæks Jorder det Udtryk, at de er lagt øde »for Holbæk Bys Skyld«, det maa vel betyde, at det er sket efter højere Ordre. Det har vist sig nødvendigt at skaffe Købstaden Jord, og Kongen har da ladet foretage store Forandringer ved de omliggende Landsbyers Marker; Labæk er direkte indlemmet i Holbæk, et Par andre Byer er blevet nedlagt, og Beboerne flyttet andetsteds hen.

Øst og Sydøst for Byens Markjorder laa de store Græsgange, som i gammel Tid hed Lovsøre. Ifølge Stadsrettens § 36 skal »det Jordsmon paa Marken, som hedder »Lowsørø eller Holbeckis ooldh«, tilhøre Byen til ret Ejendom »til Jorddrift« og til Græsning for deres Fæ og Kvæg. Det er altsaa en Fælle, et Overdrev. Undertiden skrives det Lovsøre, men det er sikkert et »Ore«, en Udmark, der ikke dyrkes⁵.

Det mærkelige ved denne Old er, at Omegnens Landsbyer havde Græsningsret her. Allerede i det nylig nævnte Brev fra

1389 staar der efter Ulfstorp noteret »2 Parter i Lousoræ«, og 1579 hedder det¹, at den fra Arilds Tid har tilhørt Slottet, Byen og alle omliggende Landsbyer. Det er vel derfor i Kraft af en nedarvet Ret fra en af de nedlagte Byer, at Holbækkerne fik Christoffer af Bayern til i Privilegierne 1443 at anerkende Byens Ret »af Alders Tid« til fri Græsgang paa Lovsore.

Endnu videregaaende Rettigheder opnaaedes ved Christian den Førstes Brev af 2. Sept. 1454². Skønt han jo et halvt Aar før havde stadfæstet Byens Privilegier (S. 87), har Borgerne aabenbart ønsket et særligt Kongebrev om Lovsorespørgsmaalet, og henvendt sig til ham derom, sandsynligvis støttet af deres Lensmand, Verner Parsberg, en af Kongens betroede Mænd.

I Brevet hedder det — vi citerer et Stykke ordret som Sprogprøve — at *»wore borghere i Holbech mve (maa) inheghne oc ingraffive wor oc kronens mark lowsore wedh Holbech liggendes oc hæenne (hende) nydhe til agher oc æng, fægangh, oc anden theris gaffn oc nytte, som the (de) oc theris effterkomere thet bæst kune til æwigh tiidh, thoc (dog) swo (saaledes) at wor oc kronens skat, thicæneste oc rættighet theraf i ingen made (Maade) formyskes (formindskes), som the her til giort haffue til kronen oc wort slot Holbech . . .«*

Borgerne faar altsaa ikke blot deres Græsningsret stadfæstet, men tillige Lov at indgrøfte og dyrke Olden som Ager. Men Kronens, altsaa Slottets Rettighed maa ikke gaas for nær! Foreløbig nøjedes Holbækkerne vist med at indtage et mindre Stykke, og de skulde snart erfare, at trods Kongebrevet var der adskillige andre, der ogsaa krævede Part i Lovsore.

Først Lensmanden. 1492 paa Ketils Dag, d. 12. Juli, mødte Hr. *Jørgen Rud*, Høvedsmand paa Holbækhus, i Merløse Herreds Ting og æskede et Vidnesbyrd af de tilstedeværende Riddere og Væbnere og menige Almue, om ikke Høvedsmændene paa Slottet altid havde haft fri Græsgang paa Olden. Baade Riddere og Almue og et udnævnt 12 Mands Stokkevidne gav ham Ret og vidnede, at de aldrig havde hørt andet, end at i de 6 foregaaende Lensmænds Tid var der fri Græsgang til

Holbækhus paa denne Old, og disse Hovedsmænd førte altid deres Kvæg derud »og andre fattige Mænds med, hvis de vilde, paa Love«¹.

Holbæks Eneret bestrides altsaa kraftigt. De andre fattige Mænd er sikkert Omegnens Bønder, om hvis Interesser i Olden vi skal høre i en senere Proces. For Kongens store Gavmildhed mod Købstadmændene blev en Kilde til mange Stridigheder.

Øst for Olden Lovsore laa mellem den og Skovene de tre Landsbyer Dragerup, Tjebberup og Bredtved; sydligere Torup, Vinderup, Ebberup og Aagerup; her nede fandtes fra 1200'erne et Krongods; Erik Menved testamenterede 1319 til Ringsted Kloster »for sit Lejested«, »Munkholm og Munkholms Fang, som er Vinderup, Torup, Bredtved, Dragerup og Arnakke«²; Kongen ejede en Del Gaarde i disse Byer³.

Mod Syd stødte Holbæks Markjorder op til Taastrups og Grandløses, og mod Vest til Slottets store Vange.

BYSTYRELSE OG BYMÆND I 1400'erne. I Holbæks Stadsret staar der ikke meget om Byens Styrelse; Borgmestre og Raadmænd nævnes ikke, men derimod ofte »Fogeden«. Holbæk er Kongens By, og Hovedsmanden eller Slotsfogeden varetager hans Interesser i Byen, opkræver Skat og fungerer som offentlig Anklager paa Tinget. Men Slottets Hovedsmand var ofte fraværende i lange Perioder, og vi møder derfor i 1400'erne en ny Embedsmand i Byen, Byfogeden, udnævnt af Kongen eller af Hovedsmanden, og udøvende dennes kontrollerende Myndighed.

Et Raadhus nævnes i Stadsretten; her holdes Bytinget, hvor Retten plejes »efter Loven og Byens Sædvane« af »Borgerne og Raadet«, desværre temmelig uklare Udtryk, men sikkert dog Vidnesbyrd om det Selvstyre, der raadede i den lille Købstad. Med »Raadet« menes uden Tvivl den lille Kreds af Byens mest ansete og velhavende Mænd, der under Navn af Borgmestre og Raadmænd styrer de kommunale Sager og deltager i Retsplejen. Det ældgamle Styresæt, Sammenkal-

delse af hele Borgerskabet, træder efterhaanden i Baggrunden, Borgerne kunde jo ikke løbe til Møde hvert Øjeblik; paa et eller andet Tidspunkt har man da efter tyske Byers Skik valgt et Raad, et »Forretningsudvalg«, og dettes Leder kaldes Borgmester.

En Raadmand og Borger (villani et proconsulis in Holbæc) *Magnus Pedersen*, omtales allerede 1385¹, og da Esbern Pil 5. Maj 1425 »med sin Husfrues Raad og Vilje« sælger sin Gaard i Høed til beskeden Mand *Knud Hvidsen* i Holbæk², nævnes som Vidner fem Raadmænd her: *Jens Haar*, *Jakob Smed*, *Nikolai Lauridsen* d. Yngre, *Truels Smed* og *Oluf Stud*. I et andet Brev³, af 18. Jan. 1451, nævnes Knud igen, og denne Gang selv som Raadmand.

I den Købstadlovsamling, der kaldes »Kong Hans' almindelige Stadsret« (1484 eller 87)⁴ hedder det om Bystyrelsen, at »Foged, Borgmestre og Raadmænd skal have Fuldmagt at skikke og tillade godt Regimente til Stadens Gavn og Bestand«. Der skulde i hver By være to Borgmestre og 10 Raadmænd; men i de smaa Byer naaede Tallet paa disse dog sjældent saa højt op.

To Borgmestre havde Holbæk i 1497, *Lasse Stud* (ogsaa omtalt 1493) og *Per Smed*, de nævnes som Vidner, da Jep Ploman solgte sin Gaard i Vor Frue Sogn (af »Boligerne ved Stranden«)⁵, og Medbeseglere er fire Raadmænd, *Oluf Pedersen*, *Oluf Beyer*, *Mogens Bager* og *Mikkel Pedersen*. Men foran alle disse Raadsmedlemmers Navne staar Byfogedens, *Per Truelssens*. Her er altsaa kun fire Raadmænd nævnt, men det forhindrer ikke, at der kan have været et større Antal.

Haandværkere kunde efter Erik af Pommerns Lov 1422 ikke sidde i Raadet. Efternavne som Smed eller Bager er Slægtsnavne og har ikke noget at gøre med Raadmændenes Levevej. De har utvivlsomt været Købmænd, velstaaende Grundejere i Staden. Fra andre Byer ved vi, at der var en meget intim Forbindelse mellem Raadet og de ledende Mænd indenfor Gilderne. Naar en Raadmand døde, udfyldtes hans Plads ofte ved, at de andre indvalgte en Oldermænd eller en

anset Gildesbroder i hans Sted. Borgmestrene udnævntes derimod af Kongen (eller Lensmanden).

En Byskriver har her vel ogsaa været, selv om vi ikke kender Navn paa nogen før i 1500'erne; Bysvende, den Tids Politibetjente, omtales derimod allerede 1335: Brun Bysvend og Henrik Bysvend (S. 57).

Raadet havde en ikke ringe Magt over Borgerne; det kostede svære Bøder at vise Opsætsighed mod de vise Fædre.

Borgmestrene og Raadmændene var vel som i andre Byer fritaget for enkelte Skatter, og de oppebar vistnok ogsaa nogle Sportler, men fik ikke fast Løn.

De gamle Købstadsskatter, Midsommergæld og Toftegæld, omtales ikke i vor Stadsret; derimod svares der »Fogedpenning« til Kongens Foged to Gange aarligt, og »Byskat« af Gaarde og Jorder. Denne sidste var en fast Ydelse til Kongen, for Holbæks Vedkommende vistnok 20 lødige Mark (ligesom f. Eks. Helsingør og Vordingborg)¹, og Beløbet udlignedes paa de enkelte Borgere. I 1464 pantsatte Christian den Første Byskatten af Kalundborg og Holbæk til Hr. Johan Bjørnsen, som havde laant ham 600 rhinske Gylden².

Byen og Kongen delte broderligt de store Bøder, der opkrævedes for Drab og Slagsmaal; derimod beholdt Byen selv de Afgifter, som Handelsmænd svarede ved Skibbroen (Bryggepenge) eller paa Torvet, samt de mindre Bøder for Uorden o. l. Stadsretten har en Række Bestemmelser herom.

Om Raadets Indtægter og Byens Regnskab i Middelalderen har vi ingen Efterretninger.

— Udadtil, i det politiske Liv, betød Smaabyer som Holbæk næsten intet; skulde de opnaa nogen Indflydelse, maatte de holde sammen, og det kneb det med; den indbyrdes Konkurrence var stærk. I Slutningen af Middelalderen begyndte Regeringen dog at interessere sig lidt for Købstadfolkernes Meninger, Byerne var i stærk Udvikling, og Borgerne følte sig mere og mere som en selvstændig Stand.

I det Brev af 25. Febr. 1472, hvor Christian den Første imødekom de sjællandske Købstæders Ønske om et Forbud

mod Bøndernes Handel og Haandværk, tilstod han tillige Byerne den Frihed, at de hvert Aar maatte holde et fælles Møde i Ringsted for at pleje Raad om Midler til Byernes Fremgang; hver skulde sende en Borgmester, en Raadmand og en Borger til Mødet¹. Og da Kongen var død 1481, udgik der fra Ærkebispens og Rigsraadet et Brev², hvori bl. a. befales,

KNIV fra Begyndelsen af 1400'erne, fundet kort før 1900 ved Udgravning af en opfyldt Dam i Holbæk. — Benskæft med Sølvbeslag; latinsk Indskrift (Englens Hilsen til Jomfru Maria), — 27 cm. lang. — Nu i Hamburgs Museum f. Kunst und Gewerbe. (Fot. efter dette Museums Aarsberetning 1897.)

at der fra hver Købstad skal møde en Borgmester og to Raadmænd Søndag efter Valborgdag i Kalundborg for at hjælpe at raade, kaare og kejsse en ny Konge.

— Vi nævnede ovenfor Navne paa nogle af de første Borgmestre og Raadmænd, vi kender i Holbæk; af og til ser vi i Dokumenter om Ejendomme nogle Borgere nævnt, et Par Præster kender vi ogsaa. Hr. Niels Pedersen ved St. Nicolai Kirke omtales to Gange i 1493³, og i St. Luciegildets Skraa fra Roskilde nævnes 1483, at »Her Hemmyng kom aff Holbech«, vistnok en Præst, der er blevet forflyttet⁴.

Adelsfolk har ogsaa stundom boet her; Bo Due, der kaldes Borger i Holbæk 1297 (S. 57), hørte sandsynligvis til Dyrernes Slægt, og 1491 sælger Peder Rud af Vognerup 2 Gaarde i Løgtved til »velbyrdig Kvinde Fru Johanne i Holbæk«.

Nogle Ejendomme i Byen var gejstligt Gods. Saavel Sortebrødreklosteret som de to Kirker ejede Gaarde i Byen. Sorø Kloster var siden 1315 Grundejer her (S. 57) og modtog iflg. Brev af 15. Juli 1410 en ny Gave, idet »den skønsomme og gudhengivne Mogens Pedersen af Holbæk, og hans Hustru, Ellen, i gavnlige Omsorg for deres Sjæles Frelse« skænkede

Klosteret deres Gaard i Holbæk med Huse og Frugthave, dog saaledes at de beholder den til deres Død, hvorefter Munkene »arver alle deres Ejendomme«¹.

I 1449 afstod Knud Pedersen i Holbæk til Antvorskov Kloster »sin Gaard og Have, som kaldes *Søgaard*, som han selv ibor«, og gjorde Klosteret til sin og sin Hustrus Arving². Gaarden beskrives som »liggendes udi Holbæk imellem Jep Hord og Bent Ibsøn«. Det er sandsynligvis vort Holbæk, der tales om; Søgaard kendes ellers ikke her, men Knud Pedersen og Jens Hord omtales 1432 (S. 57). Klosteret havde endnu Gaarden i 1487³.

I en Jordebog fra ca. 1370 over Roskildebispernes vældige Gods staar »Holbech« opført midt i Listen over Ejendomme i Merløse Herred, uden nogen Forklaring; det maa vist betyde, at Bisperne havde Gods her, men at dettes Værdi eller Ydelse ikke kunde opgives nøjagtigt. I 1412 skal Biskop Peder Lodehat have erhvervet Skødebreve af Troels Pedersen og Kirstine Olufsdatter i Holbæk, vistnok paa to forskellige Gaarde her i Byen⁴.

Sandsynligvis har ogsaa Kongen og Omegnens Herremænd ejet Grunde og Huse i Byen; men vi ved kun lidet derom.

TRE HØVEDSMÆND PAA HOLBÆKHUS. Holbæks Herlighed som Hertugdømme var af kort Varighed; siden 1400 kaldes det kongelige Jordegods, som Byen var Hovedstad i, blot et Len, og det regnedes endda blandt de mindre af Hovedlenene.

Den Adelsmand, der paa Kongens Vegne styrede Godset, hed i 1400'erne »vor Embedsmand«, »vor Foged«, men oftest »Hovedsmand«; det militære i hans Stilling fremhæves herved; han befalede over en lille Flok væbnede Karle, Slottets Besætning. Han opkrævede Skatter og Afgifter til Kongen, og han var Egnens øverste »Politimester«.

Disse Slotshovedsmænd havde foruden Lenet ogsaa deres egne Godser og Gaarde at tilse, men flere af dem tog dog fast Bopæl her paa Holbækhus. Blandt deres »Tjenere« nævnes undertiden en Skriver og en Ridefoged.

I de foregaaende Afsnit har vi lejlighedsvis omtalt enkelte af Lensmændene; de første ved vi lidet om, men i Tiden op mod 1500 bliver Oplysningerne talrigere.

*Verner Parsberg*¹, som i 30—40 Aar styrede Lenet, var født i Nürnberg og kom som ung Junker til Danmark, hvor hans kongelige Landsmand, Christopher af Bayern, tog ham i sin Tjeneste.

Vistnok allerede 1443² nævnes han som Ridder og Hovedsmand paa Holbæk, 1448 er han med at besegle Kongens Testamente, 1453 blev han Rigsraad. Den nye Konge, Christian den Første, anvendte ham flere Gange som Deltager i diplomatiske Missioner: 1456 til Köln, 58 til Danzig og Polen, 66—67—69 til Nederlandene, 72—73—76 i Sverige, 77 til Dresden. 1466³ og 79⁴ nævnes han endnu som Hovedsmand paa Holbæk, og alt taler for, at han har beholdt Lenet til sin Død. Denne fornemme Verdensmand, der baade herhjemme og udenlands tjente sit nye Fædreland med Ære, faldt med Aarene til Ro i Holbæk, ægtede en af Landets Døtre, *Anne Tønnesdatter Rönnow*, og blev 1484 stedt til Hvile i Sortebrødrenes Kirke. Hans Hustru († 1474) og hendes Søster, Fru *Lene Rönnow* († 1490), begravedes ligeledes her. To store Ligsten, der har dækket deres Grave, findes nu i Museets Gaard⁵.

Om Hr. Verners Forhold til Holbækborgerne ved vi kun, at han iværksatte eller støttede den krigeriske Ekspedition mod de norske Skibe, som vi omtalte S. 89.

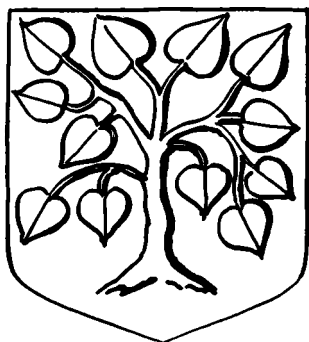
I 1475 var Prins Hans her paa Besøg og udstedte 1. Juli et Brev angaaende Stettinernes Handel i vore Farvande⁶.

Efter Verner Parsberg nævnes to af hans Sønner, *Tønne* og *Jørgen*, nogle Gange som Hovedsmænd paa Holbækhus⁷; sidstnævnte ombyttede (efter 1490) dette Len med Vordingborg. Dog omtales 1486 en vis *Erasmus Bozendal*⁸ paa Holbæk, som skal følge Kongen til Skibs paa hans Norgesfærd; Byen skal i samme Anledning udruste 4 væbnede Mænd.

I et Tingsvidne 12. Juni 1490 nævnes Povl Madsen, »Foged paa Holbæk«, og Skriveren Hans Hemmingsen⁹.

Kort efter 1490 blev *Jørgen Rud*¹⁰ til Vedbygaard forlenet

med Holbæk. Hans Svigersøn, den kendte Ridder Henrik Krummedige, besøgte ham 10. Juni 1492 og udstedte en Fuldmagt til ham »in castro Holbech«¹. Og to Dage senere var det, Hr. Jørgen sammen med nogle adelige Venner red til Merløse Herredsting i Anledning af den Strid, han kort efter sin Tiltrædelse havde yppet med Holbæks Bymænd om Slotets Græsningsret i Olden (S. 93).

KRUMMEDIGERNES VAABEN, en Lind (ligesom i Holbæks middelalderlige Bysegl). Tegn. af Forf.

Lige før Jul samme Aar kom Kong Hans til Byen og holdt den 15. Dec. Retterting »paa vort Slot Holbæk«². En ung Hofsinde, Erik Mus, udstedte Skøde til Hofmester Povl Laxmand paa Gods i Asminnderup S. f. Holbæk, og Kongen daterer samme Dag et Brev »ex castro Holbech«.

Vi finder ofte Jørgen Ruds Navn i Kongebreve og Skøder fra de følgende Aar. Han handler og mageskifter. Men om hans Forhold til Holbækkerne hører vi kun lidet. Undertiden kom der Bud fra Slottet efter en eller anden anset Borger, der kunde bruges som Vidne, naar et Skøde skulde udstedes. Saaledes var Borgmester *Lasse Stud* og Sognepræsten Hr. *Niels* et Par Gange Medbeseglere i 1493³. — Et Jordsmon i Holbæk⁴ omtales 1496 som tilhørende Jørgen Rud.

I 1495 laante han Kongen en stor Sum Penge og fik Pant derfor i Bøndergods i Kalø Len⁵. I 1499 foretog han paa Kongens Vegne et Mageskifte med Jakob Trolle, hvorved Slottet erhvervede 2 Gaarde i Allerup og 1 i Hjembæk⁶.

Flere Gange nævnes hans Ridefoged. 25. Juli 1499 mødte paa Merløse Herredsting »beskeden Mand« *Vinther Nielssen*, Hr. Jørgens »Embedsmand«, og fik Tingsvidne paa, at Nis Fisker i Borup var overvundet for Tyveri af en Hest og en Rulle Lærred⁷. Et Par Maaneder efter nævdes *Niels Pederssen*, Ridefoged til Holbækhus; han mødte paa sin Herres Vegne 8. Sept. i Grandløse Sognestævne og spurgte, om nogen vidste, hvem der var »Høvedsmand« for at drive to af Hr. Jørgens Foler ud i et Morads. Det oplystes da, at Jes Lauritsen i Grandløse Marie Magdalene Dag havde rost sig af, at nu skulde Folerne ingen Skade volde

mere paa Kornet, for han havde drevet dem ud i Dyndet. Men Hestene blev vanføre og fordærvede derved¹.

Da Kong Hans i 1497 foretog sit store Tog mod Sverige, var Jørgen Rud med som Fører for Skytterne. Efter 1499 nævnes han ikke mere i Holbæk; 1502 kaldes han Rigsraad og Lensmand paa Stegehus, men førte dette Aar, sammen med sin Datter Anne, Befalingen paa Bohus, mens hendes Mand, Henrik Krummedige, var i Norge for at slaa Knud Alfsens Oprør ned.

Jørgen Rud levede sine sidste Aar paa Vedbygaard; han er vistnok død i Vinteren 1504—05. Hans Enke, *Christine Rosenkrans*, betænkte i sit Testamente vort Sortebrødrekloster med en Gave. Deres Sønner, Otto og Knud, vandt begge Berømmelse som modige og energiske Mænd; en Søn af Knud var Søhelten Otto Rud.

I *Henrik Krummedige*² fik Holbæk Len en af Tidens mest kendte Mænd til Herre. Det var ikke med sin gode Vilje, han drog ind paa Slottet; skuffet og bitter kom han hertil. Forflyttelsen fra den vigtige Post som Hovedsmand paa Grænsesæstningen Bahus, hvor han i 14 Aar havde ført en blodig og æventyrlig Krigertilværelse, til det lille, fredelige Holbæk var en Art Degradering. Men tillige en politisk Nødvendighed for at dæmpe Uroen i Norge efter Drabet paa Knud Alfsen.

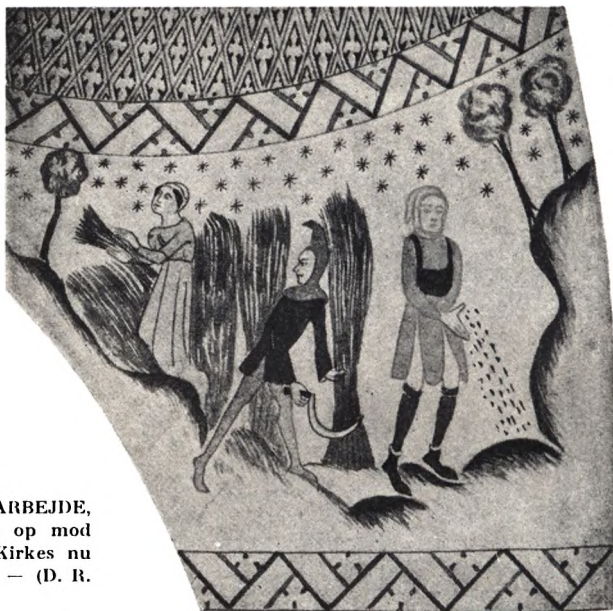
De var begge norske Rigsraader, havde store Godser og Forleninger deroppe, men var fra gammel Tid hadefulde Fjender; og da Knud gik over paa Sten Stures Parti og sammen med Svenskerne foretog farlige Plyndringstog ind over den norske Grænse, belejrede han ogsaa Henrik Krummedige paa Bahus, men Prins Christian (II) undsatte Borgen. Næste Aar, da Knud med frit Lejde indfandt sig paa Henriks Skib for at forhandle med ham, kom de to Fjender i Strid, og det endte med, at Knud blev dræbt.

Skønt Hr. Henrik frikendtes af Lagretten i Oslo, vakte Drabet alligevel saa stort Røre i Norge, at Kong Hans ansaa det for bedst at fjerne ham. Hans Svoger, Otto Rud, fik Bahus, og i Foraaret 1503 kom Henrik Krummedige til Holbæk.

Han havde kun Lenet i ca. 5 Aar, og i den Tid var han endda ofte paa Rejse for at tilse sine Ejendomme eller ude i Kongens Ærinde; han var stadig, især i Kong Hans' Tid,

en meget betroet Mand, Ejer af vidtstrakte Ejendomme her og i Norge.

De tilfældigt bevarede Efterretninger fra hans Holbæktid vidner om en energisk Hævdelse af egne og Kronens Rettigheder. Han erhverver, ved sin »Slotsfoged«, *Niels Pedersen*, et Sognevidne paa den Ret, Lensmændene paa Holbækhus

BØNDER PAA MARKARBEJDE,
Kalkmaleri fra Tiden op mod
1500; Tveje Merløse Kirkes nu
nedtagne Hvælvinger. — (D. R.
Hist. II.)

havde til Fiskeri i Skarritsø og til Jagt i Jyderup Skov og Stokkebjerg Mose¹. En anden Gang lod Niels paa Tuse Herreds Ting læse 2 Sognevidner om nogle Skel ved Høed og Bjergby².

Forholdet mellem Lensmanden og Bønderne var ikke altid venskabeligt. En Bonde, Lasse Pederssøn, var sigtet for Tyveri af 2 Lam, og Hr. Henrik red då, sammen med Torben Okse og andre Herrer og Svende, til hans Gaard og krævede Borgen af ham, at han skulde møde paa Tinge og staa til Rette. Men Lasse vilde ikke sætte Borgen; han løb ind efter sit Værge og saarede nogle af Svendene »og blev derudover straks ihjel-slagen«. Sagen kom i Aug. 1504 for Sjællands Landsting, hvor

der opnaaedes Forlig, saaledes at Lasse skulde »nyde viet Jord«, og de gode Herrer være »kvitte« for hans Død¹.

Et Par Maaneder efter (2. Novbr.) befalede Kong Hans Henrik Krummedige at sørge for, at Slotsfogeden tilbagegav en Bonde 8 Stude, som han uden Lov og Ret havde frataget ham².

I Nov. 1505 havde Lensmanden Sag mod Peder Knudsøn i Holbæk i Anledning af, at denne havde brudt Tingfreden og med Vold søgt at befri en Tyv, som Hr. Henriks Tjener havde for Byretten. Tingsvidnet herom er udstedt af Byfogeden *Lasse Anderssen* og medbeseglet af Borgmester *Lasse Jyde* og en Raadmand³.

En Del af Henrik Krummediges Brevskaber er bevaret. Et Par Eksempler: Biskop Johan af Roskilde skriver til Holbæk og beder om at laane 30–40 Skerpentiner og andre Bøsser til Brug paa det Skib, hvormed han skal følge Kongen til Tyskland⁴; flere Breve fra Jørgen Rud handler om hans og Svigersønnens økonomiske Mellemværende; engang kom der hele 2000 Mark hertil fra Vedbygaard⁵. Fru Anne skriver i Aug. 1506 fra Holbækhus til en Veninde og beder om at laane nogle Spænder i Anledning af et forestaaende Bryllup⁶. I et andet Brev meddeler Ove Bille fra København Hr. Henrik, at »hans Foged og Folk paa Holbæk har haft dem der i Lenet skellige og vel, siden I drog heraf Landet, saa der ingen Kæremaal har været«⁷. Var Lensmanden saaledes paa Rejse, styrede Fru Anne hans Affærer; i en Skrivelse til »ffrow Anne Kromdicks up Holbeck« beder en Mand hende levere de 60 gode Øxne, som han har købt i Nykøbing af Hr. Henrik; der kommer et Sendebud til Holbæk efter dem nu⁸.

Henrik Krummedige har vistnok forladt Holbæk Len i Slutningen af 1507, da han fra den Tid nævnes som Lensmand paa Laholm. 1510 vandt han i Spidsen for den danske Flaade en stor Sejr over Lybækkerne, og senere kom han endnu et Par Gange til at spille en Hovedrolle i den norsk-danske Unionspolitik. Han døde 1530. I den lange Række af Adelsmænd, der sad som Hovedsmænd paa Holbækhus, er Henrik Krummedige den interessanteste Skikkelse.

KLOSTERET FULDFØRES. Slottet og Klosteret — Byens to fornemste Huse — knejsede festligt med svære, røde Tage i hver sin Ende af Byen, Centrere for den højeste verdslige

og aandelige Magt, repræsenteret af Lensmanden og Prioren. Den ene en Kriger i Vaaben og muntre Farver, den anden en Tiggermunk, en simpel Mand i sort Kutte, en Broder. Og mellem dem boede Borgerne, ydmygt svarende Skat, Offer og Respekt til begge Sider. I Munkenes Kirke mødtes de alle til de hellige Messer, og Borgere saa vel som Riddere havde

KLOSTERETS VESTFLØJ efter den sidste Istandsættelse 1936. I Gavlen det tilmurede store Vindue, over Stueetagens nyere Vinduer ses Spor af de oprindelige; til højre for Døren en Fortanding i Muren, her har formodentlig en Ringmur været tilsluttet; ved Siden af ses en gammel Døraabning og et Vindue. (Fot. af Arch. Ange Roussell, Nationalm.)

ingen højere Attraa for deres Sjæles Salighed, end at der engang maatte forundes dem en Soveplads under Fliserne i St. Lucius.

Tiggermunkene stod ikke alene de fleste Steder i et godt Forhold til den jævne Befolkning, men ogsaa de rige og fornemme var deres offervillige Venner, naar Brødrene skulde bygge, og de betænkte dem rigeligt i deres Testamenter mod Løfter om Bønner og Sjælemesser. Vi har fortalt om Dronning Dorotheas store Gave 1456 til vore Munke; vi kan nævne endnu et Par Eksempler. Under 23. April 1477 kundgør Prior

. Jepsen (Fornavnet ses ikke mere) i Holbæk, at han af Fru Birgitte af Atterup, Christiern vam Haghens Efterleverske, har modtaget 40 Mark for de 20 rinske Gylden, som Christiern gav for sit Lejersted i Klosterkirken¹. Og 1509 skænkede Fru Christina Eriksdatter Rosenkrans, Lensmand Jørgen Ruds Enke, i sit Testamente 2 Pund Korn til Sortebrødrene².

KLOSTERETS VESTFLØJ, østre Langside. Her ses Spor af Arkadebuerne ind mod Korsgangen. (Fot. af Arch. Aage Roussel under Nationalmuseets Undersøgelse 1936.)

Ved denne Tid, i det nye Aarhundredes første Aartier, fuldførtes Klosteret. Til Kirken føjedes et Vaabenhus ud mod Kirkestræde, prydet med Kamgavl og Blændinger, og over Hovedskibets vestligste Fag rejstes et stateligt Taarn med Trappegavle i Nord og Syd og rundbuede Glamhuller i sen-gotisk Stil. I Vestmuren under et stort, spidsbuet Vindue maa Kirkens gamle Hovedindgang have været; over den sad et Stykke Skulptur: de hellige tre Kongers Tilbedelse af Jesusbarnet³. Kirkerummet selv har sikkert været dekoreret med Kalkmalerier, J. H. Larsen omtaler en St. Cathrinefigur og nogle adelige Vaabenmærker⁴.

Ogsaa Vestfløjen (det nuvæ. Bibliotek) stammer fra denne sidste Byggeperiode, opført af Munkesten, delvis i Munkeskifte; en anselig Bygning i 2 Stokværk, oprindelig ca. 25 m lang. Skønt den nu er slemt medtaget af Ombygning baade udvendig og indvendig, kan der dog siges et og andet om dens ældste Udseende, grundet paa Nationalmuseets Undersøgelse i 1910, 1916, 1922 og sidst i 1936¹.

Mod Nord har Huset staaet i Forbindelse med Kirkens vestre Del, og mod Syd med Klosterets Sydfløj (»Ligkapellet«). Facaden ud mod Klosterstræde viser i underste Stokværk Spor af et Par gamle Døraabninger, nogle Vinduer og en lille Lysaabning, med fladbuede Stik. Af Vinduerne i øverste Étage er der ingen synlige Rester paa Husets Langsider; de kan være ødelagt, da de nuværende blev sat ind. Derimod er der i Syd gavlen bevaret en stor, rundbuet Blænding, hvori der har siddet et spidsbuet Vindue, som vel har givet Lys til et stort Rum, en Sal, i øverste Stokværk.

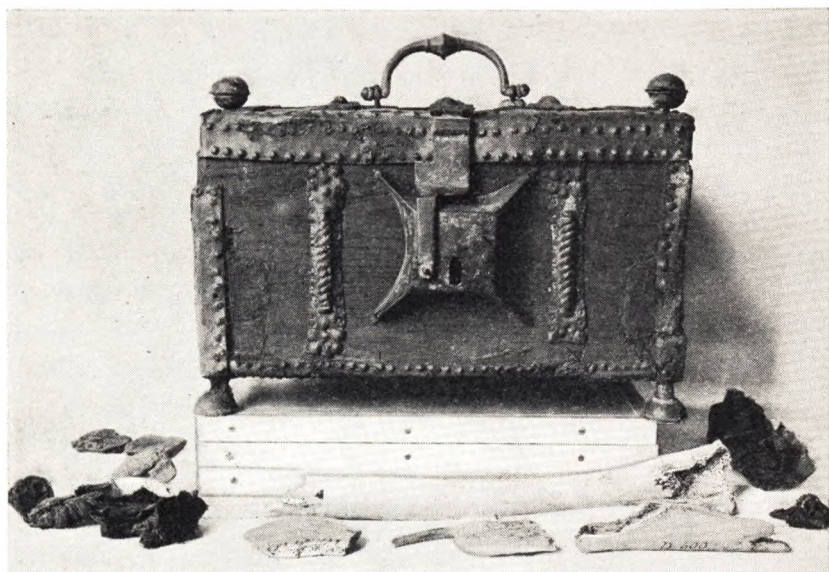
Paa Husets Østside, ind mod Klostergården, ses endnu Spor af 5 spidsbuede Aabninger med smukt profilerede Karme, og der kan ikke være Tvivl om, at det er de sidste Rester af en Klostergang, der fra Sydfløjen har ført op til Kirken og vel ogsaa langs dennes Sydside over til det østre Hus. Ogsaa af den Længdemur, der i Vestfløjen skilte Munkenes Gang fra Stueetagens øvrige Rum, er et langt Stykke endnu bevaret.

Husets Anvendelse i Klostertiden er ukendt; efter Reformationen blev her Latinskole og Rektorbolig, siden Borger-skole og nu Bibliotek. »Endnu i Aaret 1821 var hele den underste Étage hvælvet«, fortæller J. H. Larsen, »i flere Hvælvingsbuer hængte endnu Lamperingene, og flere af Gulvene vare endnu steenlagte«². Ved Undersøgelse i 1922 fandtes i Bibliotekets Forstue Spor af disse Hvælvinger og af det mønstrede Murstensgulv; paa Væggene saas flere Steder Rester af Kalkmalerier³.

— — —

Ved Middelalderens Slutning bestod Klosteret da antagelig af fire sammenbyggede Fløje omkring en Fratergaard, alt-

saa et typisk Klosteranlæg. Vi har ingen Efterretninger om, hvorledes Sortebrødrene havde indrettet sig i Komplekset; vi ved kun, at nordre Fløj var Kirke. Men ud fra Bygningernes Anvendelse i andre af Ordenens Klostre kan vi formode, at Hovedindgangen har været i den nordre Ende af Vestfløjen (Biblioteket), altsaa skraat overfor Kirkens Vestportal. Gen-

RELIKVIESKRIN fra Klosterkirken; det blev 1870, efter Kirkens Nedbrydning, indsendt af Kirkeinspektionen til Nationalmuseet. Det er et tarveligt Træskrin med Beslag, men saa medtaget af senere Ændringer og Fornyer, at man vanskeligt kan dømme om dets oprindelige Form. Det indeholder en Del Relikvier, Helgenlevninger, indsvøbte i Silketøj, saaledes et Fingerled, 3 Stykker af Ribben, 2 Stykker af Armben, 2 Kraniestumper, 1 Tand og nogle af de Blyhylstre, man gemte Relikvierne i. Antagelig har Skrinet staaet i et Rum i Alterbordet.

nem en Forstue har der været Adgang til Husets forskellige Rum og ud til Korsgangen, gennem hvilken man kunde gaa ind i Sydfløjen, hvor Munkene maaske har haft deres Refektorium, Spisesalen, med tilhørende Køkken, Bryggers og Forraadskældre. I Østfløjen har der nok været Dormitorium, Sovesal; den laa gerne nær Kirkens Kor, saa Brødrene let kunde komme ind til den natlige Gudstjeneste. I samme Fløj skulde man søge Klosterets fornemste Rum, Kapitelsalen, hvor

Munkene hver Morgen samledes med Prioren til Andagt og Forhandling; kom Lensmanden eller andre høje Gæster paa Besøg, vilde Prioren naturligt modtage dem her.

I disse Dominikanerklostre fandtes som Regel ogsaa et Studereværelse med Bibliotek; Munkene skulde drive Studier, skrive Aarvog, undervise de unge Novicer, holde Skole for Byens Børn, etc. Og endelig var der jo alle Cellerne, som laa i Husenes andet Stokværk. Nogle Klostre havde Udlænger, hvori var indrettet Herberg for rejsende Folk, Sygestuer o. l., men for vort Klosters Vedkommende har vi ingen Efterretning om saadanne. Heller ikke om Ladegaarde, Møller eller Landbrug i større Stil. Vi ved, at Munkene ejede en Gaard paa Algade¹, og det er vel ogsaa sandsynligt, at nogle af de Bøndergaarde og Byejordomme, der 1567 nævnes som tilhørende Holbæk Kirke, oprindeligt har været Klosterets². Jorden lige Syd for dette kaldes i 16—1700'erne Klosterhaven, og i Matriklen 1686 nævnes Marknavne som Munkesti-Agre (i Strandmarken) og Munkegraven (i Bjergmarken).

En Ringmur indesluttede Klosteret³; store Dele af den senere Kirkegaardsmur er utvivlsomt Rester af den. Indenfor Murene begyndte Munkenes Lilleverden, her skulde være Fred og Fromhed, Verden lukkes ude. Kun Kirkens Døre aabnede sig altid gæstfrit for Byens Borgerskab. Talrige Tilhørere har Brødrene haft; efter den sidste Udvidelse kunde St. Lucius rumme en stor Menighed, og Dominikanerne havde Ry for at være glimrende Prædikanter.

Om Munkene selv ved vi ikke meget. Mindst 12 i Tal har de været, det var Minimum for et Konvent; hertil kom saa nogle Novicer og Lægbrødre. Af Priorer kendtes et Par: 1456 *Mattes* (Mads eller Mathias), 1477 . . . *Jepsen* og 1535 *Hans Pedersen*. Af Munkene vist kun een, den *Nicolaus Attonis*, som mellem 1275 og 80 flyttedes fra Helsingborg hertil⁴.

BY OG BORG VED MIDDELALDERENS SLUTNING.
Fra Roskilde fik Holbæk sin Stadsret, men Domkirkebyens Borgerskab havde siden suppleret Kong Eriks Byret med ad-

skillige nye Friheder og kongelige Begunstigelser, som maatte forekomme de andre sjællandske Byer i høj Grad attraaværdige.

I Henrik Krummediges Lensmandstid lykkedes det Holbæks energiske Bystyrelse at erhverve hele fire af Nabobyens Privilegier, og Overdragelsen skete paa den Maade, at Borgmestre og Raad i Roskilde udstedte et Brev (15.—21. Marts 1506) om, at »efter Kong Hanses Vilje har vi givet Borgmestre og Raad og menige Almue i Holbæk Afskrift af fire af vore Privilegier«, nemlig fra 1441, 1455, 1472 og 1486¹. Og Kongen stadfæstede i et Brev til Holbæk en Maaned senere disse »Friheder« som gældende ogsaa for denne By og tilføjede endda et Par særlige Begunstigelser.

Hvad nu først de nye Roskildeprivilegier angaar, saa betød de en værdifuld Udvidelse af de tidligere Bestemmelser om Lov og Ret for det lille Borgersamfund her i Byen. Nogle Eksempler:

Ingen maa »gange eller ride med spændt Armbrøst« eller bære Sværd eller Armbrøst længere, end til han er kommet i Herberge. Bliver en Borger slagen i sin Gaard, er det halsløs Gerning. Skylder en Mand eller Kvinde en Borger for Tyvs-sag eller anden Sag, der Hæder og Ære paarører, skal den skyldige svare 40 Mark til Kongen, til Byen og til den forurettede Borger; kan han ikke betale, hudstryges han til Kagen og forvises af Byen.

»Alt Købmandsskab« skal vejes, og ingen maa bruge »Kødmanger-Embede« (Slagterhaandværk) uden i de rette Kødmangerboder.

Foruden det tidligere omtalte Forbud mod, at fremmede Skippere »gør noget Marked i Isefjord, før de kommer op for Vore Købstæder, Roskilde eller Holbæk«, forbydes det ogsaa fremmede Købstadmænd eller Bønder at gøre Forkøb for Borgerne paa deres Torv paa deres rette Torvedage uden Borgmester og Raads Tilladelse. Meningen er, at Borgerne skal have en Forret til at købe de Varer, som falbydes paa deres Torv. Og Kræmmere, som gæster Byen, maa ikke »stande

ude med deres Kram« længere end i 3 Dage. Skulde en saadan »tysk eller udlændisk« dø under Opholdet, skal af hans Gods gives hver tiende Penning, halvt til Kongen og halvt til Byen.

Vigtig er Bestemmelsen om, at Borgmestre og Raad skal have Magt at kejsse (vælge) Raadmænd, naar nogen afgaar; Byraadet supplerer sig selv.

De nye »Friheder«, som Kong Hans i sit Brev af 30. April 1506¹ haver »undt og givet Vore kære Undersaatter i Holbæk« som en Tillægsgevinst til Roskildeprivilegieerne, betød først og fremmest en kongelig Haandsrækning i den evindelige Kamp mod de fremmedes Handel med Bønderne: Ingen udlændiske, som søger ind i Havnen med deres Skib, maa købslaa med Omegnens Bønder eller »gøre ulovlige Havne« nær Byen; alt dette Forprang, som det kaldtes, skal være forbudt, og »djærvnes nogen herimod at gøre, skal han have forbrudt det, han farer med«.

Brevet slutter med nogle Bestemmelser om, at Borgernes Sønner kan bevare deres Borgerret i Byen. I 1507 maatte Kong Hans saaledes forbyde Henrik Krummedige at forfølge en Borger her, Lars Pedersen, som han vilde have ind paa sit Gods, skønt Manden var født i Holbæk og Grundejer her; Lensmanden skulde lade ham bo med Fred i »Vor Købstad Holbæk«². Vornedskabet var allerede nu en Realitet og Jagten begyndt paa de Bønder, der løb fra Fæstegaardene og søgte ind til Købstæderne i Haab om efterhaanden at vinde Borgerret der.

Naar Kong Hans saaledes skænker Holbæk nye Privilegier, maa det ikke forstaas som en særlig Gunstbevisning til denne By; noget lignende skete mange andre Steder i Landet; det er et Led i den udpræget borgervenlige Politik, som baade han og Sønnen, Christian den Anden, førte. De støtter overalt Byerne i den Kamp, disse førte for at hævde sig som de eneste lovlige Centrere for Handel og Haandværk, en Kamp, der ikke blot førtes mod Bønderne og de udlændiske Kræmmere, men ogsaa mod Omegnens adelige og gejstlige Godsejere,

som hævdede om ældgammel Ret til frit at sælge deres Korn og købe til deres Gaards Behov, hvor og af hvem de lystede.

Der laa naturligvis en reel politisk Beregning bag denne kongelige Kærlighed til Købstæderne; jo mere disse voksede og deres Handelsomsætning tiltog, jo større blev Kongens Indtægter af dem; Byerne var ved at blive et fortrinligt Skatteobjekt, et af Kongens vigtigste Aktiver; derfor var det klogt at ophjælpe og værne dem. Og Borgerne var til Gengæld klar over, at alt Haab om Fremgang for Byerne maatte knyttes til Udviklingen af en stærkere Kongemagt; i det store, politiske Røre, som indledes i Middelalderens sidste Aartier, finder vi derfor oftest Konge og Borger som Forbundsfælle paa fælles Front mod de to »Herrestænder«.

— Det var de sidste Unionskriges Tid; baade de svenske Felttog og den væbnede Fred mellem Krigene kostede Landet vældige Summer. Byerne mærkede det ved de evindelige Udskrivninger af Pengeskatter, Proviant og Mandskab.

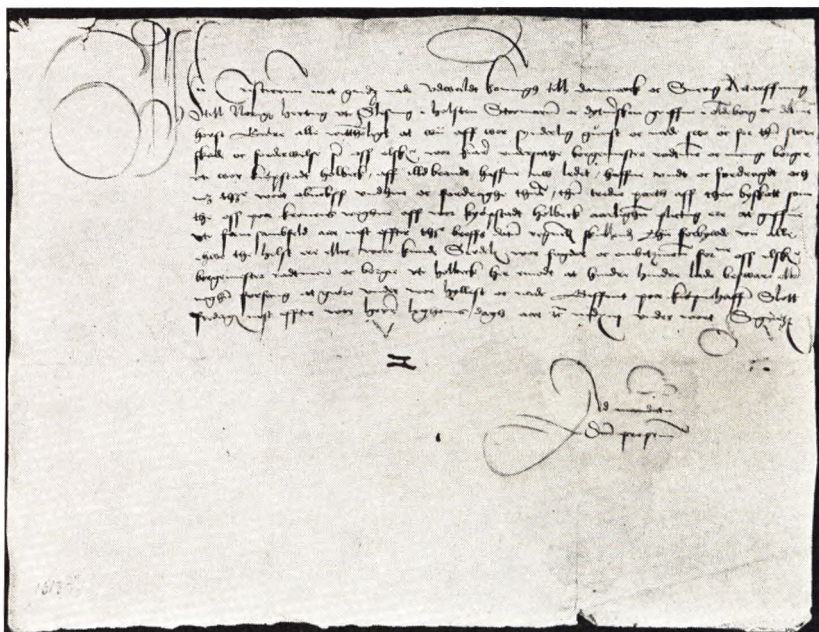
En Mandag Aften i November 1504 rumlede 80 Bøndervogne gennem Smedelund op paa Algade; det var Kongens Skriver, Mester Tyge, der var paa Gennemrejse »med noget Folk, Vi skikker til Kalundborg«, som Kong Hans skriver i sit Brev til Henrik Krummedige; han skal sørge for, at de faar Mad og Natteteje i Holbæk og Morgenmad om Tirsdagen, samt skaffe dem 80 Vogne, der kan køre dem ud til Kalundborg¹.

Og da Kongen næste Aar, ved St. Hansdag 1505, holdt det store »Fredsmøde« i Kalmar, var der udkommanderet Mandskab, ikke blot fra Lenene, men ogsaa fra mange Købstæder; Holbæk og Nykøbing udrustede i Fællesskab et Skib, til hvis Besætning Holbæk stillede 5 og Nykøbing 6 Mand. Til Sammenligning kan nævnes, at Kalundborg mødte med 11 Mand, men Roskilde med 49, Næstved med 40 og Køge med 45. Desuden skulde en Borgmester og en Raadmand fra hver By overvære Mødet².

I 1510 maa Holbækkerne levere 2¹/₂ Læst Mel bagt i Brød og et Parti Malt til Krigsflaaden³. 1512 fik Lensmanden Ordre til at holde sig rede med sine Svende til at drage til Skaane, hvis det skulde komme til Krig⁴.

Kong Hans besøgte Holbæk Slot en Januar dag 1512⁵;

maaske har han ved den Lejlighed faaet det Indtryk, at det trængte til Istandsættelse, for da han om Sommeren kom her-til igen, skrev han (13. Juni)¹ til Hovedsmanden paa Københav-
n, at han skulde sende »hid til Holbæk Jep Gravers Svend, saa han hid med allerførste kommandes vorder«; det drejer sig nok om en Haandværker, og det hedder videre, at »naar

CHRISTIAN DEN ANDENS BREV til Holbæk om Skattenedsættelse i Anledning af Brand-
den 1513. (Foto efter Orig. i Landsark.)

Peder Nielsen, Vor Embedsmand her paa Slottet«, sender til København en Skude med Kirkekorn, da skal den ufortøvet løbe tilbage hertil, ladet med Kalksten.

Kort efter afløstes Peder Nielsen af *Claus Norby*², som kun havde Lenet fra Slutningen af 1512 til Juli 1513.

I Begyndelsen af 1513 døde Kong Hans. Omtrent sam-
tidig ramte en forfærdelig Ulykke vor lille Købstad; en stor
Ildebrand hærgede den. Christian den Anden, endnu kun
»udvalgt Konge«, udstedte i den Anledning 27. Maj 1513 en
Missive om, at paa Grund af »store Skade og Fordærvelse,

som . . . Vore kære Undersaatter . . . i Vor Købstad Holbæk, af Ildebrand har lidt«, saa har han af synderlig Gunst og Naade undt dem Fritagelse for »den ene Trediepart af den Byskat, som de Os paa Kronens Vegne aarlig pligtig er at give« i fem samfulde Aar¹.

I Juli kom der en ny Lensmand paa Slottet, en af Kongens Hofsinder, *Erik Bille*², og medens Peder Nielsen havde Lenet »paa Regnskab« og (15. Juni 1513) fik Kvittering for de Indtægter, han havde opkrævet, saa lyder Erik Billes Forlekningsbrev (27. Juli 1513)³ paa, at han skal have det afgiftsfrit i 20 Aar. Men han skal fuldføre Byggeriet paa Slottet og sætte Spær paa Taarnet, dog vil Kongen levere Mursten og Tagsten. — Naar Kongen og hans Folk besøger Slottet, skal Lensmanden sørge for deres Underhold.

— Med Fru Sigbrit som Raadgiver indleder Christian fra 1515—16 sin store Reformlovgivning om Købstæderne og Borgerstanden, for Sjællands Vedkommende især ved Forordningen af 23. Marts 1516, der kraftigt hævder Byernes Eneret paa al Handel. Ingen gejstlige Mænd, Fogeder eller Bønder maa drive Købmandsskab mere, ingen danske Kræmmere eller tyske »Pebersvende« maa drage om paa Landet og handle, Haandværkere skal holde sig til deres Profession, og ingen fremmede Købmænd, men alene de danske, maa opkøbe Landets Produkter og eksportere dem til Udlandet⁴.

I vort Raadhusarkiv findes et Brev, ogsaa fra Marts 1516, hvori Kongen meddeler Borgmestre, Raad og Menighed i Holbæk, at der herefter skal opkræves en Told af udlændisk Vin og Øl; Kongen skal have de to Tredjedele deraf, og Resten tilfalder Byen »til dens Bygning og Forbedring«⁵. Ved en saadan Afgift, og paa adskillige lignende Maader, søgte den hollandskvenlige Regering at ramme de nordtyske Stæders Handel paa Danmark.

Men samtidig med, at man saaledes arbejdede paa at skabe gode Vilkaar for de danske Byer, var de kostbare Rustninger til det svenske Felttog i fuld Gang, og de medførte haarde Skatter. I 1515 opkrævede Erik Bille en stor »Lande-hjælp« i sit Len⁵. 1517 kvitterer Kongen for 140 Mark, som Borgerne i Holbæk har betalt for de »Udbudsfolk«, de ellers

skulde have deltaget med i Felttoget¹; 1518 indbetalte Erik Bille 4252 Mark, som Lenet skulde yde i »Udbudspenge«²; Kongen foretrak rede Penge fremfor Bønders og Borgeres personlige Assistance; Lejetropper var værdifuldere.

Lensmanden var selv med i det første, uheldige Krigstog 1517; Kongen lovede ham, at hvis han faldt, skulde hans Enke beholde Holbæk eet Aar efter hans Død; denne indtraf 1518, og Fru Johanne blev her i hvert Fald til Oktober 1519³. Næste Aar synes Skrивeren paa Kalundborg at have opkrævet Skat ogsaa i Holbæk Len, men senest i November 1521 var *Markvard Tidemand*⁴ udnævnt til Lensmand.

Efter Christians sidste, svenske Krigstog og Blodbadet i Stockholm 1520, fortsattes de storslaaede Lovgivningsarbejder 1521—22. Af særlig Interesse er Købstadloven (6. Jan. 1522), det første Forsøg paa at gennemføre en fælles Lovgivning for de danske Byer; den ophævede deres særlige Privilegier og Friheder, undtagen rent lokale Bestemmelser. Loven betød paa saa mange Punkter et voldsomt Brud mod Sædvane og Ret, saa den mødte Modstand fra alle Kanter, og den naaede heller ikke at vinde fuld Gyldighed. I Foraaret 1523 gjorde Herrestænderne Oprør mod Kongen; han maatte forlade Landet, og hans Love blev brændt paa Viborg Landsting.

I Juni 1523 kom den nye Konge, Frederik den Første, til Sjælland; og de fleste Borge, ogsaa Kalundborg og Holbæk, overgav sig straks. Paa et Møde i Roskilde d. 3. Aug. vedtoges Haandfæstningen, men først den 6. Jan. 1524 overgav København sig til Kongen. Hen paa Sommeren blev han kronet; blandt de Købstadsudsendinge, der overværede Festen, har der ogsaa været Mænd fra Holbæk, for tre Dage efter Kroningen erhvervede Borgmester *Hans Pedersen* paa »Menighedens Vegne« et Kongebrev med Stadfæstelse af Kong Hans' Privilegier (1506) og alle Byens andre Friheder⁵.

I de Optegnelser, som den nye Kansler, Clans Gjordsen, udarbejdede over, hvilke Indtægter hans Konge egentlig raa-dede over fra Lenene, oplyses det⁶, at Holbæk nu er et Pantelen. Markvard Tidemand har sandsynligvis, da han ca.

1520 overtog det, faaet det som Pant for Penge, han har forstrakt Kongen med til det svenske Erobringstog. Lenets »visse Rente«, den normale Afgift til Kronen, opgives saaledes: 12 Læster 4 Skpr. Rug og Byg, 27 Lam, 6 Køer, 26 Gæs, 3½ »Bowswiin« (Boelsvin?)¹, 11 Tdr. 3 Fjerdinger Smør, 15 Mark 6 Pendinge, 5 Fjerdinger »bede Smør«². Den aarlige Afgift noteres altsaa efter ældgammel Sædvane især i Naturalier, men kunde omregnes til rede Penge eller til Korn alene.

Holbæk By svarer 56 Mark 4 Skil. i Byskat (antagelig en Omregning fra en oprindelig Takst af 20 »lødige« Mark). »Sagefald« oppebæres af Slottet; det er Kongens Part af de Bøder, der idømmes ved Bytinget.

Under Herredagen i Odense 1527 fik Markvard Tidemand Livsbrev paa Holbæk Len. I Brevet hedder det, at han skal holde sig selvsjette med Heste, Harnisk og Svende, huse Kongen og hans Folk een Nat aarlig med Mad og Øl og Hestefoder, vedligeholde Slottet og ikke forhugge Skoven.

— Det var urolige Aar, de sidste ti Aar før Reformationen. En Tid fuld af Forvirring, Stridigheder, Angst og Utilfredshed. Alle ventede den fordrevne Konges Tilbagekomst; hvert Aar ofrede Regeringen store Summer paa en Krigsmagt, der kunde afværge det kommende Angreb. Og Følgen maatte blive en stigende Uro, Kritik og Harme, især blandt Borgerne. Paa Herredagen i København 1530 udskreves saaledes 30.000 Mark af Købstæderne til Rustninger — mod den Konge, Borgerne længtes efter! Adelen stillede et stort Laan i Udsigt; Hr. Markvard tegnede sig for 300 Mark³.

For at vinde Borgerne og faa dem til at betale Skatten vedtog Herredagen en »Ordinans«, der gav Byerne flere af de Friheder tilbage, som Christian den Anden havde skænket dem. Mødet prægedes ellers mest af en hidsig religiøs Diskussion mellem Katolikker og Protestanter; den nye Lære bredte sig i disse Aar med Styrke og Hast fra By til By.

Næste Aar vendte Kong Christian tilbage, en nervøs Uro og Ophidselse greb alle. Generobringsforsøget endte jo i det runde Fangetaarn paa Sønderborg, men Gæringen i Almuen

voksede, og da Frederik den Første døde i April 1533, stod Borgerkrigen for Døren.

— Desværre findes der hverken Billeder, Planer eller Beskrivelser, der viser, hvorledes der saa ud her i vor lille By i Middelalderens sidste Aartier. Vi har fra sparsomt og tilfældigt bevarede Dokumenter og fra vort fattige Kendskab til det middelalderlige Holbæk søgt at danne os et Indtryk af de Rammer, der bestemte Vilkaarene for det lille Købstadssamfund. Om Livet, Menneskene, indenfor Rammerne, har vi kun kunnet fortælle ganske lidt; der var ingen, der i Aand eller Kraft, i Dyd eller Nederdrægtighed ragede op over den graa Masse, saa hans Navn fløj over Landet og bevaredes for Efterverdenen i Krønikerne. Ikke engang nu i den bevægede Tid 1513—33 hører vi noget om Holbækkerne, de tog ikke højroestet og opsigtsvækkende Parti i de brændende Spørgsmaal, som Borgerne i mange andre Byer.

Holbæk var kun en lille By. Med sine faa — skal vi sige 500 — Indbyggere betød den kun lidet mod Byer som Køge og Roskilde, der var 5—6 Gange saa store, de største paa Sjælland.

Uden Regnskaber og Statistik er det umuligt at sige noget sikkert om en Bys Udvikling, men vi har vel Lov at gaa ud fra, at Holbæk ligesom de fleste andre danske Købstæder var i jævn og stilfærdig Vækst; de værste Kampe for Hævdelse af Byrettighederne var heldigt tilendebragt, Byer og Borgere havde Landet over vundet en vis politisk Indflydelse, en Form for kommunalt Selvstyre var skabt.

Og selv om Holbæk endnu regnedes blandt de smaa Byer, saa havde den dog kæmpet sig frem fra en ringe Strandkøbings usikre Vilkaar til en kongelig Købstads Anerkendelse.

Snart skulde Borgerkrig, Brand, Pest og Plyndring for en Tid hindre alt fredeligt Arbejde. Men ude i Europa viste sig ogsaa nu de første Tegn paa, at en lysere og rigere Tid var under Frembrud.

II

FRA GREVEFEJDEN TIL SVENSKEKRIGEN

NYE TIDER. En ny Tid var i Frembrud. Store Begivenheder og nye Ideer optog Sindene ude i Europa; Opdagelsesrejserne omkring 1500, de nye Handelsveje, Bogtrykkerkunsten, den tyske Reformations Gennembrud, for blot at nævne nogle af de vigtigste. Og efter megen Uro og Strid fulgte saa en rig økonomisk Opgangstid. Herhjemme blev det nye Aarhundredes første Aartier en vældig Brydningstid, som endte i det store Opgør, der kaldes Grevens Fejde. Den bragte Løsning paa en lang Række Spørgsmaal af Betydning: Kongevalget, de borgerlige Partiers blodige Nederlag, Reformationens Indførelse, Gøjstlighedens Udelukkelse fra politisk Indflydelse, Inddragelse af dens Godser og de nordiske Rigers Frigørelse for Hansestædernes politiske og økonomiske Overvælde. Efterhaanden trak Forholdene sig i Lave, Folk indrettede sig efter nye Vilkaar, og Landet fik i Aarhundredets sidste Halvdelen en Række gode Aar, ikke mindst fordi Højkonjunkturer i den europæiske Handel samtidig aabnede os store Exportmuligheder og god Fortjeneste. Herved indlededes en stor Opgangstid for Købstæderne; den varede et lille Hundredeaar, indtil Danmark-Norge og Sveriges blodige Kamp om Stormagtsværdigheden i Norden fik sin endelige Afgørelse i de to »Svenskekrige«. Ligesom Grevefejden fik de vidtrækkende indrepolitiske Følger.

Det bliver nu Opgaven i det følgende at vise, hvorledes en lille By som Holbæk klarede sig i dette Tidsrum mellem 1536 og 1657, et af de vigtigste i Byens Historie, i Hovedtrækkene en lykkelig Opgangstid.

UNDER GREVEFEJDEN. I største Uenighed forlod Rigsraaderne Herredagen i København efter Kong Frederiks Død. Kongevalget udsattes et Aar, Bisper og Raader skulde styre i Stifterne, en Ordning, der vakte Harmе og Ængstelse især i Byerne. Nu da ingen Konge kunde beskytte dem, var de prisgivet ethvert Overgreb fra Raadernes eller Lensmændenes Side.

I de samme Aar førte Lybæk en forbitret Kamp med Hollænderne om Handelen paa Østersøen, og for at vinde Indflydelse paa det danske Kongevalg, iværksatte Tyskerne sammen med Christian den Andens Venner den store Bønderog Borgerrejsning i 1533—36. Grev Christopher af Oldenborg skulde paa den fangne Konges Vegne lede Kampen.

Den 22. Juni 1534 landsatte en tysk Flaade Grev Christopher paa Sjælland. Rigsraaderne her var overraskede, uforberedte og uenige; de korresponderede, men Greven marcherede. Allerede Dagen efter Landgangen kom han med sine Landsknægte til Roskilde, og næste Dag til Køge, hvor han tog Hovedkvarter. Overalt hilste Borgere og Bønder ham som Befrier. Hans politiske Raadgivere, Ambrosius Bogbinder og Jørgen Kok, instruerede ham om, hvilke Ord og Løfter han burde bruge for at drage Folket over paa sit Parti. Fra By til By bredte Oprøret sig.

I Holbæk handlede man hurtigt. Hr. Markvard tog straks Parti for den nye Konge og forlod Slottet; under Fejden var han Lensmand paa Tranekær¹. Efter et Par Dages Betænkningstid bestemte Borgerne sig til at gaa med i Rejsningen. De sendte en Deputation til Køge². Kanske talte Rygtet sandt, at Greven vilde skaffe dem den fangne Konge tilbage og ophæve dette elendige Rigsraads- og Bisperegimente. I Køge traf Borgerne Udsendinge fra andre sjællandske Byer; Greven modtog dem med Huldsalighed og udstedte »Beskærmelsesbreve« til dem. Holbækkerne fik deres d. 30. Juni³, et Pergamentbrev med Grevens Segl under og paategnet af Jørgen Kok. I Christian den Andens Navn lovede han, at Holbæk skulde ligge til Kongens Fadebur⁴ og saaledes svare Byskat, Sagefald og al anden Rente direkte til Kongen, Borgerne maa

selv vælge deres Byfoged, alle tidligere Friheder stadfæstes, og Byen skal være »kvit og fri for Sporefogeder¹ og andre Kongens Fogeder og Embedsmænd«; disse skal ikke »herefter have Magt til at tvinge, beskatte eller besvære dem med nogen Trældom eller Tynge, som de før gjort haver«. Et bedre Privilegium kunde man ikke ønske sig.

I Juli drog Greven ind i København; hen paa Efteraaret udskrev han en stor Skat af alle Stænder; Købstadmændene lovede at svare hver 25. Penning af deres Formue. Ogsaa i Begyndelsen af 1535 bevilgede Byernes Sendemænd ham en stor Skat. Samtidig arresteredes en Del adelige og gejstlige, flere Herregaarde plyndredes; Biskop Joakim Rønnow flygtede til Dragsholm og videre til Jylland. Grevens Hær kom fra Roskilde herop i Nordvestsjælland; Holbækhus er sikkert blevet taget uden Kamp, derimod forsvarede Dragsholm sig Maaned efter Maaned, mens Kalundborg hurtigt maatte overgive sig².

I Sommeren 1534 var Christian den Tredie valgt til Konge, i Foraaret 1535 kom hans Hær til Sjælland. Københavnerne vilde ikke overgive deres By til ham, men de smaa Købstæder havde intet Valg; deres Forsvarsmidler foreslog intet overfor Johan Rantzaus Knægte og Kanoner. Nu gjaldt det om at vinde den nye Konges Gunst, og lige saa hurtige som Holbækkerne havde været til at hylde Greven, lige saa raske var de nu til at sende Bud til Kongen og stille sig under hans Beskyttelse. Vistnok i Juli 1535 lovede han i et Brev at tage Borgerne, deres Hustruer, Børn og Gods under sin Hævd og Beskærmelse³:

Snart havde hele Landet hyldet Christian, og Grevefejden sluttede med Københavns Belejring eller Udsultning, som varede til Juli 1536.

En ond Tid havde det været for Borgere og Bønder. Til den bitre Skuffelse over »Fejdens« Forløb føjedes nu de tunge Byrder, som den nye Konge nødedes til at paalægge dem. De maatte betale deres Nederlags Omkostninger. Vi kan nævne nogle Eksempler, der viser, hvad Fejden kostede Holbækkerne.

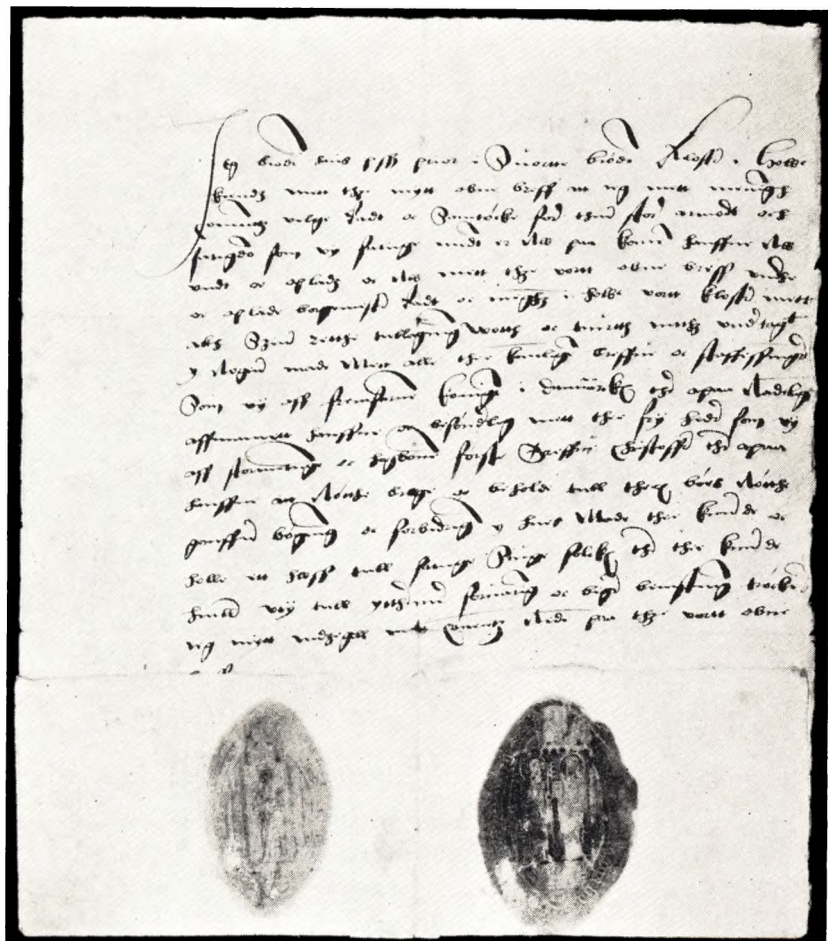
Under Københavns Belejring leverer Byen engang 16 Tdr. Øl og 8 Tdr. Brød¹, en anden Gang en Del Kreaturer²; der rekvireres ogsaa Søfolk til Flaaden³, undertiden Tømmermænd med Vogne og Skovle⁴, og der indkvarteres 16 Karle i Vinterleje, »indtil Hans Naade igen har dem behov paa Skibene«⁵. I 1536 stiller Byen 4 Mand i Landskrone paa Vor Herres Himmelfartsdag med Spisning til Mikkelsdag, de skal til Norge⁶. Langfredag skriver Kongen, at da Fejden nu lakker mod Enden, vil han til Krigsfolkets Sold opkræve en Sølvskat, saaledes at hver 20 Mand i Byen giver 80 Lod Sølv, »den rige hjælper den fattige, og Borgmestrene lægger Eder i Lægd«⁷. I samme Foraar maa ogsaa Lenets Bønder betale en stor Krigsskat.

I en Liste fra Maj 1536 over Byernes Skat er Holbæk sat til 2000 Gylden⁸ (Kalundborg 5000, Nykøbing 2000, Roskilde 6000), og omtrent samtidig faar Markvard Tidemand Kvittering for 3000 Mark, han har opkrævet i Holbæk Len⁹. Ogsaa efter Krigen maatte Byerne flere Gange yde Hjælp til Krigsgældens Afbetaling; saaledes var Borgmestre og 2 Borgere fra hver Købstad samlede 1537 og samtykkede med Kongen i en Sølvskat; Holbæk takseredes til 200 Lod Sølv (Kalundborg 400, Nykøbing 100)¹⁰.

MUNKENE GIVER OP. Næppe havde vore Sortebrødre bygget deres Kloster færdigt, før det store Uvejrløse brød løs over den katolske Kirke herhjemme. Hans Tausen og de andre lutherske Prædikanter talte haarde Ord om Klostrene, og naar Tiggermunkene nu vandrede om blandt Almuen med deres Pose paa Ryggen, vankede der ofte haarde Ord og raa Spot i Stedet for Flæsk og Brød og Sølvskillinger. Deres tidligere gode Gerninger var glemt. I flere Købstæder drev man dem med Magt ud af Klostrene; andre Steder plagede man dem med Soldaterindkvartering.

Holbækmunkene har aabenbart ogsaa faaet at føle, at de ikke længer var populære, og da Borgernes Udsendinge i Juli 1534 vendte hjem fra Køge med Grev Christophers »Privilegium«, nærde Brødrene en berettiget Ængstelse for, at han skulde finde paa at skænke Byen Klosteret, og det ser ud til, at de har henvendt sig til ham og virkelig opnaaet et Beskærmelsesbrev¹¹.

Men i Februar 1535 maatte de alligevel give op. Borgerne brugte vel ikke Vold mod dem, de gjorde dem blot Tilværelsen uudholdelig, sultede dem ud. Og der er næppe Tvivl om,

PRIORENS BREV; Seglet t. v. er Priorseglet, t. h. Konventets. (Landsarkivet; Nørlit fot.)

at Borgmestre og Raadmænd har bevæget Greven til at lægge et Pres paa Munkene; det fremgaar tydeligt af det ene af de to Afstaelsesbreve, som er bevaret, at Opgivelsen af Klosteret ikke skete frivilligt.

I det ene Brev¹ kundgør Broder Hans, Prior i Sorte-

brødreklosteret i Holbæk, at han med Konventets Samtykke »for den store Armod og Fattigdom, som vi fattige Mænd er nu paakommet, . . . under og oplader Borgmestre, Raad og Menighed i Holbæk vort Kloster med alt sit rette Tilliggende, med alle kgl. Breve og Stadfæstninger, besynderlig med de Friheder, som vi af stormægtige og højbaarne Fyrste, Greve

MUNKENES OPLADELSESBREV 1535, med 3 Segl. (Landsarkivet; Nørlit fot.)

Christopher, derpaa har«. Klosteret overlades Borgerne »at nytte, bruge og beholde til deres Bys Nytte, Gavn, Bygning og Forbedring, i hvilken Maade de kunde, og holde et Hus til fattige syge Folk, der de kan hvile i . . .« Brevet er forsynet med baade Priorens og Konventets Segl, men er mærkeligt nok ikke dateret.

Det andet Afstaaelsesbrev¹ er udstedt 24. Febr. 1535, ligeledes af Prior Hans (Pedersen) og Konventet, og kundgør, at de »efter vor naadigste Herres, Greve Christophers, Vilje og Samtykke har undt og opladt vort fornævnte Holbæks Kloster . . . for Borgmestre og Raad og menige Almue og Indbyggere i Holbæk, vor kæreste, naadigste Herres Købstad, til Hjælp

og Trøst, at holde kongelig Tynge vedlige med, og Byen til Bygning og Forbedring«.

Brevet slutter med de vemodige Ord: »*Dette kendes vi at have gjort ikke af Lyst eller Kæde (Fornøjelse), men af stor Sorg og Drøvelse, Tvang og Nød, og overvættes stor Fattigdom og Armod, saa at vi ingenlunde kan det længere holde, som mangen Mand vitterligt er . . .*«

Dette Brev bærer ikke alene Priorens og Konventets, men tillige de danske Dominikaneres Overhoveds, Provincialpriorrens Segl; hvilket kunde tyde paa, at det er den endelige Afgørelse af Sagen, og at det første Brev af en eller anden Grund ikke har vundet Gyldighed.

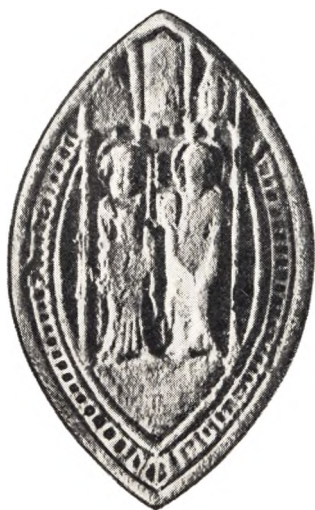
Borgernes Glæde over det erobrede Kloster varede imidlertid ikke længe. Da Christian den Tredje nogle Maaneder efter kom her til Sjælland, bestemte han, at Klosteret skulde nedbrydes, og Stenene anvendes ude paa Slottet¹. Skulde det være Lensmanden, der har forestillet Majestæten, at Borgerne ikke havde gjort sig fortjent til Naadesbevisninger?

Men de gav ikke fortabt. Det er ikke usandsynligt, at Borgmestrene har været en Tur i Kalundborg, da Kongen i Foraaret 1536 opholdt sig der, og talt med ham om Klosteret, for nu ændrede han sin Bestemmelse² og skænkede det til Byen med Bygninger, Have og det »Sejerværk«, som fandtes i Klosteret, og det paalægges Borgerne at sørge for dette Urs Vedligeholdelse; Ure var jo endnu store Sjældenheder.

De fleste af Munkene har vel herefter forladt deres gamle Bolig. Desværre har vi ingen Meddelelse om, hvad Bygningerne er blevet brugt til i den første Tid efter Reformationen. Det er ikke umuligt, at Kongens første Ordre om Nedbrydning virkelig er blevet fulgt, og at det i saa Fald er gaaet ud over Østfløjen og den ene Ende af Sydfløjen. Derimod har Borgerne nok straks taget St. Lucius Kirke i Besiddelse; den var vel baade større og skønnere end Sognekirken, St. Nicolai ved Stranden. Og i Vestfløjen er en latinsk Skole blevet indrettet; kanske har her allerede i Munkenes Tid været Kloster-

skole; her er i hvert Fald Holbæks Skolevæsen grundlagt. »Skolemesteren i Holbæk« nævnes 1555, og Kongen skænker ham Degnerenten af Tuse Sogn, mod at han »holder en Degn dertil«¹. Hvad endelig Sydfløjen angaar, er der den Mærkværdighed, at den først i 1575 overlodes Byen; Grunden kender vi ikke.

FREDSAAR EFTER FEJDEN. Straks efter Københavns Overgivelse i Juli 1536 indkaldte Kongen til en Rigsdag; alle Stænder, ogsaa Bønderne, skulde repræsenteres, og fra Holbæk som fra de andre Byer skikkede man »en Borgmester, en Raadmand og tvende Borgere med Fuldmagt paa deres Vegne, som hjemme sidder«, til det store Møde i København d. 15. Oktober². Fra Landet mødte en Herredsfoged og to Bønder fra hvert Herred. Markvard Tidemand var en af Adelens Befuldmægtigede. Den 30. underskrev Kongen den Reces, som blev Stændermødets Resultat, en ny Grundlov af afgørende Betydning for det næste Hundreedaars Udvikling. Reformationens Indførelse lovfæstes. Kongemagten styrkes politisk ved Bispernes store Nederlag og økonomisk ved Inddragning af Kirkegodset.

HOLBÆK SORTEBRØDREKONVENTS SEGL, under Afstaaelsesbrevene. Det ligner deres Segl under Brevet 1456 (S. 85) og viser St. Peter og St. Laurentius. (Landsarkivet; Nørnit fot.)

»Den menige Almue« havde tabt Krigen, men man lærte snart den nye Konge at kende som en Ven og Beskytter af de fredelige Erhverv; ikke mindst for Købstædernes Handel havde han stor Interesse og fortsatte i sine Love, Recesserne, Christian den Andens Politik.

Hvordan Holbæk tog imod den lutherske Lære forlyder der intet om, udover hvad vi ved om Klosterets Skæbne. Peder Palladius, der 1537 holdt Forelæsninger i Roskilde for

de nye Præster og samme Aar begyndte sine Besøg i Stiftets Kirker, nævner ikke Holbækforhold i sin berømte Visitatsbog¹, men hans jævne, fyndige Tale maa jo ogsaa have lydt under St. Lucius' Hvælvinger. Den var Sognekirke nu; de andre Kirker og Kapeller kom snart til at staa tomme og tillukte.

Den *Niels Mortensen*, der nævnes 1548 og 49 som Sognepræst i Holbæk², var muligvis vor første lutherske Præst; da han ogsaa havde Merløse Sogn, fik han en Kapellan til Hjælper, og for at bøde paa hans Løn, skænkede Kongen ham 1549 Kongetienden af Merløse Sogn³. I det saakaldte »Klemmebrev« af 1555 bestemtes det, at ogsaa Tuse Kirke skulde lægges under Holbæk, »Merløse Kirke skal ødelægges, og Sognefolket søge til Holbæk Kirke, og den Præsterente, deraf gaar, komme til Kapellanens Underholdning i Holbæk«⁴; dog beholder Kapitlet i Roskilde sine gamle Indtægter af Holbæk og Merløse (Præbendet, S. 65). Men Kongebrevets Bestemmelser kom ikke til Udførelse; antagelig har Bønderne i vore to Nabosogne protesteret energisk overfor Lensmanden. Kapellanen fik i Stedet Kongetienden af Hørby Sogn (fra 1574)⁵.

Holbæk Kirke ejede, efter en Opgørelse 1567⁶, følgende Ejendomme: 2 Gaarde i Grandløse, 1 i Havborup, 1 i Tømmerup og 1 i Gurede; med aarlig Indtægt af 7 Pund Korn (= ca. 25 Tdr.) og 18 Sk. i Penge. Desuden svaredes der 20 Mk. 4 Sk. i Jordskyld af nogle Gaarde og Huse i Holbæk, som var bygt paa Grunde, som tilhørte Kirken. En Præstegaard nævnes ogsaa; den aarlige Udsæd i dens 3 Marker opgives til 62 Skpr. Korn (ca. 10 Tdr.), men man regnede ikke med mere end 3 a 4 Fold i Udbytte dengang. — Kaldsretten til Præsteembedet havde Præbendet Syv under Roskilde Kapitel.

Hr. Niels var ogsaa Grundejers; 1548 gav Borgmester Oluf Skoning paa Byens Vegne ham Skøde paa en Enghave i Vor Frue Sogn⁷, og 1554 købte han en Gaard i samme Sogn⁸. To Aar senere maatte Kongens Retterting afsige Dom⁹ i en Proces mellem Rasmus Brygger i København og Borgmestre, Raad og St. Nicolais Kirkevæрге om en Gaard i Holbæk; Dommen lød paa, at den skulde vedblive at tilhøre Kirken.

— Hvad dernæst Byernes Styrelse, de kommunale Forhold angaar, da bragte Recessen 1536 ingen Forandringer, men kun Løfter. Paa Herredagen 1540, hvor en Borgmester, en Raadmand og en Borger fra hver By var til Stede, saavel som paa flere af de følgende Herredage, forelagde Regeringen vigtige Forslag til Købstædernes Gavn, men samtidig mærkedes i 1500'ernes sidste Halvdel en stadig stærkere Kontrol fra Statens Side overfor Byernes Styrelse, Retspleje og Regnskab. De fleste af de Byer, der som Holbæk havde faaet Ret til at vælge Byfoged, mistede denne Ret; Kongen beskikkede selv sin Repræsentant, ofte efter Lensmandens Indstilling. 1563 udfærdiges Bestalling for *Jens Mortensen* at være Byfoged i Holbæk¹, og allerede 1565 følger en ny kgl. Befaling til Borgmester og Raad om at modtage *Dominicus Lauritsen* som Byfoged, da han nu har aflagt Kongen sin Ed; de skal hjælpe ham i hans Stilling og befale Menigheden (Indbyggere) at søge Ret hos ham².

Ogsaa ved Valg af Borgmestre og Raadmænd gjorde Regeringen i stigende Grad sin Indflydelse gældende, men Raadets aristokratiske Karakter røres der ikke ved, det supplerer stadig sig selv.

En af Raadets vigtigste — og ubehageligste — Opgaver var at være Ligningskommission. Tiden efter Grevefejden medførte megen Skat og Tyng, som skulde fordeles saa retfærdigt som muligt. I 1537 svarede Byen som nævnt en Sølvskat paa 200 Lod Sølv; 1545 betaltes der 100 Daler i Stedet for Udbudsfolk³, og da Kongen 1551 behøvede »en mærkelig Sum Penge til Vort og Rigens store Nytte og Behov«, maatte Holbæk for sin Part af med 50 Daler⁴. Alle Skatter og Afgifter indsendtes direkte til Rentekammeret, ikke gennem Lensmanden.

Ogsaa Udskrivning af Folk til Hær og Flaade eller Indkvartering af Soldater hos Borgerne var vanskelige Opgaver for Raadet.

I flere Byer slog den voksende Utilfredshed hos »Menigheden« ud i aabent Oprør mod de styrende, saaledes i Næstved

og Skelskør og i de skaanske Byer. I 1547 fik Hr. Markvard paa Holbækhus, som de fleste andre Lensmænd, en »Missive« fra Kong Christian, der har erfaret, »at mange Købstæder besværes, og der sker stor Uret . . . og er stor Uenighed og Tvedragt blandt Borgmestre og Raad og Almuen«, og Hr. Markvard skal derfor »have Tilsyn i Vor Købstad Holbæk«, saa ingen forurettedes i nogen Maade, at de betaler deres Byskat og »at Byfogden gør aarligt Regnskab for Vor Hofmester eller Rentemester«¹. Dette Lensmandstilsyn med Købstaden udvides ved et nyt Brev 1561 (til alle Byerne)², han skal paase, at Borgmestre, Raadmænd og Byfogder varetager deres Embeder forsvarligt, og at Borgerne ogsaa skikker sig tilbørligt mod Raadet. Alle skal adlyde Lensmanden og henvende sig til ham med deres Klagemaal; han skal skaffe enhver sin Ret, og han skal især sørge for, at kun dygtige Mænd vælges til Borgmestre, Raadmænd og Byfogeder. Det er saaledes en ikke ringe Inflydelse, Lensmanden efterhaanden faar paa Byens Forhold.

Urolighederne skyldtes nok især Haandværkerne; de stod nu ret fast organiserede i Laug og krævede Del i Bystyrelsen. I Raadet kunde de endnu ikke komme, men i adskillige Byer blev det mere og mere almindeligt at indkalde »Almuen« til Møde paa Raadstuen, naar vigtige Afgørelser skulde træffes.

Som en Uretfærdighed følte det ogsaa, at de rige Købmænd, der sad i Raadet, var fri for de fleste Skatter og Afgifter; i flere Byer var der Strid og Uro om det Spørgsmaal omkring 1580.

En af Byraadets Opgaver var Ledelsen af Byens Væbning; det betød vel aldrig meget i en By som Holbæk, der havde en kongelig Lensmand boende lige udenfor, men Borgerne havde fra gammel Tid visse militære Pligter; de fleste Mænd var vaabenvante, og en »Borgervæbning« kunde hurtigt sammenkaldes. 1537 befalede Kongen, at menige Købstads-mænd skulde holde sig gode Rustninger, Harnisk, Rør (Bøs-

ser), Spyd og andre gode, lange Værger, hvis Kongen skulde faa deres Hjælp behov; de skal vælge en Borgmester eller Raadmand til Høvedsmand¹. 1556 opgives Byens Væbning til 95 Mand, i 1583 til 85 og 1593 til 107².

Men Kongen kunde i Krigstider ikke blot kræve Soldater men ogsaa Orlogsskibe af Købstæderne. Da de sjællandske Byer i 1555 skulde stille 6 Skibe og 1 Jagt til Rigets Flaade, for at holde Strømmene rene for Sørøvere, leverede Holbæk, Kalundborg og Nykøbing i Fællesskab 1 Skib med 30 Mands Besætning³. I 1557 var de tre Byer i Kompagni med tre andre, Slangerup, Helsingør og Roskilde, om at holde et Orlogsskib, og da det hidtil anvendte var blevet for gammelt, solgte de det og lod et nyt bygge i Danzig; en Borger fra Roskilde og en fra Kalundborg drog derned og handlede med Tyskerne om Skibet. Der betaltes foreløbig 500 Daler, og fra Helsingørs Regnskaber ved vi, at denne Bys Part ialt blev 750 Daler.

Skibet kom til at hedde »Hjorten«; det førte 8 større og 4 mindre Kanoner og forsynedes med 200 Kugler⁴.

Ved Juletid 1557 kom der Ordre til, at Skibet skulde være i København Midfaste-Søndag, eller saa saare det kunde løbe ud for Is, og udrustes for 5 Maaneders Togt med Tilbehør, Folk og Fetalje. Der medfulgte en Opskrift paa, hvor meget Fetalje 1 Person behøvede i en Maaned. Her er Spisesedlen: $\frac{1}{2}$ Side Flæsk, $\frac{1}{2}$ Fjerding saltet Kød, $\frac{1}{2}$ Krop Faarekød, $\frac{1}{2}$ Pund Smør, 1 Ol Sild, 20 Hvidlinger, 40 Flyndere, $\frac{1}{2}$ Fjerd. saltet Sild, $\frac{1}{2}$ Otting Gryn, $\frac{1}{2}$ Otting Ærter, $\frac{1}{2}$ Td. Brød og $1\frac{1}{2}$ Td. Øl. De Holbækkere, der kom med paa dette Krydstogt efter Sørøvere, har sikkert ikke sultet.

Men hen i Januar 1558 fik Byerne Brev, at de ikke skulde lade Skibet løbe ud saa tidligt, men blot holde det rede, da der er Fejde mellem England og Frankrig. Kongen advarer mod at sende Handelskibe ud i Vestersøen, da der vil være mange Sørøvere og Snaphaner der til Foraaret; nogle danske Orlogsskibe skal krydse derude.

De 6 Byers Aktieselskab bestod i flere Aar. 1560 mødtes saaledes Udsendinge fra Byerne i København og afleverede Skibet til Mogens Gyldenstjerne, Flaadens Fører. 1562 var nogle Mænd fra Holbæk, Kalundborg og Nykøbing i Helsingør for at ordne et Mellemværende om Udlæg til Krudt o. l. til det fælles Skib.

En Part af den staaende Landsknægtehær laa indkvarteret

i Købstæderne, 1547 havde Holbæk saaledes 5 Knægte i Borgeleje, 1559 10¹. Og 1559 laa her 14 norske Baadsmænd af en stor Trop, der skulde ud med Flaaden om Foraaret².

— Holbæk Købstadrettigheder stadfæstedes ved Christian den Tredjes Privilegium af 21. Juni 1550³; maaske er det tidligere omtalte Haandskrift af 21. Marts 1549 med den udvidede Afskrift af Stadsretten udarbejdet i den Anledning.

Ogsaa den følgende Konge, Frederik den Anden, godkendte Byens Privilegier i et Brev af 10. Marts 1562⁴.

LENSMANDEN. Mens mange Len skiftede Besidder ved Statsomvæltningen 1536, undertiden fordi den tidligere Lensmand havde sluttet sig til Grevens Parti under Fejden, sad *Markvard Tidemand*⁵ støt og stadig som Befalingsmand paa Holbæk fra ca. 1520 til sin Død ca. 1550, han havde jo siden 1527 Livsbrev paa Lenet som Pant for ydede Laan til Kronen; 1533 opgives Pantesummen til 300 Mark, 1545 er Summen nedbragt til 100 Mark⁶. Hr. Markvard maa have været en velstaaende Mand; da Kongen udskrev »den store Landeskate« i 1545 og hos Adelen laante 42000 Dalere til Hjælp til Dækning af Gælden fra Fejdetiden, fik han 1000 Dalere hos Hr. Markvard⁷.

Markvard Tidemand døde vistnok i Slutningen af 1549; hans Efterfølger udnævntes 23. Jan. 1550. Ligstenen i Klosterkirken oplyser, at Begravelsen stod Valborgaften 1550, og at Enken, Karen Eilersdatter Bølle, ogsaa ligger her. Hun maa imidlertid have ombestemt sig, for hun ægtede siden Lave Urne paa Rygaard, døde først 1582 og blev begravet i Odense⁸.

Efter Hr. Markvard fulgte i Perioden 1550—63 fire Lensmænd, alle af gamle danske Slægter: 1) *Frans Banner* (1550—54), Søn af Erik Banner paa Kalø, anførte den jydsk Rytterfane i Slaget ved Svarteraa, Svoger til Peder Oxe. 2) *Peder Bille* til Svanholm (1554—55), ligeledes Svoger til den mægtige Finansminister. 3) *Jørgen Walkendorf* (1555—60), »Kon-

gens Skænk«, Broder til Righofmesteren Christopher W., og endelig *Lave Brock* (1560—63).

De var fornemme Herrer, for hvem Lensmandsposten i Holbæk kun var et foreløbigt Stade paa Vejen mod de store Len. De blev hurtigt kede af Holbæk og søgte herfra. Og

det skyldes ikke mindst den Ændring, der efter Hr. Markvards Død foretoges i Holbæklenets Forhold. I mange Aar havde det været Pantelen, nærmest en Art Statsforpagtning paa særdeles gunstige Vilkaar for Indehaveren, der svarede en vis Rente (se S. 115) og ellers beholdt Overskudet. Nu ved Midten af Aarhundredet er den store Lensreform i Udvikling, hvorved Kongen søger at faa større Indtægter af Lenene og efterhaanden gøre Lensmanden til en lønnet Embedsmand.

Af Frans Banners og Peder Billes Forlekningsbreve¹ fremgaar, at de havde Lenet »paa Afgift«; de skal aarlig svare 100 Joachimsdalere og gøre Regnskab for Sagefald, Gaardfæstning, Drift,

MARKVARD TIDEMANDS LIGSTEN, efter en Tegn. af Søren Abildgaard (i Nationalmus. Ark.), som sidst i 1700'erne saa Stenen paa dens opr. Plads i Klosterkirken; nu staar den i Museumsgaarden.

Førlov, Oldengjæld, Gæsteri og al anden uvis Rente, men heraf maa han selv beholde Halvparten. De skal have Slottet og de to Herreder »i Forsvar«, holde Bønderne »ved Lov«, ikke udfæste dem eller besvære dem med nyt Husbondhold eller andet Paalæg. Deres militære Pligter indskrænker sig til, at de skal »tjene Riget selvsjette med 6 gerustige Heste og Glavind eller med 7 Karle til Skibs«.

De skal holde Holbæk Slot i Stand, saa Kongen kan have sit »Værelse« der, naar hans Vej falder forbi. Ligeledes skal de yde ham og hans Folk paa Gennemrejse Mad, Øl, Hø, Havre og Strøfoder. Det forbydes Lensmændene at jage i de tilliggende Ene mærkeskove eller paa Fællesskovene paa Kongens Vildtbane ud ad Kalundborg til. Lenet kan opsiges af Kongen naarsomhelst.

Men i Jørgen

Walkendorffs Tid ændres Forholdet til Kronen paany; han havde næsten i et Aar været Lensmand her, før han fik sit Forleningsbrev (24. Jan. 1556)¹, og af det fremgik, at Holbæk nu skulde være et rent »Regnskabslen«. Hr. Jørgen sættes paa fast Løn, idet Brevet bestemmer, at han aarlig — til sin og sine Folks Underholdning og Slottets Vedligeholdelse — maa nyde en »Genant« paa 25½ Mk. 5½ Sk. 3 Pen. i Mønt

LIGSTEN OVER FRU KIRSTINE TIDEMAND, begr. St. Hansdag 1524, sandsynligvis Hr. Markvards første Hustru. Efter Tegn. af Søren Abildgaard (i Nationalmus. Ark.) Det nederste af Stenen var, da han tegnede den i Klosterkirken, skjult under Stolene; i Hjørnerne de fire Evangelistsymboler. — Nu i Museumsgaarden.

samt følgende Naturalier: 2¹/₂ Læst 2¹/₂ Pd. 3 Skpr. Rug, 3 Læster 4¹/₂ Pd. Byg, 19 Tdr. Havre, 6 Tdr. Smør, 3 Køer, 32 Faar og Lam, 32 Gæs, 110 Høns og 2¹/₂ Svin. Alt dette skal han tilbageholde af Lenets Indtægter, der jo især svarede af Bønderne paa Godset, men desuden maa han beholde al Avlen fra Slotsmarkerne og endelig Halvparten af al uvis Rente (se S. 132). Den militære Ydelse nedsættes; han skal kun stille 4 geruste Heste eller møde selvferde til Skibs. Bestemmelserne om Gods, Bønder, Skove og Jagt er som i de tidligere Lensbreve. Han maa lade hugge »til Skellighed« til Slottets Bygning og Ildebrændsel i Skovene. Da Frans Banner i 1554 havde klaget over, at der ingen Skove var til Holbæk Slot, tillod Kongen ham at nyde fri Ildebrand til Holbæk Slots Behov og fri Olden til Slottets egne hjemmefødte Svin i Sørringe Skov (Vinskoven?) indtil videre¹.

I Maj 1556 fik Jørgen Walkendorff, ligesom de andre Lensmænd, Ordre til at indsende en Jordebog til Rentemesteren over Lenets Indtægter²; Regeringen fører fra nu af en skarp Kontrol med Krongodsernes Administration; alt hvad Lenet indbragte udover »Genanten«, skal afleveres. Og denne var endda paafaldende lille for Holbæks Vedkommende, især de 25 Mark i Penge! Intet Under, at Hr. Jørgen snart saa sig om efter noget bedre.

Og den 30. Marts 1559 fik han Ordre til at aflevere Slottet med Inventar og Arkiv til Eskil Gjøe 1. April, men han skal sørge for, at alt Foraarsarbejdet er i Orden forinden: Pløjning, Saaning og det aarlige Eftersyn af Gærder, Grøfter og Diger³. Imidlertid ombestemte Kongen sig; Hr. Eskil skulde blive paa Skanderborg og Hr. Jørgen paa Holbæk⁴. Midt i Maj 1560 afløses han af Lave Brock; denne har vist protesteret mod den elendige lille »Genant«; i hvert Fald fik han Lenet paa Afgift; hans Lensbrev er ganske som Peder Billes⁵.

— Lensmandens Arbejde var først og fremmest Administrationen af Krongodset i Merløse og Tuse Herreder; om dettes Størrelse kan vi først efter 1600 give Oplysning. Desuden havde han jo Holbæk By »i Forsvar«, hvilket sikkert

betød en afgørende Indflydelse ikke blot paa Borgmestervalg, men ogsaa paa mange af Raadets vigtigste Afgørelser, ligesom han gennem den kgl. Byfoged udøvede Kontrol med Retsplejen.

Endelig havde han mange Pligter som Mellemand mellem Regeringen og Befolkningen. Et Par Eksempler:

I 1538 fik Markvard Tidemand Ordre til at fordele et stort Parti af Tiende-Rugen blandt Lenets Bønder, som deraf skulde bage »gode, velbagte Tvebakker«; samtidig skal han skaffe Brændsel til Borgerne, saa de kan brygge Øl af Tiende-Bygget; baade Tvebakker og Øl skal derefter køres til København til Brug paa Flaaden¹. — I 1559 befales det Jørgen Walkendorff — og andre Lensmænd — at købe nogle fede Øksne i deres Len og levere dem paa Københavns Slot; fra Holbæk bestiltes saaledes 30 Kreaturer². Og 1561 skal Lave Brock uddele $\frac{1}{2}$ Td. Rug til hver Bonde i Lenet; de skal saa male det til Mel og bage godt Kavrsbrød deraf og levere Brødene paa Holbæk Slot³.

I Fejdetiden steg Antallet paa den Slags Leverancer og paa Skatteopkrævninger naturligvis stærkt, og dertil kom Arbejdet med Indkvartering af Soldater, Udskrivning af Søfolk m. m.

I 1555, da Kongen udrustede den før omtalte Flaade til at holde Strømmene rene, skulde Lensmændene sende »værgagtige Karle« med Harnisk — ikke Bønder eller Lejesvende — til København med Fetalje for 4 Maaneder, og Peder Bille maa da mobilisere de 6 geruste Karle, som hans Lensbrev lød paa; fra Dragsholm mødte ligeledes 6, mens Mogens Godske nøjedes med 2 af det lille Hørby Len⁴.

Blandt Lensmandens behageligere Pligter var hans Deltagelse ved Hoffets Fester eller Rejser i kongeligt Ærinde. Peder Bille var saaledes blandt de Adelsmænd, der i Februar 1555 overværede Hertugen af Mechlenborgs Bryllup⁵.

Efter Lave Brock fulgte saa 1563 Tyskeren *Christopher von Festenberg Packs* (Pax, Pachish)⁶, den af alle vore Lensmænd, der holdt længst ud i Holbæk. Til 1608, altsaa i 45 Aar, var han Byens og Egnens øverste Herre, en virksom og dygtig Mand.

Som schlesisk Adelsmand, f. 1511, kom han til Danmark og optoges i Frederik den Andens muntre Hofkreds; til Levebrød fik han 1559—72 Embedet som kgl. Staldmester og siden en hel Række Forleninger. Han stod højt i Kongens Gunst,

det ser næsten ud, som om han har kunnet opnaa alle sine Ønskers Opfyldelse, i den Grad overvældes han med Benaadninger og Gaver.

Under 14. Febr. 1563 forlenede Kongen ham med Holbæk Len, og som en enestaaende Begunstigelse: uden Afgifter, han skulde blot vedligeholde Slottet og tjene Riget med de sædvanlige 6 Heste¹. Aaret efter fik han det saakaldte Strandlen, en Del Krongods i Sognene om Bramsnæsvig. Han havde det kun et Aar, men erhvervede det paany 1568, og 1571 fik han Skøde paa det mod Løfte om at bosætte sig i Danmark og ægte en dansk Adelsjomfru. 1570 udsteder Kongen Livsbrev for ham paa Holbæk Len, stadig uden Afgift, kvit og frit, endda med den Tilføjelse, at hvis hans tilkommende Hustru skulde overleve ham, maa hun beholde Slot og Len, ogsaa uden Afgift!²

Han ægtede derefter i 1572 *Sophie Galt* (1543—1603)³. Hun var 27 Aar og han 61! Samme Aar overlod Kongen ham Kronens Part af Sagefaldsbøderne af Holbæk By, og næste Aars Foræring var alt Bohave, Avl og Kvæg paa Slottet, saa han intet behøvede at aflevere ved sin Fratræden af Lenet.

1574 fik han igen et Len, det lille Kvanløse (12 Gaarde), og 1580 Vinderup Len (en Del af det senere Eriksholm). Aaret efter tilbyttede han sig af Kronen Torup og 1592 ved Mage-sifte Bonderup.

1575 optoges han i den danske Adel.

I Aarens Løb modtog han desuden en lang Række Begunstigelser af meget forskellig Art: en Gaard i København, en Kirke i Holbæk, flere Bøndergaarde, Hundreder af Brændelæs, Gedder og Aborrer fra Sorø og Antvorskov Klostre, Biskops-gaarden i Holbæk, den gejstlige Jurisdiktion i Holbæk Len, og meget andet.

Ofte kom der Bud og Brev fra Kongen til Hr. Christopher, naar hans Tjeneste ønskedes i en eller anden Sag; han var en benyttet Mand. Han tilsiges til Bryllupper og Begravelser ved Hoffet, ofte ledsaget af sin Hustru og deres Døtre, han ledsager fremmede Gesandter paa deres Rejse gennem Landet,

han indbydes til at holde Paaske hos Kongen, han er Medlem af Kommissioner, der indsætter nye Lensmænd, han styrer Kronborg som Vikar for Lensmanden en Tid, o. s. v., o. s. v.

Vi maa i de følgende Afsnit Gang paa Gang nævne Christopher Packs' Navn; han har uden Tvivl paa mange Maader grebet ind med afgørende Indflydelse i Holbæks Forhold i de 45 Aar, han var her. Derfor denne foreløbige Præsentation.

BYEN I FREDERIK DEN ANDENS TID. Selv om Holbæk var en aaben By, har Byomraadet, som før nævnt, sikkert været indhegnet paa en saadan Maade, at hverken Folk eller Fæ uhindret kunde komme ind uden gennem Byportene. 1541 befaledes det de danske Købstæder at holde deres »Stakitter« i god Orden og have Vagt ved Portene¹. Holbæks ældste Forstad, Smedelund, maa paa Kong Frederiks Tid være indlemmet som Gade i Byen, og Byporten derfor flyttet Syd paa til det Sted (ved den nuvæ. Havnebane), hvor den siden holdt sin Plads.

Fremmede, der gæstede Holbæk, har sikkert med Forundring betragtet Byens vældige Torvegade; ikke engang København ejede en Gade af de Dimensioner; derimod har næppe hverken Bygninger eller Brolægning kunnet imponere nogen. Selv i større Byer indskrænkede man sig i 1500'erne til en Rendesten i hver Side af Hovedgaderne, og midt ned ad Kørebanelen lagde man en Række store »Borgmestersten«, som de kaldtes; her færdedes Fodgængerne; Resten af Gaden var som oftest Morads eller Sand, og Fortovene fulde af Udbygninger, Skure, Møddinger, Træer o. m. a. I Anledning af en Kvægestilens i 1562 fik Holbæk Kongens Brev med Forbud mod, at nogen hemmelig kastede dødt Kvæg ud paa Gader og Stræder for anden Mands Port, Dør eller Have².

Husene i Datidens Holbæk var saa godt som alle opført i Bindingsværk og tækkede med Straa. 1554 skrev Christian den Tredje til Borgmestre og Raad, at der ikke maatte anbringes Skorstene paa Byens straatækte Huse³, og 1560 befalede Kong Frederik⁴, at eftersom der undertiden sker saa

stor Skade i Holbæk af Ildebrand for de mange Straatage, der findes, til Trods for at den højsalige Konge allerede havde befalet Borgerne at tække med Tegl, saa forbydes det for Fremtiden at lægge Straa op. Ogsaa de mange Tornegærder er en Fare, om en Ildebrand opkommer, og Borgerne skal derfor inden Mikkelsdag afbryde alle Straatage af de Huse, de har Ild i, og lægge Tegl op og ligeledes erstatte alle Tornegærder med Lergærder, Planker eller andet Hegn inden 6 Uger. Ellers skal Borgmester og Raad lade dem nedtage.

I samme Brev byder Kongen Husejerne at udleje de Gaarde, de ikke selv bebor, til ordentlige Lejere, der kan svare deres Afgifter til Byen og Kronen. Dog undtages de adelige, der ejer Gaarde i Byen; de fritages for »borgerlig Tyngde«. Men de skal dog lægge Tegltag op og holde deres Gærder ved Magt.

Men den Kamp, Myndighederne her som i andre Byer indledede mod de brandfarlige Straatage, blev langvarig; der skulde gaa flere Aarhundreder, før de sidste forsvandt. Derfor kunde selv den mindste Ildsvaade brede sig, saa hele Stræder, hele Kvarterer gik op i Luer. Brandforsikring kendtes endnu ikke, men Naboer, Slægtninge og Laugsbrødre var som Regel flinke til at hjælpe den brandlidte med at faa et nyt Hus rejst. Undertiden udstedte Raadet et »Brandbrev«, der berettigede ham til at drage rundt i Omegnen og tigge nogle Skillinger sammen.

Det var et saadant Brev, Henrik Bager vandrede om med 1587, efter at en Brand havde ødelagt hans Mølle her Øst for Byen; det var endda udstedt af Christopher Packs og forsynet med hans Segl. Men en Tid efter opdagedes det, at Brevet var falsk; en skrivekyndig Person ved Navn Rasmus Nilausen havde lavet det, og Seglet var taget fra et andet Brev. Ved Holbæk Byret dømtes Rasmus til at have sin Hals forbrudt, »uden hvis den gode Mand ham benaade vil«¹.

— Imod Aarhundredets Slutning forsvandt nogle af Byens ældste, større Bygninger, de Kirker og Kapeller, som ved Reformationen var blevet overflødige. Under 10. April 1572 tillader Kong Frederik Christopher Packs at lade nedbryde »en gammel Kirke liggendes udenfor Vort Slot Holbæk, som

i mange Aar har standet tillukt og øde, saa deri aldeles ingen Tjeneste har været gjort, og bruge Sten, Kalk og Tømmer derfra til Udbedring af Slottet«¹. Det ligger nær at antage, at det drejer sig om den middelalderlige Bygning, hvis Ruiner fandtes 1887 (S. 63) paa en Bakke i de tidligere Slotsmarker.

Aaret efter kom Turen til Sognekirken, St. Nicolai. Kongen forærede den simpelthen til Lensmanden. I Brevet (13. Dec. 1573) under og giver han ». . . Os elskelige Christopher von Festenberg, som kaldes Packisch, Vor Mand, Tjener og Embedsmand paa Vort Slot Holbæk, en øde Kirke, i Vor Købstad Holbæk liggendes, kaldes St. Nicolai Kirke, med Kirkegaarden og Pladsen, som samme Kirke paa staar, saa Chr. P. maa lade nederbryde forn. St. Nicolai Kirke; Sten og Tømmer maa han forvende sig selv til Bedste«, indhegne Kirkegaarden og opføre Huse derpaa².

Længe lovede Lensmanden vel ikke, før han tog sin kongelige Gave i Besiddelse, Materialet skulde jo ikke bruges paa Slottet, det var hans private Ejendom, men hvorledes han har anvendt det, vides ikke.

I 1592 agedes der i 8 Dage Grus fra Kirkegaarden ned paa Skibbroen³. I Skøder fra 1642—43⁴ omtales nogle smaa Vaaninger, der er bygget ved Algades nordre Side nær Stranden paa Bakken, som kaldes »den gamle, øde Kirkegaard«; »en gammel Stengrund« i Nabolaget nævnes, og i de samme Aar optræder i Tingbogen⁵ en Niels Vægter paa Kirketaarnet eller »Niels Taarnvægter«, hvilket vel kunde tyde paa, at St. Nicolais Taarn er blevet staaende en Arrække, maaske som Sømærke. Det nævnes ogsaa, at Niels holdt Nattevagt »i Taarnet« en Sommer; det var jo Skik i ældre Tid at vaage i Taarnene i Uvejrsnætter.

Ligesom St. Nicolai er ogsaa Labæks Kirke, Vor Frue, blevet overflødig, da Klosterkirken toges til Sognekirke. »Med den lutherske Revolution fulgte stedse Ødelæggelse som to fortrolige Søstre«, siger J. H. Larsen⁶, og Vor Frue er sikkert blevet revet ned kort efter 1536. Paa Kong Frederiks Tid ejede Holbæk By den Grund, hvor Kirken havde ligget; Raadmand Laurids Mortensen sælger 1574 paa Byens Vegne til Sognepræsten Laurids Madsen »en Byens Jordsmon, som var af Vor Frue Kirkegaard«, og paa Skødet findes en Note om, at det angaar den »Møllehave«, »Vor Frue Kirke stod paa«⁷.

Som Nr. 4 i Rækken af de Holbækkirker, der i dette barske Tidsrum maatte lade Livet, maa nævnes det lille Landevejskapel, hvis Grundsten dukkede frem af Jorden i 1929 ved Roskildevej. 1585 tillader Christopher Packs Holbæks Borgere at pløje og tilsaa en Del af »Kapelvangen«¹.

— Ligesom i mange andre Byer var der ogsaa i Holbæk en Gaard, der tilhørte Biskoppen, maaske den, Fru Kirstine Olufsdatter skænkede Biskop Peder i 1412. Efter Reformationen ejede Kongen Biskopsgaarden og den tilhørende Biskopshave; 1553 tillader Kong Christian Cornelius Pedersen, Borger i Holbæk, at nyde, bruge og beholde denne Have »til Vi anderledes derom tilsigendes vorder«². Det varede en Snes Aar; saa fik Hr. Christopher Lyst til Ejendommen, den kunde Kongen godt unde ham, og som sædvanlig fik han sin Vilje. 1573 gav Frederik sin bjærgsomme Staldmester Skøde paa baade Bispegaard og Have (∴ Vænge eller Mark) »som Cornelius Pedersen nu paabor«³. Borgmester og Raad lod det hele maale op; Gaarden laa mellem Oluf Bryggers og Dominicus' Gaarde; maaske er det Grunden, hvor den senere »Holbækgaard« i Labæk (»Kongsgaarden«) laa. I hvert Fald havde Packs-Slægten i Beg. af 1600'erne en Ejendom her.

Nu efter Reformationen er Antallet paa Byens gejstlige indskrænket til 2, en Sognepræst og en Kapellan. Hr. Niels' Eftermand har vel været førnævnte *Laurids Madsen*. 1578 køber han en Have af Lars Remmesnider⁴. Samme Aar omtales hans Præstegaard i Merløse; den Bonde, der er hans Fæster, køber sig »fri af sin Fødestavn« (Krongods) mod at give Kongen 30 Dlr. og 2 Øksne⁵. Indtil 1594 havde Hr. Laurids Kongetienden af Merløse Sogn; nu inddroges den under Slottet⁶, og Kapellanens Hørby-Tiende lægges under Roskildegaard, men det lykkedes ham at faa denne Bestemmelse ændret i Dec. 94⁷. Hr. *Niels Findsen*, Kapellanen, havde i Forvejen (siden 1582)⁸ Kronens Part af Hallenslev Sogns Tiende, og af Holbæk By lønnedes han med 24 Daler aarligt for at prædike til Aftensang i vor Kirke⁹.

Om Latinskolens Rektor ved vi, at han fra 1581 løn-

nedes med Degnerenten af Tuse Sogn; i et Kongebrev herom¹ hedder det, at Borgmester og Raad har »berettet for Os, hvorledes deres Skolemester . . . ikke er forsørget med nogen Rente eller Underholdning, han kan være hjulpen med«; derfor skal denne Rente nu altid følge Embedet, men Rektor skal til Gengæld sørge for »en bekvem Person, som kan sjunge og gøre den tilbørlige Degnetjeneste udi Kirken«. Tuse Kirke fik herved en »Løbedegn«; en af de ældste Skoleelever gik hver Helligdag derud og gjorde Degnetjeneste.

— Da Kongen i Sommeren 1575 opholdt sig paa sin Jagtgaard i Avnsø, udstedte han 21. Juli et Brev² om, at da Borgmestre og Raad har beklaget sig over, at Byen intet Raadhus har, skænker han dem »Stenhuset Syd for Sognekirken«; det kan de gøre i Stand og indrette til Raadhus. Først nu fik Byen altsaa Raadighed over denne Klosters Sydfløj, og den var derefter det beskedne Centrum for Kommunens Administration og Retspleje lige til 1844. En Ombygning foretoges i Aarene efter Overtagelsen, 1582 maatte der endda i den Anledning opkræves en Ekstraskat, »Raadhuspendinge«, af alle Borgere³.

Samme Dag, 21. Juli 1575, bestemte Kong Frederik til lige⁴, at Merløse Herreds Ting skulde flyttes fra Ugerløse til Holbæk, fordi han »er kommet i Forfaring, at . . . Borgerne i . . . Holbæk skal have en ringe Næring og Bjærging af den Aarsag, at de der ikke har noget synderligt Akseltorv eftersom i andre Købstæder, og Bønderne deromkring boendes ikke heller gør nogen Søgning did til Byen«. En Flytning vil derfor medføre, at Borgerne kan blive »bedre ved Magt, og de og Bønderne kan have deres Handel og Købmandsskab« med hverandre. Man faar Mistanke om, at Borgerne har smurt lidt tykt paa, da de afmaledede deres Elendighed for Majestæten.

Og de fik ingen lang Fornøjelse af det Herredsting, for allerede 1579⁵ flyttedes det tilbage til Ugerløse, hvor det »havde ligget af Arilds Tid«; Almuen havde nemlig klaget over, at Holbæk laa aller yderst i Herredet, og at det var til ikke ringe

Besværing og Forsømmelse . . . naar de skulde søge deres Ret der. Et Par Uger senere fik Christopher Packs Ordre til at flytte Tinget¹. Men Holbækkerne glemte ikke dette Nederlag, og selv om det varede mange Aar endnu, førte de dog deres Krig igennem.

— Efter en næsten trediveaarig Fredsperiode, der skabte Ro og ordnede Forhold efter Revolutionen 1536, fulgte saa den kostbare og meningsløse Syvaarskrig mod Sverige 1563—70. Den førtes ganske vist udenfor Landegrænserne, men blev baade dyrere og længere, end man havde tænkt, og medførte derfor en lang Række Ekstraskatter og »frivillige« Laan hos Adelen, Kirkerne og Byerne, Udskrivninger af Mandskab og Rekvisitioner af Proviant til Hær og Flaade.

I Pengeskatter svarer Holbæk i disse Aar 4 à 500 Dlr. aarligt². Efter Takseringen staar Byen i den sidste Tredjedel af sjællandske Købstæder; Kalundborg vurderes dobbelt saa højt, mens Nykøbing svarer halvt saa meget som Holbæk; de største Byer er Køge, Helsingør og Roskilde.

Næsten hvert Aar leverede Byen store Partier Proviant, f. Eks. i 1562: $\frac{1}{2}$ Læst Oksekød, $\frac{1}{2}$ Læst Faarekød, 40 Sider Flæsk, $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 5 Læster Øl og 30 Læster Brød³. I 1565 skulde Borgerne brygge 6 Læster Øl (à 12 Tdr.) og bage 10 Læster Brød; de fik udleveret Malt og Rug af Tiendekornet, Humle og Tønder skulde de selv skaffe, men det godtgjordes dem siden med Korn; de færdige Varer skulde de med Skibe, »Dag og Nat usparet«, føre til Varberg, hvorfra det sammen med andre Byers Madskatter gik videre ind i Sverige til Daniel Rantzaus Hær⁴.

Ogsaa Mandskab udskrives; hvert Aar afsendes Baadsmænd, Tømmermænd, Knægte, »værgagtige Karle« eller Skytter, gerne i et Antal af fra 4 til 15, unge Folk som Raadet lejede og »stafferede« med Vaaben eller Værktøj.

Krigen gav naturligvis ogsaa Christopher Packs meget at bestille; ham paahvilede det at sørge for Inddrivelse af Penge og Madskatter i Holbæk-Lenet.

Nogle Eksempler: I 1564, da der behøvedes »en mærkelig stor Hob Øl« til Orlogsskibene, skal hver 20 Bønder komme Kongen til Hjælp med 20 Tdr. Øl, til hver Td. bruges 3 Skpr. Malt og $\frac{1}{2}$ Skp. Humle; og inden St. Hans skal Lensmanden købe 20 Slagtestude til Kongen⁵. 1565 skal

han hverve 200 Knægte i Lenet og sende dem til København, samt tilsige sine Bønder til at møde paa Slottet og hente Rug (af Tiendekornet), hvoraf de skal bage 30 Læster Kavringsbrød¹. Flere Gange beordres han til at opkøbe 20—30 Stude til Flaaden »til en rimelig Pris i Klippinge«. — De store »Landeskatter« opkræves ofte af særlige Opkrævere udenom Lensmanden.

Christopher Packs blev saaret under Kampene i Sverige. I det sidste Krigsjaar, 1570, var der nogle fremmede Knægte, der gjorde »Parlamente« mod ham i Slagelse, Hovedmanden for Optøjerne blev straks henrettet².

— Da Freden kom, var begge Lande udmattede; der kunde ikke længer skaffes Mønt til Felttog. Men Danmark havde hævdet sin Stilling som Herre over Sundet og de andre »Strømme«; naar et fremmed Skib mødte en dansk Orlogsmænd, skulde det stryge Topflaget til Ære for »Østersøens Herre«. Denne Højhedsret vandt almindelig Anerkendelse og fik stor handelspolitisk Betydning; Øresundstolden blev en ren Guldgrube i den Opgangstid, som fulgte efter Krigen.

Men Kongen forpligtede sig til Gengæld til at holde sine Farvande fri for Sørøvere; en Del af Orlogsskibene gjorde derfor Patuljetjeneste fra Vaar til Vinter.

Hvert Aar udskrev man fra Købstæderne dels Tømrere og Skibsbyggere, dels »Baadsmænd«; Holbæk leverede saaledes i 1570—80'erne aarligt 5 Baadsmænd og undertiden nogle Tømrere³, og til Skibenes Proviantering bidrager Borgerne stadig ved at brygge Øl og bage Rugbrød⁴. Da Kongen i 1576 udskrev en Krigsskat til Gældens Betaling, takseredes Holbæk, ligesom Nykøbing og Vordingborg, til 150 Dlr., mens Kalundborg maatte ud med 400 og Køge 1200; Holbæk er Nr. 10 i Rækken af sjællandske Byer⁵.

En stadig Byrde for Borgerne var Indkvarteringen af Knægte eller Baadsmænd; paa den Maade fik Regeringen dem jo gratis forsørget for en Tid. Her i Byen slap man gerne med 5—10 Mand ad Gangen; de skulde have Logis og Kost, dog ikke over 7 Potter Danziger-Øl om Dagen pr. Mand, heder det i en Ordre fra 1577⁶.

Til Slut et Par Ord om Borgerne og Kongen. Da Byerne betragtedes som Kongens Ejendom, blev Borgernes Stilling overfor ham omtrent som Fæstebøndernes overfor Herremanden. Kongen er deres Husbond, han beskytter dem, hans Lensmænd faar ofte Paamindelse om, at de har Byerne »i Forsvar« paa hans Vegne. Til Gengæld har Borgerne adskillige Pligter at opfylde overfor deres kongelige Herre, ikke blot i Skatter og Afgifter, men ogsaa i Ydelser som en vis Ledingspligt, Indkvartering, Brødbagning, Ølbrygning og den saakaldte Ægtkørsel. Vi har nævnt, hvorledes Kong Hans i 1507 greb ind overfor Henrik Krummedige, der vilde tvinge en Holbækborger til at være hans Fæster, tværtimod Byens Privilegier af 1506, og da Lensmanden paa Abrahamstrup i 1581 havde opdaget, at tre Holbækkere var født i hans Len, og derfor »tiltalte dem for deres Fødestavn«, gik de til Kongen og fik hans Brev paa, at eftersom de nu i lang Tid har boet i Holbæk, skattet til Kronen og gjort borgerlig Tyngde og al Besværing i den sidste Fejde, saa skal de have Lov at blive i Holbæk, for her er de »ikke mindre, end dersom de boede paa Kronens Gods udi Landsbyen, Vore og Kronens Tjenere«¹.

Ikke alle og enhver kunde blive Borger i Byen. 1585 skriver Kong Frederik til Borgmestre og Raad, at de skal udspørge de Folk nøje, som ønsker Optagelse i Borgerskabet, hvorfra de kommer, om deres tidligere Levned, om deres Papirer er i Orden, og om de vil forpligte sig til at sætte fast Bo i Byen og ikke strejfe om².

Løse Omstrejferne er man stadig paa Vagt overfor; dem var der mange af ogsaa den Gang; en Missive 1576 til Holbæk³ giver dem klart Skudsmaal: løse Folk som vanker og omgaar her i Riget og ikke haver Tjeneste eller nogen Besked med at fare, ikke heller bruger nogen ærlig Næring, men deres Idræt er at løbe fra et Sted til et andet og opholde dem med Skalkhed, Løgn, Tyveri og Betleri, Almuen til stort Besvær; »dem skal I tage og slaa i Jern« og sende til Københavns Slot.

Borgerne var fuldt indforstaaet med, at de trygt kunde henvende sig til Kongen, naar de var utilfredse med den hjemlige Retfærdigheds Afgørelse. Da Hans Tygesen blev overfaldet i sit eget Hus og slaget af en Mand fra Trelleborg, klagede Hans til Kongen, der dog nøjedes med at befale Borgmestre og Raad og Byfoged at hjælpe ham »saa meget som Ret er«¹.

BORGERNES FULDMAGT, udstedt 18. Maj 1584 paa Raadhuset til de Udsendinge, der skal deltage i Kongehyldingen. Øverst Byens Segl og 4 Raadmænds, nederst 8 Borgernes Bmærker. (Landsarkivet, Nørliit fot.)

En lignende Befaling fik de (1551), da Mogens Pedersen og Oluf Skoning i Holbæk stredes om en Gaard². Men undertiden endte Trætten for Kongens Retterting, som da Jens Jul i Udby 1551 tilkendtes Lod og Del i Anne Tygesdatters Gaard i Holbæk³. Og i 1571 maatte Kong Frederik hjælpe Marine Kræmmers, hvis Søn blev henrettet i Skaane for Tyveri, mod nogle Folk, der krævede hende for Sønnens Gæld⁴.

— Ved »den udvalgte Konges« (Christian den Fjerdes) Hylding i Ringsted i Juli 1584 mødte efter Ordre Holbæks to Borgmestre, *Jakob Willumsen* og *Sander Jensen* med to Raadmænd, *Peder Eskilsen* og *Claus Nielsen* samt »fire andre fornemme Borgere«: Anders Hansen, Jens Sørensen, Peder Rasmussen og Jakob Andersen⁵. De møder med Byens Signet og med en Fuldmagt, som er vedtaget af Borgerskabet ved

et Møde den 18. Maj paa Raadhuset og undertegnet af de 4 andre Raadmænd: Rasmus Mortensen, Jens Nielsen, Jens Ibsen og Rasmus Jensen samt af 8 menige Borgere; »Stadens Secret« og 12 Seglaftryk med Mændenes Bomærker ses endnu under Brevet¹.

Om Byens Markjorder og om Borgerskabets Handel og Skibsfart her i Slutningen af 1500'erne, vil vi berette i de følgende Afsnit.

STRID OM LOVSORE. Mod Holbæks Eneret til Lovsorejorderne (i Henhold til Kongebrevet 1454) blev der allerede gjort Indsigelse af Jørgen Rud i 1492; saavel Slottet som Omegnens Landsbyer hævdede en ældgammel Græsningsret her.

I Frederik den Andens Tid blussede Striden op igen². Lensmanden *Lave Brock* indstævnedes Borgmestre og Raad for Kongens Retterting, fordi de havde indgærdet og indhegnet et stort Stykke af »en Old, Overdrev og Fællede, som kaldes *Loszøre*«, der i mange Aar kun har været brugt som Fædrift, til stor Skade og Forfang for Slottet og for mange af Kronens Byer og andre gode Mænds Tjenere, som bor deromkring. Holbækkerne har derved forbrudt sig overfor Lensmanden, der udtrykkelig havde forbudt den Indhegning, og til lige overfor Kongen, som havde befalet dem at være Hr. *Lave* hørige og lydige.

Paa Borgernes Vegne svarede Borgmester *Jakob Willumsen*, at Lovsore »var dem af fremfarne Konninger udi Danmark undt og givet, at de det maatte bruge til Fædrift eller og indtage til Holbæks By, hvilket dem bedst gavnligt kunde være«. Han fremlagde i Retten de gamle Adkomstbreve fra 1443 og 54, der begge giver Byen Ret til at indhegne Olden, og de senere Privilegier, der stadfæster Byens gamle Friheder. Han paastod Byen frikendt.

Lave Brock fremsatte herefter den flere Gange citerede Udtalelse, at »eftersom hannem berettet og undervist er, har der udi gammel Tid staaet 3 eller 4 hele Landsbyer paa den Grund og Ejendom, som nu bruges til Holbæks By og er udi

gammel Tid lagt øde for Holbæks Bys Skyld, og Holbæks Mænd har indlukt Ejendom nok at bruge«. Og han er ondskabsfuld nok til at paastaa, at Borgerne forbrød deres gamle Privilegier, da de tog Del i Grev Christophers Fejde som Oprørere, og deres nye Privilegier melder ikke noget om en Ret til at indhegne og indtage Olden; de bør derfor dømmes til at udlægge alt igen »som det af Arilds Tid har ligget«.

Nu mistede Jakob »og hans Medbrødre, Raadmænd og Medborgere, som her med hannem til Stede var«, ganske Modet og lovede at gøre, som Hr. Lave fordrede, »og aldrig det igen indhegne . . ., og begærede naadeligen, at det dem ikke skulde regnes til det værste, med mange flere Ord og Tale . . .«

Dommen (dat. Frue Dag 1562) kom til at lyde paa, at al den Jord, som Holbæks Mænd i Jørg. Walkendorfs og Lave Brocks Tid havde indlukt, skal igen udlægges som Overdrev til Slottet, Byen og alle omliggende Landsbyer, »som det af Arild tilligget haver«, og Holbæks Mænd maa aldrig indtage mere af denne Old og Fædrift, end de havde i Brug i Markvard Tidemands Dage.

Ogsaa *Christopher Packs* kom i Strid med Borgerne om disse Græsgange, og han skaffede sig i den Anledning Kongens Stadfæstelse 29. Juli 1579 paa Rettertingsdommen 1562¹.

— Da han nogle Aar senere ved et Mageskifte med Kongen fik 4¹/₂ Pund Sædeland (ca. 18 Tdr.) for lidt, foreslog han², at dette Areal kunde tages af Holbæks Overdrev, som mod Syd stødte op til hans Gaard, Torups, Marker. Kongen befalede da, 13. Juli 1585, Lensmændene paa Kalundborg og Roskildegaard at besigtige Jorden, tale med Borgmestre og Raad om det, og hvis det uden Skade for Byen kunde afstaas, skulde de mærke det af og overlevere Packs det. Maaske drejer det sig om det førnævnte »ulovligt« indtagne Areal; der siges nemlig, at det tidligere har været »indgravet fra Olden«. Man mødtes altsaa paa Aastedet en Sommerdag, og »paa Borgmestre og Raads og nogle af Menighedens Vegne og med deres Vilje« skete Overdragelsen; Kong Frederik gav Christopher Packs

Brev derpaa 23. Sept.¹. Men naar Holbækkerne godvilligt gik med til det, var det sikkert, fordi Lensmanden lovede at gøre Gengæld, og 7. Sept. kundgjorde han², at han »for godt Naboskabs Skyld« vilde bevilge Borgerskabet al den »Pløjejord udi Capelle Wangen, som jeg ikke selv haver undt andre i Brug til denne Dag, saa at de samme Jord maa til dennem annamme, dog skal jeg beholde Engen og hvis Skov derpaa er«. Løftet gælder i hans og Fru Sophies Tid, men han lover at hjælpe dem, saa Kongen skænker dem Jorden. Det drejer sig om en Mark ved Roskildevøj (omkring »Mosevang«), hvor det lille Landevejskapel laa.

MARKVEDTÆGTEN 1581. Byens egne Jorder var efter gammel sjællandsk Skik delt i 3 Vange. Ud til Fjorden laa Strandmarken, Syd for Mellemmarken (eller Lillevang) og dernæst Bjergmarken, som stødte op til Grandløses og Torups Vange og til Slottets Bjergmark.

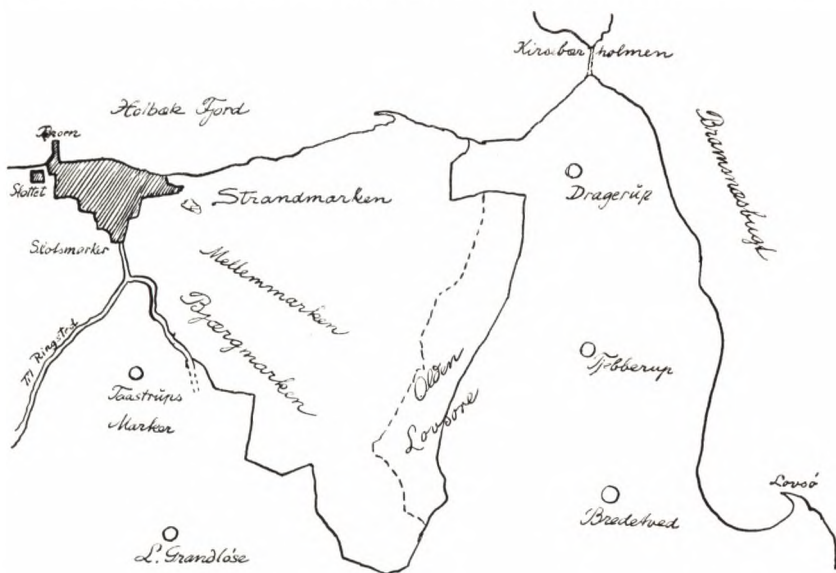
Kort efter Byens Erhvervelse af disse Marker, er de vel blevet maalt og inddelt saaledes, at hver Grundejer har faaet Part deri. Naar en Gaard sælges, opgives i 16—1700'erne ofte, hvor mange »Jorder«, der hører til den. 1786 har en Gaard i Labæk »en saakaldet heel Jord i Byens Mark paa 15 Tdr. Land og Græsningret til 8¹/₂ Høved i Fælleden og Olden«³. Nogle Ejendomme har kun ¹/₄ eller ¹/₂ Jord, og Antallet paa alle Jorder ligger omkring 60. De tre Bymarkers Areal opgives 1780 til ca. 930 Tdr. Land⁴.

Jorden dreves i Fællesskab ligesom i Landsbyerne; hvert Aar dyrkedes de to Marker, mens den tredje laa hen som Græsgang. Naar saa denne om Efteraaret var pløjet, saae man gerne Byg i den om Vaaren; efter Høst blev »Bygvangen« saa beredt og tilsaaet med Rug som Vintersæd, og tredje Aar var den Fælled, ofte saaledes at man »opgav Ævred«, fjernede Gærderne og satte Vangen i Forbindelse med Olden, saa Kreaturerne kunde gaa over det hele.

Hvad Jordfordelingen angaar, ser det ud til, at Dyrkerne var inddelt i Lag, de saakaldte Bol, vistnok 6 »Bolsbrødre«

til hvert Bol. Et Bol havde saa nogle Agre i hver af Markerne til indbyrdes Deling. En Avlsbruger fik paa den Maade Jordstrimler paa 20—30 forskellige Steder.

Haandværkere og andre Smaaborgere, som ikke havde Gaarde i Byen, men kun Huse, eller som boede til Leje, havde oprindeligt ingen Del i Byjorderne, men de kunde ved Leje-

BYENS TRE MARKER OG OLDEN, Kortskitse (Forf.). Da de ældste Markkort er 200 Aar senere end den her omhandlede Periode, maa Skitsen her kun tages som en omtrentlig Angivelse af Beliggenheden, og Olden har sikkert ved Aar 1600 været større, end vi her har opgivet.

maal faa Part i en Ager eller Græsning til en Ko. Undertiden blev en Byjord ledig, og saa fæstedes den bort af Raadet, men Regelen synes at være, at Jorden gik i Arv fra Fader til Søn.

Fællesskabsdriften nødvendiggjorde naturligvis faste Regler og Aftaler, saa der ikke skete nogen Parthaver Uret. I Midtaldren er disse Retsregler vel blevet overleveret mundtligt fra Slægt til Slægt; Holbæks ældste Stadsret siger ikke noget om Byjorder, sikkert fordi de endnu ikke var indvundet, da den blev skrevet. Men i 1500'erne blev Borgerne her som mange andre Steder klar over, at en god Markvedtægt var lige saa vigtig som en Byret; de gamle Retsregler burde optegnes.

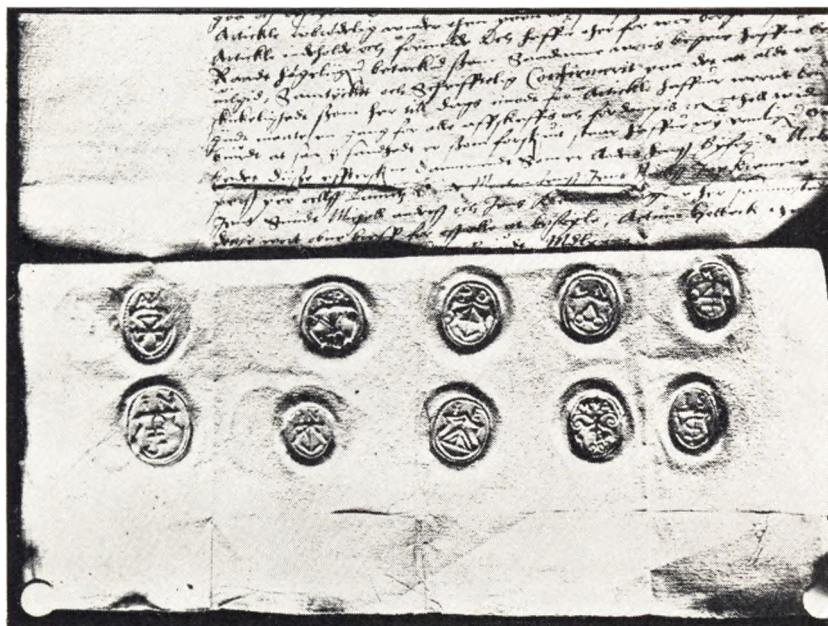
Et Par Aar efter Nederlaget i Lovsore-Striden udarbejdedes saa den Vedtægt, der bærer Titlen »Holbech Byes Vilkor om dieris Marker och anden Byes Nytte och Gafn« og blev vedtaget af Borgerskabet d. 3. Marts 1581 paa Raadhuset. Den begynder saaledes: »Disse efterskrifne Artikle hafver Borgemester oc Raad oc menige Almue, som hafver Jord udi Vongenne, indgaaidt, vedtaget oc samtøgt at ville fast os urøcheligen holdit hafve . . .«¹.

Et meget vigtigt Spørgsmaal var Gærdernes Vedligeholdelse, især mellem Kornmarkerne og Fælleden; her maatte nødvendig slippe Kreaturer igennem. Derfor handler Vedtægtens 8 første Paragraffer om Gærderne: Hver Mand skal have »gablukt« sine Gærder om baade Rugvang og Bygvang inden Valborgmesse, de sidste skal være »fuldlukt« til Pinsedag, for saa vandrer 4 dertil udmeldte Dannemænd en Gærdegang og ser det hele efter. Hvis nogen siden ager, rider eller gaar gennem et Gærde og bryder Hul, skal han give en Td. Øl og gøre Skaden god. Der skal ligeledes gives Bøde, hvis en Mands Kvæg bryder ind og æder af Sæden eller Kornet; Skaden vurderes og erstattes, og der bødes desuden 1 Sk. for hvert Hoved, som er »befundet udi Vangen«.

Saa er der to Bestemmelser om at tøjre Heste; det forbydes at tøjre dem Natten over i Vangene, mens Kornet staar; heller ikke i Strandvangen. Dog maa den Mand, der ager sine Høstfolk ud i Marken, tøjre paa sit eget Stykke.

De næste 6 Paragraffer drejer sig om Skoven. Der har aabenbart været en Del Lunde og Krat rundt i Markerne, hvoraf man skaffede sig Materiale til Gærderne, og da Skoven er Fælleseje, forbydes det strengeligen »at hugge eller ødelægge« den i Utide; gribes nogen heri, »skal han straks have forbrudt sin Fordel i alle Vange og bøde herudover mod Kongen og Byen, som Dannemænd kunde synes Skaden at være stor til«. Henimod Bygvangstid enes alle Bolsbrødre om at hugge i Skoven, og ingen maa før den Tid »hugge af sin Skov i noget Bol«. Som Tyveri straffes det, om nogen drister sig til at hugge El eller Tjørn paa anden Mands Grund.

Paa enhver Avlsbrugør synes fra gammel Tid at hvile en Pligt til at foretage Ægtkørsel, Transporter af Kongens Gods eller af Personer, der rejste i Kongens Ærinde. Derfor hedder det i Stk. 15, at »de Borgere, som ikke har Jord i Vangene, og alligevel vil paatage sig Vognægter ligesom deres Medborgere, de faar Part i Skoven, et Læs om Aaret, og de som ingen

AVLSBRUGERNES BREV af 1581. Herunder 8 Bomærker, trykket ned i Papiret (m. Voks under), overst: Anders Hansen, Byfoged, Niels Pedersen, Per Olsen, Laurids Bonde og Morten Jensen; nederst: Jens Nielsen, Jep Kræmmer, Jens Smed, Mikkel Andersen og Jens (Sorensen) Kræmmer. (Landsark. Nørli fot.)

Interesse har heri, slipper for al Kørsel. Borgmestre og Raad har fri Brugsret til »al den Skov, Elle og Tjørn, som vokse paa deres Enge og Agre og paa deres Løkker.«

De to sidste Paragraffer vedkommer ikke Markerne. De giver et Forbud mod at skyde med Geværer i Byen af Hensyn til Brandfaren. Den Borger, som »skyder med Rør« paa Gaden eller ud af Huset, Nat eller Dag, »hvorefter en stor Ulykke snarlig kunde ske, som mangansteds desværre er sket, han skal have forbrudt 20 Mark«, en »Borgersøn eller anden

ledig Karl« slipper med halv Bøde, og Beløbene deles mellem Kongen og Byen.

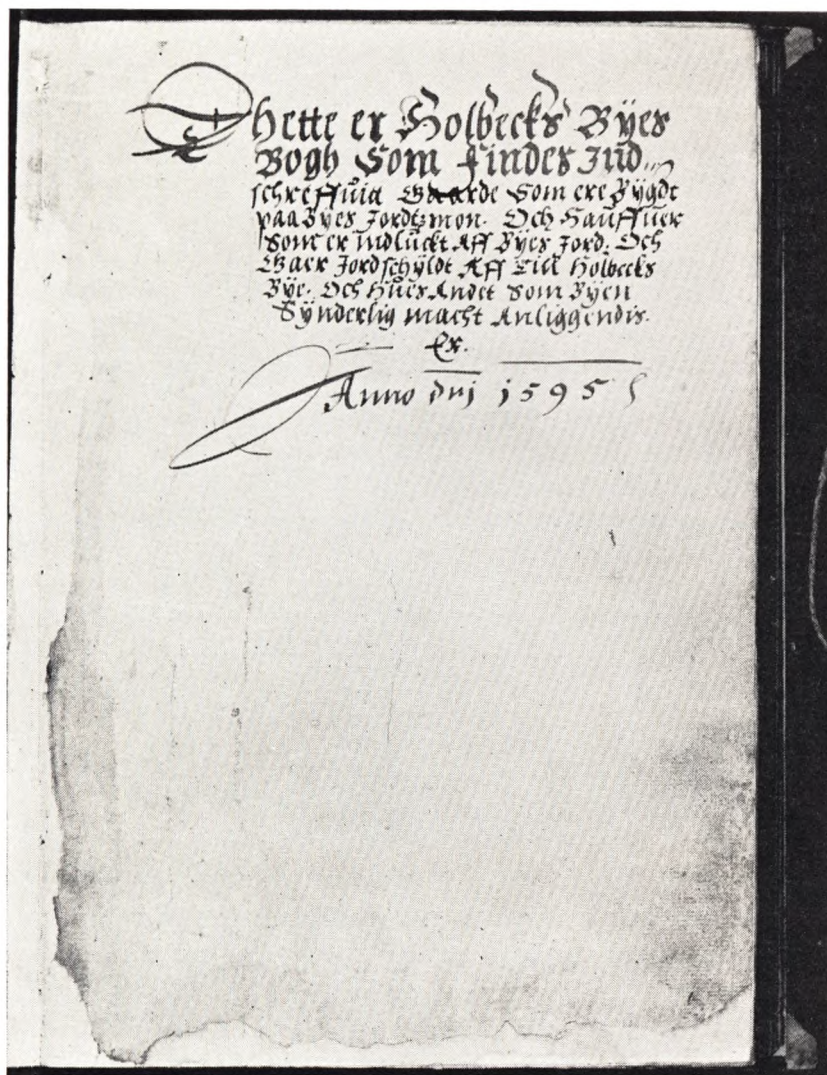
Vedtægten slutter med en Forsikring om, at disse Artikler skal holdes fast og ubrydeligt, derfor »haver vi ladet trykke vores Bys Indsegl nedenfor med Borgemestres, *Jakob Willumssen* og *Anders Jensen* og 4 af Borgernes, *Anders Hansen*, *Laurids Brod*, *Jep Kræmmer* og *Peder Olsen*, deres Besegling«.

Samme Dag udstedte Borgerskabet et aabent Brev¹, hvori man kundgør, at enhver, som har Jord i Marken, maa nyde og beholde al den Skov, Elle og Tjørne, som vokser paa hans Ager, og desuden samtykker man i alle Vedtægtenes Punkter og forpligter sig til at holde dem ubrydeligt, saa at al den Uskikkelighed, der hidtil har fundet Sted, kan afskaffes og fordæmpes. Brevet er udstedt af 51 navngivne Borgere, sandsynligvis samtlige Avlsbrugere, og de 10 af dem, med Byfogden *Anders Hansen* i Spidsen, forseglers paa Forsamlingens Vegne Brevet.

Bestemmelserne i »Vilkaarene« og Brevet oplæstes og vedtoges flere Gange i Løbet af 1600'erne og gjaldt sikkert, til en ny Vide blev skrevet 1705.

VÆNGER OG HAVER o. 1600. Foruden de store Bymarker og Olden hørte til Byen en Del mindre Jordstykker, som var undtagne fra Fællesdriften, nogle var Byens, andre private Folks Ejendom.

En særlig Stilling indtog Borgmestre og Raads Embedsjorder, tillagt dem som Løn for deres Umage i Byens Tjeneste. De bestod dels i Forlodsparter i de tre Bymarker, og dels i den saakaldte Kornhave, en Mark Syd for Byen. Om den hedder det i »Holbæk Bys Bog« 1595, at den »altid skal efterfølge Borgmester og Raad, som det haver været af Arilds Tid«; til Gengæld skal de holde »to gode ustraffelige Tyre. Naarsomhelst samme Tyre ere for gamle og uduelige, og de, som Kornhaven haver, bliver af 4 Mænd advaret og ikke inden en kort Tide raader Bod, skal de være samme Have kvit . . .« Denne Øvrighedens Pligt til at holde Tyre til Byens Fornødenhed omtales saa sent som i Matriklen 1844.

BYENS BOG, Kommunens ældste Protokol. Her paa Titelbladet staar: Dette er Holbecks' Byes Bogh som [o: hvori] findes Indschreffuit Gaarde som ere Bygdte paa Byes Iordtzmon. Och Hauffuer som ere indluect Aff Byes Iord. Och Gaer [gaar] Iordschylt Aff Till Holbecks Bye. Och Hues [hvad] Andet som Byen Synderlig macht Anliggendes Er. Anno dnj [Domini] 1595. (Landsark. — Nørliit fot.)

Adgangen til Haven var gennem den nuværende Klosterport; 1646¹ nævnes det Stræde, som fra Kirkestrædet »ganger ind i Borgmester og Raads Kornhave«.

Af det Areal, der oprindeligt var overladt Byen, laa endnu ved 1600 en Del hen som Vænger eller Kaalhaver, hvoraf der svarede en Lejeafgift, »Jordskyld«. Denne betales ogsaa af Folk, som erhvervede en af Byens ledige Grunde ud til Gaden og bebyggede den. Det var især for at faa Orden i disse Indtægter, at man 1595 indrettede »Holbæk Byes Bog«, hvori »findes indskrevet Gaarde, som er bygt paa Byens Jordsmon, og Haver, som er indlukt af Byens Jord og gaar Jordskyld af til Holbæk By.«

Nogle af Haverne laa Øst paa fra Rolighed og ud ad Møllerne til; den største af dem var Møllehaven. Paa Bakkeskraaningens mellem Algade og Stranden, mellem Stræderne, ejede Byen ogsaa en Del Haver; ligeledes paa Vestsiden af Smedelundsgade, hvor mange Grunde var bebyggede, og Syd for Klosteret; her omtales undertiden Græshaven, et »Byens Jordsmon«, der stødte op til Kornhaven. Endelig nogle Smaagrunde, en ved Bysøen, en ved Skibbroen og »den Jordsmon ved Møllensøen, som Packs'es Vejrmølle staar paa«. De største »Haver« var hele Kornmarker. Jordskylden varierer fra 2 til 18 Skilling aarlig.

Lige Syd for Kirken laa Klosterhaven, hvori flere Borgere ejede Part; den havde sikkert tilhørt Munkene.

Vi kan slutte denne Oversigt over Holbækkernes Marker, Græsgange og Haver med at nævne, at nogle af Borgerne hvert Aar lejede et Stykke Jord i Slottets Marker eller indskrev Kreaturer paa Græs derude. 1608 tillyser Slotsskriver Jens Thomsen f. Eks., at de, der har »Jord paa Slotten«, skal til nærmere fastsat Tid svare deres Jordkorn og vise deres Sedler (Kvitteringer) derfor¹.

SLOTTET I CHRISTOPHER PACKS'S TID. Som en fattig og ukendt Adelsmand var Christopher Packs kommet til Danmark for at gøre sin Lykke; hans Karriere blev ikke helt almindelig; han fik noget ud af Chancerne, og derfor kunde han takke Kong Frederiks Bevaagenhed og sin egen Dygtighed. Da Kongen døde 1588, deltog Packs i den højtide-

lige Ligfærd fra Antvorskov til Roskilde, hvor hans kongelige Ven blev stedt til Hvile. Selv var han nu en Mand paa 77, og det Dødsfald gik ham nær til Hjerte.

Ingen af de andre Holbæk-Lensmænd blev saa længe i Embedet og fik saa meget ud af det som Packs. Lenet havde han kvit og frit paa Livstid; dets »Rente« ansloges o. 1574 til

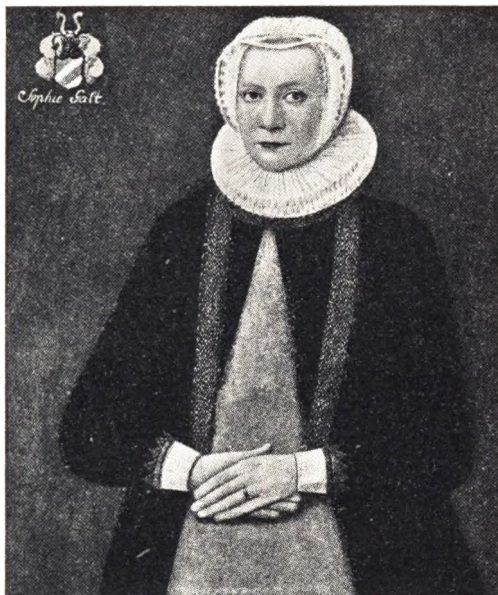
156 Mark, 176 Tdr. Rug, 293 Tdr. Byg, 15 Tdr. Havre, 144 Tdr. Smør, 180 Humlestænger, 6 Køer; 2 Faar, 37 Lam, 27 Gæs og 112 Høns¹.

Men det var jo blot den Part, Kongen skulde have haft; dertil kom, hvad Driften af Ladegaarden kunde give, og en Mængde uvisse Indkomster, f. Eks. af Sagefald og gejstligt Gods. Tre smaa Len² i Byens Opland havde den kgl. Staldmester ogsaa bjer-

get: Igelsø (12 Gaarde i Kvanløse), Vinderup og Strandlenet ved Tølløse. Herregaardene Bonderup og Torup var hans private Ejen-

domme; han skrev sig ellers gerne »til Kindholm« i Horns Herred, hans Hustrus Slægtsgaard.

Ofte var han paa Farten i Kongens Ærinde, men han og Fru Sophie boede gerne paa Holbæk Slot; her voksede deres Børneslok op. Hvorledes Slottet saa ud i hans Tid, ved vi ikke meget om; nogle Bygge- og Reparationsarbejder har han

SOPHIE PEDERSDATTER GALT, Datter af Rigsraad Peder Galt til Kindholm, gift med Christopher von Feustenbergs Packs. — Hun bærer her en sort Hue med hvidt Lin (m. Perler), fin Pihekrave, sort Kjole med hvid Forbredde; Guldring med Diamant; om Halsen og ned over Brystet en Række Guldkæder. — Maleriet, der nu hænger paa Frederiksborg, er sandsynligvis malet af Gert Cornelissz van Haartem. Her gengivet efter »Udv. af Frederiksborgmus. Erhvervelser 1913-25«.

ladet udføre. 1569 befaler Kongen Lensmanden paa Gotland at lade hugge noget Tømmer til Holbæk Slot¹, og 1570 skal Peder Oxø sørge for, at det bliver hentet hjem². Efter at Packs i 72 var blevet gift, sættes et nyt Arbejde i Gang; i Juli 73 skænkede Kong Frederik ham 2 Skibsladninger norsk Tømmer »til Hjælp til Bygning paa Vort Slot Holbæk«, han skal skikke sit eget Skib op til Agershus efter det³.

1587 var det gamle Slotstaarn meget »bygfældigt«, og Packs søger da Kongen om Lov til at afbryde noget af Muren og sætte nyt Sparreværk og Loft op, saa vil der kunne laves »gode Gemakker og Kamre« i Taarnet; han fik Lov at hugge Tømmer dertil i Lenets Skove⁴.

1593 er nyt Bygningsarbejde i Gang. To norske Lensmænd faar 4. Marts kgl. Ordre til at skaffe Packs henholdsvis 30 Tylter Deller og 1000 Lægter fra Bratberg Len og 10 Tylter Tømmer fra Nedenæs Len, alt til Bygning paa Holbæk Slot⁵.

Koldt og raat har der været om Vinterdage i de gamle Stenhuse; der skulde meget Brænde i Kaminerne, og da der kun var faa og smaa Skove i Lenet, maatte Hr. Christopher flere Gange bede Kongen om Undsætning. 1563 befales det Abbederne i Sorø og Antvorskov at give ham nogle Vindfælder og Træer, »som ikke er til Skovskade«, samt Olden til de Svin, han sender dem⁶. 1568 faar han fra Sorø Skove 300 Læs Ved og Ret til Olden til 300 Svin⁷, 1589 anvises der 300 gode Læs Ved i Abrahamstrup Skove⁸, og fra 1603 aarlig 100 Læs fra Holmstrup og 100 fra Hallebyore⁹.

— Lensmandens Arbejde var, som vi tidligere har omtalt, baade omfattende og forskelligartet. Der er i Packs's Tid de sædvanlige Leverancer af Brød og Kød til Flaaden og store Indkøb til Hofnoldningen, f. Eks. sendes i 1598 100 Lam, 50 Gæs, 300 Høns og 2400 Æg til Frederiksborg¹⁰.

Da Kongen i 1596 ventede Gæster her, laante han efter Tidens Skik Sengetøj, Linned og Service i Byerne og paa Gaardene. 26. Maj befaledes det Packs¹¹ at skaffe fra Lenet og fra selve Holbæk »30 gode, opredte Senge« og saa mange Drejelsduge, Tintallerkener, Fade og Lysestager som muligt. Ved den Lejlighed blev Claus Badskærs Sengetæppe borte, og det blev erstattet ham med 3 Mk. af Skibbroens Penge!¹²

Den besværlige »Ægtkørsel«, Transport af Kongens Gods eller af Folk, der rejste i hans Ærinde, voldte ofte Lensmanden og hans Ridefoged Vanskeligheder. Naar en saadan Person med kgl. Pas kom til Holbæk, forlangte han paa Slottet en Vogn, og da der var lang Vej ud til en af Slotsbønderne, befalede det 1567 Raadet i Holbæk at skaffe de rejsende en Vogn ud til den Bonde, hvis Tur det var at køre; unægtelig en besværlig Ordning¹.

Tuse var fra gammel Tid et Trafikcentrum², Folk, der kom fra Kalundborg, skiftede oftere Vogn her end i Holbæk, og Kronens Bønder derude var meget plaget med Ægtkørsler, især efter at en Del af dem var bortskiftet fra Kronen, og der saaledes blev færre til at køre. Det hjalp ikke meget, at Kongen 1589 befalede Packs at sørge for, at alle Egnens Kronbønder tog Del i Kørselen³; 1591 fik Lensmændene i Holbæk og Roskilde, i Anledning af en ny Klage fra Tuse, Besked om, at Folk med kgl. Pas, paa Vej fra Kalundborg til Roskilde, skulde køres fra Tuse til Roskilde af Tuse-Bønderne, men de, som vilde den omvendte Vej, maatte henvende sig paa Holbæk Slot, hvis Bønder saa kørte dem videre til Kalundborg⁴.

Baade Kong Frederik og Christian den Fjerde drog ofte gennem Holbæk Len; om Ophold her i Byen hører vi dog intet; de var gerne paa Vej til Kalundborg, til Avnsø eller til Odsherred for at gaa paa Jagt. Saa blev alle Lenets Bønder, ikke blot Kronens, tilsagt til at møde med Vogne og Heste for at befordre Kongens Gods og Tjenerskab. Bønderne søgte, ofte med Held og undertiden efter Opfordring af deres Herskab, at snyde sig fra disse lange og besværlige Kongeægter. Dette Forhold gav Anledning til to skarpe Skrivelser til Packs (1571 og 91)⁵, begge Aar var en Del af Kongens Fadebur og Gods blevet liggende en Tid her i Lenet, fordi der ikke var Vogne nok, skønt Lensmanden i god Tid havde tilsagt Bønderne; i det første Brev klages tillige over Broernes og Vejenes slette Tilstand; Packs skal sørge for, at Kronens og Adelens Bønder bringer dem i Orden. I Brevet fra 1591 bebrejdes det ham, at han ikke »har den Myndighed og Gehør hos Kronens

egne Bønder, at han kan faa dem til at møde«; de skal nu uopholdelig køre til Ringsted, hente Kongens Fadebur der og føre det til Roskilde.

Frederik den Andens Tid er de store Ejendomshandlers og Mageskifters Periode; medens en Herremand i Middelalderen ejede Hundreder af Gaarde, Huse, Møller og Skove spredt over det halve Sjælland, søger man nu at samle sine Besiddelser omkring Hovedgaardene; det gjaldt jo om at udnytte Bøndernes Arbejdskraft det mest mulige. Der var høje Priser paa Landbrugsprodukter; det gavnede ganske vist ikke Bønderne meget; deres Vareoverskud var for ringe, men Kongen og de andre Godsejere tjente store Penge. Der blev Raad til at bygge nye, prægtige Gaarde, f. Eks. Tølløse, Torbenfeldt, Vognserup, Hagedsted og Kongsdal.

Kongens Mageskifter med Adelen her paa Egnen gavnede ikke Holbæk Len; i Frederik den Andens Tid erhvervede Kronen 42 Jordbrug i Tuse Herred og 118 i Merløse Herred, ialt 160, og der bortskiftedes $69 + 85 = 154$ Jordbrug¹. Det gik altsaa næsten lige op. Men det meste af det afstaaede Gods toges fra Holbæk Len, hvorimod det nyerhvervede blev lagt under Roskildegaaards Len, og da Holbæk i Packs' Tid — som frit Len — ingen videre Indtægt gav Kronen, hvori- mod Roskilde var »paa Regnskab«, betød Mageskifterne en ekstra Gevinst for Statskassen. 1602 takseres Holbæk Lens Indtægter til 804 Daler aarligt (+ 89 Daler af gejstligt Gods)².

— Gennem 45 Aar havde Christopher Packs og hans Familie deres Hjem paa Slottet; om dets Indretning ved vi intet. Stor har Lejligheden ikke kunnet være, nogle Opholdsstuer og en Sal, en Skriverstue, Køkken og Kælder og en Række Kamre til Børnene og til Tyendet. Slottets Skriver og Ridefoged omtales undertiden; Kældersvenden og Kokken er sammen med Skytten Peder Kjær impliceret i en Retssag 1600 om et Par Dyr, der var skudt en Nat ved Avnsø³.

Fru Sophie blev Moder til Sønnerne *Morten* († ca. 1647 som jydsk Herremand), *Frederik* (død som lille), *Mogens* (1577—1642; Lensmand paa Holbæk 37—42) og *Peder* (1579—1608),

samt Døtrene *Lisbeth* († 1612 ugift) og *Karen* (gift med Erik Vasspyd til Eriksholm, † ca. 1625)¹.

Karens Bryllup blev den fredelige Afslutning paa en aarelang Strid mellem hendes Fader og Mads Eriksen Vasspyd fra Søgaard i Vinstrup; de var begge ude efter Vinderup Len; Packs erhvervede Torupgaard og Ebberupgaard, mens Mads fik Vinderupgaard og Resten af Lenet; siden kunde de ikke døje hinanden, og det endte med en komisk Trætte 1604 om, hvem der skulde have den øverste Herskabsstol i Aagerup Kirke². Til sidst forligedes de om, at Vasspyd'erne maatte opstille deres Stol ovenfor Packs'ernes, hvilket imidlertid ikke kunde lade sig gøre, uden at noget af Koret maatte ombygges. — Erik Vasspyd nedbrød Vinderup By og Gaard og opførte Herregaarden Eriksholm³.

Den kendte franske Gesandt, *Charles Danzay*, var i Juli 1576 paa Besøg hos Packs paa Holbæk Slot⁴. Han brevveksler herfra med sin gode Ven, Tyge Brahe, om Indskriften paa Hjørnestenen til Uranienborg. Han har lovet at mure Stenen ind, »og saa snart jeg faar Bud, skal jeg betids være til Stede . . . jeg venter Eders Svar her, hvor jeg har det saa behageligt, som det kun er muligt«. Den højt kultiverede, vidtberejste Diplomat har aabenbart været godt tilfreds med sit Sommerferieophold i Holbæk.

Christopher Packs blev en meget gammel Mand, og det kneb vist for ham til sidst med at klare Lensmandsarbejdet; Regeringen rykker ham stadig for Afgifter og Skatter; som oftest er han adskillige Aar bagud med Betalingen, i 1597 skylder han endnu 475 Daler af en Madskat, han opkrævede i sit Len for 10 Aar siden⁵, og 1598 glemmer han helt at indsende en større Brødleverance, skønt han havde faaet Korn dertil fra Arild Huitfeldt ude paa Dragsholm⁶.

Men selv som gammel Mand tager han sin Tørn i Rigets Tjeneste. 1590 beordres han »uden videre Undskyldning« til Kronborg for at styre Lenet en Tid⁷; da var han 78 Aar. 1603 skal han og mange andre Lensmænd til Møde i Halmstad; det er dog sandsynligt, at han med sine 92 Aar har betragtet sig som lovligt undskyldt⁸.

1608, d. 9. Juni, døde Christopher von Festenberg Packs, 97 Aar gammel; han blev begravet i Holbæk Kirke; i Slægtens Gravkapel i søndre Sideskib laa i Forvejen hans Hustru

Hovedfeltet i CHRISTOPHER PACKS's LIGSTEN i Ligkapellet (efter Fot. paa Nationalm.). Lensmanden bærer Rustning, Fru Sophie en lignende Dragt som paa Maleriet S. 155. Svøbelsesbarnet nederst er «ærlig velbyrdig Frederik Packs, døde i sin Barndoms Aar 1575». Ejendommeligt virker det, at Sønnen, Peder Packs til Gersnæs, f. 1579, † 1608, og Datteren, Lisbeth Packs »til Siersholm«, f. 1573, † 1612, er fremstillet halvt saa store som Forældrene; deres Dragter viser den nyere Møde; H. V. Clausen har gjort opmærksom paa, »at det Skifte i Opfattelsen af Adelens Opgaver, som fandt Sted ved Aar 1600«, her markeres ved, »at den ældre Mand er fremstillet i Rustning, den yngre i Hofdragt«. — I Rammen ses 32 Adelsvaaben, deres 16 Aner. Nederst findes selve Indskriftsfeltet. Uden om det hele

(† 1603) og Børnene Peder og Frederik Packs. Deres pragtfulde Ligsten er nu opstillet i Ligkapellet.

SKIBBROENS FORNYELSE (1582). Først i Slutningen af 1500'erne bliver Efterretningerne om Holbæk Skibbro og Byens Købmænd saa fyldige, at vi tør slutte noget om, hvad Broen betød for Byen.

Aarhundredets sidste Halvdel var en glimrende Opgangstid for europæisk Handel; de enorme Sølvtransporter fra Amerika skabte en Pengerigelighed, der satte Fart i Omsætningen og medførte Prisstigning paa de fleste Varer, ikke mindst paa Korn, Fisk og Kød, vort Lands Eksportvarer. En Læst Byg kostede ca. 1560 32 Daler, 1572 var Prisen 50 Daler, og ved Aar 1600 naaede den op i 80¹. Efterspørgselen var stor.

De sejlene Kræmmere vidste fra gammel Tid, at der var Korn at faa i Isefjorden. Bønderne vilde gerne sælge eller bytte med Tømmer, Salt, Tjære o. l. Men store Partier kunde de ikke levere, deres Landbrug var for primitivt, ofte var Udbyttet kun faa Fold, og undertiden slog Høsten helt fejl. Herregaardene havde derimod som Regel meget Korn tilovers, dels fra deres egne Marker, dels af Fæsternes Naturalydelse, Tiendekorn o. l. Det kunde godt blive til Skibsladninger. Og der skete samtidig i dette Tidsrum nogle vigtige Reforme indenfor det store Landbrug; Herremanden bliver efterhaanden mere Godsejer end Kriger, han samler og afrunder ved Mageskifter sit Gods og moderniserer Driften, og Resultatet blev en voksende Produktion af Stude og Korn til Eksport. Nogle Herremænd var selv dygtige Forretningsfolk, men efterhaanden gled Handelen alligevel over til Byernes Købmænd. Der skulde jo ikke blot sælges til Udlandet, men ogsaa købes og holdes Lager.

En Kreds af store Godser dannede Holbæks rige Opland, dygtige »Kræmmere« med Kapital og Indsigt havde Byen og

skal der iflg. J. H. Larsen have været »en meget simpel Sandstens Ramme«, men den er »skjernet og stykkevis efterhaanden nedfaldet. Nogle Englefigurer af Alabast have havt samme Skiebne«. -- Denne prægtige Ligsten var indmuret i Korets Væg i den gamle Klosterkirke, men Kisterne stod i Packs'ernes Familiekapel i Kirkens »søndre Gang«.

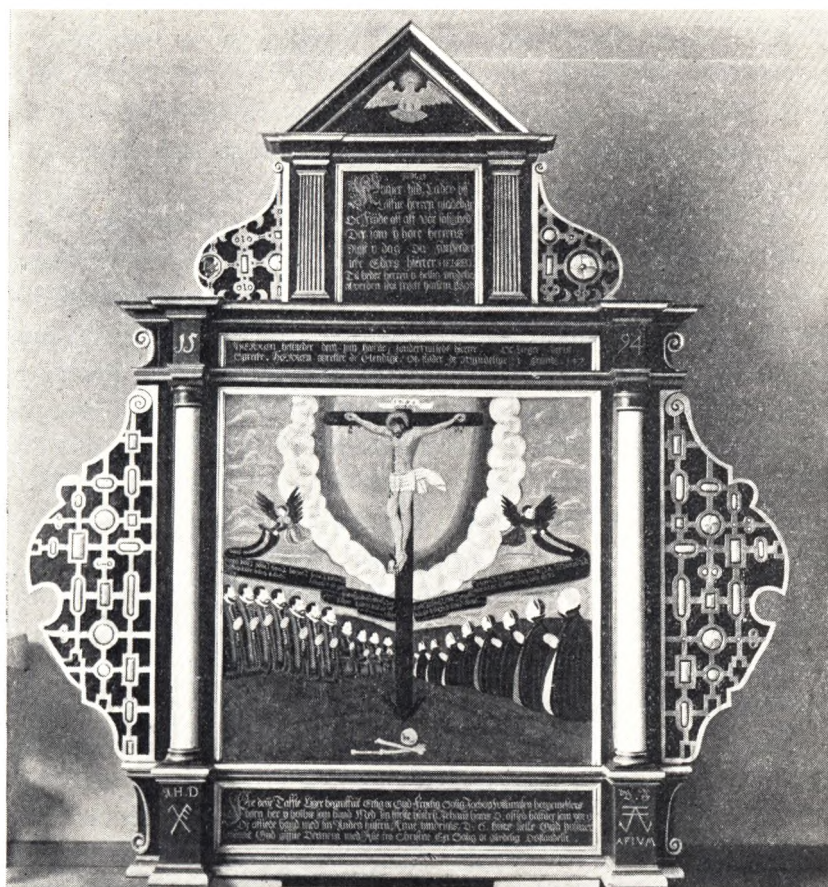
saa, nogle af dem ejede Skibe selv; her manglede bare en ordentlig Havn.

Trods Love og Privilegier kneb det nemlig svært for Holbækkerne at faa de udlændiske Skippere til at lægge til ved den elendige Stændæmning, som indtil 1582 udgjorde Byens Skibbro. Her løb altid Ekstraudgifter paa, og Kongen havde sin Tolder boende i Byen (1567 nævnes Willum Jakobsen¹, og 1578 fik Byfogeden Anders Hansen kgl. Bestalling som Tolder²). Saa var det mere fristende og billigere at ligge paa Rhed i en Vig og købslaa med Bønder og Herremænd.

Engang i 1550'erne mødte Udsendinge fra Holbæk hos Kongen og klagede over, at nu var Bønderne i Lenet begyndt selv at føre deres Korn til Skaane og Halland, saa Borgerne knap kunde faa noget til »deres Huses Underholdning«, og samtidig drev Bissekræmmerne stadig Handel ude i Landsbyerne. Kongen befalede da 1557 Jørgen Walkendorff paa Holbæk at sørge for, at Recessen og Byens Privilegier overholdtes, og hvis Borgerne kunde komme over nogen, der drev Landkøb, maatte de tage Varerne fra dem³. Aaret 1556 var nemlig et af de ikke sjældne Misvækstaar, og efter at have forhandlet med Købstæderne om Ønskeligheden af et Udførselsforbud for Korn, udstedte Regeringen i April 1557 et saadant; i Brevet til Holbæk⁴ opfordrer Kongen Raadet til at sørge for Kornlagre i deres By, og hvis nogen Kræmmer gemmer Korn hen i Haab om Dyrtidspriser og ikke vil sælge det, saa vil Kongen tvinge ham til at afhænde det til en skellig Pris!⁵ Altsaa en prisregulerende Foranstaltning mod Hamstring ligesom i 1918.

1563 blev nogle Bønder stoppet, mens de var ved at indlade Korn »ved Holbæk«, og Lave Brock fik da Besked om, at de skulde have Lov at sejle, men først betale Told og love ikke at føre Kornet ud af Landet⁶. 1571 var baade Fogden paa Dragsholm og nogle Holbækkere ude efter et Skib ved Odsherreds Kyst, Borgerne tog det fra Fogden, og han klager over dem til Kongen⁷. De værger energisk deres Interesser.

Ved 1580 var Skibbroens Tilstand saa elendig, at en

Borgmester JAKOB WILLUMSENS EPITAFIUM i Holbæk Kirke. Det har Maleri paa begge Sider, fordi det engang hang tværs over Arkadebuen mellem to Piller i den gamle Kirke. Billedet her viser den Side, hvor Borgmesterens 19 Børn knæler under Kristi Kors. Indskriften derunder fortæller, at her »ligger begravet ærlig og gudfrygtig salig Jakob Willumsen Borgmesters Børn her i Holbæk, som han med sin første Hustrue, Johanne Hansdatter avlet haver, som var 13, og med sin anden Hustrue, Anne Henriksdatter 6, hvis Sjæle Gud haver annammet«. Over hvert Barn staar dets Navn og Dødsaar; i hvert Fald de 17 døde, inden Faderen selv gik bort; alene i 1592 mistede han 4, maaske i den frygtelige Pest, der dette Aar hærgede de sjællandske Købstæder. Han var Borgmester i 30 Aar, drev stor Købmandsforretning og døde 1594. — Tavlen er vist bekostet af Enken og Sønnen Baltzer, hvis Bomærker findes under Søjlerne. I Felten over Billedet staar: »Herren helbreder dem, som haflue sønderknusede hierter, og læger deris Sprecke [Saar]. Herren opretter de Elendige oc støder de wgudelige i grund«. — Paa Tavlens anden Side ses et lignende Korsfæstelsesbillede, hvor Borgmesteren og hans Hustru knæler. —

Hovedstandsættelse blev nødvendig. Penge dertil havde man ikke, og Borgmestre og Raad henvendte sig derfor til Frederik

den Anden, da han i 1582 var her paa Eggen, og i et Brev af 20. Juli, udstedt i Tuse, kundgør Kongen, at da Borgmestre og Raad har berettet, at de vil »bygge en Skibbro for deres By«, maa de hertil anvende den aarlige Byskat, de ellers skal svare til Kronen, »indtil Vi derom anderledes tilsigendes vorder«¹.

Og saa tog man fat. Der skulde udenfor den faste Stendæmning opføres 3 »Brokar«, vistnok paa den Maade, at man rammede en Firkant af Pæle ned i Sandet og saa fyldte Rummet med Grus og Sten. Straks i 1582 købte Borgmester Jakob Willumsen Tømmer til det første Brokar og satte tre Tømrere i Gang med Tilhugningen. Christopher Packs lod udvise nogle Træer i Dragerup Skov, som han skænkede til Broen, saa de sidste 2 Brokar ogsaa kunde komme i Arbejde². Man fortsatte i 1583 og 84; der købtes Træ hos mange af Byens Kræmmere; Borgmesteren leverede alene 32 Stolper, et 12-Alens Egetræ, 26 12-Alens Bjælker og 6 Bastliner³. Packs var paany gavmild og forærede »10 gode Dalere« til Broen; han maatte som Lensmand være interesseret i dens Tilstand; herfra udskibedes jo Lenets Korn.

Af Havneregnskaberne fremgaar det ikke klart, hvor omfattende Arbejdet har været; i 1584 opkrævedes en ekstra Skat, »Bropendinge«⁴, og i en Snes Aar undlod man roligt at indbetale Byskatten; de Penge gik med til Brobyggeriet. Men 1604 kom der en kgl. Skrivelse med Krav om Forklaring, hvorfor Skatten ikke var betalt siden 1581 (ialt skyldtes der 431 Daler 1 Ort)⁵. Raadets Udsendinge mødte i Rentekammeret og foreviste Kong Frederiks Brev af 1582 og en Opgørelse over Udgifterne til Broen; den havde kostet Borgerne 556 Dlr. 4 Sk. foruden flere Tusinde Læs Sten, som var fyldt i Brokarrene⁶. Rentemesteren bestemte da (1605), at Byen nu paany skulde svare sin Byskat, 18½ Dlr. 1 Ort hver Mortensdag, og den blev da ogsaa indbetalt fra 1605⁷.

HOLBÆK KONTRA HELSINGØR. Inden vi gør Rede for Besejlingen af Havnen, maa vi omtale den Strid med Hel-

singørfolkene, som indledtes 1589. Kong Frederik havde 1566 tilladt dem at købe Korn i Isefjorden »til deres Nødtørft og Huses Ophold«¹; Byens Opland var jo ikke stort. Naturligvis betragtede Byerne her ved Fjorden dette nødtørftige Indkøb med aarvaagen Interesse ud fra en begrundet Mistanke om, at der i Ly af Kongebrevet fandt en større, ulovlig Tuskhandel Sted mellem Bønderne og Skipperne. Især havde man et godt Øje til Helsingørs Toldskriver, Niels Henriksen; i Kraft af særligt Privilegium drev han en omfattende Forretning med Herremændene i Isefjordens Opland. Borgmestre og Raad i Holbæk havde gennem Christopher Packs faaet Besked om, at de skulde lade Tolderens Skibe uhindret handle »med Adelen og andre«². Hans Privilegium gjaldt dog kun en gros Handel.

Saa døde Kong Frederik, og Aaret efter — 1589 — udstedte den unge Konges Formynderregering et Forbud mod al Brug af ulovlige Havne i Riget³; det har sikkert gjort Lykke i Holbæk, og samme Aar foretog Holbækkerne et lille rask Krigstog — ligesom i 1462 — ud paa Fjorden. De overraskede Tolderens Skib inde ved Audebo Strand; det var ladet med Salt, og Skipperen opgav, at Saltet var bestilt af Anders Dreselberg (Vognserup), Peder Reedtz (Hørbygaard) og andre Herremænd. Man har aabenbart udvekslet Meninger paa en temmelig kraftig Maade, for Tolderen klagede siden over, at Holbæks Borgere voldeligen fratog ham hans Skib⁴.

Næste Aar, 1590 fornyede Regeringen de gamle Forbud mod Forprang og Landkøb af Korn og andre Varer, »som ellers kunde være ført til Købstæderne og være Borgerne til deres Nærings Forbedring, saa de kan svare deres borgerlige Skat og Tynge«. Baade dette Brev⁵ og det fra 1589 blev omhyggeligt gemt i Holbæks Raadstuearkiv.

1592 var Nykøbingerne ude efter Tolderen. Han klagede til Kongen over, at Borgmester Søren Jakobsen, 3 Raadmænd og 10—12 Borgere overfaldt Folkene paa hans lille »Pinke« en Mils Vej fra deres By, hvor den var løbet ind efter Korn, han havde købt. De satte dem dragne Værger paa Livet, saa-

rede en af Baadsmændene, huggede og skamferede Takkel og Hovedtov og fratog dem Sejl og Raa¹.

Landsdommer Lave Beck fik saa 22. Marts Ordre til at indstævne baade Tolderen og de to Byers Raad for Lands-tinget i Ringsted; det hedder i Brevet², at Byerne skylder ham for at bruge Landkøb og Forprang »med mange Læster Salt og andre Købmandsvarer, som han udsælger blandt Bøn-derne og tilhandler sig Korn og andre Varer for«, tvært imod Byernes Privilegier og Forbudene af 1589 og 90. Men Dommen (3. Maj) gik alligevel Byerne imod; Niels Henriksens personlige Privilegium reddede ham; dog maa hans Skipper ikke udmaale Klæde, Lærred, Jern og Staal med Bismer eller Alen og ej heller udmaale Salt i Skæpper eller mindre Maal³.

Holbækkerne gav dog ikke fortabt. Sammen med Nykø-bingfolkene indgav de en Klage til Regeringen over, at Niels Henriksen solgte Humle, Salt o. a. Varer i Tønde- og Skæppet-til Bønderne, og henstillede, at hans Handel i Fjorden blev »afskaffet«⁴. Resultatet blev en kgl. Skrivelse (27. Febr. 93) til Tolderen med et absolut Forbud mod at drive Detailhan- del; han maa kun købe »til sit Huses Behov« ligesom andre Helsingørfolk⁵.

Næste Aar søgte Holbækkerne igen at faa Ram paa ham ved at æske Tingsvidner baade ved Ods og Tuse Herreders Ting om, hvad han havde solgt til Bønderne. Borgmester Peder Eskilsen fik saaledes 27. April 1594 et Tingsvidne fra Tuse Herred⁶, hvori oplystes, at Tolderens Skipper, Claus Tysk, havde ligget »neder ved Auffdebue Strand« omkring St. Mortens Tider og solgt Salt til Bønderne. Deres Udsagn synes at vise, at Claus ikke vilde sælge ringere end 1 Td. ad Gangen, men saa fandt de paa at dele. En Mand fra Løsserup købte »selvtredje« en Td. pakket Salt og styrtede den i en Sæk, og saa delte de det hjemme, og saaledes gjorde mange; det kom langt omkring. Per Skrædder i Kisserup paastod, at han ogsaa havde købt i Skæppet af Claus »og ydte hannom Byg igjen«.

Derefter indstævnede Holbæk og Nykøbing i Fællesskab Toldskriveren for Kongens Retterting, Datidens Højesteret.

Vor By repræsenteredes af Borgm. Peder Eskilsen og Raadmand Jens Kræmmer, Nykøbing af Borgm. Søren Jakobsen og Byfoged Jeronimus Hansen. De hævdede, at Niels Henriksen, trods Kongens Brev til ham, vedblev at »handle og vandle« med Bønderne. Han svarede med at berette om Borgernes Overfald paa hans Skibe og fremlagde Landstingsdommene fra 1592. Peder Eskilsen bød ham velkommen, hvis han vilde søge Holbæks Havn med sit Skib, i Stedet for at ødelægge Byernes Handel. Dommen (28. Maj 94) blev en Stadfæstelse af Landstingsdommene; baade Toldskriverens og Helsingørborgernes Privilegier skal staa ved Magt, men Kongen forbeholder sig Ret til at forandre de sidste, »som Vi kan tænke kan være gavnligt og lideligt for Vore Købstæder«¹.

Og den Forandring kom omgaaende, for allerede den 4. Juni fik Borgerne i Helsingør Kongens Brev om, at eftersom de har misbrugt deres Privilegium af 1566, saaledes at de »indløber i adskillige smaa og ulovlige Havne i Isefjord og . . . udsælger adskillige Slags Varer . . . og derved gør Vore Undersaatter i . . . Nykøbing . . . og Holbæk stor Forhindring og Forprang . . .«, saa forbyder Kongen nu den Handel; de maa gerne som hidtil købe »til deres Huses Behov«, men de skal »indløbe i de store Havne, enten . . . Nykøbing eller . . . Holbæk og der handle«².

Resultatet blev altsaa en delvis Sejr for Isefjordsbyerne. I vore Havneregnskaber for de følgende Aar finder vi da ogsaa mange Skibe fra Helsingør nævnt, ogsaa Niels Henriksens.

TORVE- OG MARKEDSHANDEL. Med stor Energi værge de Holbæks Byraad om Byens Købstadret. Torv og Skibbro skulde respekteres som de eneste lovlige Handelssteder paa Egnen. At Raadets Medlemmer selv var Kræmmere, gjorde dem naturligvis ikke mindre vaagne og interesserede.

Kampen førtes ikke blot til Søs men ogsaa til Lands. Meget oplysende er følgende Episode. Den 11. Aug. 1597 kørte begge Borgmestrene ud til Merløse Herredsting og lod læse Kongebreve om, »at ikke nogen Kræmmer, Præster, Fogder,

Bønder eller Bønderdrenge skal befatte sig med noget Købmandsskab paa Landsbyerne med Salt, Jern, Tjære, Korn . . . kgl. Majestæts Borgere i Holbæk til Skade og Afbræk«. Borgmestrene advarer og truer med Straf og Varernes Beslaglæggelse. Der udtages Stævning mod Anders Kræmmer i Aagerup, Thomas Godtkøb med hans Tjener Søren Kræmmer i Sonnerup, Simon Kræmmer i Ugerløse, Niels Skomager i Grandløse, Hans Strangesen i Snævre, Mikkell Kældersvend i Vedde og Per Godtkøb i Ugerløse¹. Det drejer sig altsaa ikke om almindelige Bissekræmmere, det er Folk med Bopæl her paa Egnen; den ene holder endda Repræsentant, og to af dem har et smigrende Tilnavn. Med Kramkiste paa Nakken eller til Vogns drog de om i Landsbyerne og sjakrede; naturligvis generede denne Konkurrence Holbækkøbmandene.

Men de omløbende Kræmmere optraadte ogsaa inde i selve Byen; ikke blot paa det Marked, der fra gammel Tid holdtes et Par Dage om Sommeren, men ogsaa til Hverdag dukkede de op, meldte sig hos Øvrigheden og svarede nogle Skilling i Afgift for Tilladelsen til at handle her i indtil 3 Dage (S. 109).

I Byens Regnskaber fra Aarene omkring 1600 træffer vi saaledes »en Kvinde af Roskilde, som laa til Herberg hos Peder Skomager og solgte Lys«, Kjeld Kræmmer fra Næstved, Staffen Kræmmer i København, »som stod paa Gaden med hans Kram«, en Kvinde, som havde nogle Huer at sælge; en Humlekræmmer fra Brunsvig, en fra København, en Rokkekræmmer o. a. Her kom ogsaa Skotter; 1608 nævnes to, og 1616 gik to Skotter »om i Byen med Safran og andet Urtekram«.

Det blev efterhaanden Byens Købmænd for meget, og 27. Febr. 1609 blev derfor — som det hedder i Holbæk Byes Bog — »samtykt af Borgmestre og Raad, at efter denne Dag ingen fremmede Kræmmere skal gaa her udi Byen med Kramgods«; Humlekræmmere maa dog blive her en halv Dag, de skal »staa midt paa Gaden«, og bliver de her længere, skal Godset tages og føres op til Raadhuset². Det viste sig dog

snart, at disse Forbud var vanskelige at gennemføre, vel især fordi mange af Borgerne gerne handlede med de Kræmmere, som »huserede« (gik om) i Byen.

Saa lykkedes det Raadet samme Aar, 1609, at gennemføre to overordentlig vigtige Reforme. De forestillede Kongen, at Holbæk savnede en fast Torvedag, paa hvilken Bønderne kunde komme ind med deres Varer, og Christian den Fjerde bestemte derefter den 21. Juli, at der hver Onsdag maatte holdes »almindelig Akseltorv« i Holbæk, og han befalede Bønderne i Merløse og Tuse Herreder at komme ind den Dag med det Smør, Korn, Slagtefæ, Huder, Ved og andet, de har at afhænde, og der paa Akseltorvet drive Handel med Borgerne, der skal være forpligtede at holde Klæde, Humle, Jern Salt og andre Købstadvarer fal til en rimelig Pris¹.

Og næste Dag, den 22. Juli, udgik et andet Kongebrev om, at Holbæks aarlige Markedsdag, der hidtil var holdt i August, for Fremtiden skulde være St. Galli Dag, den 16. Okt., da den Tid var Bønderne mere belejlig².

Onsdagen som Torvedag og en Markedsdag omkring den 16. Okt. er altsaa Bestemmelser, der forlængst har kunnet holde 300 Aars Jubilæum.

Borgmester Jens Sørensen gik op til Christopher Packs og gav ham en Rigsdaler »for Holbæks Marked at lade skrive i Almanakken«³, og Kæmneren noterer »til Holbæks første Marked holdt jeg 4 Karle paa Byens Vegne, fik hver et Maaltid Mad og Øl«⁴. De skulde holde Styr paa Markedsgæsterne. Der var tit Spektakler; nogle Eksempler skal senere blive meddelt.

BRO OG SKIBSFART (til 1623)⁵. I Sundtoldregnskaberne⁶ forekommer fra 1560 hvert Aar eet eller flere Skibe paa Fart til eller fra Holbæk; det er Hamborgere eller Hollændere, som paa Tilbagevejen fra Østersøen løber herind efter en Kornladning, og det er Skuder fra Rostock og Lybæk, der har hentet Malt eller Byg hos Holbækkræmmerne. 1561 omtales i et Kongebrev »en Hamborger, der ligger ved Holbæk«, og som skal løbe til Holland med det Korn, Skipperen har købt⁷.

Vort ældste bevarede Regnskab er »*Walter Weffuers Regenschaff paa Broe penche* fra thend 4. Xembris 94 och till thend 24. Nouembris 95«¹. Sandsynligvis har Antallet paa Skibe været i stærk Stigen siden ca. 1590. Det medførte større aarlige Reparationsudgifter; Kæmneren noterer stadig i 90'erne Udlæg til Jernbolte, til nye Pæle, til »dem der bukkede Pæle« og lign. Saa har man rimeligvis fundet det retfærdigt, at de, som brugte Broen, ogsaa bidrog til dens Vedligeholdelse, og derfor blev — vistnok fra 1594 — *Walter Væver* sat til at opkræve Havnepenge af de fremmede Skibe, som anløb Broen. Han byggede sig et Hus lige ved den (Børsen?) men efter at have virket et Par Aar, fratraadte han, for dog paany 1608—16 at vende tilbage i Stillingen.

Hans Regnskab begynder med, at han den 4. Dec. afkræver to Skippere fra Kullen og Gilleleje hver 2 Skilling. Vinteren igennem er der ingen Fartøjer ved Broen; først den 8. Marts betaler en »Jydeskude« og en »Landskrone-Baad« (begge med saltet Sild) hver 4 Sk. Og saa følger Sommeren igennem en Del »Skuder«, »Krejere« og »Baade« samt et enkelt »stor Mersskiff«, med Varer som Sild, Salt, Tømmer, Slibesten, Brænde, Kalk o. l. Der oplyses intet om Ladningens Størrelse, ej heller om Varer, som udføres fra Byen; det hele er yderst primitivt.

Medens Byskriveren, *Thomas Landt*, fra 1598 til 1606 (08?) varetog Embedet som Tilsynsmand ved Broen, kom der imidlertid mere Plan og Orden i Regnskabet, saa at en Del Oplysninger lader sig uddrage af det. Vi vil i denne Omgang tage Tidsrummet til 1623, da Broen fik sin næste større Udvidelse.

SØSLING fra Stettin 1582, fundet paa Jagtvej i Holbæk for et Par Aar siden. (Holbæk Mus.)

Antallet paa Fartøjer varierer stærkt fra Aar til andet. 1594—95 var det 53, men 1600—01 nede paa 37, 1605—06: 35, saa stiger det til 47 i 1610 og 67 i 1616, for saa igen at falde til 38 i 1620. Tallene er sikkert for lave; her mangler nok en Del afgiftsfri Skibe, Borgernes egne Skuder, og dem, der stak af uden at betale. Men sæt-

ter vi Besejlingstiden til 40 Uger om Aaret, saa viser Tallene dog, at der gennemsnitlig kom en Skude til Broen hver femtesjette Dag.

Som Regel opgives kun Skibets Hjemsted. De to Tredjedele er danske, mest Smaaskibe, men dog et Vidnesbyrd om den store Opgangstid, der nu er inde for dansk Handel. Af fremmede Skuder er de fleste fra Norge (i 1610: 17), og enkelte fra nordtyske Havne. Antallet paa Hollændere er i stadig Stigen; i Løbet af 1500'ernes sidste Halvdel paafører de Hansekøbmændene en saa skrap Konkurrence, at det meste af det danske Kornoverskud gik til Nederlandene, hvor Amsterdam efterhaanden blev Hovedoplagsplads for europæisk Kornhandel.

Skibbroregnskabet nævner i de fleste Tilfælde Skibenes Last, men sjældent dennes Størrelse. De mange jyske Baade kom med Sild, ferske eller saltede, Aal, »Fisk«, og Kalk. Af sjællandske Havne var Helsingør og København de to, Holbækkerne mest stod i Handelsforbindelse med. Helsingørjagterne bragte Sild, Tørfisk, Øl og Salt, og de tog Korn med tilbage, 3—5 Læster ad Gangen; en af dem gav 1601 8 Skill., »for hans Skude laa her i Vinterhavn«. Københavnerne var større Skibe, som indladede Korn. 1600 var her et, som ikke kunde gaa ind til Broen, man maatte sejle Sækkene ud i Baade. 1606 afgik et andet herfra med 20 Læster Korn.

Enkelte »Skaaningbaade« fra Helsingborg, Landskrone, Kullen og Baastad forekommer stadig i Listerne; deres Last var gerne Sild, undertiden Slibesten og Møllesten. Ogsaa Skipperne fra Kattegatsøerne, især fra Samsø, var hyppige Gæster. De hentede Kalk fra Jylland, Øl fra Aarhus eller Rostock, og tog et Par Læster Korn med herfra (1 L. Byg = ca. 40 Tdr.¹).

Skibene fra Norge og Halland kom med Tømmer og fik Byg i Stedet; deres Hjemsted opgives som »Hermonsund« (?), »Opslo«, »Kongelle« (Kongshelle), »Odewold« (Oddevald, nu Uddevalla), »Kalsund« (?), Laurvig, »Staffanger« og Frederikstad. Ofte noteres de blot som »Norbagger«. Lasten betegnes som Tømmer, Ved, Fjælle, Lægter og Deler.

De største Skibe var Tyskernes og Hollændernes. Der kom kun et Par af dem hvert Aar, men de rummede til Gengæld 3—5 Gange saa meget som de danske Smaaskibe.

Tyskerne var især fra Lybæk, Rostock, Stralsund og fra Emden i Østfrisland. »Lybske Bertel« var en flittig Gæst; han kom med Jern, Tjære, Hør og Hamp; i Stedet indladede han Byg, Huder og Skind. Øresundsregnskabet 1601¹ nævner, at Hans Dase fra Lybæk den 22. April passerede paa Vej fra Holbæk med 300 Faareskind, 13¹/₂ Deger (135) tørre Huder og 7¹/₂ Læster Byg. 22. Aug. var Hans paa Vej til Holbæk med 2 L. Tjære, 1¹/₂ L. »Ossemund« (Raajern), 11 Skippd Stangjern, 10 Skippd Bly, 5 L. Salt m. m. »lybsk Gods«. Og den 16. Sept. er Skipperen paa Hjemvejen fra Holbæk med 3¹/₂ Deger saltede Huder og 2 Tdr. Smør. Den 14. Okt. samme Aar styrede en anden Lybækker, Jochim Witte, herved med forskellige gode Sager til vore Kræmmere: 7 Skippd Stangjern, 2 L. Øl, 10 Skippd Bly, 2 L. Salt, 8 Stkr. groft Klæde og et stort Parti Hør og Hamp. En tredje Lybækker, Didrich Katter, var her ligesom Bertel og Hans ofte flere Gange om Aaret.

Rostockerne kom naturligvis især med deres berømte Øl. 1601 bragte et enkelt Skib hele 10 Læster (ca. 120 Tdr.) til de tørstige Holbækkeres Vederkvægelse. 1596 klager en Rostocker — gennem Hertug Ulrik af Meklenborg — til Kongen over Peder Rasmussen i Holbæk, som ikke vil betale 28 Daler, han skylder for Øl, og Kongen giver derefter Borgmester og Raad² en skarp Ordre til »uden vidtløftig Rettergang« at skaffe Tyskeren sin Ret. 1607 kommer der en lignende Ordre i Anledning af, at Albrecht Mehls i Rostock kræver sit Tilgodehavende hos en Holbækborger³. — 1616 strandede en Skude med Rostockerøl paa Odsherreds Kyst, 8 Læster bjærgedes, mens 16¹/₂ Læster »blev Vrag«; det er forstaaeligt, at Nykøbingmændene skyndte sig ud til Strandingsstedet.

Skibene fra Emden indladede gerne

SØSLING fra Rostock (1550—62), fundet ude paa Eksercerpladsen 1914. (Holbæk Mus.)

Byg eller Malt. 1610 hedder det om en Bojert derfra, at den »indskebde 13 $\frac{1}{2}$ L. Malt her for Byen; det andet skibede de fra Kalundborg«.

Hollænderne løb gerne herind efter en Kornladning efter andetsteds at have losset deres Gods; af Havnetakstens Størrelse ses, at det er store Skibe, det drejer sig om. Folk som Gert Hollænder og hans Landsmænd Reinholt og Lambert var kendte Personer paa Skibbroen og oppe i Købmandsgaardene; 1620 kom de to første Hollænderskibe i April, i Maj Reyer Frederichsen Hollænder, i Juni Jacob Cornelesen Hollænder, i Oktober Albritt Cornelus Hollænder, og i November var Reyer her igen.

Undertiden køber de deres Korn af Egnens Herremænd. Det er i det hele interessant at se, hvorledes disse efterhaanden vænner sig til at bruge Holbæks Havn. 1594 kom der en Krejert fra København med Tømmer til Birkholm (Løvenborg), og kort efter en Skude med Kalk. 1610 laa her en Københavnerjagt og tog Rug ind fra Torbenfeldt, en Hollænder indladede Malt ude fra Aastrup, og Hagestedgaards Bønder kørte Kanslerens (Chr. Friis) Korn ud paa Broen til Mikkel Vibes Skib. 1616 udskibede Holbæk Slots Ridefoged, Jacob Kuhr, et Parti Malt til en Hollænder. Borgmester Mikkel Vibe i København, en af Tidens største Handelsmænd, havde ofte sine Skibe i Holbæk efter Korn.

Byens Købmænd nævnes jævnlig i Regnskaberne, især Borgmester Jens Sørensen (Kræmmer), han importerer Salt, Fisk og Træ, og han sælger Korn til Hollænderne. Andre Kræmmere var Mogens Christensen, Henning Brunsvig og Claus Mortensen; alle tre blev senere Borgmestre i Byen. Baade Jens Kræmmer og Claus ejede selv Skibe. Iøvrigt nævnes der endnu ingen Holbækskibe i Regnskaberne; de var nemlig afgiftsfri; men i Sundtoldlisterne noteres næsten hvert Aar nogle Skuder med Hjemsted i Holbæk.

Det skete, at en Skipper lagde til ved Broen og fra Dækket falbød sine Varer til Borgerne; det var ikke velset af Kræmmerne oppe paa Gaden. Især var man paa Vagt over-

for Udlændinge, som for en Tid vilde slaa sig ned i Byen og tage Borgerskab. I Raadhusarkivet havde Borgmesteren liggende 3 Kongebreve fra Juni 1594, hvori der advares mod saadanne »udlændiske«, som vil være Borgere »en stakket Tid og bruge deres Handel med Kornkøb og andre Varer og siden drage ud af Riget igen, naar de har Pungen fuld«¹.

I de ældste Regnskaber er Havnepenge (af Skibet) og Bropenge (af Ladningen) blandet sammen; Walther Væver og de andre Brofogeder maa vel have haft en Takst at beregne efter, for »en liden Sildebaad« svarer kun 4 Sk., de større norske Skibe giver 8 Sk., men Hollænderne maa ofte ud med flere Dalere i Afgift af deres Kornlast.

Broens Indtægter i disse Aar (1594—1623) varierer stærkt, men er, saa vidt man kan skønne af den primitive Regnskabsføring, i Opgang. I 1597 gjorde Walther Væver Regnskab for »Bropenge« fra $\frac{1}{12}$ 94 til $\frac{7}{3}$ 97, ialt 14 Daler 1 Skilling, altsaa ca. 7 Daler pr. Aar. 1621 var Indtægten $18\frac{1}{2}$ Dlr. 1 Mk. 7 Sk., og for 1622 endogsaa 53 Daler.

Overskudet blev sjælden ret stort; Udgifterne til Broens Vedligeholdelse slugte det meste. 1603 »flyr to Mænd Broen, som var sønderslaget« (af Is), 1603—04 fornyes et af Brokarrene, 5 Sejerøskuder afgiver Ballaststen, som kastes i Karret; Laurits Tømmermand jævner Stenene; det varede 6 Dage, og meget Øl blev drukket. Broen ejede en Kran og en »Rendebuk« (Rambuk); begge Apparater krævede stadig Reparationer. Men der blev ogsaa undertiden taget Penge af Havnekassen til Formaal, der ikke direkte vedkom Broen. Det var maaske rimeligt, at den betalte Istandsættelse af »den Stenbro vesten i Byen«, det drejer sig vel om Kørevejen ud paa Broen, Havnegade. Samme Aar (1598) »fik Jens Kræmmer Borgmester 15 Mk. til at lade gøre et Halsjern«, der udbetales Penge til Tingskriveren for en Dom og et Tingvidne (sikkert i Anledning af Sagen mod Landsbykræmmerne, Side 167), og Bysvenden faar 20 Mk. i Løn. Men mærkeligere er det, at Broen i 1598 betalte »efter Jens Borgmesters Befaling for det Øl, Borgerne drak den Dag, de blev mønstret«, og for Oprensning

af Bysøen, da 40 Læs Skarn blev aget bort. Eller for Claus Badskærs Sengetæppe, der blev væk paa Frederiksborg.

Det er ikke helt klart, hvorledes Opsynsmanden, Brofogeden, lønnedes. 1611 fik Walther »8 Mark i sin Løn«; da Jakob Hansen i 1620 fratraadte Bestillingen, var der 29 $\frac{1}{2}$ Dlr. i Kassen, de 24 overtog Eftermanden, men Resten bevilgede Raadet Jakob »for hans Umag«. Undertiden faar Brofogden Penge til et Par Støvler.

Hans fornemste Opgave var naturligvis at opkræve »Bropenge« af Skipperne; sommetider stak de af uden at betale, og nogle ydede Afgiften i Varer, som da en Københavner »kastede i Skibsbryggen to Baadefulde af Sten for Bropenge«. 1612 havde Walther »givet Ellitzes Baadsmand, som roede mig ud til Hollænderskibet, for han vilde ikke give Bropenge, for Ellitze havde fragtet ham, 4 Sk.« Damen er Jens Kræmmerens Enke; hun førte hans store Forretning videre.

— Den her behandlede Periode, Christian den Fjerdes første 30 Regeringsaar, var for de danske Byer en god Tid; vore egne Købmænd klarer sig efterhaanden bedre og bedre i Konkurrencen med de fremmede, den danske Handelsflaade vokser, og i de fleste Søkøbstæder foretages der Nybygninger og Udvidelser af Skibbroerne. Ogsaa vor lille By tager Del i Udviklingen.

SLOT OG LENSMÆND 1608—42. En Maaned efter Hr. Christophers Død fik Ebbe Munk paa Antvorskov og Peder Basse paa Roskildeggaard Ordre (6. Juli 1608) til at være til Stede, naar Packs' Arvinger overleverer Slottet til den nye Lensmand, *Anders Dresselberg*¹; de skal optage en Synsforretning over Bygninger, Ladegaardene og Skovene og give Hr. Anders en Kopi deraf². Denne Vurdering findes desværre ikke; den kunde ellers have givet os lidt Besked om Slottets Tilstand. Samme Dag udstedtes Kongens »Følgebrev« til Bønderne i Lenet om at lyde ham, og den 8. fik han sit Forleningsbrev (fra 1. Maj at regne) paa Holbæk og Igelsø Len³.

Han skulde svare 245 Dlr. i aarlig Afgift af den visse Indkomst og

af Slottets Avl og anden Fordel, men maa beholde 10 % af de uvisse Indtægter, og have fri Olden til Ladegaardens Svin i Kronens Skove. Han skal »tjene Riget med 2 geruste Heste«. — Først den 13. Aug. 1610 fik Mogens Packs »Kvittansarium« for sin Faders Regnskaber, alt var klargjort og afregnet¹.

Holbækkerne kendte nok deres nye Lensmand; han boede ofte paa sin Gaard, Vognserup, og kom af og til herud; en Mand paa 65 Aar, med en lang og hæderlig Løbebane bag sig, Studieaar ved tyske Universiteter, derefter nogle Aar i Kancelliet, 1582—90 Landsdommer i Sjælland, 1585 forlenet med Krongods i Tuse Herred, 1597—1606 Lensmand paa Aalholm og derefter 1608—13 paa Holbæk.

Der blev Arbejde nok for den nye Slotsherre baade hjemme og ude i Lenet; meget var forsømt i Packs' Alderdom. I 1610 meddelte han Kong Christian, at Slottets Bryggershus er meget »bygfældigt«, og fik derefter 10. Okt. Ordre til at bryde det ned og genopføre det næste Vaar; dertil maa anvendes 150 Dlr. af Lenets Kasse².

Samme Aar (1610—11) havde Anders Dresselberg ladet udføre en nødvendig Reparation af »Grunden under den ene Ende under Borgestuen, som løb ud i Graven, saa at Huset var nær gaaen i Graven«. Og Niels Tømmermand fik 8 Mk., »for han tog et stort Hemmelighed ned, som stod paa Støtter ved Gæstekammeret og vilde falde i Graven, og hug det op igen«³. Det drejer sig om et »W. C.«; disse »Hemmeligheder« prydede gerne Slottenes Ydermure som smaa Karnapper uden Bund, aabne ud over Voldgraven! Den maa have duftet lifligt i stille, varme Sommeraftener.

Et Loft, som »faldt neder i Taarnet i det store Stenhus«, og en Trappe herved blev ogsaa istandsat af Niels⁴.

I 1611 rejstes derefter det nye Hus, der bl. a. skulde rumme Bryggerset og nogle Værelser; det laa paa Slotsbak- kens Nordside, uden for Stenhuset, opførtes af Bindingsværk, 16 Bindinger stort, og tæktes med Tegl. Materialerne leveredes af Byens Købmænd: Christen Rasmussen 16 Tylter Tømmer, Borgm. Claus Mortensen 3430 Tagsten og 6100 Mursten, Ellitze Jens Borgmesters 10 Lispd. 4 Skaalp. Jern. Jens Murmester

og 2 Svende samt Niels Tømmermand bygger Huset, 2 Lerklinere ordner Lervæggene, Peder Graver og hans Kvinde har Jordarbejdet, Anders Glarmester, Jens Snedker og Hans Kleinsmed tager sig af Vinduer, Døre, Laase m. m., og Laurits Steensen lægger 54 Favne Bro i og udenfor Huset¹.

Et Kongebrev af 22. Jan. 1609 havde bemyndiget den nye Lensmand til at istandsætte Kronens Vandmøller i Merløse og Nr. Jernløse²; til den sidste leverede Ingeborg Sanders i Holbæk et stort Parti Tømmer 1612, og Peder Rasmussen forskrev fra Skaane nogle Møllesten, 6 Karle slæbte dem i Land, da de kom med en Landskrone-Baad her til Skibbroen; de to Sten kørtes ud til Merløse Mølle, og to andre blev lagt ind i Slottets Vandmølle, som i 1612—13 helt ombyggedes, »da den tilforn var aldeles øde«³. Den laa ved Voldgravens nordøstre Hjørne, et lille Bindingsværkshus med et Vandhjul og en Kværn. Drivkraften var Slotsgravens Vand, der havde Tilløb fra Slotssøen (nu Eng og Gartnerhave), Mads Graver grov nogle lange, 3—4 Al. brede, Grøfter, der førte Vandet helt oppe fra »Roelszmoose« i Fogedmarken, tæt ved Kirkebjerg, og fra Riffelhaven med »Fald og Nederløb til Mølle-søen« og ind i Voldgraven. Den største Rende var 83 »Roder« lang, ca. 260 m. Tre Steder anlagde Mads Dæmninger til Regulering af Vandstanden, den ene laa »ovenfor Ladegaarden«. Fra Slotsmøllen løb Vandet under en Bro ud i Fjorden; denne Landevejsbro blev ogsaa gjort grundigt i Stand i 1612—13.

— Anders Dresselberg foretrak som Residens sikkert Vognserup for Holbæk Slot; til daglig har Slotsskriveren *Jakob Kuhr* nok passet Forretningerne.

I deres Tid fandt en eventyrlig Sag sin Afslutning, Forfølgelsen af den stridbare *Peder Smed* i Bukkerup, som huserede saadan paa sin Egn, at Kongen 1604 befalede Christopher Paeks at fængsle ham paa Slottet; det lykkedes ikke at faa fat i ham, 1609 dømtes han fredløs, og 1610 fik Anders Dresselberg Ordre til »at eftertrage en fredløs Kumpan ved Navn Peder Smidt og lade ske Eksekution over ham«. Under den derpaa følgende Jagt blev Smeden endelig dræbt⁴.

— Den 12. Sept. 1613 døde Anders Dresselberg; i Kundby Kirke, hvis Altertavle bærer hans Vaaben (1612), ses endnu

Mindetavlen over ham og hans to Hustruer; Enken, Karen Skinkel, overleverede næste Foraar Slot og Len til *Jørgen Daa*¹, der fik sit Forleningsbrev 2. Maj 1614, en fynsk Herremand, der siden 1607 havde tjent som Orlogskaptajn, i Kalmarkrigen Admiral for den Eskadre, som blokerede Elfsborg. 1611 kæmpede han mod den svenske Flaade, erobrede 6 Skibe, overvintrede i Kalundborg og genoptog næste Aar Blokaden af Elfsborg, der snart efter overgav sig til den danske Hær. Til Løn for god Tjeneste fik Jørgen Daa Holbæk Len, men han opholdt sig vistnok ikke meget her; som Admiral laa han hver Sommer ude paa Togt. I 1616 beordredes han saaledes op langs Norges Kyst og videre til Færøerne og Island for at passe paa Sørøvere og udlændiske Hvalfangere; 1617 førte han en Eskadre med Kong Christian om Bord til Norge.

Da Kongen i Febr. 1619 ventede Gustav Adolfs Besøg i Halmstad, sendte han Jørgen Daa med nogle andre Adelsmænd ud for at tage mod den svenske Konge; paa Vejen gjorde de Ophold i Eldsberga Præstegaard, og her døde Admiralen den 6. Februar. Vi kender ikke de nærmere Omstændigheder ved Dødsfaldet. En af hans Venner, Skibsbefalingsmanden Jens Munk, sørgede for, at han blev begravet med al Hæder i Eldsberga Kirke², Kongen lod hans Gods registrere og gav hans Børn en Formynderskab³.

Men der findes endnu i den hallandske Kirke en Mindetavle, hvis Indskrift beretter⁴:

»A^o 1619 haver ærlig og velb. Frue, Fru *Karine Pucks* til Eriksholm givet dette Alterklæde til IIsbjerg Kirke til en Ihukommelse for hendes gode Ven, som her er begravet i Kirken, ærlig og velb. Mand, Salig *Jørgen Daa*, kgl. Majestæts fordums Skibshøvedsmand og Befalingsmand paa Holbæk, som døde d. 6. Febr. 1619 her i Præstegaarden, da han med menige Adelsskab var opdragen at tage imod Kong Gustavum af Sverige, som da besøgte kgl. Majestæt af Danmark i Halmstad, den gode Gud give hannem en glædelig Opstandelse!«

Alterklædet er forlængst gaaet til, men ved Siden af Tavlen hænger endnu Jørgen Daa's Kaarde. Han var Enkemand, og Fru Karen var siden 1625 Enke efter Erik Vasspyd, Eriks-holms Grundlægger, saa det er rimeligt at antage, at det har

været deres Tanke at indgaa Ægteskab; paa en smuk og rørende Maade har hun i den lille svenske Kirke bevaret Mindet om deres Venskab¹.

— Næste Holbæk-Lensmand blev *Eiler Urne*² til Aarsmarke, men kun fra 1. Maj 1619 til 1. Maj 1620, saa fik han Bratsberg i Norge i Stedet. Og efter disse tre Mænd af gamle danske Slægter, Dresselberg, Daa og Urne, fulgte saa igen en indvandret Tysker med det imponerende Navn *Alexander zu Rabe vom Papenheim* til Liebenau (i Bøhmen), f. 1563 i Brunsvig, en betroet Hofembødsmand, Kammerjunker hos Dronningen³. Hans Forleningsbrev (med Tiltrædelse pr. $\frac{1}{5}$ 20) var som de tre foregaaendes, med aarlig Afgift paa 245 Dlr., men ændredes noget $\frac{30}{4}$ 1622⁴.

16. Juni 1620 kom Mogens Packs, Lensmand paa Roskildegård, og Frederik Reedtz fra Tygestrup (Kongsdal) herud paa Slottet for at optage en Synsforretning⁵ over det i Anledning af Skiftet. De beretter, at det søndre Hus, hvori Fruerstuen og Slotsporten findes, samt det vestre Hus er byg-fældige; »det norderste Hus, som Salig Anders Dresselberg har ladet bygge, findes vel ved Magt«. Stegershuset — vel den østre Længe — er brøstfældig paa Taget. Broen over Graven er nyopført af Eiler Urne. Taarn og Stenhus omtales ikke, medmindre Stenhuset skulde være »det vestre Hus mellem fornævnte Hus (Bryggerset) og Stegerset«, en temmelig uklar Opgivelse.

Noget Inventarium til Overtagelse fandtes ikke; derimod afleveredes en Jordebog over Lenets Gods og over det gejstlige Gods, et Register over de Breve, der var paa Slottet, samt 36 Tingbøger.

I Staldgaarden mellem Slot og By omtales »den gamle Stald«, som var teglhængt, og »det andet Staldhus«, hvis Halmtag var meget øde. Møllen »findes vel ved Magt«. Derimod var Bygningerne paa Ladegaarden brøstfældige, undtagen »den mellemste store Lade«.

Til Slottet hørte af Skove kun »Holbechs Lund« og »Skarred«; denne sidste laa ude ved Skarritsø.

Ligesaa lidt som sine Forgængere brød Hr. Alexander sig om at residere paa Holbæk Slot. Det var for ringe en Bolig, gammeldags og forfalden. Han foretrak sin egen Gaard, Sne-
dinge (tæt ved Holsteinborg). I et Brev af 2. Marts 1625¹ bad han Kong Christian om Lov at bo hjemme, mod stadig at tilse Holbæk Slot og Len; han forklarer, at alle Slottets Huse er bygfældige; Bryggerset er det bedste, men nylig faldt et Stykke

af Stenhuset ned og ødelagde noget af det; Vinterstormene har revet Huller i Tage og Vinduer, saa her er ikke farefrit at bo mere. Ogsaa Ladegaarden er slemt forfalden, »og i den store Storm i Vinter blæste den store Kornlade om«. Han forsikrer, at han stadig har bødet disse Skader, saa godt han kunde; det klogeste vilde dog være at bryde det hele ned og bygge nye Huse. Christian den Fjerde, som i den Tid forberedte sit tyske Felttog, havde ikke noget tilovers for Holbæk Slot, i hvert Fald ingen Penge, saa Papenheim fik Lov at bo paa Sne-

Malet Dør- eller Panelfyldning fra Kundby Kirke med Papenheims og hans Hustrus Vaaben: A(lexander) z(u) R(aabe) v(om) P(apen) H(eim) R(egitze) G(rubbe) 1626. (Holbæk Museum; V. Hansen fot.)

dinge, han skulde blot tilse Lenet og vedligeholde — Lade-
gaarden.

Det var jo den, der gav Indtægterne. Da Lynet en Juni-
dag 1616 slog ned i et af Husene, blev det snarest genopført,
og den store Kornlade, der blæste om, rejstes ogsaa igen det
følgende Aar. Lensregnskabet 1627—28 oplyser nemlig, at
Borgmester Mogens Christensen forskrev Tømmer til den
fra Gotland, og Kronens Bønder leverede 84 Læs Halm til
Taget. I 1620—21 blev »den gamle Stald« i Staldgaarden
bygget om.

Samme Aar maatte et Par Kælderhalse, vel sagtens i Taar-
net, istandsættes; en Fange var nemlig brudt ud, en Mand
fra Svinninge, som havde holdt ulovligt Krohus med Spek-
takler og Manddrab. Han »entvigte« af kgl. Majestæts Jern
»og bortrømte med en Fjeder (Fodjern) paa om Nattetide«¹.
Under Krigen sad her i Kælderen i 6 Uger en Mand, som
havde udgivet falske Mønter, han endte i Jern paa Bremer-
holm; en lignende Skæbne led 4 Bønderkarle her fra Egnen
i 1626; de var taget til Soldat og skulde med deres Kompagni
sendes til Kongens Lejr i Tyskland, men i Slagelse stak de
af og rendte hjem; snart efter sad de i Papenheims Kælder².

I hans Lensregnskaber for 1620—22 nævnes en Hekserisag
fra Lenet; der betales Penge til 16 Mænd, som svor Kirsten
Smeds »til Ilden for Trolddoms Sag, og dog blev død i Fæng-
sel og siden blev brændt«.

Mange mærkelige Leverancer krævede Kongen af sine Lens-
mænd, fra Holbæk Len leveredes saaledes i 1618 2 Skpr. Hampfrø,
20 Par Sko, 200 Alen Sækkelærred, i 1620 skulde Hr. Alexander »handle
med nogle Spindekvinder om at spinde noget Hørgarn til Kongens
Behov«, 1627 rekvireres 150 Hakker, Skovle og Spader, 1628 50 Øltønder.
I Maj 1616 skriver Majestæten til Jørgen Daa, at han har hørt, at der i
hans Len skal vokse nogle gode Asparges; han skal derfor i rette Tid
indsamle dem og salte dem ned; de har nok været vellykkede, for et
Par Uger efter skriver Kongen fra Frederiksborg efter en ny Sending,
og i 1633 faar Gartneren paa Rosenborg Ordre til at sende en Svend
»hen till Holbech och derfraa hente Assparius och dem her udi Haf-
fuen forplante«. — Salpeter produceredes ogsaa herude; Holbæk og
Kalundborg Len havde i Fællesskab bygget en Salpeterlade i Dejvad i
Agnø Sogn.

Da Regeringen midt i Tyverne gjorde et Forsøg paa at afløse Bøndernes Hoveri og Ægtkørsel med en Pengeafgift¹, holdt Alexander Papenheim den 22. April 1623 Møde med Bønderne fra Merløse Herred og den 25. med dem fra Tuse Herred; de svarede, at deres Formue var ganske ringe, deres Gaarde smaa og Landgilden altfor høj, saa mere end 1 Rigsort aarlig pr. Punds Skyld kunde de ikke yde for Rejsers Afløsning. I sin Indberetning² opgav Lensmanden, at der til Slottet laa 102 Gaarde og Bol og 83 Gadehuse, og 5. Maj 1624 fik han Befaling til at tage Gaardmændene til Ægtkørsel og til Ladegaardens Drift; Husmændene skulde derimod være fri for alt dette mod at svare 1 Rdlr. aarlig til Kongen. Sidst paa Aaret kom Claus Daa (Dragsholm) og Axel Urne (Rygaard) her til Slottet for som kgl. Udsendinge at forhandle om Afløsningen; Sognefogederne og nogle af »de fornemste Bønder« var taget til Holbæk og forklarede, at Bønderne blev helt ruinerede, hvis ikke Husmændene som forhen maatte hjælpe til med Ægt og Hoveri, og disse hævdede, at de umuligt kunde betale den Daler; alle bad om, »at det maatte for Guds Skyld blive, som det af Arilds Tid været haver«. Lensmanden holdt med dem, og de to Kommissarier foreslog derfor, at alt her blev ved det gamle³. Hele Planen strandede iøvrigt snart efter.

Alex. Rabe v. Papenheim bevarede som gammel Hofmand Forbindelse med Kongefamilien, blev ofte sammen med andre ansete adelige tilsagt til at møde ved højtidelige Lejligheder. Et Par Gange nød han ogsaa den Ære at laane Kongen Penge under Krigen, 1626: 3000 Dlr. og næste Aar 2000 Lod Sølv. 1627 opgav han Holbæk Len og døde 1631. Han var gift med *Regitze Grubbe*⁴; deres Vaaben findes paa Altertavlerne i Tuse, Asmindrup og Buttrup, som er opsat i hans Lensmandstid. Deres pragtfulde Epitafium med Portrætfigurer ses i Ørslev Kirke.

Den ny Lensmand, *Mogens Packs*⁵, gamle Hr. Christophers Søn, var født 1577 paa Holbæk Slot; som Dreng blev han i 6 Aar opdraget sammen med Christian den Fjerdes Broder, Hertug Ulrik; siden var han i 1590—94 Prinsens Rejsekam-

merat paa en »Studierejse« til tyske Universiteter. Efter nogle Aars Tjeneste som Kammerjunker ved det brandenburgske Hof vendte Mogens hjem til Danmark, deltog i Kalmarkrigen og fik derefter et Par gode Len, Halmstad 1613—17, Roskildegård 17—27 og saa Holbæk og Igelsø Len i 15 Aar. Forlekningsbrevet (4. Febr. 1627¹) fra 1. Maj at regne var ligesom Papenheims (1622).

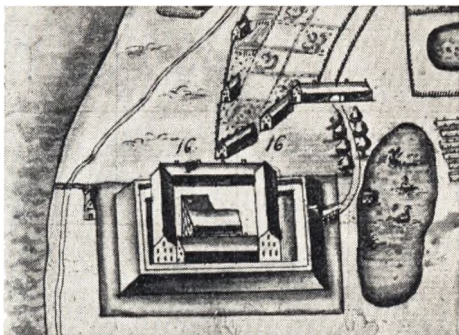
I Anledning af Overtagelsen kom Ernst Normand og Jakob Ulfeld hertil og optog en Synsforretning² (18. Maj 1627) over Slot og Ladegaard; de overleverer den ny Lensmand Arkivet og beskriver Bygningernes Tilstand:

Det »sønderste Hus paa Borgegaarden, som Porten gaar igennem, og Fruerstuen er udi« er nogenledes ved Magt, det »vester Hus« hælder ud til Voldgraven og maa rettes op; det »nordeste Hus, som Bryggerset er udi«, fejler ikke noget, men »det øster Hus med Stegerset er ganske bygfældigt og staar paa Stav«.

»Det store grundmurede Hus midt paa Borgegaarden samt det store grundmurede Taarn« er hvad Murværket angaar i god Stand, men Lofterne er øde, og hverken Tag eller Vinduer holdt vedlige, »efterdi at ingen af Lensmændene derudi skal have kunnet holde Hus i langsommelig Tid«.

Slotsbroen og Vandmøllen (3 Fag Hus) er vel ved Magt. Porthuset i Staldgaarden og det »andet Hus norderst i Staldgaarden« ligeledes.

Ude i Ladegaarden omtales syv Huse, hvoraf de fire synes at danne en firlænget Gaard; tre af Længerne er i overmaade slet Tilstand. »Det ene største Øksnehus« ser bedre

SLOTTET (i Udsnit af Resens Plan fra 1670'erne). Øst opad. Stemmer i Hovedtrækkene med Beskrivelserne fra 1620'erne; man genkender saaledes Slotsgaarden, Slotssoen, Gravene, Vandmøllen og inde i Gaarden Resterne af Stenhuset og Taarnet.

ud, derimod er det helt galt med Laderne; den ene er »nedblæst af stor Storm og Vejr«, og den anden er saa bygfældig, at der er sat Støtter til den.

Skovfogederne fra de to Skove Holbæk Lund og Skaret (Schered) var mødt og blev spurgt, om Papenheim havde hugget mere Træ end nødvendigt til Slottets Brændsel eller til Bygnings- og Hjultømmer til Lenets Bønder, hvilket de med Ed benægtede.

Denne Synsforretning giver bedre Besked end den førnævnte fra 1620, og det er vist de eneste Beskrivelser af Slottet, der findes. Men de suppleres udmærket af de Oplysninger, som Lensregnskaberne giver om Byggearbejder, især i Borggaarden.

— Mogens Packs var to Gange gift; hans første Hustru, *Sophie Glambek*¹, døde 1620 i Roskilde, og i 1626 ægtede han hendes Slægtning, *Berete Mund*². Naar han Aaret efter ombyttede det store Roskildelen med det langt ringere Holbæk, var det vel dels fordi han saa kom nærmere til sin egen Gaard, Torup (og siden blev Nabo til sin Søn, Christopher, der efter Karen Packs' Død ejede Eriksholm), men vel ogsaa fordi han ved mange Baand følte sig knyttet til Holbæk Slot og By, hans Barndomshjem.

I Modsætning til sin Forgænger tog Packs fast Bopæl paa Slottet; det var jo ikke nogen tidssvarende Bolig, og derfor foretog han i sine 15 Lensmandsaar den ene Udvidelse og Nybygning efter den anden.

Straks efter sin Tiltrædelse lod han Niels Tømmermand lave et nyt Brøndværk³ med Halvtag over, maaske den Egetræsbrønd, som 1904 fandtes ved Foden af Slotsbankens NØ Hjørne; den maa have staaet lige i Vandkanten; ad en Rende førtes Vandet ind i Slottet. I et Brev af 12. Febr. 1608 befaler Kongen, at da Overdelen af to af Slottets Huse er blæst ned og Laden væltet af Storm og Uvejr, skal Packs lade Bygningerne istandsætte og rejse Laden, men denne skal klines af Ler og have Straatag, alt med ringest mulige Bekostning⁴!

I Regnskabet 1629—30 nævnes en ny Dør i »det store Taarn«, og der betales for 100 Tagsten og 120 Ruder, »eftersom de af Guds Vejr og Vind var udblæste«; Skorstensfejeren fra Roskilde fejer Slottets 7 Skorstene i Fruerstuen, Køkkenet, Bryggershuset, Portkammeret, Dejestuen (Pigekammer, Mælkestue) og Borgestuen.

ØSTRE VOLDGRAV med den gamle Stenlægning (Se S. 43). Fot. 1896, mens »Slotsgaardens« Bindingsværklænger endnu stod. (Nationalmusæet fot.)

I 1630—31 opførtes et stort, nyt Hus paa Slottet, 25 Bindinger (Fag); vel sagtens i Stedet for den gamle Vestfløj, der var ved at skride ud i Graven. I Forbindelse med dette Byggeri staar vistnok et Brev af 17. Jan. 1631 fra Kongen til Mogens Packs; det hedder her, at det store Slotstaarn oven til er ganske ubrugeligt, mens det nedentil har hvalte Kældere; det kan befrygtes, at Overdelen falder ned og gør Skade paa de andre Huse og de Folk, som deri bor. Men nu har Lensmanden videre meddelt, at der til en Reparation af Holbæk Kirke behøves mange Sten, og Kirkeværgerne er villige til at paatage sig paa Kirkens Bekostning at nedtage Taarnet.

Det tillader Kongen, dog maa de kun tage det øverste, og for Betalingen skal Packs lade gøre nogle rummelige Kammerser i Taarnet, istandsætte Kældrene og lægge Tag op¹.

Maaske har Kirkevængerne ment, at de Sten blev for dyre, thi Lensmanden akkorderede samme Aar med Murer Hans Richmond (Reikmand) i Holbæk om 20 Sk. for hvert 100 Sten, han brød ned af Taarnet; de er nok blevet brugt til det førnævnte nye, store Hus.

1633 var det galt med Ladegaardens Huse; Packs indsendte et Synsvidne, der oplyste, at baade vestre Længe (12 Bind.) og østre Kohuslænge (12 Bind.) var øde og bygfældige og maatte helt bygges om, mens nørre Længe, »hvor Ladegaardsfolkene holder Hus«, og søndre kan nøjes med en Tagreparation. Kongen tillod 4. Marts, at Istandsættelsen foretoges, og d. 25. April, at Mogens Packs maatte aabne Toldkisten i Holbæk og deraf udtage de fornødne Penge. I samme Brev omtales Udgifterne til Opførelsen af en nedfalden Huslænge paa Slottet, vel den før omtalte Vestfløj².

De følgende Aars Regnskaber nævner kun mindre Arbejder paa Slottet, men saa kom i Aarene omkring 1640 de sidste større Byggeforetagender i dets Historie. Flere af de gamle Huse trængte til Afløsning, Lensmandens Privatlejlighed og hans Kontorer skulde udvides og moderniseres. Kongen gav sin Tilladelse, der kom Tømmer fra Norge her til Skibbroen, og i 1639 nedbrød man 35000 (!) af det gamle Taarns Munkesten.

I et Brev af 23. Maj 1639 tillod Kongen, at der af Lensindtægterne maatte bruges 3—400 Daler til Byggearbejderne³.

Det fornemste af de nye Huse var 18 Fag langt, to Stokværk højt, Bindingsværk med Tegtag, sikkert et smukt og stateligt Hus. Det har utvivlsomt afløst den gamle søndre Længe, Portfløjen eller »Fruestuen«. Denne omtales i Tingbogen 1639 som »nederbrudt«⁴, og Jens Snedker i Holbæk kvitterer senere for Betaling for at opsætte Skillerum »paa det sønderste ny Hus«⁵. Her indrettede Mogens Packs og Fru Berete deres nye Bolig; i de to Stokværk nævnes Kamre,

Forstuer, to Sale, adskillige Ovne og Kaminer, en Svalegang ind mod Gaarden og et Par »Lillehuse« ud over Graven. Under Huset laa »Svendekælder«.

En Tilbygning (i den vestre Ende?) paa 4 Fag, med en hvalt Kælder under, opføres samtidig og kaldes Lensmandens Kammer. Andre Nybygninger var 6 Fag Hus »mellem Fruerstuen og Taarnet«, med et Kammer og et Lillehus, og endelig en ny Borgestue (5 Fag) i Forlængelse af Stegerset i Østfløjen. Borgestuen stødte ogsaa op til Sydfløjen, hvor der til højre for Porten var Skriverstue, hvor Slottets Skriver og Ridefogeden residerede. Ikke særlig komfortabelt; et Tingsvidne ²⁹/₄ 1637 fra Tuse Herred¹ oplyser, at her intet var, »hvorudi Skriveren kgl. Majestæts Skatter, Regnskaber og Mandtaller under Lukkelse og Laas kunde have i Forvaring«; han mangler Skabe og Kister, men først i 1640—41 synes der at være indrettet et »Kontor«, sandsynligvis et vægfast Skab, til Arkivet; samtidig opstilles en liden Slagskive (Bord), nogle Hylder og et Sengested.

En helt paalidelig Anbringelse af Slottets Bygninger og Værelser lader sig næppe gennemføre; en Grundplan eksisterer desværre ikke. Foruden de allerede nævnte Lokaliteter omtaler Regnskaberne ogsaa Lensmandens Sengekammer, Gæstekammeret, Ridefogdens Kammers ved Skrivestuen, Jomfrukammeret, »Rustkammeret« m. fl.².

1635—36 havde Laurits Sten fra Holbæk lagt 45 Favne Stenbro fra »den nye Slotsbro« og ned til Staldgaarden; her opførtes 1639—40 en ny Kostald og næste Aar et stort Hus til Vognhus, Foderlo, Slagtehus og Mælkehus; Skorstenen i sidstnævnte byggedes af 1700 Sten fra det gamle Taarn. Her i Staldgaarden var vistnok ogsaa Lensmandens Ridehestestald, hans Vognhestestald og Gæstestalden.

Ude paa Ladegaarden opførtes 1633—34 et nyt Hus til Fæhus og Hestestald, Laurits Sten lagde Aaret efter 210 Favne Bro i det.

Det var, som man ser, ret omfattende Byggearbejder, Mogens Packs lod udføre i Aarene omkring 1640; som Borg eller

Fæstning havde det gamle Slot forlængst mistet enhver Betydning, hans Tanke var kun at skabe en nogenlunde anstændig og beboelig Lensmandsbolig.

— En Jordebog fra 1635—36¹ giver god Oplysning om Lenets Jordegods:

Merløse Herred: Merløse 8 Bønder og Søren Degn, Møllen og 6 Gadehusmænd, Aagerup 8 B. 1 H., L. Grandløse 1 B., St. Grandløse 2 B. 1 H., Algestrup 1 B. 1 H., N. Jernløse 2 B. 5 H., Møllen og Smedehuset, Bonderup 1 B., Kagerup 1 B. 2 H., K. Eskilstrup 4 B. 3 H., N. Eskilstrup 1 B. 3 H., Kvanløse 1 B., Stedstrup 4 B. 4 H., Mølleborup 2 B. og 1 Degn, Havborup 1 B., Smidstrup 1 B. 1 H., Langerød 4 B. og 4 H., Kirke Merløse 1 B., Ejlstrup 1 B., Ugerløse 1 Kleinsmed, N. Vallenderød 2 B. — Ialt 46 Gaarde og 31 Huse.

Tuse Herred: Gislinge 6 B. 5 H. Kundby Kirke 6 Skill. Penge. Sandby 4 B. 3 H., Svinninge 3 B. 3 H., Gudmandstrup 4 B. 1 H., Hjembæk 4 B. og Hjembæk Kirke 9 Skill. Penge, Hjembæk 5 B. 7 H. (og al Byen giver af Smedjen 1 Td. Havre), Jyderup 4 B. 3 H., Høed 4 G. 1 H., Torslunde 4 H., Gurede 3 G. 2 H., Dønnerup 1 G. 6 H., Bennebo 3 G. 8 H., Allerup 2 G., Uglerup 2 H. (?), Løsserup 1 H., Udby 1 H., Kisserup var 3 Huse, var alle øde for 10 Aar siden, Bognæs 2 øde, Tornved 1 Smedje. — Ialt ca. 43 Gaarde og 45 Huse.

Igelsø Len: Kvanløse 2 B. 1 H., Holløse 1 B., Nyrup 1 B., Mogenstrup 2 B. 1 H., Algestrup 3 B., Havborup 2 B.; ialt 11 Gaarde 2 Huse.

Under Slottet laa saaledes 100 Gaarde og 78 Huse, 2 Kirker, 2 Møller, 4 Smedjer og 2 Degneboliger.

Tallet ligger lidt lavere end i 1623 (S. 182), men ændres næsten hvert Aar, fordi Kongen og Omegnens Adelsmænd stadig mageskifter indbyrdes. For hver Bonde opgives i Jordebogen, hvad han skal svare i aarlig Afgift, overvejende i Naturalier. Men Bøndernes Vilkaar var saa slette, især i Aarene efter Kejserkrigen, at det var umuligt for Lensmanden at inddrive disse Afgifter efter Jordebogen. Adskillige Gaarde og Huse stod øde, Fæsterne var rendt fra dem, og der foreligger fra 1630—33 en Række Tingsvidner fra Merløse og Tuse Herreder², som Packs har ladet sin Ridefoged, *Hans Ribber*, optage for at vidnefæste, hvorledes Bønderne i de forskellige Sogne er »saa højt forskyldede, at de stunder til at blive øde, der-

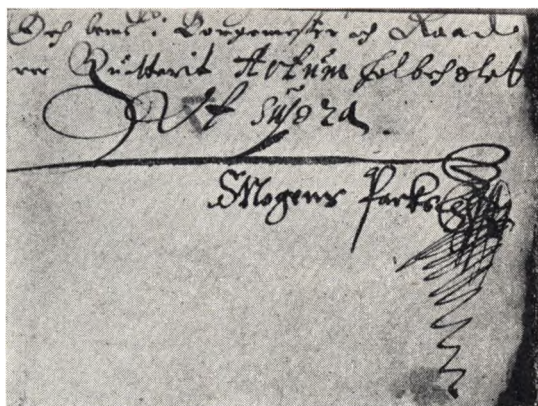
som de . . . ikke faar Afslag paa deres Landgilde«. Et Tingsvidne af 23. Okt. 1630¹ gennemgaar f. Eks. 26 Gaarde i Tuse Herred, hvoraf 9 var helt øde, 8 ikke bortfæstede, fordi ingen kunde være tjent med dem, kun 9 var fæstet bort. Kongen udnævnte saa Lensmændene paa Dragsholm og Kalundborg til at undersøge Forholdene her i Lenet; de foreslog en kraftig Nedsættelse af Landgilden for ialt 49 Gaardes Vedkommende, og det gik Kongen med til².

Intet Under, at de unge Bønder ofte rømte hjemmefra. I 1641 sad en Bonde i Slottets Kælder; han havde »forladt sin Stavn« og nægtet at tage et Hus i Bredtved i Fæste. Han maatte til sidst love at køre sit Gods derud³. En ulidelig og næsten daglig Plage for

»Kronbønderne« var de mange og lange Kørsler, Hoveriarbejdet og Soldatertjenesten. Under Kejserkrigen maatte Packs efter Ordre et Par Gange sende Bønder helt op til Frederiksborg Slot til Befæstningsarbejde⁴!

— I Lensregnskaberne opføres ogsaa Smaabeløb, som Holbækkerne betalte i »Jordskyld« for Haver og smaa Marker, de havde fæstet af Lensmanden, ofte Arealer, der stødte op til deres egne Haver; Jakob Pottemager svarer aarlig 1 Skok Potter af en Lergrav paa Slottets Grund⁵. Og skønt de forskellige Slotsherrer altid klagede over, at her var for lidt Skov, opføres stadig en Indtægt som »Oldengæld« af dem, som lejede Svin ind paa Skovene; tre Holbækkere, Præsten Hr. Esbern og to Købmandsenker, Ellitse Pedersdatter og Ingeborg Sanders, betaler saaledes i 1612—13 hver for en halv Snes Svin.

— Gennem sin 15aarige Embedsvirksomhed kom Mogens Packs paa mange Maader i nær Forbindelse med Borgerska-

MOGENS PACKS kvitterer for kgl. Skatter, som Borgmestre og Raad har indbetalt paa Slottets Skriverstue. (Nørlit fot.; L. A.)

bet. Hans store Byggearbejder og Husholdningen paa Slottet og paa Torupgaard gav Fortjeneste for baade Købmænd og Haandværkere, Byens vise Fædre havde ofte Ærinde til ham i offentlige Anliggender, og undertiden kom han selv ind paa Raadstuen til Møde, Ting eller Skatteligning.

Han synes at have været en godmodig og retsindig Mand.

LIGKISTEPLADE i drevet Metal fra Holger Packs' Kiste; omkring Indskriften er anbragt 16 Vaabenskjolde (øverst Bille og Packs). (Pladen findes nu i Ligkapellet; V. Hansen fot.)

Bispen (Jesper Brochmann) karakteriserer ham i sin Ligtale over ham som »mild, from og godhjærtig«, »en Mand af gammel Tro og Løve, elskede Venskab og al redelig Omgængelse«, stiftede gerne Fred, »den fattiges Blod og Sved havde han ikke Vilje til at udsuge«! Lægen Otto Sperling, kendt fra Leonore Christines Historie, fortæller, hvorledes Packs uventet viste sig ved et lille Gilde paa Torbenfeldt og blev modtaget med stor

Jubileren, »efterdi han gerne lod sig gække lidet af dem«¹.

Han blev syg i November 1642; Borgmester Herman Eggers og Sognepræsten, Mag. Søren May, besøgte ham i Sengeskammeret ude paa Slottet; Prof. Kruk paa Sorø var hans Læge. Det kunde se ud, som var det en Byld i Halsen, der langsomt kvalte ham. Der blev bedt for ham i Kirken, og han lod uddele Almisser til de fattige. Dagen før sin Død

gav han Herman Eggers Besked om sit Gravsted »ud for min Stol, i den nye Gang«. Han døde 20. Nov., og — som det hedder i Ligprædikenen¹ — »hans Liigs christelige Begengelse bleff udi Holbecks Kirke adeligen hulden«. I Slægtens Gravkapel i søndre Sideskib var indmuret en Mindetavle over ham og Fru Berete Mund († 1652 paa Ringsted Kloster); nu sidder den i vor Kirkes Forrum. Hun skænkede Kirken 500 Dlr. og 200 Slettedlr. til de fattige, mod at Gravstedet holdtes vedlige.

Mogens Packs' Søn af 1. Ægteskab, *Christopher Packs* til Torup og Eriksholm, blev 1650 skudt af en Student; hans Søn *Holger Packs*, f. 1648 paa Eriksholm, bortbyttede 1683 Eriksholm og Torup til Admiral Niels Juel mod Sæbygaard i Vendsyssel; her døde han 1698, men baade han og hans Hustru, Lisbeth Bille, blev bisatte i Kapellet i Holbæk Kirke 2.

BYSTYRELSEN. Den 19. Dec. 1592 noterer Kæmneren i sit Regnskab »to Tdr. Danzøl, som blev given Almuen, da Pax var paa Raadhuset, der p. Skriver blév sæt til Borgemester«. Altsaa et Vidnesbyrd om Lensmandens aktive Deltagelse i Valget af en ny Borgmester, *Peder Eskilsen*, med Tilnavn Skriver, rimeligvis efter forudgaaende Aftale mellem Hr. Christopher og Raadet. Repræsentanter for Borgerskabet er til Stede, men de skal bare drikke Øl og udtrykke deres Glæde over, at Peder blev valgt.

Det middelalderlige Styresæt, der gjorde Byerne til smaa aristokratiske Republikker, hvor al Indflydelse reelt laa hos de rige, havde egentlig overlevet sig selv nu, men var vanskeligt at ændre. Med sin store Købstadlov af 1619³ gjorde Christian den Fjerde et Forsøg paa at bringe mere Orden, Enhed og Lighed ind i Bystyrelsen, og Loven begynder med en skarp Udtalelse om de riges Enevælde; alt Fremskridt hindres, fordi nogle faa Øvrigheds personer tilegner sig »den ganske Næring, . . . holder den gemene Mand ved adskillige Praktiker derfra, og Almuen fast efter deres eget Tykke regerer og under sig haver«.

Derfor skal Haandværkere og Avlsbrugere herefter lige saa vel kunne sidde i Raadet som Købmænd; enhver ærlig Borger er pligtig at modtage Valg. Desværre bragte Loven

ingen klare Regler for Valgmaaden; der skulde tages Hensyn til gammel Sædvane i de enkelte Byer, og her i Holbæk bevarede Kræmmerne deres Indflydelse ubeskaaret. Almuen nøjedes med Øllet, som i 1592. I en lille By som vor vilde det ogsaa blive svært at finde Folk af Middelstanden, der kunde klare en Raadmandspost; de fleste orkede ikke at prente deres eget Navn.

Lensmandens Kontrol med Bystyrelsen udvidedes; Meningen var vel nok, at han skulde værne om Almuens Ret, men dels var hans kommunale Interesse ikke meget bevendt, dels var han ofte borte fra Byen og lod sig repræsentere ved sin Ridefoged.

Blandt Byens Borgmestre i dette Tidsrum var de fleste Købmænd; i Kommuneregnskaberne optræder de stadig som Leverandører i stor Stil; der er ikke Tvivl om, at de tog de Chancer, Stillingen gav dem. Raadmændene ligesaa.

De mest kendte Borgmestre omkr. 1600 var de tidligere nævnte *Jakob Willumsen Skotte*, *Peder Eskilsen Skriver*, i mange Aar tillige kgl. Tolder og Sisemester, og *Jens Sørensen Kræmmer*. I Byens store Tid, 1620—30'erne, træffer vi idelig Navne som *Mogens Christensen*, *Henni Braunschweig*, *Claus Mortensen*, *Frederik Eisenberg*, *Laurids Christensen*, *Peder Jensen* og *Herman Eggers*. Det var stovte og vindskibelige Mænd, der styrede Byens og deres egne Sager med lige stor Dygtighed.

De var alle, maaske med Undtagelse af Laurids Christensen, Tilflyttere, der arbejdede sig op. To af dem er studerte Folk, ikke helt almindelige; den ene, *Claus Mortensen*, oprindelig i Kongens Tjeneste som »Rigens Skriver«, muligvis ved Rettertinget. 1594 faar han en Korntiende i Gislinge¹, og her boede han længe i en af Kronens Gaarde; 1603 forlenes han med et Kannikedømme ved Roskilde Domkirke, hvor han skal residere, naar han ikke længere er »i Rigens Bestilling«². Siden 1600 nævnes han som Grundejer i Holbæk, men han flyttede vist først hertil 1605—06³. Han boede i en meget anseelig Gaard paa Algades Sydside, sandsynligvis den senere

Amtsskrivergaard, hvis grundmurede, vældige Gadehus fra ca. 1600 han i saa Fald maa have bygget. Da Kongen i 1604 vilde udgive den nye norske Lovbog, tilbød Claus at lade den trykke i København paa egen Bekostning mod at faa Eneret paa den i 10 Aar, og Kongen gav ham Bevillingen¹; ligeledes da den christelige Ordinans for Norge skulde trykkes i 1607². Samme Aar kaldes han »Rigens Skriver og Indbygger i Holbæk«. Fra 1613 til sin Død 1624 var han Borgmester og drev tillige en Del Handel.

Frederik Eisenberg var Søn af Frederik den Andens Kancellisekretær, den meget anvendte Diplomat, Elias E.³; i Fadergave skænkede Kongen ham Indtægten af et af Vikarierne ved Roskilde Domkirke⁴; 1604 studerede han i Marburg. 1615 nævnes han som Borger i Holbæk; hans Broder Elias (Professor ved Universitetet, senere Provst paa Samsø) var gift med Borgmester Jens Sørensens Datter, Anne, og kort efter Borgmesterens Død (Skifte 1613) ægtede Frederik Eisenberg hans Enke, den rige Ellidse Pedersdatter, og fortsatte hendes Købmandsforretning. Fra 1619 omtales han som Raadmand og fra 1630 til sin Død, vistnok i 39, som Borgmester. Hans Søster Anne var først gift med Sjællands Biskop, Peder Winstrup, og derefter med hans Eftermand, Hans Poulsen Resen².

— Af Raadmændene havde to, *Christopher Pedersen* og *Hans Riber*, været Ridefogeder paa Holbæk Slot først; de fleste var ellers Købmænd ligesom Borgmestrene.

Om Raadhusets Indretning efter den store Forandring i 1582 ved vi ikke meget. I selve Raadstuen, hvor Raadet holdt Møder, var der en Kakkellovn af Potter, over »Skiven« hang en Krone til Lys; 1592 købes en stor Taskelaas til »Byens Kiste«. 1618 har der været Indbrud, baade Dørens og Raadhusskrinets Laase var brudt itu. 1638 nævnes et indmuret Brevskab og 1645 »vores fælles Bøsse paa Raadstuen«. 1635 opføres en ny Skorsten og et Skillerum med en Mur »oven paa Skillerummet«; meget Tømmer ages op fra Broen, der hugges 130 Mursten ud i Kirken til Hjælp og trædes Halm i 21 Læs Ler. Samtidig anskaffes en ny Dør og en Skive;

Henrik Pottemager sætter en ny Kakkelovn op af egne Potter, og Hans Maler »ferniserede« den. 1639 laves der nye Vinduer i Raadstuen med Jernstænger og Ringe for, og der indrettes et »Fangehus oven paa Raadhuset« med en beslagen Dør for. I 1621 betales Jørgen Murer for et nyt Fængsel at færdiggøre paa Kirkegaarden, maaske i den lave østlige Del af Huset. I Munkenes gamle Kælder under Raadstuen var Fængsel; 1602 brød en Baadsmand ud, og der maatte laves en ny Kælder-dør af 2 Egeplanker og 33 store Spiger¹.

I andre Byer, hvor man ikke nøjedes med saa lille et Raadhus, var dette ikke alene et Centrum for Stadens Styrelse og Rettergang, men ogsaa for adskillige Festligheder som store Bryllupper, Skuespil o. l. Det forbød Pladsforholdene her, og de 3 Mark, Kæmneren 1635 har »annammet af Jacob Gøgler, for han agerede paa Raadhuset«, er en sjælden Post i Regnskaberne.

Under Raadet sorterede en Række kommunale Bestillingsmænd. Bysvendene (1 à 2) fungerede som Politibetjente, tog sig af Forbrydere og Urostiftere og gik ellers Borgmestre og Raad til Haande i Byens Ærinde. Deres Moral var ikke altid beundringsværdig; det skete, at de drak sig fulde, og i 1642 blev en nylig ansat Bysvend, Per Trold, puttet i Kælderen i 10 Dage og derpaa afskediget, »for han slog Nicodemus«, Byens Badskær.

Af Vægtere nævnes som Regel kun een, undertiden afløser Bysvenden ham. I Krigsaaret 1645 lønnes desuden en »Vægter i Taarnet« for et Aars Tjeneste; Aaret før blev der agtet en Del Tømmer »paa Kirkegaarden« til »den Vægtergang i Taarnet«; det ses ikke, hvilket Taarn der menes².

Vægtere og Bysvende havde en lille fast Løn og fik desuden Penge til Sko og Støvler og undertiden til Tøj, et Par Bukser eller som i 1642 en ny Kjøl af 5 Al. islandsk Vadmel.

Vangevogteren førte især Tilsyn med, at Gærderne var tætte, saa der ikke kom Kreaturer i Sæden. Hyrden og Hyrdehuset omtales et Par Gange, Bøddlen og Rakkeren gemmer vi til et senere Afsnit.

Byskriveren brugte sin Gaasefjer baade i Byfogedens og i Raadets Tjeneste; en lille Løn ydes ham derfor af Byens Kasse »for hans Umag paa Raadstuen«, og hans Tingbøger og Papir betaales.

Visse Stillinger varetoges af Borgerne som lønnede Tillidshverv: Tilsynsmanden ved Skibbroen, Havnefogeden, og Kæmneren, der førte Byens Regnskaber. Den ny Lov af 1619 bestemte, at i alle Byer skulde nogle Takserborgere ligne Byens Skatter; her i Byen havde man allerede længe haft den Ordning; kort efter Nytaar mødtes 8 Borgere til det ansvarsfulde Arbejde.

Loven indførte ogsaa Overformyndere; »to fine og fornemme Borgere, som temmelig er til Alders og vel ved Formue«, skal varetage de umyndiges Midler; før havde Raadet i hvert enkelt Tilfælde udnævnt en af vedkommendes Slægt til at tage sig af Gods og Penge, og disse »Børnepenges« Anbringelse skulde saa godkendes af Raadet. 1643 tiltaler Overformynder Jens Ibsen en Væver, fordi han ikke har stillet Sikkerhed for sine Døtres Mødrene arv¹.

I Byens og Borgernes Tjeneste virkede ogsaa Skatteopkræverne, Kirkeværgerne, de 8 Mænd, der synede Ildsteder, og de 12, der som »Stokkemænd« var Offentlighedens Vidner i Bytinget.

Købstadloven 1619 tilsigtede at udvide Borgernes Deltagelse i Bystyrelsen og begrænse Raadets Magt. Men denne højtpriste Lovs demokratiske Tanker havde svært ved at slaa igennem, og her i Holbæk rettede man sig grumme lidt efter den. I Raadet skete ingen Forandringer; en Bestemmelse om, at Medlemmerne skulde skiftes til at være Borgmester, negligeredes her som i flere andre Byer, og der kom ingen Haandværkere i Raadet. Regnskabsvæsenet ordnedes efter gammel Sædvane og ikke efter Loven; om de 8 Takserborgere virkelig valgtes af Borgerskabet i frit Valg udenom Raadet, er uvist og tvivlsomt; i hvert Fald foregik deres Ligningsarbejde i Borgmester og Raads Nærværelse, og det var vist ikke Meningen. Bestemmelsen om Overformyndere indførtes sent, og den

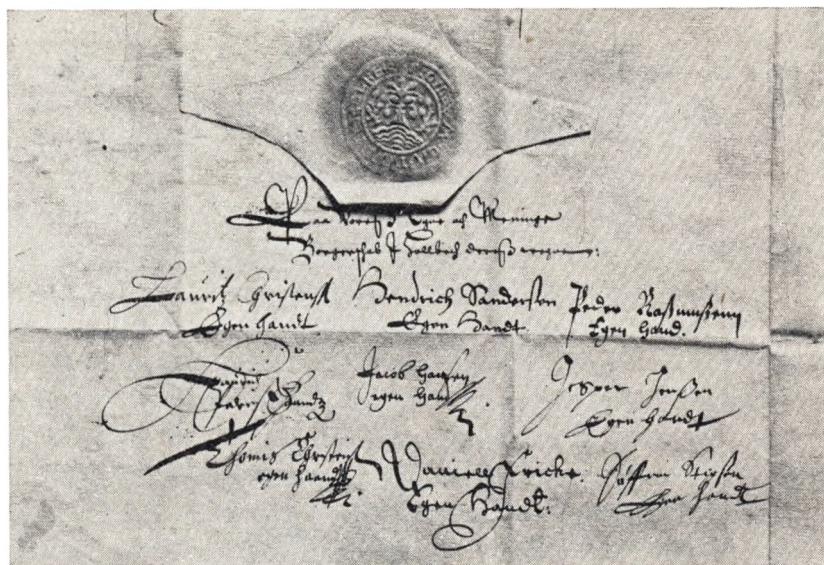
om Overkøbmanden (en Forligsmægler) vistnok slet ikke. Man blev saa vidt muligt ved det gamle.

I en Del Byer, f. Eks. i Roskilde og Kalundborg, havde man ved 1600 borgervalgte Nævn paa 24 Mænd, som Raadet konfererede med i vigtige Sager; i Holbæk har det næppe været almindeligt. Her optræder derimod ofte paa Borgernes Vegne et Nævn paa otte Mand. Meget ved vi ikke herom, da Forhandlingsbøger ikke haves, men ved visse Lejligheder blev Borgerne kaldt sammen for at give deres Mening til kende paa Raadstueforsamling.

Dette skete f. Eks., naar der skulde udpeges Repræsentanter for Byen ved Hyldinger, Herredage eller Stændermøder. Under 9. Maj 1608 fik Borgmester Peder Eskilsen og Raadmand Christen Rasmussen Fuldmagt til at drage til Herredag i København og vælge unge Prins Christian til Tronfølger¹, og i 1610 deltog »menige Borgere« i Valget af to Borgmestre (Peder E. og Jens Sørensen), to Raadmænd (Henni Braunschweig og Mogens Christensen) og 4 Borgere, som skulde overvære Prinsens Hylding. Dette Valg foregik i Bytinget; der findes et Tingsvidne af 12 Dannemænd derom².

I 1637, da Regeringen planlagde en Art fælles Stadsret for alle Byer, forhandlede to Rigsraader, Just Høg og Corfitz Ulfeld, i Ringsted d. 29. Marts med Udsendinge fra de sjællandske Byer; af deres Indlæg kendes nu kun Holbæks og Nykøbings³. I vort, som er udfærdiget af Raadet d. 28. Marts⁴, findes en bemærkelsesværdig Udtalelse; der foreslaas, »at naar nogen Øvrighedsbestilling her i Byen bliver ledig, at ingen udlændiske eller udenbys Mænd dertil befordres, men en af vore Borgere, som er en danske Mand og forstaar sig paa vor danske Lov og Ret og veed Byens og Borgerskabets Lejlighed og Vilkaar, haver derhos en ærlig god Dannemands Navn og Rygte og nogle Aar har været bosiddendes i Byen. Saa og at ingen Ridefogder eller Skrivere paa nogen Slotte eller Len maa være Borgmestre, Raadmænd eller Byfoged«. De andre Punkter drejer sig om de ulovlige Havne, Markeder og andet, Handelen vedrørende, som vi gemmer til et senere Kapitel.

Regeringens Forslag blev kun til Udkast, og Købstadparagrafferne i den store Reces 1643 gav egentlig blot en samlet Redaktion af de tidligere Forordninger. Stændermøderne 1638—44—45 drejede sig hovedsagelig om Krigsforanstaltninger og Skatter. Da Kongen havde lyst efter Forslag fra Byerne til Ophjælpning af Handel og Næring, foreslog Borgernes dele-

Ni Borgere udsteder »paa vores egne og menige Borgerskab i Holbæk deres Vegne« en Fuldmagt til de tre Mænd, som skal til København og deltage i Frederik den Tredjes Hylding 1648. (Laurits Christensen, Henrik Sandersen, Peder Rasmussen, . . . Pedersen, Jacob Hansen, Jesper Jensen, Thomas Christensen, Daniel Friche, Søren Stigsen).

gerede, samlede til Frederik den Tredjes Hylding 1647¹, bl. a. at genindføre Kong Hans' Stadsret, og de ønskede at være fri for Lensmændenes Formynderskab, saaledes at Raadet kunde henvende sig direkte til Kongen. Intet af disse Ønsker blev opfyldt. Paa Holbæks Vegne mødte Borgm. Herman Eggers, Raadm. Peder Jensen d. Y. og en Borger med Fuldmagt udstedt af 9 Mænd »paa menige Borgerskabs Vegne«².

Under 30. Novbr. 1648 stadfæstede den nye Konge Holbæks Privilegier. Da han 1650 ønskede at faa sin Søn, Christian, hyldet til Tronfølger, og derfor indkaldte Repræsentan-

ter for Byerne, valgte menige Borgere her paa et Raadstuemøde d. 6. Juni Borgmestrene Herm. Eggers og Laurits Christensen samt 2 Borgere til at møde, og 4 Borgere udpeges til at underskrive deres Fuldmagt¹.

OPPOSITION MOD RAADET. Hvad mente Borgerne? Fandt man sig uden Kritik i Raadets Enevælde? Det er naturligvis umuligt at skønne sikkert herom. 300 Aar er gaaet. Der er dog hist og her i Protokoller og Papirer bevarret Udtalelser, som belyser Spørgsmaalet, og de er kun bevarret, fordi de førte til Retssager, idet Borgmestre og Raadmænd øjeblikkelig greb ind overfor enhver Kritik.

Da en Borger engang paa Landstinget i Ophidselse havde udladt sig med, at Borgm. Claus Mortensen gjorde hver Mand i Holbæk Uret, og alle i Byen klagede paa ham, mødte Claus paa Bytinget og spurgte Almuen og menige Bymænd, om nogen havde noget at skylde ham for, hvortil de svarede, at han havde skikket sig imod alle »som en christen Øvrighed«²! Og da Frants Nielsen sagde ærerørige Ord om Raadmand Rasmus Hansen, maatte han give en meget ydmyg Undskyldning, som indførtes i Tingbogen 1625³. Værre gik det Byfoged Henrik Carstensen i 1622; han havde brugt ærefornærmende Ord om Borgm. Mogens Christensen, og da han ikke kunde bevise noget, blev han paa Landstinget idømt en meget stor Bøde, men Lensmanden og andre Godtfolk synes at have formildet den vrede Borgmester, og Henrik »slap« med 200 Rdlr.⁴

Mogens Christensen havde 1624 en lignende Sag imod Rasmus Skriver; under et Skænderi udenfor Borgmesters Gaard i Smedelund truede Mogens ham med sit Spyd, og Rasmus kaldte ham en Prakker og en Raadmand for Bødlen og Rakkeren og ikke for ærlige Folk⁵!

Laurits Snedker, som en Nat (1625) lavede stor Alarm paa Gaden, kaldte Vægteren en surbenet Skælm og »gav Borgmester og Raad Fanden i Vold«, slap »paa Godtfolks Forbøns Skyld« med straks at rømme Byen, men hvis han kom igen, skulde han straffes paa Livet⁶.

En Borger, Anders Tulesen, nægtede at yde sin Part af den Proviant, som skulde forskikkes til Kongens Lejr i Tyskland 1626, han vilde først betale sin Gæld, og saa kunde man

se, om der blev noget til overs! Han har nok ogsaa langet ud efter Raadet, for de tager Vidner paa, at de svarede deres Skat som andre. Men da Anders saa tog sig af en Skrædder, som havde lavet Nattesjov, og mødte for ham i Retten, bandede og skældte Øvrigheden ud, klagede Raadet til Prins Christian, som befalede Alex. Papenheim at sætte Anders 14 Dage i Taarnet paa Vand og Brød og tage Bøde af ham ¹.

Da Peder Malmø i 1632 udtalte sin hjærlige Mening om Byens Styrelse, »at Horer og Tyve skal forsvares og en fattig Skatteborger efterstræbes«, mødte Borgmester Fr. Eisenberg i Bytinget paa Raadets Vegne og Hans Riber paa Lensmandens og krævede, at Peder skulde sande sine Ord ².

En anden vred Mand reagerede lidt for kraftigt overfor en Ordre fra Raadet, »han svarede dennem og slog sin Haand imod sit Bord, at han vilde skide i Borgmester og Raad«. Men i Retten fragik han sit Tilbud, »han vidste kun godt om B. og Raad« ².

Flere Eksempler kunde nævnes, undertiden kom Klagerne til Lensmandens eller Kongens Afgørelse, og det endte altid med, at de misfornøjede Borgere maatte give Undskyldninger og Bøder.

Af særlig Interesse er et Raadstuemøde i Sommeren 1630. I Anledning af en ny Skat til Flaaden valgte Raadet 8 Mænd til at forhandle med Borgerne herom, og i disse Mænds Svar ³ hedder det, at »vi har haft Borgerskabet for os« paa Raadstuen, og de beklagede sig højlig, »at denne ringe, fattige By« havde de sidste Aaringer været plaget »ved stor ulidelig Skat og Tyngde saa vel som med stor Indkvartering . . . saa mange af Borgerskabet derover er geraaden i stor Armød« og ikke kan udrede mere Skat. Men »de som haver nogen Brug og Næring« vil »ikke alene tjene med deres ringe Pendinge og Gods, men og med Liv og Blod, hvor Behov gøres«.

Nu benytter Borgerne Lejligheden til at sige Raadet et Par Sandheder. Først beklager man sig over, at »den Danne- mand Borgmester *Eisenberg* i 11 Uger har haft Indkvartering af en Kaptajn, hans Pige og 2 Dreng, hans Søn og dennes Sekretær, og i den Tid ikke haft det Antal Menige, han var takseret for. Men da Officerer »selv skal betale i deres Lose-

menter for deres Traktement« og for »de Kvinder, Børn og anden Tros«, de har med, »formener vi derfor, at Fr. Eisenberg bør ved rigtig Regnskab . . . lægge saa mange Pendinge fra sig . . . som han har bekommet eller vi aarsages at have os for den høje Øvrighed at beklage«. En lignende Klage føres mod *Herman Eggerts*, som har foretrukket »Løjtnanten med hans Kvinde og den reformerte Fændrik« fremfor de Meniges mindre profitlige Selskab.

Og de Penge, som disse Mænd har oppebaaret, »haver vi saa vel som menige Borgerskab samtykt og bevilget til vor øde Skibbro«, og hvis samme Pendinge . . . ikke godvillig maa blive erlagt, vil vi . . . »lide endelig Dom« i Sagen og føre Klagen frem for den høje Øvrighed.

I Anledning af, at Borgm. Eisenberg fordrer 19 Dlr. »for adskillige Rejser paa Byens Vegne at have gjort«, protesterer Borgerne og henviser til, at Borgmester og Raad jo hver især har 1) »udi hver af de 3 Byens Marker . . . en Jord, som de kalder Tokkejord«¹, helt forlods, 2) de beholder alle Indfæstningspendinge, der ydes, naar nogen fæster en ledig Byjord, 3) de oppebærer Stadepengene ved Aarets 2 Markeder, og 4) Borgerskabspendinge, »naar nogen Mand kommer til Byen at bo og sværge sit Borgerskab«. Disse Indtægter deler de imellem sig, og »Byen deraf aldeles ingen Vederlag bekommer . . . for slig aarlig Indkomst og Herlighed de haver«. Derfor bør de heller ikke have godtgjort noget for Rejser og Ulejlighed i Byens Tjeneste.

Desværre vides ikke, hvad der kom ud af Klagen, men den viser, at naar Borgerne fik en Lejlighed til at sige deres Mening i Fællesskab og uden Enkeltmands Risiko, greb de den med Glæde. Raadet ønskede en Udtalelse om en ny Skat, men fik Svar paa mere, end der var spurgt om!

Her som i andre Byer harmede det Folk at se, hvorledes de styrende benyttede deres Stillinger til at skaffe sig Fordele; de melede deres egen Kage, og de smøgede ubehagelige Byrder af sig.

Borgm. *Mogens Christensen* blev 28. April 1628 af Kongen

fritaget for sin Bestilling paa Grund af Alder og Svaghed (58 Aar) og forskaanes »for al borgerlig og Bys Tyng« mod aarlig at svare 50 Speciedalere i Renteriet¹; 6. Febr. 1630 fritoges Raadmand *Søren Nielsen* efter Ansøgning for alle Byens Bestillinger mod at betale Kongen 50 Daler og eftergive det Sølv, han har laant ham². I 1644 indgav ca. 25 Borgere en Klage til Raadet over, at Mogens Christensen ikke »i denne farlige og besværlige Krigstid lader en gaa paa Mønstring med Gevær og holde Vagt med de andre Borgere, naar det ham tilfalder, efterdi han og bruger nogen borgerlig Næring, eller og lade sit Kongebrev fremvise, om det ham . . . kan friholde«³. Det kunde det nemlig ikke. Hans Fritagelse for »borgerlig Tyng« gjaldt netop ikke i Fejdetid⁴. Samtidig angav de adskillige andre af det velhavende Borgerskab, som de mente ligeledes burde takseres »for Gevær og Mønstring«. Og de udtaler deres Utilfredshed med, at Mogens Packs' Svigerinde, Jomfru *Kirsten Mund*, fra sin Gaard i Labæk brugte borgerlig Næring ved at sælge Øl, Brændevin og Mjød og levere Øl til Kroer paa Landet.

— Den Kritik af Bystyrelsen, der i de her gengivne Eksempler kommer til Orde, skyldes naturligvis ikke kommunalpolitisk Interesse i moderne Forstand; man giver Luft for sin Misfornøjelse, harmes undertiden, kritiserer altid. Men det meste er Smaating; her er vist ikke som i et Par andre sjællandske Byer forefaldet saa alvorlige Tilfælde af Magtmisbrug eller Uredelighed i Regnskaber, at de førte til Proces eller Indgreb fra Regeringens Side.

Raadet bevarede det meste af sin gamle Magt til Enevælden kom, dets Medlemmer hævdede sig ved Rigdom og Dygtighed, men det brede Borgerskab — Haandværkerne og de mindre Købmænd — havde sikkert kunnet tilkæmpe sig mere kommunal Indflydelse, hvis ikke Svenskekrigen havde sat et kraftigt Punktum for Byens Fremgangsaaar.

SKAT OG TYNGE⁵. En Kæmner havde vi i hvert Fald i Slutningen af 1500'erne. Stillingen var ikke noget Embede,

men et Ombud. Loven 1619 bestemte, at Raadet hvert Aar paa 2. Nytaarsdag skulde vælge een eller flere Kæmmere blandt de fornemste Borgere, og samme Dag havde de forrige at møde med deres Regnskab. Da Stillingen i Realiteten var et ulønnet Tillidshverv og gav baade Arbejde, Ubehageligheder og økonomisk Risiko, var den ikke eftertragtet af »de fornemste Borgere«; man nøjedes med agtværdige, velstillede Næringsdriyende. Ofte skrev og regnede de kun maadeligt, saa de maatte betale Byskriveren for at opstille og renskrive Regnskabet.

Kæmneren i Holbæk fungerede trods Lovens Bestemmelse som Regel flere Aar i Træk, f. Eks. Hans Riber 1617—21, Jens Ibsen 1632—35, Peder Lauridsen Skomager 1635—38. Regnskabet følger ikke Kalenderaaret, men gaar som Regel fra Mortensdag til Mortensdag, enkelte Aar fra Mikkelsdag, og i Krigstider slaar man flere Aar sammen.

Skatteligningen foretoges af nogle — oftest 8 — Takserborgere, i Raadets og Kæmnerens Overværelse. Tidspunktet var forskelligt.

1593: »D. 12. Jan. blev fordrullet paa Raadhuset, da vi satte Byskat, 6 Mk. Endnu samme Tid, førend vi skiltes ad, blev endnu fordrullet . . . 20 Stob Øl for 30 Sk.« — 1615: »En Td. Rostockerøl til de 8 Mænd paa Raadhuset, der de satte Skatten.« — 1623: 8 Sk. »for 2 Lys, de 8 Mænd drak Øllet ved«.

Efter 1600 sker Ligningen gerne i Oktober eller November. En sjælden Gang er Lensmanden til Stede, saaledes er Skatten 1639—40 »sæt og takseret i Lensmanden Velb. Mogens Packs'es samt Borgmester og Raads Overværelse af efterskrevne 8 Dannemænd d. 7. Nov. Anno 1639«.

Først udfærdigedes en Fortegnelse over Indbyggerne, idet man delte Byen i to Dele, »Nørre-Gade« eller »Nørre Side« og »Sønder-Gade« eller »Sønder Side«; de enkelte Stræder nævnes ikke; man begyndte ved Skibbroen, fortsatte op ad Algades nordre Side, tog Stræderne med efterhaanden og sluttede ude i Labæk; det var den nordre Bydel. Derefter tog man Labæks søndre Side, ud ad Smedelunds østre Side til

Byporten, saa den vestre, med en Afstikker om ad Kirke- og Klosterstræderne, og derpaa Algades søndre Side ned til »Vennely«. — I en Aarrække tog man den søndre Bydel først.

De tre ældste Skatter var Nathold, Forskud og Jordskyld. Hver Borger takseredes til et Antal »Nætter«; Navnet skyldes vel Byernes ældgamle Pligt til at »holde« Kongen og hans Folk et bestemt Antal Nætter aarligt med Herberg, Fortæring og Ægtvogne¹. I Regnskabet 1617—18 kaldes Udgifter af den Art, til kgl. Tjenere paa Gennemrejse, netop »Nathold«. Grundejere sattes til 2—5 Nætter, Velhavere kunde komme op paa 10—14, og som en forgyldt Undtagelse figurerer Borgmester Herman Eggers i 1639 med 40 Nætter. Da Nætternes Antal det Aar var 210 (af 105 Borgere), svarede han altsaa ca. 20 % af den samlede Skat. Af hver Nat betaltes 1639 1½ Mark, i 1581 kun 2 Skill., i 1596 6 Skill. Denne »Ligningsprocent« fastsattes den Dag, man takserede, og rettede sig efter det kommende Aars Behov.

»Indværendes Folk« (Lejere), som »ikke ere gode at sidde for Nattehold«, betalte nogle Skilling i Pendingeskat. Almissefolk var helt fri. Skattefri var ogsaa (1639) Byfogden, den danske Skolemester, Bysvendene og fhv. Borgmester Mogens Christensen (S. 200).

»Forskud«² svarede kun af Grundejerne (»forskutt af dend gaard« o. s. v.); hver takseredes til et Antal »Forskuder« efter hans Ejendoms og Lejevaaningers Størrelse. 1592 er der ialt 123 Forskuder, af hver svares 4 Skill., 1616: 190 Forskuder a 4 Skill., 1634: 217 a 4 Skill.; dette Ligningstal holdt sig nogenlunde konstant.

Jordskyld var en Afgift af Grunde, som tilhørte Byen, især Kaalhaver og smaa Kornvænger bag Gaardene (S. 154). Et enkelt Aar (1581) deles Afgiften i Jordskyld og »Haveleje«. Af de 19 Grunde, der i 1592 »gik Jordskyld af«, var et Par »Kaalhaver ved Stranden«, 7—8 laa bag Gaardene paa Smedelunds Vestside, og nogle i Klosterkvarteret eller bag Algades Sydside. Strandbanken var gammel Byjord; 1597 svarer en Mand »Jordskyld af den Have, han har indlukt til sin Have

ved Stranden«. 1629 betales 6 Dlr. i »Indfæstning« af en Have ved Stranden. Disse Penge tilfaldt Raadet.

Det samlede Antal af saadanne Jordlodder steg fra 14 i 1581 til 19 i 1592 og 35 i 1600, et Vidnesbyrd om Byens Vækst i Aarene ned mod 1600; ledig Jord toges i Brug (1652: 34).

Men foruden disse 3 faste Skatter svarede Borgerne ofte Ekstraskatter, som i 1582—83 til Raadhusets Indretning, 1584 og 1623 til Skibbroens Istandsættelse, og hvert Aar »Præstepenge« til den Præst, der prædikede til Aftensang, og Organistløn. Ofte udarbejdede man en særlig Ligning for hver Ekstraskat, idet man takserede Folk efter det Antal »Nætter«, de var sat til i Aarets Hovedligning.

Langt tungere Byrder end disse kommunale Skatter var den Vrimmel af Statsskatter, som Byen maatte opkræve. Undertiden til Kongehuset, som ved Kroningen 1596 eller til Prinsessernes Brudeudstyr, men naturligvis især til Krigsforberedelser og under Krigene.

Skatteopkrævningen foretoges af Rodemestre, valgt i hvert enkelt Tilfælde og med hver sit Distrikt. Folk, der ikke kunde eller vilde betale, blev til sidst sagsøgt ved Bytinget af Kæmneren, og ofte gjorde han Udlæg i deres Ejendele. 1590 indløste Mogens Sørensen sin Murhammer, som Kæmneren havde i Pant for 6 Skill., Poul Snedker sin Sav, en Kone sin Rok o. s. v. Men hvert Aar maa en Række Restancer opføres som uerholdelige.

Statsskatterne blev efter endt Opkrævning indbetalt, enten paa Lensmandens Skriverstue eller i København.

Der blev syet Poser til Pengene, en Vognmand hyredes, og saa agede Kæmneren, Byfogeden eller en af Borgmestrene til Hovedstaden og leverede Skatten paa »Renteriet«; en Dags Tid eller to senere erhvervede man formedelst en Dusør den fornødne »Kvittans«, og saa gik Turen hjemad igen.

Nemtest var det jo at betale paa Slottet. I Mogens Packs' Tid var der vist ikke den bedste Orden i Regnskaberne derude. 1635 fik han en kgl. Ordre¹ til at kræve en lang Række Skatter for flere Aar hos Kæmneren, Byfogden og Tolderen i Holbæk, tage Dom over dem eller selv betale! Det kom til Proces; i de fleste Tilfælde forelaa der nemlig Kvitteringer fra »Slotsherrens Fuldmægtig«, Hans Nielsen. Da Jens

Ibsen, Kæmner, leverede Skatterne 1633, »da kom den gode Mand (Packs) selv ind i Skriverstuen, der Pengene var aftalt og stod paa Bordet; da spurgte den gode Mand, hvad Penge det var, hvortil Hans Nielsen svarede, at det var Holbæk Bys Skatter, da bad d. g. M., at de skulde tælle ret og se, hvad Penge de annammede«. En Landstingsdom ^{20/9} 37¹ tilpligtede Byen at fremlægge Lensmandens egne Kvitteringer (Skriverens var ikke nok), Hans Nielsen blev afsat, Packs krævede ham for mange Regnskaber og lod ham 1640 sætte i Fængsel, til han klarede for sig. Det ser ud til, at Byens Skatter er blevet rodet sammen med den gode Mands øvrige Indbetalinger til Renteriet.

Kæmnerregnskaberne før 1600 er korte og simple. I det ældste bevarede (1575) andrager den samlede Indtægt godt 80 Mark og Udgiften 66; heraf var de 56 Mk. 4 Sk. den aarlige Byskat. I 1581 sluttede man med en Kassebeholdning paa 4 Skilling!

Men efter 1600 vokser Tallene; i Regnskabet inddrages stadig flere Udgifter »til Byens Fornødenhed« og mange Skatter, især til Staten. Det fremgaar af følgende Oversigt² (Beløb i Slettedalere; Mk. og Skill. udeladt).

	Samlet Indtægt	Samlet Udgift	Deraf 1) til kommunale Formaal	Og 2) til Staten
1615—16 . . .	212 Dlr.	269 Dlr.	83 Dlr.	186 Dlr.
1629—30 . . .	827 -	811 -	161 -	650 -
1634—35 . . .	1133 -	1147 -	290 -	857 -
1638—39 . . .	2195 -	2297 -	293 -	2004 -
1643—44 . . .	2696 -	2851 -	681 -	2170 -
1649—50 . . .	1242 -	1321 -	646 -	675 -
1653—54 . . .	1332 -	1367 -	534 -	833 -
1656—57 . . .	1467 -	1388 -	314 -	1074 -

I de følgende Regnskaber mangler Opgørelse over Skatter til Staten. Man ser en tydelig Stigning omkring Krigsaarene 1625—29 og 1643—45.

Paa Regnskabernes Indtægtsside finder vi først de opkrævede Skatter. Dernæst en Række Afgifter, f. Eks. af »Kræmmere, som huserede i Byen«, Skippere, der lejede Byens Salt eller Korntønde, naar de maalte deres Varer ud (»Tøndepenge«), eller »Førlovspenge« af Folk, der førte Arvegods eller Kapital bort fra Byen. Saa var der Lejeafgifter og Fæstepenge af Jorderne, og Byens Part af det Gods, som der ingen Arvin-

ger var til, eller som tilhørte Folk, der var rømt af Staden. Slagsmaalsbøder og anden »Sagefald« havde Byen ligeledes Andel i.

Udgiftssiden er mere vidtløftig. Først udredes Skatterne: hvert Aar Byskatten, de fleste Aar »Baadsmanshold« og en større eller mindre »Pendingskat«, nogle Aar desuden Sold til Soldater ved Grænsen, Skat af Karle og Krambodssvende, Postbudpenge, Kontributionsskat, Skat af Rentepenge, af Husleje o. m. m.

Dernæst betales Lønninger til Bysvende, Vægttere, Byskriver, Organist, Aftensangspræst, Vangevogter o. fl.

Saa følger gerne Udgifter til kgl. Majestæts Kancellibude, Officerer, Hoffolk og andre, der rejser paa kgl. Pas og derfor skal have frit Underhold en Nat eller to og undertiden fri Vogn.

Derefter en Række Restancer og »Forskaanelser«. Men mest Interesse har for os den Post, der hedder »Adskillig Udgift til Bysens Fornødenhed«; den er omfangsrig og oplysende. Der er Rejsseudgifter til Borgmestrene, naar de skal til Hovedstaden eller til Landstinget i Ringsted, Udgifter til Retssager, til Skarpretter, Galge og Kag, til Raadhus og Ting, til Brolægning, til Hegn og Folde, til Smedelunds Port, til Øl, da Præstegaarden brændte, o. m. a.

Til Regnskaberne hører en Del Bilag, dels Mandtal (Ligninger) til de enkelte Skatter, dels Regninger og Udbetalingsanvisninger. Adskillige af disse er Ordre fra en af Borgmestrene til Kæmneren om at give en Daler eller to til værdige Fattige, ofte til Folk, som har været fanget i Tyrkiet, eller

Byskatten blev registreret, for Øl . . . 1 Mk. -- To Karle han gav som arbejdede paa Maglebjergs Bro . . . 8 Sk. . . . -- Har Borgmester og Raad eftergivet Jep Tostrup hans aarlige Skat fra Anno 1602 og til Martini 1603 . . . 17 Sk. for hans Armods Skyld. -- Givet Jacob Bysvend hans hele Aars Løn fra Martini 1602 og til Martini 1603 . . . 10 Daler. Til et Par Sko $1\frac{1}{2}$ Mk. Nok fik han efter Jens Kræmmers Borgmesters Befaling til et Par Sko 28 Sk. -- Summa Lateris 45 Mk. 13 Sk.

2. Spalte: Givet Christopher Smed til Dørhængsel til Raadhuskælderen af hans eget Jern, vejede 18 Mk. og for Arbejds løn . . . 2 Mk. -- Gav jeg Poul Murmester for en Økse, blev fordærvet da Galgen blev rejst . . . 4 Sk. -- Gav jeg Mester Peder for de to Fanger, han hugstrog, som havde stjaalet fra Peder Eskilsen Borgmester . . . 3 Mk. -- Fik (:) gav) jeg Bysvenden, efter som Borgmester havde befalet ham Christopher Smed og Thomas Land, da de registrerede Byskatten . . . 18 Sk. Summa Lateris (6 Mk. 6 Sk. -- Summarum 152 Mk. $7\frac{1}{2}$ Sk.

til Slægtninges Udfrielse derfra; den Slags er der mange af, og det var sikkert Plat det meste.

Kommunal Revision kendtes ikke, men det var gammel Skik, at naar Kæmneren havde Regnskabet færdigt, blev det »forhørt og klargjort« i Borgernes Overværelse. 1584 fik Borgm. Jens Kræmmer Penge for 2 Tdr. Øl, »som Almuen drak, der Regnskab gjordes«. 1601 »blev Byskatten hørt paa Raadhuset«. Som Regel gik der flere Aar, inden Regnskabet blev fremlagt; de to fra 1617—18 og 18—19 blev først klargjort i Sept. 1622, og to Maaneder efter forhørtes de næste fra 19—20 og 20—21, men saa gik Hans Riber ogsaa af som Kæmner med 35 Dalers Underskud, som han afbetalte de følgende Aar. Bag paa Regnskaberne staar gerne en Paategning om, naar de er forhørt »i Borgmester og Raads og underskrevne Dannemænds Overværelse«, oftest er der 8 Borgere til Stede, men Tallet varierer fra 5—12. 1646 er ogsaa Lensmandens Fuldmægtig blandt Underskriverne.

Kæmneren var ulønnet, men fik gerne Penge til et Par Støvler »for sin Umag«.

Da det 1644 viste sig, at Laurits Mortensen havde 157 Dlr. 18 Skill. tilgode paa sit Regnskab 1641, og man nødigt vilde udskrive Særskat til Dækningen, vedtog Raadet at lade ham »nyde og beholde det Hus sønden for Smedelund, som han selv paa Byens Vegne kort Tid forinden lod opbygge«, og samme Dag solgte han det til Raadm. Peder Jensen d. Y. 1

UNDER KRIGENE. I Tiden indtil Kalmarkrigen 1611 stillede Staten ikke større Krav til Købstæderne. Udover Ekstrasatser ved særlige Lejligheder drejede det sig mest om Udskrivninger af Penge, Naturalier og Mandskab til den store Flaade, Kongen maatte holde paa Strømmene. Holbæk leverede stadig hvert Aar 4—10 Søfolk, som skulde lønnes, udrustes og køres ind til Holmen.

Ved Christian den Fjerdes storslaaede Kroningsfestligheder i 1596 stillede Byen 4 Baadsmænd og 6 Knægte; Byens Bog har en lang Redegørelse for Udgifterne. Folkene skulde jo være fine. Kræmmerne leverer »Oksenbrygs«, »Groffsgryn«, »Sindell«, »Kordewandt« Skind, Silke, Snore, Hatte m. m. Skrædderne syr Kofter og Bukser; Jens Knivsmed flyer Harnisker og laver Sværdbalge. Udgifterne blev godt 51 Dlr.;

nogle Borgere betalte deres Part kontant, andre »gjorde Fyldest for deres Orlogsmand« i Varer¹.

Om Indkvartering af Baadsmænd eller Skytter vedtog Raadet iflg. Byens Bog d. 3. Juli 1598, at »den som sidder for 6 Nætter, skal holde 3 Karle«, o. s. v., et helt Reglement, »som de vilde ubrødeligen holdet have«.

Samme Aar fik Christopher Packs Ordre til at mønstre Borgerskabet og taksere det saaledes, at enhver holder de Vaaben og Værger, han af yderste Formue kan; af hver 100 Mand skal de 60 være Skytter med Stormhuer, 20 skal bære Spyd og fuld Rustning og 20 have Hellebarder². — 1593 bestod Byens Væbning af 107 Mand³. En Fane omtales i Regnskabet 1611—12, da Christen Maler fik 12 Skilling »for Byens Signet at udmale og sætte i Byens Fenniche«.

Under Kalmarkrigen 1611—13 blev baade af Lenet og Byen udskrevet store »Madskatter«, især til Lejren ved Varberg; Lensmanden lejede Ingeborg Sanders Skib »for al Madskatten af Lenet at fragte«. Og da Raadet ved Krigens Begyndelse fik Ordre til at skaffe nogle Søfolk, og »da ingen Baadsmænd var at bekomme udi Byen, og Ingeborg Sanders og Hans Andersens Skibe laa ved Helsenæs (?) og tog Ved ind, maatte vi derfor udgøre her fra Byen 6 Karle med Baade at hente Baadsmænd fra samme Skibe og tage dem med Magt«⁴. Anders Dresselberg leverede ligeledes i 1611 10 unge, stærke Karle og 30 Skansegravere⁵.

I kgl. Missivé af 27. Febr. 1612 befales det Borgmester og Raad, »at I straks tilsiger Mester *Anders Badskær*, at han retter sin Lejlighed efter udi tilkommende Sommer at tjene paa Flaaden for Badskær« (Saarlæge). Han skal møde med Kiste, Instrumenter og Medicin senest 8. April, og til samme Tid skal Byen udskrive alle de »Trommetere, Pibere og Tromslære, som er at bekomme i Vor Købstad Holbæk«⁶.

Kæmneren opgør Udgifterne for 9 Skytter til København og 10 Karle til Kronborg fra Mikkelsdag 1610 til Aarsdagen 1612 til 383¹/₂ Dlr. 1¹/₂ Mk. 2 Sk., altsaa mere end hele Kommunens Budget i normale Aar. Dertil kom Pengeskatterne, f. Eks. i 1611 200 Dlr.

Men Krigen gav ogsaa Kræmmerne større Handel og For-

tjeneste. Toldindtægterne ved Skibbroen, der 1610—11 var ca. 250 Dlr., steg i 1611—12 til ca. 600 Dlr., Havne- og Bropenge gik ogsaa op¹.

— Efter Kalmarkrigen fulgte tolv fredelige Aar. Byens Udgifter til militære Foranstaltninger indskrænkes; i Stedet for Indkvartering betales »Borgeleje-Pendinge« til at holde 12—14 Bøsseskytter for.

32 af Byens Kvinder tjente i 1622 en Ekstraskilling ved at spinde Hør for Kongen, og 1623 fik Alex. Papenheim Ordre til at sætte alle Spindekvinder i Holbæk i Gang med at spinde Sejldugsgarn til Flaaden. Slotskriveren kan hente Hamp dertil i Børnehuset i København².

I Februar 1624 mønstrede Papenheim efter Kongens Ordre Byens Borgervæbning; den var ikke meget bevendt. De fleste var »ilde stafferede med deres Rustning, Harnisk, Bøsser og Gevær, men ogsaa ganske og aldeles uforfaren dermed at omgaa«. Han optog dog 112 Mænd paa den Liste, han sendte Kongen (15 med Harnisk og lange Spidser (Spyd), 60 Skytter med Stormhuer og lange Bøsser og 37 Hellebardister)³.

Nu kom saa 1625—29 Christian den Fjerdes Deltagelse i Trediveaarskrigen, men der blev heldigvis ikke Brug for de krigerisk udstyrede Holbækkere, Kongen foretrak Penge og Madvarer til sine Lejetropper. I Sept. 1625 søgte Regeringen at akkordere med de Hollændere, der købte Korn op i de tre vigtigste Kornudførselshavne Kalundborg, Holbæk og Vordingborg, om at levere det til den danske Lejr ved Weserfloden. Man var i København blevet fortørnet, da Rygtet i Juli meldte, at nogle fremmede Skuder med billigt Korn til Salg var blevet bortvist af Borgerne i Holbæk, fordi disse selv havde Korn at sælge, men ikke til den Pris. Prins Christian beordrede Papenheim til at undersøge Sagen; Raadet lod Borgerskabet opkalde i Bytinget, men de benægtede alle med højeste Ed at kende noget til Sagen. Maaske var de virkelig uskyldige⁴.

I September forhandlede Borgm. Mogens Christensen med Kansler Chr. Friis om en større Leverance af »Fetajle« til Lejren og fik Ordre til at undersøge, hvad Byen kunde yde. Paa en Raadstuesamling blev det opgjort til 2 Læster Brød, 1 Læst Smør og 5 Skppd. Flæsk⁵. I Brevet

herom til Kansleren skriver Raadet, at Bønderne har endnu ikke ført noget af den nye Høst til Byen, saa Borgerne mangler selv Korn »i denne dyre Tid«. »Her er en ynkelig Jammer og Klage blandt Borgerskabet«. De beder ham skrive til Claus tor Smede i Køge, om ikke »de Danne-mænd vil dette fornævnte i deres Fetaljeskib paa vores Eventyr for en billig Fragt indtage og fremføre, thi vi haver her ingen Skibe at bekomme«. Det blev ogsaa ordnet saaledes, at Provianten sejledes til Tyskland sammen med et Parti Korn og Fetalje fra Køge, men undervejs gik der Varme i Kornet, og derved blev ogsaa det andet ødelagt, Flæsket raadnede, og Smørret lugtede »som gammelt Fedt«. De sørgelige Rester af Holbækernes Fetalje blev solgt oppe ved Nienburg for 55½ Dlr., men alene Transporten kostede 51 Dlr.¹

I Foraaret 1626 gik Rygtet, at fjendtlige Spejdere havde undersøgt Dybdeforholdene langs Strandsiden i Holbæk Len, og Prinsen befalede derfor Alex. Papenheim at udspørge Fiskere og Bønder derom og sørge for Strandvagter alle Vegne².

Efter de danske Nederlag i Nordtyskland 1626 væltede Ulykkerne ind over vort Land, Hæren var paa vild Flugt op i Jylland, Wallensteins Tropper fulgte snart efter, Halvøen blev taget og udplyndret. Kongen maatte sætte alt ind paa at forsvare Øerne. Nu fik man ogsaa herovre Krigens Byrder at bære. Allerede i Marts 1627 udskreves en Landehjælp af Købstæderne; Helsingør skulde give 2080 Dlr., Køge 1748, Næstved 708, Kalundborg 500 og Holbæk — som Nr. 5 af de sjællandske Byer — 456 Dlr.³ Desuden skulde alle, der havde Kapital udlaant paa Rente, svare 2 % deraf; det gjaldt kun 6 Borgere her, Raadsmedlemmer; den rigeste var Borgmester Mogens Christensen (godt 1000 Speciedalere paa Rente)⁴.

I September bad Kongen en Mængde Byer, Adelsmænd o. a. om Laan i Guld, Sølv eller rede Penge. Papenheim maatte ud med 2000 Lod Sølv, og Borgm. og Raad fik d. 7. et Forsikringsbrev paa 100 Dlr. Spec. og 300 Lod Sølv, at udskrive hos Borgerne, dog maatte ingen tvinges, og Laanet vilde blive forrentet⁵. Efter det store Stændermøde i København i December lovede Byen desuden en frivillig Skat paa 230 Dlr.⁶

Dertil kom de store Indkvarteringer; i November drog Borgm. Laur. Christensen og 2 Raadmænd til Slagelse, hvor

Rigsraadet holdt Møde, og søgte, vistnok uden Held, at vinde Fritagelse for 200 Soldater, som Holbæk var takseret til¹. I et Brev af 5. April 1628 omtaler Kongen de franske Soldater i Holbæk af Greven af Montgommerys hvervede Regiment; en af Officererne, Kapt. la Grance, blev arresteret for Upaalidelighed². Soldaterne har aabenbart opført sig raat og ufor-skammet overfor Borgerne; de klagede, og Kongen befalede 21. Maj et Par Rigsraader undersøge Forholdet³. Der ligger ved Kæmnerregnskabet et Brev fra Greven til Borgmestre og Raad; Claus Daa har fortalt ham om Klagen over Soldaternes Opførsel »nit allein jegen die Bürgerschaft eurer Stadt, sondern auch jegen des Gubernatoris (Lensmandens) Dienern«, men nu vil han fra sin Afdeling i Næstved sende et Par Officerer og Profossen hertil for at straffe de skyldige, »andere davon zu spiegeln«.

Franskmændene afløstes af andre Lejetropper, og i Juledagene fik Raadet Brev om, at der snart kunde ventes 152 Mand af Tropperne fra Krempe⁴. Mogens Packs gik i Forbøn for Byen ved at bede Claus Daa lægge Krigerne andre Steder hen, men han svarede d. 4. Jan. 1629 fra Dragsholm, at det var umuligt; alle Byer har store Indkvarteringer og vil faa endnu mere, »saa jeg derfor ikke kan hjælpe eller forskaane Fattigfolk, som jeg gerne vilde«⁵. Dog maa Packs skikke 10 Mand og 1 Officer op til Nykøbing. Hele Sommeren rasede Pesten i Byen og Egnen, og mange Borgere blev dens Offer.

Fra det ulykkelige, hærgede Jylland strømmede mange Flygtninge over til Øerne; nogle naaede ogsaa hertil, og Mogens Packs fik Brev 16. Febr. 1628 fra Kongen om at se efter, at Raadet forskaanede dem for Indkvartering og Vagthold; de skal blot svare Told og Sise af det, de handler med⁶. Det hjalp aabenbart ikke; en af dem, Anders Brems, klagede til Kongen, at Raadet ikke undte dem nogen Forskaansel, og Resultatet blev en ny Ordre til Lensmanden⁷. I Kæmnerregnskabet 1629—30 noteres 4 Familier som »Jydefolk«, der er fri for Skat »efter K. M. Brev, for de blev fordreven af Jylland«.

Med Freden i Lübeck d. 8. Maj 1629 slap Christian den Fjerde uventet billigt ud af sit tyske Eventyr, men endnu tyngede Krigsskatter og Indkvarteringer i adskillige Aar haardt paa Næringslivet. I Pengeskatter svarede Holbæk 1630 300 Dlr. foruden 289 Dlr. i Borgelejepege. Der er ikke Tvivl om, at det nu i de sløje Aar efter Krigen kneb meget at udrede Pengene, og blandt det menige Borgerskab var der nogen Bitterhed mod Raadets Medlemmer; man syntes, de slap for billigt, og det kom jo tydeligt frem, da man i Juni 1630 forhandlede om en Hjælp til Flaaden (S. 200). Efter at Mogens Packs havde rykket Raadet for 300 Spec. Dlr., klagede »Borgmestre og Raad og menige Almue og Borgerskab« 28. Novbr. til Kongen; Skatterne for i Aar vil løbe op til 1000 Dlr., »hvilket vi fattige Undersaatter os aldrig er muligt at kunne udgive under vores yderste Armod, Undergang og Fordærvelse«. De anfører nogle Aarsager: Krigsaarenes store Udgifter, Konkurrencen fra ulovlige Havne, Landkøb og Forprang, og endelig Pestepidemien, som grasserede forgangen Sommer. De beder derfor om at maatte slippe med den halve Skat; men Kongen vilde intet eftergive¹.

Tiden mellem Krigen, 1629—43, var nærmest en væbnet Fred, de udenrigspolitiske Forhold blev i Trediveaarskrigens sidste Del meget vanskelige, Sveriges store Opgangstid var begyndt, og Danmark kunde i Længden ikke nøjes med en Tilskuerplads, naar Kampen gjaldt Herredømmet paa Østersøen. Baade Flaade og Hær maatte holdes rede, og der maatte derfor opkræves mindst to Landeskatter aarlig, i 1639 og 40 endda 5—6. I Brevet 18. Novbr. 1640 til Borgmestre og Raad i Holbæk² har vi Motiveringen: »til Unionens Efterkommelse, Grænsernes Forsikring og Rigets Krigsfolks Underholdning udi denne besværlige og vidt udseende Krigstid« behøver Kongen, »næst Guds den allerhøjestes Beskærmelse, en anselig Summa Penge«.

De indkvarterede Soldater gav ofte Anledning til Spektakler; i Novbr. 1632 var Raadmand Peder Jensen med flere af Byen efter Borgmestre og Raads Befaling hedenskikket til

Kgl. Majestæt og Rigens Raad om Forskaansel paa de fransøske Soldaters Indkvartering her i Holbæk¹, og i 1634 klagede Borgerskabet over dem ligesom i 1628².

I Sommeren 1643 laa her 50 Mand »af de nye, gevorbene Soldater«, og Raadet kvitterer d. 26. Juli for 278 Spec. Dlr., som er en Rest af Borgerskabets Kvartergodtgørelse³.

I 1634 mønstrede Mogens Packs Borgervæbningen⁴: 142 Mand førte Vaaben, men kun 110 blev mønstret; heraf bar de 9 Harnisk, 38 havde Musketter og Sidegevær (Sabel). Resten var Hellebardister. Hæren var inddelt i 4 Roder.

Nogle Dage før Jul 1643 overskred Torstenson med den svenske Hær Holstens Grænse, d. 18. Jan. 44 havde de naaet Vendsyssel. Det uventede Angreb vakte stor Bestyrtelse og Forvirring paa Øerne; vore Kæmnerregnskaber bærer tydeligt Vidne derom. Man frygtede en svensk Landgang.

Sidst i Januar gik Rygtet, at mistænkelige Skibe laa ud for Rørvig; Borgmester Herman Eggers sendte straks en Mand over paa Tuse Næs med Besked til Kaptajnen paa et lille, dansk Orlogsskib, »Fladlusen«, som laa indefrosset derovre; der blev ogsaa sendt ridende Bud til Dragsholm og Vognerup, og en Mand var i Kalundborg »der at skulle forfare paa samlig Byens Vegne, om Fjenderne var kommen paa Samsø, eftersom det her er blevet berettet«⁵.

Et Stændermøde i København d. 19. Maj vedtog store Udskrivninger til Krigsførelsen. Der hverves Soldater og anbringes Strandvagter ved Kysterne. Sidst i Maj drog 150 Mand af Oberst Hundertmarcks Regiment ind i Holbæk; de blev her længe. Alle Byens Skræddere kom i Arbejde med at sy 66 Kjoler til dem; Laugets Oldermænd, Jens Skrædder, kvitterer for Pengene⁶. Men ogsaa Borgervæbningens uskyldige Soldaterleg var ved at blive til Alvor; d. 18. Juni udbetalte Kæmneren 40 Dlr. til »Michel Officerer, for han eksercerede Borgerskabet her i Byen i 5 Maaneder«. Der anskaffes en Del Flinte og Musketter, og Byens Tromme gøres i Stand⁷.

Natten mellem d. 14. og 15. Juni var Byen igen i Panikstemning⁸. Aarsagen har vel været Efterretningerne om, at den svenske Hovedflaade d. 13. løb ind for København. Soldaterne blev kaldt under Vaaben, Kaptajnen fik hos Raadmand Peder Jensen 3 Lisp. Bly, 3 Knipper Lunte og 10 Pund Krudt »den Nat det opløff waar«, Kvartermesteren kørte til

København efter mere Ammunition, og der sendtes ridende Bud til Køge »at erfare om Kundskab, der de svenske Skibe laa der ved«. — Flaaden gik imidlertid Syd paa, og 1. Juli stod Slaget paa Kolberg Heide.

Efter Pros Munds Nederlag ved Femern d. 13. Oktbr. frygtede man paany et svensk Landgangsforøg; vort Kæmnerregnskab har igen en Række Udgifter til Efterforskninger; to Borgere red til Rørvig, en red om i Odsherred »om Kundskab om de svenske Skibe«, en anden sendtes til Køge, og en Vognmand aag Jørgen Urne ud at bese Strandvagter¹.

For Byens Folk var 1644 et uroligt og begivenhedsrigt Aar. Mange Soldater i Byen, snart Fodfolk, snart Rytteri. I November udbryder en Smitsot iblandt dem, adskillige dør og bæres til Jorden af Kornmaalerne. Gennem Byen drager en broget Kavalkade af Lakajer, kgl. Postbude, Officerer, Flygtninge, Fanger, Matroser og Soldater, som Regel paa Rejse fra eller til Jylland. — Udgifterne til disse kgl. Folk og Bude var i 1630'erne 8—10 Dlr., 1643—44 stiger Summen til 130.

En samlet Opgørelse fra 1650 viser, at Byen for Krigsaarene (1643—46) havde 13878 Rdlr. 5 Mk. 3 Sk. tilgode for Indkvarteringer. Som Sikkerhed derfor fik Holbæk By i nogle Aar de kongelige Indtægter af noget Jordegods i Thy.

— Ved Hollændernes Hjælp vandt Svenskerne Krigen. Freden i Brømsebro 13. Aug. 1645 afsluttede en hundredaarig Opgangstid for vort Land; Menneskeliv, Provinser og Penge var tabt, store Landsdele ødelagt, Borgere og Bønder udpint af Krigens Byrder. Og Stillingen som førende Magt i Norden overtoges af Sverige.

KIRKE OG PRÆSTER. Da Holbækkerne overtog Klosterkirken, lod de foreløbig selve Bygningen uændret, men Inventaret maatte jo helt forandres og nyt anskaffes efter de Krav, den lutherske Gudstjeneste stillede. Desværre kender vi ikke meget til Kirkens Udstyr fra den Tid, og kun lidet er bevaret.

Op igennem Skibet er der naturligvis blevet anbragt Stolestader til Menigheden. Der var Laager for — maaske med Billedsniderarbejde, og de kunde laases af, thi hver af

Byens bedre Familier havde sin egen Stol, fæstet paa aarlig Afgift. Det gav ofte Anledning til Stridigheder, f. Eks. mellem Arvinger, og 1611 endte en saadan Sag først ved en Landstingsdom.

Byskriver Thomas Land og hans Kone blev kendt berettiget til »at staa« i den Stol, som de havde haft i 17 Aar, skønt de ingen skriftlig Adkomst havde, men det var ogsaa først for nylig »for urolige Hoveders Skyld« blevet Skik at tage Brev paa Stolestader¹.

De fem øverste Stole paa Mandssiden og 3 paa Kvindesiden var reserveret Lensmanden, hans Frue og Slottets Folk. Derefter fulgte Stole til Borgmestre og Raadmænd.

Prædikestolen har muligvis oprindeligt været anbragt paa Skibets søndre Side og er saa, da Orgelpulpituret 1657 opsattes her, blevet flyttet over paa den nordre. Efter J. H. Larsens Beskrivelse² havde den 5 Felter med Billeder af Kristi Fødsel, Korsfæstelse, Begravelse, Opstandelse og Himmelfart; paa Hjørnerne var Figurer af Kristus og Evangelisterne, og »paa Ryggen« saas Oluf Brockenhuus' og Karen Ulfeldts Navne og Vaaben. Prædikestolen stammede altsaa fra hans Lensmandstid, 1651—53.

Orgelet var tilligemed et Par lukte Stole bygget over søndre Sideskib paa et stort Pulpitur, med Indskriften: NON VOX, SED VOTA, NON MUSICA CORDULA, SED COR, NON CLAMANS, SED AMANS PSALLIT IN AURE DEI, 1657. Derunder et Skriftord fra Ephes. 5, 19 og 4 Adelsvaaben med Navnene Stygge Kruse, Karen Sehested, Jørgen Seefeldt og Barbara Friis, sandsynligvis har disse Adelsfolk (fra Aastrup) skænket Orgelet³.

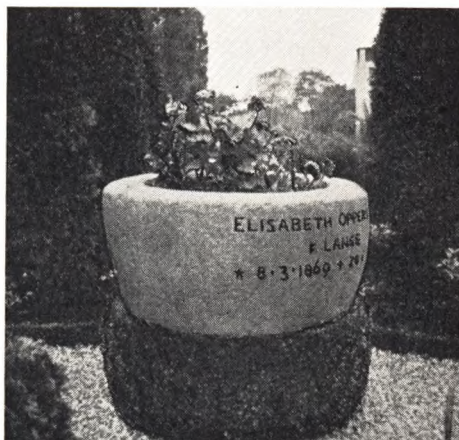
En Granitkumme, der nu staar paa et Gravsted paa Solbjerg Kirkegaard i København, skal oprindeligt stamme fra Holbæk Kirke, hvor den gjorde Tjeneste som Døbefont⁴. Det gamle Daabsfad, som endnu bruges, har en Fremstilling af Mariæ Bebudelse, i drevet Arbejde, i Randen staar med Minuskler MIVCAVE (Mater Jesu Virgo Casta. Ave. o: Jesu Moder, rene Jomfru, hil dig!) Et graveret Bomærke med Bogstaverne H B er antagelig Giverens. Fadet er hjemført fra en af de nordtyske Byer.

I Koret stod Alteret paa et muret Alterbord, der ved en mærkelig Hvælving var forbundet med Muren bagved¹. Hvorledes Sortebrødrenes Altertavle har set ud, ved vi ikke; den er maaske blevet afløst af den Tavle, som stod til Kirkens Nedbrydning i 1869, og som kun kendes fra et Fotografi, et Renaissancearbejde fra ca. 1640 med et Nadverbillede i Hovedfeltet. En Mindetavle, der nu er anbragt ved Orgeltrappen, fortæller, at Else Rasmusdatter, Raadmand Søren Nielsens Enke, i 1643 har skænket 200 Rdlr. til at staffere (male) Altertavlen for.

Et Korgitter ind mod Skibet, Munkestole eller andet katolsk Inventar findes intetsteds omtalt.

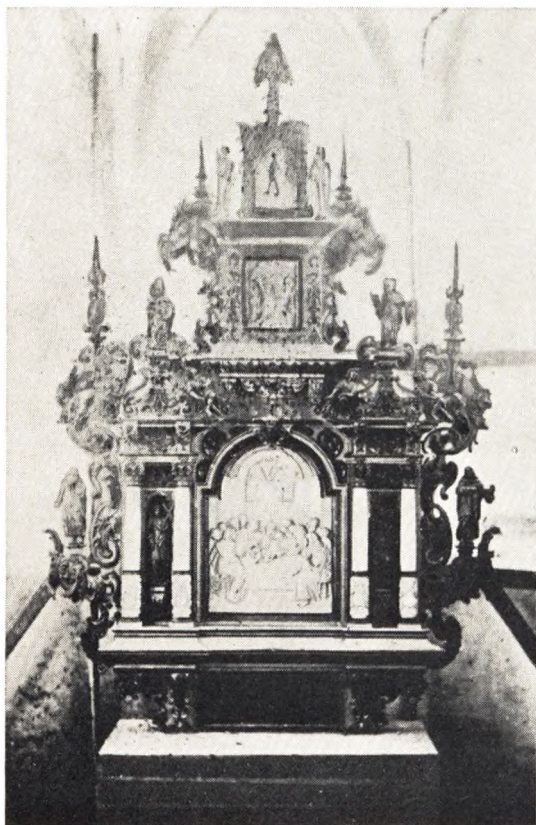
Rundt om paa Kirkens Vægge hang der store og prægtige Epitafier, Mindetavler, hvoraf

nogle jo endnu er bevaret. Fra Tiden før 1660, som vi her beskæftiger os med, kendes følgende: Borgmester *Jacob Wiliumsens*, Borgm. *Claus Mortensens* (?), Borgm. *Mogens Christensens*, »en ubekendt Familie« fra ca. 1650, Raadmand *Peder Jensens* og *Karen Sørensdaters* (et lille, stærkt restaureret Epitafium fra ca. 1620—30, nu i Koret). Disse nævnes i J. H. Larsens Kirkebeskrivelse 1847². Men der har sikkert været flere, især paa Skibets søndre Væg, før Orgel og Pulpitur blev opsat. 1640 sagsøger Bent Nielsen, Foged paa Svenstrup, Kirkeværgerne, fordi de har »nedkastet« et Epitafium, han med Lensmandens Tilladelse havde ladet opsætte over sine Forældres Lejersted. Man henviste ham til »Kirkens Patron, M: Laurs, Professor i København«³.

DØBEFONT paa Solbjerg Kirkegaard; skal være erhvervet fra Klosterkirken ved dens Nedbrydning 1869 og stod derefter til for nogle Aar siden i en Have i Vintre Møller. (Gross. Oppermann fot. 1937.)

I søndre Sidegang fandtes *Packs'ernes* Gravkapel med to Fløjdøre ud til Gangen og et Jerngitter ind mod Skibet; i Muren bag Kisterne var indsat Mogens Packs' Mindesten, der nu ses i vor Kirkes Forrum. Hans Faders, *Christopher Packs'*, smukke Ligsten (S. 160) var indmuret i Korets Nordvæg, og tæt ved laa i Korgulvet den store Sten over *Verner Parsberg*.

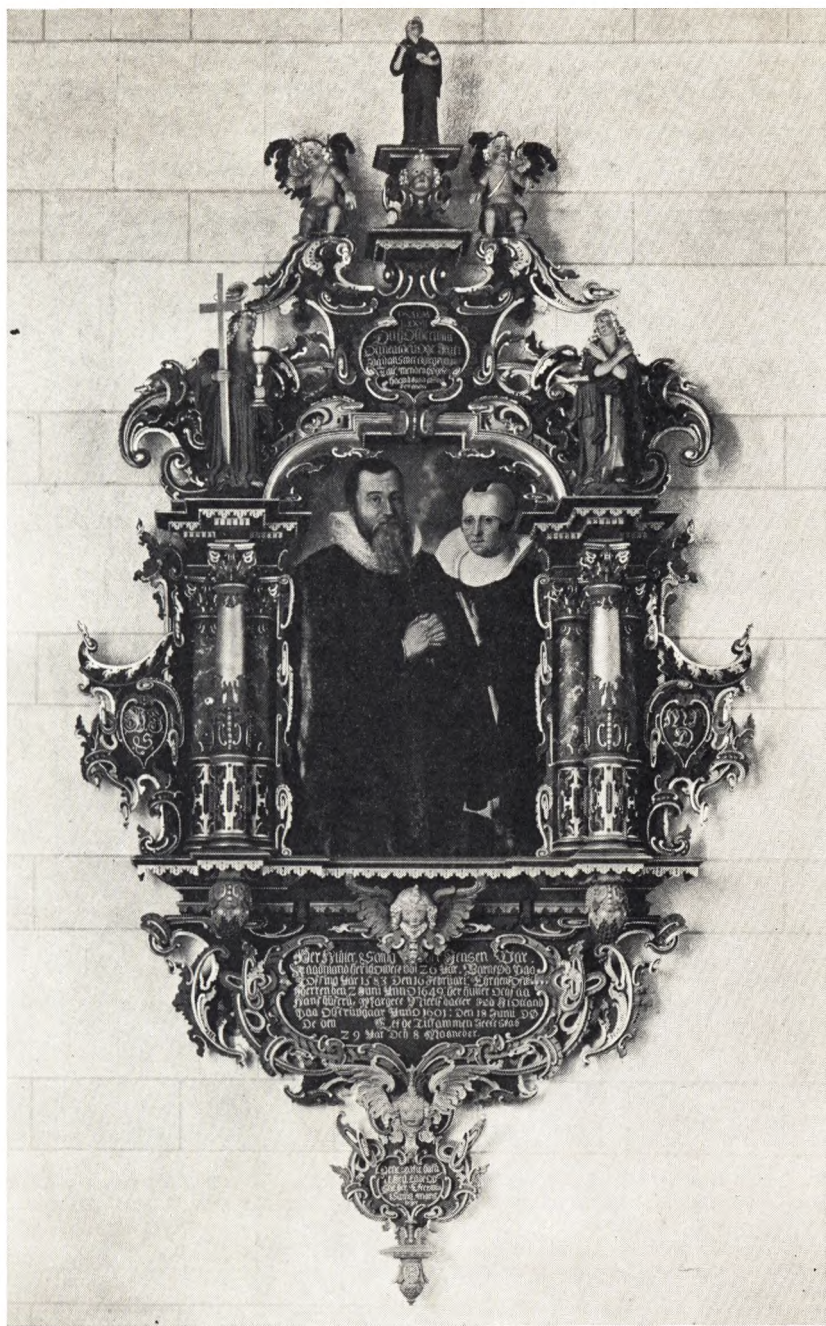

ALERTAVLEN, fot. ved Kirkens Nedbrydning 1869 kort før den solgtes til en Antikvitethandler.

mand *Hans Pedersen Riber*. De tre sidste er forlængst forsvundne, og det gælder ogsaa Præsten *Niels Findsens* († 1601),

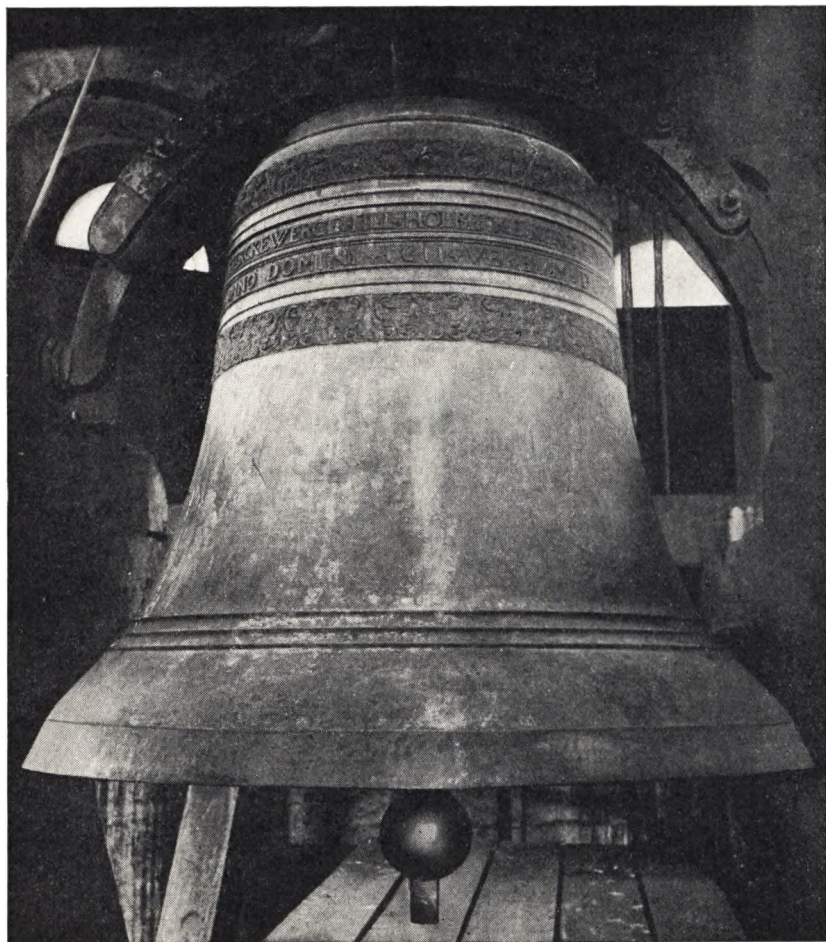
Gik man derefter ned ad Kirkens Midtergang, vandrede man hen over den ene Ligsten efter den anden: Fru *Lene Rønnow*, † 1490, Fru *Kirstine Tidemand*, † 1524 (S. 133), Hr. *Markvar Tidemand*, † 1550 (S. 132), en meget stor Sten over Borgmester *Jacob Wilumsen*, † 1592, og hans første Hustru, *Johanne Hansdatter*, med deres Billeder i Relief, og lignende Sten over Raadmand *Peder Jensen*, † 1649), og Hustru, og over *Mogens Packs' Ridefoged*, senere Raad-

Side 219: EPITAFIUM i Holbæk Kirke over Raadmand Peder Jensen (f. 1583, d. 1649) og Hustru Margrethe Nielsdatter (f. 1601). »Dene Tafle hafuer jeg lade opsat efter min salig Mans Beger». — Rammens rige, levende Snitværk er udført af Holbæks berømte Billedskærer, Lorenz Jørgensen. (Foto paa Nationalmus.)

Raadmand *Markvar Pedersens* og adskillige andre; derimod har den mærkelige Ligsten over de to Præster, *Esbern Lauridsen*, († 1633) og *Hans Pedersen* († 1611), undgaaet Ødelæggelsen og staar nu i Kapellet.

— Vi har nævnt, at der 1631 var Tale om at benytte

DEN STORE KLOKKE i Kirketaarnet. Mellem to smukke Friser af Bladværk staar Indskriften: SPES MEA CHRISTVS EST CHRIESTEN RASMVSSON HENNI BRAVNSCHWEIGK KIERCKE WERGE TILL HOLBECKE KERCKE (☉: Christus er mit Haab. Christen Rasmussen og Henni Braunschweig, Kirkeværger til Holbæk Kirke). I anden Linie: VERBVM DOMINI MANET IN ÆTERNVM GOS MICH BORCHART GELGIESER ANNO DOMINI 1611 (Herrens Ord forbliver evindeligt. Støbte mig Borchardt Gelgiesser, i Herrens Aar 1611). V. Hansen fot. 1937.

Munkesten fra Slotstaarnet til en Istandsættelse af Kirken (S. 185). 1636 foretog 8 dertil udnævnte Borgere et Kirkesyn; en Hovedreparation var nødvendig: det store Vindue i Vestgavlen var »øde«, Taget »over den nørre Gang« meget brøstfældigt, »Sejerværket (Uret) meget forslidt, fattes Klædning omkring det«, i vestre Ende af Kirken og nordre Side af Taarnet »findes en Sprække i Muren, næsten fra Jorden og op igennem, saa man kan stinge mange Steder en Haand igennem, saa det synes, at Taarnet ikke kan bære Spir uden Skade for Kirken«¹.

Munkenes Klostergang langs Kirkens Sydside er sikkert blevet inddraget i Kirken som et søndre Sideskib. 1636 siger Synsmændene, at »i Omgangen ved Prædikestolen ved den søndre Side i Kirken er den største Del af den underste Hvælvning afbrudt, og Stenene borttaget«. 1642 omtales »den nye Gang« her i Sideskibet². Udvidelsen har da antagelig fundet Sted sidst i Trediverne.

Et Sakristi nævnes 1636, en Dør (ud til Kirkegaarden?) foreslaas tilmuret for at sikre Kirkens Altersølv mod Tyveri; Prof. Larsen oplyser 1847, at »Sakristiet vender mod Syd, og Indgang dertil fra Kirkegaarden og derfra igennem en Fløidør til Choret«³.

I det lille smukke Taarn med de kamtakkede Gavle hang Klokkerne⁴. 1611 fik Munkenes gamle Klokke Selskab; Borchardt Gelbgieser støbte en ny, vor store Klokke, et Mesterværk, lige pragtfuld hvad Form, Dekoration og Tone angaar. 1637 blev en tredje Klokke hængt paa Plads, »Tiklokken«; den bar Indskriften GOS MICH FELIX FVCHS ANNO 1637 (Felix Fuchs støbte mig Aar 1637). I Slutningen af 1700'erne blev den taget ned og vistnok solgt.

Udvendig paa Taarnet hang Tingklokken, men den tilhørte Byen og hører hjemme i et andet Kapitel.

Omkring Kirken laa Kirkegaarden, i Græsset mellem Gravtuerne legede Peblingene inde fra Latinskolen. Udenom var Klosterets gamle Ringmur med den store og den lille »Kirkerist«, Indgangsaaninger med en lille Grube, hvor-

over der laa en svær Jernrist, som skulde hindre Dyr i at trænge ind.

1636 var »den store Røst« saa brøstfædig, at Svin og Kreaturer ikke kunde holdes af Kirkegaarden. En Hest kom en Dag (1649) til at sidde fast i Risten og døde, inden man fik den løs; der gik saa Bud efter Skarpreteren i Roskilde, om han vilde skaffe den af Vejen; da han ikke var hjemme, maatte Rakkeren fra Stareklint tilkaldes! Ingen ærlige Folk turde befatte sig med den Slags Arbejde¹.

Kirkens Jordegods har vi omtalt S. 107. En Opgørelse fra ca. 1600 findes i Lensregnskaberne, og Stiftsjordebogen for 1631² oplyser, at Holbæk Kirke, Stenlille og Sdr. Jernløse ligger »thill Cappell i Rodshyld« (Præbendet Syv), som stadig bevarede Retten til at kalde Præsterne. I Byens Regnskaber, i Skøder og Skifter nævnes ofte Holbækejendomme, hvoraf der »ganger aarlig Jordskyld til Holbæks Kirke«. Ogsaa i luthersk Tid blev den af fromme Mennesker betænkt med Jordegods.

Saaledes skænkede *Jacob Andersen* og hans Hustru 1592 »til vor rette Sognekirke . . . til evig Tid« en stor Humlehave op til Fru Sophie Packs' Have, og for de 4 Mark, den kan indbringe i aarlig Leje, skal Kirkeværgen »holde et Lys midt i Kirken om Vinteren . . . , paa det at fattige Folk kunne have der nogen Hjælp af, som ikke formaa at tage Lys med sig i Kirken«³.

Den største Gave var de 500 Rdlr., som Fru *Berete Mund* efter sin Mand, *Mogens Packs'* Død skænkede Kirken⁴.

I det lange Tidsrum 1588—1679 havde Holbæk kun 3 Sognepræster, den ene fungerede i 46 Aar. Efter *Niels Mortensen*, som vi et Par Gange har nævnt, fulgte 1588 *Laurits Madsen*, og efter hans Død 1613 hans Søn, *Esbern Lauritsen*. Om deres Liv og Gerning vides intet bemærkelsesværdigt. Derimod kunde der nok fortælles en Del om den tredje i Rækken, *Søren Nielsen May*⁵.

Han skal være født i Helsingborg omkring Aar 1600 og kom her til Byen sidst i 20'erne som Kapellan og blev ved Hr. Esberns Død 1633 Sognepræst for Holbæk og Merløse. Han var en velstuderet Mand, havde taget Magistergraden, blev 1652 Provst over Merløse Herred, men hans eneste kendte litterære Arbejde er en Ligprædiken over Vognserup-

Herremanden, Frederik Parsberg, »hvis adelige Lig«, som det hedder paa Bogens Titelblad, »med Adelig og christelig Cereemonier, udi en Anseenlig af Velbiurdige, Gejstlige, andre fornemme og Gudfryctige Folkeriig Forsamling sørgelig bleff nedsat udi Holbecks Kircke den 11. Octobris 1653«. Det er en lærd og vidtløftig Prædiken (ca. 200 Sider!) og maa have været en haard Prøvelse for Enken, Fru Sophie Kaas, og den øvrige folkerige Forsamling; alligevel fulgte hun Tidens Skik og lod den udgive¹.

Et klækkeligt Honorar har den sikkert skaffet Hr. Søren; han forstod sig udmærket paa denne Verdens Mammon, ejede flere Huse i Byen, havde Laan i adskillige andre og vaagede nidkært over, at hans Løn og Offer ikke blev forringet.

1642² ægtede han *Cathrine Motzfeld*, Datter af Købmand og Stadskaptajn i København Peder Motzfeld, og kom derved i Forbindelse med ansete og indflydelsesrige Slægter.

Søskende til Cathrine May var 1) Eva Motzfeld, g. m. Borgmester Herman Schrøder i Roskilde, 2) Magdalene Motzfeld, g. m. den bekendte Læge og Oldgransker Ole Worm, 3) Hans Motzfeld, en Tid Rektor i Holbæk, og 4) Maria Motzfeld, g. m. Kbm. Joachim Schumacher i København; deres Søn var Peder Schumacher, Griffenfeldt.

»Mester Søren«, som Folk kaldte ham paa Grund af hans Magisterværdighed, havde sin Præstegaard der hvor nu det gamle Raadhus og Brandstationen ligger. Her voksede hans store Børneflokk op; der skal have været 20 ialt. For at vinde Plads erhvervede han i Begyndelsen af 40'erne sin Nabo, Jens Kræmmers Gaard. I 1648 brændte en Del af Præstegaarden; Ilden var paasat, og det vakte megen Postyr i Byen, men Bygningerne blev snart rejst paany³.

I Kirkestræde, hvor nu Socialkontoret er, laa Byens anden Præstegaard, Kapellanens. Den blev ogsaa efterset af Synsmændene i 1636: »i Kapellanens Residens er de tvende Huse, Kornladen og den lange Længe ud til Strædet, meget brøstfældige«, Stuehuset mangler Tagsten, »og er samme Gaard saa øde og ubrugelig, saa Kapellanen ikke kan bo deri. Ildsteden i Gaarden, som Smeden nu bruger, er ganske farligt, da der intet Loft er over«. Præsten, Hr. *Laurits Jespersen*,

var imidlertid en temmelig velhavende Mand, som indrettede sig behageligere i en stor Gaard i Smedelund, og saa kunde Smeden foreløbig leje Residensen.

Ligsten over Sognepræsten **ESBERN LAURIDSEN** († 1633) og Kapellanen **HANS PEDERSEN** († 1611). Nu opstillet i Ligkapellet. (V. Hansen fot. 1937.)

I et Skattemandtal 1599—1600 nævnes »den Gaard, som Thomis Poulsen solgte til en Præstegaard«.

Præsterne var jo ikke som nu paa fast Løn, de havde deres Indtægter af Tiender, Offer og Accidenser og desuden Embedsjord i Bymarkerne. Kapellanen Niels Findsen havde ogsaa efter kgl. Bevilling fra 1582 Hallenslev Sogns Kongetiende¹.

»Espen Sognepræst«, som Kæmneren kalder ham, vilde ogsaa gerne have en Tiende; han skrev 1612 til Kongen derom, han havde »kun en ringe Ting til sin Underholdning«, men Kongen nøjedes med at befale Raadet og Borgerskabet at lønne deres Sognepræst saaledes, »at han kan leve deraf«². Skiftet efter ham 1633 viser, at han døde som en velhavende Mand. — I 1630—40'erne havde Søren May fæstet Merløse Tiende for en aarlig Afgift.

En ekstra Indtægt havde Præsterne ved at prædike til Aftensang, en kort Eftermiddagsgudstjeneste, som i katolsk Tid og længe efter holdtes daglig, senere en bestemt Hverdag om Ugen. Mærkeligt er det at se, hvorledes denne Kirketjeneste her i Byen ordnes og lønnes ved Kontrakt mellem Præsten og Borgerne.

Paa en Raadstueforsamling d. 4. Juli 1625 vedtog man at betale hver Mortensdag 30 Dlr. for Aftensang »til den Prædikanter, som dertil bliver fororderet efter Borgm. og Raad samt K. M. Byfoged deres Befaling«. Det indførtes i Byens Bog, med Raadets og 37 Borgeres Underskrifter³.

I Anledning af, at Søren May ønskede Lønforhøjelse, blev der d. 21. Novbr. 1636 »holdt Raadhus«; paa menige Borgerskabs Vegne svarede 8 »Fuldmægtiger«, at man vilde betale Mester Søren 3 Mark for hver Prædiken han holder, ud over dem, han efter Ordinansen er pligtig til, men kun paa visse Betingelser: han skal selv møde og prædike, han skal ved Begravelser nøjes med hvad »enhver af sin gode Vilje vilde unde og forære« ham, og endelig skal han ligesom sin Formand besøge de syge og skrøbelige og følge de døde til deres Lejersted. Hvis den Dannemand ikke vil indgaa herpaa, maa han nøjes med de 30 Daler. Søren May, som var til Stede, indvilgede⁴. 1639 vedtoges en ny Ordning, hvorefter Tjenesten

deltes mellem Sognepræsten og »Medtjeneren« Laurids Jespersen¹. Sidst i 1640'erne overtog Rektoren, Anders Nielsen, disse Prædikener og lønnedes med 40—50 Dlr. aarlig.

Til de kirkelige Embedsmænd maa foruden Præsterne ogsaa regnes Kordegnen og Organisten. Rektoren i Latinskolen fungerede som Degn i Kirken. Organisten lønnedes af Byen; *Erik Esausen*, »Aaremester« eller »Orgelmeister«, fik 100 Dlr. om Aaret; han virkede i 1640'erne, saa her har altsaa været et Orgel, før det fra 1657 blev opsat.

SKOLERNE. Holbæk havde, i hvert Fald siden Reformationen, en Latinskole, og efter 1600 omtales ofte tillige Byens danske Skole.

Latinskolen² havde som tidligere nævnt til Huse i Klosterets Vestfløj; Indretningen var vistnok saaledes, at Rektorens Lejlighed laa i Stuen, nogle halvmørke, hvælvede Rum, og paa 1. Sal fandtes Skolestuerne. I Synsvidnet 1636 over Kirken og Præstegaarden opregnes ogsaa adskillige Mangler ved »Skolehuset«³:

En ny Dør er nødvendig, Tag og Skorsten skal repareres, i den søndre Ende af Skolehuset er Hvælvingen brudt ned og Stenene borte, to Kamre er ganske øde, ligeledes Husets Gavlfra øverst til nederst. Kakkellovnen i Skolemesters Kammer skal omsættes og forbedres med nye Sten. Den Dør af Skolen og ud paa Kirkegaarden ved Brønden forbedres. Ildstedet i Hørerens Kammer fornyes. Gærdet om Skolens Have er meget øde, og det Hus, som Skolemester plejer at lægge sin Tiende i, kan ikke staa Vinteren over uden en Istandsættelse.

Bygningens Tilstand blev ringere for hvert Aar, men den store Restaurering kom først i 1654. Som Sognepræst var Søren May Tilsynsmand for Skolen, 1652 blev hans unge Svoger, *Hans Motzfeld*, Rektor, og det er sikkert disse to Mænd, der ved energisk Arbejde og Agitation har skaffet Penge til Istandsættelsen. Hvad der blev lavet, ved vi ikke, men det var da saa meget, at man ved Genindvielsen d. 25. Okt. 1654 opsatte en Mindetavle herom. Desværre er denne siden forsvundet, men dens latinske Indskrift kendes.

Det hedder heri, at »denne Bygning, som du, Læser, med Velvilje betragter, blev frelst fra Ruin og næsten Undergang, fornyet i en skøn-

ner Skikkelse og indviet med Højtidelighed d. 25. Okt. til Guds og de hellige Musers Tjeneste, med Omsorg af den højærværdige og berømtelige Mand, Magister *Søren May*, Stedets Præst, Provst og Skolens Tilsynsmand, som og af *Hans Motzfeld* af København, Skolens Rektor, medens paa den Tid *Niels Nielsen* og *Thomas Christensen* var Kirkeværgere, og *Laurils Andersen Frost* samt *Jacob Lukassøn Mariager*, Skolens Hørere¹.

Nogen stor Skole blev den aldrig; den var for fattig. Rektorlønnen kunde nok tilfredsstillende unge Teologer nogle Aar, men de fleste skyndte sig at søge federe Græsgange, især Præstekald, og kastede ikke ved deres Virksomhed Glans og Ære om Skolens Navn. Elevernes Antal var ringe, maaske 10—15 i hver Klasse; de strømmede ikke til fra nær og fjern som til de store Skoler, hvor Lærerkræfterne var mere ansete og Legaterne rigere. Undertiden forlod de Skolen efter et Par Aars Studium; i 1646 drog saaledes et Par Pehlinge til Frederiksborg for at gøre sig færdige der, hvor der var Haab om større Stipendier².

Mange af Drengene var fra fattige Hjem paa Landet, og flere af Skolens Legater var derfor bestemt til Klæder og Sko til Disciplene. 1617 gav Mogens Christensen og hans Kone 100 Dlr. til Fattigfolk i Holbæk og til »de fattigste Skolebørn, som gaar udi Latine Skole her i Byen og lærer Latin, enten udi Klæder, Sko eller Bøger«³. 1629 udbetaltes Valentin Christensens Legat paa 50 Dlr. til Sko til fattige Pehlinge⁴. 1648 meddelte Præsten Hans Sørensen i Nr. Jernløse, at efter hans Død skulde hans halve Hovedlod tilfalde »arme fattige Skolebørn udi Holbæks Skole gangendes«, og han beder Borgmester og Raad ordne det; han har vel selv engang døjet en fattig Pehlings onde Kaar⁵.

Men 2. Maj 1654 skrev Rektor Motzfeld til Borgmester og Raad om »en stor Uskikkelighed her paa Skolen«, idet Drengene, »naar de har faaet Sko, Klæder og andre Skolens beneficia, fra Skolen bortløber og sig enten i danske Skole begiver«, eller ogsaa løber om paa Gaderne; han ønsker, at Raadet skal befale »de danske Skolemestre her i Byen, at de ingen af vores latinske Skolebørn antager, medmindre de har

min Seddel og Forlov«, og det bør paalægges Forældrene at lade Børnene blive i Skolen Aaret ud; vil de tage dem ud i Utide, bør de afgive de Klæder, de har faaet, til andre trængende Disciple¹.

Aftenen før de store Højtider vandrede Drengene om ved Godtfolks Døre med en Bøsse og bad om en Skærv, som de jo nok kvitterede for med en Sang.

Undertiden tjente Mesterlektikanerne et Par Skilling ved deres Læsefærdighed. Kæmneren noterer 1599 en Udgift paa 4 Sk. til »Christen Guldsmeds Dreng, for han gik med mig og læste Register, da jeg krævede Byskat ind«. Det behøver vel ikke at være en Skoleelev; det er det derimod i følgende Regnskabspost fra 1606: »givet Bysvenden og en af Skolens Personer, for de stævnet nogen af Borgerne paa Raadhuset med deres Skat, 4 Skilling«.

Latinskolens Kapital var udsat som Laan i Ejendomme i Byen; f. Eks. kvitterer Henrik Sandersen i 1629 for et Legat paa 50 Dlr., skænket Skolen af Ridefoged Jacob Kuhr 1616, som Henrik nu skal forrente med 3 Dlr. aarlig².

Det faglige Tilsyn med Lærere og Undervisning varetoges af Sognepræsten, Provsten og Bispem, mens Borgmester og Raad kontrollerede Forvaltningen af Legatkapitalen.

Ligesom Præsterne skulde Rektorerne sanke deres Løn sammen fra mange forskellige Kilder; en Hovedindtægt var den Degnerente af Tuse Sogn, som Christian den Tredje gav dem 1555. 1738 opgives den til 45 Tdr. Byg.

Som Kordegn fik Rektor desuden Offer ved Højtiderne, ved Barnedaab, Bryllup og Begravelse, men disse Indtægter varierede jo meget fra Aar til andet, afhængige ikke blot af Konjunkturer men ogsaa af hans personlige Forhold til Borgerskabet.

Af Rektorerne i Tiden før Svenskekrigen har faa vundet Ry for Lærdom eller paa anden Maade gjort sig bemærkede. En af dem, *Christoffer Christensen Holbæk*³, ledede Skolen et Par Aar, omkr. 1620, og blev derefter Rektor paa Herlufsholm og siden paa Sorø, hvorfra Christian den Fjerde 1631

kaldede ham til at være de smaa »Frøkeners« Skolemester. 1634 blev han Sognepræst i Stege, hvor han i 38 døde af Pest. En anden Rektor, *Jens Olufsen*, gik af 1631 efter 9 Aars Virke, købte sig en Gaard paa Algade, hvor han endnu i 1677 gav nogle Børn Privatundervisning. Men de fleste Rektorer søgte snart fra Byen; fra 1600—53 var her ialt 13, nogle kun et Aar eller to; fire af dem fik Præstekald her paa Egnen.

Af Hørere havde Skolen som Regel kun een. Vi kender ikke Navn paa ret mange, Lønnen var saa kummerlig, og Embedsboligen saa ringe, at de fleste søgte at slippe herfra snarest muligt.

Undervisningen i Latinskolen var vel som i de andre »lærde Skoler«, Eleverne lærte saa nogenlunde at læse, skrive og tale det latinske Sprog; det meste skulde kunnes udenad, og Lærerne var kun Hørere; i øverste Klasse lærtes desuden lidt Græsk, men Undervisning i det danske Sprog eller f. Eks. i Naturvidenskaberne kendtes ikke.

Eleverne i Mesterlektien var ofte Karlfolk i Tyverne. Baade 1644 og 46 udlægges »en Skolens Person« som Barnefader.

— — —

Fra Begyndelsen af 1600'erne omtales i Skattemandtallene undertiden den danske Skole. Det var ikke noget i Retning af en offentlig Kommuneskole, snarere et privat Foretagende, som dreves af en mere eller mindre velstuderet Person, med kgl. Bevilling og under Tilsyn af Byens Raad.

Nogen særskilt Bygning havde Skolen ikke; den holdtes i en almindelig Stue i Skolemesterens Hus; han var fri for de fleste Skatter og Afgifter, og i hvert Fald i 1640'erne betalte Byen hans Husleje.

Undervisningen omfattede Kristendomskundskab, Læsning, Skrivning og Regning, samt lidt Tysk. Forældre, som havde Raad til det, indmeldte deres Børn (baade Dreng og Piger) hos Skolemester og akkorderede med ham om Betalingen, som ofte blev leveret i Naturalier. Naar de skulde bruge Børnenes Hjælp hjemme, tog de dem ud af Skolen en Tid, ligeledes naar de syntes, de havde lært nok.

1633 blev *Peder Olufsen* Skolemester. 1643 sagsøgte han Laurs Remmesnider for 6 $\frac{1}{2}$ Mk. 1 Sk., »for hans Søn haver gaaet i Skole til ham«. ¹

Men 1647 fik Peder en farlig Konkurrent. En Kræmmer, *Poul Kønnichen*, der havde givet Undervisning siden 1640, søgte Kongen om Bevilling til at være Skolemester i Holbæk, og den meddeltes ham under 8. Febr., saaledes at han alene »maa holde dansk og tysk Skole i Vor Købstad Holbæk, efterdi Byen skal være saa ringe, at den tvende Skolemestre ikke vel kan underholde eller behøve«. Han skal undervise Børnene med saa megen Flid, at han kan forsvare det for Lensmanden og anden Byens Øvrighed, »som og dermed Inspektion bør at have«. ²

Da Peder Olufsen, som nu var afsat, saa den store Tilstrømning af Børn til den nye Skole, fattede han Haab igen. Han fik en Del Borgere til d. 28. Maj 48 at ansøge Lensmanden, Flemming Ulfeldt, om at han paany maa holde Skole, da Poul Kønnichen formentlig ikke kan overkomme at undervise alle Børnene, og d. 7. Juli indgav Peder sit Andragende til Kongen. Efter dennes Ordre optoges d. 8. Aug. et Tingsvidne ³.

Peder Olufsens Tilhængere kaldes frem een for een og udspørges, om de har haft Børn hos Poul Kønnichen, og hvad de klager over; en snedig Fremgangsmaade, mange tør aabenbart ikke udtale sig, de ved intet at bebrejde ham. To klager dog over, at han har riset deres Pigebørn, en over, at Eleverne lærte for lidt. En Mand satte ikke sit Barn hos Poul for Lærdommen, men kun for at »det kunde være af Gaden for Fares Skyld« (!). Flere tog Børnene ud af Pouls Skole, fordi de fandt Prisen for høj; enkelte sendte dem kun i Skole een Gang om Ugen. Andre vil have deres Børn til at gaa hos Peder, for at hjælpe ham til hans Brød igen!

Striden har aabenbart delt Borgerne i to Partier, den jævne Middelstand støtter Peder Olufsen, mens Poul kan fremlægge en Anbefaling af 1. Aug. fra en Del Storborgere med Borgmestre og Raadmænd i Spidsen. Peder hævder da ogsaa, at »Poul Kønnichen, som tilforn var en Kræmmer, ved

fornemme Folks Bistand har faaet kgl. Mandat«. Provsten rykker ogsaa til Undsætning; paa Raadstuemødet d. 8. Aug. fremlægges en Attest fra ham, om at han i Oktober 47 visiterede i Holbæk, og da Poul Kønnichen »lod sin underhavende Ungdom præsentere i Kirken hos de andre Byens Børn og Ungfolk«, stod de fleste af dem sig vel i deres Børnelærdom.

Anno 641 Denn 11. Januarii Kom S. Jens Povlsen
 sin Son Zacharias till mig i Skoleenn At Lære Lese, er fra Dato till denn 7. Septemtz
 35 Uger ----- i D 2 Mk 9 Sk
 Anno 642 Denn 10. Januarii Kom Zacharias Igen
 gick Indtill den 6. Aug., er 30 Uger a 3 Sk. ----- i D 1 Mk 10 Sk
 Derpaa er Annammit
 2 skepper Malt a 24 Sk., end Halfuer hand gjort mig it Bord Aff mit
 Egit Tømmer for 1 Mk. 8 Sk. ----- i D 3 Mk 8 Sk
 End Halfuer Jeg annammet, som hund (Enken) Sieger, 3 Mk. ----- i D 3 Mk
 Summa annammit ----- i D 3 Mk 8 Sk
 Summa Rester mig ----- i D 11 Sk

Poul Kønnichen
 eigen Hand

EN REGNING fra den danske Skolemester: »Anno 641 Denn 11. Januarii Kom S. Jens Povlsen sin Son Zacharias till mig i Skoleenn At Lære Lese, er fra Dato till denn 7. Septemtz 35 Uger 1 Dlr. 2 Mk. 9 Sk. — Anno 642 denn 10. Januarii Kom Zacharias Igen gick Indtill den 6. Aug., er 30 Uger a 3 Sk. : 1 Dlr. 1 Mk. 10 Sk. — Derpaa er Annammit 2 skepper Malt a 24 Sk., end Halfuer hand gjort mig it Bord Aff mit Egit Tømmer for 1 Mk. 8 Sk. — End Halfuer Jeg annammet, som hund (Enken) Sieger, 3 Mk. — Summa Annammit 1 Dlr. 3 Mk. 8 Sk. — Summa Rester mig 1 Dlr. 11 Sk. — Paull Köncken, eigen Hand«. (Skiftedokum., L. A.; Nørlit fot.)

I første Omgang sejrede Kønnichen, men Peder Olufsen er vistnok vedblevet at undervise under mere private Former, og det viste sig snart, at een dansk Skolemester i Holbæk var for lidt.

Der findes i Raadstuearkivet Koncept til et Andragende 2. Dec. 1651 fra Borgmestre og Raad til »den gunstige, fromme

Hr. Slotsherre« Oluf Brockenhuus; de henviser til, at de har talt med ham om, at den danske Skolemester ikke kan overkomme Arbejdet, og Lensmanden havde da spurgt, hvor mange Børn der ud over Latinskolens Elever var i Byen. »Saa haver vi ladet ved Rodemestrene i alle fire Kvartaler (Kvarterer) efterfare til visse . . . at her er ungefær 300 Børn, som er over 4 Aar gamle, hvilke ham umuligt er at informere«. Man beder derfor Lensmanden indberette Sagen for Kongen og slutter med de bevægede Ord: »Gud ved, vi ikke søger andet her . . . end Guds Navns Ære og Ungdommens Forfremmelse«¹.

Resultatet blev et Brev af 20. Dec. fra Kong Frederik med Tilladelse, at »endnu en tjenlig og dygtig Karl til dansk Skolemester maa antages, som Ungdommen tilbørlig kan undervise og oplære«, alt under Lensmandens og anden Øvrigheds Tilsyn og Ansvar².

Sandsynligvis har Peder Olufsen derefter begyndt sin Virksomhed igen. Han kaldes f. Eks. 1658 »danske Skoleholder her i Byen« og nyder 5 Dlr. til Huslejhjælp af Byens Kasse. Poul Kønnichen blev med Aarene saa fattig, at han og hans Kone o. 1665 levede af en Fattigunderstøttelse paa 1 Sl. Mark om Ugen. Hans Dødsbo vurderedes 1666 kun til 35 Dlr., og der var megen Gæld; mange Kreditorer maatte nøjes med nogle af Pouls Bøger, f. Eks. 3 smaa latinske Bøger, 18 gl. Regnebøger, 20 tyske Læsebøger. Borgmester Niels Nielsen fik Huitfeldts Krønike, og til By-skriveren udlagdes en Hovedpude, som han dog ædelmodigt overlod den stakkels Enke igen³.

— Til sidst et Eksempel paa en Holbækdrengs omflakende Skolegang⁴. Byfoged Jens Bigums Søn, Otte (f. 1648), kom 6 Aar gammel i den danske Skole »for at lære sin Børnelærdom samt at læse, skrive og regne«. Imidlertid døde Faderen, og Enken syntes, det blev hende »noget for kostbart at holde ham ved Skolen«, og hun tog ham derfor ud. Ti Aar gammel kom han igen i dansk Skole; og et Par Uger efter flyttedes han efter Skolemesters Raad over i Latinskolen, men »som hans Moder fornam nok, at han intet synderlig lærte«, rejste hun til København med ham og satte han i Latinskolen der. En af Hørerne fra Holbæk, Søren Mays Søn, Niels, opsogte ham og lokkede ham med hjem, idet han forsikrede,

at den hjemlige Skole var kommet i god Stand, »og der læstes flitteligen for Ungdommen«. Otte kom dog ikke i Mays Lektie men i Rektors, og »han fornåm sig ingen Forfremmelse«, hvorfor han paany drog til København, og efter 2 Aars Studium i Mesterlektien blev han Student 1668. Han døde 1713 som Sognepræst (Otte Jenssøn Holbech) i Holstebro.

HANDEL OG SKIBSFART (1623—57). En Skibbro som Holbæks, bygget af Tømmer og Kampesten, krævede stadig Tilsyn og Vedligeholdelse, og med nogle Aars Mellemlum maatte Dele af den fornyes; Uvejr og især Isskruninger sled haardt paa den.

En større Udvidelse og Istandsættelse foretoges 1623, da der opførtes et nyt Brokar og 2 Sluser¹. Med en københavnsk Tømrmester, Frederik Christensen, sluttedes Kontrakt om Brokarret og den ene Sluse for 100 Daler Mønt; den anden Sluse lavede Rasmus Tømmermand her af Byen for 6 Dlr. Mønt. Desuden leverede Københavneren en ny Rendebuk med Ramme.

Broens Tilsynsmand, Christen Christensen, opgjorde dens Kassebeholdning til 208 Dlr. 15 Mk. Mønt. Men de slog langt fra til, og d. 11. Novbr. foretog 8 Takserborgere derfor en Ligning paa hele Borgerskabet til en samlet Sum af 235¹/₂ Dlr. 1¹/₂ Mk. 6 Sk. Mønt. Til Stede var Lensmanden, Alex. v. Papenheim, og Raadet. De fleste Borgere ansættes til 2—4 Mark, ca. 35 svarer over 1 Dlr., højest staar 6 Raadsmedlemmer med 9—12 Dlr.

Derefter klarede man sig i 16 Aar med mindre Istandsættelser. 1635 betaltes »for 2 Pæle, som Guds Vejr slog løs, og de flød op til Maren Hr. Lauritses Have«, at bringe paa Plads igen, og »en af Broens Ringe . . . blev afstødt i det store Vejr udi St. Galle Marked sidst forleden«; 1637 ødelagdes en Sluse i Højvande, og 6 Hollændere betales for deres Assistance ved Reparationen. Et Par Gange aarlig er der Hovedrengøring; det kostede som i 1635 en Mark »for Broen at gøre ren og Møget at age af og noget Tømmer at . . . lægge til Rette«. 1640 faar Rakeren 4 Sk. for at kaste en død Gris af Broen.

Den næste Hovedstandsættelse fandt Sted i 1639. Der var opsparet en Kapital paa 264 Dlr. 3 Mk. 6 Sk., som med

Aarets Indtægt voksede til 328 Dlr. 12 Sk., men Arbejdet kostede 698 Dlr. 14 Sk. Frederik Tømmermand fra Køge »forfærdiger Broen« for 54 Dlr. + 12 Dlr. i Drikkepenge til sig og sine Folk. Der ages 121 Læs Tømmer og 20 Læs Jord ned til Broen. De største Tømmer-Leverandører er Borgmestrene Herman Eggers (257 Dlr.) og Laurids Christensen (65 Dlr.); Broens Gæld blev afbetalt i de følgende 3 Aar, der viste stigende Indtægter. 1646 var der en kontant Kassebeholdning paa ca. 385 Dlr.

Men da Skibbroen næste Gang skulde gøres i Stand, fandt man paa at lægge en Del af Udgiften over paa Skibene og Godset. Raadet bad om Kongens Tilladelse, og det hedder i Frederik den Tredjes Brev af 19. Dec. 1651¹, at da Broen er meget brøstfædig og dens Midler utilstrækkelige til Vedligeholdelsen, og da der desuden »til Handelens Fortsættelse« behøves 2 nye Brokar, saa større Skibe kan lægge til, saa bestemmer han, at der fremtidig — udover de sædvanlige Bropenge — skal svares 1 Hvid af hver Dalers Værdi af ind- og udskibede Varer fra Ind- og Udland, at erlægge paa Raadstuen til Borgm. og Raad, som saa skal sørge for Broens Fuldførelse og dens fremtidige Vedligeholdelse. Og da det kommer Byen til Bedste, skal alle Borgere, der har Køretøj, age Sten til Broen, og de andre hjælpe til at opfylde Brokarrene. Sluttelig forbydes det Skippere at udkaste Ballast i Havnen.

Arbejdet udførtes i 1652; den nye Afgift satte Broens Indtægt op til 3—4 Gange den normale, men alligevel slutter Regnskabet med, at 9 Borgere har til Gode for Tømmer, Jern, Arbejde og udlagte Penge, ialt 1287 Dlr. 13 Sk.; de største Kreditorer er Borgm. Eggers (265¹/₂ Dlr.), Raadm. Niels Nielsen (173 Dlr.) og Raadm. Peder Jensen (165 Dlr.).

I Skibbroregnskaberne er der store Lakuner, 1647—51 mangler f. Eks., fra Efteraaret 1653 standser baade Regnskab og Skibslistes, maa-ske er de ligesom andre Arkivalier fra Aarene før og under Svenskekrigene gaaet til Grunde.

— Holbæk Skibbro blev i Tidsrummet 1623—53 anløbet

af mellem 50 og 70 Fartøjer aarlig¹; Tallet ligger højere end i den foregaaende Periode, men de to Tredjedele er stadig fra danske Havne, Antallet paa norske varierer mellem 10 og 27 aarlig, svenske Skibe er sjældne Gæster, og de tyske er ved at blive det, et enkelt Fartøj om Aaret. Derimod stiger Antallet af hollandske, I Aarene 1623—57 opgiver Sundtoldlisterne² ialt 70 Hollændere (mod 28 Lybækkere) paa Vej til eller fra Holbæk. Engelske og skotske Skibe med Salt og Stenkul forekommer til Tider.

I 1630'erne opfører Skibbro-Regnskaberne baade de indførte og de udførte Varer, og fra 1641 skelnes der ogsaa mellem Havnepenge og Bropenge. Her nogle Uddrag af dette Aars Regnskab:

25. Marts: *Mourids Frik*, for en Krejer, han havde hidfragtet og indtog 30 Læster Byg, Bropenge 7½ Mk. Af Krejeren gav Skipperen 2 Mk.
27. Marts: *Søren Bunde i Holbæk* hans Skude, Bropenge 3 Mk. 6 Sk.
31. Marts: *Cort Hagensen af Bremen* for hans Bojert 2½ Mk.; indtog for Herman Eggers 7½ L. Byg og for Borgm. Gert Schrøder i Roskilde 7½ L. Byg, for Skipperen 7½ L. Byg.
31. Marts: *Thomis Christensen Skipper i Holbæk*, 13 L. Byg første Rejse til Bergen, fra Bergen igen med 24 L. Fisk og Sild.
16. April: *Egbert Arensen Skipper af Holland*, indtog for Herman Eggers her i Holbæk 56 L. Byg, hvoraf Herman svarede 14 Mk.
- (16. April) samme Dag af *Herman Eggers* Smakke, indtog 7½ L. Rug og Malt.
21. April: *David Dous*, Borger her sstds. for 7 Læster Salt han indskibet, nok 8 Lisp. Humle han hidførte og af 14½ L. Malt og Byg han udførte.
14. Maj kom *Laurids Svendsen af Bergen* med 30 L. Sild og Fisk, hvoraf han solgte de 26 L. og indtog 16 L. Byg og Malt i sin Krejer.

Ud fra disse Broregnskaber og andre Kilder bliver det muligt at give en Oversigt over Holbæk-Købmændenes Handel i de gode Aar før Svenskekrigene. Deres Opgave maatte naturligt være at afsætte Omegnens Overskud af Korn og skaffe By og Land en Del nødvendige Varer.

Tømmeret var den vigtigste Indførselsvare; hvert 3.—4. Skib, der løb ind til Broen, var en Tømmerskude; de fleste kom fra Sydnorge og Bohuslen. Lastens Størrelse opgives ikke. To andre vigtige Varer var Fisk og Salt; der kom

f. Eks. Sild fra Aarhus, Aalborg og Samsø, eller fra Holland, og Klipfisk fra Norge. Ialt ca. 20 Læster aarligt. Salt (ca. 30 Læster) fik man dels fra Helsingør, dels fra Holland som »fransk Salt«, og enkelte Aar fra Skotland. Smaaskibe fra Sejerø, Havnsø og Mariager bragte Kalk hertil, Tjære og Slibesten kom fra Gulland, Kul fra Skotland, Humle købte man ofte hos de omdragende Humlekræmmere, men Købmændene tog ogsaa store Partier hjem fra Holland. 1625 kom her et Par Skuder med Øl fra Jylland (Aarsøl), ellers foretrak Holbækkerne det tyske, som fra Rostock og Danzig hentedes herop af danske Smaaskibe. Mjød og Vin indførtes ogsaa; Niels Nielsen fik f. Eks. i 1652 paa et hollandsk Skib 12 Oksehoveder Vin. Fra »Gottenborg« kom undertiden en Ladning svensk Jern. Færdige Metalvarer, Manufakturvarer, Krydderier o. lign. hentede danske Skibe i Lybæk og andre nordtyske Byer.

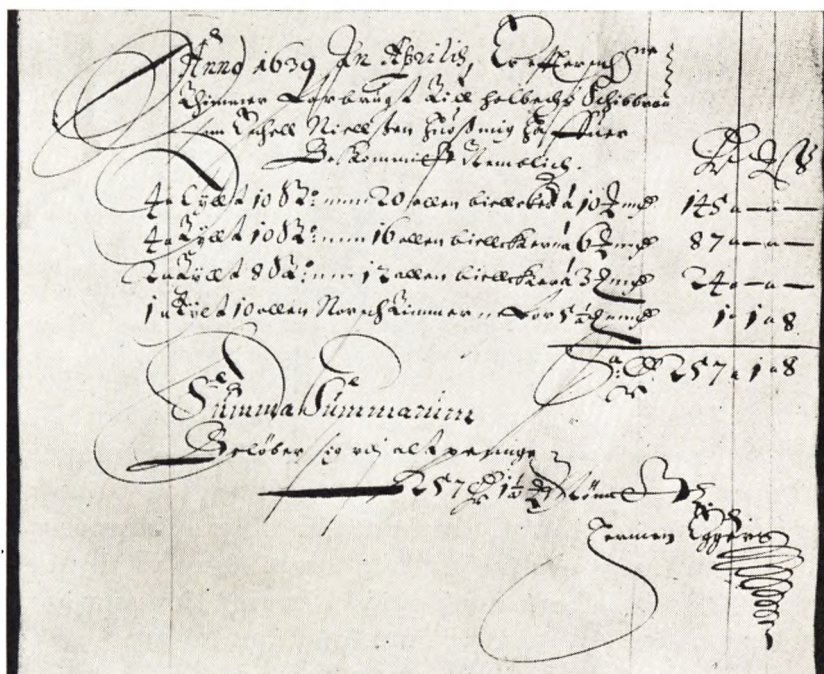
Eksporten bestod udelukkende af Omegnens Landbrugsprodukter, Korn og Kreaturer samt de store Partier Malt, som fremstilledes i Byens Købmandsgaarde. Af Korn forekommer Rug og Havre engang imellem i smaa Partier, det er Byggen, der dominerer, 2—300 Læster aarligt, hvoraf det meste (60—70 %) hentes her ved Skibbroen af de store hollandske Skibe. En Beregning, udfra Broregnskabernes usikre Materiale, viser følgende:

1635	udf. ca.	200	Læster	Korn og	Malt,	deraf	ca.	90	L. m.	holl.	Skibe.
1638	—	300	—	—	—	—	—	200	—	—	—
1640	—	400	—	—	—	—	—	275	—	—	—
1642	—	900	—	—	—	—	—	650	—	—	—
1643	—	280	—	—	—	—	—	0	—	—	—
1645	—	600	—	—	—	—	—	325	—	—	—
1646	—	300	—	—	—	—	—	200	—	—	—

(1 Læst Byg = 48 Tdr.)

Mod Slutningen af Trediveaarskrigen steg Efterspørgselen efter Korn. Holbæks Udførsel fordobles 1642, men falder stærkt under Torstensonkrigen 1643—45, da Handelen med Holland en Tid gik i Staa, og 1643 er det udelukkende danske Skibe, især Københavnerne, der besørger Eksporten.

Det var kun faa af Købmændene, der havde Kredit og Kapital til Kornhandel i større Stil. En Optælling viser f. Eks., at af de ca. 900 Læster (ca. 40.000 Tdr.), der udførtes 1642, tilhørte 575 Læster alene de to »Grosserere«, *Herman Eggers* og *Egbert Janssen*; den sidste — en Hollænder? — handlede kun i faa Aar paa Holbæk, men Eggers var i en lang Periode

HERMAN EGGERS skriver Regning til Skibbroen: Anno 1639 in Aprilis Er eftershr.ne Thimmer forbrugt Till Holbechs Schibbroe som Eschell Nielsen Huos mig Haffuer Bekommit Nemblich: 4 Tyllt 10 St. . . . 20 allen bielleker a 10 Mk. o. s. v. (Bilag til Havne-regnskab. — Nørliit fot.)

Byens største Forretningsmand. Ogsaa Købmænd i Helsingør, Roskilde og især København udførte Korn over Holbæk Skibbro.

Herman Eggers var ca. 1620 Købmandssvend hos den tyske Kræmmer Gert Schrøder¹ i Roskilde, kom om Sommeren hertil og »stod her nogen Tid med sine Kramvarere«. 1625 købte han sig en Gaard og oparbejdede i Løbet af faa Aar en betydelig Forretning for egen Regning, opkøbte Herregaardenes Korn og solgte tyske Kramvarer til Bønderne i Miles Omkreds. Holbækkrammerne søgte snart at dæmne op for den farlige

Konkurrent, de sagsøgte ham flere Gange for ulovligt Kornopkøb i Landsbyerne, og 1634—35 kom han saadan i Strid med Borgmestre og Raad, at han gentagne Gange klagede til Kongen, især over, at man sætter ham for højt i Skat; han maatte svare 20 % af al Byens Skat, og Kongen nedsatte 1635 en Kommission til at bilægge Striden, »efterdi han er en fremmed og ikke forstaar sig paa nogen Rettergang«. Samme Aar blev han meldt for Toldsvig; han havde landværts indført en Del Varer og ikke straks forevist sine Toldsedler for Tolderen i Holbæk, men efter Ordre fra Kongen blev Sagen snart ordnet¹.

Et Par Aar efter blev Herman Eggers Raadmand, og fra o. 1640—62 var han Borgmester. Han og hans Kone, Else Altewelt, førte stort Hus; som en af Sjællands største Købmænd stod han i Forretningsforbindelse ikke blot med Herremænd og Bønder over hele Nordsjælland, men ogsaa med de store Kræmmere og Rhedere i København og i tyske og hollandske Byer. Nogle Aar havde han en Krambod ved Akademiet i Sorø². I 1652 løb hans Ud- og Indførsel alene over Skibbroen op til 16568 Rdlr. Af Herman Eggers Sønner blev Johan og Jørgen begge Borgmestre, den ene i Holbæk, den anden i Næstved³, og Datteren Elsebeth ægtede sin Fars Købmandssvend, Niels Nielsen, snart en af Byens store Købmænd, og 1663—67 Borgmester. En anden Datter var gift med Borgmester (senere Landsdommer) Rasmus Schøller i Køge⁴.

— Om Kreaturudførsel over Holbæk ved vi ikke meget; Studehandelen var siden 1623 et adeligt Privilegium, og naar f. Eks. Gert Hollænder i 1634 udfører 255 Øksne fra vor Skibbro, stammer de utvivlsomt fra Egnens Herregaarde.

— Selv om tyske Skibe ikke som tidligere var hyppige Gæster ved vor Skibbro, var Forbindelsen med Hansestæderne dog endnu levende, men den varetoges især af danske Far-tøjer. Der kom stadig mange tyske Varer her til Byen, dels ved direkte Import, dels over København eller andre Søstæder. I 1640 løb en Københavnerskude herind med en Ladning Rostockerøl. Herman Eggers købte store Varepartier i de nordtyske Byer og solgte Korn f. Eks. til Bremen. 1649 blev Daniel Friche sagsøgt af Hamborg-Købmanden Gilbert de Voss for 2099 Mk. lybsk, en Rest af deres Mellemværende; Aaret efter var Friche konkurs, og hans Broder Moritz i København søgte at hjælpe ham til en 25 % Akkord, hvilket hans Kreditorer i Holbæk og Lybæk nok vilde tage mod, men nogle Hamborgere nægtede det⁵.

Da Regeringen i 1622 søgte at oprette Handelskompag-

nier, som skulde drive Handel paa Spanien, vedtog Holbækkerne paa et Raadstuemøde at svare, at de havde ikke Raad til at udruste et Skib til at fare paa Spanien¹, men da Sagen kom for igen 1641, saaledes at enhver kunde tegne sig for et Parti spansk Salt, var der 26 Liebhaveere, som ialt bestilte 40 Læster, deraf tegnede Herman Eggers sig for de 10².

— Nogle af Byens Købmænd ejede selv Skibe, undertiden var der flere Rhedere om en Skude, eller man chartrede et Skib, lastede det med Malt og Korn, og sendte det til Norge eller Holland; en Mand fulgte med og søgte at afhænde Lasten, hvorefter han købte og indladede nye Varer. I et Skipperpas fra 1612, udstedt af Borgmester og Raad, hedder det, at Claus Mortensen nu har affærdiget Skipper Morten Sørensen med hans Skib, »ladet med Rug og Mel til Bergen, der at gøre sig Marked og siden hid tilbage igen med hvad Købmandskab han sig tilforhandler«³. En af Byens rigeste Købmænd, Raadmand Peder Jensen d. Y., oplyser i Juni 1646, at han for Tiden har 4 Skibe i Søen med Korn, som er udskibet til Forhandling; hans egen Skude er sammen med to fragtede Skuder i Norge, og en Aarhuskipper er sendt til Holland; deres Last er Byg, Malt og lidt Ærter til en samlet Værdi af 1322 Dlr. Desuden har han en »Dreng« paa Landskrone Marked med for 150 Dlr. i Varer og rede Penge⁴.

I 1640'erne var 6—7 mindre Skibe hjemmehørende i Holbæk. 1642 gjorde de 14 Rejser til Norge med ialt 102 Læster Korn.

Hovedparten af det udførte Korn fik Købmændene fra Herregaarde og Kirker i Oplandet. Borgmester Jens Sørensen skyldte 1613 mange Penge for Leverancer fra Birkholm, Torupgaard, Ringsted Kloster og Tiendekorn fra Søndersted, Tostrup og Bjergby Kirker og fra Præsterne i Tølløse, Hyllinge og Buttrup⁵. — 1646 skyldte Raadm. Peder Jensen 157 Dlr. til Buttrup, Sonnerup og Søstrup Kirker for Kirkekorn⁶. — 1648 sendte Herman Eggers sin Kone over til Fru Ingeborg Arnfelt paa Selsø, hos hvem han havde Penge tilgode; de aftalte, at Eggers skulde have 250 Tdr. Byg til Udligning; hans Skude

indladede det i Vellerup Vig paa 11 Dage¹. — Raadmand Peder Rasmussen skyldte 1649 Fruen paa Selsø Betaling for 906 Tdr. Byg; han havde i Penge og Varer betalt 1230 Dlr., og hun fik ham nu ved Holbæk Byting dømt til at erlægge Resten, 805 Dlr., inden 15 Dage². — Mange Dødsboopgørelser viser en omfattende Mellemandhandel mellem Byens Købmænd og Egnens Bønder.

Ejendommeligt er det at se den levende Forretningsforbindelse, Holbæk stadig bevarede med Hornsherred; det betragtedes — ligesom det sydlige Odsherred — som Byens naturlige Opland. Samhandelen foregik især ad Søvejen.

Men herude i Oplandet maatte Holbækkerne vedblivende føre Krig mod den ulovlige Konkurrence, som »Skudehandelen« paaførte Købstaden. De sejlende Kræmmere var svære at faa Ram paa, Gang paa Gang sendte Byraadet Folk ud for at udspejle dem, og ofte kom det til Retsforfølgning.

I Sept. 1640 var Jens Ibsen og Thomas Christensen udskikket til Langtved, hvor de gik om Bord paa 3—4 norske Skuder og fik oplyst, at Nordmændene solgte Saltfisk, Tørfisk og Tran samt Tømmer til Egnens Bønder, som til Gengæld leverede Rug, Byg og Ærter. Skipperne forklarede, at de betalte Told herfor til Niels Trægaard i Langtved, men i Holbæk Byting d. 28. Sept. nægtede han det; han havde blot paa sin Husbonds Vegne givet Nordmændene Lov til at ligge her og handle paa deres sædvanlige Plads³. — 1623 gav Kongen Helsingørs Borgere Ret til at købe Salt af det spanske Kompagni og sælge det i Isefjord⁴. — Samme Aar købtes der Træ til et Pulpitur i Grevinge Kirke af »Norbaggerne, der laa for Anker ved Asnæs«⁵. Det er blot nogle Eksempler.

I Anledning af en Klage fra Borgmestre og Raad befalede Kongen 1631 Mogens Packs og to andre Lensmænd i Isefjordslandet, at de skulde gribe og straffe dem, »der findes at bruge Købmandsskab i ulovlige og forbudte Havne«⁶. 1633 var Borgmester Laurits Christensen hos Kongen med en ny Klage, og i det før omtalte Forslag, Holbækkerne gav til en ny Stadsret (S. 196), gør de snildt opmærksom paa, at ikke blot er al den ulovlige Handel og Forprang til Skade for deres By, men Majestæten bliver ogsaa snydt for mange Penge i Told. Bedst var det, om alt Købmandsskab paa Landet blev forbudt⁷.

Men Nordmændene og Helsingørfolkene var endda ikke

de værste; det mærkes tydeligt af Punkterne 3 og 7—10 i Raadets Forslag, at man er mest bange for den Konkurrence, Byens Handlende paaføres af hollandske og tyske Firmaer, som ved lokale Agenter foretager store Kornopkøb:

»Der indkøbes mange Læster Korn ved sligt Maskabi og føres af Riget under fremmed Herskab og Nation. De Indbyggere, som køber det, udskiber det af Riget under sit Navn og Skin, skønt det er indkøbt for fremmede Penge . . . Det skader kgl. Maj.s Told og Byens Handel, og disse Folk kan ved slig Forprang paa en kort Tid til stor Rigdom og Næring fremvokse.«

Man ønsker ogsaa Forbud mod, at nogen har Borgerskab i flere Byer, at fremmede Kræmmere handler fra Broen eller Torvet med Præsterne og Bønderne, og at udenbys Handelsmænd lægger deres Gods op her i Byen, de skal sælge til Borgerne for en billig Pris og sejle bort med Resten; »Liggere« (omsejlende Kræmmere) maa kun købe af Adelen og Borgerskabet.

Ogsaa fra andre Byer, f. Eks. Helsingør og Nykøbing, kender vi disse Klager over, at udenlandske, især hollandske, Købmænd dominerede Handelen. De beherskede Markedet, ligesom tidligere Hansestæderne, de havde Kapital og Skibe.

Og den Kamp, Holbækkøbmændene i nogle Aar førte med fremmede Tilflyttere, der som Eggers laa i »Maskabi« med de udenlandske Firmaer, var haabløs og unyttig. Baade han, Svigersønnen Niels Nielsen og en tredje indvandret Købmand, Anders Schult, oparbejdede store Forretninger, støttet paa udenlandske Forbindelser, og endte som velagtede Borgmestre her i Byen.

— Den voksende Handel paa Isefjorden gjorde efterhaanden Holbæk til et ret vigtigt Toldsted. Her boede den kongelige Tolder. I Aarhundredets Begyndelse var det endnu et Bierhverv, der formedelst 10 Daler aarligt varetoges af Embedsmænd som Borgmester *Peder Eskilsen*, Slotsskriver *Jacob Kuhr* o. a. Der opkræves Rorstold, Bunkebrud, Pendinge af fremmed Skib og Sise af Rostockerøl; fritagne for denne Sise var Byens og Egnens Adelige og, som en særlig Begunstigelse, Borgmester Claus Mortensen. Den aarlige Toldindtægt androg

i Perioden 1610—20 ca. 250—300 Rdlr., men steg i Kalmar-krigens første Aar til $607\frac{1}{2}$ ¹.

Toldafgifterne blev senere bortforpagtede. Saaledes forpagtede 1625 den senere Borgm. *Laurits Christensen* kgl. Maje-stæts Smaatold i Holbæk for 400 Rdlr. aarlig². Samtidig var Slottets Ridefoged, *Hans Riber*, »kgl. Sisemester«; hans Regnskaber indsendtes sammen med Lensmandens. De Borgere, som bryggede Øl, brændte Brændevin, gjorde Malt eller blandede Mjød, til eget Forbrug eller til Salg, skulde svare nogle Skilling i Sise (Accise) til ham, men ofte maatte han opkræve de kgl. Tilgødehavender ad Rettens Vej³.

Laurits Christensen forpagtede fra 1644 ogsaa Accisen og Tolden af fremmed Øl, Mjød, Brændevin og Malt og advarede i den Anledning de 5 her i Byen, som brugte Hestemøller, at de ikke malede Malt for nogen, før de havde set Laurits' Seddel paa, at Tolden var betalt⁴. D. 28. Aug. 1648 tiltalte han 82 Borgere for skyldig Told og Accise; han havde tit krævet dem, nu vil han have Pengene senest paa Søndag⁵!

Hans Løn som kgl. Tolder var i 1640'erne kun 30 Rdlr. Da Toldindtægterne i 1643—44, det første Krigsjaar, steg til ca. 1300 Dlr., mens de ellers laa omkring 2—250 Rdlr., prøvede han at beregne sig 60 Dlr. i Løn, men Rentekammeret skar ham omgaaende ned til 30 igen⁶. Det var for lidt i Forhold til det store Arbejde, Embedet efterhaanden krævede; der skulde endda betales Løn til en Skriver og et Par »Visiterere«, som besørgede de udenbys Forretninger. Foruden Holbæk laa der nemlig 5 andre »Havne« under Toldstedet: Vejlevig, Dragsfjord, Hagedsfjord, Langtvedfjord og Ejbyvig; saaledes nævnes de 1657⁷, sikkert ældgamle Handelspladser for Bøndernes Skudehandel. Undertiden sorterede ogsaa Frederikssund Toldsted under Holbæk; 1653—54 var en af Visitererne kørende derover for at fortolde noget Korn, som hollandske Skibe indtog⁸.

Efter Borgm. Laurits Christensens Død 1653 overtog *Hans Lauridsen* Embedet som kgl. Tolder. 1655 udskiltes Maltaccisen, som Raadm. Christopher Pedersen forpagtede af Staten

for 250 Rdlr. aarligt¹. Tolderens Løn var nu sat op til 100 Rdlr., og endda klager Hans Lauridsen stadig over Embedets daarlige Vilkaar; for at holde Vejerhus og Toldbod maa han leje en stor Gaard og give 80 Dlr. i Husleje². Ofte var han flere Aar bagud med Indbetaling af Told til Rentekammeret; ved Krigens Udbrud 1657 skyldte han over 1500 Rdlr. i Restancer³.

— Aarets største Festdage for Borgerne som for Egnens Bønder var Markedsdagene, det saakaldte Lillemarked omkr. 16. Sept. og »Gallemarked« d. 16. Okt. Fra alle Sjællands Byer kørte Kræmmerne hertil; til Lillemarkedet 1632 mødte 56, deriblandt 24 fra København, 18 fra Køge, 16 fra Slagelse, 15 fra Næstved, 10 fra Helsingør, enkelte skaanske og fynske og 3 Lybækkere. Der kom ogsaa alle Slags Haandværkere, Skomagere, Kedelførere, Grydestøbere, Hattemagere, Bagere, Skræddere, Handskemagere, Buntmagere o. fl. Men til Gallemarked samme Aar var der 127 fremmede, som betalte »Bodestedspenge«, en vældig Invasion i saadan en lille By⁴. Og saa strømmede Bønderne til, Handelen gik livligt fra Boder og Vogne ned over Algaden, og Holbækkerne lod sig ikke konkurrere ud af de fremmede, de stod selv til Torvs. Store Beløb omsattes, man byttede Varer og traf Aftaler. At »betale til Holbæks Marked« var en almindelig anvendt lokal Termin. Da fik man Sølv paa Lommen.

Byfogeden lejede til hver af de to Markeder 8 Svende, som skulde opkræve kgl. Majestæts Markedstold og hjælpe Bysvendene at holde Styr paa Folk. Slagsmaal, Spektakler med fulde og gale Mennesker, Tyverier og til Tider et Drab — hørte til Dagens Begivenheder. I 1624 gik Bysvendene »al Byen om og sagde til, at ingen skulde sig tilfordriste at gøre nogen Ild med Brygning eller Bagning, førend Markedet var overstanden«⁵. En Brand i Markedsdagene vilde være en Katastrofe.

Paa Lillemarkedet 1641 stod Peder Kedelfører af Holbæk med sit Kobbertøj paa Gaden tæt ved en Hagestedbonde, som solgte Smør fra sin Vogn, og Peder saa da, at en anden Bonde fra Næsset slog ham i

Hovedet med sin Øksehammer, saa Blodet drev ned i Øjnene¹. — Paa Gallemarked s. Aar kom en Bonde fra K. Saaby i Klammeri med en Karl fra Aagerup her uden for Byen. Da Bonden var kommet tilvogns med tvende Kvindfolk, røg Karlen paa ham igen med dragen Kaarde. Snart væltede de rundt paa Vejen i blodig Kamp, til Rasmus Smed kom til og skilte dem, og Kvinderne steg ned og fravristede Karlen hans Vaaben, hvorefter alle fulgtes ad hen til Oluf Badskeer, som forbandt de saarede². — St. Galle Markedsdag 1646 overfaldt to fulde Ugerløse-bønder en Karl fra Brøndbyvester, den ene trakterede ham med en Høtyv, den anden med sin Degen, saa Karlen maatte ind til Morten Badskeer. — Mads Nielsen fra Taaderup var Lillemarkeds Aften 1643 paa Vej hjem med sit Indkøb i en Pose: et Par Sko, et Stykke Klæde til Konens Snøreliv, en Kam, et Par Handsker, et Tørklæde og for 4 Skilling Hvedebrød; det blev altsammen stjaalet fra hans Vogn ude ved Lundsled, og da Mads løb ind for at melde det til Borgmesteren, for Tyven endda efter ham og hug hans Hat itu med sin Degen og jog ham ud til Vognen igen. Men Skælmen blev fanget og kom 2 Aar i Jern paa Bremerholm³. — Undertiden var Byfogeden Fredsstifter, som da Rasmus Kræmmer fra København og en Kollega fra Ringsted paa Vej til Gallemarked 1625 var blevet uenige om Ringstedmandens Kones Dyd. Rasmus kaldte hende en Bøddelhore, hun havde aget paa Vogn med Bødlen i Halmstad og burde ikke æstimeres i godt Selskab. Da de naaede Holbæk, gik de til Byfogeden og bad ham forlige dem⁴. — Ofte blev besværlige Markedsgæster sat i Fangekælderens, det var sjældent, de slap saa billigt som en Kræmmer, der gjorde Parlamente med en Pottemager og betalte en Skæppe Salt i Bøde til Kæmnerkassen⁵.

I Byens Stadsretsforslag 1637 ønsker Raadet et Forbud mod, at Kræmmere, som kommer sejlende til Markedet, sælger fra deres Skibe, de skal føre Varerne op paa Torvet. »Og at ingen udenbys Folk paa Markedsaftenen maa købe paa Markedet, førend Klokken slaar tolv og der er ringet til fri Marked«, for at Borgerne før de andre kan forsyne sig. Endelig ønsker man to ugentlige Torvedage⁶.

I 1649 søgte Raadet Kongens Tilladelse til, at der foruden Krammarkederne ogsaa holdtes et Kvæg- og Hestemarked hver Onsdag i Fasten, hvilket bevilgedes 2. Jan. 1650⁷.

Til Markeder i andre Byer eller ved Helligkilderne mødte Holbækkerne naturligvis op med deres Kram og Varer.

Morten Bager sendte sine to Piger i Forvejen til St. Boels Marked i Nykøbing (1646) med en Kiste Hvedebrød, han vilde selv følge efter. Om Natten blev en Del af Brødet stjaalet, Resten lagde de i Kurve og forhandlede det til Markedsgæsterne⁸. — En Aften ved St. Olufsdags

Tider 1645 kom en Flok Mennesker kørende fra Slagelse Marked; Poul Skomager fra Holbæk kom da i Trætte med en Bonde og slog ham med sin Kaarde, men Bonden fik Undsætning af flere krigerske Landmænd, med Høtyve og Hellebarder; skønt en anden Holbæk-Skomager søgte at stifte Fred, endte det dog med, at Poul dræbte Bonden¹.

— I Nov. 1616 døde i København en omdragende Kræmmer, Hans Kockerum, som havde fast Logis og Borgerskab i Holbæk; sammen med sin »Maschabiebroder«, Anders Clark i Saxkøbing, handlede han over hele Sjælland; deres Bøger udviser Tilgodehavender paa ca. 1500 Dlr. hos Borgere og Bønder viden om og Veksler til et Beløb af 661 Dlr. Hans Kockerums Varelager, anbragt i 3 store Kramkister og 2 Skrin, bestod især af Klæde, Fløjl, Silke, Lærred, Snore, Strømper, Handsker, Knapper o. l. Varerne købte de i Hamborg og i Holland².

— Paa Skibbroen knejsede et stort Trækors, antagelig et Vartegn paa, at her begyndte Byens Fredsomraade. Jep Brændevin og en anden Mand tog det op 1598 for en Tid for at skaffe bedre Plads til de Vogne, som kørte helt ud paa Broen³. Men trods dette Fredstegn var der ofte Spektakler dernede, Søfolkene drak sig fulde og lavede Klammeri.

Gert Hollænder sad en Dag i Høsten 1616 i sit Ruf og drak med Slotsfogeden, *Peder Thygesen*, Fogden fra Torup og andre Godtfolk. Antagelig har han indtaget en Ladning Korn fra de to Gaarde. Da Peder ikke vilde drikke flere Skaaler, blev Hollænderen fornærmet, kaldte ham en Skælm og kastede Sten efter ham, men han tog sit Spyd og gik. Siden søgte Gert efter ham rundt i Byen, i Inger Tømmermands Seng og hos Kirsten Smeds; med sine Karle drog han til sidst ud til Slottet, hvor de rumsterede drabeligt udenfor Porten og hug i Broens Rækværk med dragne Værger. Sagen kom for Bytinget, Gert undskyldte sig, at han var saa mægtig fuld den Dag, og Byfogeden stiftede saa Fred mellem dem i Borgmester Henni Braunschweigs Nærværelse⁴.

Ved Skibbroen var der ofte livlig Handel mellem Borgere og de Kræmmere, som lagde til med Skuden fuld af Brænde, Salt, Bøtter, Jydepotter, Humle, Sild o. l. Men Bønder maatte ikke købslaa her.

Da her i Okt. 1642 laa en Hollænder med Salt, kom en Bonde til Simon Skøtte i Holbæk og bad ham gaa med paa Broen og købe ham 2 Tdr. Salt, men Simon vilde ikke; Bonden kunde købe sit Salt hos ham. Saa fik Bonden Troels Bødker med derned. Da Handelen var i

Gang, dukkede Simon og et Par andre Borgere op og skældte Bødkeren ud; denne gik paa dem med sin Tengsel, men de tærskede ham alligevel, saa han maatte rende op paa Algade, Saltet blev konfiskeret, og den tjenstvillige Bødker kom et Par Dage i Fangekælderens 1! — Den forargede Simon var nu ikke saa overdydig selv; 1645 tilskrev Borgmester og Raad i Nykøbing deres Kolleger i Holbæk, at Simon Skøtte drev utilbørlig Handel med sit Skib i forbudte Havne i Odsherred. Man bad dem advare ham, »thi vi ej gerne med vores gode Venner og Naboer vilde os indlade i nogen Trætte« 2.

— For de fem Aar, fra Broregnskabet slutter 1653 og til Svenskernes første Felttog 1658, er det vanskeligt at bedømme Handelsvilkaarene her i Byen, Materialet er spredt og tilfældigt.

En Beregning af den gennemsnitlige Toldindtægt³ i de sjællandske Købstæder for 1652—55 viser, at Holbæk Toldsted stod som Nr. 3 med 1126³/₄ Rdlr. 1 Sk., efter Helsingør og Køge. Den samlede Told og Accise for ¹/₅ 1655—¹/₅ 56 var i Holbæk 3220 Rdlr., Byen er stadig Nr. 3. For hele Aaret 1656 naaede Beløbet op paa 3861 Rdlr. 4 Mk. 13 Sk. (Kalundborg 1953—3—13, Nykøbing 133—5—0, Køge 3234), kun Helsingør laa højere (5054—3—7).

Selvom Toldindtægter ikke giver noget sandt Billede af en Bys Forretningsliv, saa tyder de anførte Tal dog paa, at Holbæk lige til Krigens Begyndelse hævdede sig som en af de vigtigste sjællandske Handelsbyer. De hollandske Skibe fandt stadig Vej til vor Skibbro, i 1655—56 kom der to af de rigtig store, et paa 100 og et paa 130 Læsters Drægtighed³.

I KØBMANDSGAARDENE⁴. Fra Kirkens Epitafier stirrer de gamle Købmænd fra Christian den Fjerdes Tid ned paa os den Dag i Dag, alvorlige Herrer i Stadstøjet, sorte Kapper med Pibekraver; ved deres Side een eller to Hustruer og et respektabelt Antal Børn.

Deres Grave er forlængst lagt øde, deres Navne glemte, og af deres store Gaarde er kun lidet tilbage. Alligevel vil vi forsøge at skildre de ydre Forhold, disse Mennesker levede og virkede under.

Købmandsgaarden var en lille Verden for sig; ud mod Gaden en lang Bindingsværksfacade med smaarudede, blyind-

fattede Vinduer og en stor Port, sjældent en Dør. En Gaardsplads med Brønd og Mødding, omgivet af tre Udlænger med Lade, Lo, Stald, Kornloft, Vognskjul o. m. a. Undertiden laa der endnu en Gaardsplads bagved, en Tømmergaard, og fra den saa man ud i Haven med dens Frugttræer og Lysthuse.

Det eneste grundmurede Patricierhus, vi kender fra den

Midt i Billedet ses den endnu bevarede Vestgavl af den store Renaissance-Gaard fra ca. 1600, den senere Amtsskrivergaard, hvis Hovedbygning blev gennembrudt, da Nygade ca. 1850 førtes op gennem Gaardspladsen og Haven. (Fot. fra Slutn. af forr. Aarh.).

Tid, var den senere Amtsskrivergaard paa Algade. Nu er desværre kun en Gavl tilbage; den lader ane, hvor prægtigt et Hus det var, vi mistede ved Branden 1717, en to Stokværk høj, ca. 50 m lang Renaissancebygning fra ca. 1600. Den er muligvis opført af Borgmester Claus Mortensen; efter hans Død tilhørte den Herman Eggers.

De andre Købmandsgaarde var af Bindingsværk, smukt Arbejde med mønstermurede Tavle; paa den saakaldte Gen-

darmergaard, Smedelundsgade 22, opført i 1620—30'erne, er fundet Spor af malede Dekorationer paa Tømmeret, Stenene i Murtavlene har været kalket røde og gule med hvide Fuger¹.

Den Tids store Gaarde rummede en broget Samling Værelser; hos Borgmester Fr. Eisenberg og Fru Ellitse fandtes f. Eks. 1640:

Gaard fra Chr. den Fjerdes Tid, Smedelundsgade 22 (senere kaldt »Gendarmergaarden«). Nu ombygget og moderniseret.

Den store Sal, den lille Sal, den grønne Stue, Bertels Stue, Badstuen, det lille Kammers mellem Salene, et andet næst ved, Gæstekammerset, Stuen, det lille Kontor ved Stuen, Sengekammerset, den røde Stue, Drengeskammerset, Klædekammerset — Køllehuset, Jernkammerset, Stegerset, Bryggerset, Melhuset, Tøndehuset, Vejerhuset, Tjærehuset, Foderloen, Vognskjulet, Stalden, Laden, Kogehuset, Svinehuset. — Øverste Loft, Bryggersloftet, Kølleloftet. — Folkenes Kælder, Saltkælderen, Kælderrum til Gaarden, den østre Kælder. — Det murede Lysthus, det andet Lysthus i Haven.

Foruden selve Gaarden ejede Borgmesteren 2 andre Gaarde, 5 Huse i Blegstræde, en Vejrmølle, »Græshaven«, »den udenbys Have« og en Humlehøve.

En lille Visit hos Borgmester Mogens Christensen i Smedelund 1647 giver et Indtryk af, hvorledes der saa ud inden Døre. Traadte man ind i hans Dagligstue, saa man ved Vinduessiden et stort Bord og en Langbænk med Fodskammel

under, for Bordenden en Kistebænk, og ved de andre Vægge 2 Slagbænke, en Seng, et »Tresor« (Skab paa Bordfod) og et Par Borde. Bordtæpper, Sengeomhæng og de flamske Hyn- der paa Bænkene straaledede i stærke Farver, og Væggene var beklædt med malede og udskaarne Paneler. Foruden Borg- mesters »Bagstol« (Lænestol) fandtes 4 andre Stole. Skilderier nævnes ikke, men et Spejl. Stuen opvarmedes ved en Bilæggerovn eller en Ovn af glaserede Brændt- lers Kakler.

Vævede Tapeter, »Drætter«, fandtes i mange Hjem; i Raad- mand Peder Jensens (d. Æ.) Stue hang 20 store og smaa »Tauffer« (Malerier), i hans Portstue 2 »Con- trafier« og 5 Tavler. Store Kister med Billedsniderarbejde og Jern- beslag stod i Senge- og Gæste- kamre; Himmelsenge med snoede Søjler og udskaarne Fyldinger nævnes undertiden, ligeledes »luk- te« Senge og »Kurvesenge«.

Af mindre Indbogenstande fandtes mange Steder Sejerværker, Urte- skrin (til Krydderier), Brætspil, Regnebrætter, Lysekroner og Stager af Messing og store Mængder af Tinsager. Raadmand Peder Jen- sen havde saaledes 2 Kander, hver paa 7 Pd., 22 Fade og 30 Tallerkener. Ellitse Pedersdatters Tintøj vejede ialt 280 Pd. Af Bøger ejede Købmændene udover deres Regnskabsbøger kun faa. Ellitse havde en Bibel, en Bønne- bog, en Postil og en Psalterbog, Mogens Christensen 30 »danske, tyske og latine Bøger«, men hans Søn havde ogsaa studeret. Laurits Chri- stensen ejede, foruden 2 Bibler og 26 tyske og danske Bøger, 7 prentede og skrevne Lovbøger; han var jo baade Borgmester og Tolder.

Vaaben var der i alle Gaarde, hos Fr. Eisenberg f. Eks. 2 Harnisker med For- og Bagstykker, Laar- og Armskinner,

KNÆGT (ca. 1625) fra Gaarden i Sme- delundsgade 22 (»Gendarmergaar- den«). Holbæk Mus. (V. Hansen fot.)

2 andre Harnisker, 2 Stormhuer, 2 Spyd, 2 Musketter, 2 Sideværger og 1 Rapir (Kaarde).

I Køkken og Bryggers dominerede Kobbertøjet; Fru Ellitse havde 22 Kedler, 6 Gryder, 1 Pande, 1 Brygpande, 1 Morter, 1 Destillerpande, 1 Fyrfad og 1 Sengepotte, ialt 162 Pd. Kobber. Allevegne var man forsynet med Remedier til

TO SANDSTENSFIGURER, Hermer, fra 1600'ernes første Halvdel, nu anbragt ved en Dør i Kbmd. Emil Jensens Gaard (Gasværksvej). De stammer vel fra en Kamin paa Slottet eller i en af de store Købmandsgaarde. (Døcker Smith, fot. 1937.)

at brygge Øl og brænde Brændevin.

Raadmand Peder Jensens Hustru, Helle, efterlod sig 1646 flere store Kister fulde af »Linnet og uldent«, f. Eks. 52 Lagener, 45 Duge af Drejl og Damask, adskillige Pudebetræk og Haandklæder med Kniplinger og Hvidsøm, Bordtæpper, mange Sæt Sengeparlagen af brunt, hvidt og grønt, grønt og gult Da-

mask. Hos Mogens Christensens laa der (1647) 47 Pd. Hørgarn og 64 Pd. Blaargarn; Rok og Væv holdtes flittigt i Gang, i Kisterne gemte Konerne store Stykker Lærred, Margrethe Peder Jensens havde over 100 Alen liggende.

Fra Stuer og Køkkener vender vi os nu til Købmandens eget Omraade, Boden og Lageret. Butikker kendtes jo ikke, saa lidt som Udstillingsvinduer eller Skilte. Kunderne henvendte sig i Boden, et Rum i Gadelængen, undertiden et særskilt Hus ude paa Fortovet; saa tog Kræmmersvenden frem af Kister og Skabe, hvad Huset formaaede, og man begyndte at tinge om Prisen; eller man gik paa Loftet, i

Kælderen eller i Gaarden og saa paa de Varer, som opbevaredes der.

Gamle Borgm. Jens Sørensen Kræmmer, Ellitses første Mand, havde et stort Lager af Jern, Bly, Tin, Huder; Tjære, Malt, Kalk, Fisk (Nibesild, holl. Sild, Graaseje og andre Torsk), 15000 Mursten, 7000 Tagsten, Klædevarer (f. Eks. »brunt Engelst, rødt Pyck, fiolbrunt Klæde, Gerløst, Duellick, Sardug og Vadmel«). I Kælderen forvaredes 16 Tdr. godt Rostockerøl, 17 Tdr. Mjød og adskiligt Brændevin, Rhinskvin og Portvin.

EN HOLBÆK-KØBMAND OG HANS HUSTRU, Raadm. Peder Jensen og Margrethe Nielsdatter; han var f. 1583 paa Taasinge, hun 1601 paa Lolland. Efter Mandens Død 1649 lod hun Billedet male til det S. 219 gengivne Epitafium i Holbæk Kirke.

Hos Raadm. Peder Jensen laa 1649 »i Boden paa Gaden« bl. a. Tørfisk, Tagsten, Jern og Salt; i Gaarden en Del Tømmer, og ude paa Gaden 58 12- og 16-Alens Træer.

Peder Jensen d. Y., den senere Borgmester, en rig og driftig Købmand, havde 1646 i selve Krambøden: »adskillige smaa Specerier i Laderne«, 6 Stkr. Slotslærred, 5 Dus. Bændler, 2 Stkr. Bommes, 18 Alen Baj, 20 Al. »Canifass« (Sejldug), 16 Al. hv. Vadmel, 1 Dus. Børnetrøjer, 2 Ris Papir og en Del Sejlgarn. I »den nye Bød paa Gaden«: 2 Kister Glas, 2 Skippd. Hør, 1 do. Hamp, 1 do. Hampereb, 11 Fade Kørnøg, 5 Spader, 1 Td. Humle og en barket Hud. I Jernkammeret: 5 Skippd. Jern, 3 Jernovne, Staal, Grebe, Hængsler, 1 lidet Vaad, 3—4 Tdr. Humle, en Del Hør- og Blaargarn, 4 Lisp. Flæsk, 6 Tdr. Mjød, 9 Lisp. Voks, 14 Lisp. Tælle, og en Del »Tubacks-Pibber« og Stenkrukker. I Vognhuset: 16 Tdr. skotsk Salt, 13 Tdr. Sild. I Brøndhuset:

1 Læst Vaarsild. I Hørkammerset: 3 Tdr. halve Pasglas (inddelte Glas), 1 Td. Glas, 1 Kiste Vinduesglas, 4 Fade Kørnøg, 1 Td. Kringler, 10 Dus. Knivskeder, 1 Td. Stivelse, 6000 Søm, 3 Knipper Lunter og en Del Save, Vægger, Leer, Lygter, Voks o. a. I Tjærehuset: ca. 50 Tdr. Tjære. I Sildekælderen: 5 Tdr. Høstsild og 13½ Td. Vaarsild. I Christens Kælder: 39 Tdr. Torsk, 14 Tdr. spansk Salt, 300 Tagsten og 4 Møllesten. I Kulboden: 17 Tdr. Lyncborgsalt, 100 smaa »Dreffle-True« (Sold), 20 Vandsprøjter, 10 Økser, 10 Par Haandkværnsten. I Kæl-

BRUDSTYKKE AF EN KAKEL fra en Ovn (Slutningen af 1500'erne). Fundet i Klosterstræde. (Holbæk Museum.)

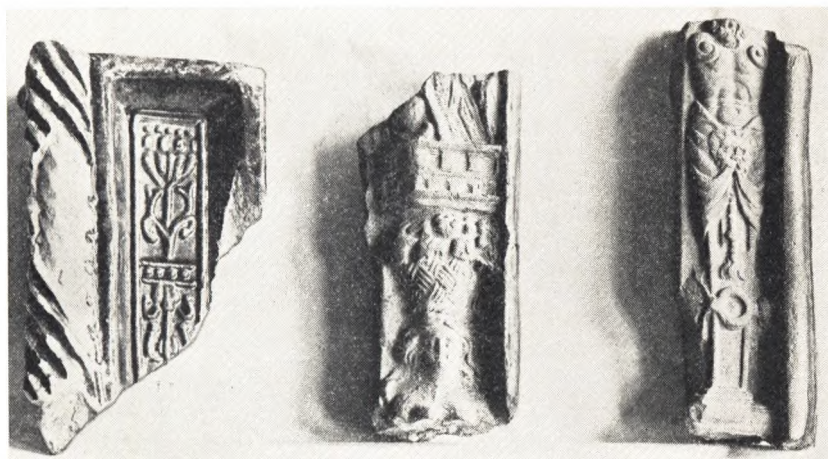
deren til Gaden: 2 Læster skotsk og 4 L. fransk Salt, 3 Tdr. lybsk Øl, 1 Okseh. Vin, 3 Tdr. Mjød, 1 Anker fr. Brændevin, 1 Anker Vineddike, 6 Tdr. Øl, 6 Ottinge Smør, 1 Ott. Pryssing (Dantziger Øl) og 2 Fjerdinger Sæbe. I Baghuset i Haven ved Blegstræde og paa Kølleloftet fandtes en Del Tømmer, sidstnævnte Sted tillige et Parti Malt. Af Byg og Malt var der paa forskellige Lofter ca. 800 Tdr., foruden noget Rug og Havre. Desuden havde Købmanden, som tidligere nævnt (S. 239), 4 Skibe i Søen med 14½ Læster Byg og Malt samt 18 Tdr. Ærter.

Til alle Gaarde hørte noget Avlsbrug paa Jordlodderne i Bymarken og i egne »Kornhaver«. Peder Jensen d. Æ. havde 1649 8 Stude, 4 Køer, 4 Kalve, 4 Heste og 22 Svin, en almindelig Besætning for en større Gaard. Plov »med Plovjærn« og 2 Harver har Peder ogsaa, og i hans Marker er saaet 5 Skpr. Rug, 5 Tdr. Havre og 8 Tdr. Byg og Blandkorn.

Folkeholdet i en Købmandsgaard bestod gerne af et Par Krambodfolk, 2—3 Karle til Arbejde i Gaarden og paa Marken, samt 2—3 Piger. Herman Eggers havde dog flere Folk i sit Brød, han holdt Skolemester til sine Børn og »Stadsmø« (Kammerjomfru) til sin Kone. I flere Gaarde var der én Kælderdreng eller -pige, som drev en lille Beværtning med Øl og Snaps.

— Adskillige af Holbækkværmerne samlede sig en anelig

Formue; Mogens Christensen efterlod sig 1647 30.295 Rdlr., og Peder Jensen d. Y. ejede 1646 21.030 Daler; naar til Sammenligning nævnes, at en god Hest dengang kostede 25—30 Daler, en Td. Byg 2 Dlr. og en stor Algadegaard 100 Daler, er det klart, at disse Formuer i vore Penge vilde løbe op i Hundredtusinder af Kroner.

BRUDSTYKKER AF OVN-KAKLER fra Slutningen af 1500'erne. Fundet ved Klosterporten. (Holbæk Museum.)

Kapitalen var anbragt i faste Ejendomme, Jorder, Skibe, Varelager og Indbo. Desuden i kontante Penge og Sølvtøj. Da Borgm. Jens Sørensen døde 1613, laa der i hans Gemmer 12 Poser med ialt 2595 Rdlr. 11 Skill. og 3 Rosenobler, i dansk, tysk, spansk og ungarsk Mønt, og desuden 1000 Daler, som lige var kommet fra Borgmesters Faktor i Amsterdam, antagelig Betaling for en Ladning Korn. Mogens Christensen ejede ved sin Død i dansk og fremmed Mønt 550 Slettedlr., men kunde færreste laa med saa mange rede Penge. Der var meget Sølv i Hjemmene; Peder Jensen havde ca. 700 Lod (godt 10 kg), saaledes 44 Skeer, 18 Bægere, 4 mindre Kander, 2 større paa 93 og 60 Lod. Claus Riber havde (1646) 544 Lod Sølv »udi Kander, Kovsken (Skaale, Bægere), Stobe og Skeer«. De prægtige store Sølvkander med Laag og Hank nævnes stadig i Skifterne; undertiden er de paa omkr. 100 Lod, og Raadm.

Laurids Pedersen havde en paa 159 Lod (ca. 2 $\frac{1}{4}$ kg), som var pantsat hos en Kreditor i København for 115 Dlr.

Af Smykker bar baade Mænd og Kvinder Ringe og lange Halskæder af Guld eller Sølv. Laurids Pedersen havde en Guldkæde til 150 Dlr., Claus Riber en paa 17 Lod a 9 Dlr. og en Perlekæde til 70 Dlr., Ellitse Pedersdatter en Guldkæde

EPITAFIUM (første Halvdel af 1600'erne) fra Holbæk Kirke; efter den næsten ulæselige Indskrift synes det op-hængt til Minde om »Claudio Martinio . . . Hioron . . . Cimbe . . .«. Maaske er det Rigens Skriver, Borgmester Claus Mortensen. (Holbæk Museum, Ludv. Nielsen fot.)

med en Turkis og en Sølvkæde med en »Kristalsten«. I Kvindernes Kjolelin sad Rækker af Sølvhægter og Maller, og Mændene havde Sølvknapper i Trøje og Vest, Claus Riber hele 32 alene i Trøjen.

Rigest paa Sølv og Guld var maaske Tolderen, Borgmester Laurids Christensen, der 1653 efterlod sig 12 Kander, 5 Pokaler, 15 Bægere og 51 Skeer, ialt Sølv for ca. 1300 Daler. Og desuden Guld i Kæder, Smykker og Ringe for ca. 700 Dlr., ialt 2000 Dlr. Han og flere andre af de rige

Holbæk-Købmænd ejede Sølv og Gulv for større Beløb end Værdien af de store Gaarde, de boede i!

En væsentlig Del af Købmandens Formue bestod dengang som nu af udestaaende Fordringer, ofte vanskelige

at inddrive. Tolderen havde 30 % af sine Penge placeret paa den Maade, ca. 6000 Daler. Eskilstrup Kirke skyldte 1639 Raadm. Johan Berner 114 Dlr. for et Kirketaarn med »Klokkeværk«, han havde bygget derude.

En Særstilling maa Borgm. Mogens Christensen have indtaget, hans Tilgodehavender vurderes 1647 til over 25.000 Daler og skyldes sikkert især en Udlaansvirksomhed af imponerende Omfang. I hans Regnskabsbøger findes ikke blot en Mængde af Egnens Bønder opført med Smaabeløb paa 10—20 Dlr., og en Del Holbækkere med 50—500 Dlr., men her er ogsaa en Række københavnske Købmænd (ialt 8500 Dlr.) og en fornem Buket af adelige Debitorer, hvoraf adskillige skylder ham 1000 Dlr. Vi kunde nævne Mogens og Christopher Packs, Jørgen Kruse, Fru Mette Rosenkrans (Torbenfeld), Ernst Normand (Selsø), Fru Birgitte Thot (Turebygaard), Guldmageren Valdemar Daa (Borreby), Christopher Ulfeld (Raabeløf), Fru Lene Barnekow (Tølløse), Fru Dorthe Banner (Vellerup), Henrik Thott (Boltinggaard), Henrik Hvidtfeld (Hagedsted), Otte Thott til Næs og Jochum Bech til Gladsaxe. Ialt skylder de Holbæk-Borgmesteren 16.420 Dlr., og de fleste resterer desuden med 1 a 2 Aars Renter paa deres Gældsbreve og Veksler.

Men naturligvis var der ogsaa mange af Byens Købmænd, der havde stor »bortskyldig Gæld«, især til deres Forretningsforbindelser i København og i Udlandet, men ogsaa til Egnens Herremænd, Præster og Kirker for Kornleverancer. Desuden havde de fleste nogle »Børnpenge« at svare til, umyndiges Kapitaler, som Overformynderne havde anbragt hos dem.

Epitafium i Kirken over Borgm. MOGENS CHRISTENSEN, f. i Skader i Jylland 1569, † i Holbæk 1645, og hans Familie. Kun Maleriet og Epitafiets pragtfuldt skaarne Understykke (Lorenz Jørgensen) er bevaret. (V. Hansen fot.)

— Tidens dygtige og driftige Købmænd havde mange Vanskeligheder at kæmpe med. De stadige Krige herhjemme og i Udlandet kunde nok give Muligheder for uventet stor Avance, men ofte kuldkaستes Forhaabningerne af Kaperoverfald, Udførselsforbud og Beslaglæggelser. Eller man mistede Skib og Ladning under vilde Uvejrsnætter i Vestersøen; et Forlis kunde

EN HOLBÆK-KØBMAND fra Chr. d. Fjerdes Tid med sin Familie, ca. 1645, Portrætmaleri i Kirken. Selve Epitafiet var allerede for 100 Aar siden forsvundet, og man ved derfor ikke, hvem Billedet forestiller. Det ligner Mogens Christensens, men er mere stift og ubehjælpsomt udført. (V. Hansen fot. 1937.)

betyde Ejerens Ruin. Assurance kendtes næsten ikke; man drev sin Handel »paa eget Eventyr«, som det hed.

Dertil kom de kaotiske Forhold med Hensyn til Maal og Vægt; Værdierne var forskellige i de enkelte Landsdele, ja i de enkelte Byer undertiden. Her i Byen lavede Thomas Kleinsmed 1614 en Jern-Alen, der ophængtes paa Raadhusedøren, for at enhver selv kunde kontrollere, om Kræmmeren havde maalt rigtigt¹. Siden 1605 havde man haft 4 Borgere, der skulde »probere og vrage«, hvad der blev ført til Bys af Øl, Fisk og Flæsk². Paa Raadhuset stod »Byens Tønde«, som udlantes til Skipperne, naar de udmaalte deres Last; 1635 købte Raadet 4 Maaletønder i København, og der ansattes 4 Kornmaalere, som ved enhver lovlig Handel skulde foretage Udmaalingen³.

Møntforholdene var højst mærkelige. Tyske, engelske og hollandske Penge cirkulerede mellem de danske, ikke sjældent dukkede der falske Mønter op; 1625 sad en Soldat fængslet paa Slottet i den Anledning. Da Kongen i 1647 hørte, at en Hollænder, der købte Korn i Holbæk, kun havde »dobbelte Markstykker« at betale med, sendte han en Mand herud, som sammen med Lensmanden skulde »stryge og veje« Pengestykkerne og se, om de var ærlig Mønt⁴. Den gamle Rigsdaler paa 6 Mark var i den daglige Handel afløst af Slettedaleren paa 4 Mark. Da Skillingens Sølvværdi d. 21. Marts 1648 blev forringet, tinglæstes Forordningen først d. 27. her paa Raadstuen, og Herman Eggers, som fra sine københavnske Forbindelser havde faaet et Vink om, hvad der vilde ske, benyttede sig deraf til at lave nogle Transaktioner med Kursgevinst, mere smart end reelt; Resultatet blev da ogsaa en Proces⁵.

— Omkring Aarhundredets Midte øgedes Handelens Vanskeligheder Aar for Aar, urolige Forhold i Udlandet, Krigen mellem England og Holland, og Spændingen mellem Danmark og Sverige, gjorde det svært for Købmanden at disponere. Snart var de gode Tider omme. Men endnu skummede Danzigerøllet i Tinkrusene i Købmandsgaardenes Kælderstuer, i Frederik Eisenbergs »Stadskælder« og paa Laugsherbergene; de politiske Kandestøbere havde travlt. Var det monstro sandt, at den nye Konge og hans Venner pønsede paa Krig?

HAANDVÆRKERNE. I Stræderne og mellem Købmændenes store Gaarde paa Hovedgaderne boede Haandværkerne, de fleste i smaa Gaarde og Huse. De var Smaafolk, hvad Penge og Indflydelse angik, Kræmmerne regnede dem ikke for ret meget, men de var dygtige, ligefremme og aabenmuede Folk, der forstod at holde sammen. Allerede i Middelalderen havde flere af Fagene organiseret sig i Laug, men først efter 1600 faar vi nogenledes fyldige Efterretninger om de enkelte Laug og om Haandværkernes Kaar i det hele.

Forholdene var smaa, og Professionen gav ingen stor Fortjeneste. Baade i Byen og paa Landet tilvirkede Folk saa vidt muligt deres Livsfornödenheder selv, man var sin egen Murer, Tømrer, Væver, Slagter, Bager o. s. v., og kun ved større eller vanskeligere Arbejder tog man den faglærte Haandværker til Hjælp. Det var almindeligt, at Kunden selv leverede Materialer, og Arbejdet foretoges paa hans Bopæl. Betalingen ydedes ofte i Naturalier. De bedste Kunder var Raadet, Lensmanden, Omegnens Herremænd og Kirkerne.

De yngre og de fattige Mestre boede til Leje, men de fleste Haandværkere havde ellers deres egen Bolig med Opholdsstue, et Par Kamre og et Stegers, samt Værksted, Lade og Stald. Svende og Læredrenge levede som Tyende i Mesters Hus; Frihed var der ikke meget af, man arbejdede fra tidlig Morgen til ud paa Aftenen, undertiden ogsaa en Del af Søndagen.

Foruden Smede, Skomagere og Skræddere, som havde Laug, omtales jævnlig følgende Haandværkere her: Bagere, Vævere, Snedkere, Tømmermænd, Slagtere, Sadelmagere, Træskomænd, Hjulmagere, Skindere, Feldberedere og Pottemagere. Undertiden forekommer ogsaa Billedskærere, Guldsmede og Gartnere.

Laugene var stærke Organisationer, Formaalet gensidig Støtte i Sygdom og Ulykke, ubrødeligt Sammenhold overfor ulovlig Konkurrence, Begrænsning af Tilgang til Faget og Kontrol med Priser og Produkter. Naar Oldermænd indvarslede til Møde i Laugets Herberg, skulde alle Mestre komme, og under visse Ceremonier aabnedes »Laden«, Skrinet, hvori

»Skraaen« (Loven), Bøgerne og Pengene opbevaredes. Forhandlingerne drejede sig mest om Antagelse af Læredrenge, Optagelse af nye Mestre, Forfølgelse af »Bønhaser« og andre, der fuskede paa Professionen i Byen eller i Oplandet, samt Bevilling af Pengehjælp til syge eller fattige Mestre og til Enker.

De tre gamle Holbæk-Laug er sikkert opstaaet allerede i Middelalderen, Aarstal kendes ikke. 1613 blev de som alle danske Laug ophævet af Christian den Fjerde; han vilde skabe fri Konkurrence og derved lavere Priser, men Laugene var ham for stærke, de opstod snart igen, og 1623 godkendte Raadet i Holbæk nye Skraaer for alle tre Laug¹; mange Bestemmelser, som var Arv fra de gamle Gilder, forsvinder ved den Løjlighed, og de rent faglige Interesser betones stærkere. Samtidig udvides Byraadets Indflydelse, f. Eks. paa Valg af Oldermann og Bisidder. Har en Mester taget Borgerskab i Byen, kan Lauget ikke nægte at optage ham.

Oldermann, Bisidder og Skriver samles en Dag hver Maaned i Laugets Herberg og afgør Klager eller Strid mellem Mestre, Svende og Drenge, fire Gange aarlig udvidedes disse Møder til almindelig Sammenkomst for alle Mestre, dog »uden Drik og Gæstbydelse«; en Raadmand skal overvære Mødet. Ingen Mester eller Svend, som er vel udlært, maa nægtes Optagelse, de gamle Indgangsgilder forbydes; den nye Mand skal kun give en ringe Afgift til Oldermann og Skriver, samt 8 Sletdaler til Lauget. Ingen Mester maa have Bod to Steder i Byen. Hver Lørdag skal — hos Skomagerne⁴ — to Skuemestre gaa om og efterse de Sko og Støvler, som holdes tilfals.

Svendelønnen skal være ens over hele Byen, Svendene maa ikke »gøre flere ørkesløse Dage end Mandagen«, og de skal være hjemme Kl. 10 om Aftenen. Vraget de Madmoderens Øl og Mad uden Grund, maa de give Bøde eller sættes »i Kælderen paa Vand og Brød«. Fremmede Svende skal melde sig paa Herberget og aflevere deres Værge der, til de har faaet Arbejde eller igen forlader Byen. En af Mestrene er Formand for Svendene og tager Vare paa deres »Tidepenge«, de 2 Skilling, som deres »Skaffer« opkræver af hver 4 Gange

aarligt, og som gaar til fattige eller syge Svende og til Ligklæde og anden Jordefærdsbekostning.

Drengene staar i Lære i 3 Aar; Forældrene akkorderer med Mesteren om Betalingen og andre Betingelser. En Dreng maa ikke bruges til andet Arbejde end sit Haandværk, og Mesteren er ansvarlig for hans Oplæring.

Smedelaugets Segl: HOLBECKS · SMEDERS · LAV · S · 1626. (Dansk Folkemuseum. Tegning af Forf.) I SMEDERS kan RS maaske ogsaa betyde Remsnider.

— Ældst i Byen er vel Smedene, allerede i Stadsretten omtales jo Smedelunden, der siden gav en Hovedgade Navn. Deres Laug omfattede baade Grovsmede, Kleinsmede og Remsnidere. 1644 er der optaget en Bøsemager i Lauget.

Da de 7 Mestre en Dag i 1640 skulde mødes i Laugshuset, udeblev Hans Saxe Smed, og de andre gik da ud til ham og spurgte, hvorfor han ikke vilde holde Laug med dem og svare sin Skyldighed. Under de paafølgende Haandgribeligheder i Smedjen fik Smedekvinden sin Part og trillede omkuld. Sagen endte i Bytinget, hvor de 6 Laugsmestre idømtes Voldsbøder¹.

I 1643 tiltalte Oldermændene for Smede- og Remsniderlauget en ny Mester, Jens Smed, som var mødt i Laugshuset, havde begæret Optagelse og i Laugsbogen underskrevet sin Forpligt med 3 Bogstaver, men som ikke siden havde villet betale hverken de 2 Sk. til St. Hans og 2 Sk. til St. Dionisii Dag eller Oldermænds- og Indskrivningspenge. I Retten lovede han at betale, »hvis de Dannemænd vilde tage dem en Bisidder og en Skriver, som i andre Laug brugeligt er«. Samme Dag tiltales Poul Remsnider, som i $\frac{3}{4}$ Aar har drevet sit Haandværk i Byen, og begge dømtes til at indgaa i Lauget og svare deres Forpligt — eller ogsaa forlade Byen²!

Skomagerlauget³ var Byens største; der var endda saa mange Svende, at ogsaa de dannede eget Laug. 1641—42 opstod der Strid om deres Skilt; den Mester, Jørgen Olsen, der af Mesterlauget var beskikket til Oldermænd for Svendene, vilde ikke udlevere det til dem, og de fik det heller ikke før »ret Fardag« (St. Hans), skønt de forlængst var flyttet fra ham

til en anden Mester¹. 1646 holdt de til hos Jørgen Henriksen Skomager, og »Svendene vilde endelig have hængt deres Skilt op over hans Dør, eftersom han var deres Oldermænd«, men Jørgen maatte bryde et stort Hul i Taget i den Anledning, hvorfor Husets Ejer sagsøgte ham². Samme Jørgen og hans Far, Henrik Carstensen, indstævnedes 1642 6 Skomagere for Overfald i Skomagermestrenes Laugshus hos Jens Sael; det var gaet livligt til; Vært og Gæster var lige fulde, Mads Viborg laa paa Gulvet og sloges med Henrik, og denne fik ham siden dømt for Saarbod, Slagsmaal og Blodvide³. Man kedede sig aabenbart ikke i dette Laug.

Undertiden klagede en Kunde til Lauget over slet Arbejde. Aage Pedersen syede i 1647 et Par Støvler til Jens Murmester; han syntes nok, »de var ham lidet for enge«, da han fik dem, men gik dog i dem til Asmindrup; siden indstævnedes han Aage for Lauget, som erklærede, at eftersom Støvlerne ikke var gjort, som de burde, skulde Skomageren tage dem tilbage og give Mureren hans Penge igen⁴.

•DET ER SKOMANIS
LAVS INSEL I HB. •
(: Det er Skomagernes
Lavs Indsegl i Holbæk.)
Kobbersignet i Træskafft;
Chr. IVs Tid. Redskabet
skal vist forestille en af
Skomagernes Læderknive
eller et Pudseredskab.
(Nationalmus. III Afd.)

Fra Skrædderlauget findes bevaret den »Skraa, Skik og Statut«, som Borgmester, Raad og Byfoged har autoriseret 2. Dec. 1577, at de skulde have og holde et Gilde, »som kaldes *St. Pouls Gilde, Laug og Samfund*«⁵, ikke aleneste for Driks Skyld, men for at den ene Gildebroder og Gildesøster skal hjælpe, styrke og trøste den anden med Ord og Gerninger. En ny Mester skal gøre et Indgangsgilde: En Kost Mad paa 2 Fade Saltmad, 4 ferske Retter, Smør og Ost og 2 Tdr. Danzigerøl. Men først skal »han prøves af de gamle Brødre, om han er god for sin Haandværk«; som Mesterstykke skal han skære og sy en engelsk Kaabe, en engelsk Overkjortel til en Kvinde, samt Hoser og Trøje, som en Hofmand bærer«. Skraaen har ogsaa Bestemmelser om Læredrenge, Bøder for slet Opførsel og illoyal Konkurrence, om Hjælp under Sygdom og ved Dødsfald. Laugene var jo den Tids Forsikrings-

selskaber. En Læbælte-Bestemmelse mangler heller ikke: ingen Skrædder maa bo nærmere end 1 Mil fra Holbæk.

Skræddernes St. Pouls-Gilde fik sin middelalderlige Skraa moderniseret 1623 ligesom de to andre Laug, og dermed forsvandt Navnet og det meste af Gilde-Præget. Her var dengang 10 Mestre. Ved et Oldermannsskifte 1626 omtales Laugets Ejendele: et nyt Ligklæde, en ny Tavle, malet og stafferet med en Stang og en Skafferstok, en Laugsbog og en beslagen Bøsse til Bøder. 1647 anskaffes desuden et Par Messing Lystestager. En Lade til Bøger, Papirer og Penge har der naturligvis ogsaa været¹.

Laugets Indtægter hidrørte især fra Indgangspenge og Bøder. Mestrene kunde laane af Kassen; i 1630 afholdt den Udgifterne ved en fattig Broders Begravelse.

Da Oluf Badskær i 1616 fik syet nyt Tøj hos Mathias Skrædder, stævnedes han ham for at have forskaaret Klædet; tre Skræddere, der af Byfogeden var udmeldt til at sye Tøjet, gav Oluf Ret. Det blev til en fleraarig Proces; Oldermannen og et Par andre Mestre gjorde Forlig mellem Parterne og tildømte Badskæren 12 Mk. i Erstatning, men Mathias paastod rasende, at Oluf den Dag havde skænket Skrædderne fulde af Brændevin, hvilken Beskyldning Peder Slotsskrædder paa deres Vegne harmfuld afviste og tog Stævnamaal paa².

Der føres en stadig Kamp mod »Bønhasere«, Fuskere; 1642 idømtes Jørgen Skrædder Bøde, fordi han holdt en Bønhaser i sit Hus, og fordi han, da Sagen drøftedes i Laugshuset »for aaben Lade«, skældte Oldermannen Huden fuld³.

Skræddersvendene havde deres eget Laug med en af Mestrene som Krofader.

Bagernes Gilde, der omtales i Stadsretten (S. 70), nævnes ikke senere, og det er tvivlsomt, om de havde Laug i 1600'erne, de var for faa Mestre. I de fleste Husholdninger bage man selv, oftest vel for en Maaned ad Gangen, saa Bagerne maatte nøjes med den Handel, Smaafolk undte dem, og med Fortjenesten ved at bage Hvedebrød, som solgtes paa Landet og især paa Markeder, ofte af Bagernes egne Folk. Nogle Oplysninger giver en Klage af 23. Juli 1650 til Raadet fra de »fattige Bagerer, som af Øvrigheden er tilforordnede at

holde Brød fal i Boder paa Gader og i Husene«; de ønsker Forbud mod al Omløben med Kurve med Hvedebrød og Kringler, og mod, at nogen bager Simler eller andet smaat og rundt Brød og sælger det i Huse og paa Gader, og endelig vil de have forbudt, at de Borgere, som bager Grovbrød til Salg i Byen, lader det ombære i Boder og Hytter at sælge, de bør kun forhandle det hjemme i deres eget Hus. Henvendelsen underskrives af Byens tre »priviligerede« Bagere¹. De to følgende Aar har Kæmnerregnskabet Udgifter til maledede og stafferede Tavler, som Raadet lod opsætte »paa Bagernes Boder, Brødbagningen anlangendes«.

Af Byens Snedkere, Tømrere og Malere har vistnok ingen vundet Ry for større Kunstfærdighed. Muligvis har den Billedskærer, som i 1620'erne lavede en Del Altertavler til Omegnens Kirker, haft sit Værksted i Holbæk². 1643 nævnes som Borger i Byen en »Peiter beldthoger eller Snedker« hos Caspar Eggers³.

— En mærkelig Stilling indenfor Haandværkerne indtog Badskærerne, idet de baade var Barberer og Læger; mange af dem var dygtige Folk, der ikke blot kunde sætte Kopper og aarelade, men ogsaa forstod sig paa Saar, Bylder og Benbrud, derimod var deres medicinske Kure ikke altid vellykkede. I Krigstider skulde Holbæk, ofte i Fællesskab med Kalundborg, levere til Flaaden en Badskær med fuldt udrustet Badskærkiste, indeholdende Instrumenter og Forbindsager.

Tingbøgerne omtaler en Mængde Sager, hvor Folk efter Slagsmaal eller Ulykkestilfælde tages under Behandling af en af Byens 2—3 Badskærer.

Da Jakob Brygger i Juli 1642 blev slaet halvt fordærvet med Staver og Tøjrekøller af to Ugerløse-Bønder, behandlede han af *Oluf Tran*, Badskær i Holbæk, som i Løn betingede sig 30 Dlr., 1 Skp. Boghvedegryn, et Lam og 1 Td. Havre⁴.

Peder Badskærs Enke, Dorte, havde en Svend, Tyskeren *Nicodemus Gaupius von Than*, som i nogle Aar arbejdede for hende; undertiden kaldes han blot »Balbier«, men da han siden selv blev Mester, vilde han gerne benæves »Chirurgus«. 1644 sagsøgte Oluf Tran ham for at have taget en Patient fra ham⁵. Han var en meget benyttet »Læge«, men undertiden mislykkedes hans Kure; engang behandlede han en Kusk fra

Aggersvold for et blaat Øje, men Manden havde ogsaa indre Kvæstelser, saa han pint af Smerter i Hoved og Ryg »rasede og melankolerede« og døde af »en hidsig, grasserende Sygdom«; men Nicodemus forsvarede sig i Retten med, at »der ingen Urter vokser, som kan hjælpe for Døden«¹. Da en anden af hans Patienter laa for Døden, tilkaldtes Cornelius Badskær fra Roskilde, og de to Kirurger kom i hidsigt Skænderi paa Tysk ved Sygesengen om Behandlingen, i Overværelse af en militær Kollega og en af Dorthe Badskærs Svende. Cornelius tilbød at kurere den syge, hvis Nicodemus vilde overlade ham Patienten, men nej ikke paa Vilkaar, og mens de fire Læger diskuterede, døde Manden².

Nicodemus havde lovet at kurere Hans Feldbereder paa 3 Dage, men da der var gaaet 3 Uger og alle hans Medikamenter, ogsaa de dyre Sager, han forskrev fra Sorø Apotek, ikke hjalp, skældte Hans ham ud for en Skælm og Kvaksalver og vilde ved Lejlighed myrde ham. Patientens usømmelige Utaalmodighed kostede ham imidlertid en Erstatning paa 5 Dlr. og en Undskyldning, da Badskæren anlagde Sag imod ham³.

Da Raadmand Peder Rasmussen i 1647 led af en Krankhed i Skulderen, »lappede og smurte« Nicodemus paa den i godt 3 Uger, saa kom *Morten Badskær* til og sagde, at Armen var af Led, hvorover en hed Disput rejste sig, og de to Kirurger væddede tilsidst om, hvem der havde Ret. Og saa satte Morten Armen i Led, saa det knagede! Raadmanden blev gram i Hu og anlagde Sag mod Nicodemus; der indhentes Erklæring fra »Doktorerne« i København. Resultatet kendes ikke⁴.

Der kunde nævnes flere Eksempler paa Badskærernes uheldige Kure, men det bør erindres, at deres Eksperimentering med Patienterne naturligtvis i mange Tilfælde lykkedes; vi kender jo kun dem, der endte for Rettens Skranke.

Under Pestepidemiene havde Badskærerne travlt. Efter Raadets Bestemmelse blev i 1654—55 Udgifterne til Badskærhjælp og Medicin afholdt ved en særlig Skat af 8 Sk. »paa Natten«; Byen betalte ogsaa Mester Morten for at age til Roskilde og gav ham 20 Daler til at købe for paa Apoteket »hvis (∴ hvad) Medicin udi Pestens Tid skulde bruges«⁵.

Undertiden gæstede omdragende »Broksnidere« Staden. Fattigfolk, der ikke havde Mønt til at akkordere med en Badskær, søgte Hjælp for deres Sot og Skader hos kloge Koner og Kvaksalvere.

— Haandværkernes økonomiske Forhold var langt fra saa straalende som Købmændenes. Deres Tilværelse var helt paa det jævne og uden Chancer for den store Gevinst. Der var dog enkelte, der ved Dygtighed arbejdede sig op til jævn

Velstand og Anseelse, og undertiden vælges Haandværkere til borgerlige Ombud som Kæmner, Takserborger, Fattigforstander o. l.

Herman Dylmersk Skomager, en anset Haandværker, efterlod sig 1645 en Gaard til 450 Dlr. med en stor Stue (Panceler, Bord m. Stenplade, Jernovn, Skænkeskive, Bænke, 3 Stole, 1 Barnestol), her stod hans Værkstedbord; i et Kammers ved Siden af havde han et Lager af Sko og Støvler, ca. 80 Par, en Del Læster og Læder. Foruden Stegerset og en Stue derhos var der en Stue »i Gaarden« med Kister og andre Møbler. Paa Loftet en Del Huder, »12 store Huder i Bark i Gaarden«, 12 andre »middel Huder i samme Kar«, i Kælderen 30 Huder i Bark og 7 i Stenkar. Herman drev ogsaa Garveri og arbejdede for Bønderne i vid Omkreds. I sit Brød havde han en Skomagersvend og en Dreng, en Garver og 2 Piger. Bordet dækkedes med Tallerkener, Brikker og Fade af Træ, til Gildesbrug havde man Tintøjet fremme, men af Sølv ejede Herman kun 5 Skeer og et lidet Stob. Blandt hans Klæder nævnes en sort Kappe, en Trøje, en rød ulden Skjorte, 1 Livstykke, en sort Hue, en gammel Rejsekjol og en Regnhat (til Markedsrejserne). Dødsboet vurderedes til 1175 Dlr., og Gælden til 758 Dlr. Resten fik Børnene; en Søn studerede i Roskilde¹.

De fleste Mestre havde lidt Landeri ved Siden af Professionen, de lejede sig ind paa Byjorderne eller Slotsmarkerne, holdt en Ko eller to, et Svin, nogle Høns og Gæs og avlede lidt Korn til Brødbagning. Uden dette Tilskud til Husholdningen kunde de ikke klare sig. Dertil kom saa, at de ofte fik deres Betaling i Naturalier, især naar de arbejdede for Bønderne.

— Foruden de faglærte Haandværkere var der i Byen en Del Mænd og Kvinder, som ernærede sig ved Arbejde af mere tilfældig Art. Nogle hjalp til i Købmandsgaardene og paa Broen, andre var »Gravere« (Jordarbejdere), nogle sejlede eller fiskede imellemstunder, andre fuskede lidt i en eller anden Profession. — Raadet tillyste 1616, at hvo som lover nogen en Dags Arbejde og ikke møder, men tager Tjeneste hos en anden, han skal sidde en Nat i Fangekælderen og betale en Dagløn til den Mand, han narrede².

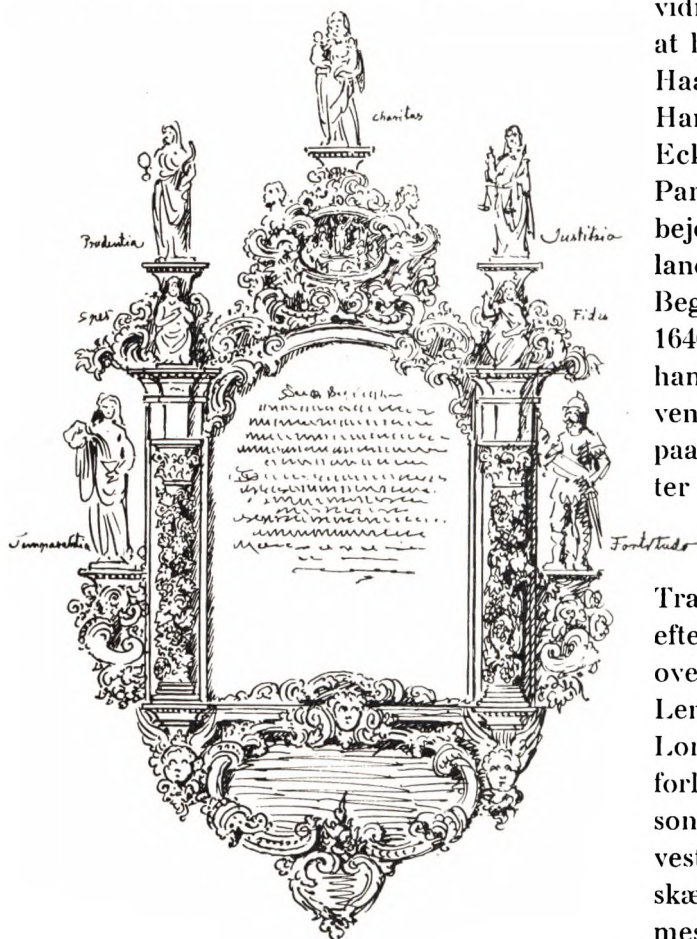
LORENTZ JØRGENSEN. I en Snes Aar, fra Slutningen af 1640'erne til ca. 1667, havde en af Tidens mest kendte Billed-

skærere, *Lorentz Jørgensen*, sit Værksted her i Byen. Lorents Jories¹ kalder han sig paa Prædikestolen i Holmstrup, sandsynligvis er han Sydslesviger eller Friser, og hans Arbejder

vidner tydeligt om, at han har lært sit Haandværk hos Hans Gudewert i Eckernførde. Et Par Ungdomsarbejder findes i lollandske Kirker, i Begyndelsen af 1640'erne udførte han forskelligt Inventar til Kirker paa Langeland efter Bestilling af

Christopher

Urne paa Tranekær, og kort efter at Urne 1645 overtog Dragsholm Len, synes ogsaa Lorentz at have forlagt sin Virksomhed til Nordvestsjælland. 1648 skærer han Borgmester Mogens Christensens Epitafium i Holbæk Kirke, i hvert Fald fra 1650 er han Borger her i Byen, først i en lejet Vaaning i Smedelunds-

EPITAFIUM af Lorentz Jørgensen, opsat midt i 1600'erne i Kirken over en Holbækborger; vi ved endnu ikke hvem; fra 1870 til 1936 laa det prægtige Billedskærerarbejde paa Kirkeloftet. Nu er det deponeret i Nationalmuseet; maaske vil en nærmere Undersøgelse der opklare, hvem det er bygget til. I Midterfeltet har sikkert siddet et Portrætmaleri; men da Borgm. Jochum Schougaard i 1739 erhvervede Epitafiet, lod han i Midterfeltet male en vidtløftig Mindetavle over sin afdøde Hustru, Margrethe Schrøder.

Epitafiet er med sine $6\frac{1}{2}$ Meters Højde et af de største her i Landet. (Tegn. af Prof. Magnus Petersen, Nationalm.)

gade og fra 1653 i sin egen Gaard paa Algades Nordside. Han stifter Familie, holder BARNEDAAB 1657, 62 og 65, har Folk i sit Brød og meget at bestille paa Værkstedet.

En flittig Mand var han alle Dage, der kendes ca. 40 store Arbejder af ham, især til sjællandske Kirker; langvejs fra kom der Bud efter »Lourends Bilthucher« i Holbæk. En Liste over de større Inventarsager, som udgik fra hans Værksted her i Byen, er i sig selv imponerende: 1648 Alteret og Prædikestolen i Egebjerg og Mogens Christensens Epitafium i Holbæk (afb. S. 245), 1649 Prædikestolen i Holmstrup, 1650 Altertavlen i Kalundborg, 1650 Altertavle og Stolestader i Vig, ca. 1650 Peder Jensens Epitafium i Holbæk (afb. S. 219), 1651 Prædikestolen i Hjembæk, 1652 Altertavlen i Køge, 1654 Altertavlen i Bregninge, 1655 Altertavle (og Krucifix) i Hjembæk, 1656 Prædikestolen i Højby og to Figurer til Alteret i Sorø Klosterkirke, 1657 Prædikestolen i Tostrup, 1658 Altertavle i Asminderød, 1660 Prædikestolen i Buttrup, 1662—64 Altertavlen i St. Olai i Helsingør og ca. 1666 Borgm. Enevold Brochmands Epitafium i Køge. Dertil kommer endnu en Del Arbejder, som vi ikke helt har Rede paa.

Alterbygger og Billedhugger kaldes Lorentz Jørgensen i Tidens Kirkeregnskaber, og det var han. Hans Arbejder er Skulptur i Egetræ, en fantasifuld Opbygning af bibelske Figurgrupper, Relieffer og Enkeltfigurer, arrangeret med en mærkelig, kunstnerisk Sans for Helhedsvirkningen, fremhævet af den kraftige, detailrige Ornamentik, der indrammer og forbinde Felterne. De enkelte Figurer er ofte karakterløse og stive, men Kompositionen overlegen og klar. I det rent tekniske søger Mester Lorentz sin Lige; saa elegant fører han sine skarpe Jern, at man næsten synes, det er Synd, at Træets levende Overflade sløres af Stafferingens stærke Farver.

Hans Hovedværk er den vældige Altertavle i St. Olai, 11 m høj, vist den største her i Landet, et Pragtværk af Barokskulptur. I 2—3 Aar arbejdede han og hans Svende paa den, til den i 1664 kunde transporteres til Helsingør¹. Ogsaa de store Altertavler i Køge og Kalundborg er skønne Arbejder.

Til hans Værksted maa ogsaa henføres nogle Ligsten²: en stor og prægtigt udført Marmortavle (1655) i Roskilde Domkirke over Christopher Urne og Sophie Lindenow, en Sten i Buttrup Vaabenhus over Sognepræst Niels Lauridsen (1655) og en Mindetavle i S. Jernløse over Sognepræst Rasm. Pedersen Holbæk (1679).

Nogen rig Mand blev Lorentz Jørgensen ikke i sine Holbækaar. Flere Gange optager han Laan, vel sagtens for at

klare Udgifterne til Materialer og Folkeløn, indtil han kan faa sine Tilgodehavender; saaledes laante han 1651 500 Dlr. af Borgm. Laur. Christensen¹, og 11. Aug. 1662 forstrakte Claus Hansen ham med 250 Dlr. mod Underpant i Honoraret for »en Altertavle, som skal til Helsingørs Kirke«, og som var under Arbejde paa Værkstedet². 1662 nævnes han og hans

ENGLEHOVED fra Lorentz Jørgensens Kæmpe-Epitafium, S. 266 (fot. paa Holbæk Museum af V. Hansen).

Svend blandt Skatterestanterne, han resterer ogsaa med Græspenge for den Ko, han har lejet ind paa Slotsmarken³, og med Betaling for to Børns Gravsted i Kirken⁴. 1663 laaner han 200 Dlr. af Christopher Bager mod Pant i sin Gaard⁵.

Hvorledes han fik sine Arbejder betalt, ved vi ikke meget om; for Helsingørtavlens Vedkommende kender vi Udbetalinger paa ca. 700 Dlr.; til Epitafiet over Mogens Christensen, hvoraf kun Understykket er bevaret, er der i Skiftet beregnet 400 Daler, men heri er jo nok indbefattet Betaling for Maleriet og Stafferingen.

Kæmnerregnskabet 1667—68 opfører Lourends Bilthuchers Gaard som ledig, han er flyttet fra Byen. 1671 nævnes han

som »Billedhugger paa Kvandløse«, 1681 har han en Gaard paa 14 Tdr. Htk. i Kvandløse. Af hans Arbejder fra denne sidste Periode af hans Liv skal nævnes: Altertavler til Gerlev (1667), Skibbinge (1669), Tveje Merløse (ca. 1670), Ubbby og Raklev (1677), Prædikestole til St. Peder i Næstved (1671), Sdr. Jernløse (1676), Nr. Jernløse (1679), Brønshøj (1678) og Holme-Olstrup. Til Buttrup Kirke skænkede han 1670 et Krucifix. I Holmens Kirke i København findes et Par af hans Epitafier.

Af hans Arbejder til Holbæk Kirke kender vi foruden de tidligere omtalte Epitafier over Peder Jensen og Mogens Christensen et kæmpemæssigt Epitafium, der nu er deponeret i Nationalmuseet, og af det Daabsgitter, som Borgmester Anders Schult 1672 lod opsætte, er endnu bevaret et Billed- og et Indskriftsfelt med en dekorativ Ramme af Lorentz Jørgensen; han har sikkert været Mester for hele Kapellets Udsmykning.

UNDERDELEN af Lorentz Jørgensens Epitafium (i Holbæk Kirke) over Borgmester Mogens Christensen († 1645) Side 245; en rig og elegant Komposition. (Fra H. V. Clausen: Fra Holbæk Amt.)

DE FATTIGE. I smaa, lave, lerklinede Vaaninger i Stræderne holdt Fattigfolk til: Smaamestre, som stod udenfor Lau-gene, gamle Svende, Arbejdsfolk, aftakkede Soldater, Enker, enlige Kvinder, gamle og syge Mennesker, ildeberygtede Per-soner o. l. Deres Kaar var kummerlige, de fleste søgte ved Arbejde og Tjeneste at holde Sult og Nød fra Døren, andre levede direkte af Tiggere, og nogle rapsede, hvor de kunde.

I Middelalderen var det Kirkens Opgave at sørge for fat-tige og syge; fromme Kristne betænkte dem ofte i deres Testa-menter. Efter Kirkeordinansen 1539 overtoges Opgaven af Byraadet og Sognepræsten under Bispens og Lensmandens Tilsyn. Fra ca. 1600 kendes en saadan kommunal Forsorg her i Byen, ledet af en Fattigforstander, som hvert Aar aflagde Regnskab for Raadet i nogle Borgeres Overværelse. En Kopi udfærdigedes til Lensmanden¹.

Princippet var Hjælp til Selvhjælp. De Mennesker, som daarligst kunde klare sig, anbragtes i »de fattiges Vaaninger«, to gamle Boder tæt ved Kirken. Nogle fattige fik »Ugepenge«, 6 a 8 Skilling, og desuden frit Brændsel. Naar de døde, begraves de paa Fattigkassens Regning; der betaltes for Kiste, Grav, Klokkeringning, Præstens Tale og Sang af »den halve Skole«. Havde den døde haft Bolig i Fattighuset eller Hospi-talet, som det senere kaldes, solgtes Klæder og Indbo ved Auktion til Fordel for Kæmnerkassen.

Nogle fattige fik udleveret *Bysens Tegn*², en Blyplade, som de fore-viste til Bevis paa, at de havde Raadets Tilladelse til at betle. En mær-kelig Figur var *Stodderkongen*³, som Fattigforstanderen sendte ud paa Tiggeri med en autoriseret Bøsse. 1641 betaler Byen »for de fattiges Bøsse at male, som Stodderkongen gaar med, 6 Sk., for en Rem at hænge den udi, 4 Sk., for en Stok med Ring og Pig udi 6 Sk.« Naar han vendte hjem fra Turen, tømtes Bøssen i en Raadmands og nogle Borgeres Nær-værelse; af Indholdet — ofte en Snes Mark — fik »Kongen« $\frac{1}{3}$, Resten tilfaldt de fattiges Kasse. 1640 dømtes Laurs Skomager til at tilbagebe-tale Peder Konge 2 Dlr., »som han havde annammet for at fly Peder hans Seendes med det ene Øje, eftersom han er blind«, men Laurs havde ikke holdt sit Løfte⁴. 1644 døde Peder i »de fattiges Boder«, og en ny Konge udraabtes. 1650 fungerede Bodil Stodderkonge.

Da Mogens Christensen 1620 gik af som »de fattiges For-

stander« efter 9 Aars Virksomhed og afløstes af Raadmand Anders Brun, blev »de fattiges Formue« opgjort til 315 Dlr. 2 Sk. 1 Alb. De 22 Dlr. havde Mogens som Kassebeholdning, Resten var udsat som Prioritetslaan i Ejendomme.

De fattige fik mange Gaver, i Testamenter og ved særlige Lejligheder. 1617 skænkede Mogens Christensen 100 Dlr. til

KØBMANDSGAARD FRA 1660 paa Hjørnet af Algade og Havnegade; Fattigbøssen var anbragt til venstre for Stentrappen mod Havnegade. Før 1660 har den antagelig siddet i en Blok ude paa selve Skibbroen. (Nationalmus. fot. ca. 1915.)

dem og til fattige Peblinge, Kapitalen stod paa Rente (6 %) hos Borgm. Henni Braunschweig. 1636 gav Herman Eggers 50 Sldr., 1648 Christen Mogensen 50 Sldr., Fru Karen Sehested 100 Rdlr., 1652 Fru Berete Mund, Mogens Packs Enke, 200 Sldr.¹

Ved Barnedaab, Bryllup, eller paa Dødslejet skænkede Folk ogsaa ofte 5—10 Daler til de fattige. Bøder for Slagsmaal kunde ligeledes tilfalde dem. 1642 gav Hans Karlsen, som førte Skib for Peder Jensen, 5 Dlr., »som han udlovet haver i Havsnød«². Gaver af lignende Art fra Købmænd og Skippere omtales flere Gange, man takkede Forsynet for en heldigt gennemført Rejse.

I Kirken var der i 1640'erne 3 *Fattigblokke*, den ene (fra

1623) bestemt for Børnehuset i København, de andre 2 til Byens egne fattige. Paa de store Højtidsdage fik de ogsaa »Tavlepenge«, som blev indsamlet i særlige Bøsser med Haandtag, »Tavler«; de 5—6 Mk., det kunde give, blev straks efter uddelt af Fattigforstanderen¹.

Endelig var der *Skibbroens Fattigblok*². 1604 betalte Kæm-

SKIBBROENS FATTIGBØSSE, som til 1937 var anbragt paa den nu nedrevne Købmandsgaard paa Havnegadehjørnet. Over Bøssen — vistnok den sidste og eneste i sin Art her i Landet — sad et lille buet Regntag og derover en stor Jernplade, hvorpaa tidligere stod en Opfordring til at betænke de fattige med en Gave. (Døcker-Smith fot. 1936.)

neren 24 Skilling til Laurs Tømmermand »for den Tavle han gjorde og Fattigfolks Blok, han huggede op til samme«, og 28 Sk. til Peder Maler »for Tavlen, der staar ved Walter Vævers Hus« (Broens Opsynsmand). 1637 var der 7½ Mk. i »den Blok ved Stranden«; 1641 blev den »nedflyttet paa Skibbroen«, og i den Anledning fornyes Bolte, Skinner og den ene Laas.

Fattigregnskabet

1636—37 begynder med en Beholdning paa 382½ Dlr., dertil kom i Renter 22½ Dlr., i Gaver 50 Dlr., af Bøsser og Tavlepenge 124½ Dlr., altsaa en Aarsindtægt paa ca. 100 Dlr.; Udgifterne var kun 21½ Dlr., saa der var stort Overskud paa de sociale Udgifters Konto det Aar. 1657—58 ejede Fattigkassen 836 Dlr.

Der ydedes foruden almindelig Fattighjælp ogsaa *Understøttelser* til enkelte Borgere, f. Eks. under Sygdom, til Badsærhjælp, til Brændsel, til Klæder, til Husleje o. l. 1644 laa

Oluf Badskeer paa sin Sotteseng af »Poppelsi«, og Fattiggassen understøtter imens hans Kone og smaa Børn.

Til Forstanderens Pligter hørte ogsaa at sætte forældre-løse Børn og Hittebørn i Pleje og sørge for *sindssyge* Mennesker. 1620 anskaffedes saaledes en 7 Alens Planke og 2 Spiger »til et Fængsel til galne Niels i hans Moders Stue«, hans Ben var spændt fast i en saadan Blok. 1622 brød han dens Laas itu og et Stykke af Muren; 1624 blev Hans Skrædder fritaget for Skat »for han haver gale Niels hos sig«. En Tragedie gengivet i Udgiftsbilag¹.

MARKJORDERNE. »Byens Vilkaar« af 1581 (Se S. 148) blev ved Raadstuemøder 1613, 17 og 32 oplæst og paany samtykt som Grundlov for Bymarkernes Drift.

Men det forhindrede naturligvis ikke Strid og ulovlig Adfærd; Avlsbrugerne maatte ofte lade et eller andet Forbud tinglyse. 1631 truede man saaledes dem, der plukkede andre Folks Ærter, med at de maa »tage Skade for Hjemgæld«; 1643 gælder Forbudet især Soldater, som stjæler Ærterne og træder Korn ned, og der maa ej heller fiskes i Moserne derude². 1644 møder Vangevogteren i Retten med nogle Huer og Forklæder, han har frataget unge Mennesker i Pant, fordi han greb dem i at plukke Ærter i Rugvagen³.

De løsgaaende Kreaturer var en stadig Fare for Afgrøden. Derfor maatte Vangevogteren føre Tilsyn med Gærderne, at de var tætte, og om Vinteren betaltes en Mand for at tilse Rugvagen, der laa hen som et grønt og fristende Paradis for de forsultne Kreaturer og Heste, som gik ude i Olden en stor Del af Vinteren. Og selv om Byens Hyrde passede godt paa, kunde Dyrene ogsaa om Sommeren finde Vej ind i Sæden. 1632 forbød Borgm. Eisenberg paa Raadets Vegne, at ingen maa tøjre Heste eller Kvæg i Vagen, før alle har indhøstet⁴.

Undertiden brød Kreaturerne ind i Slottets eller Landsbyernes Marker; saa blev de »optaget«, og Ejerne skulde da indløse dem, hvilket ofte medførte Strid eller ligefrem Slagsmaal.

1648 oplyste Torups Markmand 35 Svin, »mestendels stakrumpede og mærkede saaledes, højre Øre afskaaret, en Bor (Hul) i Stumpen og en Ristning i venstre Øre«; de kan afhentes paa Torup¹. — En Junidag 1630 brød to Heste ud af Nyvang og fandtes siden i Hans Pedersens Port i L. Grandløse; den Karl, som hentede dem, maatte sætte sin Økse i Pant for Øgene². — Ofte maatte Holbækkerne ud paa Slottets Ladegaard og indløse Kreaturer, som Ladefogeden havde indfanget.

Der høres ogsaa Klager over, at omstrejfende Hunde bed Faar og Lam ihjel. Poul Brygger paatalte det engang (1616) i Bytinget; Christen Bysvends Hund var blandt de skyldige, og Christen lovede, at »kunde han faa fat paa sin Hund, da skulde han ikke det gøre mere«. 1648 gav Dragerup og Tjebberup Bymænd Last og Klage over ulovlige Hunde fra Holbæk, som efterstræbte deres Kvæg³.

Ofte var der Sygdom i Besætningerne. 1637 stævner Raadet 3 Mænd, fordi de har ladet deres Heste gaa mellem Borgernes, skønt Dyrene led slem af Skab; de skal holde dem hjemme⁴. Og 1649 udsteder Raadet Brev til Hans Jensen Møller, at han maa gaa om og bede Godtfolk om Undsætning, fordi hans Heste i 2 Aar »er hannem frafalden af en slem smitsom Syge«⁵.

Det var besværligt for Folk at komme ud til deres Agre og fristende at skyde Genvej over andres, hvilket gav Anledning til adskilligt Klammeri og Parlamente. 1608 aflyser Raadet den ulovlige Sti, »som de Smedelundsfolk haver gjort over Bygvangen og træder Gærderne nær, saa Kvæget kan springe over«⁶. Og allerede i 1555 klages der i Merløse Herredsting over en ulovlig Vej fra Dragerup Skov gennem Holbæk Marker, maaske en ældgammel Forbindelse østerpaa⁷.

Undertiden opstod der Strid mellem Avlsbrugerne om, hvilke Lodder der retmæssigt tilkom dem ved Agerfordelingen. Da Jesper Jensen i Foraaret 1641 mente sig forurettet af sine 5 Bolsbrødre, blev 4 Borgere udmeldt paa Bytinget til at rebe og tilmaale ham hans Sjettedel Ager og Eng i hvert Bol; det viste sig nu, at i flere Bol havde hans »Brødre« intet levnet til ham⁸. — 1645 indstævner Hans Jensen sine 5 Bolsbrødre i Bjergmarken og krævede, at de skulde udvise ham en Ager

i Horskæften, for i det Bol havde han ingen; Peder Møller i Blegstræde tilstod da, at han havde 2 Agre i Bolet og var villig til at aflevere den ene til Hans; der var saæet 2 Skp. Havre i den¹.

En Borger spurgte en Dag paa Bytinget, hvem der havde saæet Byg i en af hans Agre ved Kilden Syd for Grandløse Bjerg, skønt »hans Pæl staar derved«. Fra 1631 kendes en Sag mod en Mand, der har flyttet Skelpæle for at kunne høste af Naboens Hø, og det regnedes for en skammelig og vanærende Gerning².

Et Kongebrev af 19. Nov. 1619 til Lensmanden fornyede den gamle Bestemmelse (S. 151 og 157), at de Borgere, som havde Byjorder, skulde gøre Rejser og Ægter for Kongen. 1645 indstævnes Henrik Carstensen for Bytinget og tiltales af »Byens Prokurator«, Laurids Olsen, paa Raadets Vegne, fordi han ikke vil køre sine Ægter, saa Kæmneren 3 Gange har maattet leje andre til det. Da det samtidig ved et Gærdesyn oplystes, at Henrik ikke holdt sine Gærder, huggede for meget i Skovlodderne i Strandmarken, lod udenbys Folk saa og pløje i Agrene, og ikke tilstrækkeligt møgede sin Jord, dømte Retten, at han havde tabt sin Ret til de to af »kgl. Majestæts Byjorder«, han hidtil havde i Brug, og Raadet kunde frit fæste den bort til en anden Borger³.

Raadet havde nemlig paa et Raadstuemøde d. 20. Marts 1643 forkyndt Borgerskabet et Forbud mod, at nogen lejede deres Byjord til udenbys Folk; i saa Fald forbeholdt man sig Ret til at stede den til en anden Borger. Nogle af Avlsbrugerne klagede paa Mødet over de usædvanlig mange »Kongerejser«, de maatte gøre; de vilde kun age efter de gamle Byens Privilegier, som findes paa Raadhuset, og ingen bør forskaanes uden den ældste Borgmester og Sognepræsten, »hvilke af Arilds Tid hver haver haft en Jord-Rejse fri«, men nu er der nok »12 Jorder, som holder sig fri for Rejser«⁴.

— I Tingbogen indførtes 13. Juni 1625 en Overenskomst mellem Borgerne i Holbæk og Bønderne i St. og L. Grandløse, at de »aarlig og altid efter denne Dag skal holde Fred med hverandre og gaa Gærdegang« efter et nærmere udarbejdet Reglement.

Knap saa idyllisk var Forholdet mellem Borgerne og de andre Parthavere i Olden Lovsore (S. 146). Med Mogens

Packs forligedes man endda helt godt; da han i 1630 spurgte, om Borgerskabet vilde overlade ham et Jordsmon i Olden, Nord for Tjebberup ind mod Dragerup Skov, føjede man ham gerne; Jorden var ret værdiløs og kunde kun føde 4 Høveder om Aaret. Dog maa høje Øvrigheds Bevilling erhverves, thi Borgerne »er ikke mægtige at give kgl. Maj. Jord bort«¹.

I 1636 gjorde Sivert Urne paa Roskildegaard Fordring paa et Stykke af Olden, men Fr. Eisenberg og 3 Raadmænd mødte paa Merløse Herredsting og hævdede, at »den Offuerdrift eller Oelld, som kalldis Loxøre og nu kalldis Holbechs Oell« er privilegeret til Byen af gamle afgangne, højlovlige Konger i Danmark og af Christian den Fjerde, og de fremlagde Beviser herpaa².

Kort efter Mogens Packs' Død protesterede hans Søn Christopher paa Eriksholm og den nye Lensmand, Flemming Ulfeldt mod, at Holbækkerne havde med Grøft og Dige adskilt Olden fra »Bjergvangen«s Fællede til stor Skade for Bønderne. Otte Mænd takserede i den Anledning 22. Juni 1643 Byens, Slottets og Landsbyernes Parter i Bjergmarken og Nyvang saaledes, at Slottet havde Ret til »Græs og Vand« til 65 Høveder, L. Grandløse til 40, Taastrup til 59 og Holbæk By til 310. Sagen kom for Landsretten³.

To Aar senere nedlagde Christ. Packs Indsigelse imod, at Borgerne huggede Brænde og skar Tørv »i den fælles Olden og Overdrev«, hvori han og hans Bønder med Græs og Vand var interesseret og privilegeret, og især Tørveskæringen er til stor Skade for alle Parter. I Bytinget svarede Raadet først meget afvisende, men senere blev man klar over, at Packs havde Ret, og i Bytinget d. 21. Juli 1645 forligedes Sagen saaledes, at de 17 Borgere, han havde tiltalt, skulde »møge Steden, som de havde skaaret Brændetørv, og aldrig driste sig til at skære mere«. Og 10. Nov. udstedte Raadet et Forbud mod Tørveskær paa Olden og i Bymarkerne³.

— Om Borgernes Forhold til Slotsjorderne skal vi høre i næste Stykke.

SLOTTET I DE SIDSTE LENSMÆNDTS TID. Mogens Packs efterfulgtes 1643 som Lensmand af *Flemming Ulfeldt*¹ til Orebygaard, Broder til Korfitz Ulfeldt. Han blev samme Aar Ritmester i det sjæll. Kompagni af Adelens Rostjeneste, deltog i Krigen og sad en Tid i svensk Fangenskab.

Hans Forleningsbrev er dateret 25. April 1643. Han skal aarlig svare 245 Dlr., og af den visse Indkomst (Stedsmaal, Sagefald, Husbondhold, Drift, Førlov, Rømningsgods) beholder han 25 %, mens Kongen forbeholder sig al Told, Sise, Vrag og Oldengæld. Lensmanden skal svare til Kronens Gods, yde Bønderne Lov, Skel og Ret, holde Slottet vedlige, tjene med 2 »geruste« Heste og skaffe de kgl. Brevdragere og andre med kgl. Pas Befordring og Forplejning. Han skal varetage den gejstlige Jurisdiktion og føre Tilsyn med kirkeligt Gods i Lenet, sørge for, at Kirkerne Korn sælges til formuende Borgere alene i Købstæderne, og hvert Aar aflevere paa Københavns Slot 9 Pund Rug (à 20 Skpr.), 9 Pund Byg (à 24 Skpr.) og nogle Tdr. Havre og 100 Ol Æg².

Paa Bytinget lod Ridefogeden Knud Andersen den 1. Maj tinglæse Kongens »Følgebreve« om den nye Lensmands Tiltrædelse³.

Ulfeldt fik sit Lensbrev fornyet 5. Aug. 1648 ved Tronskiftet, men 1651 ombyttede han Holbæk med Halstedkloster og Ravnsborg Len og døde 1657 i Odense.

Hans Efterfølger her blev *Oluf Brockenhuus*⁴ til Hjulebjerg, gift med en Søster til Flemming og Korfitz Ulfeldt; 30. Febr. 1651 fik Frederik Parsberg og Tønne Juel Ordre til at overlevere ham Holbæk Len⁵. Allerede 1653 maatte han ombytte dette med et Par norske Smaalen. Under Københavns Belejring mønstrede han Byens Borgervæbning, 1662 blev han Landsdommer i Sjælland.

Derefter fulgte *Jørgen Seefeldt*⁶ til Visborggaard (Lensbrev 28. Juli 1653), tidligere Lensmand paa Hald, Nedenæs og sidst Koldinghus, gift 1) med Kansler Chr. Friis' Datter *Barbara*, og 2) med *Karen Sehested* 1641, Hannibal Sehesteds Søster. Hun var Enke efter Tyge Kruse paa Aastrup og fra 1631—34 Hofmesterinde for Leonora Christine og hendes Søstre; siden opdroges Niels Juel i hendes Hus. Da Sønnen af første Ægteskab døde 1649, arvede hun og Jørgen Seefeldt Aastrup, hvor de ofte opholdt sig. Deres Navne stod som før nævnt (tilligemed deres første Ægtefællers) paa Orgelpulpituret i Holbæk

Kirke, og paa Lorentz Jørgensens Altertavle i Hjembæk og Prædikestol i Tostrup Kirke.

Den sidste Lensmand paa Holbækhus var *Erik Banner*¹ til Oregaard (Lensbrev 12. Maj 1657). Under Rigsdagen 1660 var han blandt de faa adelige, der støttede Kongen, og da hans Len Aaret efter nedlagdes, blev han Generalkrigskommissær i Norge, senere Stiftsbefalingsmand over Fyn og sidst Vicestatholder i Norge.

Af disse fire Lensmænd var Ulfeldt den, Holbækkerne bedst kom til at kende, i 8 Aar førte han og Fru Anne Elisabeth (f. v. d. Groeben) Hus paa Slottet; Borgerne gik jævnlige ud og bød hende eller hendes Datter, Sophie, med som Fadder, naar de havde Barnedaab. 1650 blev Sønnen Frederik Ulfeldt døbt paa Slottet af Søren May².

— Ingen af Lensmændene foretog Byggearbejder af nogen Betydning, Slottet beholdt den Skikkelse, Mogens Packs havde givet det. I Regnskabet 1642—43 omtales et nyt »Vandbolværk« til at hejse Vand op af Graven paa. 1645 opsatte Jens Snedker to Skodder for Vinduerne i Skriverstuen, af Hensyn til kgl. Majestæts Skatter, »eftersom Vinduerne er ud til Marken, og (det) var i den besværlige Tid, og Rytterne og Soldaterne laa i Holbæk«.

I 1649 var Broen over Voldgraven ved at styrte ned, Flemming Ulfeldt indberettede det og fik 10. Maj Kongens Brev³, at Bygmester Hans Ahnemøller nu vil komme til Holbæk og hese Slotsbroens Brøstfældighed og tinge en Mester til Arbejdet. Sten til Pillerne under Broen skal tages »af et Hus paa forn. Vort Slot, som allerede er begyndt at nedbrydes«. De middelalderlige Huse maa igen holde for! 1651 kvitterer Niels Jørgensen i Holbæk for Betaling for 15540 Sten, »som jeg paa nogle Aars Tid efter den gode Mands Befaling af det store Hus paa Slottet har af Muren nederbrudt og udhugget«⁴.

Om Slotsmøllen oplyses det 1654, at den for nogle Aar siden blev af ny opbygget paa Graven ved Slottet; Jens Møller, som bor i den, kan ikke svare Landgilde, da han siden den tørre Sommer 1652 ikke har kunnet male⁵.

Under Slottet hørte fire store Marker eller Vange; i Merløse Herred laa Fogedmarken, som fra den gamle Ladegaard strakte sig ud til Taastrups, Merløses og Langerøds Marker af samme Navn, og Bjergmarken, som udenfor Smedelundsporten og ud Øst for Roskildevej stødte op til Holbæks Bjergmark (og Taastrups). Mellem Ladegaarden og Byen laa Rifelhaven, og ude ved Langerøds Skel Brabandsholmen. I Tuse Herred var foruden selve Slottet de to andre Marker, Lundemarken ud til Lunden og mod Sydvest Strippemarken, der vel har grænset op mod Langerøds Mark af samme Navn, samt Brabandsvænget.

Slottet havde tre Haver, Kaalhaven, Urtehaven og den Have, som »Ribanen er udi« (en Ridebane, hvor man red Heste til; 1649 omtales Morten Berider paa Slottet). En Rets-sag fra 1649 viser, at Byens unge Mennesker og Drengene havde svært ved at holde sig fra Æbletræerne i Slotshaven. I samme Sag nedlægger Ridefogeden strengt Forbud mod, at Holbækkerne skød Genvej over Riffelhaven, naar de skulde op til Ladegaarden eller ud i Markerne¹.

— Da Rigsraadet i August 1649 forhandlede om en Livgeding til Dronning Sophia Amalia², foreslog Kongen, at hun foruden Skanderborg og Kalundborg Len ogsaa skulde have Holbæk. Christen Skeel skriver i sin Dagbog, at han stemte for det, »efterdj ded (∴: Holbæk) er ickun et ringe Sted aff ringe importance« (Betydning), og Raadet vedtog det d. 25. Aug., men det traadte aldrig i Kraft, thi i 1655 anvistes Lolland-Falster til Enkegods for Dronningen.

Christen Skeel havde nok Ret; Holbæk Len kunde ikke blive nogen værdifuld Tillægsgevinst for Majestæten. Der var Gods nok, til Ladegaarden hørte 63 Tdr. 4¹/₂ Skpr. Hartkorn (ca. 535 Tdr. Land) og Bøndergodset ansattes 1661 til ca. 780 Tdr. Htk.³ Men det laa meget spredt, en Mængde Gaarde og Huse var øde, og de Bønder, der skulde drive Ladegaardsjorden, kunde ikke overkomme det. Da under Torstensonkrigen en stor Kornskat (1979 Tdr. 2 Skpr.) skulde sejles fra Skibbroen til København, maatte Fl. Ulfeldt ikke blot leje

Loftsplads hos Købmændene en lang Tid, »eftersom intet Loftsrum var paa Slottet, uden det som er ganske ringe og Lensmanden selv bruger«, men han maa ogsaa leje Vognmændene i Holbæk til at køre Kornet ned til Eskild Nielsens Skude, fordi Slottets Bønder (ca. 60) »ikke kunde udstaa det, formedelst de mange Rejser, de skal gøre efter kgl. Maj. og Rigens Raads Passer«¹.

Endelig hedder det i en Opgørelse fra 1645², at der nok i Ladegaardens Marker kunde saas 8 Læster 11 Pund Korn (ca. 400 Tdr.), 20 Tdr. Havre og avles 110 Læs Hø, men det tilføjes, at meget ligger øde eller drives af Borgere og Bønder, thi der er ikke saa mange Bønder til Slottet, at Avlen med dem kan indhøstes, eller de kan holde Gærderne lukkede!

Flemming Ulfeldt har maaske ved sin Tiltrædelse i 1643 haft Planer om Reformer paa dette Omraade; han lod straks Knud Ridefoged forbyde Holbækborgerne al Græsning paa Slotsmarkerne, Kontrakterne skulde fornyes³. Og han søger at tvinge Bønderne til at svare deres Skyldighed; han køber Tømmer hos Unge Peder Jensen til en Træhest paa Slottet, »formedelst Bønderne fandtes modvillige og ikke vilde efterkomme, hvis dennem blev befalet, at straffe dennem med«⁴. De af »Kronens Tjenere«, der boede her paa Egnen, var saa plagede med Arbejde og Kørsel, at de paa alle Maader søgte at undrage sig Pligterne, og det var trods Vornedskabet svært at faa Fæstere til Gaardene. Christian den Fjerde havde i 1632 nedsat Landgilde-Ydelserne, og i 1646 befalede han Lensmændene at tilbyde Bønderne »Frihed for deres Fødestavn mod at svare 10 Dlr. aarligt i 6 Aar, men Prisen syntes alligevel Bønderne for høj; 16. Jan. 1647 indberetter Ulfeldt, at »der haver slet ingen fremkommet, som sig vilde frikøbe, men alle samtlig svarede, at de var fri nok, thi de tjente en god Herre og Konning«⁵.

I 1649 afsatte Ulfeldt sin Ridefoged; det var galt med hans Regnskab; han var ikke skrap nok og havde store Tilgodehavender hos Bønderne. 1650 blev alt Knuds Gods registreret, men Kongen tillod ham paa fri Fod at føre Sag mod Lensmanden⁶.

Ulfeldt er nok hurtigt blevet klar over, at med Bønderne alene kunde han ikke drive Ladegaarden; han maatte som sine Forgængere fæste noget af Jorden til Holbækkerne, en Sædvane, der vist er lige saa gammel som By og Slot. Foruden at svare »Jordkorn« og »Græsgangspenge« deltog de i Lukning af Slottets Gærder.

SLOTTETS ØSTRE VOLDGRAV, set fra Syd. Fot. 1896 af Nationalmuseet. (I Forgrunden Slotsgaardens daværende Ejer, J. P. Jensen.)

I et Tingvidne 1558 angaaende »Strandgærdet« nedenfor Slottet¹ oplyste gamle Mænd, at Borgerne altid havde hugget baade Stavre og Ris til at lukke det med »paa Slottens Grund«, og det »haver saa været af Arilds Tid«. Det samme gjaldt de andre Gærder, der skilte Byens Omraade fra Slottets, »Bysøgærdet« langs Riffelhaven og »Mælkestentegærdet« ud langs Bjergmarken til Taastrups Skel; hver Grundejer havde fra gammel Tid sit Stykke at passe. I Bytinget 19. Marts 1638 krævede Ridefoged Peder Ebbesen, at Borgerne lod 8 Mænd gaa Gærdegang med Ladefogeden, saa de, der havde forsømt deres Part, kunde blive straffet².

Samme Dag forelagde Borgm. Eisenberg en skriftlig Henvendelse fra Haandværkerne, som klager over, »at vi fattige Haandværksfolk besværes med Gærder at lukke omkring Slottets Vange«, skønt . . . »vi haver slet intet at holde os af end vort Haandværk og ingen Jord i Marken«; de vil derfor kun lukke Gærder, hvis de til Gengæld faar »den Frihed, som synes at have været til Byen«, Græs og Vand til en Ko i Slotsmarken og Ret til at hugge Gærdsel paa Slottets Grund. Brevet er underskrevet af Poul Lippetz for Skrædderlauget, Laurits Remsnider (for Smedelaugget), Peder Malmø (for Skomagerlauget) og Povl Bojesen (for Væverne). Sagen synes at være ordnet efter deres Ønske. Brevet tyder paa, at kun de Borgere, der ejede Gaard og den dertil hørende Byjord, havde Ret til at fæste Ager og Græsning paa Slottet.

Samme Aar tillyste Mogens Packs, at ingen maatte køre Korn af Marken, før hans Folk havde talt Negene, saa han kunde faa sin Tiende¹. 1641 kræver han Landgilde af dem, der bruger Slotsjord². Ulfeldt sagsøgte 1648 Jesper Jensen i Holbæk, fordi han havde kørt Havre hjem fra de to Agre, han havde fæstet i Strippemark, og først længe efter leveret sin Tiende, 8 Neg af de bedste, paa Ladegaarden. Lensmander truer med at fæste Jorden til en anden, men Jesper slap med en Advarsel³.

Med Packs havde Borgerne 1639 aftalt, at de mod Betaling kunde leje Kreaturer ind paa Græs i Fogedmarken. Ridefogeden tiltalte 1649 20 Borgere — deriblandt mange Haandværkere⁴ — for, hvad de skyldte i Græsgangshavre for 1648, de fleste et Par Skpr. Havre. Samme Dag fremlagdes 12 Fæstebreve, som Packs og Ulfeldt havde udstedt til Borgere paa Agre i Fogedmarken; Borgm. Laur. Christensen og fire andre, som ikke fremviste Fæstebrev, fik Besked paa at holde sig fra Slotsjorden, indtil de hos Ulfeldt havde fornyet deres Brev.

Ogsaa i Lunden, som dengang var adskilligt større end nu, og i Lundsmarken kunde man leje Græsning. 1641 forbødes det at malke Køerne derude; ved Malketid skulde Hyrden drive dem til Byen eller til Lundsled⁵. Skoven var tak-

seret til 35 Svins Olden, og 1645 forbød Ulfeldt, at »nogen lader Svin indkomme i Lunden, uden de er indbrændt og dertil forlovet«. Svin som antræffes uden Forlov, faar Ørene, skaaret af!¹

Byens Raadmænd og Borgmestre kunde, hvis de stod sig godt med Lensmanden, opnaa hans Anbefaling til Kongen om, at der overlodes dem i Fæste eller Eje et Stykke Slotsjord, som stødte op til deres private Grund. Saaledes hjalp Mogens Packs i 1633 Herman Eggers til »et øde Jordsmon bag hans Have«, og samtidig fik Peder Jensen d. Æ. et Stykke bag sin Have, saa han kan flytte sit Plankeværk ud til Renden, som løber af »Skiftekarret«². 1649 lejede Eggers et Stykke mellem sin Have og Bysøen, og Raadmand Peder Rasmussen et lille Areal i Bjergmarken paa vestre Side af Præstedammen³. Der kunde nævnes flere Eksempler; Byen udvider sig paa Slottets Bekostning.

— Den sidste Lensmand, Erik Banner, fik ingen lang Virketid, men den blev besværlig nok endda; han overtog Lenet i Maj 1657, og i Febr. 58 drog de svenske Tropper ind paa Sjælland.

PAA TINGET OG I RAADHUSET. Retsplejen varetoges dels af Byfogeden, dels af Raadet, og det er ikke let at se, hvilke Sager der sorterede under Bytinget eller under Raadstueretten. Fogeden tog sig nok især af civile Søgmaal, Skøder og Pantebreve, mens Raadet var Skifteret og dømte i alvorligere kriminelle Sager; Dødsdomme fældedes af Byfoged og Raad i Fællig.

En Forordning af 1635 bestemte, at Bytinget skulde holdes offentligt med Adgang for enhver Borger efter gammel Sædvane og ikke inde i en Stue paa Raadhuset, som det nogle Steder var blevet Skik⁴. Holbæks gamle Tingsted laa paa Torvet; i Middelalderen foregik Retsplejen her under aaben Himmel ligesom paa Herredstingene, men fra o. 1600 omtales »Tinghuset paa Torvet«, et Bindingsværkshus, der ogsaa tjente som Hovedvagt, »Corps de Garde«, for Militæret under de hyppige Indkvarteringer.

Kæmneren betaler 1613—14 Jens Drucken for 2 nye Tingstokke, han nederlagde paa Tinget, og for 3 12-Alens Træer, hvoraf de 2 kom til de samme Tingstokke og det tredje til Pæle under dem. 1624 fornyedes Stokkene igen, og der købtes 2 Egetræer »til Stolperne i Jorden underneden Tingstokkerne«. 1641 foretoges en større Reparation af »Kortegallet eller Tinghuset«.

Paa Torvet stod ogsaa Kagen, en Forhøjning med en Pæl, hvortil den Synder, der skulde hudstryges, blev bundet. En ny Kag blev opsat 1649—50, hvortil anvendtes 6 16-Alens Træer, 1 Tylt Fyrredeller til at klæde Kagen med, 2 Pæle til Stivere, »2 smaa Træ til Arme« samt en Mængde Søm, Spiger, Ankere og Kramper. Samtidig købtes 8 Alen Staaltraad til et Ris, og Søren Maler fik Betaling for at staffere »det Træ paa Torvet«¹. — 1640 anskaffes 2 nye Halsjærn.

Det er muligt, at den saakaldte Tingklokke oprindeligt har hørt til Tinghuset paa Torvet, saa man med den kunde kalde Borgerne sammen ved vigtige Lejligheder, men 1593 blev den anbragt paa Kirkegavlen ved Raadhuset. Mogens Olsen fik 4 Mk. »for Byens Klokke, han skal hænge oven paa Kirken, og for det Værk, hun skal hænge i«². Kæmneren køber siden næsten hvert Aar nye Reb til den. 1632—33 blev »Raadhusklokken« taget ned, og den ophænges nu i et stort, nyt Klokkestativ³. 1651—52 betaler Byen 14 Favne »taffuel till en Klocke streng till Stormb Klocken«; det er nok et tredje Navn til den samme Klokke.

Holbæk Byting holdtes hver Mandag Formiddag; dog respekterede man stadig Stadsrettens § 21, der forbød at holde Ting i Høsthelgen og paa Helligdage. Det aflystes ligeledes paa Markedsdage og Dagen forud, f. Eks. 17. Okt. 1625 »formedelst S. Galdes Aftens Marked faldt den Dag«; det var »et stort Marked med adskillig Almue«⁴.

Ved Rettens Bord sad Byfoged og Byskriver. Foran dem paa 4 Bænke (»Stokke«) havde 12 (senere 8) Stokkemænd eller Tinghørere deres Plads, de var Offentlighedens Vidner; bag dem kunde de Borgere staa, som ønskede at overvære Tinget. »Inden fire Stokke« stod saa den tiltalte og Anklageren. Som Aktor optraadte paa Byens Vegne undertiden Kæmneren,

ligesom Ridefogeden repræsenterede Lensmanden. En Dag i 1642 sad Hans Skrædder »i Dommers Sted« og en anden Dag Peder Nielsen Skomager, efter Ridefogedens Ordre, fordi Byfogeden var Part i de Sager, der skulde paadømmes.

Byfogeden, der udnævntes af Lensmanden (flere af Fogederne var tidligere Ridefogeder), lønnedes med 10 Daler aarlig; fra 1638 forhøjedes Lønnen til 20. 1617 har han en Fogedsvend i sin Tjeneste. Af Slagsmaalsbøder og andre uvisse Indtægter, der deltes mellem Byen og Kongen, fik Byfogeden $\frac{1}{10}$ af Kongens Part. Foruden at sidde i Retten opkræver han Kongens Indtægter i Byen, f. Eks. Markedstold, Førlovspendinge for Arvegods, der føres fra Byen, eller som i 1645 af to Haandværkere, som flyttede ud af Byen »neder paa Slottens Grund«, Indtægt ved Salg af arveløst Gods eller herreløse Kreaturer, og endelig de mange Bøder for Slagsmaal, »Mundslag«, Lejermaal o. l.¹.

Byskriveren førte Tingbogen. Disse Protokoller, der med nogle Lakuner er bevaret fra 1608, overleveredes ham af Lensmanden, og han indleder den ofte med et eller andet fromt Ønske, ligeledes ved Aarsskifter.

1616 indledes saaledes: *Tua te defendat conscientia janum imilare bifrontem!* (☺: Din Samvittighed hindre dig i at efterligne den tvehovedede Janus!) og derefter: *In lege imqua judex aquus quærend (us) (est?)*, *ab alio expectes, alteris quod feceris!* (☺: Er Loven ubillig, saa vent en billig Dommer! Vær mod andre, som du ønsker, de skal være mod dig!) 1637: *Hielp gud Altid!* — 1631: *Wdi Jesu Nauffn [jeg] Begynde Will; Gud allermechtigste giffue migh lycke och Naade dertill, wdi dette tilkommende Aar 1631.* —

Byskriveren tillyser 1616 Forbud mod, at andre end han udfærdiger Pantebreve, Købebreve o. l.² Hans Indtægt bestaar væsentlig af slige Sportler. Han arbejder ogsaa som Skriver for Raadet. — Som »Kaldsmænd« (Stævningsmænd) fungerede i Regelen Byens to »Tjenere«, Bysvendene.

Raadstueretten holdtes paa Raadhuset ligesom Raadstueforsamlingerne og Raadets egne Møder. En Del af Rettens Afgørelser er indført i »Byens Bog«, men egentlige Raadstueretsbøger er først bevaret fra 1700'ernes Begyndelse.

Som Fængsel benyttedes især Sortebrødrenes gamle Kælder, et mørkt og fugtigt Sted. 1652 lejede man 8 Kvinder til at bære Vand op derfra, og Fangerne lavede undertiden saadan et Svineri dernede, at man maatte have en Rakker til at rense ud efter dem; ingen ærlige Folk vilde gøre det. Der var som før nævnt ogsaa Fangerum ovenpaa Raadstuen og i det saakaldte »Fangetaarn« (se Afbild. S. 79), hvor der 1650 opmures Bænke og sættes Jernstænger for et Hul. — Arrestanter kunde ogsaa sidde i Forvaring hos Byfogeden eller i Tinghuset.

1638 tillodes det Raadet i Forening med Lensmanden at beskikke en Prokurator i Byen; han skal føre fattiges Sager gratis, og naturligvis bevarer enhver Borger sin Ret til selv at møde i Retten.

Og det gjorde de heldigvis næsten altid; derfor er 1600'ernes Tingbøger værdifuldere for os end 1700'ernes, de giver mere af den jævne Mands Dagligtale og Tænkesæt, mere Kulturhistorie end den senere Tids uendelige Prokuratorveltalighed.

Paa en sindig og praktisk Maade plejes Retten. To Mænd er uens om et Skel, der udmeldes 8 Mænd til at syne det, og der dømmes efter deres »Afsigt«¹. Eller Vurderingsmænd udmeldes til at syne den Skade, Hans Ribers Kvæg har gjort i Borgmesters Humlehave². Jakob Brygger lyser efter sit Signet, som er ham frakommet³. Og der oplyses Svin, om nogen vil sig vedkende dem, eller et Plovjern, der er fundet i Kirken⁴. En Kone med stor Bræk og Vanførelse i det ene Ben faar Tingsvidne paa sin Krankhed, at hun lovligt kan søge Godtfolk om Hjælp til Badskær og Læge i Jesu Navn⁵.

En Væver møder og begærer sit Skudsmaal beskrevet, for han vil flytte til en anden By, men da det oplyses, at han skylder flere Kunder Arbejde, som ikke var til at faa fra ham, skønt det er betalt, forbydes det ham at rejse, før han har klaret for sig!⁶ En anden Gang er det galt med en Smed, som i to Aar har haft Ridefogedens Pistoler til Reparation⁷.

Der indføres Skøder og Pantsættelser, Lensmanden eller Raadet lader Forbud tinglyse, Købmænd møder med lange Lister over deres Skyldnere og faar dem dømt til at betale inden en vis Frist eller lide »Namb« i deres Gods (Udlæg), og Kæmneren tiltaler de forsømmelige, der skylder for Skat.

Endelig er der de egentlige Processer om Varer, Ejendom og Penge, men de er forholdsvis faa i Tal og kortvarige.

I kriminale Sager gjorde man oftest »kort Proces«. For mindre Forseelser idømtes Bøder, for større kunde Dommen lyde paa Arbejde i Kongens Jern paa Bremerholm eller Kagstrygning med paafølgende Udvisning af Byen, men for grovere Tyveri, Drab og Mord idømtes Dødsstraf.

Bøde fik man for Slagsmaal, Mundslag og Skældsord. Da Smedene i 1640 sloges hos Hans Smed, idømte Raadet dem en Bod paa 13 Dlr. 1 Mk. 8 Sk.¹ — En fuld Skrædder, som en Aften 1644 trængte ind i Jomfru Kirsten Munds Bislag, kaldte hende en Isebelle og en Hundsfot og slog Knips for hendes Næse m. m., slap for Bøde, fordi gode Mænd gik i Forbøn for ham². — Det var forøvrigt saare almindeligt, at Retten i Sager om Skældsord og Klammeri fik stiftet Forlig mellem Parterne. Voldgift anvendtes ogsaa; to uenige Borgere »voldgav deres Tvist paa tvende Mænd«, hver valgte sin, og de forpligtede sig paa Tinget til at rette sig efter deres Afgørelse (1637)³.

Christen Smed i Smedelund var i Begyndelsen af 1600'erne en kendt Person. En Sommerdag 1608 kom han i hidsigt Parlamente med Laurits Kræmmer fra Vinstrup og et Par andre. Laurits huggede Smeden i Hovedet med en Høtyv, saa han faldt om, tre-fire andre gik ogsaa løs paa ham med Høtyve, men han undslap ind i sin Smedje, hentede en Forhammer og med Ordene: Nu bør det være mig, rendte han mod Kræmmeren og drev ham et saadant Slag oven i Hovedet, at han styrtede død om. Under den derpaa følgende Rettergang blev Smeden en Dag overfaldet for sin Dør af Hr. Jost Vasspyd til Søgaard, som skød efter ham, Kuglerne gik gennem hans Tøj og ind i Døren. 1609 dømte et Nævn paa 16 Mænd, at Christen havde dræbt Kræmmeren i Nødværge, og senere opnaede Rigens Skriver, Claus Mortensen, paa Christens Vegne, at den dødes Familie gav ham »Tryk for Mandslet«, en fuld og fast Tryk og evig Orfejde (Forlig)⁴. — 1616 blev Smeden stukket ihjel af en af Byens Slagsbrødre, Søren Nielsen, som kort efter »udbrød af kgl. Maj. Jern« i Kælderen; Jørgen Bysvend, der skulde svare til Fangen, rendte ogsaa sin Vej, han havde vist hjulpet ham ud. Søren blev siden fanget og dømt til Galgen⁵.

En Mængde Bøder idømtes for Lejermaal. Af Byfogedregnskabets samlede Indtægt 1638—39, 83 Dlr., var de 71 Dlr. »Beliggelsesmaalspendinge«; deraf skulde Jens Skolapper svare 24, og de 2 Damer, han havde gæstet, hver 6, men alle Bøder maatte eftergives paa Grund af Armod. En tredje letlevende

Kvinde forpligtede sig 1641 til at rømme og entvige Holbæks By inden i Morgen Aften Kl. 5 og ellers at straffes paa sin Hals¹. — 1647 tiltaler Byfogeden en Snes Kvinder og et Par Mænd for Lejermaalsbøder og Afdrag paa saadanne; fem tjener som Ammer i Borgernes Huse; hvis de ikke betaler, skal de kagstryges og sendes i »Bremerholms Jern«². — Morten Bager havde 1647 fæstet »en Bondehore« til Amme, og da hun nægtede at tiltræde Pladsen, gav han hende et Par Lussinger og tog hendes Hue i Pant og stævnedede hende for Retten³.

De smaa Tyve og Nybegyndere i Faget slap ofte med Forvisning af Byen eller blodig Hudfletning paa Kagen. En Mand fra Mors og hans Kone havde engang stjaalet et Lagen i Per Skrivers Sengekammer og dømtes af Borgm. og Raad til at miste Huden og det ene Øre, »men blev benaadet paa Huden alene; forpligtede dennem, at de skulde aldrig komme her til Byen igen under deres Livs Fortabelse«⁴.

Næsten hvert Aar sendtes Fanger til Bremerholm paa Strafarbejde eller til det af Christian den Fjerde grundede Tugthus og Børnehus. Kæmneren betaler f. Eks. 1623—24 for Transport af 2 Piger og 4 Drenge samt en Mand, der gik om med et falsk Brev og tiggede.

Haardt og blodigt værgede det lille Bysamfund sig mod Folk, som ikke respekterede Næstens Liv og Gods. Dem var Døden vis. Saa rejstes Galgen, og der gik Bud efter Bøddelen.

GALGE, BØDDEL OG RAKKER. Hverken paa gamle Billeder og Kort eller i Beskrivelser gøres der Rede for, hvor Galgen laa, eller hvordan den saa ud.

Lige Øst for Nørreled er der nu et større Mosedrag, som paa Kortet fra 1777 kaldes *Gallesøen*, Søen ved Galgen; her i Nærheden maa der engang have staaet en Galge, maaske paa Maglebjerg, men der savnes ellers Oplysninger om dette Rettersted.

I 16—1700'erne stod Galgen ude ved Roskildevejen. Markbogen til Matriklen 1688⁵ nævner i Bjergmarken (der omtrent svarer til den nuværende Eksercermark) en Aas »synden for

Sandgraffuen og strecker sig offuer *Gallebacken* og ud til Grandløse Skiel, løber med den øster Ende ad *Gallen* og med den wester Ende paa Landeweien«. En anden »Sløje« (Jordstykke) »Nord for Kringelmosse og op til Grandløse Berg, forbi de gamle Sandgrafue, løber med den vestre Ende op ad *Gallen*«. En af L. Grandløses Marker hed »Gallevangen«. Da Skrædderen i L. Grandløse i 1645 blev overfaldet, hedder det i Tingbogen, at Voldsmanden løb »op ad Gallien till«, eftersom Slagsmaalet skete »paa Landeweyen lige ud for *Gallen*«. Det er sandsynligt, at Stedet maa søges i Nærheden af Vandtaarnshøjen og Sandgravene Øst for Taastrup. Her er Egnens højeste Bakke, en Galge heroppe har synet viden om. Paa et Kort over L. Grandløses Jorder 1794 kaldes Markerne her »*Steil-Agre*«¹.

Gamle Folk fortæller, at der har fundet Henrettelser Sted paa den nu sløjfede *Vippebanke* ved Amtssygehuset; den kan have sit Navn efter en Vippegalge; 1660 opstilledes en saadan paa Nytorv i København. 1627 betales de Tømmermænd, der »hog den Vepe op, der staar ved Tinget« her i Byen, altsaa paa Torvet².

En lille By som Holbæk ejede ikke nogen muret Galge, man nøjedes sikkert med en simpel Opstander med en Tværbjælke; derfor var man ikke bundet til at benytte samme Rettersted gennem Aarhundrederne; Galgen skulde alligevel ofte fornyes. 1602—03 fik David Hansen »for et Egetræ til Galgen 20 Sk.«, og de 6 Mand, der rejste den, 1 Mk. til Mad og Øl og »siden de kom hjem igen, efter Borgm. og Raads Befal. til Øl 3 Mark.«³

Bøddelen i Holbæk nævnes i Kæmnerregnskabet 1592—93; Byen betaler hans Husleje. I Modsætning til senere var han tillige Rakker, og sørger som saadan for at fjærne døde Heste og Kreaturer fra Byen. 1602—03 fik »Mester Peder Bøddelen for en Fange, han rettede efter Borgm. og Raads Befaling 1 Mk.«, og ligesaa meget for »nogen Tyve var falden nær af Galgen, han grov dem i Jorden«, og 3 Mk. for to Fanger, han hudstrøg. 1611 fornyes Taget paa »Bodell huset«, hvor Mester Peder residerer. Hans Efterfølger, Mester Jens,

fik 1613 4 Mk. for at rette Lars Piil. Ogsaa 1630 nævnes en Bøddel i Holbæk¹.

Men ved den Tid deles Embedet, saaledes at Byen nøjes med en Rakker, mens der til Henrettelser forskrives en Skarpretter fra Roskilde, en virkelig, autoriseret Fagmand.

I 1643 sad to Tyve fængslet i Kælderen; de havde stjaalet et Par Heste, Lam og en Del Soldatertøj m. m. Da de omsider havde tilstaaet, spørger Byfogeden, om de har faaet Sakramentet, og de svarede, »ja, de havde alt beredt dennom til gerne at ville dø for deres Gerninger«, hvorefter de af Byfoged, Borgmestre og Raadmænd dømmes »til Galge og Gren og hænges². Kort efter fangede man paa Holbæk Marked deres Stalbroder, der var undveget af Fængsel og Jern paa Turebygaard, og han dømmes ligeledes »til Galge og Gren, Høj og heden Jord³; saadanne Misdæderes Lig blev af Bøddelen nedgravet under Galgen i »heden«, uindviet Jord. I Anledning af disse tre Henrettelser betaales en Mand for at gaa til Roskilde »at bestille Skarpretteren, at han kunde blive til Stede, naar Vognen kom efter ham«; for de to første Tyve fik han 6 Dlr. Mønt. Men iøvrigt bød Loven, at den, der førte en Forbryder for Retten og fik ham dømt, selv skulde afholde Udgifterne ved Eksekutionen. Saaledes lod en Mand i Svebølle 1625 en Tyv henrette her i Byen og betalte for Fængsel og Jern 3 Dlr. til Byfogeden og 6 Mk. til Byen for Henrettelsen⁴. Aaret efter mødte en Kone fra Simenfeldt med en Tyveknægt, der havde stjaalet fra hende og solgt Kosterne i Holbæk; hun fik ham dømt og hængt, for kontant Betaling!⁵

I Modsætning til Galgedøden var Halshugning en »ærlig Straf«; da Niels Fisker i Vinderup i 1644 blev fængslet for Kvægtyveri ude i Nyvang fra Raadmand Peder Jensen, skulde han hænges, men »efterdi han nu formente det han havde forbrudt sit Liv, da bad han for Guds Skyld, at Peder Jensen og de Godtfolk Øvrigheden vilde benaade hannem saa vidt, at han maatte lade sit Liv for et Sværd«. Men der var ingen Naade, han dømtes til Galge og Gren som andre Tyve⁶.

I 1647—48 behandlede Retten et Par uhyggelige Sager om Fosterdrab og Barnemord; i den ene Sag udmeldtes et 16 Mands Nævn, der kendte to Kvinder skyldige til Døden; Landstinget konfirmerede denne »Afsigt«, hvorefter Byfoged og Raad i Fællesskab udfærdigede Dommen⁷. I de samme Dage indledtes den anden Sag, der drejede sig om Fødsel i Dølgemaal; en Amme hos Raadmand Peder Rasmussen tilstod sig skyldig (i et Forhør i Byfogedens Hus), og derefter fik

Ridefoged Knud Andersen hende dødsdømt »for at have født sit Foster i Mørke og Mulm i et Bryggers i Enrum uden Jorde-moders og andre Kvinders Nærværelse«. Alle tre Kvinder blev henrettede ved Sværd; Skarpretteren fra Roskilde fik for de to første 9¹/₂ Dlr., »og hans Svend til Drikkepenge 1 Mk.« Hans Vognmand aag to Kister ud til Retterstedet, hvor Bøddelen gravede Grav til dem. Den tredje Henrettelse kostede Byen 5¹/₂ Dlr., men man benyttede Lejligheden og lod Bøddelsvenden tage en død Kalv op af Bysøen¹.

En sjælden Gang dømtes en Misdæder til Baal og Brand. 1609 skete det i en Blodskamsproces mod en omflakkende Jyde, der havde avlet tre Børn med sin Datter².

Midt i Aarhundredet havde Holbæk i en Periode hverken Bøddel eller Rakker. Da Hesten, som fortalt S. 222, sad fast i Kirkeristen, forsøgte man først at hente en Bøddelsvend fra Roskilde, og da ingen af Mestermændens Folk var hjemme, opsøgte man ude paa Landsbyen »en Person, Peder Gante (Tosse) ved Navn, som sligt plejer at forrette, men der han hid kom, turde han sig sligt ikke understaa at kunne gøre, formedelst Bæstet sad saa fast i Risten«, og saa sendte Herm. Eggers en Mand efter Rakkeren i Stareklint, og han fjernede Hesten³.

I Tidsrummet 1600—1650 kendes 25—30 Henrettelser her i Byen; der har uden Tvivl været endnu flere, sandsynligvis gennemsnitlig een hvert Aar. Under Indkvarteringerne eksekuteredes jævnlig Dødsdomme; 29. Aug. 1645 blev saaledes 2 Ryttere skudt paa Kirkegaarden⁴.

SPREDTE TRÆK OM DAGLIGT LIV. Næppe har Morgensolen hævet sin gyldne Skive over Dragerupskoven og Klokkerne i St. Lucius ringet Dagen ind, før Købmandsgaardenes Karle og Piger er i Arbejde, Hamrene drøner klingert i Smedjerne, Høstfolk rider i Marken, en Skomager er ved at pakke sin Markedsvogn, smaa Peblinge vandrer til Skole, og Borgmester Herman Eggers skrider hastigt ned ad Gaden ud paa Skibbroen, hvor hans Folk indlader sidste Læs Byg i Henrik Carstensens Skude, som inden Middag skal staa Fjorden ud paa Vej til Amsterdam.

Byens Porte aabnes, de første Bøndervogne skrumler ind

ad Smedelund, og her kommer fire af Kongens Folk ridende med den fangne Adelsmand, Sten Bille, som skal i Forvaring paa Dragsholm. De tager ind hos Byfoged Jens Tostrup¹.

Der gaar Aaret rundt en Strøm af rejsende Folk gennem Byen. De fleste har kgl. Pas, der giver Ret til Natteløgis, For-tæring og en Vogn til næste By. Er det fornemmere Folk, tager Borgmestrene gerne mod dem. Saaledes fik Herm. Eg-gers 1644 stor Indkvartering en Nat af »den udvalgte Prins« Christians Hoffolk med Hofmarskal, Hofmesterinde, 2 Kam-merjomfruer, 3 Kammerjunkere, Livlæge, en Del Ædelknaber, Piger, Kokke og gemene Tjenere. Lensmanden betalte Reg-ningen².

Ofte maatte Kæmneren være Vært, men iøvrigt blev det i 1600'erne Skik, at Raadet udvalgte 4—5 af de bedrestillede Borgere til at holde Herberg.

1612 betales der for Beslag, Træ og Maling af 5 Tavler »hos den-nem, der skal holde Herberge«; lignende Udgifter til »Byens Gæstetavler« kommer stadig igen. I 1642 nægtede Eskild Nielsen og Jesper Jensen at »modtage hver sin Skilt og Tavle og holde Lossemente og Herberg for Penge og Betaling for fremmede Folk, som hid til Byen kunde ankom-me«³. Der var stort Besvær og liden Fortjeneste ved det Hverv, selv om Byen til Gengæld gav visse Begunstigelser. 1653 blev Niels Pedersen »tilforordnet Værthus at holde og efter den Dag fri for Skat og anden borgerlig Tynge«⁴.

En Del af de farende Folk er kgl. »Postbude eller Brev-dragere«; det almindeligste var endnu, at private Breve besør-gedes efter Aftale med tilfældige rejsende eller med Skippere; Raadet lejede i Regelen en Mand til at vandre ud i Landet med Byens Breve, engang gik to Mænd til Lolland med en Stævning. Christian den Fjerdes Forordning 1624 om det før-ste danske Postvæsen bestemmer, at der skal gaa »it Fodbud fra Kiøbenhafn gemmel Rodskild, Holbek til Kalinborg«. Raa-det skal anvise ham Logemente hos en god, ædru og flittig Dannemand, over hvis Dør et Skilt med en hvid, løbende Hest ophænges. Her kan Folk hente og aflevere Breve. Taksten er 6 Sk. for et Brev til København og 4 Sk. for et til Kalundborg. Byen skal fra 1633 svare 15 Dlr. aarlig i Postbudeskat⁵. Fod-budene afløses snart af »Postryttere«, 1652 omtales Laue

Postrider i Holbæk. En kgl. Forordning 1653 bestemmer, at Værten i det Herberg, hvor det agende Postbud tager ind, skal have flittig Opsyn med de Breve, som kommer i hans Hus, og føre Register over dem¹.

Jo, Konerne ved Gadebrøndene og Mændene i Halvdørene har stadig noget at kigge efter. Lensmanden rider op ad Gaden, og her kommer nu Kongens Sølvpop og 5 Kokke paa Gennemrejse, og en Mand med de kongelige Jagthunde. Den sachsiske Gesandt, paa Vej fra »hans fyrstelige Naades Bilager« (Prins Christians Bryllup 1634) gør en Nats Ophold i Holbæk med Tjenere og Kuske². Og her ager Anders Rokkemager med to Kvinder ned ad Gaden, de skal til St. Helene Kilde³.

De stadig skiftende Indkvarteringer satte ogsaa deres Præg paa Livet i den lille By, flotte Burscher højt til Hest, megen Værtshusballade om Aftenen, en Del Kærlighedsevenstyr, ofte med tydelige Spor i Kirkebogens Afdeling for uægte Fødsler. Mange Soldater og de fleste Officerer havde deres Hustruer boende her under Indkvarteringen.

— Solen vandrer højt paa Himlen, det gaar mod Middag, der er travlt i Værkstederne, Soldater eksercerer, der handles paa Broen og i Kramboderne, Borgmestre og Raadmænd kommer fra Møde paa Raadstuen, Bysvendene slæber et Par »Kringeldrivere« (Vagabonder) i Kælderen, og over hele Byen lugter det af Tørverøg og Middagsmad.

Rundt i Hjemmene levede man det daglige Liv i Nøjsomhed og Flid, giftede sig tidligt og opdrog Børneflokkene i streng, luthersk Gudfrygtighed. Men ved Bryllup og Børnedaab og lignende Fester bredtes Dug paa Disk, Sølvtoj kom frem, man spiste og drak og dansede ofte flere Dage paa Rad. Liv og buldrende grovkornet Munterhed. En god Rus var Hvermands Ret. Gang paa Gang søgte Regeringen at forbyde det kostbare Traktement ved disse Gilder, og 1623 maa Mathis Skrædder betale 5 Dlr. i Bøde for at have skænket Vin i sit Fæstensøl⁴.

Usømmeligt for en Skrædder! Det passede sig kun for Raadmænd og Borgmestre. Eller ved fornemme Bryllupper

som d. 7. Okt. 1645, da Mogens Packs' Svigerinde, Jfr. Kirsten Mund, holdt Bryllup med Carl von Rohr i Borgm. Herman Eggers' Sal¹.

Skete det, at Barselfærd fulgte for nær paa Bryllup, greb Byfogeden ind og idømte Bøder, som da Hans Jensen maatte give 10 Dlr., fordi »hans Fæstemø gik med udslagen Haar i Kirken og Guldkæder paa, enddog hun var med Barn under Bælte«². Der var, som Fogeden skriver, en Del Karlfolk, »der besov deres Fæstemø før Tiden«. I de 20 Aar 1633—52 fødtes ialt 1045 Børn, og deraf betegner Kirkebogen de 153 som »uægte«³.

Fra 1631 findes en »Optegnelse paa de Piger, som haver været malket paa Holbæk Raadhus d. 20. Maj; ialt mødte 65 Piger til denne mærkelige Undersøgelse⁴. Det samme gentog sig i den før nævnte Barnemordssag fra 1648; et Barnelig var fundet, og saa søgte man efter gammel Lov og Skik at udfinde, hvem af Byens Piger der havde barslet i Dølgemaal. Det var der Dødsstraf for.

Christen Pallesens Kone er løbet fra sin Mand, fordi han pryglede hende, nu sender Byfogeden en »Stadstjener« til hende, at hun straks skal gaa hjem igen, men hun svarede, at før hun gjorde det, »vilde hun heller gaa uden for Byen og lade slaa sig Hovedet fra«⁵. — Laurs Mortensens Ægteskab har lidt Forlis paa en anden Maade, han møder i Tinget og advarer enhver mod at borge hans Kone noget i hans Navn, da hun drikker al hans Formue op og sælger hans Gods for Brændevin⁶. Der skulde ellers meget til, før man gik til Retten med sine ægteskabelige Genvordigheder; Skilsmisser høres der aldrig om.

Tre onde Ting var der, som alle Borgere gruede for: Pest, Ildsvaade og Krigsfolks Indkvartering. Den første har vi tidligere omtalt et Par Steder. Svære Pestepidemier hærgede her i 1637 (Antallet af døde steg fra normalt ca. 60 til 320⁷) og 1654—56, da Byens Markeder maatte aflyses, og Lensmanden skyndte sig til sine Godser i Jylland.

Overfor Ildsvaade var man næsten værgeløs. Idelig mandede Raadet til Forsigtighed med Ild og Lys, hvert Aar gik de 8 Mænd om »at skue Ildsteder«, og der faldt svære Bøder for ulovlige og uforsvarlige Forhold. Sprøjter omtales endnu ikke, men paa Raadhuset opbevaredes »Byens Fyrhager«, Læ-

derspande og et Par Brandstiger. Ved en Brand i Præstegaarden 1649 brugtes de lange Brandhager saa kraftigt, at der gik Ild i dem, og 7 Stænger maa fornyes¹. Da en Række Lejevaaninger i Blegstræde en Nat 1641 gik op i Luer, mistede de fattige Beboere alle Ejendele og fik Tingsvidne om, at de maatte gaa om og »besøge Godtfolk om Hjælp i Jesu Navn«². Et Par Maaneder senere fornyede Byfogeden det gamle Forbud mod Straatag, nye Huse skal »forfærdiges med Skorstene og Tegltag«³.

— Dagen er omme, Solen ringes ned. Pigerne vender hjem fra Malkepladsen ved Møllesøen med tunge Bøtter paa Hovedet, Konerne henter Vand ved Gadebrøndene, og Mændene passiarer i Porte og Bislag eller i Købmandsgaardenes Kælderstuer ved de fyldte Stob.

Man drak tæt dengang. Tingbøgerne har et Utal af Slagsmaalshistorier efter Drikkeri. Anne Jens Bødgers beder 1650 Kongen om Fred for sin Mand, der en Nat efter et Sold stak en Skomagersvend ihjel paa Algade og derefter flygtede⁴. En Dag kom Skrædderen fra Orø selvfemte ind hos Laur. Pedersen, og da man spurgte, hvorfor han kom saa mandstærk, svarede han: »Mener I, at Bønder er Gæs, for de er graa? Nej, de er ligesaa højadel som du est«, og »han anstillede sig med Pukken og Truen til at fange Klammeri an«. Laurits viste dem imidlertid ud, men i Forstuen tærskede de hans Kældersvend⁵.

I Krigstider holder nogle Mænd af Borgervæbningen Vagt om Natten ved Byportene, væbnede med Hellebarder. Og paa Gaden vandrer Vægteren sin Runde. En Nat træffer han paa Christen Væver, der overfalder ham med Hug og uhørsomme Ord, »for Christen er alletider om Nattetider fuld«; Vægteren slaar igen, men dømmes siden til at betale Væverens Badskærløn, da han »billigen burde have ledsaget Christen til hans Hus, eftersom han var drukken«⁶.

Folk gaar tidligt til Ro, allerede ved 8—9 Tiden slumrer man sødeligt i Omhængssengene. De sidste Nattevandrere støjer paa Gaden, men snart er alt Stilhed og Fred i den lille By. Hr. Erik Banner har Lys i sit Kammer ude paa Slottet; hans Dreng kom fra Roskilde nu til Aften med Brevskaber; nok at fundere over; Rygtet gaar i København, at Carl Gustav er marcheret ind i Holsten!

AFSLUTNING. Vi har nu i en Række Afsnit givet en Oversigt over en af de vigtigste Perioder i Byens Historie, skildret Erhvervsforhold, Bystyrelse, Rettergang, Avlsbrug, Kirke og Skolevæsen og Forholdet mellem By og Slot. Her var ingen store Begivenheder, men en sindig Udvikling mod bedre Kaar.

Tidsrummet 1536—1657 er for Holbæk som for mange andre danske Købstæder en Opgangstid. Byen vokser i Størrelse og Anseelse, den behersker som Handelscentrum et betydeligt Opland.

Indbyggerantallet kendes først fra 1672. Ser man paa den Rækkefølge, hvori de sjællandske Provinsbyer nævnes, naar Regeringen takserer dem til Skatter o. l., finder man i Tiden før 1600 Holbæk placeret blandt de fattigste og mindste, gerne som Nr. 10 eller 11. Men fra 1600—57 vinder Byen frem til at være Nr. 5 eller 6 i Rækken; højere takseres kun Helsingør, Køge, Næstved, Slagelse og Kalundborg. 1656 ansættes Holbæk til Baadsmændsskat som Nr. 4 af de sjællandske Byer, og den er blandt 64 danske Købstæder Nr. 10.

I Skattemandtallene til Kæmnerregnskaberne opgives ved Aar 1600 ca. 185 Navne paa Borgere; dette Tal stiger jævnt til ca. 225 i 1620, og 250 i 1645, indtil det i Perioden 1650—60 naar op til ca. 300. Man kunde maaske herudfra ansætte Indbyggerantallet til ca. 1100 ved Aarhundredets Midte. En Beregning efter Antallet paa Ejendomme 1645, ialt ca. 160, giver et lignende Tal. 1651 var her ca. 300 Børn over 4 Aar. Efter Svenskekrigen daler Indbyggerantallet; først 1787 naar det igen op over de 1100 (1159).

Skattemandtallene viser, at Indbyggerantallet er jævnt stigende fra ca. 1600 til 1660. Tilnavne vidner om, at de nye Borgere er Tilflyttere, en Del er fra Omegnen, en Del er Jyder, Københavnerne eller Skaaninger, men mærkeligst er det at træffe de mange tyske Navne, især blandt Haandværkere: Skomagerne Herman Ditmersk, Hans von Güstrow og Heinr. Westphalen, Feldberederne Bankeras og Hans Redelberger, Badskæreren Nicodemus Gaupius von Than, Billedhuggeren Lorentz »Jories«, Borgmestrene Fr. Eisenberg, Henning v.

Braunschweig og Herm. Eggers. De fleste af Raadets Medlemmer var jo iøvrigt Tilflyttere. Frisk Blod, nyt Initiativ bragte de til Byen.

Den 9. Dec. 1616 svor 22 Mænd deres Borgerskab¹ og betalte Borgerskabspendinge, 1620 er Tallet oppe paa 26 Navne, 1629 fik Byen igen en halv Snes nye Borgere. I 1656 søgte Daniel Pottemager Borgerskab, men afvistes, indtil han beviste, hvorfra han var kommet, og Peder Andersen fra Orø »blev ikke sted Borgerskab, eftersom han er født paa Kannikegods«. Ikke sjældent hører man om saadanne unge Bønder, der søger ind til Byen, men ofte lod deres Herskab dem eftersøge og »dele til Stavns«.

Otte Brahe paa Kalundborg vilde i 1624 tvinge Mads Petersen i Holbæk til at overtage en øde Gaard i Lenet, men Mads gik til Kongen og fik Brev paa, at Hr. Otte skulde lade ham blive i Købstaden, mod at han betalte 200 Slettedlr. eller opbyggede en øde Gaard og skaffede en Karl, der kunde drive den².

— Fra 1645 foreligger den ældste Vurdering af Byens Gaarde, Huse og Jorder til Brug for Ansættelse til en »Grundskat« til Staten³. Der nævnes ca. 160 Ejendomme. Højest takseres Herman Eggers' Gaard (3000 Dlr.), derefter følger to andre Raadsherrers, Peder Rasmussens (1400) og Laur. Christensens (1000), men de fleste Gaarde staar til 250—300 Dlr. og Husene til 40—50 Dlr. Af »Haver« nævnes ca. 35; nogle har Navn: Klosterhaven, Græshaven, Fiskepark-Haven, Askehaven, Møllehaven, Labækshaven og Branishave. Kirken ejer 2 smaa Gaarde og 3 Haver. Af adelige Grundejere nævnes Jomfru Kirsten Mund (en Gaard til 250 Dlr.) og hendes Søster Fru Birgitte Mund, Mogens Packs' Enke (den store Gaard i Labæk, 800 Dlr.). — Ialt giver Vurderingen 27812¹/₂ Rdlr., hvoraf der udskrives 2 ⁰/₁₀ i Grundskat = 556 Dlr. 1 Ort. En lille Kreds af Borgere, 8 Kræmmere, der sad eller havde siddet i Raadet, ejede ¹/₃ af al Byens Grundværdi.

Det er gennem Tidsrummet 1536—1657 denne lille Kreds, en halv Snes Familier, der i Kraft af Velstand og Dygtighed giver Tonen an i Byen. Borgmestre og Raadmænd vælges stadig blandt Købmændene, men Haandværkernes Indflydelse er

stigende; de bestrider en hel Del af de borgerlige Ombud; de er Kæmnere, Rodemestre, Fattigforstandere og Takserborgere. Baade om deres og om Raadsmedlemmernes kommunale Arbejde gælder det, at de udførte det med Dygtighed, Interesse og Ærlighed.

Billeder, Kort eller Beskrivelser af Holbæk før 1660 kendes ikke, men Byen nævnes med Hæder i et Par af Tidens topografiske Værker. Jens Lauritsøn Wolff siger i »*Encomion regni danicæ*« 1654, at den er en By, »der berømmes kand aff it herligt borgerskaff oc indbyggere, hves handel er med meget korn, malt oc andre skionne dette lands vahre, der fra til Holland oc andet steds hen udskiffves«². Noget lignende fortæller Arent Berntson i sin store Danmarksbeskrivelse »*Dan-marckis oc Norgis fructbar Herlighed*« (1656) om »den Kiøbstad Holbech . . . til hvilcken Isefiord fra den Norder Ende af Landet 3 Mile opløber, oc der til gjør god Indseigling, saa at ofte mange store Skibs Ladninger aff Korn oc andet, derfra til Holland, Norge, Tyskland oc omliggende Stæder udføres. Oc efter at det der omkring giffver et rigt oc got Korn Land, tilhandler sig der Borgerskabet af omliggende Herre-Gaarde oc Bønder, store Partier Korn, hvilcket de udskibe, oc igien indføre andre grofve Vahre, af Salt, Jern, Hommel etc., hvorpaa de oc hafve god Aftreck, saa det sammesteds gifver nogle velformuende Indvaaner«.

Det er klart og rigtigt sagt. Naar Holbæk nu ved 1660 staaer som Nr. 5 blandt Sjællands Byer, skyldes det en kraftig Hævdelse af Købstadrettighederne, en overlegen Beherskelse af Handelen i det store Herregaardsopland, en duelig Haandværkerstand og en Kreds af vaagne, energiske Købmænd, der forstod deres Kunst og af al Magt udnyttede Byens store Muligheder som en Havne- og Handelsby dybt inde i Sjælland.

Men den sunde og støtte Fremgangsperiode, som Holbæk var inde i ved Aarhundredets Midte, fik en brat Afslutning efter Svenskekrigene. 120 gode Aar afløses af 120 magre.

III

TILBAGEGANG OG STILSTAND

1657—1780

GENNEM BYEN. Den fremmede, der paa Svenskekrigens Tid nærmede sig Holbæk Syd fra, naaede Bygrænsen ved *Smedelundsporten*, en simpel Plankeport, omtrent hvor nu Havnebanen gaar over Gaden; saa langt er Bebyggelsen efterhaanden vandret ud. Længere nede (ved »Rosen«) passerede man en Bro over Renden med det mærkelige Navn »*Gæstesengen*«. Bækken, som kom inde fra *Tudemose* (paa Gross. Skovgaards Grund), ledtes under Gaden i en Trærende, dækket af nogle Møllesten og fortsatte Øst paa ned over den nuværende Markedsplads. Broen maatte idelig repareres og »Kisten« omsættes, især i 1650'erne¹.

Smedelundsgade og Algade var alfar Vej; »Kongens Hærstræde og Gade« kaldes den 1637², og Navnet Algade var endnu ikke nogen fast Betegnelse; 1640 omtales saaledes »en Gaard i Smedelund ud til Algaden, norden op til Rendebækken af Tude Mose«³, og Ejendommene paa vor nuværende Hovedgade betegnes oftest som liggende paa den nørre eller søndre Gade, alt efter hvilken Side de laa paa.

»Bebyggelseslinien« paa *Algade* var meget ujævn; nogle Huse laa langt fremme og andre beskedent tilbagetrukne, mange Steder laa der en pæn, lille Mødding paa Fortovet, og adskillige Huse var prydede med Bislag. Foran Købmandsgaardene saa man Tømmerbunker og Rækker af Møllesten. Et Par Steder i Labæk og paa Hovedgaden var der offentlige Gadebrønde, og paa Torvet knejsede *Bybrønden* med sit Pyramidetag over Trisseværkets Jernkæder og Junger. Tæt ved stod *Tinghuset* med Tingstedet og Kagen.

Paa Gadens Sydside laa Byens største og skønneste Gaard med den grundmurede Renaissance-Hovedbygning, hvoraf nu kun en Gavl er tilbage; gennem et halvt Aarhundrede boede Slægten Eggers her.

Det sidste Hus paa denne Gadeside (ved Snedkerm. Smith) stødte op til »*Byens Rendebæk*«, der gjorde Skel mellem Byens og Slottets Grund og tillige mellem Tuse og Merløse Herreder (S. 22). Man skulde her over »den lille *Slotsbro*« og kom saa (ved Pøsekrogen) ind paa den Vej, der forbi Slotssmedjen førte ud til Staldgaarden og Slottet. Hele Arealet fra »*Vennely*« og om til »*Isefjord*« var endnu ved 1600 Lensmandens *Studevænge*, gennemskaaret af Skelbækken, inden den løb ud i Fjorden. Midt i Aarhundredet rejstes de første Huse her paa Algadens vestre Side. Lige overfor førte en Smøge ind paa Kirkegaarden, hvor St. Nicolai Kirke havde ligget. Paa en Del af Kirkegaarden laa Borgm. Anders Schults store Gaard (nu Konsul Emil Jensens), et Hus paa *Skibbrostrædets* østre Side kaldtes »*Børsen*«, her var en Skænkestue, især for Søfolk. Grunden overfor (Algade 1), en smal Strandeng, tilhørte Slottet, men Raadm. Johan Berner havde ca. 1635 fæstet den af Mogens Packs og bygget Hus her. Ved den Lejlighed forandrede Bækkens Udløb noget, og for at faa dens rette Løb fastslaaet, lod Ridefoged Peder Ebbesen i 1642 et Syn foretage; 6 Mænd fra hvert Herred »gjorde ret Skel med Stabel og Sten fra den lille Bro, som gaar til Slottet og siden neder i Nord efter det gamle Bækkedrag til Stranden«¹.

Fra Berners Hus strakte *Skibbroen* sig som en ca. 150 Al. lang opfyldt Dæmning ud i Fjorden, ved Brohovedet kunde Krejere og Bojerter lægge til, men større Skuder maatte blive ude paa Rheden.

Mod Vest løb »den alfar Landevej ved Strandsiden«, over Skelbækken førte den saakaldte *Bækkebro*, og saa kom man til Byens vestre Port, *Lundsled* hed den. Uden for laa (f. Eks. paa »*Isefjord*«s Grund) en 5—6 Huse, bygget af Haandværkere, som havde fæstet Jorden af Slottet. Vejen fortsatte nu ud til den næste lille Bro ved Slottets Vandmølle, hen mellem

Stranden og Volden og gennem Lundsmarken og Lunden ad Allerup til.

Fra Algaden førte 6 Stræder ned over Bakken til Stranden. Flere af dem fik først Navn i Aarhundredets sidste Aartier, som f. Eks. Blindestræde og Vimmelskaftet; sidstnævnte kaldes engang Bagstræde. Bakkeskraaningerne var oprindelig Byjord; de Folk, der fæstede Grund her til Huse eller til Kaalhaver, svarede Jordskyld deraf; Norden for Blindestræde laa den saakaldte »*Helvedes Have*«. »*Studestrædet*« nævnes flere Gange i 1630—40'erne, og først 1682 forskønnes det til Studiestræde. *Blegstrædet* var forholdsvis tæt bebygget; her har vel i gammel Tid været en Bleghave; 1584 nævnes »en Bro i Bleegstreditt«. *Søstræde* kaldes 1639 Soustredet, 1640 og 42 Soestræde, 1728 Soustrædet; fra ca. 1700 begyndte man at pynte paa det ved at ombytte So med Sø, skønt Strædet jo hverken fører til Hav eller Sø. Navnet Brolæggerstræde brugtes vist ikke paa Christian den Fjerdes Tid.

Derimod er *Rolighed* en gammel Bebyggelse (1597 Roglighedt, 1602 Roglighed, 1642 Roulighed), og der er den Mærkværdighed, at den i 1500'erne hed *Kattesund*; Navnet, der kendes fra enkelte andre Byer, betyder vist et Stræde (Sund) langs en Vold (eller et Palisadeværk), hvorpaa der var en »Kat«, en Forhøjning¹. Har Byen maaske i Middelalderen haft en Befæstning langs Strandsiden? Vi har S. 62 omtalt et Par mærkelige Fund her ved Rolighed. 1608 sælges en Have »udi Kattesund, som kaldes nu Rolighed«².

»*Kragsbrygge*« (S. 56), der aldrig nævnes som egentlig Bro eller Brygge, maa have ligget omtrent for Enden af Brolæggerstræde. 1639 ejer Joh. Berner en Strandhave ved »*Kragsbrøgge*«, 1643 druknede en Mand ved »*Kragsbrøgge*«, 1647 nævnes »det Stræde, som løber til Kragsbrøge«, 1661 laa her to øde Vaaninger, og 1717 hedder det, at »ved Krags Brøge, som nu er øde, har standen Huse for nogle og 30 Aar siden«. 1741 er det Navn paa et Vænge, og 1793 handles der om et Hus »i det saakaldede Broelægger Stræde |: forhen Krags Brygge kaldet :|«.

Nogle Huse ved Stranden Vest for Kragbrygge kaldes 1682 *København*; 1617 nævnes et Sted her i Nabolaget en vis Søren København og Anne, »som er i Københavns Bolig«¹.

Det østligste Stræde, der ca. 1920 fik Navneforandring fra Sladderstræde til Østerstræde, havde vistnok ikke Navn i 1600'erne. Kun den vestre Side var beboet; paa østre Side laa jo Kirkebakken med Frue Kirkegaard.

Paa Algades Sydside var der foruden Vejen til Slottet to Stræder, *Bysøstræde* og Klosterstræde. Det første førte ned til Byens Vandingsplads. Gennem Søen løb den før nævnte Rendebæk eller Skelbæk, og her var en Dæmning med Stigbord, der f. Eks. repareres 1600 og 1610—11. Tæt ved den sydlige Bred gik Bysøgærdet, der dannede Skel ind mod Slottets Rifelhøve.

Mens *Klosterstrædes* nordlige Ende nærmest Torvet ogsaa i 1600'erne bar sit nuværende Navn, kaldte man ofte den sydlige Ende *Kirkestræde* ligesom Strædet hen forbi Kirken til Smedelund. Bagstræde nævnes ikke, det var vel kun en Smøge bag Algades Gaarde. Overfor Kirken laa Mag. Søren Mays Præstegaard (nu det gamle Raadhus) og Syd for den saakaldte Pottemagergaard (»Bjelkes Hus«) ved »det Stræde, som ganger til Borgmesters Kornhave«.

I *Labæk* synes kun den vestlige Ende af Gaden at være beboet; paa søndre Side laa den store Ejendom, der senere kaldes Holbækgaard (nu »Kongsgaarden«); Mogens Packs' Enke, Berete Mund, ejede den i 1640'erne, senere hendes Svoger Carl v. Rohr; under Svenskekrigen boede Tolderen, Raadmand Hans Lauridsen, her. Bebyggelsen i Gaden naaede kun til Labækken, 1638 købte Hr. Laur. Jespersen en Gaard »aller yderst og østerst i Byen ved Lougbek«.

Hinsides Bækken blev Gaden til en Vej, der løb ud til Byens østre Port, et simpelt Led; herude laa Rakkerens Vaaning og tre Stubmøller. Pladsen ved *Møllesøen* var en »Forte«, fælles Gadejord, Vandingssted og Malkeplads. Christoph. Packs svarede 1575 Jordskyld til Byen af den Grund ved Søen, hvor hans Vejrmølle stod paa »Møllebjerget«. Vandløbet gennem

Søen drev en lille Mølle; den omtales f. Eks. i et Skøde 1633¹. Nord for Søen laa et privat Vænge, »Møllehaven«, og fra »Forten« udgik Avlsmændenes Køreveje, Vest paa til Strandmarken og Syd paa ud i Lillevang og Bjergmarken (S. 149). Nedenfor *Maglebjerg* var et Vandingssted; 1641--42 opkastes her en Dæmning med en »Vandkunst at kaste Vandet fra sig i den nye Grøft«². 1658 oprenses *Maglekilde*.

— Et Sted udenfor Byen, maaske herude ved Møllerne, stod »*Papegøjestangen*«; den nævnes 1641³, og Kæmneren solgte 1644 »nogle Stykker forraadnede Træer af Poppegøjestangen, som laa nedblæst«, og nogle Sten under Stangen⁴. Det er vist det eneste Vidnesbyrd om, at Holbæk ligesom andre større Købstæder har haft et af disse Skyttelaug, der dannedes i Middelalderen for at give Borgernes Væbning Adgang til Skydeøvelser, først med Armbrøst, siden med »Rør«.

— Vejene ind mod Byen var ofte i kummerlig Forfatning. 1638 forlangte Lensmanden Istandsættelse af Landevejen udenfor Smedelund ved »*Dronningebro*« og *Mælkestenten*«; de værste Huller skal fyldes, »saa Godtfolk kunde komme uden Skade til Byen«⁵. Lige udenfor Porten var der et Morads, og her blev paa samme Tid lagt et Stykke Stenbro, der allerede 1647 maatte fornyes⁶, da Indkørselen »var ganske umagelig og med mange onde Stød«, og igen i 1650 klagedes der over »den skidne Pus her uden Smedelund«, hvor der maatte lægges 51 Favne Stenbro⁷.

Ogsaa Gadernes Brolægning lod meget tilbage at ønske: Stadsretten havde nok paalagt Borgerne »at forfærdige deres Gadebro«, og kongelige Forordninger indskærpede disse Forpligtelser, men i 1600'erne har der sikkert kun været Stenbro paa de to Hovedgader, en ujævn Belægning af runde Sten fra Strandkanten. Kommunale Brolægningsarbejder omtales undertiden i Byens Regnskaber, og 1637 tiltaler Raadet 8 Borgere, fordi de ikke trods Tilsigelse havde »forfærdiget kgl. Majestæts Hærstræde og Gade«, som var brøstfældigt ud for deres Gaarde og Fortov⁸.

De sanitære Forhold var her som allevegne særdeles elendige. Det store Kreaturhold medførte store, aabne Møddingssteder og megen Urenlighed paa Gaderne. De Borgere, som ikke havde Jord i Marken, kørte deres Affald ned paa Stranden, indtil Lensmanden fik Raadet til at forbyde det; han anviste i Stedet to Pladser udenfor Lundsled og Smedelund til »Fæmøg og Gademøg«¹. Sommerdage stank der slemt over hele Byen, ikke mindst fra de aabne Rendestene, der førte Møddingvandet ud til Byens Bække eller ligefrem ned ad Gaden til Stranden. I flere Gaarde havde man bygget Retirader, »Magshuse«, paa skrævende Stolper over saadanne Rendestene.

Men Hovedindtrykket, som en fremmed vilde faa ved at vandre om i den Tids Holbæk, maatte alligevel blive ganske gunstigt. Der var Liv og Travlhed i Købmandsgaardene og ved Broen, og overalt paa Hovedgaderne og i Stræderne saa man pyntelige nyopførte Huse og Gaarde i kraftigt Bindingsværk og livlige Farver. Perioden 1630—60 synes at være en af de største Byggeperiode i Byens Historie.

SVENSKEKRIGEN. Da St. Lucii Klokker og Tingklokken i 1648 i flere Maaneder ringede over gamle Kong Christian, ringede de ogsaa nye Tider ind over Landet. Meget tydede paa, at en Opgangstid var i Vente efter Krigen 1643—45, Kornpriserne steg, og Holbækkøbmandene tjente saa godt, at Byen i 1650'erne var Nr. 3 blandt de sjællandske Købstæder, hvad Toldindtægter angik; i 1656 endda Nr. 2 (t. Eks. Helsingør 5024 Dlr., Holbæk 3861, Køge 3234, Kalundborg 1953, Nykøbing 133)². Men Handelen var i faa Mænds Hænder; det menige Borgerskab havde svært ved at udrede deres Skatter, og Raadet skaffede derfor med Lensmandens Hjælp tre Aars Skattefrihed omkring 1655.

Men saa kom Krigsforberedelserne. 1655 drog den nye, svenske Konge, Karl Gustav, mod Polen, og da det næste Aar saa ud til, at hans Felttog efter mange Sejre var ved at gaa i Staa, fik Krigspartiet herhjemme Vind i Sejlene; paa Stændermødet i Odense i Februar 1657 bevilgedes nye Skatter til Troppehvervning, og 1. Juni underskrev Kong Frederik Krigserklæringen.

Allerede d. 21. April sendte Jørgen Seefeldt ude fra Slottet

Bud til Raadet, at Holbæk snart kunde vente Indkvartering af 40 Ryttere af Brockenhuus' Regiment, og i Maj forøgedes Tallet til 60; Lensmanden beordredes til at holde Øje med, at Soldaterne ikke øvede Overlast mod Borgerne, og at alle Leverancer betaltes¹. Den 2. Maj kom der kgl. Missive, at Holbæk og Kalundborg i Fællig skulde levere en Badskår med

DØRHAMMER fra 1636 i »Grand Teater«s Gaard paa Torvet. Har vistnok oprindelig siddet over en Dør ud mod Algade. Bogstaverne (i Midten et Bomærke) kan betyde Peder Jensen og Helle Thomasdatter (Raadmand, senere Borgmester). — Chr. Meldgaard fot.

Kiste til Flaaden²; den 16. fik Lensmanden Ordre til at skaffe 13 (senere 18) stærke Heste i Holbæk til Artilleriet i Skaane³, og 25. Maj bestilles Borgerne til at bage 7½ Læster Brød og sejle det til Helsingborg⁴. »Byens Tromslaaer«, Søren Hansen, naaede lige at faa flyet og omsat Byens Trommer, inden han blev indkaldt til København. Et Par Dage efter Krigens Udbrud fik Erik Banner Ordre til at samle alle unge Karle i Byen og ude i Lenet og ordne dem i Kompagnier⁵.

I August 1657 trængte Svenskerne op i Jylland, 24. Okt. tog de Frederiksodde. Her i Byen afløste den ene Indkvartering af Ryttere den anden, og her saa lidt som andre Steder forstod man den Fare, Landet var i; Regeringens Foranstaltninger mødtes med Vrangvilje, og Raadet afsendte stadig Deputationer til Krigskommissær Oluf Rosenkranz paa Egholm for at bede om Forskaanelse for Indkvartering og Skat, ofte med Held⁶; Hans Lindenow paa Kalundborg klagede da ogsaa i et Brev til Christen Skeel over, at Holbæk, der var »tre Gange saa god paa Formue« som hans By, ikke havde halv saa stor Indkvartering⁷. Holbækkerne syntes nu, de havde tilstrækkeligt, og Rytterne var dyre og ubehagelige Gæster. De og

deres Officerer krævede ind og rekvirerede, lovligt og ulovligt, og glemte ofte at anvise Betaling. I September syede Skomagerne 48 Par Sko og Skrædderne 58 side Soldaterkjortler, men de fik da i hvert Fald Materialerne udleveret¹. Samtidig bestemte en kgl. Forordning, at eftersom Soldaterne var saa slemme til at stjæle og plyndre, saa forbødes det enhver Borger at købe Heste, Kvæg, Kobber, Tin og andet af dem². Kort før Jul blev det nødvendigt at opføre en Træhest paa Torvet til Rytternes Afstraffelse³.

Allerede 4. Maj var der udstedt Forbud mod Udførsel af Korn og Malt til Udlandet, saa Købmændene led stort Afbræk i deres Handel; dog ser det ud til, at de i Spekulationsøjemed har foretaget Opkøb i Omegnen i Forventning om stigende Priser.

Omkring 1. Dec. opstod der nogen Ængstelse for, at det skulde lykkes Svenskerne ved Hjælp af Transportskibe at overføre Hæren til Øerne. Af vort Kæmnerregnskab ses, at Raadet den 1. betalte en Mand, »for han red paa hin Side Dragsholm at forkundskabe de Skibe, som udi Søen bleve sete«, og et Par Dage efter opstilledes der »et Sengested i Taarnet til Vægteren«, og Anders Taarnvægter hæver 10 Sk. til at købe Lys for. Der spejdes Dag og Nat ud over Fjorden efter Fjenden.

Men saa slog det jo ind med saa stærk Frost, at alle Sunde lagde til; d. 30. Januar 1658 gik Karl Gustav over til Fyen, og allerede d. 11. Febr. drog han ind i Vordingborg. D. 13. tog han Kvarter i Køge, og d. 26. maatte vi slutte Fred i Roskilde, med Tabet af de skaanske Lande, Bornholm og Nordnorge.

Krigen var forbi, men Svenskerne holdt længe Sjælland besat og opkrævede store Brandskatter i Købstæderne⁴; Næstved maatte udrede 2500 Rdlr., og d. 19. Febr. kom svenske Officerer til Nykøbing og forlangte 1000 Rdlr. Nogle Dage efter red fire Regimentskvartermestre med en Del Ryttere ind i Holbæk, og efter nogle strenge Forhandlingsdage, især for Borgmestrene Herman Eggers og Peder Jensen, kvitterede Svenskerne 2. Marts for Modtagelsen af 2000 Rdlr. og 4 Sølvkander à 100 Lod og lovede til Gengæld, at Byen skulde være

fri for Indkvartering af de fire Regimenter, som den var »assig-
neret«, og den vilde faa en Salvegarde (Beskyttelsesvagt) af
hvert Regiment¹. Antagelig har Raadets Medlemmer og andre
Velhavere selv maattet lægge Pengene ud, men siden blev den
vældige Sum lignet paa Borgerskabet.

Hertil kom en Mængde andre Udgifter til Fjendens Folk,
f. Eks. Rekvisitioner af Varer, Salvegardens Underhold, »Gaver«
til Officererne, Kørselsudgifter etc. Endda blev Byen kun en
kort Tid forskaanet for Indkvartering. Lensmanden, Erik Ban-
ner, fik d. 6. Marts kgl. Ordre til at tage 60 Ryttere af Ove
Thotts Regiment med sig til Holbæk til at »salvegardere Byen«
for Brandskatter og Omstrefjere².

I Maj sendtes Raadm. Christopher Pedersen til København
»om den store Indkvartering, Byen er betyngtet med«, og i
Juni forsøgte man en Henvendelse til den sjællandske Land-
kommissær Otto Pogwisch. Men meget hjalp det ikke³.

Til de store Leverancer, Byen maatte yde, skulde Omeg-
nens Bønder bidrage. Et Kongebrev af 29. Marts beordrede
Erik Banner til at foreholde Borgerne, at de er »altfor haarde
mod Bønderne der i Lenet med hvad de dem efter Ordinan-
sen skal give til de svenske Folks Underholdning«; Borgerne
skal nøjes med det, »som forordnet er, og ellers stande til
Rette, naar Folket er af Landet«⁴. Heldigvis førtes de fleste
svenske Tropper hen paa Foraaret bort fra Sjælland.

I April betalte Byen Opsætning af Krybber og Skillerum
i »fem Skuder her for Byen, som førte kgl. Maj.s Krigsfolk
over til Jylland«⁵.

Efter den svenske fulgte en dansk Indkvartering af Ryt-
teri. Da Borgerne beklagede sig derover, gav Kongen d. 4. Aug.
Erik Banner Ordre til at fordele Tropperne saaledes, at en
Del af dem kom ud i Landsbyerne⁶.

— Nogle Dage efter at Karl Gustav ved sin uventede
Landgang i Korsør d. 7. Aug. 1658 havde begyndt det nye
Felttog mod Danmark, kom Svenskerne paany til Holbæk.

Den kgl. Tolder, *Hans Lauridsen*, der holdt Toldbod og
Vejerhus i den store Gaard i Labæk, havde for 1656—57 en

Restance paa godt 1143 Rdlr. I 1657 var Toldindtægten 1562¹/₂ Rdlr., men kun 350 Rdlr. naaede til København, Resten tog Svenskerne. Da Rentekammeret bebrejder Tolderne, at han ikke havde indsendt Toldbog og Penge til Nytaar, inden Fjenden kom, undskylder han sig med, at man ikke kunde komme af Huset for den store Indkvartering af vores allernaad. Herres og Konges Folk, en Del for den store Usikkerhed, som var at rejse, ej heller havde det været tænkt det uformodentlige fjendtlige Indfald«. Han maatte gøre de Svenske Regnskab for Tolden paa Isefjord, og han beder Rentemestrene betænke »den store pressuer, som jeg fattige Mand af Fjenden udi denne besværlige Tid har udstaaet, til hvilke jeg al min Fattigdom har maattet udgive, saa at de ikke har efterladt mig Levnedsmiddel, hvormed jeg min Kone og mange smaa Børn kunde opholde, saa at vi maatte lide Nød, om andre gode Venner ikke var«¹.

Det var for Borgerne en uhyggelig Overraskelse, ingen ventede nogen Fjende. Tolderen skriver i sit Regnskab for 1658:

»Om Nattetide, Klokkeren var 12, blev jeg af 10 Ryttere og Kommissarier taget og straks med alle mine Dokumenter og Breve ført til Lejren (ved Brønshøj), hvor jeg maatte gøre Regnskab for en Kommissarier ved Navn Johan Georg Coter, som siden for Kammerpræsidenten skulde gøre Rigtighed«. De beholdt Tolderens Bøger og Papirer, hvilket Erik Banner bekræftede i en Attest. Da Rentemestrene bebrejder ham, at han saaledes lod sig overrumple, skriver han, at det »var Gud og Hvermand vitteligt, at Fjenden søgte straks alt det, som hans kgl. Majestæt tilhørte«. »Tilmed havde ej nogen formodet, sligt et ufortroligt Indfald at skulle ske, hvilket, dersom jeg enten havde troet eller tænkt, da skulde ikke alene Tolden, men ogsaa mit eget Armod (∴ Formue), som Tolden 6 Gange overgik og mig saa liderligt blev frarøvet, blevet salveret, thi vi vidste ikke af nogen Fjende, førend om Søndagen Aften, de stod for Holbæk under Arenstorffs Kommando«².

Denne Gang varede den svenske Indkvartering i mange drøje Maaneder, næsten to Aar. Svenskerne foretog ikke egentlige Plyndringer, men den ene Udskrivning af Varer, Proviant og Penge fulgte efter den anden. Allerede d. 11. Aug. kom den første Ordre fra General Wrangel om Leverancer til Lejren³, og kort efter udskreves en ny Brandskat, 4000 Rdlr., sikkert samtidig med, at Køge d. 26. Aug. blev takseret til 8000 Rdlr.⁴.

Raadet maatte ligesom i 1657 skaffe Pengene; mange Borgere kunde slet ikke udrede deres Part og skyldte endnu Pengene en halv Snes Aar efter Krigen.

Vi er iøvrigt sørgeligt fattige paa Oplysninger om Byens Forhold under den svenske Besættelse; det meste Arkivmateriale er forsvundet. Noget har de fremmede vel taget, og meget er ødelagt i den urolige Tid; for 1659 er der slet ingen Breve indført i Raadstuearkivets Kopibog, Byens Regnskaber mangler helt for 1659—60 og 60—61, Tingbogen for 1649—61! Byfogeden bemærker i sit Regnskab for 1658—61, at i den svenske Tid kunde intet svares til Kongen eller til Regnskab føres, »*eftersom Retten i de Tider laa i Dvale*«. »Ingen Ting eller Rettergang kunde søges, saa længe de (Svenske) her udi Byen havde deres Kvarter, thi udi Tinghuset, som Retten skulde holdes, havde de deres »Quartermall« (Hovedvagt)«.

Efter en lang og besværlig Vinter, hvis eneste Lyspunkt vel var Efterretningen om den lykkeligt afslaaede Storm paa København d. 11. Febr. 1659, fulgte en lige saa trang Foraars- og Sommertid; ude i Landsbyerne forlod mange Bønder deres Gaarde; det betalte sig ikke at dyrke Jorden, naar det meste af Afgrøden konfiskeredes af Fjenden. Inde i Byen klarede Købmændene sig bedst, Haandværkere og Smaafolk havde det trangt, men de af Borgerne, der ejede eller lejede Jord og Græsning, kunde dog faa det daglige Brød.

Det var umuligt for Ridefogeden at faa Slottets Marker dyrket ved Bøndernes Hjælp, og derfor greb han til den Udvej at leje saa meget ud som muligt til Holbækkerne, ogsaa et Par forladte Bøndergaarde fik han bortfæstet til dem. Men det var svært at faa dem til at betale. Da hans Enke i 1661 skulde afregne med Erik Banner, maatte hun indstævne en Mængde af Borgerne, ca. 30 skyldte for Jordkorn, og 85 krævedes for Græsgæld for 1658—60. Alene disse 85 Restanter havde for 1659 indmeldt ca. 150 Køer og ca. 300 Faar til »Græs og Vand«, og i 1660 ca. 425 Køer og Stude og ca. 400 Faar (Tolderen f. Eks. 96 Faar og Raadmand Niels Nielsen 63 Køer og Stude). Men i Bytinget protesterede de fleste mod

at betale Græsgæld for 1659, thi som en siger, »det var udi Svenskens Tid, og da raadede Lensmanden hverken for Græs eller Vand«, og d. 24. April udstedte den svenske Kommissær i Holbæk, Martin Schilling, et Forbud mod, at Borgerne havde Kvæg paa Slotsjorderne, de var forbeholdt Rytterhestene. Mange vilde heller ikke betale Jordkorn, »eftersom der hverken var Fred eller Hegn omkring Vangen, thi de Svenske havde bemægtiget dem Vangerne og holdt ingen Fred«. En Borger oplyste, at han havde tilsaaet nogle Stykker af Fogedmarken, »men han fik aldrig Straa eller Korn deraf, eftersom det blev opædt af Svenskernes Heste den første Nat, de kom for Holbæk«.

Dommen i Sagen (28. 7. 62)¹ gik ud paa, at alle skulde betale Græsgæld for 1658, thi da gik Kvæget i Fred i Lundsmarken, men for 1659 maatte de være fri, »efterdi Slottens Ladegaard var under de Svenskes Gevalt, og Kommissæren paa Kongen af Sveriges Vegne desværre var raadig (derover)«. For 1660 skulde der ikke betales sædvanlig Takst, 1 Sldr., men kun en Mk. pr. Hoved, »fordi Vangerne da laa i Fled og Fællede med hverandre, hvorudover de fattige Folk, som havde Kvæg, maatte lade det vogte med stort Eventyr og Omkostninger«. Landgilde for 1658—60 slap alle for efter Kongens Bestemmelse.

Midt under Krigen var et stort Byggearbejde i Gang; ved sin Gaard paa Skibbrostrædets Hjørne opførte Raadmand *Christen Thomsen* det statelige Bindingsværkshus, der 1937 blev flyttet op til Museumsgaarden.

Efter at han 1648 havde købt Johan Berners Hus, der var bygget paa Slotsjord ved Broen, tilbød han 1652 Raadet at opføre et Vejer- og Pakhus med Gæstgiveri paa eget Eventyr, mod til Gengæld at vinde Frihed for Skat, Tynge og Indkvartering². Det blev imidlertid ikke til noget. Men 23. Maj 1657 fik han kgl. Bevilling paa disse Friheder i 16 Aar, da han havde tilbudt Kongen paa egen Bekostning at bygge et Magasinhus til kgl. Skattekorn med Toldbod, Pak- og Vejerhus³. Lensmanden havde nemlig erklæret, at der ikke var Plads paa Slottet til Kornet. I et Kongebrev til Raadet 6. Juni 1661 hedder det derefter, at Chr. Thomsen nu har bygget »et Magasinhus til Vor Tjeneste«, 12 Fag langt og 2 Lofter højt, og lagt Grund til flere andre Magasinhuse⁴. — Huset bærer Aarstallet 1660.

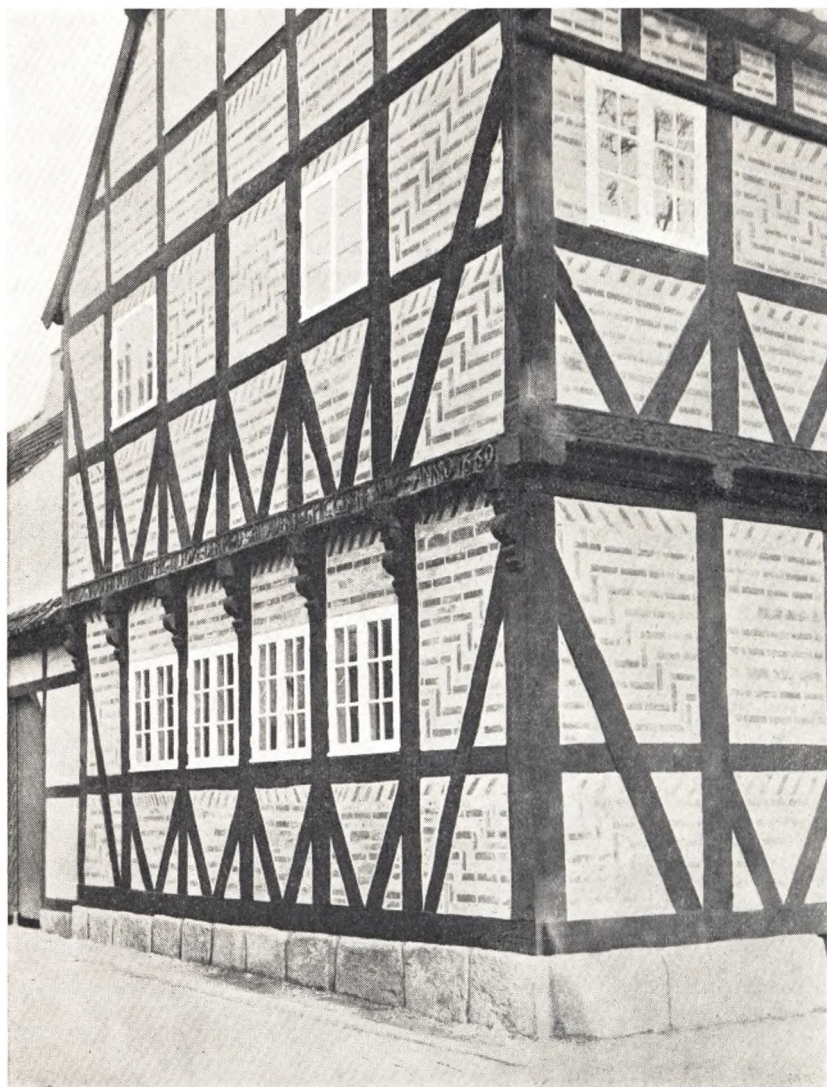
Christen Thomsen havde som andre af Byens Købmænd Part i Skibe og drev under Krigen en betydelig Handel med Korn og Malt. De købte op ude paa Herregaardene og spekulerede i de stadigt stigende Kornpriser, og da de aabenbart forstod at gøre sig gode Venner med de svenske Officerer, kunde de handle saa nogenlunde i Fred.

Flere Gange udskrev Fjenden en Skat af Kobber og andet Metal, saaledes engang i 1659 ca. 730 Pd. Kobbertøj og 227 Pd. Tintøj¹. D. 7. Okt. 59 blev Byens Skomagere kaldt sammen og fik Ordre af Regimentskvartermesteren til at færdiggøre og forskaffe 200 Par Støvler i Løbet af 4 Uger. De svarede, at det var umuligt, men de vilde gerne sy saa mange Støvler, som de havde Læder til. Her nævnes 8 Mestre og desuden »6 Skomagere, som ikke er i Lauget og dog bruger Haandværket«².

Engang foretog Svenskerne en stor Kornudskrivning i Byen; enhver Borger maatte aflevere $\frac{1}{3}$ af sit Forraad; det gav ialt 1222 Tdr., som svenske Skibe bortførte. Man lovede Betaling derfor i Salt og Korn, men der kom vistnok intet. En anden »frivillig« Leverance paa $392\frac{1}{2}$ Td. Korn blev trods Løfter heller ikke betalt. En engelsk Skipper, der kom med en Ladning Kul til Svenskerne, fik i Betaling anvist 300 Tdr. Byg i Holbæk; Borgerne skulde saa til Gengæld faa et lignende Parti Korn ved Lejlighed!³

Indkvarteringen var sikkert den værste Byrde; kun de fattigste gik fri, og selv om vi ikke kender Eksempler paa, at Borgerne ligefrem blev udplyndret eller mishandlet af Svenskerne, saa ved vi, at det »gode Forhold« mellem Parterne kun opretholdtes ved Hjælp af Drikkepenge og mere eller mindre frivillige Gaver.

Major *Dreller* mødte d. 9. Aug. hos Byskriver Jens Ibsen, hvor Raadet den Dag var samlet, og krævede Dagpenge for sig og nogle Ryttere for den Tid, de havde været borte i Lolland og i den svenske Lejr. 80 Dlr. vilde han have, men Raadet svarede, at man først maatte »sammen sanke Borgerskabet og dem hans Begæring foreholde. Derméd rejste han sig fra Bordet og sagde: Vil I nu ikke give mig dem, da er vi ikke endnu af Landet! Jeg skal, inden jeg drager af Landet, her kapunere en! Det maa gaa, hvor det kan«⁴.

CHRISTEN THOMSENS HUS. genopført 1937–38 ud mod Bagstræde og Byparken. Et 12-Fags Bindingsværkshus af svært Egetømmer paa Sokkel af tilhugne Granitkvadre (muligvis fra en Kirke), Tavlene muret med røde og gule Sten. Paa Indskriftsbjælken: VAD GVD OCH LYCHEN WIL MIG TILFOYE DERMED SAA LADER JEG MIG GERNE NOYE ANNO 1660. (V. Hansen fot. 1938.)

En Opgørelse fra 9. Okt. 1659 viser, at Byen foruden Regimentets menige Ryttere husede »Hans fyrstelige Naades Folk og Tjenere (29 Personer med 49 Heste)«, en Kvartermester,

Majorerne Dreller og Dipholt, en Ritmester, en Kaptajn og 6—7 Løjtnanter, ialt 104 Personer med 143 Heste; en betydelig Byrde for den lille By¹.

Heldigvis nærmede Krigens Afslutning sig. D. 14. Novbr. tabte Svenskerne Slaget ved Nyborg og dermed Herredømmet over Fyen; rundt i Landet førte Befolkningen en Guirillakrig

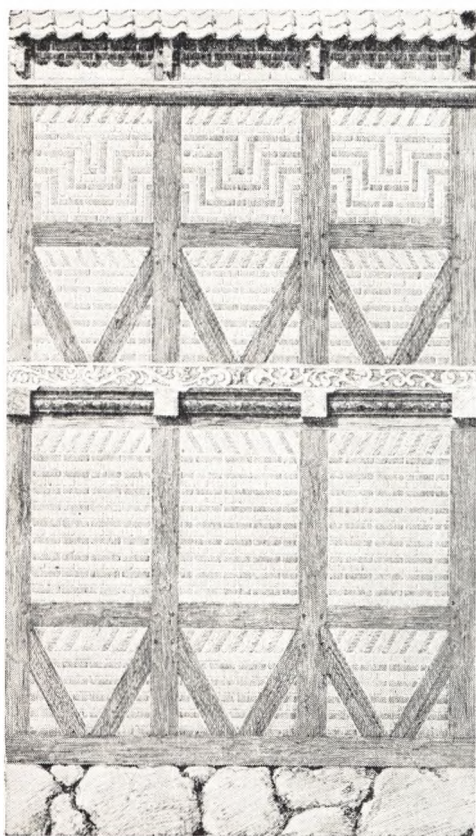
CHRISTEN THOMSENS HUS paa Hjørnet af Strædet til Skibbroen, fotograferet kort før Nedrivningen begyndte 1937 (et ældre Billede ses S. 271). — Aage Roussel fot.

mod Svenskerne efter Gøngehøvdingens Metoder, alle længtes efter Udfrielse. Mange Karle, som var presset til at tjene i de svenske Regimente, deserterede.

Men endnu holdt Fjenden Sjælland besat, Juleaften tordnede hans Kanoner mod København, og Borgere saa vel som Bønder maatte bære den tredje Krigsvinters haarde Tryk. Saa kom Efterretningen om Karl Gustavs Død i Februar 1660; i Marts begyndte Fredsforhandlingerne ved Brønshøj, men først d. 26. Maj var Freden en Kendsgerning.

Nu var der altsaa Haab om, at de svenske Ryttere snart vilde forlade Holbæk og Egnen her. Midt i Maj var den

danske Kommissær, Ove Juul, her og i Kalundborg og nødte Svenskerne til at aflevere mange Heste, de havde frataget Bønderne¹. De Soldater, som ved »Gaver« eller Røveri var kommet i Besiddelse af Ting, de ikke vilde føre med herfra, solgte dem til Borgerne, men da de svenske Officerer opdagede det, blev Soldaterne arresterede, en Undersøgelse hos

RAADMAND CHR. THOMSENS HUS; tre Fag Bindingsværk og mønstermurede Tavler, efter Rekonstruktion af Prof. Mejborg; Tegn. i Nationalmus.

Niels Nielsen i den svenske Lejr en Kontrakt med Kammerpræsident Lars Fleming om, at Kornet skulde betales med $7\frac{1}{2}$ Mk. pr. Tønde³. Om Holbækkerne virkelig har faaet Pengene, er uvist.

Borgerne indledtes, men da Købmand Claus Hansen stak en Officer en Diskretion paa 10 Dlr., lukkede han Øjnene og fandt ikke noget. 1662 sagsøgte Claus 26 Borgere til at betale ham de 10 Daler tilbage, som han havde udlagt for dem².

Inden Svenskerne forlod Byen, afpressede de Borgerskabet 1000 Tdr. Korn; Kommissæren Martin Schilling sendte Officerer om i Byen, hvor de sammen med Kornmaalerne skulde efterse og udmaale, hvad der fandtes af Korn paa Lofterne. Kun hos nogle af Købmændene fandt de noget, som de beslaglagde, og d. 2. Maj undertegnede Raadmand

Denne Beslaglæggelse medførte flere Protester og Rets-sager, fordi Svenskerne ogsaa tog Korn og Malt, som var op-lagt i Byen for fremmed Regning. Saaledes havde to Helsingør-købmænd købt et Parti Byg paa Svanholm og sejlet det til Holbæk, hvor Christen Thomsen paatog sig at faa det gjort til Malt, men skønt han bestak Svenskerne med Penge og et Stykke Klæde, for at de ikke skulde skrive alting op, tog de alligevel 92 Tdr. Malt og 50 Tdr. Byg hos ham.

Helsingørmændenes Galiot »var her udi Fjorden paa de Tider, som Freden blev gjort, og der gik Ord af, at Oberst Læbell, som Byen var assigneret, vilde gøre Arrest paa alle de Skiberum, som kom her til Broen, hvorfor bem. Skipper ikke turde ligge ved Skibbroen, men laa langt ude paa Rheden og straks derpaa udløb med Ballasten«. Det lyk- kedes kun at faa en Læst Byggryn med Galioten¹.

Ved samme Lejlighed beslaglagde Svenskerne ogsaa 210 Tdr. Korn, som en af deres Anførere, Grev Magnus (af Baden) havde udskrevet i »Kontribution« hos Jørgen Seefeldt paa Aastrup, og som denne havde ladet oplægge hos Niels Niel- sen, indtil Greven lod det hente. Kornet blev nu af Borgm. og Raad udleveret som en Part af de 1000 Tdr., og Seefeldt maatte i dyre Domme købe andre 210 Tdr. hos Niels Nielsen for at tilfredsstille Greven².

Efter Krigen anlagde han Sag mod Raadet, og Kongen befalede dette (23. Marts 1662)³ at erstatte ham Kornet. Pro- cessen vakte stort Røre i Byen; Raadm. Christen Thomsen optraadte som Fører for en Opposition mod Raadet. Dettes Flertal vilde nemlig paaligne Borgerne Erstatningen, men paa en Raadstueforsamling hævdede de, at det maatte Niels Niel- sen selv klare; han kunde have givet Svenskerne af sit eget Korn i Stedet for at udlevere Seefeldts. »Vi fattige Mænd haver aldrig akkorderet med de Svenske om noget Korn at sælge dem«; her var ikke Tale om en Udskrivning, men om en Handel. Niels Nielsen havde jo taget »Obligatz paa Beta- ling udi Stockholm at annammes«⁴. Endnu i 1664 behand- ledes Sagen for Landstinget; man kunde ikke enes om Erstat- ningen. Holbækkerne hævdede, at da Kornet udleveredes til Fjenden, kostede det 4—5 Mk. Tønden, Svenskerne skulde dog

give $7\frac{1}{2}$ Mk., men nu forlanger Seefeldt $3\frac{1}{2}$ Rdlr. (21 Mk.) pr. Td., for det havde han selv givet Niels Nielsen! Denne Krigspris nægtede Raadet at udrede¹.

Endnu længe efter Fredsslutningen, hen paa Sommeren, laa et svensk Regiment i Holbæk. Borgm. og Raad henvendte sig i et Brev af 18. Juni til den ene af de 4 danske Kommissarier, Ove Juel, om Hjælp og Lettelser i Byrderne. Det fremgaar af Brevet, at Byen hver Maaned betalte 1361 Rdlr. til Regimentet, 100 Dlr. som Hjælp til Helsingør By, 60 Dlr. i Taffelpenge til Pfalzgreven af Sulzbach og 80 Dlr. til den ene af de svenske Underhandlere, Sten Bielke, der endda havde faaet anvist Eriksholm til sit Kvarter og Underhold. Endelig klager Raadet over, at Kommissæren, Martin Schilling, kræver for sin private Person 2 % baade af de 1361 Rdl. Maanedspenge og af de 4000 Rdlr., der var betalt i Brandskat; endvidere hver Maaned 23 Rdlr. 4 Mk. 6 Sk. til »Traktement« og 25 Rdlr. af sin Kvartervært. En dyr Kavaller! Ove Juel svarede, at Byen nu efter Freden kun behøvede at betale hans Underhold².

I Løbet af Juni—Juli synes de svenske Tropper at være draget bort fra Sjælland, og vi tør tro, at Holbækkerne med lettet Sind har set de sidste Ryttere ride ud ad Smedelundsporten.

Den Dag, de forlod Byen, medtog de en ung dansk Karl, som de havde fanget her paa Gaden og gennempryglet, antagelig en Desertør, og da han udenfor Roskilde søgte at undløbe, pryglede de ham paany og skar begge hans Øren af. Derfor mødte han siden paa Holbæk Byting og fik Tingsvidne om, »at han ikke haver mist sine Øren for nogen uærlig Sag, men slikt blev gjort og begangen paa ham af vores Fjender ved Vold og Overlast«³.

EFTER KRIGEN. I Raadets Brev til Ove Juel⁴ hævdes det, »at ingen Købstad i Sjælland efter sin Tilstand bliver saa højt sat i Udgifter som Holbæk, det ikke alene i denne Ufredstid, men endogsaa siden vi : Gud være lovet :| har belanget den høje ønskelige og længe begærlige Fred«, og Raadet beder om, at Byen maa blive takseret lige med andre Købstæder.

Men der er næppe Tvivl om, at naar Holbæk under og

lige efter Krigen har tungere Byrder end de fleste andre af Øens Byer, er det et Vidnesbyrd om, at Byens Vilkaar var relativt gode. I Foraaret 1661 udarbejdede Raadet til den kgl. Kommission, der skulde undersøge Tilstanden paa Kronens Godser, to Opgørelser over Borgerskabets Udgifter under Krigen, men de findes desværre ikke mere¹.

De tilsvarende Tal viser for Helsingør en samlet Udgift paa 303,718 Rdlr., for Køge 116,779 Rdlr., Roskilde 108,796 Rdlr., Korsør 81,025 Rdlr., Næstved 72,843 Rdlr., og Byer som Ringsted, Slangerup og Skelskør ca. 26—28,000 Rdlr. I Kalundborg laa 53 Gaarde og Huse øde, i Slagelse 115².

Selv om altsaa en vigtig Kilde til Bedømmelse af Forholdene i Byen efter Krigen mangler, tyder dog andre Oplysninger paa, at den gamle Forestilling, at Svenskerne havde hærgnet med Plyndring og Brand, nedbrudt Slottet o. s. v., er fejlagtig. Men den langvarige Besættelse havde lammet Erhvervslivet og virket skæbnesvangert nedbrydende paa Privatkapital, borgerlig Foretagsomhed, Retssikkerhed og Orden i Bystyrelsen. Adskillige Huse og Gaarde stod ledige, Beboerne havde forladt Byen. Arbejdsløshed og Fattigdom plagede Smaafolk, og Købmændene havde svært ved at klare sig, især fordi deres Tilgodehavender hos de mange fattige Borgere og Bønder var blevet værdiløse.

Der var meget at bringe Orden i, nu da Fjenden var borte. Bytinget kom i sin gamle Gænge, og Tingbogen fra 1661 vrimler af Retssager om Gæld og Krav fra Krigsaarene.

Kæmneren stævner Borgere i Snesevis for Skatter; Købmænd sagsøger deres Skyldnere; der nedlægges Forbud mod, at nogen flytter fra Byen, før de har betalt deres Gæld; bortkomne eller stjaalne Heste og Kreaturer efterlyses. Byfogeden har en Snes Kvinder i Retten for Lejermaal med svenske Soldater, men de kan ikke udrede Bøder, »for de gaar om med Børnene i stor Elendighed og betler deres Brød«³.

En Novembertnat 1661, da Vægteren og to Vagtmænd paa deres Runde var kommet ned til Skibbroen og havde raabt 10, blev de ved høje Anskrig kaldt ud i Smedelund, der var Tyve i Byen! En dansk Rytter, der laa i Kvarter derude, havde ved sin Hjemkomst opdaget, at en Del af hans Sager var stjaalet, men ved nogle Borgeres Hjælp paagreb han samme Nat Tyven, en Bonde, *Jakob Thomsen* fra Mogen-

strup, der havde skjult sig i en af de ubeboede Gaarde i Smedelund. Han blev sat i Kælderen, og under Sagen mod ham oplystes det, at han havde begaaet en lang Række Tyverier i Byen og Omegnen; Præsten i Sdr. Jærnløse skrev til Raadm. Christen Thomsen og bad ham for Guds Skyld sørge for, at Jakob fik sin Straf, ellers vil Sognemændene klage til Kongen.

Under Retssagen flygtede Tyven; en Nat sled han sig fri af den Blok, han var spændt fast i, og med en Pind grov han sig ud under Døren og krøb ud af et af de smaa Vinduer mod Klosterhaven, men et Par Dage efter fangede man ham hos hans Moder i Eskebjerg, og derefter dømtes han af Byfogeden og Raadet »til Galge og Gren« d. 16. Dec. I Anledning af Henrettelsen anskaffedes en ny Retterstige, og Galgen fik to »Stivere« paa 12 Alen. Ved Eksekutionen medvirkede Byens Rakker, *Peder Blaa*¹.

Samme Peder Blaa var ikke for køn selv; i 1668 beskyldes han af en her arresteret Rakkerknægt for Tyveri og for at have »hølet og dølet mange Tyve, Rakkerpak og Mordere i 9 Aars Tid«²! Tæt ved Rakkerhuset, ved Strandmøllen, fandt man omkr. 1900 et Par Skeletter nedgravet. I Nov. 1668 fik Raadet kgl. Ordre til at lade ske Eksekution over Peder Blaa iflg. en Tyveridom³.

Med haard Haand søgte man at genoprette Lov og Orden efter de urolige Aar, da Retten »laa i Dvale«, som Byfogeden skrev⁴.

— Da den store Rigsdag i København aabnedes d. 8. Sept. 1660, repræsenteredes Holbæk af den betydeligste Mand indenfor Raadet, Raadm. *Niels Nielsen*, Herman Eggers Svigersøn. 16. Okt. var han med til at underskrive Dokumentet om Haandfæstningens Ophævelse og deltog to Dage efter i Arvehyldingen paa Slotspladsen⁵. Danmark blev et Arverige, Adelsens store Tid var forbi. For at hjælpe Statens ødelagte Finanser paa Fode vedtog Stændernes Repræsentanter en »Hovedskat«, der paalignede alle, Børn saa vel som voksne, en Stempelafgift og en Konsumtionsskat. Nye tunge Byrder.

»Enevolds-Arveregeringsakten«, der gav Frederik den Tredje enevældig Kongemagt, underskrevs paa Holbæks Vegne d. 10. Jan. 1661 af Borgmestrene Herman Eggers og Peder Jensen, 4 Raadmænd og 2 Borgere⁶.

I Enevældens første Aartier gennemførtes en Række Reformer, Centraladministrationen organiseredes i Ministerier, de saakaldte Kollegier, og i det lokale Styresæt ophævedes

de gamle Len, fra 1662 inddeltes Landet i Amter, men de nye Amtmænd fik ikke saa megen Magt som Lensmændene havde haft; de mistede den militære Ledelse, og Skatteopkrævningen skulde fremtidig varetages af en Amtsskriver.

Paa Rigsdagen havde Byernes Udsendinge krævet Fritagelse for Lensmandens Indblanding i Bystyrelsen og det middelalderlige Selvstyre genindført, saa Raadet selv valgte Borgmestre og andre Embedsmænd. Men en Skrivelse til Købstæderne¹ bestemte 23. Febr. 1661, at naar en Borgmester gik af, skulde ældste Raadmand rejse ind til Kongen og høre hans Vilje om, hvem der skulde have det ledige Embede; fra nu af blev Raadets Medlemmer kgl. udnævnt, ligeledes Byfogederne. Og fra 1670 bemyndigedes Raadet til selv at udnævne Havnefogeder, Oyerformyndere, Maalere, Vejere, Vragere, Bedemænd, Stadsmusikanter og andre Betjentere. Raadet kunde fremtidig direkte henvende sig til Kongen, ogsaa uden om Amtmanden, men denne og Stiftamtmanden skulde føre et Overtilsyn med, hvorledes Byens Sager varetoges, især med de offentlige Kapitaler og Bygninger. Det Selvstyre, Borgerne saa stærkt ønskede, opnaede de altsaa ikke.

Det menige Borgerskabs Indflydelse indskrænkede sig især til Deltagelse i Valg af Ligningskommission («Takserborgere») og af det Borgerudvalg, »de eligerede Mænd«, der efterhaanden indførtes i de fleste Købstæder; her i Holbæk dog først 1777. Den Interesse for at styrke Borgerstandens Stilling politisk, som kom til Orde under Rigsdagen især fra Købmændenes Side, fik ingen større Resultater, dels paa Grund af Regeringens Modstand, dels fordi Næringslivets Vilkaar var saa vanskelige og blev endnu værre, saa at det for Byernes ledende Mænd maatte staa som mere nødvendigt at arbejde for Skatters og andre Byrders Lettelse end for en politisk Indflydelse.

— Kort efter, at Niels Nielsen var kommet hjem fra København, begyndte de langvarige og bitre Stridigheder mellem ham og Raadmand *Christen Thomsen*, der aabenbart optraadte som Fører for en Del af det jævne Borgerskab; det

blev til flere Processer¹, dels som tidligere nævnt om Svenskernes Kornbeslaglæggelse, dels om Forvaltning af umyndiges Midler, og endelig om Byens Regnskaber fra Krigsaarene. Her som i de fleste andre Købstæder var der et syndigt Roderi i Regnskaberne, et Virvar af Udlæg, Laan, Restancer, bortkomne Skattelister o. m. a.

Regeringen beordrede nu i 1662 Niels Nielsen til at gøre Rede for sit Forhold under Krigen, da han, som Chr. Thomsom siger, »forvaltede Byens Dont«, men det trak i Langdrag, og da Christen en Dag paa Bytinget udlod sig med, at N. N. hverken agtede Regeringen eller Kongens Brev og Segl og kun lod indføre i Tingbogen, hvad der passede ham, anlagde N. N. Sag mod ham og fik ham dømt for Ærekrænkelse d. 8. Dec. 62.

Herredsfoged Peder Pedersen i Gislinge blev derefter udnævnt til Opmand i Striden om Regnskaberne. Retsmøderne var langvarige — engang fortsatte man til næste Daggyr! — og ofte dramatiske. D. 19. Marts 63 havde Chr. Thomsen indstævnet hele Raadet og krævede, at Niels Nielsen skal »fremvise rigtigt Regnskab paa Indtægter og Udgifter, som i Fejdetiden er passeret, hvilket vi tilforn supplicerede til vores allernaad. Herre og Konning om, og derpaa haver bekommet kgl. Befaling, som tilholder at fremvise alle Ordrer, Anstalter, Kvittanser og andet mere udi Borgernes Nærværelse«. Men de indstævnede blev væk, fordi der manglede Dato i Kaldseddelen, og Niels N. anlagde nu Sag mod Chr. Th. for hans Adfærd i et Retsmøde d. 9. Marts.

Da havde Christen beskyldt Niels N. for at »han florerer med andre Folks Gods og Formue«, til han har klaret sit eget Regnskab, flere Gange »viste og rørte han med sin Haand paa Niels N., som han sad og skrev for Retten ved Raadstuebordet, og sagde ikke een men mange Gange, at der er den Mand, som haver gjort det altsammen . . . med mange Slag i Bordet og Tornering . . .« N. N. tav ganske stille, hvilket imponerede Gislinge-Herredsfogeden: »Vel den, der kan saa moderere sig!« Eller som Nielses »Sagfører« udtrykker det, »han havde tiet stille og takket Gud, som lod sin Helligaand regere ham«. Christen protesterer paa Tinget mod den Fremstilling og mod, at Borgmester Peder Jensen, Byfoged Peder Ebbesen og Byskriver Jens Ibsen vidner i Sagen, da de er Part i den, »thi de har i Fejdetiden forvaltet Byens Sager paa ulov-

lig Maade, opkrævet ulovlige Skatter og ikke brugt nogen Kæmner«, mod Lovens Bud.

Hvordan det gik med Byens Regnskaber, ved vi ikke; Niels Nielsen havde sikkert Ret, da han en Dag under Sagen udbrød, at om end han havde alle Professorer til Hjælp, kunde han ikke gøre et Regnskab, som hans Vederparter kunde tilfredsstilles med! Men Aarsagen var vist alligevel, at han havde blandet sine private Affærer og Byens lidt for meget sammen. Under 8. Jan. 1662 tillod Kongen, at han maatte, som ældste Raadmand, udtræde af Raadet, hvilket hans Kolleger forøvrigt var særdeles misfornøjede med; de krævede, at han først skulde gøre Rede for sin Forvaltning af »Børnegodset«. Men han forstod at klare sig fri af alle Vanskeligheder, og den største Sejr over sine Angribere vandt han vel, da han Aaret efter, d. 3. April 1663 opnaaede kgl. Udnævnelse som Borgmester.

SLOTTET SÆLGES. Om Slottets Skæbne under Krigen ved vi næsten intet, Svenskerne huserede slempt paa de andre kongelige Slotte, og vort er ikke gaaet Ram forbi, selv om det hverken er blevet brændt af eller som Kalundborg delvis sprængt i Luften. Men de gamle, vanrøgtede Bindingsværkshuse har nok været i en sørgelig Forfatning, da *Erik Banner* efter Krigen paany »blev Lenet mægtig«. Paa Ladegaardsjorden var kun enkelte Markstykker dyrkede, Resten havde ligget hen til Græsgang for Svenskernes Heste og Borgerskabets Kreaturer. Krigen ruinerede Godsets Bønder; Ridefogeden, Raadm. *Christopher Pedersen* i Holbæk, kunde ikke gøre rigtig Afregning, fordi hans Tilgodehavender hos Bønderne ikke lod sig inddrive, og Lensmanden lod derfor gøre Udlæg i hans Dødsbo.

I 1660 pantsatte Kongen til Viceadmiral *Jørgen Bjørnsen* ialt 243 Tdr. Hartkorn af Krongodset i Lenet, saaledes ca. 80 Tdr. Htk. i St. Merløse og Allerup, men paa de 8 Gaarde i St. Merløse var der da ialt kun 1 Ko, 4 Faar og 6 Heste; 4 af Gaardene havde hverken Bønder eller Bygninger!¹

Admiralen, der ejede Pax'ernes gamle Gaard i Labæk, fik desuden, mod et Krigslaan til Kongen, Skøde (30. Aug. 60) paa 6 Tdr. Hartkorn af Slottets Bjergmark¹, nemlig 5 Tdr. Bygland, 23 Tdr. Havreland og en Eng, alt bekvemt beliggende Syd for Gaarden, bag Smedelunds østre Side ud til Dronningehøj. Saaledes opstod der en ret stor Avlsgaard her i Byens østre Ende.

I en Jordebog over Lenet, udarbejdet 15. Febr. 61, opgiver Erik Banner Ladegaardens Tilliggende til 63 Tdr. 4¹/₂ Sk. Hartkorn. »I forrige Tider, den Stund Bonden var ved Magt, er aarligen ungefær blevet saaet 20 Tdr. Rug og 150 Tdr. Byg. . . , men nu befindes Bønderne . . . saa forarmede, at de ikke er gode for at pløje til 30 Tdr. Sæd«².

I Merløse Herred var der af Krongods 405 Tdr. Htk., men kun to Gaarde betegnes som »temmelig ved Magt«, 6 var »øde« (ikke i Drift), 7 øde og slet afbrudt, 13 »øde og af Fjenden afbrudt«, og 24 Bønder betegnes som »forarmede«. I Tuse Herred (320 Tdr. Htk.): 17 forarmede, 4 temmelig ved Magt, 3 Gaarde »var øde men er nylig besat«, 5 »øde og af Fjenden afbrudt«, 16 »øde og afbrudt«, 6 »øde«.

Slottets Ladegaard beskrives i Matriklen 1662 som »gammel og brøstfældig med 50 Fag gamle »Ladehuse«. Holbæks Lund var »øde og aleneste nogle faa Træer derudi, som Toppen findes at være afhuggen«. Slotsmøllen var »øde og ubrugelig«.

Da Frederik den Tredje efter Krigen skulde skaffe den svenske Krone Jordegods i Skaane i Vederlag for Bornholms Tilbagegivelse, stillede *Henrik Thott* til Boltinggaard to store Godser til Raadighed og fik som Betaling Skøde (20. Aug. 61) paa Holbæk Slot med Ladegaard (63 Tdr. 4¹/₂ Skp. Htk.), Skove og Bøndergods (ca. 780 Tdr. Htk.)³. Aaret efter (2. Juli 62) tilskødede Kongen ham yderligere noget Gods i Merløse og Tuse Herreder⁴, bl. a. de saakaldte »Gadehuse«, som var opført paa Slottets Grund mellem Strandporten og Voldgraven. En Jordebog fra 7. Aug. 63 oplyser, at af det samlede Areal var 544 Tdr. Htk. »nogenledes ved Magt, dog en stor Del slet

forarmet«, men 359 Tdr. Htk. var »ganske øde og næstendels slet afbrudt«¹. Saa slet var Tilstanden hos Omegnens Bønder.

Han blev ruineret ved det Mageskifte; sandsynligvis har han ikke været klar over, hvor elendig Tilstanden var paa Godset, han overtog; Gang paa Gang maa han udlægge Dele af det til sine Kreditorer; 1667 mistede han ved Højesteretsdom de sidste 35 Tdr. Htk. af »Holbækgaard«. I Anledning af en Ansøgning fra ham til Kongen (9. Aug. 72) om nogen Erstatning for sine Tab, hedder det i Kammerkollegiets Erklæring², at Holbæks Gods var helt ringe og øde, og nu er det altsammen frataget ham af hans Kreditorer, og han har derved tabt 15.725 Rdlr. — Kongen overlod ham gavmildt ca. 100 Tdr. Htk. øde og elendigt Bøndergods omkring Nestelsø. Han døde i Armod ca. 1675.

Ved Skødet til Henrik Thott gled altsaa det gamle Kron-gods, Holbæk Len, over i privat Eje. Siden Valdemar Sejrs Tid havde Slottet været Sæde for en kongelig Lensmand, et vigtigt Administrationscentrum. Nu var det forbi. Thott fungerede ganske vist som en Art Lensmand fra 23. Juni 1661 til 1. Maj 1662, men ingen af de nye Amtmænd fik Bolig paa Slottet; de sad ude paa deres private Gaarde og regerede.

Den første Amtmand, *Henning Pogwisch*³ (1. Maj 62—17. Febr. 64), havde tillige Ringsted Amt, og fra 1664 var Amtet delt, saaledes at Merløse Herred hørte under Sjællands Stiftsamtmænd, Johan Korbitz, til 24. Juli 71, og Tuse Herred under Amtmand Henrik Müller i Sæbygaards Amt 17. Febr. 64 til 1. Aug. 64, hvorefter det ligesom Merløse Herred forenedes med Kalundborg, Sæbygaards og Dragsholms Amt under Jørgen Bjelke fra 1671—83. Under 6. Marts 1683 udnævntes Tage Thott paa Vognserup til Amtmand over Holbæk Amt alene, men efter hans Død 1707 sloges det paany sammen med de tre andre smaa Amter. Ved kgl. Resolution af 4. Sept. 1793 fik de alle fire Fællesnavnet Holbæk Amt.

Henrik Thotts Kreditorer solgte (20. Decbr. 67) 26 Tdr. 3 Skp. Htk. af Slots Jorder med Ladegaarden til Professor v. Københavns Universitet *Bertel Bartholin*⁴; i 1669 blev han desuden Ejer af »Holbæk Slots Borge- og Staldgaardsbygninger med Grave og Sø«, samt Slotshusene ved Strandporten og Møllen paa Voldgraven. Husene solgte han efterhaanden, og 1674

afhændede han Slottets gamle Skov ved Jyderup, »Skarete«, til Friherre Mouritz v. Putbus til Løvenborg¹.

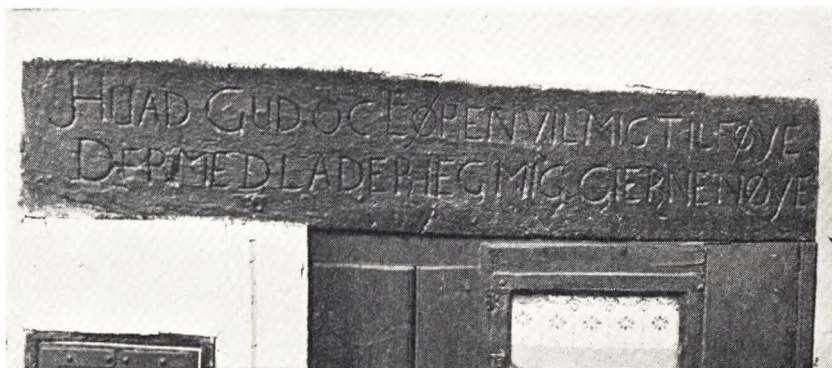
Ved en Købekontrakt af 19. Jan. 1676 erhvervede Friherren derefter ogsaa Slot og Ladegaard for 3000 Rdlr.². Ganske vist fortrød Professoren straks Handelen, paastod, at visse formelle Betingelser ikke var opfyldt og solgte Godset d. 25. Jan. til Fru Hilleborg Rosenkranz paa Vognserup. Men da baade Konsistorium og Højesteret underkendte denne Handel, maatte Bartholin 29. Juni 1676 give Friherren Skøde paa Ejendommen. Fruen havde ellers allerede taget den i Besiddelse og udlejet Markerne til Græsning, saa da den nye Ejer ankom, fandt han 150 Høveder og Bæster i den Rug, som var saaet i Lundsmarken, i Bygmarken græssede en Del Rytterheste fra Holbæk, alle Gærder laa øde, og Holbækkerne havde indlejet Kvæg i Lunden og holdt 2 Hyrder til at vogte det³.

Mellem Holbæk By og Friherre Putbus opstod der snart en Række Stridigheder⁴, idet Borgerskabet holdt paa, at han ikke som privat Ejer kunde have de samme Rettigheder som de kgl. Lensmænd havde haft. Det begyndte med Retten til Stolestader i Kirken, og Friherren afæskede Byens Præster Tingsvidner 1678, der oplyste, at de 5 Stole paa Mandssiden »fra Borgmesters Stol og op til Gangen« og 3 paa Kvindesiden var »Slottens Stole«, dem havde ikke blot Lensmændene, men ogsaa Henr. Thott og Bartholin disponeret over.

Samme Aar skrev Friherre Putbus til Erik Banner og spurgte, hvorledes det havde været med Slottets Gærder i hans Tid, om Borgerne havde Ret til at sætte Bomme paa Slottets Grund, eller »Frihed til at gøre et Vandingssted til deres Kvæg i Slotssøen og drive det . . . gennem Staldgaarden«, og om Folkene i Gadehusene plejede at gøre Ægt og Arbejde for Slotsherren og havde Ret til at bruge borgerlig Næring. Banner svarede med nogen Undren Nej til de to første Spørgsmaal; Husenes Beboere gav Landgilde og gjorde Arbejde, som Husmænd bør; deres Erhverv tog han sig iøvrigt ikke af. I hans Tid var der ingen Vrøvl med Raadet, »og jeg vilde ønske af mit Hjærte, at der var saadanne Borgmestre nu udi alle

hans kgl. Majestæts Købstæder, som der da udi min Tid var i Holbæk, da tror jeg vist, at det skulde staa bedre til udi en Del Stæder, end det nu gør«. En smigrende Udtalelse for Herman Eggers og Peder Jensen.

I Sommeren 1681 lod Friherren derpaa optage Tingsvidner¹, der oplyste, at Borgerne fra ældgammel Tid havde ved-

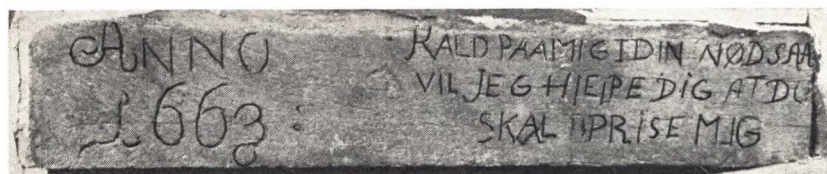

DØRHAMMER i Labæk, fra Midten af 1600'erne. (Døcker-Smith fot.)

ligeholdt Bysøgærdet langs Riffelhaven og om Vinteren taget Staverne hjem i deres Gaarde. Ligeledes Malkestentegærdet Syd for Byen og Strandgærdet ved Skibbroen. Han skrev endog til Raadet (20. Dec. 81) og henstillede fredsommeligt, at Borgerne nu lukkede de Gærder, naar det lakker ad Foraar, da hans Marker lider stor Skade af deres Svin, og han nødig vil føre videre Proces. Men Raadet svarede, at da Slottet ikke længere var Kongens, havde de ikke nødig at lukke Gærder nu. Borgmester *Anders Schult* mente dog, at Bysøgærdet maatte man holde, da det stod paa Byens Grund, og han vilde ogsaa godt tage sin Part i de andre Gærder. Det menige Borgerskab saa med nogen Bekymring paa det Fjendskab, der var ved at udvikle sig mellem By og Slot.

Under den paafølgende Proces hævder Raadet i et Indlæg af 13. Febr. 82, at det i Bytinget d. 6. Febr. er bevist, at Borgerne i langsommelige Tider frit har kunnet hugge Gærdsel paa Slottets Grund til Malkestentegærdets Lukkelse, og har haft fri Fart ad Vej og Sti over Slotsmarkerne og uforment

Adgang til at tage Vand i Slotssøen til at brygge og støbe (Korn til Malt) ved, til at to deres Klæder og vande deres Kvæg med. Bysøgærdet lukkedes af dem, der havde Riffelhaven i Forpagtning, og Malkestentegærdet, der gaar mellem to af Hans Højvelbaarenheds egne Marker, maa være Byen ivedkommende. At man i Lensmændenes Tid vedligeholdte

DØRHAMMER i Labæk, 1663. (Døcker-Smith fot.)

det, var Gengæld for adskillig Villighed fra Slotsherrernes Side, men ingen Pligt. Holbæk vandt Sagen, idet Landsretten (23. Marts 82) fritog Borgmestre, Raad og Menighed for enhver Forpligtelse med Hensyn til Malkestentegærdet og Strandgærdet¹.

Sagen er et af flere Vidnesbyrd om, at det ikke var nogen Vinding for Byen, at Slottet overgik i privat Eje; Lensmændene havde som Regel været lettere at komme til Rette med.

Sluttelig skal nævnes, at Mouritz v. Putbus i 1684 solgte Holbækgodset, som kun havde givet ham Tab og Ærgrelse, til Baron *Fr. v. Vittinghof*, der snart efter afhændede det til sin Svigersøn, Baron *Schack-Brockdorff* til Schelenborg. Efter hans Tid ejedes det fra 1706—52 af Generalmajor *Gregers Juel* til Eriksholm og hans Søn, Kammerherre *Peder Juel*.

DE VANSKELIGE AAR MELLEM 1660 OG 1700. Endnu i 1660'erne tjente i hvert Fald Købmændene gode Penge. Kornpriserne laa i 1660—61 meget højt. Indtægterne ved Holbæk Toldsted, der før 1661 ikke kunde dække Tolderens Løn (300 Dlr.), steg for 1663—64 til 2665 Dlr., og der blev det Aar udskibet ca. 39.000 Tdr.² Korn fra Holbæk og de under Toldstedet hørende »Havne« (S. 242). Fra Holland og fra Lybæk, Hamborg og Rostock kom der igen Skibe hertil, men de var sjældnere Gæster end før.

Sognepræsten Mag. Søren Mays Gaard (ca. 1670) i Klosterstræde.

Enkelte Vidnesbyrd er bevaret om den Velstand, der endnu fandtes indenfor Borgerskabet. Vi har nævnt Raadm. *Christen Thomsens* store Magasinhus ved Skibbroen. Paa en Planke tværs over hele Gavlen lod han skære: VAD GVD OCH LYCKEN WIL MIG TILFOYE DERMED SAA LADER IEG MIG GERNE NOYE ANNO 1660. I en Gaard i Labæk.

HOLBÆK KIRKES VINKANDER OG ALTERKALK. a) Vinkande med Indskrift: »Denne Kande hafver salig Borgemester Jens Søfrensens gifven til Holbecks Kirke til en evig Hukommelse A^o MDCXII«. En Indskrift under Bunden oplyser imidlertid, at Kanden er »Forbedrit og omgiort af Kirckens verge Hans Nicolay Stampe Anno 1725« og »Renuveret paa Kirkens Bekostning 1822. b) Vinkande fra 1660, ligeledes omgjort 1725; under Tuden er indgraveret 2 Bomærker og Bogstaverne E I D og H E (Herman Eggers) c) Alterkalk; under Bunden: »Holbecks Kirche Kalch 1715. Forbedret -- Ved Amtschriver Linds Bekostning«. Københ. Guldsmedestempler fra 1716. — Den tilsvarende Disk bærer de samme Navnetræk som b), saa baade Disk og Kalk stammer sikkert fra 1660. Ogsaa de er »renoverede« i 1822. — Kirkens Hostieæske har Indskriften: Dieses ist der Kirchen zur Ehre Gottes wer ehret. — Nicodemus Gaupius von der Thann Chirurg A^o 1655. (V. Hansen fot.)¹

opført lige efter Krigen, findes to Dørhamre; paa den ene er skaaret samme Indskrift, paa den anden staar: ANNO 1663. KALD PAA MIG I DIN NØD SAA VIL JEG HIELPE DIG AT(?) DU(?) SKALD(?) PRISE MIG. (S. 327—28.)

Endnu en Gaard skal nævnes her, skønt dens Byherre ikke tilhørte Borgerstanden; paa en Grund norden for sin Præstegaard opførte Sognepræsten *Søren May* 1669 de smukke Bindingsværksbygninger, der nu kaldes Museumsgaarden².

Kirken prydedes ved kostbare Gaver. I Fredsslutningsaaet 1660 skænkede Herm. Eggers en Vinkande og en forgyldt Alterkalk, 1661 lod Niels Nielsen opsætte en Balustrade mellem Kor og Skib. Prof. Larsen kalder den »et høit, tildeels forgyldt Tralværk med 2 Fløidøre. Paa Gesimsen heraf stod med store forgyldte Bogstaver følgende: Til dette hellige Guds Huses Ære og Prydelse hæfver ærlig og velacte Mand, *Niels Nielsen*, Raadmand og Kirkeverge i Holbek, med sin kiære Hustrue, *Elsebe Hermandsdatter*, ladet dette Chor opsætte, andre gudfrygtige til en christelig Admindelse. Anno 1661«. Raadmand *Christen Thomsen*, og hans Hustru, *Sophia Albrechtsdatter*, skænkede samme Aar en prægtig Messing-Lysekrone, som endnu bærer deres Navne. Den sidste store Gave i dette Aarhundrede var det prægtige Daabskapel, som Borgmester *Anders Schult* lod indrette 1672 i nordre Sideskibs østre Ende, adskilt fra Kirkerummet ved en udskaaet og forgyldt Balustradevæg, over hvis Gesims var anbragt to Tavler; den ind mod Kirken havde et Portrætmaleri af Schult med Familie, Indskriften paa den anden oplyste, at herunder havde de deres Begravelsessted »og til Guds Ære og hans Huses Beprydelse ladet opsætte og bekoste denne Funt«. Da disse Tavler er skaaret af Lorentz Jørgensen, er der næppe Tvivl om, at ogsaa Balustraden og den udskaarne Døbefont var hans Arbejde. »Daaben selv er af Træ og efter sin Tids Smag ret smukt Arbejde . . . Over Daaben et pyramidalsk Dække, som hænger i en Kiæde under Hvælvingen. Derovenpaa Jesus, som døbes af Johannes«. (J. H. Larsen.)

— Men Velhaverne var Undtagelser. For Byens Erhvervs- liv blev Aarhundredets sidste Aartier en kritisk og vanskelig Periode. Der var flere Aarsager, men den vigtigste var de elendige Forhold, Bønderne levede under. Deres Nedgangstid begyndte længe før Svenskekrigen; 1610 fandtes i Holbæk Len 15 øde Gaarde, i 1648: 115¹.

Vi viste i forrige Afsnit, hvorledes $\frac{2}{3}$ af alt Slottets Bøndergods i 1663 maatte betegnes som øde, altsaa ude af Drift. Godsejerne havde det største Besvær med at finde unge Karle til de tomme Gaarde. Mange af dem søgte, som i vore Dage, ind til Købstæderne og især til København, hvor de var vanskelige at efterspore.

At have Penge tilgode paa Landet var for Købmændene et Aktiv af tvivlsom Værdi, og vor Bys Handlende havde mange Skyldnere derude. Det gik endda for de store Købmænd, hvis Omsætning især var baseret paa Mellemandhandel med Herremænd og Præster. Hos Bønderne var det svært at faa Penge; i Skifter fra 60'erne nævnes som Regel store Mæng-

der af »Gældnere« paa Landet; Forsøg paa ved Rettens Hjælp at inddrive Beløbene forblev i de fleste Tilfælde resultatløse.

De to Holbæk-Markedet efter Høst havde ikke nær saa stort Besøg som før Krigen. 1661 var Markedstolden ialt kun 4—5 Dlr. (i 1632 f. Eks. 12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Grunden var, siger Byfogeden, at »Bonden selv lidet eller intet havde, fast mindre at sælge andre, thi Øksne og Faar er næsten borte«¹.

I Slutningen af 60'erne faldt Kornpriserne stærkt, og en Stigning kom først under den skaanske Krig 1675—79. Desværre mangler Skibbroregnskaberne for Aarhundredets sidste Halvdel, og Toldregnskaberne omfatter hele Holbæk Toldsted under eet, saa det er vanskeligt at give et klart Billede af Byens Handelsforhold i Perioden.

Skibbroen overgik et Par Aar før Svenskekrigen i privat Forpagtning, saaledes at Forpagteren opkrævede Taksterne. I en Række Aar drev *Niels Nielsen* den, og Kongen bevilgede ham 13. Maj 65 Ret til en Skilling af hver Dalers Værdi, som ud- eller indførtes, »mod Vor Bro og Havn tilbørligt at lade forfærdige og derefter forsvarligen at vedligeholde«². Da han Aaret efter døde, tillodes det hans Enke, *Lisbeth Hermansdatter*, at fortsætte Forpagtningen paa samme Vilkaar (30. Nov. 66); hendes Efterfølger blev Tolderen *Lyder Lachmann* fra 28. Marts 72.

Raadmand *Hans Lauritsen*, der jo var kgl. Tolder under Krigen, gik af 1663 med en Restance paa ca. 7000 Rdlr.! Han drev en betydelig Købmandsforretning og var desuden fra 1671 Borgmester i Staden. Den nye Tolder, *Lyder Lachmann* (ansat 21. Jan. 63) fik 1665 Tilladelse til at bruge Handel og Næring og alligevel være fri for alle borgerlige Besværinger³. Samtidig udnævntes han til kgl. Vejer. Toldbod og Vejerhus havde han i Raadmand *Erik Bagers Gaard* paa Algadehjørnet (nu Nr. 6) formedelst en aarlig Leje af 50 Dlr., indtil han selv købte Ejendommen; *Lachmann* var Kongens Tolder for alle Isefjordshavnene til sin Død 1686.

Fra 1680 blev *Rørvig Hovedtoldstedet*, og her opførtes en Gaard til Tolderen (Aarstallet 1681 skal findes paa en Bjælke i Stuehuset, der

nu kaldes Lodsoldermandsgaarden); 1682 lønner Lyder Lachmann, »kgl. Tolder i Rørvig«, en Kontrollør og en Visitør i hver af Byerne Holbæk, Roskilde og Frederikssund, en Kontrollør i Nykøbing og en i Halsnæs samt 3 Strandridere¹. I Rørvig var der i Forvejen et Lodseri; 1669 betalte Holbæk 4 Rdlr. til »Piloten i Rørvig« for at lodse et kgl. Skib ind og ud af Fjorden, »eftersom her befindes en periculøs Indgang og ingen fremmede Skibe uden Pilot kan indkomme«².

Regnskaberne³ viser, at de over Toldstedet indførte Varer stadig var Ting som Tømmer, Jern, Tjære, Salt, Humle, Glas, Tagsten, Mursten, Kalk, Vin, Øl, Sild, Klipfisk, Hvede, Krydderier etc. En forholdsvis ny Vare som Tobak forekommer i stadig stigende Kvanta; 1673 saaledes over 400 Pd. Tobak og 66 Dus. Piber. Udførselen bestod som tidligere overvejende i Korn og Malt, de fleste Aar drejede det sig om en Snes Tusinde Tønder aarligt fra hele Toldomraadet; men det varierede meget: 1688: 17.407 Tdr. — 1695: 67.406 Tdr. — 1696: 63.945 Tdr. — 1697: 27.619 Tdr. — 1699: 32.073 Tdr. I 1696 gik 7.079 Tdr. til danske Havne, men 54.969 Tdr. til norske og kun 1.897 Tdr. til udenlandske Havne. Nordmændene fik saaledes det Aar fra Isefjordshavnene 30.574 Tdr. Byg, 2.798 Tdr. Havre, 16.801 Tdr. Malt og 4.796 Tdr. Rug. Handelen paa Norge var stadig af overordentlig Betydning. Men der udskibedes ogsaa store Kornladninger til Holland; Skipper Dawe Meiners sejlede 3. Nov. 1675 fra Holbæk til Amsterdam med 2600 Tdr. Byg for Borgmester Anders Schult, d. 18. Nov. afgik en anden hollandsk Skipper med 800 Tdr. og d. 30. en tredje med 1.618 Tdr., begge til Amsterdam for den i Holbæk bosatte hollandske Konsul, *Johan Feiga*. 1682 udskibedes 1.460 Tdr. Malt til Trondhjem paa et hollandsk Skib.

Antallet af Holbæk-Skibe gik tilbage Aar for Aar⁴. 1668 var her »ikkun 2 smaa Skuder, hver af 6 Læsters Drægtighed, foruden en gammel Galiot, som tilhør Sal. Borgm. Niels Nielsens Arvinger«. 1673 var her een Skude paa 14 Læster og en Baad, og 1675 noterer Tolderen kategorisk: »Her er ingen Skiberum hjemmehørende«.

— Et føleligt Tab for Byen var det, at den Kreds af dygtige Mænd, der før og under Svenskekrigen havde ledet By-

styrelse og Næringsliv, i Løbet af faa Aar afgik ved Døden eller forarmedes.

1659 døde Raadm. *Laurids Pedersen*, tidligere Forpagter af Konsumtionstolden; Boet var solvent, men det bedste Sølvstøjtøj var pantsat for Laan, saaledes en Guldkæde og en stor Sølvkande (159 Lod) hos et Par Københavnerne. 1661 døde Ridefogeden, Raadm. *Christopher Pedersen*, og efterlod sig en betydelig Gæld; 1663 gik Tolderen, Raadm. *Hans Lauridsen*, af med et stort Underskud.

Herman Eggers tog, syg og skrøbelig, sin Afsked som Borgmester 18. Aug. 1662 og døde faa Aar efter; Kongen tillod 23. Okt. 66, at hans Børn og Arvinger i 3 Aar maatte være fri for Tiltale for Kautitioner og Forløfter fra udenlandske Kreditorer, fordi Boets Tilgodehavende paa mange Tusinde Rdlr. hos Bønderne »ej for disse vanskelige Tiders Tilstand nu kan indbekommes, medmindre den største Del af dem skal blive øde og ruinerede«¹. I de følgende Aar fik hans Kreditorer udlagt forskellige af hans Ejendomme i Byen, men Sønnerne Johan, Gert og Didrich fortsatte Forretningen.

Borgm. *Niels Nielsen* døde omtrent samtidig med sin Svigerfader; Lisbeth Hermansdatter kaldes Enke 30. Nov. 66. Dødsboet behandledes efter kgl. Ordre af Borgmestrene Hans Atke i Slangstrup og Jørg. Michelsen i Slagelse; der var stor Gæld og store Tilgodehavender, saa det varede mange Aar, før det afsluttedes².

1667 døde Raadm. *Christen Thomsen*, hans Formue opgjordes til 4359 Dlr. + ca. 2300 Dlr. »Bøndergæld«, men Boets Gæld var 6911 Dlr.

1672 tog den sidste af den gamle Tids rige Købmænd, *Peder Jensen*, sin Afsked som Borgmester og døde kort efter.

De gamle veg Pladsen for nye Folk og nye Tider. Og Arbejdsvilkaarene var vanskelige, i Krambod som i Værksted og omkring Raadets Bord.

Det blev efterhaanden meget svært at drive Handel i større Stil i de sjællandske Købstæder; siden Krigen var København Regeringens Kælebarn og fik store Begunstigelser. 1661 bestemtes det, at ingen Varer fra Udlandet maatte indføres til Sjælland undtagen over »Stabelstæderne« København og Korsør; Holbæk søgte forgæves 1661 at blive Stabelstad for Isefjord³, men i Toldrullen 1672 opnaaede den dog at blive en af de fem sjællandske Byer, hvor udenlandske Varer maatte losses⁴; man søgte at samle al Udenrigshandel i enkelte Købstæder. Her i Byen kom denne Handel ikke til at betyde ret meget, Købmændene manglede Kapital.

I hele Tidsrummet 1660—1700 plagedes Borgerskabet af

ulidelige Skatter og Afgifter til Staten, en af Hovedaarsagerne til de mindre Byers Tilbagegang. De kommunale Byrder var overkommelige; Kæmnerregnskaberne Udgifter ligger i 1660—70'erne mellem 100 og 150 Dlr. Men flere Gange aarlig maa Takserborgerne paaligne Borgerne store, faste Skatter til Staten, som f. Eks. Matrikelskatten, eller ekstraordinære Skatter, som til Prinsessebryllupper og til Krigsudgifter under den skaanske Krig.

I »Kontribution« (til Dækning af Krigslaan under Svenskekrigen og til Hærens Underholdning) ansattes Holbæk 30. Nov. 1662 til at svare $131\frac{1}{4}$ Rdlr. om Maaneden; Raadet formanedes til at lægge en retfærdig Ligning og saaledes, »at I Eder selv ikke mere forskaaner end Borgerskabet«¹. For Aarene 1663—69 løb denne Skat op til ialt 10.500 Rdlr.

I 1685 udsteder Kongen Kvittering til Borgmestrene Johan Eggers og Anders Schult paa de i Tiaaret 1669—80 indbetalte Skatter, ialt 12.673 Rdlr. 52 Sk.². Men da det efterhaanden blev umuligt at inddrive saa store Beløb, maatte Regeringen slaa af paa Kravene, og i næste Tiaar 1680—90 er Summen nede paa ca. 5.700 Rdlr., i 1690—1700 ca. 7.400 Rdlr.

Til Afløsning af en Part af de direkte Skatter indførte Frederik den Tredie en indirekte Afgift, »Konsumtionen«, af indenlandske Varer, som indførtes til Byen; den opkrævedes hovedsagelig ved Byportene og var særdeles upopulær. Ofte overtog et Par Købmænd den i Forpagtning for en fast Sum; saaledes havde Anders Schult og Lyder Lachmann den i 1672 for 750 Dlr. De skulde tage Afgift af alle »Species«, som til Lands eller Vands indkom til Holbæk og kræve 12 Sk. af hver Td. Øl, der bryggedes og udtappedes i Byen og det nærmeste Opland. Forpagtningsafgiften varierede noget; i 1681 gik de fleste dog til Opførelse af den nye Toldbodgaard i Rørvig³.

Naturligvis søgte Folk efter bedste Evne at snyde sig fra at svare Konsumtion, og mange Varer blev i mørke Aftener smuglet ind gennem Haver og Gærder. Forpagteren klagede til Skatkammeret, og Byens velvise Raad fik et skarpt Brev 1678 om at lade »Byens Indhegning forfærdige«, saa der ingen Smutveje findes⁴. 1692 anmoder Raadet Amtman-

den om Hjælp mod de mange Kromænd i Omegnen, som brygger Øl, brænder Brændevin og driver Handel, »skønt alle, som bor 2 Mil nær Holbæk, skal købe deres Drikkevarer her«¹.

I 1690'erne havde Byen selv forpagtet Konsumtionen. Den var fastsat til 1100 Dlr. og blev af »8 uvildige og upartiske Mænd« alene og uden Magistratens Nærværelse paalignet Borgerskabet. Da Ligningen for 1699 fremlagdes, protesterede nogle af Borgerne og hævdede, at Byen burde opsigte Forpagtningen, men da Magistraten, efter at der var »holden Raadstue« om Sagen, lod Ligningen ombære, skrev alle paa fem nær »fornøjet« ved deres Ansættelse, kun Oppositionens Fører bemærkede bittert »Vil ikke være fornøjet«².

— Foruden disse Skatter og Afgifter var der endnu en tung Byrde, som plagede Borgerskabet: Indkvarteringer og Leverancer til Hær og Flaade, ikke mindst under Skaanske Krig. Nogen fast Garnison havde Byen ikke, men fra Tid til anden, ofte flere Maaneder aarligt, blev et Kompagni eller et Regiment lagt i Kvarter her. 1661 udmeldes to Borgere til som Stads-Kvartermestre at fordele Soldaterne. Undertiden slap Byen med at betale Kompagniets Underholdning i en Garnisonsby. 1664 svarede de sjællandske Købstæder saaledes en maanedlig Hjælp til »Indkvarteringens Forlindring i Helsingør og Christianshavn. Holbæk og Roskilde staar med 30 Rdlr. højest paa Listen³. Endnu i 1669 yder Holbæk 40 Rdlr. mdl. til Helsingør (Nykøbing $10\frac{2}{3}$, Kalundborg 12). Ogsaa til Fredericia blev der sendt Hjælp.

Meget ofte var Holbæk flere Maaneder eller et halvt Aar bagefter med Indbetaling af disse »Kronborgpenge« og andre Skatter, mange Borgere kunde simpelthen ikke betale, og nogle gav Anvisning paa deres Tilgodehavender hos Kæmnerkassen. Naar Skatkammerets Rykkerskrivelser saa ikke frugtede, skikkede man en Trop »Eksekver-Ryttere« til Byen, og de skulde forblive her paa Løn og fuld Forplejning, indtil Restancerne var betalt.

De militære Leverancer drejede sig som tidligere dels om Mandskab, dels om Varer⁴. Til Flaaden rekvireres undertiden

den Badskær med Kiste, som Kalundborg og Holbæk stadig leverede i Fællesskab, og ofte et Hold »Baadsmænd«. 1666 »fremførte« Raadm. Hans Lauridsen 10 saadanne Matroser paa Bremerholm og fik Kvittering for dem. Til Hæren og især til de indkvarterede Soldater bagte Borgerne Brød i Tøndevis, men Rugen dertil fik de udleveret.

Frederik den Tredjes Køb af *Torbenfeldt* 1668 gav Anledning til en Del Ægtkørsler; Haandværkere befordres derud, 1669 køres »kgl. Majs Contrafeyer« (Maler) Conrad Frandsen derfra til Abrahamstrup »at forrette Kongens Ærinde«, og 1670 skaffer Raadet 20 Vogne, som skal køre Kurfyrstinde Anna af Sachsen fra Frydendal til Sorø. — I 1672 kom to Skippere til Broen efter et Parti tilhugne Kampesten til Grundsten i det Slot, Ulrik Fr. Gyldenløve opførte i København, det nuværende *Charlottenborg*¹.

Under Skaanske Krig (1675—79) voksede Skattebyrderne naturligvis. Der opkrævedes »Krigsstyr« hvert Aar, 1677 desuden en Skat paa Ildsteder, Heste og Kvæg, og 1678 en »Kop- og Kvægskat«. 1677 beordres Byen til at reparere Vagt-huset i Rørvig Skanse.

— I Aarhundredets sidste Aartier bombarderede Købstæderne den nye Enevældes Kollegier med Jammerklager over den Elendighed og Nød, der herskede i Provinserne. Skrivelserne afmaler Tilstanden med voldsomme Farver, man er fuld af Kummer og Vemod. Men bag Overdrivelserne ligger den Realitet, at Byerne var i Tilbagegang.

I Slutningen af 60'erne medførte de sløje Tider og de store Udskrivninger, at en Del Borgere flyttede fra Holbæk, f. Eks. var der 1667: 4, 1668: 13, 1669: 12, 1670: 4, der betalte Førlov til Byfogeden², især Haandværkere, altsaa ialt 33 Familier i de 4 Aar; lægges dertil et Antal, som uden videre rejste bort, maa det dreje sig om mindst 100 Personer. Nogle søgte ud i det Skattely, som Slottets »Gadehuse« dannede lige udenfor Byporten. Raadet, der ængstedes for disse Aars Udvandring, klagede til Kongen. I Svaret af 17. Jan. 68 hedder det, at da nogle af Borgerskabet formedelst borgerlig Besværing Skyld udflytter paa Slottets Plads og bruger Næring der, til Forprang og Afbræk for Byen, saa forbydes

det for stedse disse Udflyttere at bruge borgerlig Næring og Haandværk¹.

Dernæst indsendte Raadet 15. Maj 69 et Andragende om at blive fri for de før omtalte »Kronborgpenge«, de 40 Dlr. maanedlig til Helsingørs Standkvarter². Man gør først opmærksom paa »den store og høje Trang, vi saa vel som det fattige Borgerskab udi denne fattige By er udi, idet vi fattige Folk for nogle Aar siden udi Skatten meget ulige imod de andre Købstæder er opsat«, og dernæst hævdes det uretfærdige i, at Byen skal hjælpe Helsingørs Borgere, naar Holbæk dog selv har Indkvartering, og endelig beder man om Forlindring i Kontributionen, »som meget ulige imod andre Købstæder er paalagt, thi Gud ved, den store Elendighed her udi Byen er ikke at udsige . . .« Der kom lignende Klager fra andre Byer, en Undersøgelseskommission blev planlagt, men nogen virkelig Lettelse fik Byerne ikke.

Et Par Aar senere viste den ældste danske Folketælling af 1672, at Holbæk havde 879 Indbyggere og var Nr. 8 blandt Øens Købstæder, altsaa en væsentlig Tilbagegang fra ca. 1650, da den stod som Nr. 5 à 6 med ca. 1100 Indvaanere. Kalundborg var kun gaaet tilbage fra 1139 (i 1645) til 1058, Køge derimod fra ca. 3500 til 1643, en uhyggelig Tilbagegang.

Da der ved Begyndelsen af Skaanske Krig blev udskrevet en Kobbetskat 1674—75—76, samlede Raadet »Menigheden« i Holbæk, og man vedtog en Udtalelse, hvori det bl. a. hedder, at Borgerskabet bestaar »mest udi fattig Almue«; de er i stor Armod, »en Del formedelst den store pratur, de udi Krigens Tid haver udstanden, en Del formedelst den store Tynge, som de meget ulige mod andre Købstæder er blevet paalagt, saa og fordi de fleste og bedste en Part er døde og de andre af Byen bortrejste«. I den derefter forfattede Ligning, hvor Formuer skulde opgives, staar kun 19 Borgere med 100 Rdlr. og derover i Formue; Matador er Borgm. And. Schult med 1600 Rdlr., derefter følger Raadm. Johan Eggers (400), Didrich Eggers (300) og Borgm. Hans Lauridsen (200)³.

I 1677 fandt Regeringen paa at opkræve en Ekstraskat

paa Borgernes Kreaturer og Antallet af Ildsteder. Ligningen for vor By¹ viser, at der paa 89 Ejendomme ialt fandtes 145 Heste og 135 Køer, og der var 35 Bryggerkedler og 22 Brændevinspander. 75 Ejendomme beboes af »Fattige og Bøttere«, som ingen Kvæg eller Bæster har. I de fleste Hjem var Ildstedet i Stegerset, hvorfra der saa fyredes i en Bilæggerovn i Stuen; Kakkell-Ovne eller Lerovne nævnes ofte.

Næste Aar (1678) fulgte en »Kop- og Kvægskat«; den skulde give 610 Rdlr., men endnu 1681 var en stor Del endnu ikke betalt. Kun 22 Borgere sad i nogenlunde gode Kaar, mens 52 har svært ved at klare de almindelige Skatter, de ansættes derfor som »andre Daglejere«, og »det vil endda falde dem tungt at svare dertil uden at maatte sælge af deres Armod«. Ligningen² oplyser iøvrigt, at her var 160 Karle og Piger i Tjeneste hos Borgerne. De store Købmænd som Schult, Johan og Didrich Eggers havde 10—12 Tjenestefolk hver.

En ejendommelig Inddeling af Borgerskabet giver Ligningen til Kop- og Kvægskatten 1682—83³. Efter to smaa Grupper, Militære og Gejstlige, følger »Borgere«, 31 Købmænd o. l., derefter 75, der »vel tilforn har været anset som Borgere og en Del for Haandværksfolk, men som disse forrige besværlige Tider dem næsten haver ruineret, saa de nu ikke for Borgere eller Haandværksfolk anses kan«. De kan kun svare som Daglejere. Alligevel fremgaar det af Listen, at mange af dem har Tyende og holder Heste og Køer. — Saa er der 24, »som hos andre er til Huse, en Del er paa Landet og hvor de deres lidet Brød kan søge . . .« De indstilles til Skattefrihed. — Derefter kommer 27, der »haver ved Gud hverken at sidde eller ligge paa, gaar undertiden for Dørene og betler deres Brød«. Og endelig 11 Stakler i de fattiges Boder.

Indtrykket af en By i Tilbagegang forstærkes, hvis man undersøger Antallet af ledige Ejendomme. En god Kilde er den »Grundtakst«⁴, der her som i andre Købstæder udarbejdedes af en kgl. Kommission 1682; 8 Holbækborgere deltog i Vurderingen af alle Ejendomme, og den samlede Sum blev 10.339 Rdlr. (i 1645: 27.812¹/₂ Rdlr.). Den store Renaissance-

gaard paa Algade, der i Herman Eggers' Tid 1645 ansattes til 3000 Rdlr., vurderes nu kun til 850 Dlr. Ejendommene er faldet til ca. $\frac{1}{3}$ af deres Værdi i den gode Tid. 4 Gaarde og 27 Huse og Vaaninger samt 15 Haver og Pladser betegnes som »øde« eller ubeboede.

Men allerede Aaret efter foretog Raadet i Anledning af en Krigsskat 1683 en ny Opgørelse over »hvis øde Gaarde og Vaaninger her i Holbæk findes«¹, og nu er Antallet steget til 59 øde Huse, Gaarde og Pladser, nemlig i Smedelundsgade 9 Gaarde, 1 Vaaning, 1 Plads, i »Labæksgaden« 5 Gaarde, 7 Vaaninger, i »Nørregade« (Algade) 11 Gaarde, i »Kirkestrædet« 8 øde Vaaninger, »som tilforn alle har været beboet af Haandværksfolk, og findes ingen Huse paa Stedet, og Jordsmonnen ligger øde«, »ved Stranden i Rolighed« 17 øde Pladser og Vaaninger, som alle tilforn af Haandværksfolk har været beboet og nu er aldeles øde og ruineret«. Om Algadegaardene hedder det: »Disse Gaarde i Nørregade har været de bedste Købmands- og Hovedgaarde i Byen og er nu øde, som besiddes af fattige Folk for Tilsyn«. De er altsaa ikke i Drift og regnes derfor som øde, hvilket medfører den store Stigning i Tallet. De Ejendomme, der var ganske herreløse, hjemfaldt til Byen, og den, der vilde »opføre god Købstadhus derpaa«, opnaaede efter Forordn. af 28. Jan. 82 3 Aars Skattefrihed.

En desperat Ophidselse greb Borgerskabet, da man i 1690 vilde inddrive en resterende Matrikelskat fra 1689 ved at ligne den paa Avlsbrugerne². Under et Raadstuemøde lod Borgerne Magistraten vide, at hvis de skulde svare af deres Byjorder, vilde de hellere frasige sig disse! Og som Protest lod de Markerne ligge hen uden Tilberedning, indtil Magistraten næste Foraar stillede i Udsigt, at Kongen maaske vilde eftergive Skatten. Men da Regeringen tværtimod truede med Eksekution, blev der den 23. Juni 91 »holden Raadstue« i Raadets Nærværelse, og Borgerskabet klagede deres Nød, de kunde ikke betale. »Men om endelig ingen Forskaansel er at erlange, vilde de gerne alle og enhver kvittere deres Jorder saavel som Byen og begærer og tilbyder al deres Middel og Formue at

maa udvurderes til Skattens Afbetaling, paa det de engang kunde blive fri«. Nu lykkedes det endelig Magistraten at faa det meste af den populære Skat eftergivet.

Ogsaa i vore Nabobyer jamrede man over Skatternes Tryk. Borgmester Grundtvig i *Nykøbing*¹ ledsagede sit Skatteregnskab 1691 med en Bøn om, at Kongen »vilde behage at gøre denne ringe og forarmede Stad til en Landsby«; der er kun 7 Mænd, der driver borgerlig Næring, og »de fleste her i Byen er ikke saa gode som Husmænd paa Landsbygden«.

— I 1690'erne saa det ud til, at Købstædernes trange Vilkaar endelig skulde bedres, Kornudførselen steg, man fritoges for ekstraordinære Skatter, og de ordinære blev nedsat. Ved saadanne Lettelser, skriver Rentekammeret 5. Marts 95 til Holbæks Magistrat², skulde man formode, at Indbyggerne ej alene i Næring og Brug skulde kunne tiltage, men tillige at de øde og ubebygte Gaarde og Pladser vilde blive bebyggede. Der kom ogsaa enkelte Tilflyttere her til Byen, men Fremgangen standsede for en Tid, da Krigsforberedelserne ved Aarhundredskiftet medførte en betydelig Indkvarteringsbyrde i den lille By. Her laa i flere Aar to Kompagnier ad Gangen, og Raadet sendte den ene Bønkrivelse efter den anden om at slippe med eet, »hvilket skal gøre os Fortræd nok«. Hver Borger havde 5—6 Soldater, og mange mødte op med Kvinder og Børn. »Her er næppe 30 Personer, som kan svare Kongen Skat og Tynge«, og hvis man endelig skal have 2 Kompagnier, kan det ene saa ikke lægges i Nykøbing, »som nu er i bedre Stand end Holbæk«³. Og denne elskværdige Henstilling har aabenbart frugtet; da Holbæk i Sommeren 1699 skulde huse et Kompagni af Livgarden foruden det, der allerede laa her, maatte Nykøbing betale for det halve Kompagni. I en Jammerklage af 2. Juli 99 beder vor Magistrat⁴ om at faa nogle af de nyindkaldte Soldater i Stedet for Garden, der er »af saa stor Indbildning, at man ikke kan fornøje dem med Seng eller Værelser«. Men mest anraaber man om, at Kongen vil »forskaane denne elendige Stad, som saa haardelig af Gud er hjemsogt, at den nu næsten beboes af Enker og faderløse Børn«. Man ængstes for, at den »turaliter skal ruineres«; den

er nu ikke at regne for en Tredjedel mod Slagelse, Roskilde eller Kalundborg!

Gardisterne slap man imidlertid ikke for, og de blev her til hen imod St. Galle-Marked. Da havde der iøvrigt været god Brug for dem til Ordenens Opretholdelse. Der blev Spektakel i Gaden, Jørgen Birch fik sine Ruder slaaet ind, og Magistraten lejede 10 Mand til at gaa Vagt, »for at de fremmede kunde beholde deres Boder og Varer i Fred«.

Borgmester Anders Schult med sin første Hustru Elsebeth Dreiers og deres Born. Portrætgruppe, sikkert malet af Frederik d. III's Hofmaler, Henrich Dittmar. Rammen skaaret af Lorentz Jørgensen. — I Holbæk Kirke. Stammer fra det S. 331 omtalte Daabskapel, som Schult skænkede Kirken. (Foto i »Danske malede Portrætter«, 9. Bind.)

Bagefter kom det til Strid mellem Magistraten og Byfogeden, idet denne lod opkræve Stadenpenge i Boderne. Raadet beviste ved Tingsvidner, at disse Penge fra Arilds Tid var tilfaldet Borgmestre og Raad (S. 200); Kæmneren eller den yngste Raadmand plejede at opkræve dem, mens Byfogeden lod sin Tjener gaa om med en Bøsse, hvori enhver Markedskræmmer lagde 1 Skilling, foruden at han fik 1 Skilling af hver Vogn, der passerede Portene. Byfogeden, Peder Jørgensen, hævdede, at i andre Byer indkasserede Byfogeden disse Stadenpenge som et kgl. Regale¹.

En af de mange nyttige Reformere, Enevælden indførte, var det ensartede Maal- og Vægtsystem. Allerede 1684—85 anskaffede Holbæk 2 Tdr., 1 Skp. og en Alen til Raadhuset²,

og i Anledning af en Forespørgsel fra den kgl. Politimester meddelte man 1695, at der nu ikke mere fandtes gamle Maal og Lodder i Byen¹.

Politimesteren, der skulde sørge for Orden og Politi i hele Landet, ønskede ogsaa Besked, om Byen havde faaet indrettet et offentligt Værtshus og Gæstgiveri (S. 292), men Raadet undskylder sig med, at de rejsende paa Ruten Kalundborg—Roskilde helst kører uden om Holbæk, men hvis Kongen vil befale Vognmændene i de to Nabobyer at lægge Vejen om ad Holbæk, skal der nok blive indrettet Gæstgiversted her²!

Og da Politimesteren i 1697 spørger, om der i Byens Op-land foregaar Landprang »med Korn at indkøbe, Købstæderne til Skade i deres Næring«, iler Raadet med at meddele, at »det er meget i Brug i dette Aar, saa lidet eller intet kommer til Byen«, og man opgiver beredvilligt Navne paa nogle samvittighedsløse Personer i Mørkøv, Benløse, Ugerløse og Ejlstrup, der ved deres Kornkøb generer Holbækkøbmændenes Privilegier³.

Enevælden tog sig ogsaa af Postvæsenet i Provinsen. Den nye Generalpostmester, Poul Klingenberg, udnævnte i Skr. af 19. Febr. 1664 Holbæks første Postmester, den senere Borgmester *Johan Eggers*⁴; og fra 1694 indrettes der en Bipostrute fra Roskilde til Holbæk, hvor der fremtidig skal være et Postkontor⁵, styret af en Postmester uden fast Gage, som Regel en af Byens Købmænd.

— I Bystyrelsen var der ved Aarhundredets Slutning ikke sket store Ændringer; de to Borgmestre og 3 à 4 Raadmænd udgjorde »Magistraten«, de udnævntes og afskedigedes af Kongen, og det var stadig Købmændene, der besatte de ledige Poster.

Eggers-Slægten bevarede længe sin Indflydelse. De to gamle Borgmestre, Herman Eggers og Niels Nielsen, var døde i 1660'erne, men »Eggerssønnerne«, Johan, Gert og Didrich, fortsatte i deres Spor. Johan og Didrich blev begge Borgmestre; de døde med kort Mellemlum 1682—83; Skiftet efter Johan vidner om en Købmandsforretning af meget anselige Dimensioner. Didrichs Enke, Else Hansdatter, ægtede 1686 Byens rigeste Købmand, Anders Schult (eller Skult), der i Morgengave

forærede hende 2000 Dlr. Han var født i Aarhus, kom som ung Krambodsvend i Tjeneste hos Niels Nielsen, købte en stor Algadegaard (nu Konsul Emil Jensens), blev Raadmand og senere Borgmester. En Datter af Didrich Eggers, Else, var gift med Kammerraad Hagedorn hos Hertugen af Mechlenburg—Strelitz; med hendes Broder, Raadmand Herman Eggers, der ejede Gaarden ved Skibbroen (Christen Thomsens), synes Slægten at være uddød her i Byen 1719.

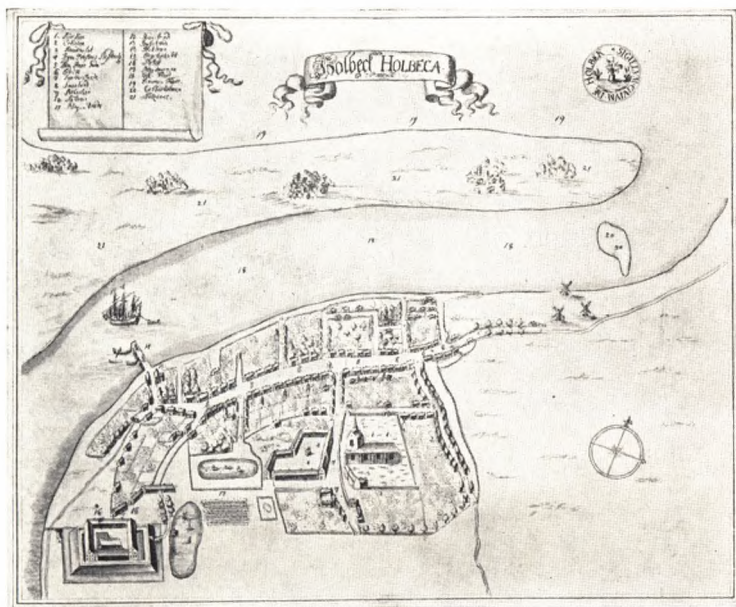
Efter Skatteligningerne bestod Borgerskabet ved Aarhundredskiftet af ca. 100 Borgere, 7 er i »slet Tilstand«, deriblandt den gamle Raadmand Johan Svertfeger, 12 i »armelig Tilstand«. 10 er Avlsmænd og Øltappere, ca. 30 Haandværkere, og 9 kaldes Købmænd. Blandt dem bruger Borgm. Schult »alle Slags Købmandskab og Øltapperi«, mens Borgm. Lars Christensen, Raadm. Alex. Berg og Niels Faber lever af »en Del Købmandsskab af Søen«¹.

— De 40 Aar mellem Svenskekrigen og den store, nordiske Krig 1700—20 blev Indledningen til en langvarig Stilstandsperiode i Byens Historie. Vi har i det foregaaende søgt at udrede nogle af Aarsagerne. En lang Række af de mindre Købstæder gik helt i Staa. Holbæk danner ingen Undtagelse. Borgerne bliver fattige, Forholdene snævre og smaa.

BYPLANEN I RESENS ATLAS. Det ældste Billede eller Kort, vi har af Holbæk, er et Kobberstik, der ca. 1675 blev udført til det »Atlas Danicus«, som Præsidenten i København, den lærde Professor Peder Hansen Resen, udarbejdede². Dette Fugleperspektiv er ikke paalideligt i Enkelthederne, men Hovedtrækkene er rigtige. Det giver os til venstre det eneste Billede, vi har af Slottet med Landevejen langs Stranden, Vandmøllen, Staldgaarden og Slotssøen. Til højre for denne er tegnet en Blegeplads med Lærred. Mellem Møllen og Byporten, et simpelt Led, ligger »Gadehusene«, i Skibbrostrædet ses Borgm. Schults Magasinhus. Fra Algades Nordside fører 7 Stræder og Slipper til Stranden, først en nu forsvunden Slippe ned over Grunden, hvor St. Nikolai Kirke laa, dernæst Blindestræde, Studiestræde med Helvedeshuset, Blegstræde, Søstræde og Østerstræde. Vimmelskiftet er tegnet lidt før nær

paa Stranden, »København« er slet ikke kommet med. Kun tre af Stræderne her nævnes ved Navn: Studi-Stræde, Blegstræde og Søstræde. »Labeck« er nærmest en Vej ud til de tre Stubmøller udenfor Leddet og ud til Bymarkerne.

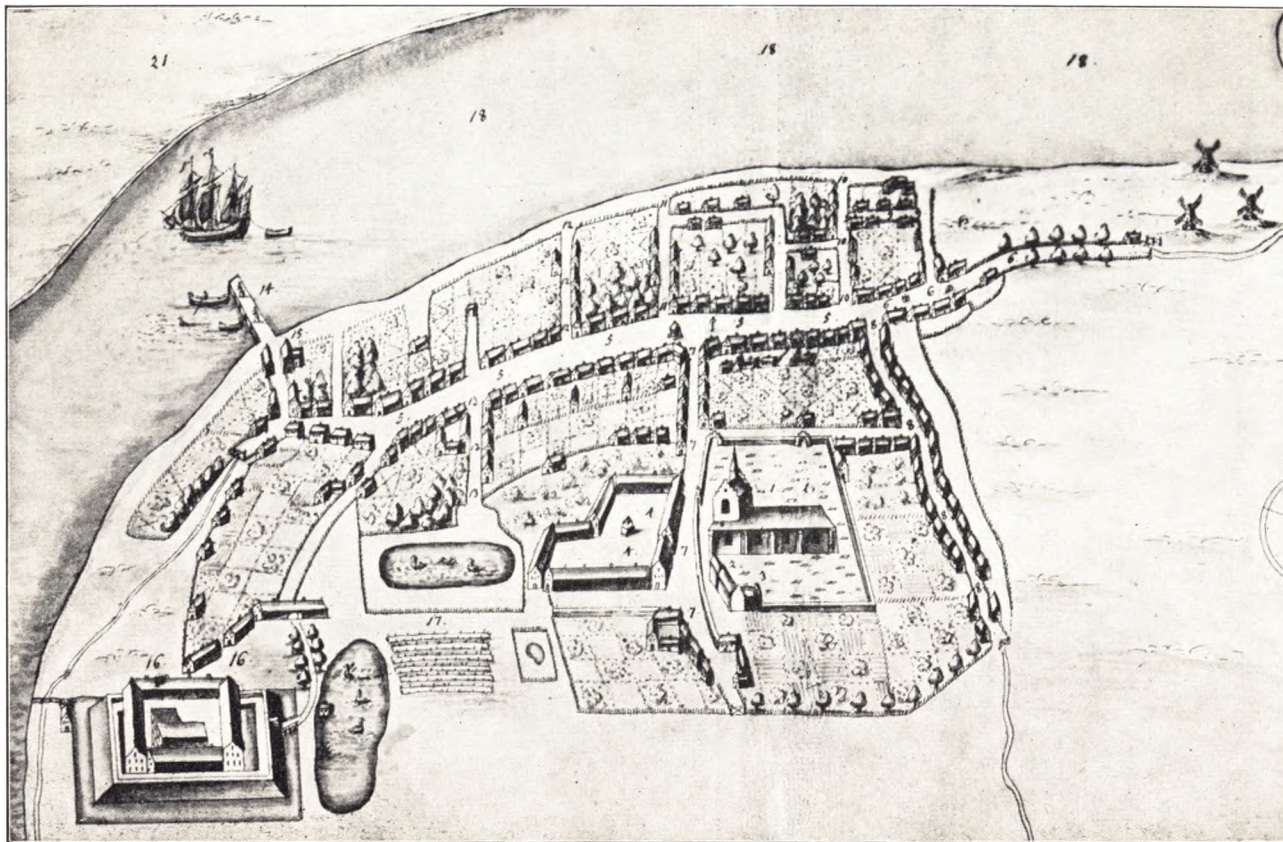
Fra »Den Store Gade« fører »Kirchestræde« Syd paa til Byens Centrum: St. Lucius Kirke, Latinskolen, Raadhuset og

Holbæk-Planen i Resens Atlas.

»Sognepræstens Residentz«. Strædet ender med et Led ud til Marken, den saakaldte Klosterport. Bagstræde nævnes ikke, men et Par Huse er tegnet paa Gadens Plads; her har blot løbet en Sti bag Algades Haver om til Bysøen, hvortil Bysøstræde fører ned. Kirkestræde er angivet, med enkelte Huse, men uden Navn. I »Smeelund« er Bebyggelsen to Rækker ens Smaahuse, Tegneren har ikke ulejliget sig med at gengive Gaardene herude. Yderst ses Porten, der jo nok har været større og solidere, end den her er vist.

Bag Huse og Gaarde er tegnet Kaalgaarde og Abildhaver; paa Torvet ses en lille tagdækket Bygning, der enten er By-

Holbæk-Planen i Resens Atlas, ca. 1670. Udsnit.

brønden eller Tinghuset, i April 1673 istandsættes »det gamle Tingsted her paa Torvet«; Øst derfor staar en Pæl med tresidet Topstykke, maaske Byens Kag; i Labæk ses et Par Gadebrønde.

Fjorden kalder Resen »List-Fiord«; List kan betyde en smal Strimmel. »Kirsebærholmen« er gengivet som en Ø. I øverste Hjørne til højre Byens Vaaben i en mærkelig Variation, tre Planter, hvoraf den midterste er anbragt i en Krukke.

Foruden det her gengivne Kobberstik¹ findes der en Blyantstegning², optrukket med Pen; et Par Enkeltheder er her anderledes end paa Stikket; f. Eks. er der ved Indkørselen til Smedelund tegnet en ståtellig Plankeværksport, Syd for Blegepladsen er Blegemandens Hus taget med, m. m.

Resens Omtale af Holbæk³ er kortfattet og uden værdifulde Oplysninger; han omtaler Drabet paa Asser, det norske Overfald ca. 1290, Markederne d. 14. Sept. og 16. Okt., Anders Schults nye »Baptisterium« i Kirken, Søren Mays 20 Børn m. m. Om Købmændene hedder det, at »de rigere af dem lever hovedsagelig af Kornhandel, saa at derfor et ikke ringe Antal Skibe lastes i Holbæk for at føre Korn til fremmede Egne«.

— Resens Plan var for sin Tid et udmærket Arbejde, og vi maa være taknemmelige for, at den er bevaret. Det næste Fugleperspektiv, der blev taget af Holbæk, fotograferedes for et Par Aar siden fra Flyvemaskine til »Familie-Journalen«. Men Resens giver et mere anskueligt Overblik.

MARKNAVNE I MATRIKLEN 1688. Af de tre store Matrikuleringsarbejder⁴, som den nye Enevælde gennemførte for at skabe et retfærdigt Grundlag for Beskatningen, er Matriklen af 1688 den, der giver os de værdifuldeste Oplysninger om den danske Jords Ejendomsforhold, Bonitering og Dyrkningsmetoder i 1600'erne, og hertil kommer en Vrimmel af topografiske Detailler, især den store Skat af gamle Navne paa Marker, Høje, Skove, Moser o. l., der findes i de saakaldte »Markbøger«.

Ligesom Grundtaksten af 1682 og de andre Skatteligninger

fra den Tid (S. 339 ff.) giver god Oplysning om Holbæks Gaarde og Huse, saaledes faar vi af 1688-Matriklens Modelbøger, Markbøger og Protokoller¹ den hidtil udførligste Gennemgang af Byens Markjorder. Landmaalerne har omhyggeligt opmaalt, takseret og beskrevet hver eneste Ager og Aas. Havde de blot tillige efterladt os et Kort over dem! Et saadant tegnedes først 100 Aar senere, og det indeholder endda næsten ingen Navne, saa det maa vist desværre betragtes som umuligt nu at placere alle den gamle Markbogs ca. 50 Stednavne rigtigt.

Hver af de tre større Vange, Strandmarken, Lillevang og Bjergemarken (S. 149) behandles for sig, Agerens eller Aasens Retning og Udstrækning opgives, Boniteten bestemmes (god, middelmaadig eller ond Bygjord, god Havrejord, ond Blandkornsjord, ond Havrejord af Sand og Grus med Ør, o. s. v.)

I Strandmarken nævnes af Høje: *Maglebjerg* (Maglebjergrenden), *Store og Lille Fanisbjerg*, *Strandby Høj* og *Sandhøjen*. Nogle Moser og Søer: *Gallesøen* (S. 288), *Lergraven*, *Store*, mellemste og lille *Kulsmose*, »*Sinckekierc*«, *Fiskermosen* og *Studemosen*. En Munkesti har vel givet Navn til de *Munchestigs Ager*, der laa ude ved Dragerupgærdet. Nærmest Byen havde Borgmester og Raad en Jord, »udlagt til deres Bestilling«, og i Strandengen laa *Strandmøllen*, som tilhørte Raadm. Christen Hansens Arvinger. — I Strandmarken, der »hviler hvert tredje Aar«, kan græsse 150 Høveder, naar den ligger i Fælled.

Lillevang er kun ansat til 110 Høveders Græsning. Af dens Stednavne noterer vi *Gaaseholmen*, *Gammeldam*, »*første Daug Agerec*«, *Mette Bryggers Stente*, *Stendysse*, *Firehøje*, *Pudehøj*, *Trappehøj*, *Randelshøj*, *Store og lille Rævebjerg*, *Humlemosen*, *Fruersøen*, »*Wlemoesen*« (Ulvemosen) og »*Helfuedis Huele*«.

»Udi det Fortog, som er for alle tre Vangene, kaldes *Mølle-søbanken*, findes en brugelig Vejrmølle«, som tilhører Mølleren i Undløse. I den største af Bymarkerne, Bjergemarken, kan græsse 180 Høveder, naar den hvert tredje Aar ligger hen som Fælled. Her nævnes nogle Gærder: »*Foddien*« (Foged-

diget mod Fogedmarken?), *Forskudsgærde* ved Møllesøen, *Stendiget*, *Taastrup Gærde*, *Storkegærdet* og *Oldgærdet*. Mellem Stendiget og Fogeddiget ligger »*Weterslette-Agre*«, op til Taastrups Skel og Roskildevej findes *Ramle Aas*, *de nye Sandgrave* og *Galgebakken* (S. 289), andre Stednavne er *Horsekæften*, store og lille *Bastholm*, *Bjergesø*, *Kringelmosen*, *Grandløsebjerg*, *Paaskehøjen*, *Brunchøj*, *Langemose*, *Pudevraa* og *Munkegravs Agre* med Engen »udi samme Munkegrafue«.

Nyvang regnes til Bjergemarken; en Aas sønden for »den onde Kilde« strækker sig til »*Nyewangs waad*« (Vadested).

Der er ingen Skov i Bymarkerne; der kan hugges »*Elleskrup* og *Tjørner*« til Gærdsel, men ingen Staver, til Vedligeholdelse af de 2 »*Arme*« af Markindhegningen; »til den tredje Arm omkring ved Oldenen saavel som Staver til samme Gærdsel overalt maa Indbyggerne dennem selv købe og forskaffe.«

Af Riffelhaven (Reffelhaugen), Slottets store Vænge Syd for Byen, er Borgmester og Raad benaadet med et Stykke, der i Markbogen kaldes *Tyrejorden*, for at holde to Tyre til Byens Kvæg.

Græsningsretten til Olden er fordelt saaledes, at den ligger til Fæled for Holbæk By, Dragerup, Tjebberup, Sorte Torup og Torupgaard, »som haver samtlig Græsning hvert Aar«. Desuden har Holbæk Slot, Bredetved, L. Grandløse og Taastrup Græsningsret hvert tredje Aar. I hele Olden kan, efter otte Mænds Taksering, aarligt græsse 250 Høveder foruden Svin og Faar.

De tre Bymarker takseredes til ialt 138 Tdr. 3 Fdk. Hartkorn.

Derefter opregner Matriklen de mange Ejendomsjorder, som tilhørte private; vi har tidligere nævnt nogle af dem (S. 152). De ligger alle østen for Byen: Den *Møllehave*, som Hr. Jacob i Soderup ejer, og den anden *Møllehave*, der ejes af Kapellanen Hr. Niels Solrød og to andre Borgere, og hvori findes en Vejrmølle, der svarer 4 Sk. Jordskyld til Byen. Borgm. Joh. Eggers og Tolderen Lyder Lachmann har ogsaa et Par Marker herude i Labæk. Borgm. And. Schults Vænge,

Askehaven, »løber med den vestre Ende paa Byens Haver og med den østre Ende imod *Rakkerkulen*«; tæt ved ligger *Rakkerholmen*, et Vænge paa 4—5 Tdr. Land, som ejes af Tolderen i Kalundborg; det har vel tidligere hørt til Rakkerens Hus herude. Øst for Smedelund har Hans Bertelsen et stort Vænge og to Haver, sønden for ligger Raadmand Jens Rasmussens Vænge, og østligere, ind mod Rakkerholmen, har Byskriver Jacob Jensen og Forpagter Rs. Ibsen et Vænge i Fællesskab.

Endelig har Borgerne nogle smaa Kornhaver og Kaalgaarde inde ved deres Gaarde, f. Eks. *Klosterhaven* og *Rolighedshaverne*. Et lidet Jordsmon ved Riffelhaven vesten for Raadmand Jens Rasmussens Have »er med Teglsten og Grus beblandet og er udygtigt til Sæd, eftersom i gamle Dage haver staaet, som berettes, en Teglovn derpaa«¹.

Til Borgmester og Raads Embedsjorder hørte foruden Tyrejorden og Agrene i Strandmarken ogsaa nogle Jorder i Munkegravs-Agre; ialt opmaalt til 201.321 Kvadratalen.

Mellem Byens og Slottets Parter af Bjergemarken fandtes et stort Dige; Markbogen giver os Navne paa Slotsjorden herude ved Roskildevej og Arbejdsanstalten: den store *Egemose* og *Dronningemosen* ved *Dronningehøjen*, *Langemose* og »*Melchestettesløjen*« ved det tidligere omtalte Mælkestentegærde.

Foruden denne lille Part af Bjergemarken hører til Slottet »*Reffelhaugen*« og *et Vænge* »Sønden ved Smiddelund, som Roskilde Landevej løber midt igennem«, samt et Vænge Nord for Riffelhaven, den saakaldte *Humlehøve*. Den største Slotsmark var *Fogedmarken* Syd for Riffelhaven, den grænsede i Syd til Merløses Mark af samme Navn. Det er her vi finder de tidligere omtalte interessante Marknavne: *Kirkebjerg*, *Svinestisløjen* »ved den forrige Ladegaard næst op til Riffelhaven«. *Roelsmose* i Kirkebjerg og *Pilevraa*. Andre Navne i Marken: *Spaanebæk*, *Klokkerholm*, *Møllehøj*, *Kuskesløje*, *Skrædderholm*, *Tyrestensløje*, *Moseholm* og *Stendiget*.

I Tuse Herred ligger de tre andre Slotsmarker: *Lundsmarken* (med Ladegaardsaas, Langemose, Strippesløje, Stenteaas, Digemose, Sandaas), *Strippesvangen* (Sandholm, Laues-

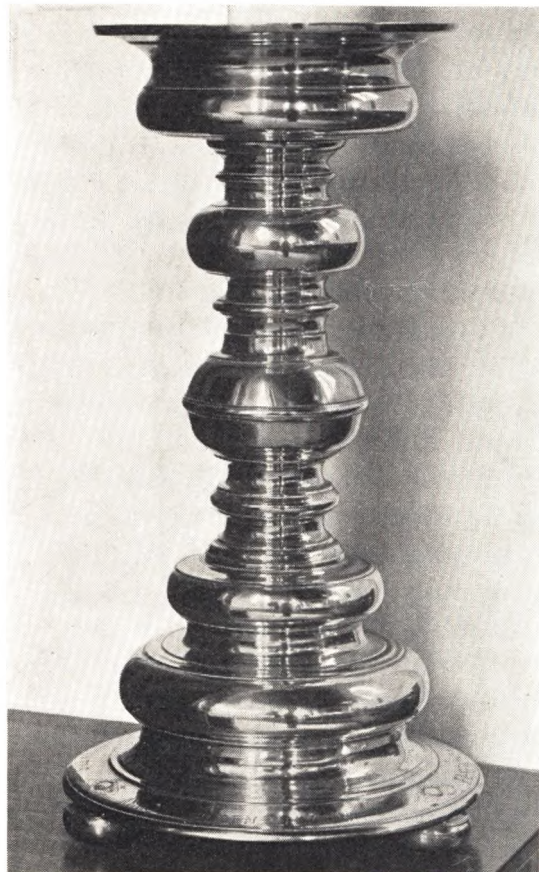
holm, Moseholm, Kirkeholm, Leraas, Pilevraa, Pottemagergraven og Egemose) og *Brabandsvænget* (Brabands Dige, Brabandshuset, Stupes Tværaas, Leraasene og »de tvende Humper ved Leddet«).

KIRKE OG SKOLE OMKR. 1700. Magister Søren May laa paa sin Sotteseng i Præstegaarden ved Sensommertid 1679. I 52 Aar havde han været Præst i Holbæk (S. 222). Meget var set og oplevet i den Tid. Men de sidste Aar var rige paa Sorg og Ulykke. I 1676 døde hans Hustru, Catharina Motzfeld, og samme Aar ramtes Slægten haardt ved Griffenfeldts Fald. Med Stolthed havde Hr. Søren i 1663 noteret i Kirkebogen, at »den meget lærde, unge Mand, Petrus Schumacherus« stod Fadder til en af de smaa May'er, og da han ti Aar senere blev Rigskansler, havde hans Onkel i Holbæk indflettet i Kirkebønnen en Bøn for det grevelige griffenfeldtske Hus, idet han ikke skjulte for Menigheden, at hans Hustru var Grevens Moster. Den Bøn kostede ham forresten en Næse fra Bispen og en Bøde paa 20 Dlr. Men da Budskabet kom om Griffenfeldts Arrestation og Dødsdom 1676, blev Magister May »saa rørt og bestyrtet, at han ikke mere var Mand som før«. Han fik en Hjerneblødning, laa hen i 3 Aar, til en ny Blødning gjorde Ende paa hans Liv 1679¹.

Over hans Grav i Kirken lagdes en brun Marmorsten med Billeder af ham og hans Kone². Gulvet mellem Stoleraderne i den gamle Klosterkirke dækkedes nu allevegne af store og smaa Ligsten, omkring paa Vægge og Piller mindede Epitafierne om Lensmænd og Købmænd fra 1600'ernes store Tid. Lysekroner og Altersølv bærer deres Navne frem mod vore Dage. Kirkens Ydre ændredes ikke synderligt i Aarhundredets Løb, men indvendig blev den rigere og skønnere, især ved de store Gaver, vi allerede har omtalt, Niels Nielsens Korbalustrade og And. Schults Daabskapel. Borgm. Schult skænkede ogsaa en ny Messehagel, Messeskjorte, Alterklæde og Alterdug i Stedet for det gamle Sæt, hvis Alterklæde var »besat med adskillige Figurer«³. 1699 fik Kirken de to prægtige

Lyestager, som endnu pryder Alteret. Foruden fem gamle »Ligbøre« (Baarer) stod der 1705 i Materialhuset en stor ny Baare, som Borgm. Lars Christensen havde bekostet¹.

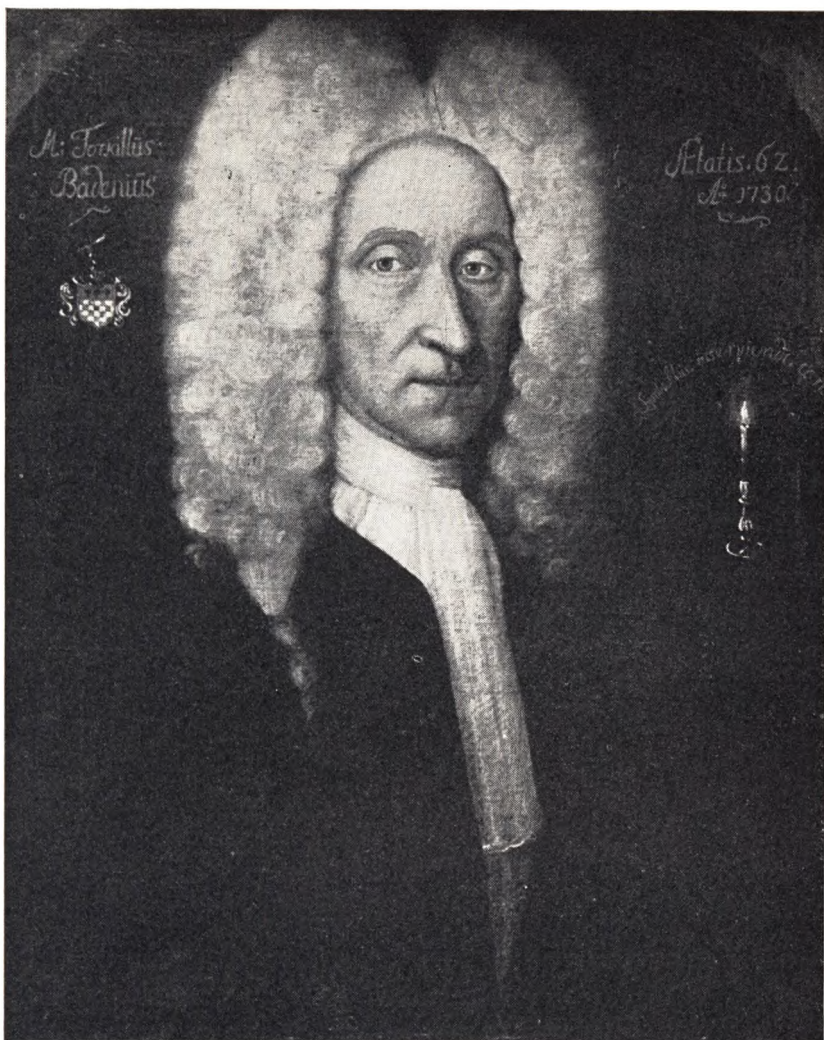
Søren Mays Efterfølger, Mag. Jacob Ernstsens *von Baden*², Søn af Borgm. Ernst von Baden i Horsens, kom fra Landskrone, hvor han havde været Sognepræst og under Skaanske

Den ene af de to store Alterstager af Messing, som Kirken fik 1699. Indskrift paa Foden: Else Christine Eggers Sahlig Michael Strüwers, Anno 1699, Den 24. Juni.

Krig lidt store Tab, da Byen brændte. Som andre fordrevne Skaaninger fik han 20 Aars Frihedsbrev for al Skat og Tyngge, men trods denne Begunstigelse havde han svært ved at klare sig i den lille By, hvor han ligesom Kapellanen og Rektoren fik at fornemme, at Borgerskabets Vilkaar ikke var straalende. Idelig klager de gejstlige Herrer over deres altfor ringe Løn, men Folk kunde jo ikke give Offer og Gaver som i de gode Aar. Baden taler i en Erklæring 1690 til Rentekammeret³ om »dette fattige Kalds Armod

og Ringhed, som jeg nu betjener, og kan, sandelig for Gud, med vist og uvist ikke importere (indbringe) aarligen over 250 Dlr.« I et Skatteregnskab for 1688 bemærker Magistraten

Rektor TORKIL BADEN; Maleri fra 1730 (Universitetsbiblioteket) af Fr. la Croix. Til venstre et Valgsprog: Aliis in serviendo consumor!

kategorisk: »Rektors Indkomst er ikke saa meget, at han kan klæde og føde sig af.« Det gjaldt om at slippe herfra i Tide og faa et godt Præstekald. 1690 hedder det da ogsaa i Skatte-regnskabet, at her er »altid en ny Rektor ankommet til Steden, hvor mere Armod end Rigdom kan erhverves.«

Af Rektorerne¹ efter Svenskekrigen kan nævnes: *Niels Sperling*

(1662–67), senere Rektor i Kalundborg og sidst Sognepræst i Hjembæk, gift 2 Gange med Døtre af Søren May; *Christopher Egby* (1667–85); *Gerhard Bonsach* (1685–87), Svoger til Gehejmerraad Moth, død 1728 som Stiftsprovst i Trondhjem; *Søren Glud* (1687–88), død 1696 som Provst i Bergen; *Henrich Godske* (1688–93), siden Rektor i Helsingør.

Den betydeligste af alle Skolens Rektorer var uden Tvivl Mag. *Torkil Baden*¹, Jakob Badens Søn, født 1668 i Skaane, hvor Faderen jo dengang var Præst. 1686 blev han Student fra vor Latinskole, 1688 teol. Kandidat, 1693 Vicerektor og fra 1694 til sin Død 1732 Rektor i Holbæk. 1701 ægtede han Karen Lachmann, Datter af Tolderen Lyder Lachmann. Ingen virkede her saa længe som han, men det var nu ikke med sin gode Vilje, han blev i Holbæk. Gang paa Gang søgte han herfra »til et bedre Skole-Brød«, men altid forgæves. Man forstaaer ikke hvorfor. Det var jo dog lykkedes hans Forgængere. Intet tyder paa, at han var en ringere Skolemand, han interesserede sig for sit Arbejde og sine Elever, hjalp gerne de fattigste af dem med Penge til Klæder og Sko, og værnede nidkært om Skolens lille Kapital (i 1715: 465 Rdlr. 1 Mk. 5 Sk.). Det kan da ogsaa tages som et Udtryk for Tillid og Agtelse, at Skolen i hans Tid fik sit største Legat, de 2000 Rdlr., som den rige Købmand Peder Pedersen i 1723 skænkede den studerende Ungdom.

Torkil Baden er den eneste af Rektorerne, der vandt et Navn som Videnskabsmand. I stille Aftentimer syslede han med filologiske Studier, et Par Bøger fik han trykt; i den mest bekendte søger han at paavise Slægtskab mellem Dansk og Latin. Det var kostbart at lade Bøger trykke, saa det meste af Badens Produktion naaede ikke udenfor hans Chatskuffer; enkelte af de sirligt skrevne, latinske Manuskripter sendte han som Gave til formaaende Mænd, idet han samtidig tiggede om deres Hjælp til Forflyttelse. Saaledes fik Fr. Rostgaard 1723 et Arbejde om den latinske Syntax, og i et medfølgende Brev beder Baden ham modtage den som en Nytaarsgave, »en Del (for) dermed at udvise min underdanige Veneration som en ringe Klient og Tjener, en Del derved at forhaabe en ønskelig Forandring og Omveksling fra dette ringe

og slette Sted, hvor jeg nu, ad paupertatem fere detrusus (næsten uddrevet i Armod) maa tage mod saa meget, som jeg aldrig havde ventet mig eller mine Studeringer«¹.

Hermed sigter han jo nok til de Bryderier, hans økonomiske Forhold bragte ham. Lønnen var ringe, og hans Vilkaar meget afhængige af hans Evne til at omgaas Folk. Med Magistraten, der kontrollerede Skolens Pengesager, stod han sig ikke særlig godt. Den opsagde 1718 et lille Laan, han havde af Skolens Kapital; Amtmanden hjalp ham, saa han fik Lov at beholde det mod at give Pant i noget Indbo, men 1720 blev det opsagt paany. 1723 laante han 100 Rdlr. af Fru Merete Marie Juel, ligeledes mod Pant i Møbler². Skolehusets slette Tilstand voldte ham stadig Bekymringer, der udløstes i begrædelige Skrivelser angaaende nedfaldne Tagsten, raadne Plankeværker og revnede Skorstene.

Som en skuffet, fattig og bitter Mand døde Torkil Baden 1732. Men gennem Sønnen, Jacob, blev han Stamfader til mange udmærkede Mænd af Slægten Baden, der i Skolens eller Videnskabens Tjeneste naaede, hvad den gamle Magister maatte nøjes med at drømme om.

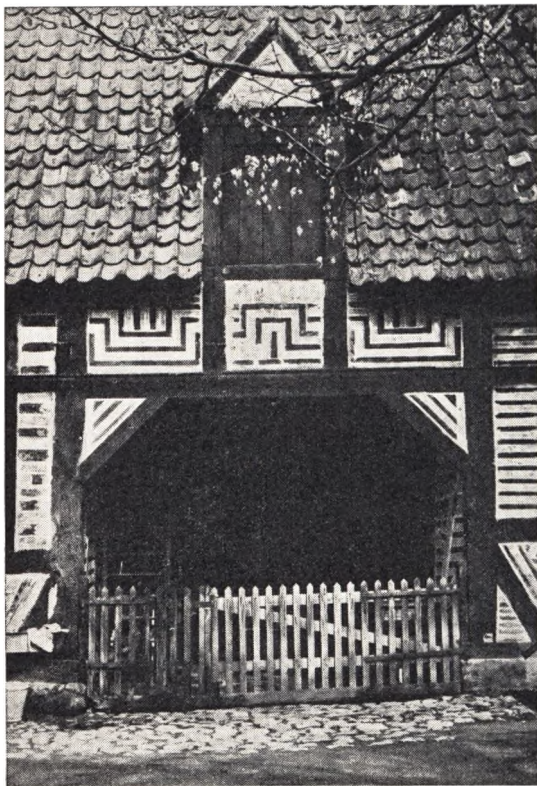
Baden efterlod sig en stor Samling Manuskripter, især om sproglige Emner, nu uden større Værdi. Han skrev undertiden Lykønskningsvers til fremstaaende Borgere, saaledes Bryllupsvers til Amtskriver And. Andersen Boltrup 1700, Raadmand Alex. Berg 1701 og Købmand Niels Faber 1701.

Ved Latinskolen virkede i 1670—80'erne to Hørere; de havde hver et Kammer at bo i; giftede de sig, flyttede de dog gerne ud i Byen i en lille Lejlighed; Hans Jensen Hører har 1677 baade en Ko og to Heste, samt Bagerovn, Brændevinspande og Bryggerkedel! Men de fleste Hørere var unge Mennesker, som snarest søgte et nyt Kald. Magistraten takserer dem 1687 til Kop- og Kvægskat saaledes: »Begge Hørere haver ingen Løn eller Indkomst«, og de agter straks at forlade Skolen, »eftersom de intet til Livs Ophold kan erlange.« Efter 1700 var her oftest kun een Hører.

Disciplenes Antal kendes ikke, det ligger antagelig omkring 30—40, og det var ikke hvert Aar, at en Student blev dimit-

teret. I Badens 38-aarige Rektortid udgik ialt kun 22 Studenter herfra. Tallet laa lidt højere i 1680'erne, højest 1688, da syv blev indskrevet ved Universitetet.

De fleste af de ældre Disciple maatte selv skaffe sig Mad, Klæder og Sko og Husly; noget fik de af gavmilde Mennesker, noget tiggede de sig til eller tjente som Kordrenge i Kirken.

PORT I KLOSTERSTRÆDE, ind til Mag. Søren Mays Gaard (nu Museumsgaarden). Her boede omkring 1680 Oberstl. Math. v. Numsen, Chef for det indkvarterede Rytteri, og derefter Provst Heerfordt, der 1706 solgte Gaarden til Borgmester Lind. (Dæcker-Smith fot.)

Rektor var jo Kordegn, og man kunde ved Begravelser bestille ham til at møde med »den hele« eller »den halve Skole« i lange, sorte Kapper. Endelig var der Legaterne, hvis Renter gaves til fattige Drengene, og Skoleblokken i Kirken, hvorover Tork. Baden havde ladet male paa en Tavle: »Læg i denne Fredags Blok — Dobbelte maa igien forventes — Thi en samlet Hielp her hentes — For latinske Skoleflok. —

1709. 1. Januarii«¹.

Badens Genbo i Præstegaarden hinsides Strædet var

hans Faders Efterfølger, Provst *Johannes Heerfordt*; de blev begge kaldet 1694, men Præsten virkede endnu længere end Rektoren og døde først 1738.

Om den danske Skoles Vilkaar vides kun lidet. I Aarene

omkr. 1675—85 nævnes undertiden *Conradt Skolemester* eller danske Skoleholder, og 1723 døde *Rasmus Lund*, »holder dansk Skole« eller »læser for nogle Børn, og selv haver kun een Arm«, som der staar ved hans Navn i Skattelisterne. Kæmnerregnskaber viser, at Byen stadig betaler Skolemesters Husleje, snart i en Gaard, snart i en anden.

UNDER STORE NORDISKE KRIG. I Aarene omkring 1695—1710 syntes Forholdene at bedre sig lidt for Købstædernes Erhverv, Priserne paa Kreaturer og Korn steg, og Danmarks Deltagelse i den store nordiske Krig (1700—1721) blev i første Omgang heldigvis kun af kort Varighed, et Par Sommermaaneder i 1700, saaledes at vor Handel og Skibsfart fik gode Chancer for Ekstrafortjeneste, mens der var Krig rundt om i Europa.

Her i Byen var det kun enkelte af Købmændene, der havde Kapital og Mod til at tage Chancen og Risikoen, sommetider gav det store Tab og til andre Tider en fed Gevinst.

Blandt Periodens fremstaaende Købmænd kan først nævnes de to gamle Borgmestre, *Anders Schull* og *Lars Christensen*; begge døde i Begyndelsen af 1708. *Schull* drev ikke blot stor Handel med Korn, Grovvarer og Isenkram, men især med Manufaktur; i Boden fandtes Klæde, Boj, Vadmel, Kirsej, Bommese, Kattun, Fløjl, Silke, Baand o. l. i svære Maader. Værelsernes Udstyr vidnede om solid Velstand; i Dagligstuen stod alt endnu paa gammeldags Maner, Kistebænk under Vinduerne, Vraaskab, Bordendebænk og Langbord. I en Egekiste i Kontoret forvarede Sølvtojet, heriblandt 4 store Drikkekander (den største vog 120 Lod), 6 Bægre og en Del Skeer og Skaale¹. *Lars Christensen*, der ejede 6 Gaarde og 17 Vaaninger i Byen, boede i Eggers' Slægtens store Hovedgaard; han døde som en hovedrig Mand.

Ogsaa Raadmændene *Alexander Berg* († 1705) og *Anders Grubbe* (fra 1705 til sin Død 1725 Byens Borgmester) drev betydelig Handel.

Da Danmark efter Karl den Tolvtes russiske Nederlag 1709 paany meldte sig som Krigsdeltager (1709—20), blev Handlens Vilkaar meget vanskelige, ofte det rene Eventyr. Mange Fartøjer med kostbare Ladninger blev røvet af svenske Kaperskibe; en By som Holbæk, der altid havde haft stor Korneksport paa Norge, kunde ikke undgaa at mærke, hvor vanskeligt det blev at faa Oplandets Kornoverskud afsat.

I disse Aar havde Byen dog een Købmand af Format, den fyenske Præstesøn, *Peder Pedersen*¹, der 1704 kom hertil fra Nyborg og købte Lyder Lachmanns Gaard ved Strandporten (nu Algade 6). Ved stor Dygtighed, Foretagsomhed og heldige Dispositioner lykkedes det ham i en vanskelig Krigsperiode at oparbejde en betydelig Forretning og tjene en anseelig Formue. I en Skatteligning fra 1710 hedder det, at han »er i god Tilstand, ejer sin iboende Gaard og bruger adskillig Købmandsskab samt Kornkøb«. 1715 er han den højest beskattede af Byens Handlende. Da Kbmd. Christen Faber i 1717 gik fallit, købte Peder Pedersen hans Gaard og den tilhørende Magasingaard paa østre Side af Skibbrostrædet, her var umiddelbart ved Broen en god Oplagsplads for Tømmer og et stort Kornmagasin.

Det er interessant at se, hvorledes de betydeligere Købmandsforretninger her i 1700'erne mere og mere søger ud fra Byens Centrum mod Portene. Tæt op mod Strandporten og Havnen laa 5—6 store Gaarde, og et lignende Antal fandtes i den nye Del af Smedelund indenfor Porten. Naar Bønderne kom til Bys med deres Korn, gjaldt det for Købmanden om at være den første til at give Bud paa Varerne og faa Bonden lokket ind i sin Gaard.

Allerede i 1693 klager en gammel Købmand, Peder Rasmussen, over, at hans »Handling og Næring formindskes og forflytter sig til dem, som bor i Byens Ender, hvor Bonden, som mig er skyldig, kan, mig ubevidst, gøre al sin Handling og ej haver fornøden sig saa langt ned i Byen at umage«².

Konkurrencen blev saa hidsig, at Byfogeden 1717 maatte forbyde, at de Handlende gik Bønderne i Møde udenfor Portene og købte deres Korn, Tørv, Brænde og Fedeverer eller gav Penge paa Haanden for Varer, som burde sælges paa Torvet; ej heller maa nogen »indkomme hellige Dage ad Portene at sælge Varer, før Aftensang er ude«, eller sælge Mad og Drikke uden for Portene paa Markedsdage³.

Efter Forhandling med Stiftamtmanden fastsattes 1718 Onsdag og Lørdag som Byens faste Torvedage, »da Bonden

sig med sine Varer til Forhandling paa Axeltorvet kan indfinde«¹. Samme Aar fik Magistraten udvirket, at det saakaldte Holbæks Kvægmarked ikke længere til Byens Skade maatte holdes ude ved Tuse, men der skulde anvises beejlige Markedspladser inde ved Byen².

Skibbroen havde efter Lyder Lachmanns Død 1687 været forpagtet af Borgm. Lars Christensen. Da han var død 1708, vilde Enken, Inger Margrethe Weyerslev, gerne afstaa Forpagtningen til Magistraten og lod d. 22. Juni 1708 foretage en Synsforretning³ over Broens Tilstand. Dens Længde opgives til 156½ Alen, hvoraf de inderste 95¾ Al. er en Opfyldning, dækket med Stenbro og afstivet ved Siderne af et svært Bolværk. Længere ude var der 3 Brokar, indrammede af Pæle og Tømmer og dækkede af Tømmerstokke. Broen er saa bred, at to Vogne kan køre jævnsides ud paa den lange Mole og dreje ude paa Brohovedet. Synsvidnet erklærer, at Broen nu er i god og forsvarlig Stand og ingen Reparation trænger til.

Magistraten — Borgm. Anders Grubbe og Raadmændene Christen Christensen og Jacob Jensen — administrerede saa Broen 1708—14. Af deres Regnskab fremgaar, at de delte Arbejdet mellem sig; de ofrede ialt knap 30 Dlr. paa Reparationer, til Fattiggassen afleveredes 24 Dlr. og af Broens Beholdning 1714 overgav de 180 Dlr. til den nye Forpagter og delte selv andre 180 Dlr.

Det var den ene af Raadmændene, *Christen Christensen*, der fik kgl. Bevilling af 26. Nov. 1714 til i 16 Aar at opkræve 1 Sk. for hver Rigsdalers Værdi af alle inden- og udenlandske Varer mod at vedligeholde Skibbroen. Bevillingen⁴ ændredes dog allerede 25. Febr. 1715 til at gælde en Del af Accisen og »Broskillingen« i 12 Aar; han skulde forny to af Brokarrene, og Magistraten forpligtedes til fremtidig at føre Tilsyn med, at han sørgede for tilbørlig Vedligeholdelse. Den opkrævede Accise fordeltes efter hans Forslag saaledes, at de fattige fik 8—10 Dlr. aarlig, og Resten deltes lige mellem ham og Magistraten⁵.

I Sommeren 1715 ofrede han en kostbar og haardt til-

trængt Istandsættelse af Broen. Efter hans Død 1717 fortsatte Enken, *Elisabeth Stampe*, Forpagtningen. Den samlede Accise androg i Krigsaarene 1717: ca. 63 Rdlr., 1718: ca. 24 Dlr., 1719: 37 Dlr., 1720: ca. 30 Dlr., men steg efter Krigen til ca. 65 i 1721 og ca. 88 i 1722¹. Heraf skulde Fattiggassen saa have 8 Dlr. hvert Aar. Langt større Indtægter maa Broskillingen naturligvis have givet, men Tallene kendes ikke.

Isefjords Toldregnskaber² viser, at Antallet af Skibe, der passerede Rørvig for indgaaende, ligger omkring 50—70 aarligt i 1710—20, og heraf var kun 6—7 udenlandske, men efter Fredsslutningen stiger Tallet straks; 1724 er det oppe paa 243, deraf 25 udenlandske. Raadm. Christensens Regnskaber viser det samme Billede for Holbæk Skibbro³; i 1715 svarer 26 Skibe Accise, 1717: 49, 1720: 62. Saa er Krigen forbi, og nu kommer der Fart i Handelen: 1721: 95 Skibe, 1722: 119, 1723: 126, 1724: 129, Tal, som er højere end i de gode Aar ved 1600'ernes Midte.

Men Skibene er smaa, de fleste ligger under 15 Læster, enkelte af de største er paa 40—60 Læsters Drægtighed (1 Læst = ca. 40 Tdr. Korn). Sejladsen besørges næsten helt af fremmede Skuder. Af de 49 Skibe, der betalte Accise i 1717, var de 33 fra danske Havne, 9 fra norske, 5 fra hollandske og 2 fra engelske. Trods Kaperfaren vedblev norske Skibe at søge hertil med Tømmer, Tjære, Bilæggerovne, Sild og Salt; de indladede derefter Byg og Malt. »Kolonialvarer« indførtes fra Lybæk pr. Skib eller fra København.

Holbæk-Skibe nævnes sjældent. Af de 100 Skibe, der løb ind til Havne i Isefjord, var kun 2 hjemmehørende i disse Havne! 1711 var Tallet 5, og deraf er de 2 fra Holbæk: en Skude paa 12 L., bygget 1695 i Lybæk, ført af Ejeren, Anders Svendsen, og en Galioth paa 16¹/₂ L., bygget 1707 i København, tilhørende Kbm. Peder Pedersen. I 1717 nævnes i Toldbøgerne kun 1 Holbæksskib, en Hukkert paa 19¹/₂ L.

En betydelig Del af Korneksporten fra Holbæk besørgedes nu af københavnske Skibe. Af de 24 Fartøjer, der i Maj 1709, det første Krigsjaar, indladede Korn og Malt her, var de 9

Københavnere, og de udførte 62 % af den samlede Eksport. For hele Aaret androg denne 29.154 Tdr.¹.

— Krigsaarenes sikre Følger var ikke blot øget Omsætning til stigende Priser, men tillige en Serie nye Skatter, saaledes de aarlige »Krigsstyr« 1710—21, Kop- og Hesteskatten 1711 og nogle Luksusafgifter paa Karosser, Parykker, Tyendeløn, Ege-Ligkister, guldbroderede Klæder o. l. 1716 svarer Byen 1428 Rdlr. i »Krigsstyr«, hvoraf en Part var en Skat paa umyndiges Midler (de rigeste Arvinger var Borgm. Lars Christensens Søn — 4500 Rdlr. — og Amtsskr. Linds Datter — 2000 Rdlr.). Samme Aar betales der en »Anstalt« til Frederikshalds Opkomst efter Byens Brand, og der udskrives en Rugleverance til Hæren, ialt 500 Tdr., som købtes hos Købmændene for 11 Mk. Tønden og udskibedes herfra sammen med 200 Tdr., som Sorø skulde levere her. Næstved, Kalundborg og Holbæk er med hver 500 Tdr. de højest ansatte af Sjællands Byer².

1712 meddelte Stiftamt. Krabbe Magistraten, at Holbæk var ansat til at svare 1200 Rdlr. i Forstrækning til Kongen til Krigens Førelse, de paalignedes derefter Borgerne efter Formuesvilkaar. Mest betalte Borgm. Lars Christensens Enke (200 Dlr.), Borgm. Schults Enke, Købmand Peder Pedersen, Borgm. And. Grubbe og Fru Merete Juel (hver 100 Dlr.)³.

Mærkeligst er den saakaldte Parykskat fra 1710⁴, der svaredes af Karosser, Folkeløn, Parykker og kvindelige Hovedprydelser som Fontanger, Sætter og Toppe. Det viste sig, at Byen rummede 4 Karosser, 1 Chaise, 10 Parykker og 15 Toppe eller Fontanger (en alenhøj Opsætning af Kniplinger og Sløjfer paa et Staaltraadsstativ). Et Par Eksempler fra Selvangivelsen: »Borgm. And. Grubbe bærer Paryk, sin Kæreste (Frue) Top; en Chaise som lidet eller intet bruges; 2 Karle, aarlig hver 12 Rdlr., 2 Piger som nyder hver 6 Rdlr. 4 Mk. Nok tvende i Boden, som nyder Klæde og Føde og ej videre.« Amtsskr. *Mads Lind* »for sig Paryk, sin Kæreste Top, et lidet Barn, 2 Aar, bærer ingen Top, sin Kærestes Søster ej heller. 1 Skriverkarl Paryk, aarlig 20 Rdlr. En Dreng Klæde, Føde og ej videre. Nok een ligeledes. En Arbejdskarl. En Tærsker, som tærsker i Punde. 2 Piger.

Ogsaa ved Lotterispil søgte Regeringen at skaffe Penge. 1719 lod Magistraten efter kgl. Befaling en Liste cirkulere,

hvorpaa man tegnede sig for nogle Lodder à 5 Rdlr. Pastor Heerfordt tog 12, fire andre Borgere nøjedes med ialt 12 Lodder¹. Amtmanden syntes, Begejstringen var for ringe og befalede, at der skulde tegnes endnu 16 Lodder; det er de formuendes Pligt at spille i Lotteriet, ikke for Gevinsternes Skyld (Jordegods, tildels her i Amtet), men fordi det er Kongens Ønske, at de til det gemene Bedste tegner sig. Resultatet blev 14 nye Lodder.

Som i 1600'erne er den kommunale Skat af beskeden Størrelse i Sammenligning med Statsskatterne. Det Regnskab², som Kæmneren i 1710, Skomager Christopher Jørgensen, af lagde, viste en Indtægt paa 145 Rdlr. og Udgifter til 138 Rdlr. Blandt disse er de sædvanlige Lønninger til Byskriveren, Bytjeneren, 2 Vægttere og Stodderfogeden, samt til Organisten og Aftensangs-Præsten. Der betales Husleje for den danske Skole, Reparationer af Natmandshuset, Corps de Garden, Sprøjten og »Gæstesengen«. Endelig faar Byfogeden og fire Borgere et Honorar for at gaa om og syne Ildstederne. Det er alt.

— Naturligvis medførte Krigen mod Karl den Tolvte ogsaa store Indkvarteringer, ofte 2—3 Kompagnier ad Gangen, hvert paa ca. 110 Soldater. Mange havde Kone og Børn med; til et Kompagni Grenaderer i 1716 hørte saaledes 29 Koner og 13 Børn.

Den gamle »Kortegal« (Corps de garde) paa Torvet blev benyttet som Hovedvagt, saa det var meget betimeligt, at Byen ved Krigens Begyndelse 1709 havde købt Huset af Borgm. Lars Christensens Dødsbo for 33 Rdlr., hidtil havde man betalt 3 Dlr. i aarlig Leje³. I det 6-Fags Bindingshus var der Vagstue og Arrest; udenfor stod et Skilderhus.

Bagerne havde travlt i disse Aar; Søren Bager leverede 1717 ialt 4339 Rugbrød til det indkvarterede Militær, Mikkell Pedersen 4366 Brød, andre Borgere maa hjælpe til med Bagningen, Parykmageren præsterer saaledes 3400 Brød⁴.

Den frygtelige Pestepidemi, som 1710 begyndte i Helsingør, synes ogsaa at have krævet Ofre her i Byen; Kirkebogen har

ualmindelig mange Dødsfald i 1710—12, især blandt indkvarterede Dragoner.

1705, d. 7. Marts, fik *Evert Fellmann* kgl. Bevilling til at oprette et Apotek i Holbæk¹. Det laa paa Algades Nordside (nu Nr. 19) og var ret vel forsynet med de mange mærkelige Sager, som Bartskeererne dengang anvendte i deres Kure: Urter, Frø, Vildsvinetand, Hjortetak, pulveriseret Mumie, tørrede Tudser o. l., men Forretningen gik ikke godt. »Gott weis dass die Nerung ist sehr schleggt«, skriver han i et Brev 1709, og i en Skatteansættelse for 1711 opføres han som »Fellmand, Apotheker, men fattig«! Han døde 1714. — Den næste Apotheker, *Lorentz Linde*, fik Privilegium 1720 med Ret til ogsaa at sælge Vin og holde Værtshus for tilrejsende i den Gaard paa Hjørnet af Bysøstræde, hvor han boede til Leje, og som han købte 1724, det nuværende Elefantapotek. Linde overdrog det 1742 til Sønnen *Johan Lorentz Linde* († 1773).

Efter Tønnings Erobring 1714 blev Stenbocks Hær anbragt rundt om i Landet; der kom ogsaa nogle svenske Fanger her til i en Art Indkvartering hos Borgerne.

St. Galle-Markedsaften 1717 sad nogle af disse Svenskere hos Jørgen Post'es, da en Landsoldat kom ind og falbød til dem en hvid Rytterkappe; de mente imidlertid, at han havde stjaalet den, og da han gik uden at betale sin Snaps, hentede de ham ind og tvang ham dertil. Siden fulgte de ham uset som Detektiver rundt i Byen, hvor han falbød forskellige Sager, og ud til hans Skjulested under en Bro udenfor Smedelund, her undløb han i Mørket, men fik ikke sine Tyvekoster med. Dem bragte Svenskerne ind til Byen, og Soldaten blev snart efter paagrebet og overgivet til de militære Myndigheder².

I Juleugen 1717, to Dage før den store Brand i Amtsskrivergaarden udbrød, havde der været Ildebrand hos Peder Skomager, og da tre Mænd, som gik Brandvagt, kom forbi et Værtshus, for en Dreng ud derfra og raabte: »Officererne og Rytterne slaar Borgerskabet ihjel herinde!« En Løjtnant havde slaaet en Borger; Morten Sadelmager kom ind og spurgte, hvad Manden havde gjort, hvortil Løjtnanten svarede: Hvad vedkommer det dig, Hundsfot, kan du faa din Hat af! og tog Mortens Hat af: Saaledes skal du tage din Hat af! Sadelmageren blev gal og raabte: I er hverken min Øvrighed eller min Officer, og jeg har betalt min Hat selv! Løjtnanten lod nu Vagten hente. »Hout zu!«, og alle Borgerne blev drevet ud med Sabelhug. Morten mødte senere paa Bytinget og anklagede Løjtnanten for Overlast »med Stød og Slag af Flinter og dragende Pal-lasker«, for en ituhugget Kjol og et blodigt Ansigt¹.

Efter Karl den Tolvtes Død i Nov. 1718 ebbede Krigen ud, Sverige kunde ikke mere, og alle i Norden længtes efter Fred.

Den 13. Nov. 1719 kundgjordes paa Holbæk Raadhus for Borgerskabet, at kgl. Majestæt havde sluttet Vaabenstilstand med Svenskerne i 6 Maaneder, saa man nu »maa trafikere paa alle Stæder uden nogen Hinder«¹. Et glædeligt Budskab. Ikke mindst for Købmændene, der saa længe havde døjet under de Vanskeligheder, Krigen paa Havet medførte. Og saa fulgte da den endelige Fredsslutning d. 3. Juli 1720.

I Modsætning til adskillige andre Købstæder undergik Holbæk i Aarhundredets første Aartier ingen større Forandringer i det ydre, især fordi Byen naadigt skaanedes for de vældige Brande, der i disse Aar hærgede de danske Byer; det var nær gaaet galt, da Eggers'ernes store Gaard brændte 1717, som vi siden skal høre, men det lykkedes ved denne og et Par andre Lejligheder at begrænse Ilden. Og de Købmænd, der under Krigen tjente gode Penge, forbyggede sig ikke. De faa Nybygninger, vi kender, blev ikke som i andre Byer grundmurede, statelige Barokhuse; man holdt sig til det solide, beskedne Bindingsværk.

Inden Døre begyndte dog ny Boligskik og nye Møbelformer at vise sig. En velhavende Købmand som Raadm. Herman Eggers († 1719), havde ikke blot en Dagligstue med det svære, gammeldags Indbo, men ogsaa moderne møblerede Stuer med flere lakerede Teborde, et ovalt Bord med 2 forgyldte Lænestole og 10 forgyldte højryggede »Læderstole«, Gardiner for Vinduerne, hele 4 Bure med levende Fugle i; oven paa en Tresur (Skab) med Sølvtoj stod 5 høje blaa og hvide, hollandske Krukker og 4 Skaale; der var et stort Spejl, med forgyldt Krone over og rundt paa Væggene smaa Lamper med Spejlglas i forgyldt Ramme o. s. v. Naar Raadmanden trak i Stadstøjet, bar han Allongeparyk under den trekantede Hat, sort Kjøl med Guldknapper, Knæbukser og Sko med Sølvspænder og en Kaarde ved Siden. Rejser paa Landet og til Hovedstaden foretoges i egen Karet².

AMTSSKRIVERGAARDENS BRAND. Natten mellem 28. og 29. Dec. 1717 ødelagde en voldsom Ildsvaade Byens største Ejendom, Amtsskriverens Gaard paa Algade¹.

Branden vakte stor Bestyrtelse; aldrig havde man set et saadant Kæmpebaal, en Tid lang var der alvorlig Fare for hele den søndre Del af Byen, men det lykkedes heldigvis at begrænse Ilden.

Ved denne Lejlighed blev Brandvæsenet sat paa en haard Prøve, og det viste sig, at Materiellet led af svære Mangler. En Sprøjte havde Byen længe haft, den stod i Sprøjtehuset ved »Kortegallen« (Vagthuset) paa Torvet. Slangerne var af Læder og maatte stadig smøres for ikke at blive stive. 1709 var Sprøjten en Tur i København og gennengik en Hovedreparation til 74 Dir.² 1708 bestemte Raadet, at den Pension, Præsten Hr. Niels' Enke nu til sin Død har nydt, fremtidig skulde anvendes til Brandhager og Stiger³. Men ved en Synsforretning i Oktober 1717 oplystes det, at Sprøjten ganske vist var »rigtig i Balancen«, men det halve af Slangen var gammel og stiv, og der fandtes intet andet Brandredskab. Den Brandstige, som skulde hænge paa »Kortegallen«, var forsvundet⁴.

Amtsforvalter eller Amtsskriver *Mads Nielsen Lind* boede i den ofte omtalte store Gaard, som Herman Eggers, Niels Nielsen og senere Borgm. Lars Christensen havde ejet. Dennes Enke ægtede Borgm. Henrik Grotum i Aalborg, som 1716 paa sin Stedsøns, Harboe Meulengracht Larsens Vegne solgte Gaarden til Amtsskriverens Broder, Kbm. Oluf Lind i København. Ud til Gaden laa en imponerende, grundmuret Hovedbygning i to Stokværk, hvoraf i hvert Fald den vestlige Del var et Renaissancehus fra ca. 1600; en Port førte ind til et helt Komplex af Bygninger og Gaarde. I Havesalsfløjen havde Kong Frederik og Kronprins Christian boet, da de et Par Maaneder før Branden gjorde Ophold i Holbæk og overnattede hos Amtsskriveren to Nætter⁵.

Ilden udbrød d. 28. December om Aftenen paa Hovedbygningens Loft; en af Linds Karle forsvandt under Branden, og man mistænkte ham for, at han havde forvoldt Ulykken, enten ved direkte Ildspaesættelse eller ved Uforsigtighed med et Lys. Der blev nu efter gammel Skik klemtet med Tingklokken, Borgerne strømmede til, og Borgmester Grubbe sendte Bud

efter Sprøjten. Lind var rejst til København, hans Folk for forvirrede omkring, og imens bredte Ilden sig henover Lofterne. Sprøjten stod inde i Nabogaarden, hvor Borgmesteren boede, en Brandmand kravlede op paa Taget og sprøjtede derfra ind paa Ilden. Linds Folk søgte nu at begrænse dens videre Udbredelse ved at rive Tag og Sparreværk af Sidefløjene,

AMTSSKRIVERGAARDEN, til venstre Østfløj, hvoraf en Del staar endnu fra før Branden, midt for ses den Sydfløj, som Lind genopførte paa den brændte »Havesal«s Plads; her ligger nu »Banken for Holbæk og Omegn«, (Nationalm. fot.)

men man savnede Brandstiger og Hager. Til sidst gik Sprøjten itu, og dens Hjul brændte.

Et Øjenvidne, Hagestedpræsten *Arnold Kruse*, giver en malende Beskrivelse, hvoraf vi citerer et Stykke: ». . . Efter at Ilden nogen Tid havde svævet paa den grundmurede Bygning til Gaden, flyttede den omsider og sin Lue her over i Sparreværket, og da med en græsselig Fremfart og Overhaand løb igennem Kornladelængen, saa at det var en Jammer at se, hvorledes Ilden her med sin forskrækkelig samlede Lue-magt, baade fra Mellemlængen i Gaarden, saa og fra Kornladens Længe, i en Hast angreb Havelængen og det skønne Loft, hvor vores allern. Konges Magasin- og velsignede Skattekorn mest var oplagt og her nedstrømmede som Vand i Floden, sandelig et ynkeligt og vemodigt Syn

ja hvorledes den grumme og graadige Ild nu slikkede om sig og i en furie igennemfor denne Havelænge, saaledes at Luen endog af Gavlen næstved Borgm. Grubbes ytrede sig, til alles større Frygt og Veklage for Kirkens og den ganske Bys totale Ruin.«

Der gik Ilbud efter Lind, og da han Dagen efter kom hjem, fandt han det meste af sin Gaard nedbrændt til Grunden. Af det grundmurede Hus stod kun nogle sodede, sprængte Mure. Magasinhuset, Tværfløjen og det meste af Havesalen var aldeles ødelagt. Kun Østfløjen ind mod Borgmesterens var reddet, en Del af den staar endnu, ligeledes Hovedbygningens Vestgavl. Af det paa Lofterne opmagasinerede Korn blev ca. 4400 Tdr. ødelagt.

Til Sagens Opklaring anmodede han nogle Øjenvidner, Rektor Torkil Baden, dennes Svooger, Student Hans Didrich Lachmann,

hans Fætter, Frederik Lachmann, Kapellanen I. C. Ruhe og Pastor Arn. Kruse, om at udarbejde skriftlige Beretninger om Branden, højst interessante, prægede af Oplevelsens Gru.

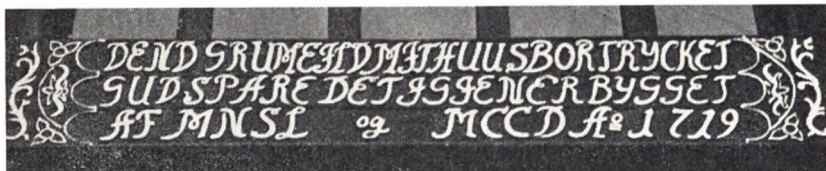
Efter Rettergang, Forhør og Tingsvidner blev Lind 9. Maj frikendt ved Bytinget for alt Ansvar, og Kongen tillod, at han

AMTSSKRIVERGAARDENS VESTGAVL, fotograferet da »Klosterhus« paa Hjørnet af Algade skulde opføres. Gavlen, der er sidste Rest af det skønne, grundmurede Renaissancehus fra ca. 1600, staar endnu.

maatte føre det ødelagte Korn til Udgift i sit Regnskab mod at aflægge »korporlig Ed« paa, at det havde været til Stede. Amtets Bøger og Kasse var blevet reddet af Linds Kontorfolk, men meget af hans Indbo var brændt, ødelagt eller stjaalet af Skarnsfolk, saa han lod lyse efter det fra Prædikestolen.

Det fremgaar af Vidernes Udsagn, at Byens »Brandvæ-

DØRHAMMER i Amtsskrivergaarden, Algade 28, efter Gaardens Genopførelse opsat over en af Dørene. »Dend grume Ild mit Huus bortrycket. Gud spare det (som) igjen er bygget af M. N. S. L. (Mads Nielsen Lind) og M. C. C. D. (Margrethe Charlotte Christensdatter) Anno 1719«. (Docker Smith fot.)

sen« ikke virkede tilfredsstillende. Sprøjten kom for silde, der manglede Nedbrydningsmateriel, og der manglede Ledelse. Saa stor en Brand kunde jo ikke slukkes med en lille, simpel Sprøjte; det var derfor fornuftigt, at man især arbejdede paa at begrænse Ilden, som »fløj og strøedes over Byen som et forfærdeligt Snefog, og hver Mand vidste ikke, hvor snart det hos ham skulde antænde af de mangfoldige Funker«, som Borgmester Grubbe sagde i Bytinget¹.

Branden medførte derfor Reformer indenfor Brandvæsenet; et »beskikket Brandkorps« havde vi allerede ved Aar 1700²; det organiseredes 1731 som et »Brand- og Liglaug«³, bestaaende af 32 Mand, især Haandværkere; de fik ingen Løn, men fungerede som privilegerede Lighærere med faste Takster, ligesom Københavns Studenter gjorde fra 1712.

1721 købtes en Sprøjte ved Auktion paa Kragerupgaard; Morten Sadelmager gjorde den og Slangerne i Stand, hvorefter den blev »proberet paa Torvet for det ganske Borgerskab og i Sognepræstens Overværelse«⁴. Der anskaffedes ogsaa Stiger og Hager. 1735 var her 3 Sprøjter, den mindste »til at agere med indentil og paa Lofterne«⁵.

Det bedste Værn mod Ildsvaade er Forsigtighed, derfor

formanede Vægteren hver Aften Borgerne: Vær klog og snild, vogt Lys og Ild! og derfor sendte Byfogeden 1732 »Byens Tjener« rundt i alle Huse for at tillyse, at iflg. kgl. Brandordinans skal alle i Ildsvaade udsætte Tønder med Vand foran Port eller Dør¹, og 1731 aflystes det, at »ingen maa efterdags understaa sig at gaa med Tobakspibe tændt udi deres Munde, enten de haver Hytte over Piben eller ikke«².

DEN STORE PROCES OM LOVSORE (1714—18). Generalmajor *Gregers Juul*, der ejede Holbæk Slots Ladegaard og Eriksholm, sendte i Okt. 1713 en Skrivelse³ til Borgmestre og Raad med Forslag om en Deling af Olden, der jo var Græsgang ikke blot for Borgernes, men ogsaa for Slottets og de omliggende Landsbyers Kvæg. Han motiverer det med, at »det Fled og Fæled, der hidindtil har været med Græsgangen udi Olden . . . giver aarlig adskillige Fortrædeligheder, Sinkelser og Besværligheder«, og »at der mageligt kunde gaa et Skel langs igennem Olden, at hver kunde faa sin Andel til sin Side og gøre sig det til Nytte«. Han foreslaar, at der vælges 4 à 8 uvildige Dannemænd til at foretage Delingen og tilbyder at afholde alle Udgifter ved at opsætte Grøft og Gærde imellem hans og Byens Part, »saa at vi siden kan have et roligt Nabo-skab med hinanden«.

Brevet vakte stort Postyr i Byen, Borgerne vilde absolut ikke gaa med til nogen Deling, og da Generalen fik Besked herom, klagede han til Kong Frederik⁴:

»Saasom der ligger en Old, kaldet »Loszøre«, imellem Holbæks Bys Marker og nogle mig alene tilhørende Bønderbyer, saavel som og mine egne Gaardsens Marker, da som vi hvert Aar er i Strid og Tvistighed, nemlig at Holbæk Bys Borgere formener, at mine omliggende Bønderbyer slaar for meget Kvæg ind paa ermeldte Olden, mine Bønder derimod formener, at Holbæks Borgere selv slaar for meget ind«, saa beder han om, at Olden maa blive delt, atpælet og indhegnet; Omkostningerne vil han gerne bære. Kongen skal ogsaa vide, at nogle af hans Landsbyer kun har 2 Marker, til stor Armod for dem, men hvis han fik sin Del af Olden udskiftet, vilde han deraf indrette en tredje Mark til dem.

Kongen overgav 6. April 1714 Sagen til Stiftamtmand *Otto Krabbe*: han skulde sørge for, at landkyndige, upartiske Mænd

delte Olden efter Hartkorn og Bevisligheder. Juel lod derefter udføre en Landmaaling og Takseringsforretning over Olden (2. Maj). Men desuden nedsattes der en Kommissionsdomstol, hvortil hver af Parterne valgte 2 Mænd, og efter Magistratens Anmodning bestemte Kongen, at inden Delingen fandt Sted, skulde Kommissionen undersøge, hvorvidt Generalen overhovedet havde nogen Rettighed i Olden.

Magistraten lod en Liste cirkulere blandt Avlsbrugerne med Opfordring til at tegne sig for Bidrag til at føre Proces for; Byens Prokurator var *Christen Christensen*¹.

Sagen diskuteredes nu skriftligt og mundtligt i et Par Aar for Kommissionen, hvis Formand var Justitsraad Wildschütz til Lindholm. Juel henviste bl. a. til Rettertingsdommen af 1562 (S. 147) og holdt paa, at Olden og Lovsore ikke var det samme, Lovsore Mark havde hørt til Lovsore By, som var en af de 3—4 Landsbyer, der nedlagdes for Holbæks Skyld. Derimod hævdede Holbæk, at Christian den Førstes Brev af 1454, konfirmeret af alle følgende Konger, ogsaa den nuværende (4. Sept. 1714), viste, at Byen havde Eneret til Lovsore Mark eller Old. Prokuratoren søgte endda at bevise, at naar Slottet, L. Grandløse og Tostrup hvert 3. Aar havde græsset Kvæg i Olden, kom det af, at det Aar var Byens og Slottets Bjergemark Fælled, og saa lod Holbækkerne deres Gærder aabne mellem denne Mark og den tilstødende Old, saa Kvæget kunde gaa begge Steder. Den Græsning, som Lensmændene havde »nydt« i Olden, gaves dem kun »af Frygt og god Vilje«. En Attest fra to Bønder i »Kirke-Merløse« skulde vise, at da Bjergemarken i 1715 var Fælled, krævede Tostrup og Grandløse ingen Ret i Olden, »men alene deres Antal (Høveder) paa Fælleden efter derom for mange Aar siden giorte Taxt«. Endelig vidner de, at Slottet slet ikke kan faa Kvæg ind, hverken paa Fælled eller Old, fordi dets Part af Bjergemarken, den saakaldte Egemose, stadig er forpagtet ud til nogle Holbækere, der hvert Aar dyrker Korn heri.

Da Bønderne d. 25. Juli paa Herredstinget skulde vedstaa deres Udtalelser, svarede de undvigende; de kan hverken læse, skrive eller

huske, men Chr. Christensen fremførte saa d. 15. Aug. fire Bønder fra L. Grandløse og Taastrup; de vidnede, »at i Aar var dem tilladt af Holbæk By, at hver Mand maatte have 6 Høveder paa hvert Pund Skyld udi begge Byer«, men de vidste ikke, om det var til Græsning i Marken eller ude i Olden, da Kvæget jo gik over det hele. Naar Bjergemarken var Sædeland, havde ingen fra Grandløse eller Taastrup Kvæg i Olden.

De fire Kommissariers Dom¹, 17. Okt. 1715, lød paa, at Juel frakendtes enhver Ret til Aflukkelse af en Part af Lovsore, men der tillagdes ham og hans Landsbyer ubehindret Græsning i denne Old, fordi der var vundet gammel Hævd paa denne Ret. To af Kommissarierne vilde dog ikke underskrive Dommen, idet de syntes, Juel burde have Krav paa at indhegne saa meget af Olden, som svarede til det, han betalte Skat af.

Hverken Byen eller Generalen var tilfreds med den Dom, og et Aars Tid senere indankede begge den for Højesteret, hvor den skriftlige Votering begyndte 6. April 1718². De fleste Dommere ansaa det for givet, at Byen ikke var Eneejer af Lovsore, det viste flere gamle Domme tydeligt. En Fællid burde kun udskiftes, naar alle Parthavere var enige; her var kun to, Kongen og Juel, idet Kongen betragtedes som Ejer af Byen, men han havde jo 1714 billiget en Deling!

Dommen faldt 25. Maj 1718 og gik Byen imod. Generalen tilkendtes som Ejer af Holbæk Slot, Torupgaard og to tilgrænsende Landsbyer Ret til en Part af Olden, svarende til 8 Tdr. 6 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. Hartkorn, og Magistraten skulde endda betale ham 30 Dlr. i Omkostninger³.

Kort efter (d. 10. Juni) anmodede Juel i et Brev til Magistraten om, at man vilde opgive Dag og Tid, »da nogle af Byen udvalgte upartiske Mænd kunde mødes med nogle fra min Side, at gøre Separation og Afpæling for at forekomme videre Disput og Uenighed«. Holbækkerne havde ikke saa travlt, de skrev til Kongen og opnaaede en kgl. Ordre af 28. Okt. til Stiftamtmand Fr. Chr. Adeler, at han skulde »paa Vore og Byens Vegne« være tilstede, naar Delingen af »Lousøre Old« foretoges, »for at tilse, at Byen, hvilken tilligemed Jorderne Os tilhører, ingen Uret sker.«

Mødet skulde saa finde Sted paa Aastedet d. 23. November. Adeler spurgte straks efter Holbæks to Medlemmer af Kommissionen; de skulde repræsentere Byen. Men Avlsbrugerne havde i en Skrivelse samme Dag bedt Magistraten ordne det saaledes, at man slap fri for at tilkalde de to Herrer; den Proces havde allerede kostet saa mange Penge. Raadet paategnede Brevet; »det var ønskeligt, at denne fattige, liden Bys Indvaanere kunde komme til Endskaab med denne omtvistede Olds Afdeling, helst i disse besværlige Tider, da man næppelig kan samle til Skatter og Udgifter«. Og Stiftamtmanden tillod saa, at Avlsbrugerne selv, i hans og Magistratens Overværelse, maatte foretage Delingen sammen med Juels to Kommissærer.

Højesterets Dom blev altsaa et Nederlag for Holbæk. Men det var jo ikke den første Sag, Byen tabte angaaende den tvivlsomme Ejendomsret til Lovsøre. Baade Rettertingsdommen 1562 og senere Afgørelser havde vist, at den Eneret, Byen mente at have vundet ved Privilegiet 1454, ikke ophævede det endnu ældre Fællesskab med Slottet og Landsbyerne.

Og i det lange Løb kunde det kun være en Fordel at blive udskiftet af dette Fællesskab.

Byen havde Jord nok endda. En Opgørelse fra 1717, altsaa inden Afstaaelsen af de 8—9 Tdr. Htk., viser, at Holbæk ejede 164 Tdr. 7 Skp. 1 Alb. Htk. Kalundborg havde ca. 53 Tdr., Nykøbing ca. 87, Ringsted 173 og Slagelse 249 Tdr. Holbæk stod som Nr. 5 af de sjællandske Byer, hvad Jordtilliggende angik¹.

AVLSBRUGERNES VEDTÆGTER OG VILKAAR (1705—50). 1705 var samtlige Avlsmænd opkaldt paa Raadstuen, hvor Byskriver Jørgen Birch i Magistratens Overværelse oplæste for dem en ny Vedtægt², en Udvidelse af den gamle Markvedtægt fra 1581.

Hvert Aar den første Tingdag efter St. Hans skal Jordbrugerne vælge fire Mænd til at føre Tilsyn med alt vedrørende Marker og Fællede. De antager en Markmand til det daglige Opsyn; han lønnes med 8 Sk. af hver »Jord« og med Indtagelsespenge for at sætte udbrudte Kreaturer ind i Byens Fold, og han nyder fri Kost fra Paaske til Mikkelsdag paa Omgang hos Avlsmændene.

Der fastsættes udførlige Bestemmelser for, hvorledes Græsningsen fordeles i de enkelte Marker og mellem Avlsbrugerne, saa ingen forfordeles. I Strandmark og Lillemark maa ingen have mere end 4 Høveder, i Bjergemarken 6. Den, der ikke har saa meget Kvæg derude, som han har Ret til, kan bortleje sin Ret til en anden indenbys Mand. Naar Høsten er endt, lader de fire Mænd ringe med Tingklokken to Gange til Tegn paa, at nu opgives Ævret; det samme sker efter Høslet i Engstykkerne. Saa græsses der overalt, og saa først maa Gæs og Svin fra Byen føres derud. En Hyrde antages hvert Aar til Majdag.

Gærderne og deres Vedligeholdelse spiller stadig en stor Rolle, der fastsættes Bødestraffe for at hugge til Ildebrændsel i Krat og Skov paa Markerne, thi saa bliver der ikke Staver og Gærdsel nok; naturligvis maa man ej heller tage Naboers Gærdestaver til Brug eller Brændsel, og da Oldgærderne ofte fjærnes eller stjæles om Vinteren, bestemmer den nye Vedtægt, at der skal opføres et Vægterhus, hvis Beboer skal tilse Gærderne.

Da Avlsmændene havde vedtaget de nye Vilkaar, undertegnedes Dokumentet af Borgmester Lars Christensen, Raadmændene Anders Grubbe og Johan Sværdfejer, de fire Mænd samt 19 Avlsbrugere.

Allerede 1714 fulgte en ny Revision¹, hvori det bl. a. bestemtes, at Borgerne ikke mere maatte vælge »de fire Mænd«, disse skulde selv udpege deres Efterfølgere, og ved de næste Revisioner, foretaget 1740 og 58 af Magistraten², forbeholder denne sig Ret til at vælge dette kommunale Markudvalg, som forpligtede sig til hvert Aar i Marts Maaned, naar Arbejdet skulde begynde, at samle alle Avlsmændene ude ved Folden og oplæse baade gamle og nye Vedtægter for dem.

— Det kneb nemlig stadig med at faa dem overholdt, og de blev stadig ændret. I en »Memorial«, som blev oplæst ved en Raadstueforsamling den 15. Jan. 1726³ opregnes en lang Række Bestemmelser, der ønskes gennemført, men hvoraf adskillige var fastsat allerede i Vedtægten fra 1705 og altsaa

endnu ikke virkeliggjort, f. Eks. et Markvogterhus, Ansættelse af en Hyrde, Forbud mod Gæs og Svin etc. Men der fremkommer ogsaa nye Forslag, f. Eks. Indrettelse af en Malkeplads ved Alex Olsens Mølle, Markmanden bør have Lønforhøjelse i Stedet for Bispisning, Jorderne bør deles i Sløjer, og Vedtægterne bør snarest revideres og underskrives. Memorialen medtager ogsaa et Par Ønsker, som just ikke vedrører Bymarkerne, f. Eks. »løse Kvinders Afskaffelse«, Forbud mod Tjenestefolks Aften-Udgang og Nattesjov, og nogle Reformers af Byens Brolægning.

I 1723 modtog Magistraten en Klage over, at nogle af Børgerkabet, som liden eller ingen Græsningsret har i Olden eller Fælleden, indlukker en Mængde Faar, Svin og Gæs til stor Skade for dem, der har Høveder paa Græs. Man ønsker en Takst for Svin udarbejdet, og Magistraten svarede, at da dette »siger til det almene Bedste«, bør der udmeldes 8 Mænd til at sætte den Takst¹.

En saadan otte Mænds Takst kendes fra 1726, da Strandmarken var Fælled². Paa hver hel Jord kan indsættes: 5 Høveder; »et fuldkomment Svin (= 2 Ungsvin) eller 5 Faar regnes = 1 Høved. For hver Jord maa kun indsættes 1 Gaas med sin Grøde«. De, som ingen Jord ejer eller lejer, maa slet intet indsætte, ikke engang i Ævret, naar der er indhøstet. De otte Mænd støtter Forslaget fra Mødet d. 15. Januar om Hyrde, Malkeplads og Vogterhus, og de foreslaar ogsaa 1) at alle Svin i Marken ringes, 2) at Strandmark og Lillemark udvides med noget Oldjord, 3) at alle Jorder i alle 3 Marker eftermaales i hvert Bol, 4) at der lægges »Orebulke« (oppløjede Skel) mellem hver Ager for at undgaa Naboers Afpløjning og Afmejning, 5) Bestemmelse om Hestes Tøjring i Englodder, og 6) om Svinestiers Anbringelse i Marken. Magistraten billigede de fleste Forslag, men Udgifterne maatte af de fire »Markmænd eller Vangebrødre« (som de kaldes 1725) fordeles paa Avlsbrugerne. Da disse imidlertid var ivrigere til at ønske og foreslaa end til at betale, hvad det kostede, kom der ikke meget ud af det.

Vogterhuset, »Oldhuset«, synes først at være opført henimod 1730.

En Beregning fra 1723 giver Oplysning om¹, hvor mange Kreaturer, der kunde græsse i de tre Bymarker og Olden, naar det samlede Antal »Jorder« sættes til 60:

Strandmarken

60 Jorder à 5 Høveder = 300 + i Olden 109 = ialt 409 H.

Mellemmarken

60 Jorder à 4 Høveder = 240 + i Olden 109 = ialt 349 H.

Bjergemarken

60 Jorder à 7 Høveder = 420 + i Olden 109 = ialt 529 H.

Tallene er betydeligt større end i Matriklen 1688 (S. 348).

Meget ofte udarbejdede de fire Mænd en »Græsnings-Inddeling«, Antallet paa Kreaturer saavel som paa Jordbrugere skifter jo stadig. 1726 gav hver hel Jord Ret til 5 Høveders Græsning i dette Aars Fællede + et Antal i Olden. De fleste Borgere udnyttede ikke helt deres Ret. Borgmester Lind havde med sine 6 hele Jorder Ret til 30 Høveder + 4 i Olden, men anmeldte det Aar kun ialt 19. I 1728 kunde der modtages 328 Høveder paa Græs, men der tilmeldtes kun $248\frac{1}{2}$ + $98\frac{3}{5}$ Faar og Svin.

Forholdet var stadig det, at Retten til Dyrkning af Bymarkerne inddeltes efter de ca. 60 saakaldte Jorder, som hovedsagelig tilhørte de gamle, større Gaarde; i 1726 var de fordelt paa 27 Borgere. Ved Ejendomshandeler anføres det gerne i Skøderne, om der til Gaarden hører 3, 2, 1 eller $\frac{1}{2}$ Jord.

Den 23. Dec. 1727 mødte for Raadstueretten² Købmand *Peder Sørensens* med 2 Afstaaelsbreve, paa henholdsvis 1 og 2 af Byens Jorder, og begærede »i Kraft af den Rettighed derom fra ældgammel Tid ved Raadstuen haver været og endnu er, som af høj Øvrighed er approberet«, Magistratens Stadfæstelsesbrev paa, at han havde erhvervet dem.

Derimod havde alle Grundejere Part i Græsningen i Olden. I den omtalte Græsningsinddeling fra 1726 opføres de fleste med 1 Høved, nogle kun med $\frac{1}{2}$ og enkelte med fra 2 til 6.

Forpligtelsen til Gærdernes Vedligeholdelse fordeltes af de fire Mænd og kundgjordes paa Raadstuen. Saaledes blev 1729 »tilmaalt enhver af Avlsmændene deres Andel af de Gærder,

som herefter aarlig skal lukkes imellem Olden og de tvende Byens Marker, Strandmarken og Mellemmarken saavel som og det Gærde mellem Byens Bjergemark og Kirke Grandløse Mark«, ialt ca. 1250 Favne, der fordeltes i 60 Parter (efter Jorder), ikke lige store, nogle paa 12—15 Favne og mange paa 21 Favne, sikkert fordi Gærderne nogle Steder var af Kampesten, andre Steder af Ris og Staver¹.

Trods Markvedtægter og Bøder og Tilsyn skete det Gang paa Gang, at Kreaturer gennembrød Gærderne og blev indfanget i Grandløses eller Eriksholms Kornmarker; megen Ufred opkom deraf. 15. Maj 1730 vandrede 2 Mænd ud til Eriks-holms Forpagter for at kræve 8 Høveder udleveret, som han havde optaget, skønt det var hans Pligt at vedligeholde det Oldgærde, de havde gennembrudt. Mændene havde Løsepenge med, ikke fordi man indrømmede nogen Uret, men for at »forekomme Kvægets Krepering«. De vendte ogsaa hjem med Høvederne i god Behold².

Generalmajor Juel havde iøvrigt 15. Dec. 1722 tilbudt Kongen at købe 6 Tdr. Hartkorn af »Lovsore Old, som Holbæks By til Græsgang er forundt«, han vilde give Kongen 100 Rdlr. pr. Td. Hartkorn³. Majestæten spurgte dog Byen først, Borgene blev d. 5. Jan. 23 »sagt til Raadstue«, og vilde naturligvis ikke godvillig finde sig i at afstaa Resten af deres Old.

Af hver Byjord svarede der »efter ældgammel Sædvane« Tiende til Kirke og Præst. Da Stiftsøvrigheden i 1726, for at øge Kirketienden, vilde bortfæste den ved Auktion⁴, protesterede Magistraten paa Borgernes Vegne, og efter lang Forhandling tillodes det allernaadigst, at Auktionen kunde bortfalde, hvis samtlige Avlsmænd »godvillig af hver Jord noget tilstrækkeligere vilde give end hidtil«. Avlsbrugerne lovede da paa et Raadstuemøde fremtidig at yde 1 Td. Byg pr. Jord i Stedet for som hidtil 4 Skpr. Det vilde ialt give ca. 50 Tdr.; Borgmesterembedets 2 Jorder, Sognepræstens 3 og Kapellansens 2, medregnedes ikke.

Slottets Riffelhøve, med Bleghaven og Bleghavehuset (S. 347)⁵ solgtes 1714 af Generalmajor Juel for 1000 Rdlr. til Sognepræsten Mag.

Heerfordt, og denne erhvervede 1727 kgl. Bevilling¹ paa, at Vænget (4 Td. 6 Sk. 3 Fdk. Htk.) fremtidig maatte regnes for Købstadjord m. H. t. Skattefrihed og Immunitet. Paa denne gamle Slotsjord ligger nu Kvarteret om Jernbanevej, Dampmøllen, Banegaarden m. m.

Den Kvægpest, som i en Række Epidemier hærgede hele Landet især i Aarene 1745—82, viste sig i November 1745 her paa Eggen og krævede mange Ofre; en enkelt Holbækborger mistede straks 16 Kreaturer. Paa Eriksholm døde det Aar ca. 300 Køer².

— Foregangsmænd paa Landbrugets Omraade var Holbækkerne ikke; som deres Naboer i Landsbyerne drev de Jorden paa daarlig, gammeldags Vis, og da Regeringen i 1740 foreslog Reformer i Driften³, protesterede de stædigt. Magistraten indberettede, at Avlsmændene var fattige, deres Marker slette og delt i Bol, og der avledes aarlig i de to Marker ca. 190 Tdr. Rug, Byg og Havre. Anden Sæd forstod de sig ikke paa, og da slet ikke paa Hør, Hamp, Roer og Tobak, som Regeringen ønskede, de skulde prøve. Men i Henhold til en Forordn. af 14. Aug. 1741 om, at $\frac{1}{4}$ af Købstadjorden skulde udlægges til en saadan Dyrkning, maatte Magistraten alligevel lade et 8 Mands Syn udvise Jord, der kunde bruges hertil. Resultatet blev, at et Par Tønder kunde egne sig til Hør, Hamp, Roe- og Rapsfrø og 11 Tdr. til Tobak⁴.

Denne sidste forstod man sig bedst paa. 1716 laa Byens Købmænd med et Lager paa ca. 600 kg spundet Tobak, hvoraf en Part nok var avlet her ved Byen⁵; fra 1720'erne boede her baade Tobaksspindere og »Plantører«. En Tysker, *Martin Krause*, som i 1731 havde anlagt en Plantage med Spinderi paa Slottets Grund, maatte købe Ejendom i Holbæk for at faa Lov at sælge sine Varer her⁶, i Konkurrence med 3 andre: *Simon Kockansky*, der vist var en Bøhmer, *Gabr. Olsen*, som dyrkede sin Tobak i Riffelhaven, og *Peder Hejlskov*, hvis Tobak var saa eftertragtet af Ungdommen, at han maatte udsætte Fodangler og Selvskud for at have den i Fred⁷.

En Indberetning⁸ fra 1736 nævner i Holbæk 12 »fattige Agerdyrkere« og 2 Tobakspantører; desuden drev jo alle Købmændene og mange Haandværkere en Del Landeri. Det bidrog i sløje Tider meget væsentligt til at skaffe Smaafolk Brød, Mælk og Sul paa Bordet.

Den forgyldte VINDFLØJ fra Peder Pedersens Kirkespir. Nu paa Museet. (Forf. tegn.)

PEDER PEDERSENS TESTAMENTE.
Den 1. Juli 1723 døde Købmand Peder Pedersen, kun 47 Aar gammel, »Holbæks Kirkes og Fattiges store Velgiører«, som der stod paa hans Gravsten. Den 8. blev hans Kiste nedsat i den murede Grav, han havde købt i Klosterkirkens Kor, og i Væggen lige ud for anbragtes den store Mindesten, der nu findes i vor nuværende Kirkes Forhal.

Kong Frederik havde d. 19. Marts 1723 givet ham fuld Frihed til i et Testamente at disponere over sin Formue¹, og da han saa døde ugift et Par Maaneder efter, imødesaa hele Byen med Spænding Dagen, da Testamentet² skulde aabnes. Det var

dateret 4. Juni og indsatte Kapellan Johan Ruhe og Kbmd. Niels Krag som Eksekutorer. Formuen bestod af 21.635 Rdlr. i Obligationer og Forskrivninger samt 14.281 Rdlr. 4 Mk. i Ejendomme, Varer, Korn, Indbo, Kreaturer, rede Penge og Tilgodehavender, ialt 35.916 Rdlr. 4 Mk., vistnok den største Formue, nogen Holbækker endnu havde raadet over; man kunde have købt alle Ejendomme i Byen for den!

Peder Pedersen bestemte, at hans Forretning, Ejendomme, Varer m. m., altsaa de 14.281 Dlr., skulde arves af hans Søstersøn *Børge Nicolai*

Aastersen og hans Købmandssvend *Niels Pedersen Winge*. Store Summer skænkes til Medlemmer af Slægten, især paa hans Fødeø, Fyen, dog skal en Søstersøn, *Peder Sørensen*, »ikke nyde en Skærv af min Testamentgave eller Midler, for den

Opsætsighed, han har øvet imod mig, og haarde Ord«. Han havde været ansat i Forretningen, men de skiltes i Uenighed, og Peder maatte efter den vrede Onkels Død ved Rettens Hjælp kræve sine Ejendele i Boet udleveret. Et Par Maaneder efter mødte han paa Raadstuen og tog Borgerskab som Købmand og gav de behørige Salærer til Magistrat, Raadhus-tjener, Byskriver og Fattiggasse. De to Kompagnoner, Aaster-sen og Winge, kom for silde den Dag, men fik Borgerskab en Uge efter.

Til sin Jordefærds Omkostning afsatte Peder Pedersen 636 Rdlr. 4 Mk., saaledes fik Pastor Heerfordt og Kapellan Ruhe hver 100 Dlr. Og han bestemte i alle Enkeltheder, hvorledes hans Ligsten skulde udstyres; man mærker her som i alle Testamentets Dispositioner den forsigtige, nøjeregnende Købmand; han vil have fuld Valuta for sine sammensparede Penge.

Stor Glæde har det sikkert vakt i den lille By, da det rygtedes, at han havde testamenteret 4000 Rdlr. til Kirken, 1000 til en Aftensangs-Præst, 2000 til Latinskolen og 2000 til de fattige, ialt 9000 Dlr., og nøje bestemt, hvorledes Pengene maatte bruges. Kirkens Part skulde straks anvendes til »et smukt Kirkespir med en god Klokke udi, Kirken til en Zirat og Prydelse¹; saa og til et Orgelværk at lade forfærdige«, Resten af Pengene sættes paa Rente til Kirkens Gavn.

Skolens Arv skulde ogsaa udsættes, og »Byens Præster skal have retskaffen Indseende, at den aarlige Rente (100 Dlr.) rigtig hvert Aar vorder uddelt til saadanne fattige Discipler, som de holder for at være mest nødlidende og derhos mest flittige udi deres boglige Kunster, thi skulle og Byens Præster, saavel Magistraten sammesteds, aldrig tillade, at denne Kapital vorder henlagt til en anden Skole«.

De fattiges 2000 Rdlr. skal af Sognepræsten og Fattigforstanderen sættes paa Rente, og de to Præster skal fordele Renterne blandt »sengeliggende og udlevede« fattige og tilholde dem, »at de hver Kirkedag bestrør mit Gravsted med Urter og Blomster«.

Endelig skulde 1000 Rdlr. udsættes paa Rente, »saa længe Kirken og Byen er til«, og Renterne anvendes som Tilskud til Lønnen, Byen yder den Præst, der prædiker til Aftensang. Hans Udvælgelse og Pengenes Uddeling varetages af Sognepræsten og Kapellanen.

— Snart efter Pengenes Udbetaling i 1724 satte »Kirkens

LYSEKRONE, skænket af Borgm. Anders Grubbe og Hustru Sidsel Pop 1713. (V. Hansen fot.)

Inspektører« de store Arbejder i Kirken i Gang, der indhentes Tilbud fra Haandværkerne, og man benyttede Lejligheden til at foretage en almindelig Hovedreparation, samtidig med at Tømrermester *Jens Echstedt* af København rejste det nye Spir over Taarnets Sadeltag; det var 16 Alen højt, kobbertækt og prydet med en forgyldt Vindfløj. (Billede S. 79.)

Taarn og Spir blev derved

ca. 49 m højt. Oppe i Spiret anbragtes den nye Klokke, der bærer Indskriften: ME FECIT FRIDERIC HOLTZMANN HAVNLÆ 1725 PEDER PEDERSEN (Fr. Holtzmann i København støbte mig 1725), denne lille Klokke, der vejede 417 Pund og kostede 155 Rdlr., hænger nu i Kapellet paa Assistens Kirkegaard.

Mens det gamle Orgel havde staaet paa et Pulpitur paa Skibets søndre Væg, blev det nye opført ved Vestgavlen, hvad desværre medførte, at det store Vindue her tildels lukkedes, og Kirken derved blev endnu mørkere, end den var i Forvejen.

Mester for det nye Orgel var den københavnske Orgelbygger, *Lambert Daniel Carstens*, efter Tilbud af 16. April 1725¹; det kom til at koste 1400 Rdlr. og blev, efter at være prøvet af to københavnske Organister og godkendt (7. Maj 1726), over-

taget af Kirkens Organist, *Jacob Rosenkilde*. Med sine 26 Stemmer — det gamle havde kun 10 — og 1547 Piber var det et fuldt moderne, stort og udmærket Orgel¹. En Indskrift paa en Pibe² i »vox humana« berettede: »Monsr. Børge Aastersen, Gud til Ære, haver hand sin Morbroders Gave med denne Stemme forbedret A^o 1725«. Orgelfacaden bar Frederik den Fjerdes og Peder Pedersens Initialer; paa hver Side af Pulpituret indrettes en lukket Kirkestol.

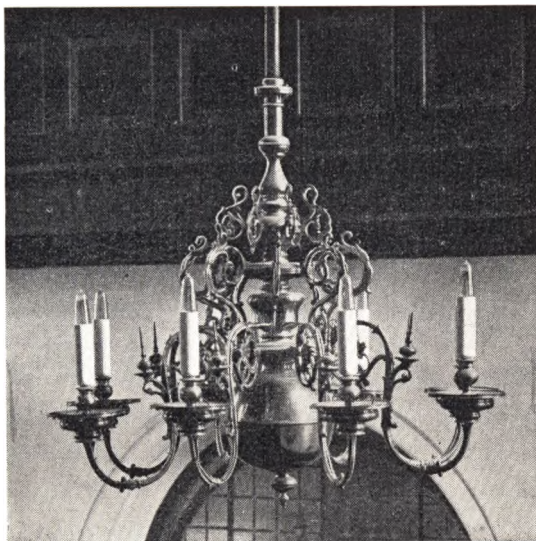
Efter at Spir, Klokke og Orgel var betalt, blev der 1000 Rdlr. i Behold af Legatet; Renterne heraf skulde gaa til de tre Gavers Vedligeholdelse.

Foruden ved Peder Pedersens Testamente, der medførte store Bygge- og Restaureringsarbejder, havde Kirken under og efter

den store Krig paa flere Maader nydt godt af Borgernes Gavnildhed³. Gamle Borgmester *And. Schull* skænkede 1708, foruden sine tidligere nævnte Gaver, nye Døre til Vaabehuset og den saakaldte »Brudeport« i Taarnet, som mest brugtes, naar et Bryllupstog skulde indledes. 1713 og 25 lod Borgmester *And. Grubbe* og Hustru *Sidsel Pop* i Kirken ophænge 3 store Messing-Lysekrone; en fjerde foræredes 1716 af *Anders Christensen Brink* og *Lene Nielsdatter*. 1715 lod Amtsskriver *Lind* paa egen Bekostning Alterkalken omgøre og forbedre. Et Legat til Kirke, Skole og fattige, 100 Dlr. til hver, skænkedes 1716 af *Joh. Adolph de Clerque* til Bjergbygaard.

Kirkeuret istandsattes i Vinteren 1725—26 af en københavnsk Urmager, der underviste Klokkeren, saa han fremtidig kunde passe det. Uret skal 1737 være blevet fornyet og forsynet med 4 Skiver.

— Den gamle St. Lucius Kirke var nu en smuk og rigt udstyret Kirke. Paa de store Højtidsdage tændtes alle Kro-

LYSEKRONE, skænket 1716 af Anders Christensen Brink og Hustru Lene Nielsdatter. (V. Hansen fot.)

nerne under de hvide Hvælvinger, Skæret glødede varmt i Epitafiernes Farver og kastede Lys og Skygge over det skønne Billedskærerarbejde i Altertavle, Korskranke, Prædikestol, Daabskapel og Stolegavle. Pinsemorgen var der ikke blot strøet Blomster paa Peder Pedersens Gravsten, overalt var der pyntet op med grønne Grene; Kirkens Gaard i Tømmerup havde en ældgammel Pligt til at »give Maj« til at maje Holbæk Kirke med Pinsedag¹. Fra Taarnet blæste Stadsmusikanten og hans Svend Koraler, og naar Klokkerne havde ringet, begyndte Jacob Orgelmester at »lege« paa Værket, Rektor og hans Peblinge i sorte Kapper anførte Salmesangen, og saa gik gamle Provst Heerfordt paa Prædikestolen.

LATINSKOLEN NEDLÆGGES. Efter Torkil Badens Død 1732 søgte Provst Heerfordt forgæves at faa en af sine Sønner anbragt i Rektorembedet; 31. Marts 1733 udnævntes *Peder Smith*, men allerede Aaret efter blev han Kapellan i Holbæk-Merløse og afløstes som Rektor af Magister *Laurits Steensen Lind*², der i mange Aar havde virket som Manuduktør i København. Efter hans Død 1738 fulgte saa en Hører fra Næstved Skole, Magister *Hans Frederik Heggelund*³ (f. 1709 i Næstved). Han blev Holbæk Latinskoles sidste Rektor.

Den fik sin Dødsdom i Christian den Sjettes Skolelov af 17. April 1739. Han var hjertelig interesseret i en Reform af de lærde Skoler, hvor Forholdene endnu i mange Henseender var middelalderlige. En Kommission havde siden 1733 forberedt Loven, især ved at indhente Oplysning om Skolernes Legatkapitaler, Lønninger, Personale og Elever.

Holbæk-Rektorens Løn opgives 1738 til 45 Tdr. Byg aarlig, og desuden (som Kordegn) Offerpenge af Menigheden ved de store Højtider og et uvist Honorar for sin Umage ved Daab, Bryllup og Jordefærd. Dertil kom Fribolig i Skolens Stueetage.

1734 nævnes flg. Lokaliteter 4: Dagligstuen, Sengekammeret, det lille Kammer, Køkkenet og den store Stue. Ovenpaa 3 Kamre samt Hørerens og Disciplenes Kamre. Egentlige Skolestuer omtales ikke; Undervisnin-

gen af de 15—20 Elever, hver af de to Klasser rummede, foregik vel enten i den store Stue eller i Kamrene ovenpaa. 1739 repareres »Vindeltrappen til Skolen«. Legatkapitalen androg ved Skolens Nedlæggelse 2496 Rdlr. 5 Mk. 5 Sk. (Legater¹ skænket af Ridef. Jacob Chur 1616, Borgm. Mogens Christensen 1617 og hans Søn Christen Mogensen 1647 og 51, Rektor Anders Nielsen 1653, Raadm. Didrich Eggers 1668, Borgm. And. Schult 1676, Byskriver Jørg. Birch 1703, Løjtn. Angel 1719, Købmd. Peder Pedersen 1723, Johan Adolph de Clerque og Hustru 1728 og Raadm. Jacob Jensen 1733.

Elevantallet var 1733 i øverste Lektie 12 og i nederste 20; heraf nød det Aar 18 Elever Rente af P. Pedersens Legat.

Kommissionen foreslog Kongen at nedlægge en Række af de smaa Latinskoler. De havde kun ringe Betydning, det var ikke hvert Aar de producerede en Student, deres Økonomi var saa skrøbeligt funderet, at de vanskeligt kunde faa kvalificerede Lærerkrafter; det vilde være fornuftigt at nedlægge dem og henvise de unge til større Latinskoler med rigere Legater og bedre Undervisningsforhold.

Forordningen af 1739 dødsdømte syv af de sjællandske Skoler, saaledes i Kalundborg og Holbæk. I et Brev af 16. Maj fik Rektor Heggelund Kommissionens Ordre² til, at Skolen skulde høre op til Nytaar, Høreren og Drengene skulde gives Besked, saa de i Tide kunde søge andetsteds hen, og hvis en af Lærerne ønskede at blive i Holbæk som Dansk Skole-Mester og Kordegn, maatte vedkommende henvende sig til Biskop Hersleb i god Tid.

Da Byens Borgere blev klar over, at de skulde miste Skolen, henvendte de sig med en Adresse til Magistraten³ og bad denne gøre et Forsøg paa at overtale Kommissionen til at skaane Skolen. I Magistratens Skrivelse af 30. Juli hævdes det, »at denne Skole ej alene er en af de ældste i Stiftet, men er endog oprettet af Byens Indvaanere«, som stedse har støttet den ved Gaver, saa den nu har en Kapital paa 2496 Rdlr. »Skolen, saa liden som den er, haver ikke været uden Frugt, thi vi kan opregne, hvilke her i Skolen har lagt Grundvold, her fra er dimitterede til Akademiet og siden er blevet habile Mænd at tjene Gud og Fædrenelandet i Kirken, Skolen og kgl. Embeder.« »Det gaar os desforuden til Hjerte, at ej aleneste

de fleste af nærværende Discipler . . . maa nødes til at gaa fra Studierne, siden det bliver Forældrene aldeles utaaeligt at holde dem paa andre Steder i Skole, men det vil og herefter af samme Aarsag aldeles ophøre med nogen herfra at holde til Studeringer . . . altsaa mister Guds Kirke og Landets Embeder de Subjekte fra denne Stad, som kunde være skabte til Studeringer.« Sluttelig gøres opmærksom paa, at Skolen ikke, som de større Latinskoler, skylder kongelige Gaver sin Eksistens, men alene Borgernes Interesse, og man tilbyder at opretholde den fremtidig rent kommunalt uden Statstilskud og eventuelt gennem en Optagelsesprøve skabe Sikkerhed for, at kun virkelig egnede Børn faar Lov at søge den.

»Her i Byen«, skriver Rektor d. 8. Sept. til Bispen¹, »gør de sig endnu stadigt Tanker om at beholde deres Skole og søger alle Midler at faa den bestaaende.«

Men alle Anstrengelser var forgæves. Ved Juletid uddeltes for sidste Gang Legatpengene til Disciplene², og kort efter forflyttedes Rektor til et Præstekald i Norge, medens Høreren, *Gert Ruhe*, ansattes som Kordegn og Skolemester for den danske Skole. Denne arvede alle Latinskolens smaa Legater og dens Part af Ligpenge og Brudepenge, men om Peder Pedersens Legat, der jo ikke maatte henlægges til nogen anden Skole, bestemte Kongen 6. Juni 1740, at Renterne skulde tilfalde studerende og værdigt trængende Disciple fra Holbæk, og hvis der engang skulde blive givet »saa considerable Legata til dette Brug, at Vi maatte finde for godt igen at oprette en latinsk Skole i Holbæk«, skal Legatet paany henlægges hertil³.

Skolens Nedlæggelse var, som I. H. Larsen siger⁴, »et haardere Slag for Byen og et Tab for videnskabelige Syslers og Ideers Udbredelse i denne Egn«. I de siden forgangne 200 Aar har man flere Gange drøftet Muligheden af en Genoprettelse; det er hidtil strandet paa økonomiske Betæneligheder, men den Tid er dog vist ikke fjern, da den gamle Latinskole genopstaar som et moderne Gymnasium til Gavn for Byens Ungdom.

Inden Den danske Skole kunde rykke ind i Klosteret, maatte baade Skolestuer og Rektorbolig istandsættes. Ruhe klagede i April 1740 til »Skolens Inspektører«¹ (Magistrat og Sognepræst) over Husets slette Tilstand, Skorstenen var faldet ned, og Værelserne var for smaa, saa han foreløbig maatte leje sig en Skolestue ude i Byen. Kæmnerregnskaberne 1740—42 viser derefter, at Byen har betalt en Del Regninger til Murer og Snedker »for den latinske Skole at lade indrette til dansk Skole«. Som saadan tjente Bygningen nu i ca. 150 Aar.

Efter den eenarmede Skolemester, *Rasmus Lund*, fulgte 1724 *Æxel Steenberg*, der iøvrigt nærrede sig ved at gøre Malt og sælge Træsko; siden fungerede Byens Organist, *Jacob Rosenkilde*, en Studiosus, og derefter førnævnte Hører, *Gert Levin Ruhe*, Student fra den gamle Latin-skole; han var tillige Kordegn og holdt derfor »en Karl til at læse for Børnene«. Ruhe levede til 1778.

NYE HAANDVÆRKERLAUG. Omkring Midten af 1600'erne begyndte tyske Laugsskikke, den saakaldte Handwerks-gewohnheit eller Zünfft åt trænge igennem i Provinsens Laug. Lærlingene maatte udstaa en vanskelig Optagelsesceremoni (f. Eks. Snedkernes Behøvling), før de optoges i Svendenes Laug, en Svend skulde være zünfftig, kunne fremsige sin Gruss, naar han mødte og begærede Arbejde paa et Værksted; man vilde sikre sig, at han var en ærlig Svend, der kendte sit Laugs Skikke, og ingen Fusker eller Bønhas. Haandværkerne var et vandrende Folkefærd, Zünften gjaldt i hele Nordeuropa og knyttede dem sammen; mange Tyskere slog sig ned som Mestre i danske Købstæder, ogsaa her i Holbæk.

Efter Enevældens Indførelse søgte Regeringen flere Gange, især 1681 og 82, at indskrænke Laugenes Magt; de stilledes under Magistratens Tilsyn, de maa ikke lukke for Tilgang af Lærlinge eller forbyde nogen Mester at antage saa mange Svende og Dreng ham lyster.

Allerede i 1680 havde Holbæk Skomagerlaug faaet sin Skraa revideret, d. 28. Sept. godkendtes den af Borgm. og Raad². De fleste Bestemmelser overførtes uændrede fra 1623-Skraaen. Der vaages ømt over Laugets Ære; ingen Dreng,

der er Slegfredsøn eller paa anden Maade berygtet, maa tages i Lære; en Svend, der tager Afsked fra sin Mester, skal anden Dagen derpaa tage sig en ny Mester eller vandre af Byen. Han maa ikke nedsætte sig paa Landsbyerne eller i en By som Fusker, og han maa kun tage Arbejde hos en saadan, dersom han flere Gange forgæves har tilbudt sig hos de ærlige Mestre.

FRA HOLBÆK-LAUGENE: Lader, Velkomster (Snedkernes, Smedenes og Skomagernes) og Skafferstokke. Opbevares dels paa Nationalmuseet, dels paa Holbæk Museum. (V. Hansen, fot. 1923.)

Naar et Laug havde Sammenkomst, gav oftest den ene af Byens Raadmænd Møde som Øvrighedens Repræsentant, og til at føre Bøgerne havde man Byskriveren. Ved Oldermandskifte beskikkedes den nye Oldemand af Magistraten, der ogsaa fik Mesterstykker forevist til Godkendelse. 1723, 4. Maj, mødte Hans Kristiansen Skomager paa Raadstuen med sit Mesterstykke, et Par Støvler og et Par Sko, »som Borgmester efter Sædvane fik«¹.

Foruden de tidligere (S. 258) omtalte tre ældste Holbæklaug, Skomagernes, Smedenes og Skræddernes, fik Byen i 1700'erne endnu tre.

Snedkerlauget oprettedes 6. Juni 1711, Mathias Bielefeldt

blev første Oldemand; og da her kun var fire Mestre af Professionen, tog man en Drejer med. For at vinde Yndest hos Øvrigheden tilbød Lauget at betale nyt Bord og nye Stole til Raadstuen¹. Det gode Forhold varede nu ikke ved; i 1726 klagede Magistraten til Stiftamtmanden over, at Lauget ikke vilde optage en fra København tilflyttet Snedker, skønt han »er af os anerkendt som Mester«; hans Svend gik fra ham, og i det paafølgende Politiforhør viste to af Mestrene saa »al for stor Grovhed for Retten«, at »disse opsætsige og for-drukne Snedkere«, som Magistraten kalder dem, maatte idømmes en Bøde².

I 1719 lod Lauget en Svend sætte i Arrest³; han vilde ikke svare sin Skyldighed, og hans Mester klagede, at han ved Fusk vilde »støde ham fra hans Brød«. I Laugshuset havde Svenden sagt: Nu giver jeg Borgerskabet samt Øvrigheden Døden og Djævelen, ikke een Skilling vilde han yde, men tage to Fuskere til sig og arbejde paa Tølløse. Han stødte til Oldemandens Næse og raabte: »Din Hund, vil du forbyde mig at tale? For saadan Adfærd mod Oldemanden, sagde Mathias Bielefeldt, skal du i Arrest, til du betaler, hvad du til Lauget er skyldig. Og han slap da heller ikke ud, før han havde underskrevet en Forpligt.

Bielefeldt blev i 1726 af Magistraten afsat som Oldemand⁴; det viste sig nemlig, at Laden, som han havde forvaret i en Kiste, var brudt op og Penge og Breve fjernet. For Byretten gav han sine Børn Skylden, men disse paastod, at Forældrene selv havde gjort det! Han dømtes til at nedlægge sit Hverv og staa udenfor al Laugsret, indtil han beviste sin Uskyldighed. Sammen med to andre Mestre havde han villet op-hæve Lauget; de to fortrød nu og tilbød i Bod at gøre noget Arbejde paa Raadstuen, hvis de igen maatte indtræde. De blev saa sat til at lægge et nyt Gulv under Magistratens Sæde og Raadstuebordet og derom opsætte »et Galeri med skikkeligt Arbejde og tvende Døre paa«.

I Januar 1735 bad 7 Handskemagere Magistraten anbefale deres Andragende til Stiftamtmanden om at maatte oprette et Handskemagerlaug, »siden vi her i Holbæk ere saa mange Handskemagere, som til Laug at holde udfordres«, og de henviser til, at den forrige Stiftamtmand allerede d. 1. April 1728 paa Raadstuen gav dem Laugsrettighed⁵. Denne Tilla-delse konfirmeredes i Amtets Skrivelse 12. Marts 1735 til Magi-straten, som derefter kunde beskikke dem en Oldemand.

Endelig opnaaede Bagerne en kgl. Bevilling af 30. Sept. 1748 til at oprette et Bagerlaug i Holbæk⁶. Deres Antal var

i Regelen kun 3 à 4, og under de store Indkvarteringer, Byen jævnlig havde, maatte andre Borgere hjælpe til med at bage til Soldaterne.

De 6 Holbæklaug var i Aarhundredets første Halvdel kun smaa og fattige. 1735 opgøres Mestrenes Antal¹ til ialt 31: 10 Skomagere, 7 Handskemagere, 5 Snedkere, 5 Smede og 4 Skræddere; alle Tallene ligger lavere end i det forrige Aarhundrede. Desuden var der i Byen 2 Bødkere, 2 Hjulmænd, 4 Murere, 2 Tømmermænd, 2 Rokkedrejere, 1 Kobbersmed, 2 Feldberedere, 2 Hattemagere, 2 Pottemagere, 1 Væver, 2 Bagere, 1 Maler, 1 Kandestøber, 1 Sadelmager, 1 Guldsmed, 1 Glarmester, 2 Slagtere og 5 Møllere, ialt 34.

Haandværkernes Vilkaar var omkring 1700 overmaade slette, de fleste sad i smaa Kaar eller Fattigdom. Om deres faglige Dygtighed er det svært at sige noget; der synes f. Eks. ikke at være bevaret gode Møbler eller godt Sølvtoj fra den Tid, saadan som det kendes fra andre Byer. Da Stiftsøvrigheden i Anledning af Kirkens Hovedrestauring i 1726 udtalte Tvivl om, hvorvidt Arbejdet kunde udføres af stedlige Mestre, hævdede Magistraten², »i allerydmygst Gensvar, at her ude er en dygtig Tømmermand, Hans Rasmussen, boende i Vintre Mølle (!) og her i Byen en dygtig Murmester, Jacob Jacobsen,« de vil kunne gøre det billigere end en københavnsk Mester. Men Kirkespiret blev dog rejst af en Tømrer fra Hovedstaden.

Klager over daarligt Arbejde forekommer ofte. 1753 stævner en Kornet en Skrædder for Retten, »betræffende en rød Klædes Rejsekjol, som han har syet ham, men den var ufor-svarlig sammenflikket«, og skønt Skrædderen i et Laugsmøde maatte love at gøre den om, har han ikke holdt sit Ord. — Johan Damianus Guldsmed var ikke til at faa Arbejdet fra. En Mand havde givet ham 14 Lod Sølv til at gøre et Bæger af og betalt Arbejdslønnen forud: 2 Skpr. Korn, 3 Mk. og 6 Sk., men Bægeret fik han ikke, og han maatte sagsøge Johan for at faa sit Sølv og Betalingen tilbage³.

Svendenes Vilkaar var meget afhængige af Mestrenes,

Lønnen bestod i Kost og Logis og lidt rede Penge. Arbejdstiden varede fra Sol stod op og til ud paa Aftenen. Skomagernes Vedtægt fra 1680 forbyder en Svend at »gaa af Arbejdet, naar hans Mester haver hastigt Arbejde antaget og skal forfærdige«. I en Retssag fra 1755 hører vi, hvorledes en Skrædder kom hjem Kl. 11 og fandt sin Svend arbejdende endnu. Nu raaber Vægteren elleve, gaar nu i Eders Seng! sagde Mesteren, og saa fik Svenden »føyer aben«¹.

En tysk Skræddersvend sendte 1756 en Klage til Lauget her²; han var kommet til Holbæk for at søge Arbejde; hos Niels Post drak han sammen med en Rytter, i hvis Kammer han fik Lov at overnatte. Mens han sov, tog Rytteren hans Pas og Papirer, og næste Morgen trak man Skrædderen hen i Munderingskammeret, hvor han tudbrølende blev iført rød Kjol og væbnet med Pallask. Derefter maatte han skrive under paa at ville tjene som Rytter i 6 Aar. Da han stadig hævdede at være blevet presset til Soldat og bad sit Laug om Hjælp, kom han i Arrest, men Byens Skræddere aftalte, at de vilde skiftes til at sende Mad op til ham imens.

— Mestrene maatte være forsigtige med at tage Bønderdrenge i Lære. I 1718 fik Ib Skomager og hans Lærling en Proces paa Halsen, idet baade Vognserups og Frydendals Ejere gjorde Krav paa Drengen som deres vornede. Men Mesteren forsvarede sig med, at Assessor Hellegaard paa Vognserup selv har »forsikret ham med sin skriftlige Seddel, at (Drengen) maa lære det ærlige Skomagerhaandværk, hvilken Seddel er indlagt udi Skomagerladen og i Protokollen indført, som ikke kan forevises, førend Lauget og Laugets Bisiddere og Laugsbrødrene vorder samlede«. Til sidst blev Drengen (21 Aar gl.!) aldeles fri, da det viste sig, at han var født af fri Forældre, som kom fra Samsø og ikke tog Fæste paa noget Gods³.

— Af Holbæklaugenes Ejendele er forholdsvis meget bevaret³: Skomagernes Mesterlade og Svendelade, Velkomst, Signet, Lydhammer, to Skafferstokke og et Flag; Smedenes Lade, Velkomst, Signet og Flag; Snedkernes Mesterlade og Svendelade, Bødekasse, Velkomst, en Skafferstok og et Flag; Bagernes Svendelade og Laugets Signet; Skræddernes Flag; men vistnok intet af Handskemagerlaugets Sager.

De bevarede Laugsprotokoller handler især om Optagelse

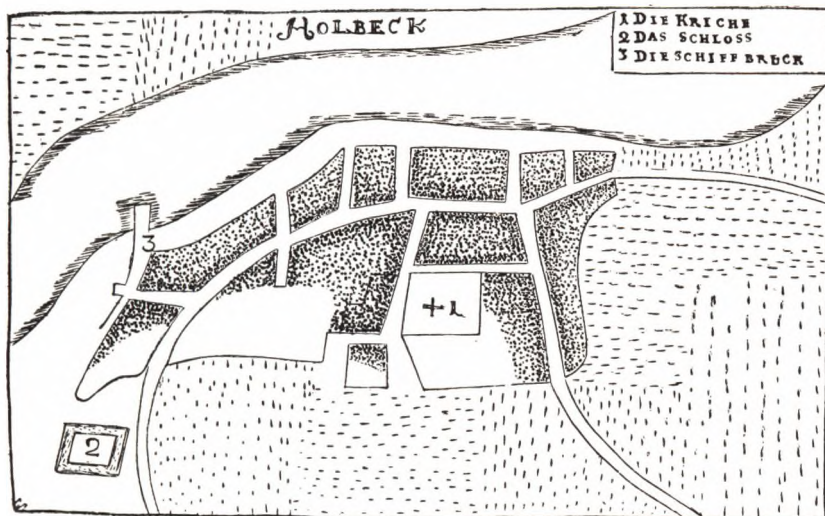
af nye Mestre, Svende og Drengene, om indbyrdes Stridigheder og endelig om Forfølgelse af Fuskere i Faget. Det sidste var det vigtigste, og det vender vi siden tilbage til.

HAVN OG HANDEL 1720—55. Efter en kortvarig Opgangstid under den store, nordiske Krig fulgte der igen en Række stille Aar for den lille Bys Erhvervsliv, fra omkr. 1725 til hen mod Aarhundredets Midte.

I Erik Pontoppidans tyske Danmarksbeskrivelse fra 1730, *Theathrum Daniæ*, hedder det om Holbæk: »Sie ist nur klein, hat aber doch Stadt Gerechtigkeit, und eine feine Bürgerschaft, die aus ihrem guten Schiff-Hafen jährlich viel Geträyde verführen lasset.« Men en Række Indberetninger fra Magistraten i 1720—30'erne vidner snarest om kummerlige Forhold. »Her findes ikke et eneste Skiberum, undtagen en liden Fiskerjolle, som en fattig, gammel Mand bruger at sætte Sildegarn med«, hedder det i en Skrivelse, og 1727 udtaler en Raadstueforsamling, at i Aar er »al Negotien (Handelen) ganske nedlagt, saa enhver næppe med Besværighed kan have det tørre Brød«. Kornhandelen paa Norge ødelægges af de lave Priser, og der siges bitre Ord om Konkurrencen fra København, der 1726 havde faaet Eneret paa Import og Oplag af »de fire Species«: Vin, Brændevin, Salt og Tobak, saa »alle fra Landet søger til København om hvis (hvad) de behøver, efterat de i smaa Partier der kan have de samme Køb, som Købmændene i de smaa Købstæder maa betale derfor«¹.

En Erklæring, som Magistraten 1736 indsendte til Stiftamtmanden², oplyser først, at »denne liden Byes Handel og Næring bestaar af en Del Kornvarers Indkøb, dets Formaltning og Forsendelse til Norge«, hvorfra hjemføres Tømmer, Sild, Fisk, Jern og Salt, eller af »Skibes Befragtning med Kornvarers Opsendelse«, og endelig af »en ringe Del Avling saavel som af nogle faa Haandværkere, der alene maa leve af Byens ringe Arbejde«. Men det bemærkes dernæst, at Handel og Næring »har mærkelig og mere end til den halve Del aftaget paa en 30 Aars Tid«, og som Aarsager

nævnes først den lange Krigsperiode, »som gjorde Søen og den lange Indsejling fra Rørvig af usikker, at en Skjærbaad (Kaperfartøj) kunde gaa ind og borttage de bedste Skiberumme« (Skibe), og dernæst det store Fald i Kornpriserne, der begyndte kort efter Freden, saa Købmændene »ikke kunde faa deres Indkøb betalt, mindre noget for Fragt og Risiko«.

HOLBÆK 1730, Grundplan i »Theatr. Daniæ«: 1) Kirken, 2) Slottet, 3) Skibbroen. Vistnok tegnet efter Resens Plan, men et Par af de nordlige Stræder er udeladt; her ses kun Blindestræde, Studiestræde, Blegstræde, Søstræde og Sladderstræde.

Byens Trivsel var jo som altid inderligt afhængig af Oplandet, og for Bønderne blev Aarhundredets første Halvdel en ond Krisetid. En Td. Byg, der 1699 kostede 9,66 Kr., solgtes 1710 for 6,42, 1720 for 5,85, 1730 for 3,52, 1740 for 8,13 og 1750 for 3,39 Kr. En stor Ulykke var Kvægpesten, der fra 1745 i mange Aar hærgede Landet. Fæstebønderne forarmedes mere og mere, og Regeringen søgte ved Stavnbaandets Indførelse 1733 og paa andre Maader at hindre de unge Karles Flugt fra Godserne.

Kornhandelen var Byens vigtigste Indtægtskilde, og den svigtede ofte i den her omhandlede Periode, men desværre mangler vi tilstrækkeligt Talmateriale til en detailleret Bedøm-

melse. Der er dog mange Vidnesbyrd, der bekræfter Magistratens sørgmodige Betragtninger over Byens Stilling.

Saaledes Skibbroens Vilkaar. Den havde jo i mangfoldige Aar været forpagtet ud til private. Det Privilegium, som Elisabeth Stampe havde arvet efter sin Mand (S. 360), udløb 1727, og da hun gerne vilde af med Broen, lod hun optage et Syn, hvori dens Brøstfældighed takseredes til 24 Rdlr. 4 Sk. Dette Beløb tilbød hun at betale, og derefter udstedte Borgm. Lind d. 10. Juni 1727 fuld Afleveringskvittering til hende¹. Det ser dog ud til, at Magistraten allerede fra 1725 har overtaget Regnskabet, og der administreres nu indtil 1731 saaledes, at den Part af Broens Indtægt, som efter Toldordinansen tilfalder dens Forpagter (1725—31 gennemsnitlig ca. 46 Rdlr.), deltes lige mellem Magistraten og Broens Kasse, efter at der var afgivet 8 Rdlr. til de fattige². Men paa Grund af den ringe Trafik paa Havnen blev der kun en 15—20 Dlr. aarligt til dens Vedligeholdelse, og Følgen var naturligvis, at den forfaldt mere og mere.

I Februar 1731 havde Isbruddet ramponeret den saaledes, at Magistraten maatte opgive at reparere Skaden, og Stiftamtmanden tilraadede da en Henvendelse til Kongen om Ret til at opkræve en ekstra Afgift paa alle Varer, som ud- eller indførtes over Broen³. Købmændene blev kaldt op paa Raadstuen for at godkende dette Forslag, men de protesterede kraftigt mod at svare flere Penge til Magistratens daarlige Administration. Med Ordførere som de tidligere nævnte Peder Sørensen, Niels Winge og Børge Aastersen tilbød de selv at overtage Broen! Dette blev imidlertid meget unaadigt afvist, hvorefter de klagede til Stiftamtmanden og hævdede, at Magistraten havde været altfor elskværdig overfor Madame Stampe, da hun afleverede Broen, og siden ladet den forfalde, »muligen for at de kan faa et nyt Privilegium«⁴.

Paa Rentekammeret kunde man ikke forstaa, at Skibbroen allerede nu 4 Aar efter Mad. Stampes Aflevering skulde være saa ødelagt; der maa ikke opkræves nye Afgifter, men Magistraten skal straks iværksætte en Hovedreparation og ligne

Udgiften (430 Rdlr.) paa Borgerne¹. Herimod protesterede saavel de vise Fædre som Købmændene og Haandværkerne. Og saa endte det med, at Kongen d. 19. Nov. bestemte, at Magistraten skulde beholde Administrationen og i 12 Aar opkræve visse Procenter af alle Varer, som ind- eller udførtes, mod at vedligeholde Broen².

Først skulde den imidlertid gøres i Stand, og nu skete det mærkelige, at Magistraten i Foraaret 1732 indberettede, at en Reparation var utilstrækkelig, en ny Synsforretning havde takseret Skaden til mindst 1100 Rdlr., saa det meste maatte gøres om fra Grunden³. De velvise Mænd vilde aabenbart have den helt i Orden, inden de overtog den, saa deres private Fortjeneste af den ikke foreløbig skulde beskæres af Vedligeholdelsesudgifter. Det tillodes da Havnen at laane 1100 Rdlr. af Byens Legatmidler, og Magistraten maatte ansætte en Tilsynsmand med 24 Dlr. aarlig Løn⁴. Stiftamtmanden foreslog Byfogeden eller Kæmneren, der begge nok kunde trænge til et lille Ben, men den nye Borgmester, *Jochum Schougaard*, tog det selv. Han var efter Linds Død 1730 blevet dennes Efterfølger, ogsaa som Amtsskriver.

I September 1732 var Arbejdet afsluttet. Procentafgiften gav i 1733 og 34 ca. 100 Rdlr. aarlig, og da det gik for langsomt med Laanets Afbetaling, forhøjedes Afgiften 1735 til 1 % af alle Varer; det gav i 1735—40 ca. 250 Dlr. aarlig. Men den store Istandsættelse maa vist være slet eller svingagtigt udført, thi allerede 1739 betales der 255 Rdlr. og 1740 284 Rdlr. til Reparationer, og da de 12 Procentaar var forbi, klagede Købmændene paany over Broens slette Tilstand og tilbød at overtage den⁵. Det gik Stiftamtmanden ind paa, men efter en Synsforretning i Maj 1741 nægtede de alligevel at modtage den; Ansvarer kunde let blive for kostbart, og saa endte det foreløbig med, at Toldkontrollør *Schow* beskikkedes til at opkræve den gamle 1 % Afgift og passe Regnskabet, mens Købmændenes Repræsentant, Peder Sørensen, skulde føre Tilsyn med Broen. Da der ingen Reparationer foretoges, begyndte Klagerne snart igen, ogsaa fra Skipperne, indtil Kongen 3. Okt.

1744 bestemte, at en Istandsættelse straks skulde ske. Samtidig forhandlede der igen med Købmændene, men da de forlangte 15 Aars Privilegium paa Broens Indkomster, hvis de skulde overtage den, blev Schows Ansættelse som Administrator fornyet 1745¹.

I de følgende Aar ofredes der stadig store Summer paa Broen, f. Eks. i 1749: 406 Rdlr. 95 Sk., i 1750: 371 Rdlr. 57 Sk., i 1753: 490 Rdlr. og i 1754: 1149 Rdlr. 94 Sk. Aarsagerne til denne haabløse Elendighed var flere. Broen »er ikke af Begyndelsen anlagt altfor vel og altsaa staar Fare for Isen, naar den opbryder«, siger Magistraten i en Indberetning fra 1751, og det var rigtigt nok; Gang paa Gang havde voldsomme Isbrud med Vestenstorm ødelagt Brohovedet, men man havde i Tidens Løb ført det længere og længere ud i Stedet for ved Opmudring at modarbejde Tilsandingen. 1746 var Broens Længde 73 Favne, og Magistraten beklagede i en Indberetning, at der hidtil ikke havde været Raad til at foretage Opmudringer, langt mindre til at bygge en rigtig Havn, »hvorudi Fartøjer kan overvintre, og altsaa maa de paa Rheden ligge til Ankers, indtil Vejrliget tillader, at de . . . kan lægge til Skibbroen«².

Men saa var der foruden Raaddenskab, Mudder og Isgang endnu en Aarsag til Miseren, som Magistraten af gode Grunde ikke nævner; den hed Svindel, og den kom for Dagen i den store Skibbro-Skandale 1755, som vi senere skal omtale.

— Broregnskaberne³ viser, at Byens Handel havde en Opgangsperiode omkring 1740—50. Procentafgiften (1 %) gav:

1739: 264 Rdlr. 91 Sk.	1752: 556 Rdlr. 28 Sk.
1740: 237 — 29 —	1753: 563 — 11 —
1747: 226 — 1 —	1755: 540 — 72 —
1749: 327 — 43 —	1756: 416 — 81 —
1750: 400 — 58 —	1757: 417 — 89 —

Byens Part af Accisen, der i 1730'erne androg ca. 40 Rdlr., steg i 1750'erne til 100 à 150 Rdlr. Om de enkelte indførte eller udførte Varers Art og Mængde m. m. er det vanskeligt at give fyldestgørende Oplysninger. Meget tyder paa, at den

Bedring i Omsætningen, der især kom København til Gode, og saa mærkedes her ude i de smaa Købstæder. En stor Ulempe var det for dem, som for Holbæk, at Havnene var saa elendige, om Vinteren ganske umulige, og at der var saa faa Skibe til Raadighed. 1733 solgte Raadm. Fæster sin lille Galiot til en Københavner¹, og 1736 oplyser Magistraten, at her ingen Skibe findes, saa at der »med stor Bekostning skal fragtes Skibsrøm i København, som foraarsager, mangen god Lejlighed til Handel bliver forspildt«².

I 1740 samledes der ind i sjællandske Kirker til Skipper Hans Olsen af Holbæk, som d. 7. Juli 1739 var forlist paa Vej herfra til Norge og mistede baade sit Skib og Ladningen, 300 Tdr. Malt og Korn³.

Enkelte Holbækskibe nævnes i 1740'erne; 1741 solgte Raadm. Ditzel $\frac{1}{2}$ Part af sin Galiot »De fire Søstre« til Kbmd. Peder Sørensen.

Lodsvæsenet paa Isefjorden ordnedes ved et kgl. Reglement af 26. April 1728, der f. Eks. fastsætter en Takst paa 2 Rdlr. for Lodsnng af et Skib paa 10—8 Fods Dymbtgaende fra Toldboden i Rørvig og til Holbæk. Overlodsen klagede i 1733 over, at Lodserne i Holbæk var opsætsige og ikke vilde aflægge Regnskab for ham over deres Fortjeneste⁴.

Da Regeringen i 1743 ønskede, at Søkøbstæderne skulde tage Tolden i Forpagtning, erklærede Holbæks Købmænd, at Konditionerne var uantagelige. 1748 tilbød en Københavner at forpagte de sjællandske Byers Told for 15.000 Rdlr., og Regeringen gentog i den Anledning sin Forespørgsel til Købstæderne, men Holbæk, Nykøbing, Frederikssund og Roskilde svarede i Fællesskab d. 28. Febr. 1749⁵, at for en Snes Aar siden kunde Rørvig-Tolden vel nok give de 1660 Rdlr., som man krævede i Forpagtningsafgift nu, »men paa de Tider florerede dog Negotien og Handelen langt bedre, fordi vi kunde indføre udenlands fra og der fik et Aars Kredit eller mere. Men siden Manufakturerne og Fabrikkerne er oprettet, har Klæde, Silke og uldne Stoffer . . . Sukker, Sæbe . . . Leer, Knive, Staal og Jern i Plader m. m. været Kontrabande, som vi har maattet købe i København, hvor vi ikke kan have den behøvende Kredit . . .« Og da de smaa Byer ikke har Skibe til

udenlandsk Fart, maa Købmændene ogsaa tage Vin, Salt, Specier, Tran, Tjære, Hør og Hamp i København¹.

Her peges altsaa igen paa den dominerende Indflydelse, Hovedstaden havde overfor Købstæderne. Dens Eneret paa de »fire Species« var ganske vist ophævet 1730, men til Gengæld oprettede eller støttede Regeringen de Fabrikker (»Manufaktur«), som Byerne klager over i Skrivelsen, og man søgte med alle Midler at tvinge Købmændene til at handle der.

I Juni 1741 gik Byfoged Stampe efter Stiftamtmandens Ordre² rundt hos Holbæks Købmænd og maalte op, hvad de havde af udenlandske Klædevarer. Peder Sørensen havde 27 Stk. (245 Al.) og Niels Fogh 45 Stkr. (530 Al.); de andre intet. Derefter kom i April 1742 en Henstilling om at købe den Slags fint Klæde paa det kgl. Magasin, men i den »allerydmygste Erklæring«, som Magistraten afæskede Købmændene, forklarer de, at »af disse Sorter er lidet eller snart intet at afsætte«, de der har Raad at købe den Slags »vil have det skikkelig og efter Modens Maner dannet og da i København køber det, hvor de og lader det sy«. Men Købmændene vil godt aftage noget paa Magasinet, hvis de kan faa 1 Aars Kredit, for det maa de selv give deres Kunder³.

Alt udenlandsk Klæde blev derefter paa Magasinet ombyttet med indenlandsk, der fremtidig skulde være den eneste lovlige Vare i Boderne, og alle skulde lade deres Klæder sy af »dansk Arbejde«.

Regeringen ønskede først og fremmest at opelske og begunstige den hjemlige Industri, især til Gavn for Hovedstaden, mens de handlende i Købstæderne stadig krævede Ophævelse af de Indførselsforbud og høje Told-satser, som næsten havde standset Byernes gamle, selvstændige Udenrigshandel.

BYENS ALEN, et Jernmaal, som hang paa Raadhuset. (Holb. Museum.) Forf. tegn.

I den friere Handels Tid i 1720'erne kunde Isefjords Toldsted give 12—1600 Rdlr. aarligt; men Indtægten dalede i 1730—40'erne til det halve, dels paa Grund af

Beskyttelsespolitikken, dels fordi Tiderne blev sløje. I Fem-aaret 1750—55 havde *Christian Faber* Tolden i Forpagtning¹ for 1595 Rdlr. aarlig, og i den Tid steg Oppebørselen til 4—5000 Rdlr., saa det blev en god Forretning; just i disse Aar kom der paany Fart i Handelen.

Konsumtionen var for hele Borgerskabet en stadig Kilde til Ærgrelse; ikke blot skulde Købmændene svare af deres Omsætning af »de fire Species«, og enhver betale ved Byportene for de Varer og Kreaturer, man førte til Bys, og for hver Tønde Byg, man gjorde til Malt, men der skulde ogsaa svares Afgift af Kvæget, naar det førtes ud paa Bymarkerne eller hjem igen! Og der var Afgifter paa Tjenestefolk, »Kopulationsskat«, naar nogen giftede sig, og adskilligt mere.

Konsumtionen blev af Rentekammeret bortforpagtet for 3 Aar ad Gangen. I Holbæk havde *Iver Hviid* den i 1730'erne. Han maatte selv lønne en Stab af Konsumtionsbetjente, der holdt Vagt ved alle Indgange til Byen og visiterede hos Møllere og Købmænd. Enkelte Aar kunde der tjenes godt paa Forpagtningen. Men da Hviid, efter at have afgivet den i nogle Perioder og næret sig som Købmand, paany overtog den 1749 for 3300 Rdlr. aarligt, gav den straks store Tab; han døde imidlertid et Par Maaneder efter². I en Periode (1740) havde Byen selv Forpagtningen, og Summen blev paalignet Borgerne og opkrævet hvert Kvartal³.

Ifølge Konsumtionsforordningen af 1700 skulde de Kromænd, som boede Byen nærmere end 2 Mil, aftage Brændevin hos Byens Købmænd, men da der alligevel baade hos Købmænd, Bønder og Møllere brændtes og udskænkedes store Kvanta i Smug, nødtes Konsumtionsforpagteren til ofte at foretage »Inkvisition« ude i Distriktet og ved Magistratens Hjælp konfiskere ulovligt Brændevinstøj. Disse Ekspeditioner gav Anledning til megen Rettergang og megen Uvilje mellem Borgere og Bønder, men Købmændene var jo nødt til at værne om deres Brænderiret. Det betød et Tab for dem, da Regeringen i 1730'erne begyndte at give nogle Kroer ved alfar Vej Privilegium paa at brygge Øl og brænde Brændevin.

I Oktober 1734 anbefalede Amtmanden et Andragende¹ om en saadan privilegeret Kros Oprettelse i Syvendekøb, og en Henvendelse fra Generalinde Juel paa Eriksholm, om at Manden i »Skomagerhuset«, der længe havde herbergeret rejsende i ondt Vejr og betalt Konsumtion til Holbæk, maatte faa Ret til Krohold.

I December samme Aar foretog Magistraten Inkvisition i Tølløse² og fandt tre Steder »en Brændevinskedel med Laag og Piper i fuld Gang«, og i Juli stævnedes Iver Hviid den Svinninge-Kromand og to Mænd fra Mørke for det Øl og Brændevin, de havde udskænket fra deres Vogne St. Hans-Aften ved Mørke Kilde³. (1747 blev Kildemarkedet ved denne saakaldte »Jomfruens Kilde« forbudt.)

Konsumtionsforpagteren indstævnedes ogsaa (1739) Mændene i »de to Huse udenfor Holbæk ved Smedelundsporten« for ulovligt Krohold og førte Vidner paa, at de ved Juletid og paa Markedsdage udskænkede Drikkevarer⁴; 1742 er der en lignende Sag mod Forpagter Bolt i Hollænderhuset paa Slotsmarken. Et Vidne havde siddet paa Banken udenfor Malkepladsen og biet efter et Par Mænd; da han saa, de kom ud af Smedelundsporten hen over Stubbene, gik han ind og vilde bestille Øl og Brændevin, men Bolts Amme turde intet skænke. »I skulde komme her op om Søndagen«, sagde hun, »saa er her Plasér og mange Folk, som drikker«⁵.

--- Købmændenes vigtigste Indtægtskilde var stadig Kornhandelen, men Konkurrencen var haard. Ikke blot fra de københavnske Handlende, der gennem Kromænd og Møllere foretog store Opkøb og betalte bedre end de holbækske, men ogsaa indbyrdes søgte Byens Købmænd at overbyde hinanden for at faa Bøndernes Korn (S. 358). I 1732 maatte Byfoged Bisgaard forny det gamle Forbud mod at gaa udenfor Portene og afkøbe Bønderne deres Korn eller give dem Penge paa Haanden for Brænde, Tørv, Korn eller Flæsk⁶.

Saaledes havde Anders Hermansen en Dag købt et Par Læs Ildebrand uden for Smedelunds Port, men Kbmd., Raadm. *Hans Ditzel*, som kom til, blev saa rasende, at han greb Anders i Haaret, slog ham i Jorden og raabte: Din Æsel, skal du gaa uden Byen og gøre Forprang paa Brænde! Tag jeres Vognkæppe, I Carnailler, sagde han til Bønderne, og bank den Skælm af med⁷!

I Juni 1726 sendte v. Arenstorff paa Svanholm en »Ekspres« til Borgm. Lind med Bud om, at der skulde ligge et hollandsk Skib ud for Venslev Strand ved Orø for at købe Korn af Bønderne. Lind bad straks Tolderen i Rørvig stoppe Skibet, hvis det ikke havde Pas og Maalerseddel fra et lovligt Ladested⁸.

Købmændene fik i 1726 Magistraten til at ansøge Kong Frederik om, at den gamle Markedsdag d. 16. Sept. maatte

flyttes til 30. Nov., da den faldt i Høstens Tid, mens Bønderne hverken havde Tid eller Penge¹, og samtidig klagede man over, at der »har indsneget sig en stor Uskik, at alt Kvægmarkedet holdes Aftenen tilforn (Gallemarked d. 16. Okt.) ved Tuse Gærde og i Tuse By«. Alle Forsøg paa at hindre dette havde hidtil været forgæves. Da Kongebrevet (af 29. Nov.) indtraf, lod Magistraten det straks tinglæse paa Lands- og Herredsting og gentog Forbudet mod Markedet i Tuse. Man anviste til Kvægmarkedet en Plads i Raadmand Brings Vænge Øst for Byen².

Da Forbud ikke hjalp, henvendte Magistraten sig igen til Kongen (6. Sept. 29) og oplyste³, at dette ulovlige Marked var opstaaet ved, at Ejerne af Slottet var begyndt at kræve Stadepenge af Bønderne, naar de holdt det gamle Kvægmarked her uden for Byen paa Slottets Grund, »hvorover Bønderne har af Begyndelsen retireret sig ud fra Byen og omsider sat sig ved Tuse at holde det Marked«. Kongen bestemte derefter (21. April 30), at Markedet skulde flyttes til Holbæk⁴, og Magistraten bad Oberst Folckersam stille en Snes af de indkvarterede Musketerere til Raadighed, saa de kunde besætte Markedspladsen i Tuse Aftenen før St. Galledag⁵.

Byfoged Bisgaard klagede i 1733 til Stiftamtmanden⁶ over, at der ved »de her udenfor Holbæk holdende Heste- og Kvægmarkeder sælges af Indbyggerne og andre fremmede Bønder baade Øl og Brændevin samt Mad og Spisevarer, som efter Loven burde søges i Byen«. De tænder endda Ild op at varme Øl ved. I en ny Klage s. Aar⁷ oplyser han, at naar Markedsfolkene kommer »og paa Kongens Torv her i Byen opslaar deres Boder eller Stader«, vil de ikke yde ham Stadepenge, »men paastaar at være fri, siden det er paa et offentligt Torv«. De nøjes med at give lidt til den Borger, paa hvis Fortorv de staar.

Borgm. ANDERS LARSEN GRUBBES
Segl. (Nørlit fot.)

— »Her er 16, som har Navn af Købmænd, men de fleste bruger kun ringe Handel«, oplyser Magistraten 1736 i en Indberetning¹. Det var sandt. Ved Ansættelse til »Kop-, Formue-, Heste- og Karosseskatten« 1743 svarede 4 Købmænd (Peder Sørensen, Mads Henriksen, Hans Ditzel og Iver Hviid) ialt 270 Dlr., mens de øvrige 14 Handlende tilsammen kun gav 239 Dlr.².

Efter Peder Pedersens Død i 1723 arbejdede hans, i Testamentet forstodte, Søstersøn, *Peder Sørensen*, sig snart op til at være Byens største Købmand; vi har allerede ofte nævnt hans Navn. Den anden Søstersøn, *Børge Nic. Aastersen*, døde ugift 1737; Kompagniskabet med Niels Winge varede kun tre Aar; 1726 købte Winge Borgm. Grubbes Gaard paa Hjørnet af Bysøstræde og ægtede Amtsf. Linds Datter i Nabogaarden, men ved 1730 gik det tilbage for ham, og 1732 foretoges der »Sekvestion« (Beslaglæggelse) hos ham; blandt Kreditorerne er nogle Firmaer i Lybæk og København, Borgm. Grubbes Enke, og endelig krævede Magistraten ham for nogle af Kirkens Penge, han som Kirkeværge havde i Forvar. Paa en stor Auktion i August solgtes Gaarden og alt Indbo³. Den rige Købmand blev en fattig Kræmmer.

Det gik andre, som det gik ham. Flertallet sad i smaa Kaar og ringe Handel, havde kun til Dagen og Vejen, ligesom Haandværkerne. Tidsrummet 1720—50 var en stille og sløj Tid for Næringslivet i en lille Provinsby.

BYSTYRELSE (til o. 1750). Borgerne havde efterhaanden mistet det meste af den Indflydelse, de før 1660 havde paa Byens Styrelse. Ved en Forordning af 1682⁴ indskrænkedes Antallet paa Borgmestre og Raadmænd, saa Holbæk f. Eks. skulde nøjes med 1 Borgmester og 2 Raadmænd, men man forudsatte endnu, at disse skulde tages af »de bedste og vederhæftigste Borgere, som længe har skattet og skyldet og bedst kender Byens Tilstand«; derfor træffer vi indtil o. 1700 stadig Købmænd som Didrich og Herman Eggers, Laurids Christensen og Anders Grubbe i Bystyrelsen. De kunde klare sig med

de faa Indtægter, Raadet fra gammel Tid havde, fordi de først og fremmest var Købmænd.

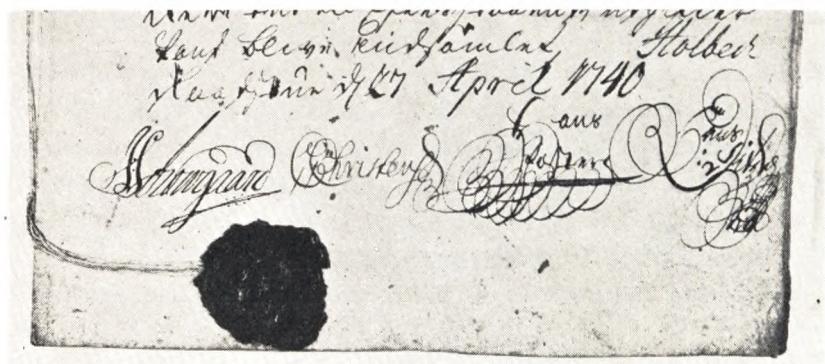
Men Enevælden elskede Embeder, og ved at skære Raadsmedlemmernes Antal ned til Halvdelen og henlægge forskellige Sportler og Biindtægter til Stillingerne søgte man at gøre det muligt for Indehaverne at eksistere uden borgerlig Næring. Det blev et Embede at være Borgmester eller Raadmand, men et elendig lønnet Embede. Magistratsmedlemmerne i 1700'erne er derfor ofte tidligere Skrivere eller andre underordnede Tjenestemænd, og det noteres i 1745 som en Sjældenhed, at en Raadmand i Holbæk (Hans Ditzel) tillige er Købmand. Borgmestre som *Mads Lind* (1725—30) og *Jochum Schougaard* (1730—74) var Kontorembetsmænd. De kom hertil som Amtsforvaltere; Borgmesterstillingen fik de som et Bierhverv.

Flere af Raadmændene var Prokuratorer, saaledes *Børge Mogensen Bring* (1719—26) og *Christen Christensen*¹ (1726—41). Sidstnævnte konstitueredes 1712 som Prokurator ved alle sjællandske Over- og Underretter, 1726 blev han udnævnt til Raadmand og til Birkefoged i Birkholm og Knabstrup Birker; han benyttedes ofte af Regeringen i offentlige Hverv og udnævntes 1738 (efter egen Ansøgning) til Kommerceraad, 1739 til Landfiskal; 1741 fik han Afsked som Raadmand og døde 1745. — *Hans Fæster*, der blev Raadmand 1732, havde tillige Embedet som By- og Raadstueskriver; det samme gjaldt de to sidste Raadmænd i Holbæk, *Gustav Ortved* (udn. 1755) og *Hans Jørgen Stæhr* (udn. 1760).

Ved Aar 1750 bestod Magistraten da af en Borgmester og to Raadmænd, men det var endnu ikke lykkedes at gøre disse Embeder til Levebrød; de tre Herrer nøjedes med at dele Magistratens Part af Accisen, 50—100 Dlr., nogle Sportler og saa Herligheden af de gamle Embedsjorder i Bymarkerne og i Riffelhaven med stadig Forpligtelse til at holde de to Bytyre. Ingen kunde leve af en saadan Løn, men Borgmesteren var jo ogsaa først og fremmest Amtsforvalter, den ene Raadmand Byskriver og den anden Købmand. Først da Regeringen ved Aarhundredets Slutning slog de tre Embeder sammen til eet og gjorde Indehaveren til baade Borgmester, Byfoged, Postmester, Herredsfoged, Birkedommer og Birkeskriver, saa blev det endelig til et Levebrød!

Magistraten samlede en Dag hver Uge paa Raadhuset for

at »holde Raadstue«. Man bortfæstede Byjorder, beskikkede Tavlemænd til under Gudstjenesten — iført sorte Kapper — at ombære Fattigtavlerne, man udnævnte Fattigforstandere, Kornmaalere, Vangevogtere, Sprøjtemestre og Oldermænd. Man eftersaa Skolens og Fattigvæsenets Regnskaber, uddelte Legater, skrev Borgerskabsbreve og synede Mesterstykker.

HOLBEK MAGISTRAT underskriver og forsegler: J. Schougaard (Børgm. og Amtsforsvalter; Justitsraad), C. Christensen (Raadmand, Landfiskal; Kommerceraad), Hans Fæster (Raadmand, By- og Herredsskriver) og Hans Ditzel (Raadmand, Købmand). Kæmnerregnskabet 1740. Norlit fot. (Byseglet ses forstørret paa næste Side.)

Sammen med Raadstueskriveren gennemgik man de sidst indløbne Breve og udformede Konzept til Svar; alt førtes til Protokols.

Det middelalderlige Bysegel (S. 145, 197) erstattedes 1726 med et nyt, der viser tre Træer med kuplede Kroner, Omskriften lyder: HOLBECK RAADSTUE SEIGL 1726. Denne Seglform brugtes langt op i 19. Aarhundrede.

Magistraten fungerede som »Raadstueret« og idømte Mulfter for Overtrædelse af Stadsretten og andre kommunale Ordensbestemmelser. Undertiden blev Borgerne efter gammel Skik »kaldt til Raadstue«, naar de velvise Mænd ønskede at høre deres Mening i en vigtig Sag. De mødte saaledes altid en af de første Hverdage efter Nytaar og valgte Takserborgere og Kæmner.

Byens aarlige Budget lagdes af Magistraten, det androg ved Aarhundredets Midte ca. 150—180 Rdl., hvortil kom et

Par ekstra Skatter, saa der ialt skulde udskrives 2—300 Dlr., som Takserborgerne saa lignede paa Borgherskabet. For at skaffe et retfærdigt Grundlag bestemte Magistraten 1732, at $\frac{1}{3}$ af Skatten skulde lignes paa Grundejendom, $\frac{1}{4}$ paa Handel, $\frac{1}{6}$ paa Haandværk, $\frac{1}{9}$ paa Avling og $\frac{5}{36}$ paa »andre Indvaanere«¹. Senere nøjedes man i en Aarrække med at ligne efter »Grund« og »Næring«.

Magistraten lagde et Budget for det kommende Aar, Takserborgerne fik det med Ordre om at paaligne Beløbet paa Borgerne, og Kæmneren sørgede for Opkrævningen. For 1755 opføres saaledes paa Byens Regnskab 3 Hovedindtægtsposter: »Ekstraskat« til Byens Udgifter 190 Rdlr. 3 Mk. 3 Sk., Indkvarterings-Hjælpe-skat (fra andre sjællandske Byer, der slap for Indkvartering) 92 Dlr., og den godvillige Gave til de fattige (se nedenfor) 75 Dlr.

Blandt Udgifterne: Til Provincialdoktor With svares af Holbæk 4 Dlr., Raadstueskriverens Løn 12 Dlr., Organist Thielo 33—2—0, Byfogeden og de 4 Mænd for at syne Ildsteder og for en Favn Brænde til Bytinget 4—4—0, Raadstuetjenerens Løn 20 Dlr., Byens Tjener 10 Dlr., Leje af Munderingskammer til to Kompagnier 18 Dlr., diverse Reparationer af Byens Indhegning, Arresten, Vagten, Skolen, Natmandshuset og Sprøjterne, Leje af en Kakkellovn til Rytternes Sygestue, Reb til Tingklokken, Leje af Ekserserplads i Lunden til Rytterne, Brænde til Raadstuen m. m., div. Vognmandsregninger, Hjælpe-skat til Ringsted 65 Dlr., og den aarlige Distribut til de fattige 75 Dlr. ialt 321—5—10.

Tungere Byrder end denne Kommuneskat var de Ekstras-katter, som Staten med faa Aars Mellemrum udskrev, og endelig de indirekte Afgifter, som Told, Konsumtion og Accise.

— Foruden Tilsyn med Skibbroen, Skolen, Legatkapitaler, Byjorder, Laug og meget andet, havde Magistraten ogsaa Bestyrelsen af Fattigvæsenet. Forordninger fra 1708 og 1731 indførte Reformen: Byen faar Pligt til at sørge for sine fattige, syge og husarme, Ledelsen har Fattiginspektionen (Sognepræsten, et af Magistratens Medlemmer og en Borger), hvad der

BYENS NYE SEGL: »Holbeck Raadstue Seigl 1726«. (1740; Landsarkivet, Norlit fot.)

behøves af Penge ud over Legatrenterne, skal skaffes ved en Indsamling.

Ifølge en Opgørelse ¹ fra 1732 var her 26 unge og 19 gamle Betlere, »som hidindtil paa visse Dage i Ugen ved Godtfolks Døre har nydt Penge og Brød, . . . og vides ingen anden Maade at underholde disse fattige paa, thi skal de nyde Penge i Steden for Brød, . . . da skal befindes, en Del af Børnenes liderlige Forældre vil drikke dem op, og Børnene derover lide Nød«. Foruden disse 45 Betlere var her 18 fattige, som ugentlig fik et Par Skilling af Fattiggassen, og 30—40 »husarme«, som nød Renterne af Peder Pedersens Legat; »husarme« var Folk, som undsaa sig ved at gaa ud og tigge. Altsaa ialt ca. 100, der delvis var under social Forsorg, lidt over 10 % af Befolkningen.

Efter Forordningen af 1731 lagde Magistraten nu hvert Aar et Budget for Fattigvæsenet, Kæmmeren sendtes om med en Liste, hvorpaa Folk tegnede sig for frivillige Bidrag. 1750 skulde der bruges 140 Rdlr., og da Listen kun gav 105, blev Resten lignet paa Borgerskabet.

De fattiges Legatkapitaler udgjorde 1742 ialt 3613 Rdlr. 2 Mk., anbragt som Prioritetslaan i forskellige Ejendomme. En Part af Accisen, 8 Rdlr. aarligt, tilfaldt Fattigvæsenet, der ligeledes ofte fik Part i Bøder for ulovlig Handel.

Det gamle Hospital, et 8-Fags Bindingsværkshus paa Kirkestrædes Nordside (nu Nr. 15); her var 1690 Bolig for 12 gamle fattige². 1726 beder Magistraten Stiftsøvrigheden om Tilladelse til at anvende 232 Rdlr. 5 Mk. 2 Sk. paa en Istand-sættelse af Huset, »der formedelst Ælde og store Brøst daglig staar paa Fald«³; det blev derefter opført af nyt 1727 og rummede (1751) otte fattige, der nød fri Bolig, Tørv og en ugentlig Pengehjælp.

— Skolevæsenet tyngede ikke Budgettet; Byen betalte Husets Vedligeholdelse og Inventar i Skolestuen, men ingen Løn til Skolemester og Kordegn Gert Ruhe; han maatte klare sig med Legatrenter og en Offerindtægt paa 80 Rdlr.

— Brandvæsenet medførte aarlige Udgifter til de 3 Sprøjters Eftersyn og til de stive Læderslangers Smøring; nogle Aar kom en kgl. Sprøjtemester paa Inspektion. En farlig Brand i 1737 lykkedes det heldigt at begrænse; to af de fem »afbrændte Borgere« fik kgl. Understøttelse til at genop-

føre deres Huse¹. Forordningen af 1761 om Brandvæsenet i Købstæderne medførte en Del Nyanskaffelser af Materiel, og samtidig veg den hidtidige Brandinspektør, Borgm. Stampe, Pladsen for Avlsbruger Søren Friis.

— Hvert Aars Byregnskab har en Række Udgifter til Vedligeholdelse af Byens Porte og Brønde. Visse Aar oprenses

»de publique Vandsteder«, Bysøen og Mølløsøen, som borgerligt Pligtarbejde under Ledelse af »Formanden for de fire Markmænd«. Konsumtionen medførte en stadig Udgift til de mange Bøomme, ikke blot ved Byportene, men ogsaa for de Stræder, der gav Adgang til Byen, f. Eks. Bysøstrædet, Studiestræde, Blegstræde, Klosterporten og ved Skibbroen. Undertiden lod Magistraten Gæstesengsrenden oprense og Brolægningen der samt ved Byportene istandsætte.

BORGERKOMPAGNIETS TROMME. To Vildmænd holder Kronen over Frederik V's Spejlmonogram, Rigsvaabenet og nederst Holbæk Byvaaben (de tre Træer); om dette staar: »Holbechs Borge Compagnies Tromme Ao. 1749«. — Prægtigt, drevet Arbejde. Holbæk Museum. (V. Hansen fot. 1938.) Museet ejer ogsaa Byens Tromme fra s. Tid.

— Under Magistraten sorterede ogsaa Borgernes Væbning; 1732 hedder det, at der ekserseres to Gange aarligt med Borgerskabet af deres foresatte Officerer²; 1748 istandsættes »Holbæk Kompagniets« Fane, men først ved Magistratens Artikler af 9. Okt. 1749 for Holbæks Borgerkompagni³ fik dette sin faste Organisation. Magistraten beskikker Borgerkaptajnen

og de andre »Oberofficerer«. 1 a 2 Gange aarligt skal Chefen eksersere med Kompagniet og »gennemgaa saavel Haandgriffene med Gevær som anden Exercering til Zirat«.

— Bestyrelsen af Byjorderne var af Magistraten overdraget de fire »Markmænd«, der skulde overvaage, at Vedtægterne efterlevedes og hvert Aar oplæse dem for alle Avlsmænd. 1758 revideredes de for sidste Gang¹, inden Fællesskabets Ophævelse.

— Mens Oppositionen mod »Borgmestre og Raad« i 1660'erne oftest kom fra Haandværkerstanden, er det i 1700'erne snarere Købmændene, der med vaagen Kritik følger den nye Magistrats Virksomhed. De tre Herrer følte sig som Embedsmænd og Byens Øvrighed. I en Skrivelse fra 1726 hævder de, at »som det efter Guds og Kongens Lov er gemæs, at enhver i sin Stand bør at ære og parere sin af Gud og Kongen foresatte Øvrighed i alle lovlige Tilfælde, saa skulde det og efter vores uforgribelige Mening være billigt, at Borgere udi Købstæderne burde uden al Opsætsighed og Grovhed efter deres borgerlige Ed og Pligt beegne deres foresatte Magistrat med Hørsommelighed og Skikkelighed«². De klager derfor til Stiftamtmanden over, at adskillige Borgere nægter at møde for dem paa Raadstuen trods Tilsigelse, og de beder 1728 om Lov til »med Mandskab af Borgere under Vagtmesterens Kommando og med Gevær forsynet« at lade disse genstridige trække paa Raadstuen!³

Flere Klager til Stiftamtmanden over formentlig ulovlige og unødige Administrationsudgifter bragte Magistraten i Harnisk. »Disse Anklagere har haft Intention imod deres bedre Vidende at paakaste os . . . Mistanke hos Deres Excellence at handle imod Deres Exc.' høje Befalinger til Borgerskabets Undertrykkelse, hvorudi vi dog med en ren Samvittighed tør fremtræde baade for Gud og vores høje Øvrighed«, og de henstiller, at Klagerne, 8 ansete Købmænd, maa idømmes Bøde straf⁴.

Stiftamtmanden var Byens Overøvrighed; hvert Aar kom han paa Inspektion, tog oftest ind hos Borgm. Schougaard, og

naar han og hans Fuldmægtig havde efterset Bøger og Beholdninger, kunde enhver Borger, der havde noget paa Hjerte, faa Foretræde. Den bevarede, meget udførlige Korrespondance mellem de forskellige »Stiftsbefalingsmænd« og Magistraten vidner om, at de med Omhu og velvillig Autoritet tog sig af Byens og Borgernes Sager, holdt Embedsmændene til Orden og Redelighed, afgjorde upartisk de lokale Stridigheder, gav Raad og Vejledning og dannede det indflydelsesrige Mellemlid mellem By og Regering.

Kun en enkelt Gang vovede Borgerne at sætte sig op mod Ekscellencens Afgørelse. Tre Takserborgere nægtede i 1745 at skrive Skatte ligning paa 10 Dlr., som Magistraten efter deres Mening ulovligt vilde opkræve. Stiftamtmanden »undrede sig over disse Takserborgeres Dumdristighed i at vægre sig at ligne paa Byen, hvad jeg befaler, at derpaa skal lignedes, thi det er ikke deres Sag at ræssonere i Forvejen derom«. Men Takserborgerne fremsatte dristigt deres Mening i en udførlig Memorial, hvori de bl. a. hævder, at de netop har Ret til at ræsonere; Ligningen er ulovlig, og ingen Øvrighed kan beordre en Ulovlighed udført. »Det staar i enhver Undersaats Magt og Frihed, ihvor ussel og ringe han er, at læse Loven og de kgl. Anordninger . . . og det er enhver Undersaats Pligt, fra den højeste til den nedrigste, ikke alene selv at efterleve, hvad Kongen befaler, men endog at sætte sig imod alle de, som befaler anderledes . . .« »Vi har gjort, hvad os tilkom som ærlige Undersaatter, og altsaa passer sig den os givne Karakter af Dumdristighed bedre paa andre end paa os.« De vil nu efter Stiftamtmandens gentagne Ordre udfærdige Ligningen, men det bliver Borgernes Sag, »enten de vil betale saadanne usamtykte Udgifter eller ej«¹.

Stiftamtmand Gersdorff blev rasende og fik ved Bytinget de tre Borgere idømt en Bøde paa 400 Rd. in solidum, en Kæmpebøde, og desuden skulde de give ham en Undskyldning.

— Nogen Trang hos Borgerskabet til at vinde mere Selvstyre spores ikke, man nøjedes med Retten til at vælge Takserborgere og (fra 1745) tre Borgere til at revidere Kæmnerregnskabet, og man mødte til Raadstueforsamlingerne, og selv her var den kommunale Interesse saa ringe, at ofte kun 8—10 Borgere gav Møde.

RETSPLEJE. Byens øverste Repræsentant for Lov og Ret var den kongelige Byfoged. Embedet var omkring 1700 paa Grund af den elendige Løn ikke eftertragtelseværdigt eller

anset, flere af dets Indhavere sad i stor Fattigdom, *Gert Pedersens* (1684—95) Enke kom paa Fattigvæsenet, og *Peder Jørgensen* (1696—1730) omtales 1728 af Magistraten som »en gammel svag og sengeliggende Mand, der har det ene Ben saa godt som i Graven og har ikkuns meget lidet at leve af«¹. Efter *Peder Bisgaard* (1730—39) fulgte saa *Laurits Stampe* (1739—85), Broder til den førømtalte Elisabeth St. (Enke efter Raadm., Kommerceraad Chr. Christensen) og Farbror til Statsminister Henrik Stampe². Den nye Byfoged, der hidtil havde været Herredsfoged i Merløse og Tuse Herreder og Postmester i Holbæk, fik ved kgl. Resolution af 4. Dec. 1739 Lov at forene alle tre Embeder, hvilket straks gav større Indtægt og mere Respekt. Kongen tillod endvidere 3. April 1761, at Stampes Svigersøn, *Hans Christan Lund*, maatte adjungere (bistaa og efterfølge) ham i Embedet.

Byskriveren assisterede dels Byfogeden i Bytinget, dels Magistraten i Raadstueretten. De fleste af disse Skrivere levede i Armod og evig Kamp for at redde saa mange Sportler som muligt. En af dem, *Søren Stilling* (1725—34), fungerede til Tider som Prokurator; han kom i bitter Strid med Magistraten, der længe udelukkede ham fra Raadstueretten og ikke betroede ham noget at skrive for Byen. Ved hans Afgang 1734 overtog den ene af Raadmændene, *Hans Fæster*, tillige By- og Raadstueskriver-Embedet (1734—60).

Før Stampes Tid var der ikke altid sømmelig Orden i Retsplejen. 1732 anker Stiftamtmanden over³, at Bytinget hele Vinteren er holdt i Byfogedens Stue, »hvor Øl og Brændevin skænkes«; Magistraten skal straks lade en Kakkeloyn opsætte i Tingstuen, for der skal Bytinget holdes. En Dag ventede Byskriver Stilling med sin Protokol i 3 Kvarter, men saa kom Bysvenden og fortalte, at Byfogeden havde holdt Ret hjemme i sin Stue uden Skriver og Bog!⁴ -- De otte Stokkemænd blev ofte advaret, at naar »Klokken er lydet eller ringet til Ting«, skulde de være til Stede som Tinghørere⁵. Der vankede ofte Mulkt for Overtrædelse.

Byfogeden var tillige Politimester og førte Tilsyn med

Renholdelse af Gaderne, med Skorstene og Ildsteder og med Værtshuse. Til Hjælp fik han af Magistraten udmeldt 2 a 4 Borgere, der ledsagede ham paa hans Inspektion. Naar han og »Politibetjenterne«, som de kaldes 1763, dukkede frem af Tobakstaagen i en halvmørk Skænkestue og forkyndte Lukketid, endte det ofte med Slagsmaal og Anholdelse, især naar der var Soldater i Stuen.

En Aften i 1726 kom Stilling med de to Betjente ind et Sted, hvor nogle Svende og en Bonde fra Tjepperup drak og hujede op. Byskriveren forbød al videre Udtapning. — Hvorfor det, spurgte Bonden. — Jo, det forbyder kgl. Politiforordning! — Det er en Fandens Forordning, den blæser vi af, sagde Bonden. Ud maatte de imidlertid, saa gale de var, men da Bonden fór paa Stilling: Djævelen besætte dig, din Blækskider! lod han Betjentene anholde ham¹.

Dels i Byfogedens, dels i Magistratens Tjeneste var By-svenden, Raadstuetjeneren, Fangefogeden og de to Vægttere.

Bytinget holdtes hver Mandag paa Raadhuset. Ved Forhør i Politiretten, hvor især Overtrædelser af den strenge Sabbatsforordning behandledes, var en af Magistraten til Stede. Stiftamtmanden havde den endelige Afgørelse om Straf og Eksekution.

1700'erne var Prokuratorernes store Tid; selv om forholdsviis ubetydelige Sager procederes der i Aarevis, og Parterne faar deres vidtløftige Indlæg protokolleret i Tingbogen. I Holbæk virkede een a to Prokuratorer; mest kendt var den før nævnte Raadmand, Kommerceraad Chr. Christensen, der undertiden benyttedes af Regeringen.

Kæmnerregnskabet 1736 har en Del Udgifter i Anledning af »de Afdelinger, der er sket« paa Raadhuset; der betales for 2000 raa Mursten til »Holbæks nye Arresthus«, et Rum, som blev afskilt fra »Bytinget«, og der sættes en ny Dør for »Maal- og Vægtehuset«, hvor de offentlige Maal gemtes. 1741 og 66 foretages igen Arbejder i Arresterne, det sidste Aar kom der nye Egedøre for begge Kældrene, »Gevælfterne over Raadstuen« blev repareret, og en stor, ny Trappe oplægges, vistnok i Husets vestre Ende, det saakaldte »Arresttaarn« (S. 79). De

to store, hvævede Rum i Stueetagen benævnes gerne Raadstuen og Tingstuen.

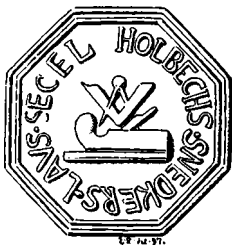
Det lykkedes ikke sjældent en Fange at bryde ud af Arresten. 1741 pillede Mathis Murer nogle Sten ud og forsvandt¹. 1748 smøgede en Morder sine Jern af, mens to Borgere, der skulde passe paa ham, var faldet i Søvn, og han laaste dem inde, da han gik! De dømtes til livsvarigt Strafarbejde, men Dommen formildedes². Trods sine 80 Aar fik Fangefoged Niels Jensen i 1764 samme Straf, fordi han glemte at lukke Arrestdøren for en Mordbrænderske fra Undløse³.

Hvad ellers Forbrydelserne angaar, som Byfogeden paadømmer, da har Tingbøgerne kun faa Dødsdomme i Sammenligning med 1600'erne. 1762 dømte Byfoged og Magistrat en Tømrer til Døden for at have slaaet Mølleren paa Lillemøllen, saa han døde deraf⁴. De fleste Retssager drejede sig om Tyveri. En Kone, der listede sig til at malke Køerne i Slotsmarken, skulde piskes i Arresten og arbejde 4 Aar i Tugthus⁵. En Husmand fra Søstrup stjal en Pose Malt i en Kømandsgaard, og da han græd og bad for sig og »mest er rig paa en Del uopfødte smaa Børn«, slap han med »at miste sin Hud« i Arresten⁶. — Omtrent lige saa almindelige er Overtrædelserne af det sjette Bud, og Straffen var her Piskning og Arbejde i Møns Tugthus. Men Hudstrygning fandt ikke Sted paa Kagen paa Torvet; denne synes nu at være forbeholdt de militære Syndere.

— Merløse-Tuse Herreders Ret holdtes (1751) hver Torsdag »paa Bytinget, som er ved Raadstuen«. Laurits Stampe var jo (fra 1739) baade Herredsfoged og Byfoged.

HAANDVÆRKERNE OG FUSKERNE. Sammenligner man Listen over Antallet af Byens Haandværksmestre i 1735 (S. 388) med en tilsvarende fra 1751⁷, viser det sig, at Mestertallet i de seks Laug var steget fra 33 til 37, og de andre Fag viste ligeledes Fremgang. En senere Opgørelse⁸ fra 1769 har derimod kun 33 Laugsmestre, idet Handskemagerlauget er svundet ind til 2 Mestre og Bagerlauget til 3. Men til Gengæld har Byen faaet flere Feldberedere, Bødkere og Slagtere samt enkelte nye, f. Eks. en Urmager, en Gørtler og en Reb-

slager, saa det samlede Antal paa Haandværkere synes at ligge 10 % højere i 1769 end i 1751. Bemærkelsesværdigt er den ringe Rolle, Bygningshaandværkerne spiller: 2 Murere, 3 Tømrere, 1 Maler (som tillige er Bedemand), 2 Glarmestere og 5 Snedkere; ialt 13 Mestre (mod f. Eks. 12 Skomagere). Der blev ikke bygget ret meget i Holbæk.

LAUGSSEGL for Skrædderne (1639), Snedkerne (oprettet 1711) og Bagerne (1760, oprettet 1748). -- Efter Tegn. af E. Rondahl i Tidsskr. f. Kunstindustri 1897.

Der oprettedes ikke flere Laug (Væverne gjorde et for-gæves Forsøg i 1763)¹, og de bestaaende førte en haard Kamp for at hævde deres Rettigheder overfor de Konkurrenter i By og Egn, der ikke stod i noget Laug, Fuskerne, som de kaldtes. Laugsprotokoller og Tingbøger er fulde af Processer mod den Slags Folk.

Skomagerlauget klagede f. Eks. 2. Maj 1727 til Stiftamtmanden over², at der baade i Holbæk og i Omegnen var »adskillige Fuskere paa vort Haandværk«, der arbejdede for Herremænd, Præster og andre Godtfolk, ja endog stod paa Marked med deres Varer, og man opnaaede, at det paalagdes Magistraten og Herredsfogederne at indskærpe de gamle Forbud mod, at Købmænd og andre opkøbte raa Huder paa Landet.

I 1728 konfiskerede samtlige Mestre 15 Par Sko hos en Ringstedmand; ved Politiforhør dømtes han til at indløse dem mod en Mulkt paa 5 Dlr. To Aar efter drog to Holbækkere ned til ham for at paa-minde ham derom, men han svarede uelskværdigt, at han var tilfreds, de Sko var Fanden i Vold! Hvorefter de bortsolgte ved Auktion³.

Da Skomagerne i 1746 fik Nys om, at Tømrer Rasmus Salmonsens havde et Parti Huder liggende paa sit Loft, beslaglagde Oldermænd dem, men saa kom den Ejendommelighed for Dagen, at de tilhørte

Borgmester Schougaard! Og da han i Retten hævdede at have opkøbt dem for senere at kunne sælge dem billigt til Skomagerne, og da Stiftamtmanden kraftigt støttede den entrepenante Borgmester, endte det med, at Lauget fik en Bøde!¹

En langvarig Proces² i 1751 drejede sig om 46 Huder og Skind, som Skomagerne ved en Konfiskation havde frataget en Korsør-Skomager, der havde opkøbt dem rundt i Amtet og oplagt dem i Undløse. Under Sagen oplyste Kbmd. Mads Henriksen, at nogle Bønder i Kisserup og Udby-Præsten, Digteren P. Chr. Stenersen, havde tilbudt ham et Parti raa Huder, som de forgæves havde tilbudt Byens Skomagere; disse vilde nemlig betale med Varer, mens Bønderne og Præsten krævede rede Penge. Da Korsørmanden saa en Dag kom ind til Kbmd. Henriksen og spurgte efter Huder, henviste denne ham til Bønderne paa Næsset, hvorefter han købte, hvad de havde. Men da Skomagerne fik opsnuset, at han havde en »Opsamlingscentral« i Undløse, tog de derud og beslaglagde dem. Protest og Proces hjalp ikke! Dommen^{17/1} 1752 gav Lauget Medhold, men Sjællandsfar Landsting underkendte Dommen, og Skomagerne maatte aflevere Huderne.

Skrædderlauget maatte ogsaa flere Gange bede Stiftamtmanden om Hjælp. »Her omkring Holbæk er en hel Del Skræddere paa Landet, som baade for Proprietærer, Præster, Fogeder, Degne o. a. syr baade nyt og gammelt Arbejde«, hedder det i en saadan Klage af 1. Febr. 1735. Nogle af disse Fuskere holder een a to Drengene og arbejder baade i Klæde og Silke, »hvilket foraarsager os fattige Skræddere her i Holbæk, som maa svare store Udgifter, største Armod, ja vi kan godtgøre, at ingen haver i nogle Aar haft ringeste Arbejde paa Landet, men Fuskerne tager selv hid til Byen og køber Klædevarer«³. Lauget ønsker Ret til at konfiskere det Tøj, de køber her, og de Klæder, som Borgere lader dem sy. Flere Gange har Mestrene med Politi foretaget Undersøgelse hos Borgere, der havde en saadan Fusker siddende, men de naaede altid at faa ham og Sytøjet skjult i Tide.

Engang var Lauget ogsaa ude efter en sølle Korporalkone, der gik om hos Borgerne og syede Fruentimmerkjoler⁴.

En Markedsdag 1733 overfaldt Smedelauget nogle Markedsomløbere og tog deres Varer fra dem, de nøjedes nemlig ikke med at staa til Torvs, de gik ogsaa om i Husene og faldbød. Men Magistraten befalede, at Varerne skulde leveres tilbage, og idømte Lauget en Mulkt⁵.

VELKOMSTER fra 1) Snekkerlauget og 2) Smedelauguet. Begge af Tin. Paa Snekernes en bred Sølvring med Indskrift: »Denne Sølvring til Velkomsten er bekostet af samtlige Snektersvende i Holbæk Da G. I. Thomle var Oldermænd og E. Hansen Ladesvend. Anno 1853«. -- De ældste af de 14 Mesterskilte er fra 1750'erne, det yngste fra 1823. Paa Smedenes Velkomst staar: »Gunder Fesher Older Mand Johans Kasspersen Bisider hans Mekel Kræbs Klein Sme De«. -- »Hans Envolsen Olluff bendessen Rasmus Pedersen Jørgen Godt Skalk Grouw Sme De. -- d. 23. No.br. A^o 1781«. 11 Sølvskilte fra 1803-52, de tre fra Smedeslægten Fischer. (Holbæk Museum; V. Hansen fot. 1938.) Skomagernes Velkomst fra 1773 ses paa Billedet S. 386.

Flere Gange klager Laugene over, at indkvarterede Soldater, som var Haandværkere i det civile Liv, ofte fuskede lidt i deres Profession i Fritiden, især var det naturligvis fristende for Regimenternes Sadelmagere eller Fanesmede at tjene en Ekstraskilling.

Der var ogsaa tit Vrøvl med de Haandværkere, der boede paa Slottets Grund lige udenfor Portene, skønt et kgl. Forbud af 17. Jan. 1668 bestemte, at ingen maatte drive Profession eller Købstadnæring derude. Skomagerne forfulgte saaledes i 1751 en Garver derude, og Snedkerlauget i 1737 en Snedker i Skidenledshuset (ved Langerøds Skel), som paa Eriksholm havde lavet Stakitværk, Vinduer, en hollandsk Dør og to flammede Halvdøre.

Magistraten meddelte i 1739 Etatsr. Leopoldus, der lige havde overtaget Birkholm (Løvenborg), at Byens Snedkere og Glarmestere klagede over, at han benyttede Landsbyhaandværkere paa Gaarden, hvilket var ulovligt; man henstillede, at han gav Holbæks Mestre Arbejdet; de vilde gøre det godt og billigt¹.

Indbyrdes vaagede de enkelte Fag over, at de ikke gik hinanden i Næringen. Da en Tømrer engang havde bygget et Bislag udenfor Søren Friis' Dør, af Stolper med Zirater paa, kunstfærdigt udskaarne Knægte og udsvejft Arbejde paa Opstandere og Rygstød over Sæderne, tiltalte Snedkerlauget ham 1757 for Retten².

Smeden i Regstrup optoges 1732 i Smedelaugget mod at svare sædvanlig Afgift og tillige en Anpart i Byens Skatter. 1764 gav Anders Smed i Regstrup og Hans Skrædder i Kvanløse 4 Mk. aarlig i Byskat »formedelst de haver Laugsrettighed med Laugene her i Byen. — Ole Kjøge, der boede i Riffelhaven, søgte 1755 om Lov at forhandle Kød i Byen, flere Borgere støttede ham, da her kun var een Slagter, som ikke kunde bestride Leverancen. Men denne Mester, Poul Bilt, havde længe beklaget sig over Oles Konkurrence, og det blev derfor forbudt Ole at sælge Kød i Holbæk, saa længe han ikke havde løst Borgerskab her³.

Hans Larsen Lund, der 1759 efter 14 Aars Tjeneste som Rytter tog Borgerskab som Pottemager⁴, blev Stamfader til en Række dygtige Pottemagere, som gjorde Holbæk-Lertøj

kendt og anset viden om; flere smukke Ting ejes af Nationalmuseet.

-- I Laugenes indre Forhold var der ikke sket større Ændringer. Magistraten indberetter 1752, at Lauggsamling holdes mindst een Gang aarlig, og naar Drengene skal udskrives eller Tvistigheder jævnes mellem Mestre og Svende. En Magistratsperson er da til Stede. Oldermænd skiftes hvert 2. Aar, og den nye yder en Kendelse af 2 Dlr. til Magistraten¹.

— De fleste af Byens Haandværkere var Smaafolk i Henseende til faglig Dygtighed, Interesser, Økonomi og Indflydelse. Adskillige var slemt fordrukne, og flere var snarere Øltappere end Haandværkere. De, som drev nogen Avling ved Siden af, klarede sig bedst. Som Snedker Hans Isaksen, der 1743 havde følgende Folkehold: 1 Svend, 1 Læredreng, 1 Gaardskarl, 2 Gaardsdrenge, 1 Amme, 1 Pige, og som holdt 3 Heste til Markarbejdet og til Markedsrejserne.

Laugene havde snart overlevet sig selv; de holdt krampagtigt paa de gamle Rettigheder, men kunde ikke honorere de deraf flydende Krav. De var imod Konkurrence, men ikke selv konkurrencedygtige, de modsatte sig uvelkommen Tilgang til Faget, men kunde ikke levere tilstrækkelig meget og tilfredsstillende Arbejde.

Regeringen maa derfor gentagne Gange begrænse Laugenes Magtomraade. Stiftamtmanden siger i et Brev 1752 til Magistraten, at »da Byen lige saa lidt kan undvære de Haandværkere, der ere uden Laug, som de, der haver Laug, saa bliver slige Haandværkssvende tilladt at ernære sig af deres Haandværk, efter at de haver produceret Lærebrev og derpaa taget deres Borgerskab«². Og 1761 kom en ny Laugsforordning, der ud fra samme Synspunkt søgte at skabe mere Frihed og Konkurrence.

BROEN OG KØBMÆNDENE (1755—80). Natten mellem 23. og 24. Jan. (1754) blev det, skriver Magistraten til Stiftamtmanden³; et græsseligt Stormvejr, Isen brækkede, drev mod Skibbroen og ødelagde Brohovedet, og næppe var et nyt

Stenkar opført, før en ny Isgang i Februar rev det med sig. I April, da Skibsfarten begyndte, var der knap 5 Fod Vand ved Broen, saa de fleste Skibe kunde kun losse ved Hjælp af lange »Stillinger« (Stilladser), og man bad derfor om Lov at lade Broen istandsætte og købe en Opmudringspram med Spil og Spade ligesom den, de havde i Kalundborg. Stiftamtmanden nærede store Betænkeligheder, Holbæk Bro var forfalden og forgældet, mens Kalundborgs havde Formue og var i god Stand.

Og hans Betænkelighed voksede, da han saa Regnskabet for 1754, Prammen var anskaffet, og der var andre store Udgifter, som han ikke kunde billige, ialt havde man ofret ca. 1200 Rdlr. paa Broen, og i Femaaret 1750—54 havde den kostet ca. 2700 Rdlr. Hvorledes var de mange Penge blevet anvendt?

Han beordrede derfor i Juni 1755 optaget en Synsforretning, og denne viste, at Bolværket paa begge Sider af den ca. 150 Alen lange Mole var raaddent, og Stenbroen havde store Huller; her var absolut ikke ofret noget paa Reparation i adskillige Aar. Brokarret mellem 1. og 2. Sluse manglede fuldstændig Pæleværk paa 3 Sider, og Resten af Brohovedet var fuldt af Huller og raaddent Tømmer. »Muddermaskinen« var langt fra det værd, den havde kostet.

Men da det saa kom Stiftamtmanden for Øre, at nogle af Regnskabets Regninger var falske, blev Resultatet, at en kgl. Kommission af 23. Dec. 1755 skulde undersøge Aarsagerne til Broens slette Tilstand, de i Regnskaberne opførte, men ikke foretagne Reparationer, de ligeledes opførte, men ikke eksisterende Materialer, og endelig de Kvitteringer, der paastodes at være falske¹.

Kommissionen kom (fra 1756) til at bestaa af Raadmand Peder Pedersen fra Korsør og Birkedommer Ole Bruun fra Vordingborg Rytterdistrikt. Proceduren henlagdes til Kalundborg Byling; Kammeradvokat Sonne var Aktor mod Magistraten. De to Raadmænd, Ditzel og Fæster, mente ikke, der kunde lægges dem noget til Last, det var Borgm. Schougaard,

der var lønnet Tillidsmand for Broen, men de slap ikke for Medansvar, deres Underskrift stod under alle Regnskaber.

Under Sagens vidtløftige Forløb lod baade Kommissionen og Magistraten optage flere Synsforretninger paa den elendige Bro, og Magistraten var højst fornærmet over den sønderlemmende Kritik, dens Administration var Genstand for, og søgte flere Gange om Lov til at istandsætte Brohovedet af Hensyn til Skibsfarten, men Kommissionen forbød det, da det jo saa blev vanskeligt at skønne over, hvad der var gammel Skade eller ny Forbedring. Derfor fik Broen Lov at ligge hen uden Vedligeholdelse paa tredje Aar og forfaldt mere og mere, skønt Købmændene energisk protesterede i en Klage til Stiftamtmanden d. 8. Okt. 1756.

Processen afslørede en hel Del Svindel med fingerede Regninger, Returkommission, svigagtige Forhold ved Leverancer, og især et utroligt Sløseri ved Tilsynet med Arbejdernes Udførelse. Mest kompromitteret var Borgmesteren; Købmændene paastod, at han fik sin Part af Fortjenesten ved Leverancerne.

Kommissionsdommen¹ afsagdes paa Raadstuen 18. April 1757 og gik ud paa, at Magistraten skulde refundere Skibbroen de Udgifter, der var opført i Regnskabet, men ikke udført, og paa egen Bekostning lade optage det paa Broens nordvestre Side sunkne og spolerede Stenkar, som uden Tilladelse var anlagt. Borgmesteren skulde som Hovedmand betale først, og hvad han ikke kunde, maatte Raadmændene klare. Desuden fik Schougaard en Bøde paa 100 Rdlr. for urigtige Regnskabsbilag og for at have negligeret Øvrighedens Ordre, og sammen med Raadmændene skulde han betale Sagsomkostningerne med 454 Rdlr. 1 Mk. 14 Sk.

Dommen ramte Magistraten haardt, og man begriber ikke, at Justitsraad, Amtsforvalter og Borgmester Schougaard kunde fortsætte i sine Embeder 20 Aar endnu.

— Efter Afslutningen af Bro-Processen blev den egentlige Administration over Skibbroen frataget Magistraten og ved kgl. Resolution af 14. Marts 1758 overgivet til to Købmænd

(Ove Christensen og Hans Siersted) under Stiftamtmandens Tilsyn. I November 1758 lod han afholde Licitation over et større Istandsættelsesarbejde, det averteredes i Aviserne, tildeles den københavnske Tømremester Georg Vollmeister og fuldendtes i Foraaret 1760. Ogsaa i de følgende 20 Aar anvendtes der ofte store Summer paa Broen.

I 1760'erne var tidligere Skibskaptajn, nu Købmand i Holbæk, *Jens Knie*, udnævnt til som Broens »Administator« at føre dens Regnskab og sørge for Vedligeholdelsen. 1765 udtalte nogle Synsmænd en streng Kritik af Broens Tilstand, og i Aug. 1766 lod Stiftamtmanden Knie tiltale for hans Administration, og efter en lang Proces¹ dømtes han i Jan. 67 til at betale Broen 887 Rdlr. 3 Mk. 6½ Sk., og 2 nye Tilsynsmænd udnævntes.

— Byens Handel havde omkring 1750 nogle gode Aar, men Fremgangen standsede snart. I 1749—53 ejede nogle Holbæk-Købmænd 4 Skibe (to af dem hed »Stadt Holbech«, det ene et »Skib« paa 30 Læster, det andet en Galiot paa 24½ bygget 1748 i Holbæk, de andre to var Krejterterne »St. Maria« og »St. Maria«). Men 1754 nævnes kun de sidste to Smaaskibe²; Korneksperten svarede sig ikke saa godt mere, og Købmændene klager 1756 og 57 over, at der ikke mere kommer norske Skuder. Før Høst 1757 laa her paa Kornlofterne 7730 Tdr. Korn og Malt uafhændet, og en Købmand havde fra sin Karl, der var sendt til Norge med en Skibsladning, faaet Brev om, at han blev nødt til at sælge med stort Tab³.

Købmændene klager ogsaa over, at Kornets Kvalitet er saa slet; det bedste Korn opkøbes af Kromændene og sendes til København⁴.

Pontoppidan oplyser i »Danske Atlas« 1764, at Holbæk har »nogen Leilighed til Seilads, og undertiden er samme med Fordeel bleven brugt, endogsaa til Frankerig og andre Steder i Vestersøen. Men paa nogen Tid og af tilstrækkelige Aarsager (saaledes de adskillige Udhavne og fremmede Vahrers Forbud) haver Søefarten her ikke floreret nær saa meget som tilforn«⁵.

De gode Aar, den danske Handel havde under de store, evropæiske Krige omkring 1760, gavnede ikke de smaa Byer meget, især fordi de ingen ordentlige Skibe ejede; det var de store som København og Aalborg, der fik Fortjenesten.

Holbæk havde næsten ingen direkte Skibsfart paa Udlandet mere. En tysk eller hollandsk Skude i Havnen blev efterhaanden en Begivenhed, man drøftede. Ligesom da Borgm. Schougaard i 1758 fik en Ladning Vin hjem fra Frankrig, og Skibet undervejs blev taget af engelske Kapere og først længe efter frigaves og stod Fjorden ind¹.

De 20—30 Fartøjer, der f. Eks. i 1760 kom til Holbæk², var næsten alle danske Smaaskibe; nogle gik i Fragtfart paa Norge med Korn og kom tilbage med Fisk, Tømmer, Jern o. lign. Andre bragte Kalk, Kul, Salt o. l., og mange kom med »Kolonialvarer«, som ofte omladedes ved Rørvig, fordi store Skibe ikke længere kunde passere Grundene ved Isefjordens Munding. 2. Oktober kom saaledes to Rørvigbaade med Varer fra et hollandsk Skib (1600 Pund Tobak, 2000 Pund Tobaksblade, 800 Pund Risengryn, 600 Pund Kaffebonner, 600 Pund Rosiner, 500 Pund Korender, 100 Pund Mandler, 200 Pund Annis, 150 Pund Ingefær, 300 Oste o. m. m.), og d. 6. Nov. en Dragørbaad med Hør, Hamp, Indigo, The, 2400 Pund Svesker og 6500 Pund Kaffebonner.

Et Tab for Isefjordsbyernes Handel var det, at Godsejerne lod store Kornpartier indlade i Skibe ved de saakaldte Udhavne, som Pontoppidan omtalte, de gamle »ulovlige« Havne, hvor Eksporten nu kontrolleredes af de autoriserede Maalere og Vejere. I Holbæks Vejer- og Maalerbøger opregnes saaledes Kornudførsel fra Orø, Tuse Næs, Bramsnæs, Hørbygaard, Egholm, Svanholm og Rygaard. De fleste Skibe var ganske smaa, de tog kun 30—60 Tdr. Dog kom der til Holbæk Bro enkelte Galioter, der kunde indlade 1000 a 1500 Tdr.

Da Magistraten i 1736 (S. 390) bad Købmændene fremsætte nogle Forslag til Handelens Ophjælpning, ønskede de netop et Forbud mod denne Kornhandel ved »Udhavnene«, og desuden et Forbud mod, at der fra England og Østersølandene indførtes Korn til Norge, saa længe Danmark kunde forsyne Landet. De fremsatte samtidig de gamle Klager over Kromændenes Konkurrence og over Bissekræmmeres, Jøders og Soldaters ulovlige Omløben med Varer. I senere lignende Erklæringer³ fra 1749 og 51 samler Besværingerne sig især om den vigtigste Aarsag til Købmændenes slette Kaar: de mange Indførselsforbud, der hæmmede det frie Initiativ; alene den nye Toldforordning 1762 indeholdt ca. 150 saadanne For-

bud. Man ønskede fri »Negotie«, saa enhver, ligesom 1600'ernes Købmænd, kunde købe og hjemføre sine Varer, hvorfra det passede ham bedst. Men hverken Holbæks eller andre Smaabyers Ønsker i Retning af Frihandel gjorde Indtryk paa Regeringen. Den hyldede jo endnu Merkantilismens Princip, alt skulde saa vidt muligt være dansk Arbejde, og der ydedes kolossale Summer til Fremme af dansk Industri uden Hensyn til, om den havde en naturlig og økonomisk Stabilitet, og man søgte undertiden ligefrem ved Tvang at faa Købmændene til at aftage Produkterne, hvert Aar maatte de opgive, hvormeget de havde købt paa »Magasinet« eller Fabrikkerne (S. 396).

Til »Danmarks Speil« 1768 oplystes fra Holbæk¹, at her ingen Fabrikker var for Tiden, men udmærket Lejlighed til saadannes Anlæg, da Ejendomspriserne var ganske lave. Den eneste Industrivirksomhed, Byen fik i 1700'erne, var imidlertid et Par smaa Tobaksfabrikker; dels indførtes der jo som omtalt store Partier Tobaksblade, dels avledes der en Del paa Markerne. Kontrollør Ryberg i »Holbækgaarden« opgav 1778 at have 10 Tdr. Land med Tobaksplanter².

Skatteligninger fra Aarene omkring 1760, da det saa ud til, at Danmark skulde blive indblandet i de europæiske Krige, viser, at Borgerskabet gennemgaaende var fattigt. Til det Laan, som Byerne 1760 blev tvunget til at yde Kongen, skulde Holbæk skaffe 1600 Rdlr., men Borgerne vilde kun tegne sig for 800, hvortil kom 300 fra Borgm. Schougaard, og Stiftamtmanden paatalte skarpt, at modsat andre sjællandske Byer »viser derimod Holbæk, som dog er en af de anseligste Handelsstæder i Stiftet, en uforsvarlig Vrangvillighed og Lunkenhed«. Resultatet blev, at Beløbet tegnedes³. Men det var saa som saa med den anselige Handelsstad; adskillige Borgere maatte i 1760'erne for at opnaa Smaalaan pantsætte Rughøst og Høslet paa deres Byjorder.

— I de sløje Aar i 1760'erne, da der kun til Broen kom og afgik ialt en 30 a 40 Skibe aarligt, svingede den samlede Korneksport herfra, efter Overmaalerens Bøger, mellem ca. 12000 og ca. 16000 Tdr. aarligt, en lykkelig Undtagelse er 1769 med 23.584 Tdr. Accisen, der i 1759 gav 125 Rdlr., faldt i 1760'erne til 50—60 Dlr. Magister Peder Smith, som siden

HOLBÆK set Syd fra. ca. 1750. Tegning i »Frederik den Femtes Atlas« (Kgl. Bibl.) af Johan Jacob Bruun. Gengivet i Kobberstik 1753 og 1755. — I Forgrunden vistnok Bakken (»Dronningehøj«?) hvor nu Arbejdsanstalten ligger. Udsnit af Tegningen er gengivet S. 79 (Kirken) og S. 423 (Smedelundsporten).

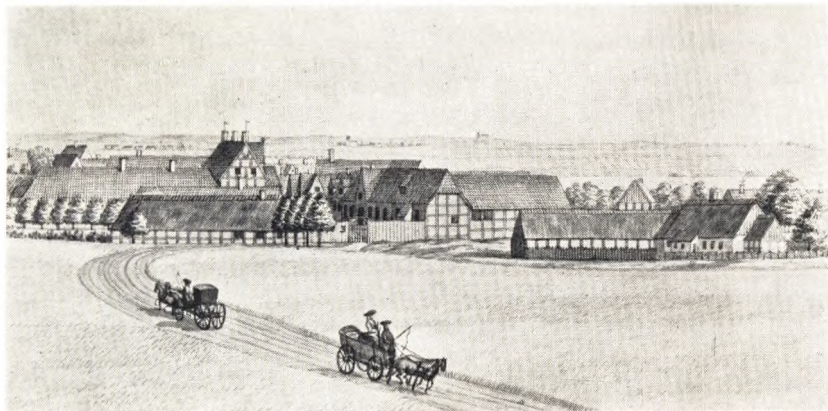
1734 havde været Præst her, kunde med nogen Ret meddele til »Danske Atlas« 1774, at selv om Skibbroen var maadelig stor og bekvem efter en Istandsættelse til 1500 Rdlr., saa var »Byens Næring og Handel paa 40 Aar utroelig aftaget«, »saa at Byens Indvaanere til største Deelen ere meget forarmede og ringe«¹.

Men netop ved den Tid kom der en ny Serie gode Aar; nye Krige, som den nordamerikanske Frihedskrig, satte Fart i Handelen, selv i smaa Byer som vor. Holbæks Korneksport steg fra 16.303 Tdr. i 1773 til 34.915 i 1774 og 32.835 i 1778. Dette Aar var de afgaaende Skibes Antal oppe paa 72, og Jonge kalder i sin Danmarksbeskrivelse 1777 Holbæk »en nærsom Sø- og Handelsstad«, som har »god Seilads og udskiber aarlig en Mængde Kornvahre«².

Denne korte Fremgangsperiode omkring 1780 var et Forvarsel om, at et Hundredaars Søvn og Stilstand snart skulde afløses af nye og bedre Tider, da Handelen kunde flørere og Købmændene befries for de snærende Indskrænkninger, som Regeringens Beskyttelsespolitik havde plaget især de smaa Byers Erhvervsliv med.

BY OG BORGERSKAB. Vi begyndte vor Skildring af Tidsrummet 1657—1780 med en rask Tur gennem Byen, som den var ved Svenskekrigens Slutning. En lignende Tur nu godt 100 Aar senere vilde ikke vise store Ændringer i Bybilledet. De samme Gader og Stræder, paa Undtagelser nær de samme Huse, den samme lille Bindingsværksby. »Imellem Aarene 1719 og 1788 blev, saa vidt jeg har kunnet opdage, ingen ny Bygning opført«, siger J. H. Larsen³. »Man flikkede og pudsede lidt paa de gamle Hytter for dog at give dem et taaleligt Udseende, men videre kom det ikke.« 1719 genopførtes jo Amtsskrivergaarden efter Branden. Et Par andre Bygninger fornyedes ligeledes efter Ildsvaade, og enkelte af Købmændene foretog Ombygninger og Tilbygninger i deres Gaarde, men ellers nøjedes man med at flikke og pudse. »Bygningen er maadelig, bestaaende i nogle smaae Stræder samt en lang og bred Adelgade«, hedder det hos Pontoppidan.

Smedelundsporten var Byens Hovedindgang, her udmundede Landevejene fra Byens store, sydlige Opland, her kørte Bønderne ind med deres Korn, her kom tungt belæsedede Fragtvogne med Varer fra Hovedstaden, Postvognen raslede af Sted ned ad Bakken mod Porten, Eskadroner af Ryttere drog ind og ud af Byen, Chaiser med fornemt Herskab

SMEDELUNDSPORTEN ca. 1750 (Udsnit af Prospektet i Fr. V' Atlas; se S. 421). Inden for Porten ses tilhøre den Gaard, som Købmand A. F. Wulff ejede 1760–71 og Provincialmedicus Dr. Høeg 1771–1802 (Steenstrups Gaard), til venstre rager en anden stor Gaard op; her boede Konsumtionsforpagter, Købmand Iver Hviid og senere Borgmester Lund.

rumlende stadseligt ind gennem den snævre Plankeport, og bag efter traskede Bissekræmmeren med tunge Bylter paa Nakken.

Men alle maatte de standse en Stund ved Acciseboden indenfor Porten, mens Konsumtionsforpagterens Betjent, »Posekiggeren«, fandt ud af, hvor mange Skillinger de skulde svare for de Ting, de førte til Bys. Den gamle Afgift, »Portbrænde«, 3—4 Tørv eller et Stykke Brænde af hvert Læs, svaredes ogsaa stadig, og herved skaffedes Brændsel til Raadstuen og Vagthuset.

De andre Porte var Strandporten ved Skellet mellem Byens og Slottets Grund, Bommen ved Labæks Accisebod, et Led ved Skibbroen og Klosterporten eller »Klokkerporten«, som den ogsaa kaldtes. I Konsumtionsforpagtningstiden var der desuden Bomme for Enden af de fleste Stræder, men alle disse Porte og Bomme kunde naturligvis ikke hindre,

at der udenom Posekiggerne førtes mange Varer ad ulovlig Vej ind i Byen.

Gadernes Navne er endnu ikke helt faste. (Se S. 301 og 344.) Algade, som i 1600'erne hed »den store Gade«, kaldes i 1700'erne ofte *Nørregade*, og først i Aarhundredets Slutning (f. Eks. i Folketællingen 1787) faar den officielt sit nuværende Navn. Klosterstræde kaldtes *Kirkestræde*, og Kirkestræde hed *Fattigbostræde* eller *Hospitalsstræde*, Blindestræde undertiden *Nellikestræde*. Byplanen 1750 (S. 427) har foruden *Søstræde* ogsaa et *Sostræde* (det nuv. Torvestræde); sidst i 1700'erne forekommer Navnene *Brolæggerstræde*, *Pølsekrogen* og *Sladderstræde*.

Der sørges bedre end tidligere for Renlighed og Orden paa Gaderne, det forbydes at have Møddinger og Skarnbunker paa Fortovene, døde Dyr fjernes straks af Natmanden, engang imellem tilsiges Borgerne til at møde med Redskaber og Vogne for at oprense Bysø og Møllesø, Gadebrøndene vedligeholdes, og efterhaanden brolægges alle Gader og Stræder. Enhver, der efter 1726 løste Borgerskab, forpligtedes samtidig til at lægge nogle Favne Stenbro, naar og hvor Magistraten anviste ham det. Da Stiftamtmanden 1777 forlangte Brolægningen omlagt paa Hovedgaderne, protesterede Borgerne, det kunde Byen ikke bære; de vilde som hidtil nøjes med at holde hver sit Fortov og et Stykke Kørebane, og de fik deres Vilje¹.

Hjørnegrunden Øst for Slottet (fra »Vennely« og om til »Isefjord«) var efterhaanden helt bebygget, det meste optoges af den store Købmandsgaard (nu Algade Nr. 6), som Peder Pedersen havde ejet, og »Byens Bæk« (S. 22) løb nu i en Rende over Gaardspladsen og ud i Stranden. For at hindre Regnvandet i at føre Jord og Skarn ned fra Algade og ud til Skibbroen, hvor der jo var mudret nok i Forvejen, lod Magistraten i 1745 det lede ind i »den store Rende«, men Gaardens Ejer, Niels Fogh, protesterede paa Bytinget; det oplystes i Sagens Gang, at denne Rende er »Byens almindelige Vandløb, som kommer oppe fra Marken, deler Merløse og Tuse Herreder fra hinanden og fra utænkelige Tider af haver sit Løb gennem Byen . . .« og Vandløbet er »paa visse Tider om Aaret saa overflødig, at i forrige Tider haver en liden Mølle, som der haver staaet, kunnet betjene sig deraf«².

— Holbæks offentlige Bygninger var som oftest i maaelig Tilstand, den lille, fattige By havde ondt ved at holde

dem vedlige, saa faa og beskedne de end var. Et Ombygningsarbejde paa Raadhuset er allerede omtalt; ligeledes nogle Forandringer i den gamle Latinskole 1740, da Danske Skole overtog Huset. Denne Klosterfløj havde forøvrigt hidtil været regnet for Byens Ejendom, men da man en Række Aar havde svaret Brandforsikringspræmie af den, bestemte Kirkedirektionen pludselig 1775, at den tilhørte Kirken; Byen havde kun Ret til at bruge og vedligeholde den¹. Om Undervisningen, Elevtal o. l. ved vi lidet. Regnskabet, som Magister Peder Smith førte, viser, at »Blokpengene« fra Kirken (S. 356) og Renterne af Latinskolens Kapital anvendtes til Tørv, Bøger, Skrivesager samt til at opklæde 6 Drenges med Kjole, Bukser og Sko, og 2 Piger med Trøje, Skørt og Sko². Skolemester var 1740—78 den tidligere Hører *Gert Levin Ruhe*.

En Student, Hans Schousboe, der var Huslærer hos Sognepræsten, tilbød 1765 at oprette et Kursus, som skulde forberede 10 Børn til Artium³; hans Vederlag skulde være Renterne af P. Pedersens Legat samt frit Brændsel og Kost hos Forældrene. Men det ser ikke ud til, at denne nye Latinskole kom i Gang.

Kirken »har ingen Navn af Helgen, men kaldes ikkun Holbæks Sognekirke« siger Magistraten⁴ 1744, mens »Danske Atlas« 1764 oplyser, at den »kaldtes i catholske Tider St. Lucii Kirke«. Der kan vist intet sikkert siges om, hvornaar og hvorledes Kirken har faaet dette Navn⁵.

Efter at *Peder Pedersens* Klokke, Spir og Orgel i 1725 var opsat, foretoges i det her omhandlede Tidsafsnit (til 1780) endnu et Par større Arbejder ved Kirken. 1721 købte Assessor *Adam Hellegaard* til Vognserup en Plads paa Kirkens Sydside til en Begravelse og lod opføre det »Hellegaardske Kapel«, der ved en Dør stod i Forbindelse med Kirken; det ses paa Billedet S. 79. En Bondegaard i Hellestrup var iflg. hans Testamente af 1729 henlagt til Kapellets Vedligeholdelse⁶. — I 1750'erne foretoges en haardt tiltrængt Hovedreparation af Kirken, ligeledes i 1760'erne og 1776. Engang i Slutningen af Aarhundredet er Taarnet blevet ændret, idet man nedbrød de kamtaktede Gavle og gav det den grimme Form, det havde til 1869.

Større nyt Inventar eller nye Epitafier fik Kirken ikke.

De mange murede Begravelser under Gulvet skiftede Tid efter anden Ejere, som ryddede Kisterne bort for at skaffe Plads til deres egne døde. 1741 købte Borgm. *Schougaard* det store Epitafium, Lorenz Jørgensen havde skaaret for en Raadmand midt i 1600'erne (S. 266), og lod en Indskrift male til Minde om sin Hustru. — 1724 førtes Holger Pax' Enke, *Elisabeth Billes* Kiste hertil fra Jylland og indsattes i Pax'ernes Kapel (S. 190), den sidste Begravelse her. — Mange smukke Ligsten og Mindetavler med vidtløftige Indskrifter i Tidens Stil prydede Gulve og Vægge¹, saaledes over Borgm. *Anders Grubbe* († 1725), »en tro og retfærdig Øvrighedsmand«, gavmild overfor Kirken (S. 381); hans Begravelse i nordre Sideskib omgaves af et stort Gitterværk med Døre og Gesims over. I »Taarnpillen« tæt ved sad en Marmorsten over »Negociant og Handelsmand« *H. E. Siersted* († 1769) og hans Familie. — En prægtig Lysekroner skænkedes 1777 af fire Børn fra en af de store Købmandsgaarde »Til taknemmelig Erindring af vindskibelige, gudfrygtige og kærlige Forældre, Hans Olsen *Sandø* og Karen Jensdatter«.

De gamle Kirkerister ved Indgangene til Kirkegaarden (S. 222) foresloges 1726 erstattet med Laager, men endnu 1756 fik Stodderfogeden 4 Mk. aarlig for at lægge Brædder over Risterne paa alle Helligdagene. »Kirkens Inspektør«, Sognepræsten og Magistraten, foreslog 1741 en Udvidelse af Kirkegaarden, hvor Ligkisterne ofte maatte sættes i to Lag, saa overfyldt var der; man kunde faa en god Plads »tæt op til Kirkemuren«, men Stiftsøvrigheden syntes ikke, Kirken havde Raad, og først Kirkeregnskabet 1769—70 har en Række Udgifter til »den nye Urtegaards Indlukkelse«, bl. a. plantes der 19 Linde og 3 Elme for at zire »den anden Kirkegaard«. Udvidelsen omfattede Arealet Vest for Kirken ud til Klosterstræde, det kaldtes endnu i 1847 Urtegaarden².

Kirkens Kapital opgøres 1766 til 2926 Rdlr. 4 Mk. 3. Blandt de aarlige Indtægter var Kirketiende af Byjorder, Landgilde af Kirkens Bøndergods, Jordskyld af Holbækejendomme, Kapitalrenter, Tavlepenge, Ligpenge og Stolestadepenge. Blandt Udgifterne var Løn til Organist, Bælgetræder og Klokker, Husleje til de to Præster og saa de aarlige Reparationer.

Indtil 1739 ejede Kirken som før nævnt to Præstegaarde. Sognepræsterne Søren May, Johannes Heerfordt og Andreas Bredenberg boede i en Gaard i Klosterstræde, hvor nu det gamle Raadhus ligger, og Kapellanerne i Gaarden Øst for Kirken. Bygningerne var i 1738 saa »slette og næsten ubrugelige«, at Kirkens Inspektører foreslog at sælge dem og købe nye

HOLBÆKPLANEN i Frederik V Atlas ca. 1750; i Hovedtrækkene tegnet efter Resens Plan (smlgn. S. 346), i Enkeltheder særdeles upaalideligt. Forklaringen i Hjørnet opgiver: 1. Kirken. 2. Skolen og Raadhuset. 3. den store gade. 4. Torvet og Vagt Huuset. 5. Labeck Stræde og Port. 6. Kirke Stræde. 7. Smek Lund. 8. Hospitals Stræde. 9. Kloster Stræde. 10. Roelighed. 11. Soe Stræde. 12. Soe Stræde. 13. Wimelscaftet. 14. Bleg Stræde. 15. Studi Stræde. 16. Byesø Stræde. 17. Skib Broen. 18. Magazin Huuset. 19. List Fiord. 20. Kirsebær Holmen. 21. Rønholm. 22. Tutzenes. 23. Smeklunds Port. 24. Strand Porten. 25. hvor Slottet har standen.»

Huse, men Stiftsøvrigheden foranledigede en kgl. Resolution af 5. Sept. om, at Gaardene skulde sælges ved Auktion og Kirken fremtidig yde Præsterne Huslejhjælp¹. Ved Auktionen købte Bredenberg og Kapellanen, Peder Smith, hver sin Gaard til Ejendom for billig Pris, men de maatte ofre meget paa deres »Residensers« Istandsættelse.

Sognepræsten anslaaer 1757 sin aarlige Indkomst til 464 Rdlr. og Kapellanens til ca. 400 Rdlr.¹. Desuden havde de 3 og 2 Jorder i Bymarken. I Merløse Sogn var de ligeledes henholdsvis Sognepræst og Kapellan. Mag. Smith havde i sine Kapellanaar overtaget den saakaldte Aftensangsprædikants Tjeneste, der lønnedes med 20 Rdlr. af Byen, hvortil kom 50 Rdlr. fra P. Pedersens Legat (S. 225 og 380), og da han 1738 blev Sognepræst, besluttede Borgerne, at han maatte beholde de 20 Rdlr., hvilket den nye Kapellan var yderst misfornøjet med²; han maatte nøjes med de 50.

— Andre offentlige Bygninger var Fattigboderne eller Hospitalet i Kirkestræde, som vi omtalte S. 404, Natmandens Hus udenfor Labæks Bom, og Vagthuset paa Torvet. Her var Garnisonens »Corps de Garde«; 1728 opsættes Bord og Bænke (»Svedebænke«) i Soldaternes Værelse og nye Svedebænke med Hovedpuder i Officerernes Kammer. Desuden var her en Arrest, og udenfor stod en Træhest, et Skilderhus og en Pæl eller Kag. Enden af Vagten, i en Tilbygning fra 1726, var Sprøjtehuset med Byvaabenet afmalet paa Porten. 1755 indrettedes et Rum i Vagthuset til Sygestue for Soldaterne, og Byen lejede en Kakkellovn hertil hos Raadm. Ditzel. 1775 akkorderer Magistraten med Søren Friis om at stille et Par Sygestuer til Raadighed for Rytterne (i Rolighed)³.

— Da »Købstædernes almindelige Brandforsikring« stiftedes 1761, vurderedes alle Ejendomme i Holbæk, højest ansatte var de Gaarde, der tilhørte Borgm. Schougaard (10.370 Rdlr.) og Købmændene Math. Ditzel (4.230), Hans Siersted (4.120), Kaptajn Knie (3.920), Jens Ortved (3.850) og Raadm. G. Ortved (3.840)⁴. 1763 opgøres den samlede Værdi for alle Bygninger til 136.490 Rdlr.⁵, og da Borgerne i de følgende Aar sørgede for at faa alle Forbedringer og Nybygninger med i Taksationen, var Tallet 1770 steget til 143.470 Rdlr.⁶. 1778 stiftedes det kgl. oktroj. københavnske Brandassurance-Kompagni, hvor man kunde faa sit Indbo forsikret. — En Opgørelse over Holbæks Brandredskab 1765 opregner 2 Sprøjter, 2 store Stiger, 2 Kar, 2 Haandsprøjter og en Del Læderspande, Hager o. l., og desuden skulde der i alle Huse være en Brandspand og i de store Gaarde tillige en Stige⁷.

Holbæk Slot, som 1661 overgik i privat Eje, findes endnu

paa Resens Plan (S. 346) fra ca. 1675; Theatr. Daniæ 1730 har (S. 391) ogsaa en Signatur for »Das Schloss«, Planen i Frederik V Atlas (ca. 1750) viser, »hvor Slottet har standen«, og »Danske Atlas« 1764 »Gammel Slots Plads«. Endnu ved Aar 1700 stod nogle af Slottets Huse tilbage, men i Gregers Juels Tid forsvandt ogsaa de, og 1744 oplyser Magistraten, at »i for-dum Tid var et Slot næst ved Byen, som nu er ganske af-brudt«, men 1774 »kan gamle Folk endnu erindre at have set Rudera deraf«, hedder det i Danske Atlas. Som et overgroet Voldsted med sumpede Grave henlaa det, indtil Amtsforvalter With i 1780'erne ryddede op, planerede Terrænet og byggede et Hus paa Kongeborgens Plads (S. 44).

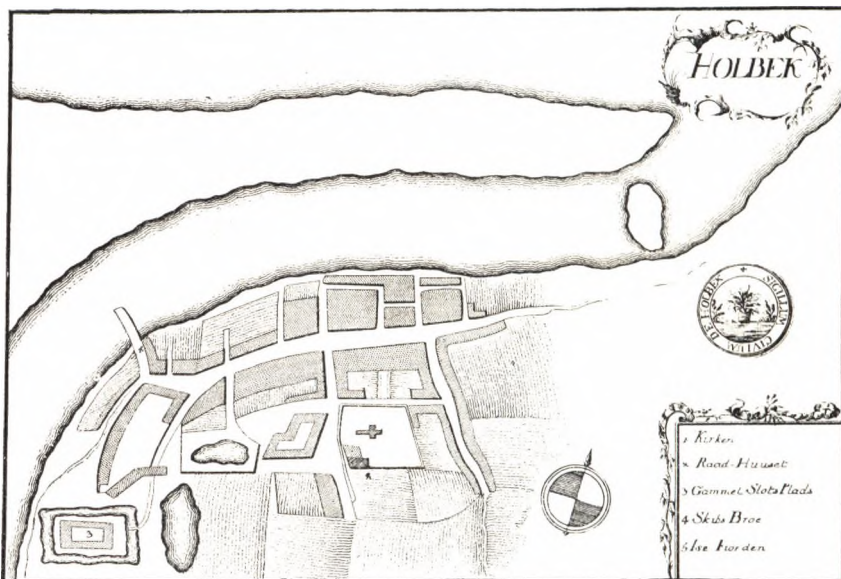
Fra 1706 til 1809 hørte Holbæk Slots Ladegaards Gods sammen med Eriksholm. Ejerne var 1706—31 Generalmajor *Gregers Juel*, som vi kender fra Processen om Olden, og hans Søn Kammerherre *Peder Juel* 1731—52, der solgte begge Godser til Konferensraad *Hans Seidelin* for 70.000 Rdlr. grov Courant. Dennes Søstersøn, Justitsraad *Hans Diderich Brinch-Seidelin* oprettede 1753 et Stamhus af Eriksholm, Hagedstedgaard og Holbæk Slots Ladegaard.

Holbækgaard var i 1670—80'erne et almindeligt brugt Navn til Slottet, men i 1700'erne anvendes det om den store Gaard i Labæk, som vi flere Gange har nævnt (f. Eks. S. 140). 1719 købtes den af Kommerceraad *Chr. Hellegaard*, med tilhørende Vænge paa 60 Tdr. Land og en stor Frugthave med Fiskeparker. 1729 solgtes den, med Merløse Kirke, til Kaptajn *Claus Barfoed*, 1745 til Major *Ulr. Chr. Løvenrone*, 1760 til Kancelliraad *Morten Hartmann*¹, 1767 til *Jørgen Nimb*, 1775 til Birkedommer *Chr. Ingstrup*, 1778 til Kontrollør *Peder Rüb-berg*, 1783 til Justitsr. *Faith*, 1786 til Etatsraad *Andr. Æreboe*², der 1798 solgte den til Gæstgiver *Rasm. Harboe*, efter hvem den kaldtes »Harboes Gaard«.

Ved Klosterporten laa en anden større Gaard, hvortil siden 1714 hørte Riffelhaven (S. 376); efter Provstinde Heerfordts Død 1753 ejedes Gaarden af Ritmester, Baron *Chr. Fr. Knuth*, og senere af den tidligere Holmens Chef, Admiral *Mikkel*

*Bille*¹, der i Sagen mod Skibskonstruktøren Knud Benstrup paatog sig sit fulde Chefansvar og derved 1735 faldt i Unaade og afskedigedes. Han døde her 1756, men Admiralinden, *Karen Lasson Bille*, boede til sin Død 1779 i Gaardens smukke Barokstuer.

— Holbæks Indbyggerantal, som vi for ca. 1650 ansatte

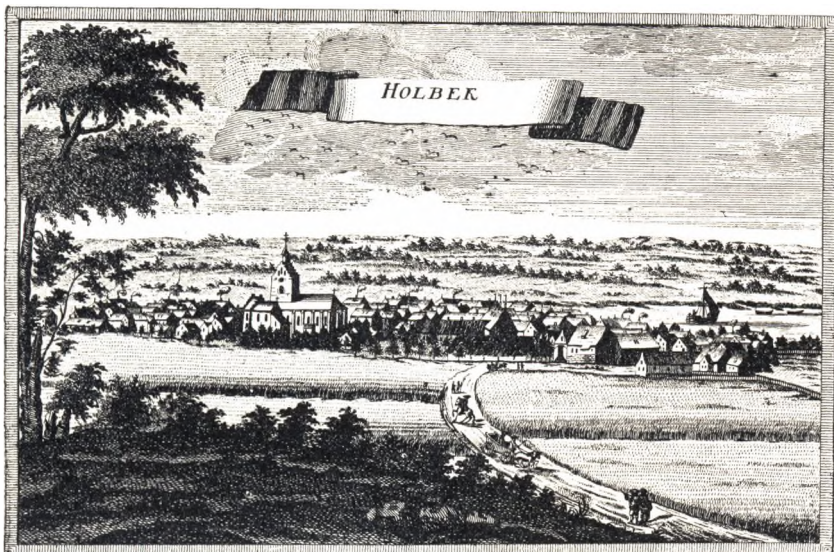

HOLBÆK-PLANEN i »Danske Atlas« II, 1764; tegnet paa Grundlag af Planerne i Fr. V Atlas og hos Resen. Byvaabenet tilhøje med Urtepotten er sikkert Tegnerens frie Opfindelse.

til ca. 1100, opgives 1672 til 879 og 1744 til »ongefehr 600, foruden Garnisonen« (= ca. 800). Men ved Folketællingen 1769 var Byen vokset til 1211 Indbyggere, en meget væsentlig Fremgang². Heri er dog medregnet Officerer med Husstand og Soldaternes Koner og Børn (ialt ca. 80). Af de 1211 var 562 Mænd og 649 Kvinder, og heri er indbefattet 383 Børn til 16 Aars Alderen. Hovedgrupperne i Befolkningen var Haandværkerstandens 435 Personer, »Andre Borgere« (især Købmænd og Avlsbrugere) 439 Personer, Tjenestefolk og Daglejere 196 Personer. Paa Slotsgrunden boede 37 Mennesker. Holbæk var Nr. 8 af sjællandske Købstæder, ligesom i 1672.

— Byens »Spidser« var naturligvis de civile, gejstlige og militære Embedsmænd, og Topfiguren Borgmesteren, som 1725–71 tillige var Amtsforvalter.

Jochum Schougaard døde 1774 efter næsten 45 Aars Tjeneste. Han var en Mand med betydelige Evner, en kraftig Personlighed, men som saa mange af den Tids Embedsmænd

HOLBEK, Prospekt i »Danske Atlas« II, 1764.

formaaede han ikke at drage en sikker Grænse mellem sine private Affærer og Embedets; vi har hørt, hvorledes han handlede med Vin, hamstrede Huder og solgte Tømmer, og hvorledes han dømtes for sit Forhold overfor Skibbroen. 1759 fik han Sønnen Jacob til Fuldmægtig, til denne 1765 efter Giftermaal forlod Kontoret, og den gamle Herre plagedes sine sidste Aar af Sygdom og Pengesorger. Efter hans Død blev Jacob konstitueret i Embedet, men i den Opgørelse over Amtsstuens Indtægter og Udgifter $\frac{1}{1}$ 1773— $\frac{17}{3}$ 74, han indsendte ¹, maatte Rentekammeret »imod al Formodning erfare, at hans Faders Debet til den kgl. Kasse formenes at være 19.851 Rdlr. 69 $\frac{1}{2}$ Sk.«, foruden ca. 1240 Tdr. Korn. Selv om der siden blev gjort Rede for noget af Beløbet, var der dog saa megen Regn-

skabssvindel og Underslæb, at Jacob Schougaards Udnævnelse til Faderens Efterfølger blev kasseret¹.

Den næste Borgmester, *Hans Christian Lund*, virkede fra 1774 til 1808. Han var desuden siden 1761 adjungeret Herredsfoged, Byfoged og Postmester, fra 1768 Landvæsenskommissær, 1772 Herredsskriver og 1786 Birkedommer og Birkeskriver for Løvenborg Birk, altsaa 8 Embeder!

Holbæks sidste Raadmænd blev *Gustav Ortved* og *Hans Jørgen Støhr*, idet Embederne ophævedes ved kgl. Reskr. af 4. Dec. 1782, og deres Løn — hver 30 Daler — skulde tilfalde Byfogeden mod, at han fremtidig alene bestred Magistratens Forretninger. 1600'ernes »Borgmester og Raad« med 2 Borgmestre og 4 a 6 Raadmænd, dette levende og virksomme Bystyre med nær Tilknytning til Byens Erhvervsinteresser, blev saaledes afløst af en Magistrat paa een Person, Borgmester, Byfoged m. m. *H. C. Lund*.

Raadmændenes Betydning havde nu længe været paa retur; de var ikke som i 1600'erne ansete Næringsdrivende, men fattige Embedsmænd, og i Forstaaelse af, at Magistraten maatte bevare en vis Føling med Borgerskabet, foreslog Stiftamtmanden 1776, at Holbæk ligesom de fleste andre Byer valgte nogle »eligerede Borgere«, som paa Byens Vegne kunde afhandle, hvad til Byens Bedste og økonomiske Forhold maatte forefalde². Det vedtoges da paa et Raadstuemøde 2. Jan. 1777 at udpege fire saadanne, som derefter godkendtes af Magistraten: Kbm. Christen Lind, Farver Mich. Hansen (der tillige var Avlsbruger), Handskemager Jens Thomassen og Skomager Jørg. Larsen. I April gav et nyt Raadstuemøde dem Fritagelse for alle borgerlige Ombud. Det var en meget vigtig Reform, som her gennemførtes; man forstod aabenbart, at det i Længden var umuligt at styre en Købstad alene ved et Par Magistratsembudsmand, og disse eligerede Mænd, »Byens Formænd«, som de i Begyndelsen kaldtes her, er i Virkeligheden den første Begyndelse til et Byraad.

Kæmnerens Bestilling, der hidtil havde været et Tillids-hverv for eet Aar ad Gangen, forandredes ved Stiftamtman-

dens Ordre af 1. Sept. 1778, om at »en bestandig Kæmner« skulde antages og lønnes af Byen. Borgerne holdt Raadstue derom og mente, at den Udgift kunde spares, men hvis nogen vilde gøre det for 10 Rdlr. aarlig, saa vilde man samtykke; Værtshusmand *Henrich Radenich* meldte sig og var villig, hvis han foruden den svimlende Gage tillige maatte fritages for alle Ombud. Han stillede en vis Kaution og blev derefter ansat som Holbæks faste Kæmner¹.

En anden betydningsfuld Bestilling var Overformynderens; han udnævntes af Magistraten og førte Tilsyn med umyndiges Midler og disses forsvarlige Anbringelse.

Som »Byens Betjentere« nævnes 1751² Overmaaleren (der tillige er Vejer), Vrageren, Raadstuetjeneren, 2 Vægttere, Bysvenden og Natmanden.

Af civile Embedsmænd husede Byen 1780 foruden Borgmester Lund dennes Svigerfader, *Laur. Stampe*, der endnu af Navn beklædte Posterne som By- og Herredsfoged og Postmester († 1785), Raadmand og Vrager *Gustav Ortved*, den kgl. Amtsforvalter, *Jens With*, Toldkontrollør *Peter Rüberg* (Riiberg) og Konsumtionsforvalter *Sixtus Langaard*.

De gejstlige Embedsmænd var ved 1780 Sognepræsten, Mag. *Peder Smith*, og Kapellanen, *Augustinus Flor*.

Provst *Heerfordt* døde 1738 og efterfulgtes som Sognepræst og Provst af Magister *Andreas Bredenberg*³, Konrektor i København og Kapellan ved Frue Kirke. Det hed sig, at »han blev Sognepræst i Holbæk, men ikke for Guds Skyld; han var en Fjende af Pietisterne. Hvor skulde man faa ham fra København uden paa en Maade som denne? Han var indtil sin Død fortrydelig derover«⁴. Da han skulde rejse til Holbæk, søgte det teologiske Fakultet at faa ham ansat som Professor i orientalske Sprog, men trods hans glimrende Kvalifikationer og hans Ry som Lærer strandede Forsøget. Pietismens ledende Mænd, der havde lært ham at kende som en farlig Modstander, vilde have ham bort fra Hovedstaden. I Holbæk fortsatte han sine Studier og disputerede 1742 efter Indbydelse for den teologiske Doktorgrad. Han var en dygtig Prædikant, en ærlig,

redelig Mand, vellidt i den lille By, gavmild, men en daarlig Økonom, der ved sin Død 1753 kun efterlod sig Gæld og megen Uorden i Embedsforretningerne.

Hans Efterfølger blev Kapellanen, Magister *Peder Smith*¹, Søn af Generalfiskal, Justitsraad Troels S.; han begyndte her som Rektor 1733 og var Kapellan fra 1734—53 og Sognepræst

PEDER TROELSEN SMITH, Sognepræst
1753—84. (Maleri i Slægtens Eje.)

1753—84. Hans Hustru, Edele Dorteia Barfoed, Datter af Kap-tajn Claus Barfoed i »Holbæk-gaarden«, vakte ved sin til Tider meget ejendommelige, ulige-vægtige Optræden adskilligt Postyr i Menigheden; et Par Rets-sager og Dr. Bredenberg's Breve til Bisp'en vidner om, at Fami-lielivet i Præstegaarden i Kir-kestræde ikke var lutter Idyl. De levede dog sammen i 48 Aar, og hun blev Moder til 10 Børn².

»Kirkens Betjente« var 1780 Kordegn *Gert Ruhe*, Klokker

Heyelschou og Organist *Erik Johansen*.

Som Postmestre fungerede ca. 1700—30 *Peder Birch* og derefter Herredsfoged, senere Byfoged *Laur. Stampe* og hans Svigersøn, Borgm. *H. C. Lund*, til 1808. 1739 oprettedes en Bipostrute fra Holbæk til Nykøbing. To Gange om Ugen kom der Post fra Roskilde, i Aarhundredets Begyndelse var det en gaaende, senere en ridende Post; Dagen efter returnerede han til Roskilde. Postmesterens eneste Indtægt bestod i Postpenge for Breve fra og til Roskilde, og han lønnede selv Postbudet. Posthus eller Postgaard kendtes endnu ikke³.

— Et Par af Borgerne drev deres Næring i Kraft af kgl. Privilegium, nemlig Apotekeren, Farveren, Stadskirurgen og Stadsmusikanten.

I Apoteker *Johan Lorenz Lindes* (S. 363) Privilegium af

21. Sept. 1742 forpligtedes han til at holde gode Vine og forsyne fremmede med gode Logementer for billig Betaling. Efter hans Død 1773 bestyrede Søren Chr. Ørsted Apoteket, til *Bernhard Hagen* 3. Aug. 1774 fik Privilegium og købte Gaarden. Ørsted var hos ham, til han 1776 blev Apoteker i Rudkøbing, og ægtede samme Aar en Købmandsdatter her fra Byen, Karen Hermansen, og deres Sønner var de bekendte Brødre H. C. og A. S. Ørsted¹.

Da Barber og Stadskirurg *C. F. Gassmann* døde 1755, tillod Stiftamtmanden Enken at beholde Privilegiet, hvis hun skaffede en Svend, der ikke alene kunde barbære, men ogsaa besad »de Kvaliteter og Videnskaber, som til en retskaffen og dygtig Stads- og Amts-Chirurgus udfordres«², men da hun endnu ikke i 1757 havde skaffet en saadan Videnskabsmand, fik en habil og eksamineret Kirurg, *Gramberg*, Privilegiet.

Men fra 1762 blev Holbæk Sæde for det nordlige Sjællands »Landfysikus« eller »Provincialmedicus«, der af Amtsstuen modtog 200 Rdlr. i aarlig Løn. De første to var Dr. med. *Niels Storm*³ fra 1762—65, og Lic. med. *Jørgen Høeg*⁴ fra 1765 til 1801. Desuden virkede »Distriktskirurg« for Holbæk Amt, Dr. med. *Fred. Chr. Nelle*⁵, her 1790—96.

En autoriseret Jordemoder omtales ved Aarhundredets Midte; Borgerne nægtede at give hende fast Løn, men Kongen bestemte 1774, at hun skulde have 30 Dlr. aarligt af Byen⁶.

Ikke blot Medicin og Kirurgi men ogsaa Musik var Genstand for et eftertragtet kgl. Privilegium. Da Stadsmusikant *Balthasar Melchior Dobbelin* (Dublin) døde 1723, resolverede Majestæten⁷, at *Bartolomæus Repenius* skulde være »Musicus instrumentalis« for Holbæk By og Amt indtil Dragsholm, i hvilket Distrikt han med sine Svende var eneberettiget til at opvarte med alskens Lejlighedsmusik. 1760 afstod han Privilegiet til Byens Organist, *Erik Johansen*, og flyttede til Hørby. En Maaned senere dømtes han, 68 Aar gammel, til Bøder og til at staa aabenbart Skriftemaal, fordi han var blevet overrasket ude i Riffelhaven sammen med sin Tjenestepige⁸.

Maler *Johan Türck* søgte 1751 og 56 forgæves om kgl.

Privilegium paa at være eneste Maler i Holbæk By og Amt, og Guldsmed *Niels Lind* var ikke heldigere i 1754 med en lignende Ansøgning¹.

— Efter disse Embeds- og Bestillingsmænd lidt om selve Borgerne. Som ofte nævnt var det Købmændene i de store Gaarde nær Portene, der dominerede indenfor Borgerskabet. Til Kopskatten 1743 betalte 18 Købmænd gennemsnitlig hver 28 Rdlr., 68 Haandværkere hver $4\frac{1}{2}$ Dlr., 14 Avlsmænd hver knap 3 Rdlr. og 26 Daglejere hver $1\frac{1}{2}$ Rdlr. Een Købmand opvejede altsaa næsten 7 Haandværksmestre!

I Holcks »Stats- og Handelsspeil« 1780 sorteres vore Købmænd saaledes: *Mathias Ditzel*, *Chr. Nic. Lind*, *Anders Sandøe* og *Jens Ortved* handler med Tømmer, Korn, Jern, Tjære, Hør, Hamp, Specerier, Kramvarer, Vin m. m. Det gør ogsaa *Etienne Walleaus* Enke (Anne Sandøe), *Herman Hansen*, *Jørgen Knagh* og *Anders Borch*, men de fører ikke Tømmer, *Jørgen Erichsen Holm* desuden ej heller Vin. *Knud Arild Friis* sælger Korn, Hør, Hamp, Træsko, mens *Albert F. Wulff* og *Lars Bjerring* især fører Kramvarer.

Baade for de mindre Købmænd og især for Haandværkerne betød Markedshandelen overmaade meget. Til Gallemarked 1776 mødte saaledes 45 Kræmmere og Haandværkere og til Novembermarked 85, deraf 28 Skomagere². Hver Onsdag i Fasten holdtes et Heste- og Kvægmarked, og et kgl. Reskr. af 31. Marts 1779 skænkede Byen det tredje af de store Markeder, det Sommermarked eller St. Hans Marked, som det ogsaa kaldtes, der holdtes omkring 1. Juli, et Kram- og Kreaturmarked. Naar de store Dage var overstaaet, blev der travlt rundt i Værkstederne med at fremstille nyt Lager med de andre sjællandske Markeder for Øje.

— Vi har flere Gange peget paa den Betydning, Byjorderne havde for Borgerskabet; i mange smaa Hjem holdt en Smule »Avling« den værste Nød fra Døren, i de fleste Ejendomme var der Stald til en Ko og Sti til Grise og Faar. 1774 ejede Borgerne 35 Kvier paa 1—3 Aar, 178 Køer paa 3 Aar og derover og 5 Stude, ialt 218 Kreaturer, hvoraf en Del havde

overstaaet »den sidste grasserende Kvægsyge«¹. Købmændene havde oftest 5 a 8 Køer paa Stald.

Den ældgamle Fællesdrift af Jorderne føites efterhaanden som en Ulempe; vi skal i næste Afsnit se, hvorledes man i 1777—94 gennemførte Udskiftningen.

— Foruden Embedsfolk og Honoratiores, Købmænd og Haandværkere rummede Byen jo saa endelig et Par Hundrede Indvaanere, der hverken havde Borgerskab eller Indflydelse, alle de gamle og unge Tjenestefolk og Svende, gamle, fattige Mestre, Daglejere, Fiskere, og den store Flok, der opretholdt en kummerlig Tilværelse ved Byens og Godtfolks Almisser. I Hospitalet var der 1780 ti Lemmer, som fik »fri Ildebrand og 10 Skilling ugentlig. De gaar desuden hver Løverdags om i Byen og samle hver omtrent 10 Skilling«².

— Den militære Indkvartering bestod oftest i 100 a 200 Ryttere med deres Befalingsmænd; 1751 laa her f. Eks. 2 Kompagnier af 1. jydsk Kavalleriregiment, 1767 en Eskadron jydsk Kyrasserer, 1780 en Eskadron af 1. sjællandske Kavalleriregiment. Chefen, en Ritmester, Major eller Oberstløjtnant, lejede sig med Familie og Tjenerskab ind i en af de store Gaarde; der stod f. Eks. ofte Skilderhus udenfor Apoteket. De menige var indkvarteret i 35—40 af de større Gaarde. Det kneb undertiden at skaffe Magasinplads til Fouragen og Staldrum til Hestene, og Magistraten forhandlede flere Gange med Militæret om Opførelse af særlige Magasiner, Munderingskamre og Stalde, men Borgerskabet protesterede og foretrak den gamle Ordning. Dog nævnes 1758 tre Barakker med Stalde i Rolighed³.

Samlivet mellem Borgerne og de hos dem indkvarterede Ryttere forløb naturligvis ikke altid lige glat. Tingbøgerne vidner tydeligt derom. En vis Opsigt vakte en Episode i 1763, da Peder Bager nægtede at modtage sin Soldat igen, efter at denne havde ligget syg i Vagthuset en Tid af en Kønssygdom; efter Oberstløjtnant Wolffsgeils Ordre slog Soldaterne baade Dør og Vinduer itu for at komme ind med den syge, og de mishandlede siden Peder og hans Kone inde i Stuen⁴.

— Karakteristik af Borgerne, deres Tænkesæt, Meninger, Interesser og aandelige Horisont, kan vanskeligt gives. Udtryk

herfor kommer sjældent til Orde i de skrevne Kilder. Da Magistraten i Indberetningen 1744 til »Jessens Atlas« skal oplyse om »Indvaanernes Egenskaber og Inclinationer«, nøjes den da ogsaa med at sige, at »naar man forbigaar den Gudsfrygt, som enhver Kristen er pligtig at øve sig udi og have en sær Inclination til, saa inclinerer Købmanden for sit Købmandskab, Haandværksmanden for sit Haandværk og saaledes enhver i sin Stand«¹. Altsaa, man er saa gudfrygtig, som man er nødt til at være, og interesserer sig forøvrigt kun for sine egne Sager. Det var svært nok for de fleste at klare Dagen og Vejen, og Interessen for Omverdenen indskrænkede sig da til lidt politisk Kandestøberi ved Ølkrusene. Man overlod gerne Byens Styrelse til den velvise Magistrat og ulejlignede sig ikke til Raadstuemøderne, undtagen naar det gjaldt en Sag, der klemte ens egen lille Pengepung. Foreningsliv, udover Laugenes Møder, kendtes endnu ikke. Om aandeligt Liv i denne Pietismens Tidsalder har vi ingen Vidnesbyrd, og der var mere Overtro end Oplysning i Folkets brede Lag, en Mængde voksne kunde ikke skrive deres eget Navn eller læse en Bog, og kun et ringe Antal Børn søgte regelmæssig Skolegang.

Kun Embedsmændene og de mere velhavende af Købmændene var ved Rejser, Slægtsforbindelser, Besøg i Hovedstaden og ved Læsning af Bøger og Aviser kommet i Berøring med noget af Tidens Kultur. I deres Stuer afløstes de tunge Barokmøbler efterhaanden af Rokokostilens franske Elegance i provincial Tillæmpning.

I den store Stue hos *Mad. Margrethe Cathrine Lind*, Amtsforvalterens Enke, der siden 1731 ejede den nuværende Musæumsgaard, stod 1770 et Bord med indlagt Arbejde, et lille lakeret Thebord, to Lænestole og 6 Stole med Gyldenlæder samt 6 Stole og endnu en Lænestol med uldent Betræk. I et Hjørne stod et Sengested med Omhæng. Det fineste Møbel var et stort Egeskab med indlagt Arbejde i Fyldingerne, ovenpaa det et Stel Stentøj. Endelig rummede Stuen 2 Dragkister, en Vindovn, 10 Skilderier og 2 Spejle².

Endnu ved 1780 var den daglige Stue i de fleste Hjem dog indrettet med faste Vægbenke, Bordendebænk, Langbord

og to Senge som i 1600'erne, det vi nu kalder en Bondestue. I den ene Seng sov Husbondfolkene, i den anden deres Døtre eller Tjenestepiger. Lergulv i Stuen og Brosten i Køkkenet saas endnu almindeligt i de smaa Hjem i Stræderne.

— Da Lægen Holger Jacobæus i 1670'erne i sin Rejse-dagbog¹ noterer »adskilligt, som enhver By er berømt af«, karakteriserer han vor By med Ordene »Holbeks Drinkere og Korn«. Berømmelsen for det sidste er gammel og gyldig ogsaa i 1700'erne, og Tingbøgerne vidner desværre tilstrækkeligt om, at det første ikke er grebet ud af Luften. Der brændtes Brændevin og bryggedes Øl i vældige Kvanta, og selv om en Part heraf udførtes, drak Holbækkerne dog det meste selv. En af de sørgelige Følger blev en Mængde Værtshusspektakler og Slagsmaal, ofte mellem Ryttere og Haandværkssvende, men ogsaa velmeriterede Borgere vendte undertiden blodige og berusede hjem fra Gæstehud eller fra Købmandsgaardenes Ølkældere, og Vægterne maatte ofte sætte vidtløftige Personer i den nye Borgerarrest.

Det stod ikke stort bedre til med Sædeligheden. Kirkebøgerne giver især Soldaterne Skylden, de anføres som Fædre til en Mængde smaa Væsener i Afdelingen »Uægte Børn«, og ofte maa de møde og »udstaa Kirkens Disciplin« ved det aabenbare Skriftemaal; i samme Situation træffes 1751 en Standsperson som Kapt. Barfoed. Ved de 10 Skriftemaal i 1754 udlægges i 8 Tilfælde Pigen en Soldat som Barnefader.

Tingbøgerne giver mange Eksempler paa disse Pigers triste Skæbne. De kom ind fra Landet som Tyende, »kom galt af Sted« med en Soldat eller en Svend, fik Plads som Ammer, men redte de igen til Barsel, blev de tiltalt for Lejermaal og idømt Bøder, off. Skriftemaal i Kirken, derefter Kagstrygning i Arresten og endelig Tugthusarbejde, ofte paa Livstid. Man forstaar, at Fødsel i Dølgemaal ikke var nogen sjælden Begivenhed, og Byretten dømmer flere Gange for Fosterfordrivelse (med Blaasten, Laurbær, Sevenbom, Safram o. l.). — En Serie Tilfælde af »venerisk Syge« behandlede 1757 paa Byens Bekostning af en Kirurgus fra Roskilde².

— Det daglige Liv formede sig nu ved 1780 næsten ganske som hundrede Aar tidligere. Man arbejdede flittigt fra Gry til Kvæld, Byens Velhavere var faa i Tal, og den største Del

N° 1736 d. 25 Augustij, er Paa Byens Reig-
ning, og 13 ud Byens 3de Porte,
at hold tillucht alle Hellige dage, hos mig bekommed 3de Hengelaase, a 12 Sk. er 2 Mk.
Holbeck d. 10de Octob. 1736.

Hans Ditzel

Byens Kiæmner Jochum Hendrichsen haver
imod qvittering at betale denne Reig-
nings Indhold med Toe Mk. 4 Sk. og samme udi
indeværende Aars Regnskab til Ud-
gift føre. Holbeck Raadstue d. 10 Octob. 1736.

J. Schowgaard. C. Christensen. Hans Faester

Disse toe Mk. og 4 Sk. er mig af Byens Kiæmner
Jochum Hendrichsen betalt, som
Holbeck d. 5de Decbr. 1736.

Hans Ditzel

LAAS FOR BYEN. Bilag fra Kæmnerregnskabet 1736:

A^o 1736 d. 25. Augustij, er Paa Byens Reigning, og til at bruge for Byens 3de Porte, at holde tillucht alle Hellige Dage, hos mig bekommed 3de Hengelaase à 12 Sk. er 2 Mk. 4 Sk.

Holbeck d. 10. Octob. 1736.

Hans Ditzel.

(Denne Regning er saa af Magistraten anvist til Betaling:)

Byens Kiæmner Jochum Hendrichsen haver imod qvittering at betale denne Reig-
nings Indhold med Toe Mk. 4 Sk., og samme udi indeværende Aars Regnskab til Ud-
gift føre.

Holbeck Raadstue d. 10. Octob. 1736.

J. Schowgaard.

C. Christensen.

Hans Faester.

Disse toe Mk. og 4 Sk. er mig af Byens Kiæmner Jochim Hendrichsen betalt, som
qvitteris. Holbeck d. 5. Decbr. 1736.

Hans Ditzel.

(Landsarkivet. -- Nørlit fot.)

af Borgerskabet kendte mere til Trang og Nøjsomhed end til Overflod og Velstand; offentlig Hjælp var det man nødigt ønskede sig og sine, derfor virkede enhver i sin Dont saa længe og saa godt, han orkede. Blev der saa Raad til lidt Luksus, ofrede man Dalerne paa en anstændig Paryk og pæne Klæder, en Kommode eller et Chatol, erstattede sit Tinstel med Fajance og Hornskeer med Sølvtoj.

Tobakken er efterhaanden blevet Mandens Trøst og Opmuntring som Kaffen er Kvindens. Holbergske »Assemblixer« med Kaffe eller The, Spil og Sladder kendtes ogsaa i Holbæk. Her kunde herligt diskuteres de nyeste Skandaler, om Slagsmaalet mellem Postmester Birch og Konsumtionsforvalter Wedel, om Bysvenden, der maatte gaa Byen rundt i den spanske Kappe, fordi han havde skældt Pastor Lund ud, om Liglaugets Nægtelse af at møde i Sørgekapper ved Natmandens Begravelse, om Baron Knuth, der lod Klosterporten brække op lige saa rask, som Magistraten hængte Laas for den, eller om den fulde Mand, der vandrede syngende op ad Algade i bar Skjorte forgangen Nat.

Det var ellers smaat med Frihed og Fornøjelser; der skulde arbejdes. Sabbatsforordningen af 1730 og 35 bragte de første Forsøg paa at gøre Søndagen til en Hviledag; der kom Laas for Byportene under Gudstjenesten og Forbud mod Arbejde og Handel. — En stor Oplevelse var en Køretur til Hovedstaden eller til et Kildemarked. Man gik paa Skibbroen St. Hans Aften, »hvor der var megen Lystighed«, eller man tog som nu paa Skovtur til Dragerup; General Juell havde ganske vist 1734 forbudt Holbækkerne at plukke Nødder og skære Kæppe i Skoven¹, men tilføjede, at han »ikke forment honette Folk i anmeldte Skov sig at divertere«. Skovfogeden laa ofte i Strid med Byens Læredrenge, især Skomagerne, der skar Bark af Træerne »til at farve Paaskeæg med«². Ogsaa Eriksholm Skov besøgte man, og engang fik et Par Familier endog Lov at danse inde paa Gaarden, men da de naede hjem paa Gaden, skiltes Vognen ad; den kunde ikke længere bære dem alle 13³.

— Vi staar nu ved Afslutningen af en mærkelig Periode i Byens Historie. »Tilbagegang og Stilstand« kaldte vi dette Afsnit, der indledtes med en Skildring af Svenskekrigen og dens ødelæggende Følger for den lille Købstad og videre udviklede, hvorledes en langvarig Stilstandsperiode afbrødes af enkelte, kortvarige Opgangsperioder, og hvorledes Borgerskabet klarede sig gennem de sløje Aar, plaget af allehaande Byrder og hæmmet i Fremgangen af Regeringens Handels- og Industripolitik og af Københavns dominerende Indflydelse. Holbæk delte i alt dette Skæbne med andre smaa Købstæder. De gik i Staa. 56 Byer, der 1672 havde ialt 62.903 Indbyggere, rummede 1769 ialt 66.153, de var altsaa i 100 Aar kun gaaet godt 3000 frem, og 39 af dem var endnu ikke naaet op paa 1000 Indbyggere¹.

Men Holbæk var dog ved 1780 blandt de Byer, hvor en tydelig Fremgang kunde spores. Snart skulde en ny, mærkelig Tid med lyse Haab og mørke Skuffelser, med Uro og Spænding sætte mere Fart i Byens Vækst.

HOLBÆK KØBSTADS SEGL (Sigillum civium de Holbek), Vokssegl i aaben Kapsel, 2,85 cm i Diameter. (Skomagernes Embeds-Artikler af 1680.)